A MAGYAR NÉP MULTJA ÉS JELENE

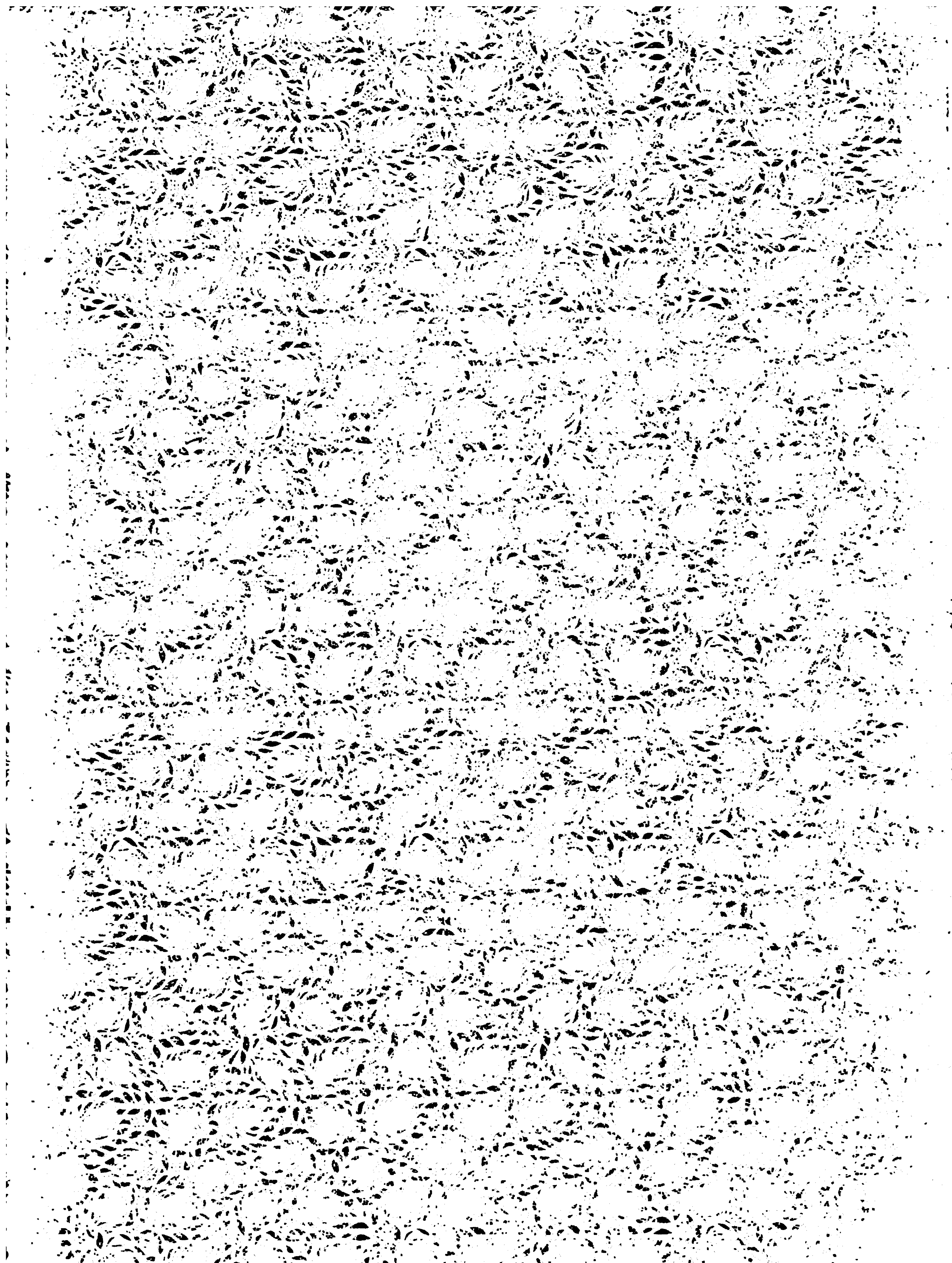
Irta

BENEDEK ELEK

Az Athenaeum kiadása.

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
1817

A MAGYAR NÉP MULTJA ÉS JELENE

A MAGYAR NÉP
MULTJA ÉS JELENE

IRTA

BENEDEK ELEK

ELSŐ KÖTET

A SZOLGASÁGTÓL A SZABADSÁGIG

SZÁMOS SZÖVEGKÉPPEL ÉS MŰMELLÉKLETTEL

Tekintetes Dr. Bradách Emil Urnak emlékül Bácsó Győrffy Árpádtól Bpest 1907 12/8.

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT KIADÁSA
1898

Budapest, 1898. Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.

BEVEZETÉS.

Szabadság, egyenlőség, testvériség: a népek e Szentháromsága forrasztotta egy testté-lélekké a honfoglaló magyart. Egy nagy család ez a nép, melyet közszükség s közakarat indított honszerző utjára az őshazából, hogy, a ma is élő s tiszteletben tartandó néphit szerint, megkeresse s elfoglalja Atilla örökét. Szent ez a hit, ezer éve őrzi szivében a magyar nép: nincs arra ok, hogy e hitében megzavarjuk.

Hogy szabadság, egyenlőség, testvériség forrasztotta egybe a honfoglaló magyart: ezt már nemcsak a hagyomány őrizte meg. Följegyezték a régi krónikások; a jelenkor tudós történetírói is ezt vallják, ezt bizonyítják. S a 48-iki törvényhozás, midőn a föld népét bevette az alkotmány sánczai közé; midőn egységes nemzetté tette ennek az országnak mindenrendű és nyelvű lakosságát: valóképpen visszaadta azt a Szentháromságot,

melynek zászlaja alatt indúlt honszerző útjára a magyar, amely zászló azonban — alig száz esztendővel a honfoglalás után — sárba hullott. Csaknem ezer esztendő véres küzdelme s csöndes munkálkodása tudta fölemelni e zászlót a sárból s a honfoglalás ezer éves ünnepe mellett a legnagyobb s legszebb ünnepünk most következik: ünnepelvén a *népszabadság,* a *szegény, elnyomott nép fölszabadulásának* ötven éves fordulóját.

Ez a nagy, ez a nevezetes alkalom szülte e könyvet, melyben az »Istenadta« népnek történetét irom. Annak a népnek a történetét, melynek »egyik kezében ekeszarva, a másikban kard«; mely ezer esztendőn át hullatta vérét a honért, amelynek ő nem volt szabad gyermeke; hullatta véres verejtékét a földre, mely nem volt az övé s melyhez mégis megható hűséggel ragaszkodék! A *nép történetét* irom, annak a népnek a történetét, mely ezer esztendő óta *dereka* ennek az országnak; ereje, tápláló vére a nemzetnek; mely megőrizte hiven a régi jó erkölcsöket, jellemző vonásokat; megőrizte a viseletet; és megőrizte a szép magyar nyelvet, akkor, midőn a főnemesség már-már elvesztette nyelvét, nemzeti karakterét...

A nemzet... Ez a szó, a mai értelmében, üres szó volt jó kilenczszáz esztendőn keresztül. *Uri* és *paraszt* nép lakta e földet, kölcsönös szeretet, bizodalom nélkül.

Az úr magának élt; a paraszt is magának.

Magának, ha előbb rossz kedvvel lerobotolta, amivel urának tartozott. Akkor került a sor reá. A maga dolgára.

Egymás búját, baját nem érezték. Közös czélok csak nagy ritkán melegíték úr és paraszt kebelét. Ritkán, rövid időre, hogy még messzebb távolodjanak egymástól.

Egy nyelvet beszéltek, egy Istent imádtak: mégsem voltak testvérek. Közös czélok, közös vágyak, reménykedések nem lelkesítették. Ami egyiknek üdvösség volt, a másiknak kárhozat. Amely forrásból életvize bugyogott az egyiknek, halálvize a másiknak. Urban és parasztban egy volt közös csupán: a *föld,* az *édes anyaföld* mérhetetlen szeretete s kilenczszáz esztendőnek nagy nyomorúságai, keserü tapasztalatai után fakadhatott csak e szeretetből egy másik: egymásnak a szere-

tete, megbecsülése. Kilenczszáz esztendő véres és békés küzdelmei, rettenetes emlékű parasztlázadások s az ezeket mindig nyomon követő ujabb meg ujabb elnyomatások után lett úr és paraszt ujra egy testté, lélekké, azzá, ami volt a honfoglalás idejében s aminek látja ma és tudja az egész világ: *nemzetté.*

Mi e könyvnek a czélja?

Végigvezetni az olvasót a magyar történelem kevésbbé ismert, járatlan ösvényein. Eléje teríteni a magyar népnek, a *föld népének* ezer esztendős történetét; hol jobbra, hol rosszabbra forduló állapotát; végigvezetni a törekvések, küzdelmek ezer esztendős utján, amely törekvéseknek, küzdelmeknek hol nyilt, hol rejtegetett czélja ez volt: szabadság, egyenlőség, testvériség.

Nehogy az olvasó félreértse szándékomat. E könyvnek nem lehet czélja már begyógyúlt sebeknek felszaggatása. Ellenkezőleg: az a becsületes czélja van, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség Szentháromságában egygyé lett népek közt a szeretetet még bensőbbé tegye, urat és parasztot, a szó nemes értelmében egy testté s lélekké forraszszon össze.

Történetet írok, szívemben mély szeretettel a föld népe iránt, melynek véréből való vér vagyok én is, de nem gyűlölettel az iránt az osztály iránt, mely nemcsak ura s elnyomója tudott lenni a népnek, de szerető édesatyja is s mely végül önként, kényszerítés nélkül, példátlan lelkességgel, maga küzdi ki a nép szabadságát, osztja meg vele jogait, osztozik vele a közterhekben!

Való igaz, hogy a nemesség nemcsak a nép, de a maga érdekében is cselekedett, midőn a népet a földdel együtt fölszabadította, de e könyv olvasói ne feledjék, hogy a nemesség zöme saját maga ellen vélt cselekedni, midőn a nép felszabadításáért lelkesült s igy amit tett: az ő részéről, az ő legjobb hite szerint, nagylelkű lemondás volt a kiváltságokról s becsületes osztozkodás a néppel jogokban és terhekben.

Azt gondolom, apró részletezés nélkül is kitűnik az elmondottakból, mi lehet könyvem tartalma s minő az iránya. A föld népének története, állapotának, életének rajza e könyv: *a szolgaságtól a szabadságig.*

A honfoglaló magyar nép életemódjának, műveltségi állapotának rövid rajzával kezdem könyvemet, úgy megyek át annak megrajzolására, miként alakúlnak a különböző rendek, osztályok s mint sülyed a tiszta magyar faj egy része *jobbágygyá.* A föld népének a nemességgel való viszonya, *a népnek állapota s küzdelme a szabadulásért:* ez húzódik végig könyvemen. A *parasztlázadások* egész sorával találkozik könyvemben az olvasó. Kezdve az *erdélyi parasztság* 1437-iki lázadásán, lehető hűséggel irom meg a különböző parasztlázadásokat, nevezetesen: a *Dózsa-lázadást,* ezt a nagy parasztdrámát; a *Péró-féle* lázadást; a *Hora- és Kloska*-lázadást; nem is emlitve itt a kisebb paraszt lázadásokat. Hogy királyaink minő háborukat viseltek, hol s kikkel hadakoztak: nem az én könyvembe való, s csak annyiban érdekel ez vagy az a történeti esemény, amennyiben megvilágítja, érthetőbbé teszi a nép szomorú állapotát, szabadulásért való küzdelmeit. Könyvemnek aránylag legnagyobb része lesz *e század első felének* története, mikor a nemességnek színe-java hatalmas akczióba kezd a nép felszabadításáért. A magyar nemzet történetének legszebb lapjai ezek: a Széchenyiek, Kossuthok, Bezerédjek stb. kora. És nagy szerep jut a költőknek, kik többnyire a nép fiai s kik a toll erejével küzdenek a vérükből való vér felszabadulásáért. Természetes, hogy külön fejezet illeti meg *Petőfit.*

Ez könyvemnek nagy vonásokban rajzolt első kötete. A második kötet *a most élő népet* rajzolja: *a bölcsőtől a sirig.* Végig kisérem a népet a szó való értelmében, születésétől haláláig. A fészekrakáson: a *házépitésen* kezdem. Hogyan épiti házát a magyar ember? Mik a nevezetesebb külömbségek e tekintetben az ország különböző vidékein? Mint fejlődött az épitkezés az idők során?

Aztán jön a családi élet megalapítása. Az ezzel kapcsolatos lakodalmi szokások. A gyermek ápolása, nevelése. A gyermek iskolába kerül. Milyen a falusi iskola? Milyen volt régen, milyen ma? A nép nyelve általában s tájak szerint. A nép hite, vallása. Költészete. A nép ruházkodása, viselete, a nevezetesebb eltérések.

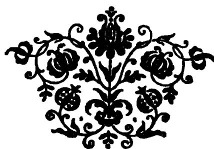
A katonaélet: régen és most. A katonaságból haza kerűl a legény:

kezdődik a gazdaság. Milyen az a magyar paraszt-gazdaság? Elvezetem az olvasót a pusztára, az erdőre. Az alföldi magyar tanyájára s a székely sovány, keskeny földjére. Külön helyet követel a pásztor élet. És a magyar halász. S a magyar mesterember.

Hát a községi élet? És az alkotmányos jogok gyakorlása? A restauráczió? A követválasztás?

Igen, a bölcsőtől a sírig kísérem a népet: a halottas házhoz, meghallgatni a *siratót,* a néplélek e kevésbé ismert kincsét, s a temetőbe, hol még láthatók a sírkövek közt a régi, harczias világra emlékeztető kópjás fejfák.

Nagy útra viszem az olvasót, aki velem tart; de hiszem, hogy — ha csak könyvemnek hőse, a nép iránt való erős szeretetemben túl nem becsültem erőmet — útunk nemcsak nagy, hanem érdekes és tanulságos is leszen.

A honfoglaló magyarok.

A honfoglaló magyarok száma. — Egyenlőség. — A családi élet. — Az itt talált népek. — A nagy- és kisbirtok. — Állattenyésztés. — Halászat. — A tanya. — »Ázsiai« gazdaság. — Megjelenik a kereszt.

KÉTSZÁZÖTVENEZER főnyire becsülik történetiróink a honfoglaló magyarok számát: férfit, nőt, gyermeket együtt. Kétszázötvenezer főnyi nagy család tört át a vereczkei szoroson s huzódott le a Tisza mellé: itt kezdődik a honfoglalás, annak az áldott, szép földnek a megszerzése, melynek a neve ezer esztendő óta: *Magyarország*. Jöttek a tiszta magyar fajjal mindenféle keverék-népek is, különösen szlávok, többnyire kénytelen-kelletlenül, de bizonyára sokan önként, jókedvvel is. Amazokat a kényszerűség, emezeket a reménykedés füzte a honkereső magyarhoz: hátha ennek az elszánt, vitéz népnek a társaságában sorsuk jobbra fordul.

A tiszta magyar faj, a hét törzsre oszlott magyar nép, melyhez a nyolczadik, a kabarok törzse, Lebediában szegődött, azóta már ezer éves életében ekkor élvezte a legtisztább, a szó igaz értelmében eszményi szabadságot. Nem korlátlan, féktelen szabadság volt ez. Az a nép, mely

karddal szerezte meg e földet, nem lehetett fegyelmezetlen tömeg, amelynek minden tagja a maga esze után indul s a *közös* munkában kényekedve szerint vesz részt. Mert ember és ember közt, a maga dolgának tetszés szerint való végzésében, nem volt ugyan külömbség, szabad és független volt ennek a nagy népcsaládnak minden tagja; de a közérdekű dolgok intézésére, végrehajtására *vezér* kellett, akinek, midőn a nép összesége által elfogadott tervek, határozatok végrehajtására került a sor: parancs volt a szava. Mi tette a külömbséget ember és ember közt? Nem a születés, hanem az egyéni kiválóság. Az ész, erő, vitézség; a jellem tisztasága, megbizhatósága. Nyilvánvaló, hogy ezek s ezekkel rokon tulajdonságok emelték Árpádot elsővé a legelsők, a legjobbak között; aminthogy viszont jellembeli fogyatkozások: gyávaság, árulás, erkölcstelenség, lopás, gyilkosság s más egyéb bűnök már a honfoglalás előtt *szolgává* sülyeszthették a tiszta magyart is.

Ha a magyar fegyelmezetlen, gyülevész, az igazi szabadságot a féktelenkedéstől megkülönböztetni nem tudó nép, — aminek ellenkezőjét bizonyítja hadviselésük módja a honfoglalás idején, — elfoglalhat ugyan jó nagy darab földet a mai Magyarországból; elfoglalhatja talán az egész országot: egy pár esztendőnél tovább aligha van maradása itt. Apránként elzüllődtek volna a törzsek, nemzetségek, ha nincs meg bennök az az erős családi érzés, mely a család tagjainak egymáshoz való ragaszkodásában s a családfők iránt mind e mai napig élő hagyományos tiszteletben nyilvánult, s mely a magyarnak egyik legszebb vonása volt minden időben. Ragaszkodás egymáshoz, tisztelet az öregebbek, értelmesebbek iránt: ezek a tulajdonságok fölöslegessé tették a zsarnoki, kényuri vezetést; a hadviselésre szükséges fegyelemnek mindennél megbizhatóbb eszköze volt a népnek e két tündöklő erénye.

A régi magyar családi élet tisztaságát még az akorbeli ellenségeink sem tagadhatták. Míg más pogány, nomád népeknél a többnejűség volt szokásban, ami már magában lehetetlenné teszi a családi élet tisztaságát: a meddig csak a történelem világa mellett visszanézhetünk, a magyar embernek sohasem volt egyszerre egynél több felesége. A viszony férj, feleség, szülő és gyermek, testvér és testvér közt akkor is csak olyan természetű lehetett, mint ma a föld népének még jó nagy részénél: patriarkális. Az asszony a férjét így szólítja: *uram.* Az asszonynak tehát a férfi *ura,* de ez nem annyit jelent, hogy az asszony az ő urának szolgálója. A férfi a család feje, több az asszonynál, mert erősebb. Ő védi a gyöngébb asszonyt. Az ő erős karja védi a sátrat, a házikót,

a családot gonosz ember szándékától. Ő szerzi meg a mindennapit. De ha sátra mellől elszólítja a csatakürt, a *feleség* a család feje, védője, kenyérszerzője, az asszony műveli a földet, őrzi a nyájat a rabszolgákkal. Azokkal, kiket a magyarok magukkal hoztak s azokkal, akiket itt találtak. A magyar asszony tehát a férjnek *társa,* nem megvetett cselédе. A családi kötelék ereje, tisztasága szereteten és tiszteleten nyugszik: nemcsak az asszony szólítja a férjét uramnak, ezt a megtisztelő szót a gyermek is oda ragasztja az *apám*-hoz, mondván: *apámuram,* édes anyjának: *anyámasszony.* Az öcs a Székelyföldön még ma is *bátyámuramnak* szólítja a testvérbátyját is, ha az legalább nyolcz-tiz esztendővel idősebb mint ő, s hogy ez a szép patriarkális vonás ősi szokás és nem ujabb keletű, azt igazán fölösleges volna bizonyítani. A régi magyar nyelvből maradtak ránk e szavak: néne, húgom, ükapa, máska — nagyapa vagy dédapa, a szüle, melyek mind azt bizonyítják, hogy a honfoglaló magyar népet erős családi érzés forrasztotta egygyé.

Mind e szép vonások a mellett tanuskodnak, hogy a honfoglaló magyar nép nem volt elvadult, minden lelki műveltség nélkül való tömeg, s ha nem voltak, mert még nem lehettek, irott törvényei, ezeket akkor még bőven pótolta a velök született, apáról fiura szállott erős fogékonyság a tiszta erkölcsök, s nevezetesen a családi élet tisztasága, a családi becsület megőrzése iránt. A férj büntetlenül ölhette meg a hűtelen asszonyt, ami arra vall, hogy e nép kényes volt családi becsületére. Az özvegy asszony, ha gyermek nélkül maradott hátra, csak a férje rokonához mehetett feleségül, ami meg a mellett bizonyít, hogy nagy fontosságot tulajdonítottak a családi kötelék mennél szorosabbra való füzésének. Ma ezt *családi politikának* neveznők; akkor több volt ez annál: *nemzeti politika.* Egy honszerzésre indult nép bölcs, józan eszű politikája.

De e nép lelki műveltségére nemcsak a családi élet tisztasága vet kedvező világot. Ez a nép több olyan szót ismert, melyek bizonyos műveltségre vallanak s melyeket nem más népektől vett át. A honfoglaló magyarnak megvoltak már e szavai: ész, elme, bölcs, hit, gond, tiszta, ok, okos, igaz, szűz, szemérem stb. S bár mint nomád népnek vadászat és halászat, a házi állatok őrzése volt fő foglalkozása, már az őshazában foglalkozott a föld mívelésével is: buzát, árpát, darát, kölest, kendert, lent termelt s az asszonyok fontak, szőttek, ismerték a kendertörőt, tilót s a szövőszéket. A bor s a sör készítéséhez is értettek. Természetesen, a hosszú vándorlás, a nyugtalan élet, örökös háborúskodás megakasztotta e foglalkozásban,

s mikor e földet elfoglalták, jóformán ujra kellett tanulniok a földmívelést. De jó száz esztendő telt el az új hazába való megérkezés után, hogy a magyar komolyan kezdett foglalkozni szántással, vetéssel. Az első száz esztendőt a honfoglalás munkája s a szomszéd országokban való kalandozás foglalja le. A földet többnyire a magukkal hozott rabszolgák s az itt talált népek müvelik.

Minekelőtte tovább mennénk, tudnunk kell, hogy miféle népeket talált itt a honfoglaló magyar.

Ime: Magyarország nyugati és délnyugati része a *frankoké* volt. Ezek voltak az urak, s szolgáik, kik a földet művelték: a *morvák* s a *szlovének.* Keleten: a Tisza mentén s Erdély hegyei közt keverék népek laktak, melyek közt a *bolgár* válik ki. Az ország ama területén, hol a frank volt az úr, már nagy Károly óta — az akkori viszonyok szerint — rendes módon folyt a gazdaság. Nagy uradalmak voltak, melyeket a szláv szolga nép szántott, vetett, aratott. Mikor a magyarok bejőnek, a szláv népség gazdát cserél. Aki nem áll ellent, azt a magyar fölveszi a maga nemzeti rendjébe, az ellentállót azonban, legyőzvén, szolgájává teszi.

A honfoglalás nagy munkája közben már kezd formálódni a *nagy* és a *kis birtok.* A nyolcz törzs vezérei kapják a nagy területeket. Ki a mely területet elfoglalt, ott üti fel szállását. A nemzetségek — 108 volt Kézai szerint — külön-külön nemzetségenként kapnak földet, s az egy-egy nemzetségnek jutott területet egyforma joggal birja eleinte a nemzetség minden tagja. Csak később kapja ki minden egyes ember a maga részét: ezek a *középosztály,* a *középnemesség* ősei.

Természetesen, maradt föld a régibb lakosok kezén is, de ezek csak részben voltak *szabad emberek.* Többnyire a várak környékén laktak, e környék földjét birták, művelték s ennek fejében kötelesek voltak a várak őrizetére, védelmére, általában fegyverviselésre; vagy ha fegyvert nem viseltek, ellátták a vár fegyveres népét a szükséges élelemmel. Amazok a *várjobbágyok,* emezek a *várnépek,* kikkel majd közelebbről ismerkedünk meg. Mind az a vár, amit a honfoglaló magyarok itt találtak, mind az, amit a honfoglalás idején építettek, a nemzet közvagyona volt. Ezeket tehát a törzsek fejei nem mondhatták magukénak, csupán védelmükre, felügyeletükre bizta a nemzet. Nemzeti vagyon volt a várakhoz tartozó föld is, melyet tehát nem lehet szabad birtoknak neveznünk, de viszont amint a föld, a népe sem állott egyeseknek a szolgálatában. Ám akkor még nehéz volt külömbséget tenni *törzs* és *nemzet* közt, s már Géza s

utána különösen szent István, az inkább csak névszerint nemzeti, de valóságban a törzsfők érdekeit szolgáló vagyont *királyi* vagyonná változtatja, a várak földje és népe a királyi hatalom erősítője lesz.

Bizonyosnak vehetjük, hogy a tiszta magyar faj a vezérek korában alig foglalkozott földmíveléssel. Törzsek és nemzetségek közösen birták a megszállott területet, s habár a vezérek korában már megkezdődik a birtok elosztása, vagy amint a nép ma is mondja: *az osztály,* a viszonyok lehetetlenné tették, hogy a magyar ember maga szántsa, vesse a

Szántó-vető magyar a honfoglalás korában.

földjét. Akkor még a kard könnyebb volt a magyarnak, mint az ekeszarva. Szórványosan, egyik-másik megpróbálkozhatott a földmíveléssel, de általában a részben magukkal hozott szolgák s a részben itt szolgákká tett népek művelték a földet. Talán mondanunk sem kell, hogy a mezőgazdaság legfontosabb eszköze, az eke nagyon egyszerű, idétlen, kezdetleges valami lehetett, mely éppen hogy feldöröszölte a föld szinét. Amilyen a szántás, olyan az aratás. Az elhintett mag gyéren kelhetett ki. Nyilvánvaló, hogy a gazdaságnak főtényezője nem a földmívelés volt, hanem az

állattenyésztés. A nagyobb folyamok mentén s az erdőségekben búja legelők voltak, melyek önként kinálkoztak állattenyésztésre. Az állatok legeltetése, a velök való foglalatoskodás: ez volt a honfoglaló magyarnak legkedvesebb s mert a földmíveléshez még nem értett eléggé, a legszükségesebb foglalkozása.

Mikor a magyarok bejöttek az új hazába, rengeteg sok lovat és szarvasmarhát hoztak magukkal. A bécsi képes krónikának egyik képén a költözködő magyarok mellett ott látjuk a lovat, a szarvasmarhát, sőt a tevét is. Juh és kutya nincs a képen, pedig valószinű, hogy ez is volt velük. A disznót vagy nem ismerték még, vagy pogány létükre szándékosan nem tartották. Valóbbszinű, hogy ismerték, de megvetették ezt a tisztátalan állatot. (Érdekes, hogy már Atilla népe és a honfoglaló magyar is *huj, huj!* kiáltással üzte, hajtotta az ellenséget, s hogy a székely ma is egyedül a disznót hajtja ezzel a szóval. Minden más állatra más e népnek a hajtó, kergető szava. A szarvasmarhát így hajtja ki istállóból, udvarból: hí ki! — a lovat: czo ki! a kutyát: kuss ki! a disznót meg: *huj ki!*)

Milyen volt a magyar ló? Nemes fajta, de kis nővésű. Atyafi az arabs lóval. Fürge, szapora lépésű, kevéssel megelégedő s kitartó. Körülbelől a mai apró székely lóhoz lehet hasonlítani. Ennél a ma már csenevészedni kezdő lónál azonban nyilván erősebb, szélesebb szügyű.

A lóra különös nagy gondja volt a magyarnak. Béla király névtelen jegyzője szerint, Árpádnak nagy ménese volt a Csepelszigeten, a főbb emberek is tartottak nagyobb méneseket, melyeket csikós legények őriztek. Könyvem második kötetében irom a pusztai életet, s ennek az életnek a rajzából nagyjában el lehet képzelni az ősmagyarok pusztai életét is, a ménesekkel való bánás, foglalkozás módját. Mert kétségtelen, hogy a puszta emberei, kik a világ fejlődésétől, haladásától meglehetősen el vannak zárva, a leghivebben őrizhették meg az ősrégi szokásokat. Itt tehát csak jelzem, hogy a ló volt mindig a magyar nép legkedvesebb állatja. A ló után következett a szarvasmarha meg a juh.

Kétségtelennek látszik, hogy az igazi magyar szarvasmarha: a fehér és darúszinű, hosszú szarvú ökör meg tehén már a honfoglaló magyarral jött e földre. Vele jött a juh és a kecske is. A bival is. Ezt a csunya, de annál jobb tejű állatot már Atilla hunjai ismerték, magukkal hozták az őshazából. A magyarok is hoztak magukkal bivalt, mely azonban az idők folyamán mind jobban ritkult. Ma leginkább Erdélyben tartják.

Az állattenyésztés mellett a vadászat és halászat főbb foglalkozása a honfoglaló magyarnak. Foglalkozásnak nevezem, mert kétségtelen, hogy

a nép zöme nem időtöltésből üzte sem a vadászatot, sem a halászatot. Az erdő vadjaira, a folyók halaira egyenesen rá szorult, nem úgy mint a ma élő nép. A vadak husa élelemül, bőre ruházatúl szolgált. A halászat már az ős hazában egyik főfoglalkozása, mit az új hazában megszakítás nélkül üzhetett. Folyamaink bővelkedtek a halakban. A honfoglaló magyar *tanyának* nevezte a halászó helyet, (annak nevezi ma is a halásznép) a folyamok tanyákra voltak felosztva, melyeknek mind megvolt, s megvan ma is a maga külön neve, sőt néhol, nevezetesen a

Halász a honfoglalás korában.

Székelyföldön, ma is *tanyaviznek* mondják az álló, vagy csöndesen folyó vizet, mely első tekintésre inkább haltermő, halászó helynek látszik, még ha nem is halásznak benne. Nyilvánvaló, hogy a magyar nép először a halászó helyeket nevezte *tanyának* s csak később használta e szót a mezőgazdaságban, tanyának nevezvén azt a szállást is, ahol állandó tanyát vert s ahol szántóföldje, rétje, legelője volt.

Tul a Dunán, hol a honfoglalás idejében a frankok voltak az urak, mint már említettem, a honfoglaló magyarok már meglehetősen rendezett

gazdasági életet találtak. Voltak nagyobb királyi és uri birtokok, ezeken házak, gazdasági épületek. Már az *Alföld* jóformán szűz talaj volt, itt a magyarság a maga módja szerint kezdett a gazdaságba. Itt indul meg az ősi magyar, egyik német iró szerint: az *ázsiai* gazdaság, melynek egyes jellemző tulajdonságai a mai napig megmaradtak, aminthogy a honfoglaló magyar pusztai életének is több jellemző vonása megmaradt mind e mai napig.

Míg túl a Dunán a frankok a hármas forgó rendszert alkalmazták a gazdaságban s ezt átvették a honfoglaló magyarok is, az ország többi részében, nevezetesen az Alföldön, a Tisza mentén, az Ázsiából hozott szokások honosultak meg. A sátorhoz, a kalibához legközelébb fekvő területet gabonával vetették be, a távolabb esőt legelőnek hagyták. Természetesen, a legelő jóval nagyobb volt a szántóföldnél. Magyar falukról még szó sem lehet ez időben. Szállások, tanyák voltak s a honfoglalás első idejében még tart az ázsiai nomád élet: más a lakóhelyük télen, más nyáron. Árra huzódnak, hol marháiknak jobb legelőt találnak. De mihelyt a törzsek és nemzetségek megállapodnak s egy bizonyos területet állandó birtokul foglalnak el: közösen birják ugyan eleinte a földet, a legelőt, az erdőt, de ez a közösség nem tart sokáig. A törzsek közt levő különben sem szoros kötelék már a honfoglalás első száz esztendejében felbomlásnak indul. Géza vezér erőszakosan bontja fel a törzsszerkezetet, s töri meg a törzsfők hatalmát, de másfelől valószinü, hogy a főbb, a vezéremberek is, kik szerencsés háborúkból rabszolgákat hoznak, maguktól is csakhamar rájőnek, hogy ez már nem közös szerzemény, ezek a szolgák az ők szolgáik: oktalanság volna tőlük, ha nem tisztán a maguk számára használnák ki őket a szállás körül, a gazdaságban. Kiki magának. Aki birja, az marja. A frank urak is így csinálták, példát vehettek tőlük. És már a vezérek korában kezd kiformálódni a nagy urak rendje. Csak a nemzetségi s ági kötelék még ez időben szorosabb, ez is lassanként lazulni kezd. A merzeburgi és augsburgi szerencsétlen kimenetelű csáták után észre tér a magyar. Belátja, hogy a külső országokban való kalandozás miatt elvesztheti azt a földet is, melyet elfoglalt, s melyet rabszolga, tehát ellenséges nép művel, jóformán ellenőrizetlenűl. Osztozkodnak. Felosztják a szántóföldet, kaszáló rétet, csupán a legelő s az erdő marad még közösnek. Nemcsak az egyes emberre, az egész népre komoly életkérdés volt az oktalan kalandozás félbehagyása, az állandó lakhely alapítása s ezzel a föld rendes művelése.

A harczkedvelő magyart azonban nemcsak a vesztett csaták terelik

új irányba. A pogány hitet megingatja a keresztény vallás lelkeket hódító ereje. Egyfelől a szláv lakosság papsága, másfelől a külső országokból jövő papság, különösen az olasz, megkezdi a hittérítés nagy művét: új világ nyílik meg a magyar nép előtt. A magyarnak ősi jelleme a türelmesség. Nemcsak hogy nem bántotta hitükben a rabszolga népeket, melyek keresztények voltak, de lassanként ezek a népek s e népek papjai terjesztőivé lesznek a keresztény hítnek s Géza vezér korában már megkezdi áldásos hódító utját a kereszt. Ám a papok, az idegenből jövő papok, nemcsak hittérítő munkát végeznek: megkedveltetik a néppel a földmívelést is. Szent István király bőkezűen osztogatja a papságnak a földet s ez, értvén a gazdasághoz is, egyszerre kettős hivatást teljesít, nagy, áldásos hivatást: a vallás eszközeivel műveli a művelődésre fogékony magyart, szelidíti a sok hadakozásban durvult erkölcseit; ugyanakkor a föld okszerübb mívelésének tanításával megkedvelteti a gazdaságot, s ezzel a nép szívét mintegy a magyar földhöz köti. Az édes anyaföldhöz.

Tudjuk jól, hogy, bár sok kellék megvolt a magyarban a keresztény hit tanainak felfogására, elfogadására, a térítés mégsem ment könnyen. Megnehezítette ezt a magyarnak egyik dicséretes jellemvonása: az ősi hagyományokhoz való ragaszkodás. És nem kevéssé nehezítette meg az a körülmény, hogy a papság nem értette a nép nyelvét s e miatt nehezebben tudott férni eszéhez és szívéhez. Gyöngébb jellemű népre végzetessé is válhatott volna az *idegenség* e föllépése hazánkban: a magyar azonban fölvette az új hítet, de nem adta cserébe az ő magyarságát. Ha a papság kereszténynyé tette, ő meg magyarrá a papságot: így vált tökéletes áldássá a keresztény vallás. Ha másként történik, ma nem lehetne megirni a magyar nép történetét...

A tizedik század vége táján, Géza vezér halála után, a keresztény vallás már elterjedett az egész országban, de ezt az országos elterjedést nem szabad szó szerint vennünk. A magyar még lelkében a pogány hitet vallotta, ha föl is vette a keresztséget, s szivesebben hallgatta az öregek regélését a honfoglaló Árpádról, a hét vezérről, kik »visszavették« Atilla földjét; kürtös Lehelről, aki kürtjével agyonütötte a német császárt, s ezzel, a pogány hit szerint, szolgájává tette a másvilágon; Botondról, a köpczös termetű, széles vállú, nagy erejű Botondról, ki buzogányával nagy likat ütött Byzancz vaskapuján s csuffá tette a görög óriást. Nem, abban nem lehet kételkednünk, hogy a nép szivesebben hallgatta e regéket, — akkor még történeteket, — mint az idegen papok ért-

hetetlen vagy kevéssé értett beszédjeit. Oly nagy és kiváló embernek kellett jőni, aminő volt István, a dicsőséges szent István király, aki nemcsak fel tudta fogni a keresztény vallásnak a magyar népre s az egész országra üdvös hatását, de volt arra való ereje, hatalma is, hogy azt a néppel el is fogadtassa. Szép szóval és erővel, ahogy lehetett.

A fő, hogy, ha nem is tökélesen még, de valamennyire meg tudta nyerni a magyar nép *szívét* a keresztény vallásnak s ezzel megvetette Magyarország, a magyar nép ma már ezer éves életének igazi fundamentumát.

Szabadok és nem szabadok.

A törzsszerkezet felbontása. — A várszerkezet. — Nincs rendi különbség a szabadok közt. — A nem szabadok különféle osztályai. — A törvény és a nem szabadok. — Miben egyenlők a szabadok és a nem szabadok?

GÉZA huszonöt esztendős vezérségét két nevezetes dolog örökíti meg: ekkor jelenik meg a pogány magyarok közt a *kereszt* s indul bomlásnak az ősi *törzsszerkezet.* Amannak diadala, emennek teljes felbomlása Szent István nevéhez füződik, de István alatt is csak a törzsszerkezet felbomlását mondhatjuk teljesnek, a kereszt diadalát még nem. A magyar nép, ki önként, ki kényszerítve, fölvette ugyan a keresztséget, de a népnek a zöme lelkében még ekkor csak névszerint volt keresztény, valójában pogány.

Sem a kereszt diadala, sem a törzsszerkezet felbomlása nagy küzdelmek nélkül nem mehetett végbe, amin nem lehet csodálkoznunk, ha az ősi és az uj hit közt való nagy különbségre gondolunk. Nemkülönben azt sem csodálhatjuk, ha a minden hatalomtól független törzsfők nem vették szivesen a törzsbirtok feldarabolását, a törzsek s nemzetségek egyes tagjai közt való felosztását, amivel együtt járt nagy hatalmuk meggyengülése is. Géza előtt még »Isten és a nép nevében« indítnak háborút s kötnek békét: ezt a jogot István már kiveszi a nemzetgyűlés vagyis a nép kezéből, s a királyi hatalom számára foglalja le. A király nevez ki tisztviselőket, nem a nemzetgyülés választja azokat, s a törzsfőknek a nemzetgyüléstől nyert hatalma nem öröklődik át a törzsek megszünésével egyesekre, a törzsfők ivadékaira, hacsak a király nem ruházza föl azzal.

Mit tett István? Miként szüntette meg a törzsszerkezetet? Miben állott a törzsszerkezet felbontása?

István először is a törzs-szállásokat felosztotta a törzsek egyes tagjai között.

A várakat, melyek addig a törzsfők felügyelete alatt állottak, kinevezett tisztviselőkre, a *várispánokra* bizta, megalkotván az u. n. *várszerkezetet*, melynek miléteről mindjárt szó leszen. Közvetlen a király alá rendelte a nemzet minden szabad tagját, vagyis a törzsfők hatalma átszállott a királyra.

Egyformán a királyi hatalom alá rendelvén minden szabad embert s egyformán kötelezvén a haza személyes védelmére, nem volt arra szükség, hogy egyesek külön sereg tartásával szolgálják a hazát, amit külömben nemcsak a személyenként való hadviselés kötelessége tett fölöslegessé, de a várszerkezet intézménye is, mely első sorban katonai jellegü volt.

Első tekintetre úgy látszik, mintha Szent István korlátlan hatalmú uralkodó lett volna. Ám a törzsszerkezet felbomlott, a törzsfők korlátlan hatalma megszünt ugyan, de a nemzet szabad tagjait ott találjuk a királyi tanácsban. Ezek az előbbkelők, az első rendhez tartozók, nyilván többnyire törzsfők ivadékai, de már köztük idegenek is, hozzák a törvényeket, vesznek részt az ország kormányzásában. Maga a nép, a tömeg, esztendőben egyszer vett részt a törvényhozásban, az u. n. székesfehérvári törvénynapokon. Ilyenkor a nemzet minden tagjának joga volt megjelenni, panaszát eléadni; sőt nemcsak panaszra volt joga, de részt vett a tanácskozásban, a törvényhozásban, a gyakorlatban netalán be nem vált törvényeknek ujjáalkotásában is. Természetesen, a törzsfők s általában a nemzetségek fejei a törzsszerkezet felbomlásakor nagyobb területeket kaptak az osztály alá került közös birtokból, sőt azok, kik a király iránt való hüségben kitüntek, a régi rend megszüntetésének, a keresztény vallás behozatalának ellen nem szegültek, még külön is kaptak földet; de a földbirtok terjedelme szabad és szabad ember közt nem emelt válaszfalat: István és általában az Árpádok alatt a teljesen szabad magyarok, sőt a befogadott jövevények közt is, kik egy vagy más érdemük fejében birtokot kaptak a királytól, — *rendi különbség* nem volt. Volt nagy és kis birtok, de még nem volt fő- és középnemesség. Valamint a vezérek korában, István és később az Árpádok korában is két nagy osztály áll szemben egymással: *szabad és nem szabad.*

A törzsszerkezet felbomlásával tehát nem bomlott fel a nemzet szabad tagjainak egyenlősége. Nagy- és kisbirtokos szabad ember egyaránt

csak személyében volt köteles védeni a hazát. A birtok nagyságával nem nőtt sem a joga, sem a kötelessége. Az állammal szemben egyéb terhe, kötelessége nem volt a haza személyes védelménél. Minden egyéb teher a *nem szabadokra* nehezedett. De ha a szabadok rendjében még nem találunk különbséget ember és ember közt szabadság és jog dolgában, a nem szabadok rendjében már a rangkülönbségnek — ha ugyan nem gúny itt rangról beszélni — egész sorozatát találjuk.

Első helyen állanak a *várjobbágyok,* kik az állami várak területén laktak s a királynak tett hadi szolgálatok fejében kaptak birtokot. Alig különböztek a kisbirtokú szabad embertől s idővel többnyire föl is emelkedtek a nemesek rendjébe.

A várjobbágy után jött a *várnép.* Ezek a várőrző katonaság számára szolgáltatott élelmi szerek fejében kaptak földet. Ők végezték a szükséges fuvarozást, őket használták a várak építésénél s más egyéb *közmunkánál.* Voltak köztük mesteremberek is, kik szintén a vár számára dolgoztak.

Ime, magától kezd világosodni, mi volt az István király alkotta *várszerkezet:* a királyi hatalom támasza. A várakhoz tartozó földek népe részint fegyverrel, részint a földnek termésével erősíti a király hatalmát s biztosítja lehetőleg a királyt a hatalomra vágyakodó nagy urak esetleges támadásai ellen. Egy-egy várhoz nemcsak a vár környéke tartozott, de tartoztak tőle messze eső földek is s viszont éppen ugy voltak az állami várak közelében földek, nagyobb birtokok a teljesen szabad emberek tulajdonában. E földek mívelői az u. n. *szabad parasztok* voltak, akik adózás és igazságszolgáltatás tekintetében a várszerkezethez tartoztak, vagyis a várispán hatósága alatt állottak, de a föld termésének bizonyos részét a földesurnak szolgáltatták át, akitől e földet kapták. Szabadok voltak e parasztok annyiban, hogy, ha lefizették államnak és földesurnak köteles tartozásukat, szabadon mehettek más földesurhoz, de magához a földhöz, melyet műveltek, semmi néven nevezendő joguk nem volt.

Kik voltak ezek a *szabad parasztok?* Volt-e közöttük tiszta magyar? Kétségtelen, hogy nagy részük a honfoglaláskor itt talált népből telt ki, de volt köztük tiszta magyar is, olyanok, kik a földosztásról lekéstek. Akik, mig a földosztás történt, valahol idegen országban kalandoztak s mire haza kerültek, az itthon maradottak felosztották maguk közt a földet, az ősi szerzeményt. Mit tehettek egyebet: földet kellett kérniök művelésre azoktól a szerencsésektől, kik jelen voltak a nagy földosztáson.

A várszerkezethez tartozott kezdetben a *polgári rend* is, jobban

3*

A nomád-élet.

mondva: a ***mesteremberek*** rendje, mely többnyire idegenből ide került iparosokból alakult. (A ***polgár*** szót nem szabad a mai értelmében vennünk. Akkor a polgár ***szolgát*** jelentett, aminthogy ma is szolgának hivják a Székelyföld számos falujában a községi szolgát.) A várakhoz közel telepednek meg országszerte e vendégnépek, akik, mert erős szükség volt az iparos kézre, szivesen látott vendégek mindenütt, a teljesen szabadokéval csaknem felérő szabadságot élveznek, birájukat, papjukat maguk választhatják. Személyenként nem voltak kötelesek a hadviselésre, hanem háboru esetén testületenkint adtak néhány katonát a királynak, fizettek némi adót is s a királynak és királynénak, mennyegzőjük alkalmával, valami ajándékot. Szabadok voltak tehát s földjük is volt, de nem minden teher nélkül: ebben külömböztek a teljes szabadoktól, a nemesektől. Az idők folyamán azonban, ha személyükben nem is, de mint testület, mint rend, közvetlen a nemesek mellé emelkednek.

Látjuk, hogy az idáig felsorolt osztályok, melyek a teljesen szabadok rendjén kivül esnek, tehát: a ***várjobbágyok, szabad parasztok*** és ***polgárok*** — személyükben ez idő szerint szabadoknak mondhatók, nincsenek a röghöz kötve, bizonyos szolgálatok teljesítése után szabadon költözhetnek, változtathatják lakóhelyüket. Csak ezek után jönnek még a legalsóbb osztályok, a személyükben nem szabad, földesuri hatóság alatt álló népek, nevezetesen az ***udvarnokok*** és a ***rabszolgák.*** Mig a ***szabad parasztok*** a földesurtól kapott föld fejében csupán a föld termésének bizonyos részével tartoznak, az udvarnokok és rabszolgák a földesur udvarán, háza körül végeznek rendes szolgálatokat s müvelik a birtoknak azt a részét, mit a földes ur nem adott át művelésre a szabad parasztoknak. Az udvarnokok, mint a nevük is mutatja, többnyire az udvarban, a ház körül szolgáltak s ezeknek jobb sorsuk is volt mint a rabszolgáknak s szabadság dolgában is volt annyi különbség köztük, hogy a földesur az udvarnokot csak az általa művelt földdel együtt adhatta el, a rabszolgát pedig föld nélkül is eladhatta, annak sorsával, életével kénye-kedve szerint rendelkezett.

Az udvarnokok is többfélék voltak. Némely udvarnokot bárminémű munkára alkalmazhattak a földesurak, akárcsak a közönséges rabszolgákat, de aztán voltak olyanok, kiket csak a munkának bizonyos nemére használtak, nevezetesen házi és gazdasági munkára. A házi munkára használt udvarnokok közt volt tárnok, fegyveres, harangozó, pinczés, szakács, étekfogó, szücs, varga, kamaraszolga, hírvivő, kocsis. A mezőgazdasági munkára használtak közt: szántóvetők, szőllősök, molnárok, kertészek, erdő- s mezőcsőszök, csikósok, gulyások, kondások, juhászok,

szekeresek, halászok, vadászok, madarászok, solymárok, kovácsok, akik *udvarbirák* vezetése alatt állottak.

Ezek az udvarnokok később többnyire szabadokká lettek, fölemelkedtek a nemesek és polgárok rendjébe, a szolgaságban maradottakkal pedig már mint *jobbágyokkal* találkozunk. Ez is *emelkedés* volt. Kedvezőbb helyzet a szolgaságnál. De nem mindig.

Azzal kezdettem e fejezetet: Géza idejében jelenik meg a kereszt a pogány magyarok közt s indul bomlásnak a törzsszerkezet. István hajtja végre Géza kezdését s ámbátor a kereszt diadala még nem teljes, mert a nép a lelkében István alatt is pogány, feltünik mégis, hogy István, a keresztény vallás e buzgó apostola, nem szünteti meg a keresztény vallás szellemével ellenkező rabszolgaságot. Feltünik, de csak első tekintetre. Valameddig a kereszt diadala nem tökéletes, a rabszolgaság eltörlését hiába várjuk: ezt a fenkölt lelkü István sem hajthatta végre. Ő még nem tehetett egyebet, mint hogy lehetőleg enyhíti a szolganép sorsát.

Az új hitet őszintén, lelki meggyőződésből fölvett király nemes szive nyilatkozik meg törvényeiben, melyeknek egyik pontjában azt mondja, hogy azt a szolgát, kit ura irgalmasságból szabaddá tesz, többé szolgává nem szabad tenni, sőt, ha az úr a szolgának szabadságot igért, de közbejött halála miatt erről tanuságot nem tehetett a szolga, az özvegynek és árvának jogában áll ezt bizonyítani. De ennél több aztán nincs is szent István törvényeiben, ami a szolgák javára eshetnék. Mind a többi törvény az urak érdekeit védi. A mezőgazdaság akkori állapotában oly fontos szerepe volt a szolganépnek, hogy István király kétségtelenül maga ellen zudítja az összes szabadokat, ha a munkáskéz e nagy tömegének személyes szabadságot ad. Irgalmasságot hirdet e nyomorult, szegény szolganép iránt, de ő maga sem nélkülözheti őket, mert saját földeinek a művelésére sem elegendők a várnépek, a szabad parasztok. Maga a papság is, mely a keresztény vallás emberszerető igéit hirdeti, többnyire e szolganéppel műrvelteti azokat a rengeteg nagy uradalmakat, melyekkel István megajándékozta őket. De nyilván emberségesebben bántak a szolganéppel, mint a világi urak, s amit nem lehet eléggé hangsulyoznunk, a papság volt az, mely nemcsak az uj hitnek nyerte meg lassanként a pogány magyarok lelkét, de ő kedveltette meg velük a földmívelést is, ők emelték ki a gazdaságot ősi, kezdetleges állapotából. Az idegenből ide jött papság lelkes munkája tehát nemcsak lelki, de anyagi javára is válik a magyar népnek. Csüggedést nem ismerve, martiromságtól nem félve, sőt keresve azt, for-

málja át a pogány magyart keresztënnyé, a kalandozó, nyugtalan vérű nomád népet *gazdaemberré.*

Bővebben lesz erről szó a következő fejezetben, a hol a bálvány és kereszt küzdelmét rajzolom. Elébb azonban még meg kell ismerkednünk Szent Istvánnak a szolgákra vonatkozó törvényeivel.

Szent István tehát törvényben engedte meg a szolgák felszabadítását, de talán mondanom se kell, hogy ezzel az engedelemmel nagyon kevesen éltek. A gazdasági érdek erősebb volt az emberiességnél. Egyesek szabaddá tették kedvesebb szolgáikat: ennyi az egész.

Mindaz, ami Szent István törvényének többi pontjaiban a szolgákra vonatkozik, napnál világosabban mutatja azt a végtelen nagy ürt, mi ur és szolga közt volt. Valamint a szabad ember szabadon rendelkezik a vagyonával, azonképpen a szolga — szolga tartozik maradni. Ez a 6. fejezet értelme.

Ha a szabad ember más szolgáját megöli — mi a büntetése? Adjon helyette más szolgát és böjtöljön.

Ha a szabad ember illetlenül viseli magát Istennek házában: meg kell dorgálni, ki kell üzni. A közönséges embert meg kell kötözni s vesszőztetni. Szolgát ura vagy asszonya ellen sem vádlónak, sem tanunak elfogadni nem szabad.

Másnak a szolgáját elvenni, magához csalogatni nem szabad. Miért? Mert kinek-kinek szüksége van a maga szolgájára.

Szabad embernek szolgálóval való paráználkodása — megbecstelenítő. Először megnyirják, másodszor is megnyirják, s ha harmadszor is tenné ezt: szolgává sülyed maga is. De ha a szolgáló szabad embertől áldott állapotba jut s szülés közben meghal — nem a szolgáló családjának tartozik kártérítéssel, hanem a szolgáló urának. Más szolgálót kell adni helyette.

Szolga ha szolgálóval paráználkodik s a szolgáló szülés közben meghal, a szolgát el kell adni. Fele ára a szolgáló urát illeti, fele a szolga urát.

Feleségül venni szolgálót: a szabadság elvesztésével jár.

Ha valakinek a szolgája másnak a szolgáját megöli, a gyilkos ura másik urnak térítse meg a szolga fele értékét; ha nincs módja rá: negyven nap teltével el kell a szolgát adni, s az ára megoszlik a két ur között.

Aki mások szolgáinak szabadságot akar szerezni, minden szolgáért külön birságot fizessen. Ebből két rész a királyé, egy a szolgák uráé.

Ha szolga először lop, 5 tinóval váltsa meg az orrát. Másodszori lopásnál szintén 5 tinóval a fülét. Ha harmadszor is lop: életével lakol.

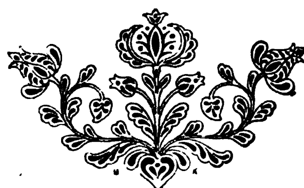
Ám a szabad embert tolvajságért először még csak szolgaságra vetik, ha nem tudja magát megváltani.

Urnak és szolgának a megbüntetésében csak egy a közös: a böjtölés.

»Tartsd meg mindenkor emlékedben« — igy szól Szent István a fiához, Imre herczeghez — »hogy *minden ember egyforma.*«

A szent életű, kegyes király bizonyára igy érezte s ha tőle függ, talán egyforma szabadságot ad minden alattvalójának. A valóság azonban ez: voltak szabadok és nem szabadok, urak és szolgák s mindezek csupán egy dologban voltak egyenlők: *a böjtölésben.*

Szabadnak és nem szabadnak a megbüntetésében, a büntetésnek a mértékében ez az egyetlen közös, melynek minden embert alávetett az egyház s annak utján István törvénye. Egyébként az egyformaság csak irásban volt meg. Egy nagy szívű király kegyes kivánsága ez, mely sohasem teljesült, nem is teljesül soha.

A bálvány és a kereszt küzdelme.

Az ősi hit. — A lázadó Kupa. — A szerzetesek és a földmivelés. — Szent István törvényei. — Aháztüzörző. — Achtum és Csanád. — A Csanád-monda és népmeséink. — A félmagyar király. — A nép apja. — Gellért püspök és Aba Sámuel. — A bujdosó herczegek. — Vatha lázadása. — Gellért martirhalála. — Az ősi vagy az uj hit? — A fejérvári népgyülés. — Félig pogány, félig keresztény imádság.

Régi krónikások, a ma élő nép hagyományos hite és néhány töredékesen fenmaradt népszokás tanúsága szerint is, az ősmagyarok több istent imádtak. Több istent, akiket nem imádtak mind egyforma tisztelettel, s akik fölött állott az »öreg isten«, a mindenható, mindent látó és tudó. Fölöttük áll, de nem maga intézi az emberek sorsát, hanem intézteti az alsóbb rendű istenekkel. Ő a láthatatlan, az elérhetetlen magasságban lakozó, kit félelemmel imád a nép s kit nem is kivánnak látni, mert »jaj annak, akit meglátogat!« A nagy csapás sújtotta ember ma is így sóhajt föl: »meglátogatott az Isten!«

Az alsóbb rendű istenek közt első volt a tűzisten, vagy a nép szavával élve: a *Napisten.* A tűz rendkivüli tiszteletében nyilvánult a Napisten imádása, s a ma még itt-ott szokásos szentivánéji tűzugrás és az ujszülött gyermeknek néhol még most is tüz fölé való tartása: pogánykori hagyomány, a tűzimádásra emlékeztető. Istenként imádták a *holdat;* a *csillagokat;* a *vizet;* a *földet,* mégpedig ez utóbbit *Nagyboldogasszony* személyében. Sőt megvolt az ősvallásban a *tündérek* tisztelete is.

Nagyboldogasszony volt, az ősi hit szerint, az *életadó* istenasszony, az áldott állapotban levő asszonyok védője, gyámolítója, a szülő-asszo-

nyok segítője, ki két angyalt küld a betegágyas asszony házába: az egyiket az anya, másikat a gyermek mellé. Küldi a leányát is, Boldogasszonyt, másnéven *Kisasszonyt,* akinek utóda a kereszténységben *Szűz Mária.* A Nagyboldogasszony tehát Szűz Mária édes anyjának, Annának az elődje. A hagyományok azt sejtetik velünk, hogy a *magyarok istene,* a nép vallásos hite szerint, Nagyboldogasszony fia lehetett, s hogy a magyarok istene nem volt egy az öreg istennel.

Könyvem második kötetébe tartozik az ősi hit részletesebb rajza, itt csupán jelezni óhajtom az ősmagyarok többisten-imádását s ezzel

Áldozat pogány mód szerint.

azt is, hogy a pogány magyaroknak a keresztény hitre való áttérése nem ment oly könnyű szerrel, mint azt némely történetíróink, kik egy istenhivőnek vallják a honfoglaló magyart, elhitetni szeretnék. Ha a pogány magyar egy istenhivő lett volna, valóban könnyű munka lesz vala az új hitre való áttérítés. Akkor, hogy úgy mondjam: egyszerűen át kell fordítani a régi hitet az újra. Így azonban a keresztnek erős küzdelmet kell folytatnia a bálványnyal s hosszú idő multán lett teljes a kereszt diadala.

Szent István szívvel-lélekkel keresztény, de ugyanezt nem mondhatjuk még a népéről. Maga Géza is fölveszi ugyan a keresztséget, de lelkében még nem keresztény s a papok intelmeivel nem törődve, áldoz az

ős vallás isteneinek. És fölveszik a keresztséget sokan az előbbkelők közűl, fölveszi a nép zöme is, de István idejében, sőt később is, inkább név szerint keresztény a nép, mint lelkében. Az idegen papság, bármennyire lelkesen vette szent hivatását, igazi hatással nem lehetett a népre, mely nem értette a hittérítők nyelvét. Ehhez járúlt még, hogy István körűl, a felesége révén, bajor vitézek vittek vezetőszerepet s az egykor hatalmas törzs- és nemzetségfők ivadékai, kik többé-kevésbé háttérbe szorúltak, a kereszténység terjesztésében nemcsak ősi vallásuk, de ősi jogaik ellen is támadást láttak. Bizalmatlanul fogadták István hittérítő buzgalmát, bizalmatlanul fogadta a főbb és a közrend egyaránt.

Kupa, állítólag Árpád véréből való vér, volt az első, ki nyiltan fellázadott az új hit ellen. A Bakonyból indúlt a lázadó Kupa az ő népével, a krónika szerint, pusztítván István városait, majorjait, rabolván jószágait, ölvén szolgáit. Veszprémnél volt a pogány és a keresztény sereg mérkőzése, mely a keresztény sereg győzelmével végződött. Kupa is elesett. Állítólag egy Wenczellin nevű német gróf ölte meg páros viadalban. A buzgó keresztény István, elrettentő példaként, Kupa holttestét négyfelé vágatta s a test négy részét Esztergomba, Veszprémbe, Győrbe és Erdélybe küldötte, a népet pedig azzal büntette, hogy földje termésének tizedét a Szent Márton tiszteletére épített pannonhalmi monostornak ajánlotta föl. István eredetileg a népet egészen át akarta szolgáltatni az apátságnak. Érdekes, hogy ebbeli szándékától a magyar urak tanácsa térítette el. »Nehogy — mondták a magyar urak — a szegény nép leroskadjon a szolgaság terhe alatt s elpusztuljon a szülőföldjéről.« De így is elég nehéz terhet nyomott a szegény nép vállára. Mert nemcsak a termés és a marhák tizedrészét itélte az apátságnak, tehát az akkor törvényes egyházi adót, hanem akinek tiz gyermeke született, a tizediket az apátságnak kellett átadnia. Ez a tizedik gyermek volt a váltság a rabszolgaság alól, melyre István a legyőzött pogány népet vetni akarta volt.

Hogy István mennyire szivén viselte a kereszténység terjedését s meggyökeresedését, bizonyítják azok a feltünő nagy kedvezések, melyekben az általa alapított apátságokat és püspökségeket s általában Istennek szolgáit részesítette. Nem egy vakbuzgó fejedelem pazar kedvezése volt az ingó és ingatlan javak e túlságosnak látszó osztogatása. Midőn István a püspökségeket és apátságokat nagykiterjedésű földbirtokkal ajándékozta meg országszerte, ezzel nemcsak azt a czélt érte el, hogy az új hit apostolait erősebben e haza földjéhez kötötte, de egyben nagyot lendített a nép anyagi boldogulásán is. A különböző szerzetes rendeket, nevezetesen

a Szent Benedek-rend papjait, szerzetesi fogalmak kötelezték a föld művelésére. Ők nemcsak papok, de szántó-vető emberek is voltak, s amit ezer év multán Petőfi zeng a magyar népről (»egyik kezében ekeszarva másik kezében kard«), alkalmazhatjuk e derék férfiakra: egyik kezében kereszt, másik kezében ekeszarva! Nemcsak az új hit tanaival ismertették meg a népet, de a szántás-vetés okszerűbb módjaival is.

Bátran mondhatjuk, hogy István uralkodása kétszeresen korszakalkotó: szilárd alapjait veti meg a keresztény egyháznak s ezzel biztositja a magyar nép megmaradását a keresztény népek tengerében és ugyanakkor igazi hazája lesz a népnek e föld, mely *kenyeret* ád a munkás kéznek.

Nyugattól keletig, északtól délig, a püspökségeknek, apátságoknak és káptalanoknak egész tömegével találkozunk, melyek mind rengeteg földbirtokkal rendelkeztek István idejében s ezeken az egyházi földeken sok ezer munkás kéz dolgozott a papok vezetése mellett. Kétségtelen, hogy e földeket is jórészt rabszolgák szántották-vetették, de e rabszolgák sorsa bizonyára nem volt már oly nyomasztó, mint volt a vezérek idejében, midőn a rabszolgát emberszámba nem vették. A keresztény vallás szellemével sehogy sem fért össze, hogy az embert az állattal egyenlőnek tartsa s habár az akkori gazdasági viszonyok nem nélkülözhették a rabszolgát, sorsuk sokat enyhült s így nem csoda, ha a rabszolga nép örült a kereszténység terjedésének.

Minekelőtte tovább mennénk a bálvány és a kereszt küzdelmének irásában, nem lesz talán fölösleges, ha az olvasó némi képet nyer az István alapította püspökségek és apátságok gazdaságáról. A pannonhalmi apátság volt István első alapítása. Ennek nagyobb birtokai a kolostor körűl feküdtek, mintegy három mértföldnyi kiterjedésben. Egyebütt is voltak birtokai. Minő volt a gazdasági felszerelése, nem tudjuk. De gondolhatjuk a pécsváradi monostorról, melyhez 1107 családfő tartozott 41 faluban. A kolostor szolgálatára rendelt szolganépből 156 ember lóval, 409 ember lóval és szekérrel dolgozott. Volt száztiz szőlőművelő, tizenhárom juhász és három kondás. Ezen kívűl tömérdek mesterember, nevezetesen tíz kovács, hat kádár, tizenkét faragó, kilencz sütő, tiz szakács, három fazekas, hat timár, öt ötvös, nyolcz kerékgyártó. Voltak azután belső szolgák: harangozó, betegápoló, fürdőszolga.

Ennyi ember s ennyiféle foglalkozás nagy és eleven gazdasági élet mellett tanuskodik. És vegyük most ehhez a többi egyházat: az esztergomi érsekséget, a veszprémi, egri, váradi, nyitrai, gyulafehérvári bácsi és

A SZERZETESEK SZÁNTANI TANITJÁK A NÉPET.

Benedek Elek, Magyar Nép. I. *Az Athenaeum kiadása.*

csanádi püspökségeket; a bakonybéli, zalavári, tihanyí, szegzárdi, lébenyi, zirczi, tihanyi stb. apátságokat: elképzelhetjük, mely jótékony hatással volt a papság a népre, a lelki művelődés mellett, a gazdasági előhaladás terén is.

Ha végig olvassuk István törvényeit, látjuk, hogy e törvények nagyrésze az egyház érdekeit szolgálja, hogy az új hit megerősítése Istvánnak a legfőbb gondja. Királyi védelme alá veszi Istennek házát, s ki azt tiszteletlenűl illetné, kiközösítéssel bünteti.

A püspökökre bizza az özvegyek és árvák oltalmazását s a világi-

Kupa holttestének feldarabolása.

aknak parancsolja, hogy a püspökök ebbeli intézkedéseinek engedelmeskedjenek.

Az *igazságszolgáltatásban* a főpapokkal való egyértelemre inti a világiakat. Sem a tanusághoz, sem a vádláshoz nem elég a feddhetetlen élet, szükséges, hogy tanuk és vádlók Krisztus követői legyenek.

Világi ember tanuságát pap ellen nem lehet elfogadni. Papot világi ember csak az egyházban vonhat kérdőre, közhelyen nem.

Különösen nevezetes az a pont, melyben a papság terhes munkásságát hangsulyozza, mintegy megmagyarázván ezzel, miért részelteti a papságot

feltünő nagy anyagi kedvezésekben. Mert a pap nemcsak a maga munkáját végezi, mint világi ember, hanem a másokét is: tehát valamint ők érettetek mindnyájatokért, úgy ti mind ő érettük különösen dolgozni tartoztok, annyira, hogy, ha a szükség kivánná, érettök *lelketeket is* feláldozzátok.

Vasárnap nem szabad dolgozni. A ki ökrökkel dolgozik, attól vegyék el az ökröket; ha lovakkal, megválthatja ökörrel; ha más szerszámmal, vegyék el a szerszámát, öltözetét s azt csak bőrével válthatta meg. A vasárnap a templomba menés napja. Templomba kell menni a család minden tagjának, csupán egy maradhat otthon, az, aki a tüzet őrzi. Vagyis: a *háztüz-őrző.* A törvény e pontja mai napig fenmaradt szokásként a magyar nép közt országszerte s rendesen a család egy tagja otthon marad háztüzőrzőnek, míg a többi a templomba megy. De hogy az otthon maradottnak is része legyen az istenitiszteletben, midőn a családtagok haza jőnek, a háztüzőrzőt ezzel üdvözlik rendesen: »Adjon Isten részt a könyörgésben«!

Nyilvánvaló, hogy ősrégi szokás ez.

A templomból makacsul elmaradottakat megverték és megnyirták.

Aki a böjtöt husevéssel megszegte (péntek volt a bőjt napja), egy heti bezárásra s böjtre itélték.

Külön intézkedik a törvény a gyónásról, a gyónás nélkül való meghalás eseteiről, a bűbájosok, boszorkányok büntetéséről; de feltünő, hogy István törvényeiben sehol sem találkozunk az ősi hittel; mintha szándékosan nem venne már tudomást erről, mint már nem létezőről. Pedig jóval később, Szent László törvényeiben is, külön fejezet van a pogány hitet vallókról.

István, a mellett, hogy maga fejedelmi bőkezüséggel gondoskodik az általa alapított püspökségekről és apátságokról, elrendeli, hogy minden tiz helység egy templomot építsen, s Istennek szolgáját lássa el házzal, két cseléddel, lóval, szekérrel, hat ökörrel, két tehénnel s harmincz aprójószággal. A ruházatot a király adja, a könyveket a püspökök. Az is a püspök kötelessége, hogy papot adjon az egyháznak.

Végezetül: kinek isten évenként tiz részt ad, a tizediket adja Istennek. A ki a tizedet eltitkolja, kilenczedet fizessen.

Ime, az egyházra vonatkozó törvények egyszerü felsorolása világosan elénk tárja, hogy nem közönséges hatalmat adott István a papság kezébe. S ha ehhez veszszük még, hogy István nagy földbirtokkal ajándékozta meg a köréje gyülekező idegen vitézeket is, nem csoda, ha az ősi jogaikra

s szabadságukra féltékeny magyar urak nehezen barátkoztak meg az uj hittel, az uj hit egyházi és világi terjesztőivel, kik többnyire mind idegenek. Csak midőn magyar ifjak is lépnek a papi rendbe; midőn a néphez az ő édes anyanyelvén kezdenek szólni a papok: tünedez a magyar nép bizalmatlansága az új hit iránt. Maga Gellért, Csanád püspöke, ki Velenczéből jött magyar földre, s kinek neve s emléke legtisztábban maradott meg az összes hittérítők közt mind e mai napig, megtanult magyarul s a vele jött nyolcz szerzetes közül is hét. Máskülönben el sem volna képzelhető az a nagy hatás, mit e szent, apostoli lelkességü férfiu a pogány magyarra tett. Nemcsak a *még* pogány magyarra, de a már keresztény magyarokra is, kiket az ő szónoklatai erősítettek meg az új hitben.

De közben Istvánnak még le kell vernie Gyulát, a lázadó erdélyi vajdát, az utolsó törzsfejedelmet, hogy kereszténynyé tehesse a mai Erdélyt és valósággal Magyarországhoz csatolhassa. És le kell vernie Achtumot, a Maros várában lakó »igen hatalmas fejedelmet«, ki a görög hit szerint ugyan megkeresztelkedett, de hét feleséget tartott, tehát, mint Szent Gellért legendájában olvassuk, »nem volt tökéletes a keresztény hitben.« Ez az Achtum, bizván vitézeinek sokaságában, nem tisztelte Istvánt. Rengeteg vagyonáról beszél a legenda. A Tisza mentének nagy sikságain »számtalan vadon legelő lova volt, azokon kivül, melyeket csikósok őriztek, gulyásai végtelen sok marháját őrizték, voltak azonkivül majorjai és udvarházai.«

Hatalmas, gazdag ember lehetett tehát ez az Achtum, ki azt is megcselekedte, hogy a király sóját megállította a Maroson s a Tiszáig mindent elzárt a vámja által. Övé volt a Körös folyótól az erdélyi bérczekig s egész Bodrogig és Szörényig mind a föld. Több fegyverese volt, a legenda szerint, mint a királynak, Ezt az Achtumot zabolázta meg István az Achtumtól elpártolt vitéz Csanád segitségével, ki Istvánhoz menekült és áttért a keresztény hitre. A legendának erről a győzelemről szóló része érdekes már azért is, mert van benne egy jelenet, mely számos népmesénkben olvasható. Csanád megöli Achtumot s diadala jeléül Achtum fejét elküldi Istvánnak. Egy Gyula nevü vitéz azonban eldicsekszik, hogy ő ölte meg Achtumot. Mikor később Csanád is visszatért a király udvarába, a király ugyan vele is meg volt elégedve, de Gyulát dicsérte különösen, mint Achtum legyőzőjét. Mondá ekkor Csanád mosolyogva: ha elhozta a főt, mért nem hozta el a nyelvét is? És elővette Achtum nyelvét. Gyulát a király kikergette udvarából, Csanádot pedig a maga és Achtum udvara ispánjának tette meg. Egyben az ő nevéről nevezte el Marosvárt Csanádnak.

Akárcsak a népmesét olvasnók, hol a hős megöli a sárkányt, de a viadalban kifárad, elalszik a tó partján, a *vörös herczeg* pedig az alvót megöli s elhiteti a királylyal, hogy ő ölte meg a sárkányt, ő a királykisasszony megmentője. De jönnek a hős hű állatai, forrasztó füvel életre keltik s a hős a sárkány fogaival bizonyítja a maga igazát.

Achtum legyőzése nemcsak azt jelenti, hogy az ő földje is Magyarországhoz csatolódik, de jelenti a nyugati egyháznak a keleti fölött való győzelmét is. Achtum már épített volt Maros várában monostort Keresztelő Szent János tiszteletére: ide nevezte ki püspökké Gellértet a király.

A főbb emberek közűl még csak egynek a nevével találkozunk István idejében, a ki ellenszegül a király parancsának, s nem akarja fölvenni az új hitet. Ennek is a monda tartotta fenn nevét. Thonuzoba, állítólag a ma élő losonczi Bánffy nemzetség őse volt ez, kit a király, elrettentő példának, feleségével együtt élve temettetett el az abádi révnél. Ám István törvényeiben nyoma sincs az ehhez hasonlatos rettentő büntetésnek, s mint már mondottam, az ő törvényei tudomást sem vesznek a pogány hitről. De ott lappangott a parázs a hamu alatt, s amint István behunyta szemét, lángot vetett a hamvadó parázs. A lelkében pogány magyar több rendben lázad föl az új hit ellen, s martir-halált hal a legbuzgóbb apostol: Szent Gellért is.

István, elveszítvén nagyreményű fiát, Imre herczeget, a fél magyar Pétert teszi utódjává, az Árpádházbeli sarjadékok mellőzésével, akiknek nyilván nem bizott a kereszténységében. Vazult megvakítják, Endre, Béla és Levente királyi herczegek, állitólag magának Istvánnak a tanácsára, idegen földre menekülnek, így jut Péter Szent István örökébe.

Kezdetben úgy látszik, mintha urak és közrendek megnyugodnának abban, hogy István örökét nem tiszta Árpád-családbeli foglalja el, de csakhamar kitör az elégedetlenség. Rossz szemmel nézik a félmagyar Pétert, ki német és olasz vitézekkel veszi körül magát, idegeneket tesz várispánoknak, idegen szokásokat és törvényeket akar meghonosítani. Ily körülmények közt irányozódik a figyelem Aba felé, a mátraalji nagy úr felé, ki anyai ágon atyafiságban volt az Árpád-házzal, s ki valószinüleg a magyarokkal bevándorolt kabarok kozár törzsének volt a feje. Pétert elüzik, s Aba Sámuelt, a »nép atyját«, a »palócz királyt« emelik trónra, de az előbbkelők csakhamar megbánják, hogy a velük egy rendbélit maguk fölé emelték. Mert a »palócz király«, amint biztosságban érezte magát, dölyfösen, gőgösen kezdett viselkedni az urak iránt s amit nem bocsátottak meg neki:

Szt. István menekülésre inti a királyi herczegeket.

a *néppel barátkozott.* A Képes Krónika szerint, úgy vélekedett, hogy »minden közös legyen az urak és a szolgák között«, a mi más szóval az alig mult állapot helyreállítását jelenté. »Megvetve az ország előkelőit, — folytatja a krónika — parasztokkal és nemtelenekkel társalkodott.«

Ezt a nemesek nem tűrhették, összeesküdtek ellene. Ő azonban idejében megtudta, hogy mit forralnak, az összeesküvőket szinleg tanácskozásra hivta Csanádra, hol a nagyböjt idején tartózkodott, katonáival körülfogatta a házat, melyben az urak, mintegy ötvenen tanácskoztak, s bírói ítélet és gyónás nélkül valamennyit agyonverték. Kettős sérelmet követett el ezzel a »nép apja«: ítélet nélkül büntetvén halállal szabad magyarokat s megsértette a kereszténység szellemét, azt sem engedvén, hogy a bűnösök meggyónjanak.

Gellért püspök a templomban, szószékről lobbantotta szemére a királynak gyalázatos tettét s megjövendölte, hogy a »bosszú kardja« elveszi tőle az országot. Ez a jövendőlés hamar teljesült. Pétert visszahozták, Aba seregét a ménfői csatatéren leverték az elégedetlenek, majd törvényt ültek, s a fogságba került Abát kivégezték. Előbb egy kis falu templomában temették el, később vitték holttestét a Mátra aljában fekvő sári monostorba.

Ugy látszik, valóban a nép apja volt, szerette a nép a »palócz-királyt«, ki bizonyosan azért húzott inkább a néphez, mert nem bizott az urakban, kik közt akkoriban jórészt csupa idegenek vittek főbb szerepet. A néphagyomány szerint, a nép apjának ruhája, szemfedője a sírban sem rothadott el, a sebei pedig behegedtek.

Gellért püspök nemcsak Aba közeli bukását látta meg az ő látnoki szemével, de látta a keresztény hit veszedelmét is, s nyilván érezte, hogy ő maga sem kerüli ki a martiromságot. Pétert visszahozták, de alig lépett magyar földre, maga ellen fordította a magyarságot azzal, hogy pártfogóját, a német császárt, elismerte Magyarország hűbéres urául. Csak ez hiányzott, hogy a gyűlölet kitörjön a magyar szívekből minden ellen, ami idegen. A németség s ezzel a kereszténység ellen megmozdúl a szittya magyar. Csanádon, tehát Gellért székhelyén, gyülekeznek az elégedetlenek, onnét küldenek Lengyelországba az elmenekült királyfikért: Endre, Béla és Leventéért. Endre és Levente nyomban visszajön s országszerte megmozdul a magyar nép, mely elérkezettnek látta az időt, hogy ismét visszatérjen az ősi hitre. Egy Vatha nevü vezérember példát is adott a népnek: pogány módon leborotválta a fejét, három csimbókot hagyván a fején, áldozott a pogány isteneknek, a krónikások szerint, lóhúst evett, sőt »egyéb szörnyűségeket is művelt.« A nép előbben is a *dézsmaszedőkön* töltötte ki a haragját. Papot és világi embert, akit kereszténynek tudtak, öltek, gyilkoltak, magyart és idegent, személyválogatás nélkül.

Endre, bár valósággal keresztény volt, nem állott ellent a népnek, hagyta, hogy kitombolja haragját. Várt a kedvező alkalomra, midőn hatalomban, biztosságban érzi magát, azzal az erős eltökéléssel, hogy ismét visszaállítja a régi rendet: vagyis a keresztény hitet. Már az öcscse, Levente, hajlott a pogány hithez, őszinte ellensége volt a kereszténységnek. Egyébként a főczél most az volt, hogy Pétert kiverjék az országból. Ezt pedig csak oly nép segítségével hajthatták végre, melynek ez volt a jelszava: »meg kell ölni minden püspököt, papot, dézsmaszedőt. *Szünjék meg minden adó!* Álljon helyre a régi hit. Vesszen Péter németestűl, olaszostúl, mindenestűl!«

GELLÉRT PÜSPÖK MEGDORGÁLJA ABA SÁMUELT.

Gellért több püspöktársával Fehérvártt tartózkodott, innét indultak Pestre, hogy Endrét és Leventét üdvözöljék, ami arra vall, hogy hittek a hazajött herczegek igaz keresztény voltában. Ha Gellért püspök vágyakodott a vértanuságra, ebbeli vágyakodása teljesült a szent férfiúnak: midőn szekerén a róla nevezett hegy mellé ért, a pogány magyarok megragadták szekerét, feldöntötték, őt magát s a vele jött püspököket, papokat és világi keresztényeket kegyetlenül lemészárolták.

Az idegenek, kik bőséges okot szolgáltattak a magyar nép bosszújára, futva futottak ki az országból, Pétert is elfogták Zámor faluban, szemét kiszurták, kegyetlenül bántalmazták s csakhamar meg is halt szörnyű fájdalmában.

Most kellett dülőre jutni: melyik hitet tartja meg a magyar nép, az ősit-e, vagy az ujat. Endre nem habozott. Amint Péterrel végezett, nyiltan és határozottan, ellenmondást nem tűrő módon, a keresztény hit védőjének mutatta és vallotta magát. Levente visszatért volt ugyan a pogány hitre, de csakhamar meghalt. Pogány módra temették el, s ő vele féligmeddig el is temetődött a pogányság.

Három püspök élte túl a pogánylázadást, ez a három püspök koronázta meg Endrét 1047-ben, s a koronázáskor kiadott rendeletének mind a két pontja: szigorú parancs a kereszténységbe való visszatérésre, a pogány hittel való szakításra. Nevezetesen elrendeli a lerombolt templomok, városok, helységek és majorok visszaállítását. A papoknak való engedelmességet. A keresztény szertartások visszahozatalát. Fej- és vagyonvesztéssel sújtja, ki rendeleteinek, s általában István törvényeinek nem engedelmeskedik.

Nemcsak a rendeletei, de tettei is mind azt bizonyítják, hogy mintegy vezekelt a kereszténység ellen kénytelen-kelletlen elkövetett vétkeiért s buzgón követi István példáját az egyháznak való bőkezű adakozásokban. A pogány Vatha s hivei titkon áldoznak a régi isteneknek s csak mikor Béla herczeg is haza jön idegen földről, s trónra kerül, kezd éledni ujra a reménykedés a titkon pogány hitet valló népben. Az Endrében való csalódás nem ölte ki a nép szivéből a hitet abban, hogy Béla, az idegenből haza került Béla, igaz pogány, éppen mint korán elhunyt testvére, Levente. Erősítette ebbeli hitében, hogy Béla, amint trónra lépett, több rendbéli intézkedést tett a szegény nép javára. Megszabta a piaczi árakat, »nehogy a kereskedők telhetetlen zsarolásukkal, fölösleges nyereséget gyűjtsenek az együgyü parasztoktól, mert ez az, ami a népeket a szegénység és nyomorúság veszedelmébe szokta dönteni« s aminek

Gellért püspök vértanusága.

rendkívül nagy hatása lehetett az ettől már elszokott népre: minden faluból két-két értelmesebb előljárót Fehérvárra hivott a királyi tanácsba.

És jöttek a követek s velük rengeteg nép. Csalékony sejtelem vitte a népet, hátha itt az ideje, hogy visszaálljon a régi rend, a régi hit.

Ugyanazok a jelszavak, ugyanazok a követelések hangzanak, mint Endre idejében. Az összegyülekezett sokaságból követek mennek Bélához s nem kérnek kevesebbet: engedje meg, hogy őseik vallására visszatérjenek, a püspököket, papokat megkövezzék, a dézsmaszedőket felakasszák, a templomokat lerombolják, s a harangokat összetörjék. Nem ismerték Bélát, ki igaz keresztény volt s a keresztény hithez való ragaszkodását több rendbéli kedvezéssel mutatta meg. E komoly, válságos pillanatban három napi haladékot kért a király, ezalatt pedig a nép folyton háborgott, kiabált a kereszténység ellen, a vezetők állványokról gyalázták az új hitet, nem is sejtve, hogy mit tervez Béla ellenök. A pogányságért epekedő népet ujabb csalódás éri: Béla vitézei hirtelen meglepik a forrongó pogány népet, a szószólókat ledobálják az emelvényekről, megkötözik, korbácsolják, mignem nagy nehezen lecsendesülnek.

Kereskedő a XI. században.

Ez volt a bálvány és kereszt utolsó komolyabb mérkőzése. De a kereszt *tökéletes* diadala, a keresztény vallás meggyökeresedése Szent László nevéhez füződik. Jó hosszu idő mindenesetre, de ez éppenséggel nem válik a magyar nép szégyenére. Az egyes ember lelkében is hosszu küzdelemmel jár vallásos hitének mással való fölcserélése, hát még amig egy egész nemzet szakad el ősei hitétől s válik lelke kincsévé, egyedül üdvizítővé az előtte idegen, szokatlan hit?

Maga a papság is számolt ezzel, jól tudta, hogy az ősi hitről az uj hitre való áttérés nem mehet oly nagy hirtelenséggel. Erről tanuskodik az a félig pogány, félig keresztény himnusz is, mely a két vallásnak valóságos összekeverése, s mely így szól:

»Légy megszentelve, te nagy Isten, a mi *testvérünkkel,* a Nappal! Oh mily szép, mily ragyogó: ő a te jelképed, Uram! Légy áldva, a mi *asszony-*

nénénkkel, a *Holddal* és a mi *hugainkkal,* a *csillagokkal* együtt, akik oly szépek és fényesek! Légy áldva a mi *süvünkkel,* a *Széllel* együtt, aki a felhőket és a derült időt hozza. Légy áldva a mi *ángyikánkkal,* a *Vizzel* együtt, aki oly hasznos, jó izü és tiszta! Légy áldva a mi *urunkbátyánkkal,* a *Tüzzel!* Óh mily szép, óh mily vidám, óh mily erős és hatalmas ő! Légy áldva, óh Uram, a mi *nagyasszonyunkkal,* a *Földdel* együtt, aki minket táplál és megtart.«

Bizony hosszú idő kellett ahhoz, míg ezen és ehhez hasonló imádságokon keresztül a nép lelkét a keresztény hitre vitték. Míg lassanként az Isten neve mellől kitörlődnek az elemek. Akkor még együtt imádták Istent az elemekkel, ma így imádkozik a nép: »Én Uram s én Istenem, *őrizz* meg tűztől, viztől, gonosz ember szándékától!«

A SZÉKESFEHÉRVÁRI NÉPGYŰLÉS.

A táltosok izgatják a népet a kereszténység ellen.

Benedek Elek, Magyar Nép. I. *Az Athenaeum kiadása.*

Szent László.

Legendák Lászlóról. — László törvényei. — A zsidók és izmaeliták. — A székelyek. — Az ünnepnapok. — A tized. — A királyi jog.

Külön fejezet illeti meg Lászlót, kinek neve s emléke öszszes királyaink közt, az egy Mátyás kivételével, a legszebben maradott meg a nép lelkében. Csudálatos tetteiről a legendák egész sora él ma is a nép ajkán, számtalan község viseli a nevét s régi templomaink hulladozó vakolata alól itt is, ott is falfestmények tünedeznek elő, melyek mind az ő világhíres vitézségét, az ő szent életét s közönséges halandó erejét meghaladó csudás dolgait regélik a mai és az eljövendő nemzedékeknek. Ő az, a ki az elrabolt magyar leányt megszabadítja, páros viadalban megölvén a leányrabló kun vitézt, s ő az, kinek fohászára, midőn egyszer futni kénytelen a kunok elől, ketté hasad a tordai hegy. Az ő imádsága

menti meg a népet, valahányszor romlás, pusztulás fenyegeti. A szaladó kunok által elszórt arany és ezüst az ő imádságára változik kővé, különben egy szálig ott vesz a pénzre sóvár sereg. Majd végtelen pusztaságon bolyong a magyar sereg, nem találnak sehol egy forrást, százával pusztulnak el éhségtől, szomjuságtól, mignem László imára kulcsolja kezét s im, azonnal vadállatok huzódnak át a pusztaságon, nagy seregben. Az éhes vitézek lenyilazzák a vadakat, s csillapítják éhségöket. És fakadt forrás is, tiszta, üditő.

De legérdekesebb valamennyi legenda közt az, mely a keresztény hitben már-már megerősödött népnek a megtántorodásáról regél. A kunokon győzedelmeskedő magyarok napokig vigadnak a holttestek közt, de egyszerre csak vége szakadt a vigadozásnak: a holttestek rettentő szaga megrontotta a levegőt s mindenféle förtelmes, ragadós betegségek pusztitották a magyart. Siralom völgye lett a magyarok földje. És zúgni-búgni kezdett a nép: Lássátok, büntet a magyarok istene, mert elhagytuk igaz hitünket. Nem használ a király imádkozása. És összeverődtek minden rendü emberek, mentek a király sátorába. A szent király akkor is imádkozott. Mondta a szószólló: Hiába imádkozol, felséges király, úgy sem hallgatja meg a magyarok istene. Térjünk vissza mind a pogány hitre, meglásd, megszünik a pestis. — A szent király megbotránykozással nézett a hitetlenekre, arcza elborult, szeméből megeredt a köny s mondá nekik: — eredjetek haza békességgel, megtévelyedettek. Ne zavarjatok imádkozásomban. Én hiszek az egy Istenben, Mindenható Atyában. Meg-meglátogat, próbára tesz, de nem hagy el, letörli könyeinket. — A hitetlenek megzavarodva indultak kifelé, de e pillanatban mintha földbe gyökeredzett volna a lábuk, állottak, mind megannyi bálvány. Hirtelen vakító világosság támadt a sátorban, és hallották a mennyei szózatot: Ne csüggedj, László. Isten meghallgatta sűrű imádságaidat s leküldött hozzád engem az angyalok seregéből, hogy megmondjam neked, mit tégy. Öltsd fel királyi ruhádat, tedd fejedre koronádat, s kimenvén a sátorból, lődd el a nyiladat a virágos réten. És menj a nyil után: a hol leesik, találsz egy füvet, mely meggyógyítja a te népedet. — Ezt mondván az angyal, felszállott az égbe. Akkor fölkelt László, magára öltötte királyi ruháját, fejére tette a koronát, kezébe vette a nyilát s kilépett a sátorból. Utána a hitetlenek, csöndesen, levett kalappal. A szent király még egyszer fölnézett az égre, aztán ellőtte nyilát. És ment az ellőtt nyil irányában, a nép meg nyomába. — Ihol, a nyilvessző! — kiáltott László. Nézzetek ide! — Fölvette a nyilvesszőt, mely egy széles levelű növényben akadt meg, keresztül hasítván azt. —

Olyan mint a kereszt! — mondták a népek s térdre borultak. És találtak ehhez a fűhöz hasonlatost még sokat, sokat a népek s ennek csodaereje meggyógyítá őket.

A legenda szerint tehát, még László idejében is megtántorodott a nép az új hitben, amint nagyobb csapás sujtotta, de tudjuk, hogy ő alatta már a keresztény vallás szelleme sokkal erősebb gyökeret vert a nagy tömegek lelkében, semhogy a régi hitre való visszatérésről szó lehetett volna. Itt-ott, különösen a pásztoremberek, áldoztak

Szent László füve.

még a pogány isteneknek, de az ország már igazi keresztény ország. »Ki a pogány szokás szerint kutaknál, vagy fák, források, kövek mellett áldozik, bűnét ökörrel váltsa meg.« Igy szól László rendeleteinek első könyvében a 22-ik fejezet s a büntetés csekélysége mutatja, hogy a pogány vallás az új hitre többé már nem volt veszedelmes. Hiszen kell-c többet mondanunk a keresztény vallás erős meggyökeredzésének bizonyítására annál a ténynél, hogy VII. Gergely pápa Lászlóban talál leghivebb védőjére, midőn IV. Henrik német császár és szövetségesei a pápát szorongatják; s hogy az országba betörő *pogány* népek, a bessenyők s

a kunok ellen utolsó emberig követik László zászlaját a magyarok? Amott a keresztény magyar segiti a pápát, emitt ismét a keresztény magyar áll szemben a pogány kunnal s midőn a magyarok kegyetlenül vágják, ölik a legyőzött kunokat, kik egy izben már számos foglyot hurczoltak volt el Magyarországból, László a keresztény vallásra való gondolással csillapítja a magyarok, dühét, kiáltván: Ne öljük meg őket! Hadd éljenek, *ha megtérnek!*

Csak futó pillantást kell vetnünk a szent István halálát követő alig fél száz esztendőre s még nagyobbnak látszik szent László alakja, mint a mily nagy lehetett valójában. A trónért való örökös versengések, megmegujuló pogánylázadások: ez a szent István halálát követő s a szent László uralkodását megelőző időszak képe. A szent István által még inkább csak óhajtott, mint megalapíthatott társadalmi rend csirájában felbomlik e versengéseknek közepette. A személyi és vagyoni biztosság sülyedező talajon áll: lopás, rablás, gyilkosság, erőszakoskodás országszerte. A rabszolgák felhasználják az állandó zavarok kedvező alkalmát, elhagyják gazdáikat, szerteszét csatangolnak az országban, veszélyeztetik a közbiztosságot. Még a papság sem maradt ment az országos betegségtől: László törvénye tanuskodik arról, hogy köztük is akadtak tolvajok, erkölcstelen életüek. László törvénye, mely minden bőbeszédű krónikánál jobban világitja meg a XI. századbéli belső állapotot.

László nevén három törvény maradt reánk, de úgy látszik, hogy az ő nevét viselő törvények harmadik könyve nem az ő idejében született, hanem Béla király uralkodása után, talán Géza király idejében. Ennek a törvénykönyvnek mindjárt az első fejezete elénk állítja az akkori szinte törvényen kivül álló helyzetet a maga rideg valóságában. Országos nyomozás indul meg a tolvajok után. A király küldöttje a századosokkal és tizedesekkel, sorba járja a lopásról hires helységeket, tizenként felosztják a népet, a tizedik a kilencz helyett tűz- vagy vízpróbát áll, s ha kiállotta: mind a tiz feloldódik a büntetés alól; ha nem: mind a tizen különkülön bünhődnek. Az ország nagyjai — olvassuk a törvénykönyvben — megesküdtek, hogy nem titkolják el a tolvajokat; hasonlóképpen cselekedjenek a parasztok is, mert ha valaki bevádolná őket, hogy eltitkolták a tolvajokat, mint hamis esküvőket itélik el s nyelvük váltságáért 10 pénzt kell fizetniök és e mellett bünbánatot tartaniok.

Sokkal nagyobb büntetést ró a törvény azokra, kik a szökevény rabszolgákat maguknál tartják, eltitkolják. A szökevény szolgákat, a csavargókat, a törvény nyelvén: uzbegeket, a királyi udvar elé

kell állítani, még pedig Nagyboldogasszony napján. Kitetszik a törvényből, hogy a törvény első sorban a királyi birtokokról elszökött szolgákra gondol, mégpedig I. Endre király és Béla herczeg idejétől számítva, amikor egy Sárcsás nevü biró összeirta volt a szolgákat. Aki a nála levő idegen szolgát visszatartja, 55 pénzt fizet s amellett két szolgát tartozik adni egy helyett. A büntetés nagyságából megitélhetjük, hogy mily fontos szerepe volt akkoriban a rabszolgáknak. Aminthogy a gazdasági élet tényleg a rabszolgákon alapult. Más helyen meg úgy intézkedik a törvény,

Vásáron kiállitott rabszolgák.

hogy a csavargókat Szent-György napjától Szent-János napjáig fogdossák össze, Szent-Mihály napjáig tartsák együtt, akkor vigyék a vásárra, ott állítsák ki. Ha valaki megismeri a maga emberét, visszaválthatja 90 denáron. Ugyanigy intézkedik a törvény a bitang marháról is. De ezekért már jóval kevesebb váltságdij jár, mint az emberért. Az embernek 90 denár az ára, a lónak 12, az ökörnek öt. Aki az összegyűjtött csavargókat és bitang marhákat eltitkolja, 10 pénz büntetést fizet s a mellett embernek és állatnak háromszorosát. Ha a várispán tenné ezt, 55 pénz ennek a büntetése.

És véges-végig a törvény minden fejezete tolvajokról, rablókról, szökevényekről, hamis esküvőkről beszél: a legsötétebb kép, melyet egy korszakról nyerhetünk. A tolvaj férjes asszony orrát és vagyonát elveszti, hogy többet férjhez ne mehessen s e mellett rabszolgaként adják el. Ha özvegy asszony követ el tolvajságot, félszemét veszti s vagyonából csak a gyermekeit illető részt hagyják meg, a többit elveszik. A tolvaj leányt nem csufitják meg, de örökös szolgaságra vetik.

Tiz denár értékű vagyonnak az ellopása a szabad ember minden vagyonába és félszemébe kerül. Ha szolga lop hat denár értéküt, mindkét szemét veszti, kevesebbért fél szemét. És igy tovább.

E törvénynek, melyről, mint már mondottam, azt tartják, hogy nem szent László idejéből, hanem a Béla uralkodását közvetlen követő időből való, csakugyan mintegy kiegészitője László törvényeinek második könyve. Mig a nagy király törvényeinek első könyve, a vasár- és ünnnepnapok megtartását s általában az erkölcsi élet tisztaságának védelmét czélozza, a második könyv ismét a tolvajoknak szól. Kegyetlenül szigorú törvények ezek s ha mégis szent László neve és emléke nem úgy maradt meg s öröklődött át a nép lelkébe, mint a legkegyetlenebb királyé, ezt csak úgy magyarázhatjuk meg, hogy szigoruságánál nagyobb volt igazságossága. A nép pedig sohasem gyülölte azt a feljebbvalót, ki a szigoruságot igazsággal tudta egyesíteni. És nem szabad felednünk, hogy a nép szinejava, mely sok kárt szenvedhetett életében, vagyonában, a zavaros, törvényt nem ismerő állapotok miatt, bizonyára hálával fogadta a bölcs király szigorú törvényeit.

A *tyuk* a legkisebb érték, mit László törvénye a lopás büntetésének mértékéül megszab. Természetesen, különbséget tesz ez a törvény is a szabad ember és a szolga tolvajsága közt. Illő, hogy a szabad jobban vigyázon a becsületére, mint a szolga. Köztisztviselő és pap csak a szabadok sorából kerülhet ki, ők közvetlen a király hatósága alatt állanak: aki ezt a kiváltságot meg nem becsüli, méltán érdemli meg a személyes vagy vagyoni szabadsággal nem biró emberénél szigorubb büntetést. A törvény tehát, miután nem egyenlő jogokat élvező embereknek szól, kétségtelenül igazságos. A tolvaj szabadot felakasztják, a szolgának orrát vágják le. S ha a biró nem ebben az értelemben jár el, fiain és leányain kivül, minden vagyonát veszti s e mellett eladják szolgának. Ha ártatlant akasztat föl, 110 pénzt fizet s megtériti a felakasztott ember övéinek minden vagyonát. Csupán a családbeliek közt történt lopásnál enyhébb az itélet a szabadra, mint a nem szabadra. Ez esetben

a nem szabad embert idegen földre adják el, a szabad ember *cseléd* sorra jut a család körében.

Egy tyuknak vagy ludnak az ellopása, szabadnak és szolgának egyaránt, a félszemébe kerül. Ha pap lop tyukot vagy ludat, a feljebbvalója fenyíti meg, s a mellett a kárt megtéríti; ha több értéküt lop, a püspök elcsapja és átadja a világi biróságnak. A büntetés mértékének külömbsége szabad és nem szabad között a nagyobb értékü dolgoknál kezdődik. A szabad embert 10 denár értékű dolog ellopásáért felakasztják, ennél kevesebb erőt tizenkétszeresen fizet vissza s ráadásul egy ökröt. A szolga már csak kétszeresét fizeti vissza az ellopott értéknek s orrát veszti. De külömbséget tesz a gazdájánál lakó és a szökevény szolga közt. Ez utóbbinak, ha lopáson érik, kiszurják a szemét. Nem szabad sem föl akasztani, sem a nyelvét kivágni, hogy, ha ura később megtalálná, kereshesse rajta, amit elvesztett.

Pap a XI. században.

A mily gyönge lábon állott a vagyonbiztosság, oly gyöngén állott, — aminthogy az magától értődik — a személybiztosság is. Külön fejezet szól a más házába törő nemesekről és katonákról. Az erőszakoskodás napi renden volt, egy-egy hatalmasabb nemes a szolgáival rátört más nemesnek a házára (a nem szabadokról nem szól a törvény) s ennek aztán roppant szigoru volt a büntetése. Az erőszakoskodó nemes vagyonát vesztette; ha nem volt vagyona, fejét megborotválták, aztán megkötözve végig hordozták valamely nyilt helyen, verték, ütötték s végül eladták. Ha más nemesek is vettek részt vele az erőszakoskodásban, 55 bizanczi arannyal kellett megváltani bűnöket. Előfordult az az eset is, hogy másnak a szolgái is részt vettek az erőszakoskodásban, a gazda tudta nélkül. Ez esetben a szolgákat eladták, s fele érték maradt a gazdának, fele érték a büntetés dija volt.

Látható tehát, hogy szent László épenséggel nem kedvezett a szabadoknak, sőt szigorubb mértékkel mért, mint a szolgáknak.

És különös nagy gondja volt a vallásosságra, az erkölcsi élet tisztaságára is. Jellemző, hogy a papok házas életével kezdődik László törvényeinek első könyve. Mig a többi keresztény országokban akkor már a papi nőtlenség törvény volt, László még megalkuszik a létező állapottal: a már házas papokat meghagyja a házas életben, de a másodszori házasságot nem türi, sőt megköveteli, hogy akik másodszor házasodtak, feleségüktől váljanak el. Azt azonban éppenséggel nem engedi, hogy a pap a szolgálóját feleségül vegye. Azt akarta, hogy a papok magán élete tiszta, példaszerű legyen, csak igy lehetett igazi hatásuk a népre, csak igy lehetett remélni a keresztény vallás meggyökeredzését a nép szivében. De midőn ezt szigoruan megköveteli, nem kevésbé szigoruan követeli meg a vasár- és ünnepnapok megtartását kereszténytől és nem kereszténytől. A zsidókat nem bántja vallásukban, de megtiltja nekik, hogy a keresztények ünnepén dolgozzanak. Ugy látszik, arra nem is gondolt, hogy a zsidók áttérjenek a keresztény hitre, sőt mintegy elzárja őket a keresztényekkel való szorosabb viszonytól. A zsidó nem vehet feleségül keresztény leányt, de még keresztényt sem tarthat szolgálatában. Másként gondolkozik azonban az *izmaelitáknak* nevezett kereskedőkről. Ez az élelmes kereskedő nép a bolgárok, perzsák s részben a kabarok törzséből került ki. Nagyon nehezen ment az új hitre való térítésök, mert a törvényből kitetszik, hogy az áttérés után is sokan visszatértek a mohamedán hitre és körülmetéltették magukat. Vitézség és kereskedői élelmesség, e két fő jellemvonás egyesült e különös fajban, s ez a két vonás csakugyan feltünően talál a mai székelységre, melyről ujabban mind inkább megerősödik a vélemény, hogy a kabartörzsből való, abból a törzsből, mely Lebediában szegődött a magyarok hét törzséhez. Hogy aztán melyik vélemény igaz: az-e, hogy a székelység egyenes utóda Atilla hunjainak, vagy az, hogy a magyarokkal jött kabarok törzséből való s a honfoglalás után jóval később került mai lakó helyére, szent László idejében, mégpedig a határszélek védelmére: ennek a vitatása nem tartozik e könyv keretébe. Egy bizonyos, hogy a székelység az, mely leghivebben megőrizte mind e mai napig az ősrégi magyar szokásokat; az ő szájában maradt meg legtisztábban a régi magyar nyelv; itt éltek legtovább a régi törvények, jogszokások, birtokviszonyok, miután a székelység az egyetlen, amely minden más idegen fajtától leginkább elkülönítve élt századok hosszú során s mint határvédő, tehát fontos szerepet teljesítő, bizonyos, az ősi jogokban gyökeredző kiváltságokat élvezett az ország többi népével szemben.

E kis kitérő után azonban hadd térek vissza szent László törvényéhez.

A pogány lázadások, az örökös belső villongások szent Istvántól szent Lászlóig számos templomot döntöttek romba. Ezeket mind fölépíteni rendelte László, s valamint István, ő is maga adta a papoknak a ruhát és a kelyheket; a könyvekről a püspöknek kellett gondoskodnia. És elrendeli szigoruan a templombajárást. A ki vasárnap és ünnepnapokon nem megy a templomba, verés a büntetése. Ha a szállások messze vannak a templomtól, egynek a többi nevében meg kell jelenni s három kenyeret és egy gyertyát vinni az oltárra. Aki e napokon vadász, lovától, kutyájától megfosztják; ha pap, a rendből elmozdítják. Lovától fosztják meg azt is, ki e napokon kereskedést folytat. Ha ellenkezik, fizessen 55 pénzt. Biztosítván a vasár- és ünnepnapok megtartását, megállapítja az ünnepnapokat, azoknak idejét. Mintha csak a szegény szolga-nép pihenőjére is gondolt volna László, oly nagy az ünnepnapok száma. 1092-ben, midőn ez ünnepnapokat a szabolcsi gyülésben megállapítják, István már szentté van avatva. Szent ünnepeket rendelnek tehát István király, utána Gellért vértanu tiszteletére s ilyen ünnep a Szent-Márton ünnep előtt való harmadik nap. Három napi bőjtöt rendelnek Szent Péter ünnepe előtt. Ezeken kivül a következő ünnepeket állapítják meg: Karácsony (decz. 25): ez az esztendő kezdete; Szent-István vértanu (decz. 26.); Szent-János evangyelista (decz. 27.); apró szentek (decz. 28.); Kis-Karácsony (jan. 1.); Vizkereszt, bőjttel (jan. 6.); Gyertyaszentelő Boldogasszony (febr. 2.); husvét négy napja; Szent-György vértanu (ápr. 24.); Fülöp és Jakab apostolok, bőjttel (május 1.); Kereszt feltalálása (máj. 3.); Áldozó csütörtök vagy Ur mennybemenetelének napja; Pünkösd négy napja; Keresztelő-Szent-János (jun. 24.); Péter és Pál napja (jun. 29.); Szent-Jakab (jul. 25.); Szent-Lőrincz (augusztus 10.); Nagyboldogasszony napja (aug. 15.); Szent-István király (aug. 20.); Szent-Bertalan (aug. 24.); Kisasszony napja (szept. 8.); Kereszt felmagasztalása (szept. 14.); Szent-Máté evangyelista (szept. 21.); Szent-Gellért (szept. 24.); Szent-Mihály főangyal

Izmaelita.

(szept. 29.); Szent-Simon és Juda (okt. 28.); Minden szentek (nov. 1.); Szent-Imre herczeg (nov. 5.); Szent-Márton (nov. 11.); Szent-András (nov. 30.); Szent-Miklós (decz. 6.); Szent-Tamás (decz. 21.). E mellett meg kellett ünnepelni külön minden plébániában a patronusnak és a templom fölszentelésének napját.

Nagy szigorusággal jár el a törvény a püspököknek és papoknak járó dézsma behajtásában is. Isten szolgáinak tized jár terményből és állatból, mégpedig, úgy látszik, a szabadok, az urak, a püspöknek adnak tizedet, a parasztok a papnak. A püspök poroszlója kimegy a határra s úgy veszi számon a termést. Ha a gazda hamis vallást tesz a terméséről, akkor kilencz rész a püspöké, csak a tizedrész marad neki. De aki hamisan vádolja a tizedfizetőt azzal, hogy meg akarta csalni a püspököt, elveszik termésének kilencz részét, ha meg nincs vagyona, szolgaságba esik. Apa és fiu, ha együtt laknak, együtt gazdálkodnak, éppen mint manapság, együtt fizetik a tizedet. De ha a termés tiz mérőnél nem több, akkor ebből nem jár tized. Hasonló az eljárás még ma is több helyen. Nevezetesen a Székelyföldön, ha a gazdának 12 kalongyánál nem terem több gabonája, csak egy kalongyát tartozik adni a papnak, tizenhárom kalongyából azonban már kettőt. Lenből és kenderből a püspök vagy pap poroszlója annyit vehetett el, a mennyit az összeszorított öklével a földre nyomhatott. Jelentékeny jövedelme lehetett a papságnak a tűz- és vizpróbából is. A tűz- és vizpróbánál a három alkalmas tanun kivül jelen volt a pap is s a vas után két pénzt, a viz után egy pénzt kapott. Szóval, László törvénye nemcsak arról gondoskodik, hogy a papok élete példaszerű legyen, de hogy anyagi gondoktól menten élhessenek szent hivatásuknak.

De egyéb is tünik ki e törvényekből: a királyi hatalom nagysága, csaknem korlátlansága. Urak és papok, parasztok és szolgák, mind közvetve vagy közvetlen a király törvénye alatt állanak; a nép élete, vagyona a király kezében.

A nemzet szabad tagjai, papok és urak, közvetlen állnak királyi hatalom alatt; a királyi várak birtokain lakó várjobbágyok és várnépek szintén királyi hatalom alatt, de már közvetve, a várispánok utján; a szolgák s más személyes szabadságot nem élvező népek, kik az urak és papok birtokain laktak, földesuri hatóság alatt állanak ugyan, de pénz- és tizedügyekben már ők is, uraik is, a közvetett királyi hatalom alá vannak rendelve.

A királyi hatalom e nagyságát indokolták az akkori állapotok. Ez a nagy királyi hatalom azonban alig éli túl a XI. századot, s mint később

látjuk, folyton gyengül, különösen Kálmán király halála után. Egyik szélsőség után következik a másik: a királyi hatalom szertelenségét a mind jobban előtérbe lépő főnemesség hatalma, jobban mondva: hatalmaskodása váltja fel, elnyomván nemcsak a parasztságot, de a szegényebb rendű nemességet is.

Az ősi törzsszerkezet felbomlása után, mindazzal a földdel, mely nem a nemzetségeké, egyedül a király rendelkezik. A várak területén kivül eső nagy terjedelmű földekből osztogat István s osztogatnak az utódjai, a püspökségeknek, apátságoknak, ezekből ajándékoznak mindazoknak, kik a királyhoz való hűségben kitüntek. Igy támad a *királyi jog*, a jus regium, s ez lesz később még azoknak a birtokoknak is a jogi alapjává, melyek a törzsszerkezet felbontásakor a nemzetségek tulajdonában voltak. Mert egyesek, hogy annál jobban biztosítsák tulajdonjogukat, még az öröklött, az ősi birtokra is királyi adományt kértek. A föld nagy részének jogi alapja a XI. században tehát a *királyi jog*, s mindössze négyféle birtok van, melynek nem ez a jogí alapja, nevezetesen: a király *családi birtoka;* a közczélra szánt várföldek, melyeknek a rendeltetéséről irtam már; azok a fekvő birtokok, melyeket egyesek és községek magánosoktól szerezték és végül a *székely birtok.*

A XI. század folyamán már mind határozottabban formálódik a nagy-, a közép- és a kisbirtok. A nomád élet mind szükebb területre szorul, a sátrakat állandó lakások váltják fel s a honfoglaláskor itt talált községek mellett ujabb községek támadnak. I. Béla már a községek előljáróit hívja meg a fejérvári gyűlésre, szent László idejében meg, a mint láttuk, sorba veszik a községeket a király küldöttjei, hadd lássák, hol vannak tolvajok.

De nemcsak a király küldöttjei járnak községről-községre. Föl-föl kerekedik a király is udvarával. Itt a saját birtokát tekinti meg, ott igazságot tesz s a merre jár, őt és nagyszámú kiséretét a *föld népe látja* el élelemmel. Ugy látszik, ilyen módon jutott a király jó nagy részéhez a tizednek, mi a nem szabadok földjének terméséből megillette. Kétféle tizedet fizet tehát a nép: egyet, mely valóképpen kilenczedrész volt, a királynak, egyet, mely az igazi tized, a papságnak. A várakhoz tartozó birtokok jövedelmét fölemészti a katonaság, a király és az urak birtokán lakó népek termésének kilenczedét a királyi udvar. Csak később lesz ez a királyi tized a földesuraké.

E kötelezettségek teljesítéséből már rendesebb gazdasági életet kell föltételeznünk. Rendesebb gazdasági életet, melylyel okvetlen együtt járt a községi élet fejlődése is. Látjuk már a mai vármegye csíráját is a még

hadi jellegű várszerkezetben, melynek ispánjai nemcsak a várbirtokon lakó népek fölött gyakorolnak hatalmat, de pénz- és tizedügyekben a nemesi birtokokra is kiterjed hatalmuk, szabadokra és nem szabadokra egyaránt.

A mennyire az adatok engedik, ismerkedjünk meg mindezzel közelebbről: az ébredező megyével és községgel; a néppel s annak gazdaságával. Ha ez némikép sikerült, érthetőbbé válik a nép későbbi viszonya a nemességgel s a későbbi idők küzdelme a személyes és vagyoni szabadságért.

Megye és község.

Vár és megye. — A községek alakulása. — Villa és praedium. — A községek a lakosok szerint. — Hat féle magánbirtok. — A földmérés. — Nyilföldek. — Az eke. — A gazdasági élet fejlődése.

MIDŐN SZENT ISTVÁN megbontja a régi törzs-szerkezetet, s a törzs- és nemzetségfők helyébe általa kinevezett ispánokat állít a várak felügyeletére, egyben megveti alapját a mai vármegyének is. Maga a várszerkezet ugyan tisztán katonai jellegű intézmény, de a várispánok hatalma a várak birtokán kivül, nemesi földeken lakó népekre is kiterjed pénz- és tizedügyekben, ideértve a nemességet is, s ez által létesűl az első kapcsolat vár és megye, vagyis ama kerület közt, melyen a prédiumok, a nemesi földek, feküdtek. Egyébként, történetiróink egy része teljesen külön álló intézménynek állítja a várispánságot és a megyét, s csak később, az idők folyamán egyesül a kettő, lesz az igazi, a mai vármegye. E vélekedés szerint, a katonai szerkezetű várispánságot a megye területéből hasították ki, de nem csupán egy-egy darabban, mert voltak földek a megye, sőt a harmadik megye területén is szétszórtan, melyek ehhez vagy ahhoz a várispánsághoz tartoztak, s az ott lakó várjobbágyok és népek is közvetlen az illető várispán hatósága alatt állottak. Maga a megye nagyobb terjedelmű nemesi kerület volt s a várispánság is többnyire a megyétől vette a nevét. Földrajzilag tehát a várispánság tartozott a megyéhez s nem megfordítva. A várispánnak, mint még az Arany bullából is kitünik, nem volt szabad a nemesek birtokait illető ügyekben és pörökben biráskodni, sőt még akkor is, ha nemesek pörlekedtek várjobbágyokkal, e

pörökben a nádor vagy országbirája mondott itéletet, ha csak a biráskodásra külön fölhatalmazást nem nyertek a várispánok magától a királytól vagy a nádortól. Tehát csupán, amint már említettük, a pénz- és tizedügyekben biráskodhattak a megye területén. A pénz veretése s a pénz értékének megállapítása a korona joga volt, a tized is kétféle: *királyi* és *egyházi* tized, magától érthető tehát, ha e két dologban a király emberének biráskodási joga volt. A korona állapitotta meg a külföldről bekerült pénz értékét és alkalmazta a magyar pénz értékéhez s a várispánok ügyeltek arra, hogy a pénzcserénél visszaélés ne forduljon elő. A nemesség jobbágyai a királyi tizedet, mely tulajdonképpen a termés kilenczede volt (az *egyházi tized* volt az igazi tizedrész), egyenesen a király embereinek szolgáltatták át, csak később kapták meg a földesurak a maguk számára ezt a tizedet: a robot mellé a dézsmát. A mi különben a parasztnak jóformán mindegy volt: a dézsmát így is úgy is csak meg kellett adni, a termésből.

Egy volt-e a megye és a várispánság, vagy ha más-más volt, melyik olvadott a másba: ennek a vitatása nem tartozik ide. Elég annyit feljegyeznünk, hogy szent István idejében körülbelől 45—50 várispánság (vagy megye) lehetett s később emelkedik e szám 72-re. Az Árpádkorszak végén már jóformán megszünt a várispánság intézménye, a várföldek nagy része a folytonos királyi adományozások következtében nemesi birtokká válik, a hatalmasabb urak kezére kerül s ezzel egyszerre gyengül a királyi hatalom és a közép nemesség ereje is. A főnemesség türhetetlen hatalmaskodása indítja arra a szegényebb rendű nemességet, — mely a főurak hatalmaskodását épp úgy érezte, mint a parasztság, — hogy egyesült erővel megalkossa a mai vármegyét: az ősi jognak, szabadságnak e századokon át erős védő bástyáját.

Szent István korában s az után következő egy-két száz esztendőben még csak a csirája van meg tehát a mai vármegyének. De minket külömben is közvetlenebbűl érdekel a *község* alakulása. Itt találjuk a földnépét mindennapi munkájában: ezzel kell megismerkednünk közelebbről, a mennyire lehetséges.

Lakóházakat és az akkori viszonyokhoz mérten rendezett községeket már a honfoglaló magyarok találtak itt. A XI. század folyamán már a magyar nép is megszokja az állandó lakást s különösen a várak környékén megkezdődik a községi élet. Szent István törvénye tíz falut kötelez egy templom építésére: ebből tehát látható, hogy csak nehány család lakhatott még együtt, egy községben. De végre is: megvan a község. És megvan a községi élet, a községnek előljárói vannak.

Nád kunyhók, földbe vájt putrik, hordozható faházak: ezekben lakott a XI. század magyar népe. A ki egyik faluból a másikba költözött, vitte a házát is. A földmívelő nép még nincs úgy a röghöz kötve, mint később a jobbágyság. A nép jó nagy része még mindig pásztoréletet folytat, nyáron át sátorban lakik, s csak télen huzódik a melegebb putriba.

A községek külső képe csaknem egyforma. Minden tizedik községnek van temploma. De csak a törvény rendeli, hogy minden tíz községnek egy temploma legyen, kérdés, ha jutott-e minden tiz községre egy templom. *Villa* és *praedium:* a községnek e két hivatalos neve maradt fent e korból, de a kettő közt a különbséget aprójára nem tudjuk, csak azt, hogy a villában inkább megvolt a községi jelleg, mint a praediumban, mely nagyobb területű nemesi birtok volt: központja a földesur lakása, a gazdasági épületek, a szolgák, munkások lakóhelyei s bizonyos távolságokban ismét tanyák. A villának tehát községi, a prédiumnak tanyaszerű jellege volt.

De már a villák, a lakosok szerint, különböztek egymástól. Némely faluban csupa *szabad* emberek laktak, másban csupa *szolga* népek, és voltak faluk, melyeknek *vegyes* volt a lakossága. A szabad községek lakói főként a *várjobbágyok* és *vendégek* voltak, a *szolgai* községek rendesen a földesurak birtokain alakultak s ezek ismét kétfélék: olyanok, melyeknek lakói mindenféle munkát végeztek s olyanok, melyeknek lakói csak bizonyos meghatározott munkára voltak kötelezve, a földesurtól kapott föld használata fejében. Legtöbb volt a vegyes lakosságú község, hol szabadok és nem szabadok összekeveredve laktak s a mennyiben egy ilyen községben több földesurnak volt szolganépe, ugyanegy faluban lakó szolganépnek az urához való viszonya más-más természetű lehetett. A szabad községek maguk választották előljáróikat, a szolgaközségekben a földesur rendelkezett, a vegyes községekben már nem egyedül a földesur: a népnek is volt beleszólása.

Mansio vagy *mansus:* ez volt a földmíves nép lakóhelyének a neve. A ház s a hozzá tartozó udvar és kert. De használják a *domus* szót is, melylyel eredetileg a nagyobb birtokosok házát különböztették meg a szegény nép manzióitól. Néhol a nép a manzióval egybefüggő területen kapott szántóföldet, kaszálót, másutt meg a művelésre szánt föld távolabb esett a manziótól. Ezen kivül minden község határán volt *közös birtok* (legelő és erdő), mit a földmíves nép együtt, egyforma joggal használt. A zsellérnépnek azonban, melynek a kezén nem volt föld, a közös birtokban sem volt része.

A XI. században már bátran beszélhetünk nagy-, közép- és kisbirtokról. Nem is beszélve a királyról és családjáról, a főpapok már nagybirtokosok, nemkülönben azok az urak is, kik örökség és a királynak tett szolgálatok utján jutnak nagyobb területekhez. Mind jobban és jobban kezd formálódni a *nagybirtokosok* osztálya. És formálódik a *középbirtokosok* osztálya is, a középnemesi osztály, mely szintén királyi adomány utján kapta kisebb terjedelmű birtokát. Legnépesebb, természetesen, a *kisbirtokosok* osztálya, mely a maga vagy a más földjét művelte.

Ez a három felosztás azonban csak a birtok terjedelmére vonatkozik, a birtok jogi természete sokkal többféle volt. Már szent István törvénye határozott különbséget tett az egyházi, a várbirtok és a magánbirtok közt, a mi önként érthető, más-más lévén a rendeltetésök. Mig az egyházi birtok egyenesen királyi adomány s bizonyos kikötésekkel járt ez az adományozás, a várbirtoknak pedig megvolt a maga határozott rendeltetése, a magánbirtok a hány, annyiféle természetű volt. Wenzel Gusztáv hatféle magánbirtokot sorol föl *Magyarország mezőgazdaságának történetében,* ebből az időből. Nevezetesen: 1. az a birtok, mely a nemzetségi szállások osztályából keletkezett, s mely részben nagy, részben kisbirtok lehetett. Vagy közös birtok is, a mennyiben az osztály még nem történt meg. 2. Az *adományos* birtok. Ez is kétféle volt: vagy közvetlen adta a király örök joggal, valamely szolgálat jutalmául, vagy a nemzetségi szállások örökösei lemondtak az ősi nemzetségi jogosítványról s királyi adománynyal cserélték föl azt, abban a hitben, hogy így a tulajdonjog biztosabb. 3. Az a birtok, melyet a tulajdonos másra ruházott tulajdonul vagy használás végett — haszonbér fejében. 4. A szabad községek s különösen a városok belső és külső telkei. 5. Az a birtok, mely azoknak a lakosoknak volt a kezén, kiknek ősei már a honfoglalás előtt itt voltak. Ilyennek mondja Wenzel a székelyeket. Vagy azoknak a kezén, a kiknek ősei a honfoglaló magyarokkal jöttek be vagy később, nevezetesen: az oroszok, bessenyők, jászkunok, a szepesi és erdélyi szászok. Ezeknek a tulajdonjogát mind királyi privilegiumok szabályozták és erősítették. 6. A *paraszt birtok,* mely tulajdonkép mások földjén volt. Rengeteg erdők kiirtása és mocsaras helyek kiszárítása által nagy területeket tett termékennyé a szolganép s ha ennek az általa megjavitott földnek a használatáért tartozott is a birtokosnak bizonyos szolgálatokkal, mihelyt ezt teljesitette, a maga munkájának ura volt s az »*örökös jobbágyság* — mondja Wenzel — mindig csak olyan szó volt, mely a legmostohább időkben sem hatott vissza *jogilag* a paraszt ember személyes állására.«

Megismerkedvén nagyjában a különféle természetű birtokokkal, nézzük most, milyenszerű a XI. század népének gazdasági élete. Hogyan gazdálkodtak, mit termeltek? Nyilvánvaló, hogy a községek alakulásával együtt kellett járni az egyes községek közt levő határ megjelölésének is. És ezen a területen belől föl kellett mérni kinek-kinek a földjét. Külön az egyesek földjét, külön a közös birtokot. Most már nem lehet ma itt, holnap ott akasztani az ekét a földbe, nem legeltethetnek kényök-kedvök szerint akárhol: a föld nagy részének gazdája van. Van már mérték is, mely

Földmérés nyillövéssel.

szerint a földet felmérik. Az egységes mérték: az *ekealja*, vagyis akkora földterület, melyet négy ökörrel egy nap föl lehetett szántani. Ingadozó mérték, mert ökre s földje válogatja, hogy mekkora területet lehet szántani egy nap. A következő században azonban már van rá adatunk, hogy az ekealja-föld száz hold volt. De van arra is adat, még a XII. században is, hogy az ekealja területét szemmértékre határozták meg. Használták mértékül a ***nyillövést*** is: nyillövésnyi hosszuságban vagy szélességben mérve fel a földeket. A hosszukás formájú földet ma is nyilföldnek hívja

a nép. Vannak ma is némely községek határán földterületek, melyeknek *nyilföld* a neve. És mondják, ha egy darabot kihasítanak valamely földből: kihasítottak belőle egy nyilat.

Ha szemmértékre mérik is fel a földet, de — fölmérik: becse van már a szántóföldnek is. Lassanként az eke is más, a maihoz hasonlatos formájúvá lett. Kezdetben, a honfoglalás idején, idomtalan fatörzsek ágaival döröszölik fel a földszinét, majd a gerendélybe fakampót illesztnek, mignem a XI. században ezt a fakampót már vaskampóval helyettesítik. Később jő a vaskampó elé a kormányzó vas, mely nélkül tökéletes szántást el sem lehet képzelni. Egyébként, meglehet, hogy túl a Dunán, hol frank uradalmak voltak a honfoglalás idején, már a honfoglaló magyarok is használták a tökéletesebb ekét, mely aztán lassanként országszerte elterjedett. Azért tökéletesebb, mert megvolt az ekének három fontosabb része: a gerendély, végén az ekeszarvával, a lapos vas és a csoroszlya.

Kasza és sarló megvolt már a mai formájában. Volt fa- és vasvilla, s megvolt a csép is. Learatván a gabonát, csürökbe rakták, vagy a szabad ég alá, kazlakba s néhol cséppel verték ki a szemet, néhol meg nyomtatták.

A szántásnál főként az ökröt használják s nem valószinűtlen, hogy szent László törvénye a földmívelés érdekeire is gondolt, midőn szigorú büntetéssel sujtja azokat, kik lovat és ökröt az országból kivisznek. De különben is, kevés lévén a pénz, állatokban van a vagyon túlnyomó része, azzal fizetnek pénz helyett, azzal váltják meg magukat némely büntetés alól. Feleséggyilkos, esküszegő, ha előbbkelő ember volt, 50 tinóval válthatta meg életét, a közember 10 tinóval, a szolga öttel. Mi volt az ára egy tinónak? Egy arany penza, mely a mai érték szerint 2 forint 70 krajczár lehetett, vagyis ötven tinó ára 135 forint. Ez szent István idejében volt. Szent László idejében már 110 penza a gyilkosságnak a váltsága, körülbelől 300 forint a mai értékben s ez egy ember vagyonának az átlagos értékét jelentette. Ebbe a vagyonba bele van számítva a gyilkosnak minden java, szőlője, földje, férfi és nő szolgája. Ebből a vagyonból két rész a meggyilkolt, egy pedig a gyilkos hozzátartozóinak jutott, de ha a gyilkosnak 110 penza erőnél kevesebb vagyona volt, a szabadságát is elveszítette. Körülbelől tehát 66 penzában, vagyis 66 tinó árában volt megállapítva az emberi élet értéke. Ha t. i. oly valaki ölte meg, a ki megtudta ezt fizetni.

Mindezzel csak arra akartam mutatni, hogy a vagyon valóképpen a mai 300 forintnak megfelelő értéknél kezdődött. És ennek a vagyonnak jó

részét az állatok tették. Ökör, tehén, ló, juh és sertés. Aminthogy, főként az Alföldön, még ezidőben az állattenyésztés volt a fő. Legelő és kaszáló foglalta el a termő föld nagy részét, szántóföld vajmi kevés. S mig az ország egyéb részeiben, különösen hol a papok vezették a gazdaságot, a hármas forgó rendszer meghonosult, az Alföldön tovább folyt az ősi, u. n. *fűgazdálkodás.* De később, ha a Dunántulról indult ki a hármas forgó rendszer a szántásban (vagyis egymásután két évben bevetették a földet s a harmadik évben ugarban hagyták), viszont a Dunántulra meg az Alföldről ment az ősi fűgazdálkodás, vagyis a kaszálónak és legelőnek a szántóföldnél való nagyobb kultiválása.

A mi hasonlóság volt a különböző vidékek gazdasági élete közt, azt első sorban a papságnak köszönhetjük. A benedekrendiek, a premontreiek és a cziszterciták, ahol vannak, mindenütt meghonosítják a hármas forgó rendszert, tehát az Alföldnek is egyes vidékein. Irtják és irtatják a rengeteg erdőségeket, szárítják a mocsarakat, felszántják a parlag földeket, együtt dolgoznak a földnépével, aminthogy erre kötelezik is őket a szerzet szabályai. Szent Gellért legendájából több szerzetesnek a nevével is megismerkedünk, kiket a Dunántulról egyenest a Tisza alsó vidékére küldöttek, a földmívelés terjesztése, megkedveltetése végett. Ezek az egyszerű szerzetesek országszerte megnemesítik példájukkal a gazdasági munkát, mit a harczias természetű magyar addig magára nézve megbecstelenítőnek tartott. Ez a buzdító példa mindenütt ott van a nép előtt, mert az ország minden részében van a püspökségeknek és apátságoknak birtoka. S nemcsak a királyok s királyi herczegek adományoznak földeket, példájukat már a nagyobb urak is követik. Atha, Salamon nádora somogyi ispán korában kolostort épittet a mai Kaposvár mellett. Péter ispán Borsodban megalapítja a százdi monostort s annak a részére a Hortobágy vidékén szolgát, földet, rengeteg marhát ad. S hogy mennyire az állat tette a vagyon nagy részét, kitünik Péter ispán adományozásából is, aki a monostornak a mellett, hogy 104 házi szolgát, 30 lovast, 20 magyart és tiz bessenyőt, hat takácsot, tiz szőlőt és méhest ad, ezenfelül még tiz pár lovat, 100 darab szarvasmarhát, 500 birkát, 200 disznót adott. Ugyancsak Péter ispán Dombrádon (Szabolcsban) tizennégy családot ajándékozott a monostornak, akiknek az volt a kötelességök, hogy zsindelyt hordjanak a kolostor befödésére és ezenkivül még sok szántóföldet, kaszálót, legelőt, szolgát és marhát.

Ott, hol egy úr ennyit ajándékozhat, bármi csekély értéke volt a földnek és marhának, megvan már az akkori felfogás szerint nagy

vagyonú arisztokráczia. De kitűnik ebből egyéb is: az urak szolgálatában álló nép bizonytalan sorsa. Ma ennek a szolgája, holnap másnak, nem kérdik tőle: akarsz-e gazdát cserélni, együtt ajándékozták el a földdel és az állattal. Egyik a másnak kiegészítő része, a föld s az állat szolga nélkül — fél ajándék. Mit ér a föld, ha nincs, aki művelje? S mit az állat, ha nincs, aki gondozza?

A házi állatok közül a ló tenyésztésére fordítják a legnagyobb gondot. Királyoknak és magánosoknak, egyházi és világi főuraknak nagy méneseik vannak. Szent István a zalavári apátságnak tizedet adományozott a csepelszigeti ménesből, melyet még Árpád alapított volt; I. Endre király pedig évenként 50 lovat adott egyik méneséből a tihanyi apátságnak, s midőn III. Béla 1190-ben megerősíti a pécsi püspökség jogait, a püspök megyéjében lévő ménesei után tizedet rendelt a püspöknek. A pécsváradi, tihanyi és csatári apátoknak nagy méneseik vannak s a dömösi prépostról följegyezték, hogy egyik ménesében, 1138-ban, 70 kancza és 20 csikó volt. A földnépe is első sorban lovat tenyészt: ennek veszi legnagyobb hasznát a gazdaságban. A nagyobb birtokosok jószágain »lovas jobbágyok« is vannak, kik csak lóval szolgálják a földesurat.

A ló után jön a szarvasmarha s a magyarfajta ökör az Alföldről csakhamar elterjed az egész országban, sőt az az idegen fajtájú marha is, melyet a honfoglaláskor a Duna vidékén találtak, idővel kivetkezik eredeti jellegéből s lassanként fölveszi a magyar fajta tulajdonságait. A juh, a kecske, a sertés már szintén fontos gazdasági tényező. A juhnyájak pásztorai *külön rendet* is alkotnak, külön biráik vannak, sőt a sertések pásztorai is, a kanászok, itt-ott külön községekben laktak s nevezetesen Szent-Gál község Veszprémmegyében, eredetileg kanászok községe volt.

A baromfitenyésztés sem ismeretlen már. Tyukból, ludból tizedet ad a nép. És tenyésztik a méhet is. Mézből és viaszból szintén tizedet adnak. Az egyes apátságok alapító okleveleiből kitűnik, hogy az apátságok birtokain külön álló osztályként szerepeltek a méhészek s a viasz elkészítésére is külön viaszkészítőket használtak.

Ha kezdetleges eszközökkel is, megtermesztik a legszükségesebb gabonaféléket, buzát, rozsot, árpát, kölest, zabot, s van már száraz és vizi malom, hol a gabonát lisztté őrölik. Szent Gellértnek, ki utaztában megszáll egy háznál, feltűnik, hogy a kézi malmot hajtó rabszolgaleány dalol, miből azt következteti, hogy nem lehet oly nagyon rossz a sorsa. A mai sóőrlőhöz hasonlatos lehetett ez a kézi malom, amilyen még sok paraszt háznál látható. Az árpából nemcsak kenyeret sütnek, de sört

is készítnek, termelik a komlót is ugyane czélra. A szőlőmívelés a legkedvesebb foglalkozásnak látszik s valószinű, hogy ezt már a nyugatról ide jött papok is a néptől tanulják el s azután fejlesztik a néptől megismert alapon tovább. A borsót, lencsét, babot szintén termelik s a kolostorok példájára a paraszt házak körül is vannak kis konyhakertek, a hol termeltek párhagymát, vörös- és foghagymát, paprikát s mindenféle hasznos növényt.

Már nem a kezdet legkezdetén áll a gazdasági és az ipari élet. Együtt fejlődik, ha lassan is, a községi élettel. Az összekeveredett népek, magyarok és nem magyarok kezdik megszokni a rendes, a röghöz kötött életet. Megvan, ha kezdetleges formában is, a megyei és községi szervezet. A föld népe királyi és földesuri hatóság alatt áll egyszerre, de sorsa még kedvezőnek mondható, az ezután következőhöz képest. Amely mértékben nő a főurak hatalma, abban a mértékben fogy a nép szabadsága, rosszabbodik a sorsa minden tekintetben. Mert igaza van abban a tudós Wenzelnek, hogy az »örökös jobbágyság« olyan szó volt, mely jogilag nem érintette a jobbágy személyes szabadságát — de mi haszna volt ebben annak a szegény jobbágynak, ha a főnemesség jogot, törvényt nem tisztelt s nem is volt hatalom, — oly idők is voltak — mely erre a tiszteletre megtanítsa?

A királyi hatalom.

Könyves Kálmán. — A királyi hatalom megerősitése. — Kálmán és a nép. — A füstpénz. — A rabszolgák. — Az istenitélet. — Az egyház hatalma. — A zsidók és izmaeliták. — Nincs boszorkány! — II. István és a főnemesség. — A kunok és a bessenyők. — Az aradi gyűlés. — Ottó püspök Magyarországról. — A szászok betelepitése. — III. Béla és a nép. — A király jövedelme. — A föld népe teljesen ellátja élelemmel a királyt.

Olvasván Könyves Kálmán királynak 1100-ban kelt rendeleteit, világosan áll előttünk az alig száz esztendős királyi hatalom gyengülése. Amely mértékben gyengül a királyi hatalom, abban a mértékben nő, erősödik az előbbkelő nemesség hatalma, befolyása. Szent István halála után királyok és királyi herczegek temérdek családi birtokot ajándékoztak el egyes uraknak s a kancsalnak festett, de éles szemű Kálmán világosan látta trónraléptekor, hogy, ha elődei nyomán halad, szertezüllődik a királyi hatalom, melynek foszlányain majd a főnemesség osztozkodik.

Nyilvánvaló volt a nagyeszű király előtt, hogy Szent István törvényei már jórészt elavultak. Ami e törvényekben a pogányság irtására vonatkozott, fölöslegessé vált mert »a tökéletes vallás felvett hite megerő-

södött«. István törvénye, igy jellemzi a szent király törvényét Kálmán, »a hitetlenek lerombolója volt, ez (az övé) az igazságra nézve helyes társalkodás előmozdítója«. Amaz a népet a hitnek pánczéljába öltöztette, ez a fölösleg való *földi kevélységeket* az igazság övével övedzette.«

Mit értett valóképpen a *földi kevélységek* alatt, kitünik rendeleteinek első könyvéből: visszaveszi mindazokat a birtokokat, melyeket nem Szent István adományozott, mert »illetlen dolog volt, hogy hanyatlásunkkal a királyi udvar tisztessége is velünk hátramenjen.« Vagyis gyengült a királyi hatalom, s a folytonos adományozások következtében nehezen lehetett födözni a királyi udvartartás szükségeit. Gazdagodott a nemesség, szegényedett a királyi család. A szőlőt, telket, földeket, mit elődei adományoztak, nem bántja, a mi első pillanatra ellenmondásnak látszik, de nyilvánvaló, hogy itt a kisebb adományokat kell értenünk. Az esztelenül elprédált nagyobb uradalmakról és jogokról van itt szó. Mert nemcsak az uradalmakat veszi vissza, hanem az egyházaknak adományozott halászatokat is, csak annyit hagyván meg a papok kezén, hogy a mindennapi szükségre elegendő hal legyen. Meghagyja az erdőket is az egyház kezén, bizonyára azért, mert az erdők után nem lehetett még akkor jelentékeny jövedelemre számitani.

Ám gondolt a holnapra is, nemcsak a mára. Mig a Szent István adományozta birtok mindenféle örököst illetett, a többi királyok adományozta birtokban való örökösödés jogát szükebb korlátok közé szoritotta. Apáról fiura szállott a birtok, s ha fiu nem volt, az apa testvéreire, majd ezeknek a fiaira, de ha testvére nem volt, az adományos birtok visszaszállott a királyra.

Hogy az előbbkelő nemesség ez időben már a királyi hatalmat s a nép javát aggasztóan fenyegető hatalomra tett szert, s jóformán kényekedve szerint bánt a föld népével, erre is bizonyságunk Kálmán törvénye, mely egyenesen elrendeli, hogy a földjükről »kivetett« jobbágyok, kiknek máshol nincs földjük, azokra visszamenjenek. »Ha pedig földjük klastrombelieknek vagy egyházrendűeknek adatott s ők más földet birnak, az sértetlenül ugy maradjon.«

Tovább olvasván Kálmán törvényeit, a »sánta, pupos és kancsal« ember alakja mindjobban eltünik szemünk elől, s emelkedett szellemű, nemes gondolkozású, a nép javát szivén viselő király képe rajzolódik elénk, aki a királyi hatalom megerősítésén nem a maga személyéért munkál, hanem az ország, a nép javáért. Megállítja a hatalmaskodó főnemességet az országot pusztulással fenyegető utjában, az elődei

könnyelmüségéből vagy jogtalanul szerzett vagyont elszedi tőlük, s megvédi a földnépét a nagy urak önkénykedése ellen.

Már nemcsak az ingóságnak, a földnek is becse van s aki a más földjét igazságtalanul bitorolja, ugyanannyit veszit a saját földjéből s ráadásul még 10 pénz büntetést is fizet. Az adományos birtokkal kötelességek járnak. Ha az ispánoknak tulajdon jószágukra annyi szabad emberök van, hogy ezektől lovat kapnak és 100 pénznyi jövedelmet, saját költségükön egy pánczélos lovast kötelesek állitani a király seregébe. Ha 40 pénznyi a jövedelmök, egy könnyü fegyverzetűt kell állitaniok, de ha ennyi sincs, akkor a jövedelem tisztán nekik marad.

Igy rendezvén a birtokos osztály adózását, nem áll meg itt, a nép minden rétegére kiterjed figyelme. Szabályozza az adófizetést. Az ő idejében találkozunk először a *füstpénzzel*, az első rendes adóval, mely 8 denárban volt megállapitva s mely a mai értékben körülbelől 72 krajczárnak felelt meg. De nem fizet mindenki, személyválogatás nélkül 8 denárt, mint ő előtte történt. Méltányosan igyekszik megosztani a terhet a nép különböző osztályai közt. A vendég, idegen népek, kik a várnépek földjén telepednek le, vagy fele vagyonuknak értékéhez képest viselik a katonáskodás terhét, vagy 8 denárt fizetnek, de a törzsökös szabad emberek, értvén alattok a várjobbágyokat, többé nem fizetik a nyolcz denárt. Fizetik azonban a 8 denárt az urak földjén lakó szabadosok, másként hetes szolgák, kik hetenként felváltva dolgoztak az ur földjén. Ám ezeket is fölmentette az adó felerésze alól, ha a királynak, midőn határukon utazott, lóval, szekérrel szolgáltak. Ez a szolgálat is adó volt: adóba számitotta a király. A mások földjén dolgozó szabad vendégek, idegen népek, csak a szabadságukért fizetik az adót, de sem munkára, sem a munka megváltására nem lehet őket kényszeriteni. Csupán a várakhoz tartozó szolganépek kötelesek fizetni a szabadságukért is, a munka megváltásáért is.

Összevetvén Kálmán törvényét Szent Lászlóéval, feltünő nagy a különbség e kettőnek a szelleme közt. Kegyetlen szigorúság jellemzi László törvényeit, szelidség, kiméletesség a Kálmánét. Jóformán csak a rabszolgák s más szolganépek dolgában halad Lászlóval egy nyomon, aminthogy alig is tehetett másként, miután rabszolgák és szolganépek tették a vagyon jónagy részét, ezek nélkül az akkori gazdaságot el sem lehet képzelnünk. A rabszolgát külsőleg is megkülönbözteti más emberektől s tiz pénz birsággal sujtja azt, aki a király által neki ajándékozott szolga vagy csavargó feje tetejét meg nem

nyirja s ha feleséget adna neki, azt is veszitse el a szolgával együtt. Ha valaki a király engedélye nélkül csavargót tart, 55 pénzt fizessen s ha másnak a csavargót elajándékozza, 10 pénzt, ugyszintén a vevője is. Ám nemcsak gazdasági; de nemzeti szempontok is vezették Kálmánt, midőn megtiltja a magyar hazában született rabszolgáknak, még az idegen származásuaknak is, külföldön való eladását. Az ispán, ki ezt a törvényt megszegi, vagyonának kétharmadát veszti el.

Lopásnak, gyilkosságnak s általában mindenféle bünös cselekedeteknek sokkal enyhébb a büntetése, mint László idejében. A gyilkosság a

A hamis eskü büntetése.

legnagyobb bün s nem a lopás. A tolvajság miatt elitéltet megvakitják, de halállal nem büntetik s már nem a tyúk a legkisebb érték, ahol a büntetés kezdődik, hanem négylábú állat, annak az ára vagy husz denárt érő ruha. S mig László a tolvajnak tiz évesnél idősebb gyermekeit már rabszolgaságra veti, Kálmán ezt a szigorú büntetést a tizenötödik évnél kezdi. Megszoritja az istenitéletet s nem kell az egész falunak istenitéletet állania, ha a faluban egy embert tolvajsággal vádolnak és nem szabad többé akárhol istenitéletet tartani, csupán a püspöki székhelyeken és a nagyobb prépostságoknál, Nyitrán és Pozsonyban. De tanu csak az lehet, aki elébb meggyónt s akinek van legalább egy ekényi

földje, hogy hamis tanuságtétel esetén, birtokával válthassa meg magát. A hamis esküvőnek tüzes vassal keresztet nyomnak a homlokára, hogy többé sehol el ne fogadják a tanuságát. Papok jelenlétében történik az istenitélet, s emberölésben, gyilkosságban a püspök itél s nem világi tisztviselő. A király után az egyház kezében van a legnagyobb hatalom. Évenként kétszer, Fülöp és Jakab apostolok napján s Szent Mihály napját követő nyolczadnapon minden püspökség gyűlést tart, ide megy minden pörével, ügyes-bajos dolgával ur és paraszt, az ispánokat és más tisztviselő méltóságokat sem véve ki. Azzal indokolja ezt a törvény, hogy »a nép az uttól és szükségtől terhelve« minden dolgával nem mehet a királyi udvarba. A püspök vagy érsek a világi embert, ha egyházival van ügye, pecsétjével megidézheti; ha két megyei ispán közt van pörlekedés, a püspöki gyűlés intézi el azt. A királynak, a herczegnek nagyobb tisztviselői, világi birák, mind tartoznak megjelenni e gyűléseken. De világi biró nem kényszerithet egyházi embert, hogy előtte megjelenjék. Házasságtörők, megrontók, gyermekgyilkosok, nőrablók ügyében a püspök vagy esperes itél.

Im, előttünk áll az egyház az ő nagy hatalmával. De ezt a nagy hatalmat nem egy jött-ment, nagyrészt tudatlan papságnak adja Könyves Kálmán király. Válogatott, kipróbált emberek Isten szolgái. Idegen papot ajánló levél nélkül be nem fogadnak. A rossz hirüt kiutasitják az országból. A kétszer nősülteket, az özvegyeknek vagy rosszhirű személyeknek férjeit, ha a tiltott együttélést abba nem hagyják, a papi társaságból kirekesztik. Világi ruhát, nevezetesen czafrangos felső öltönyt, pettyegetett dolmányt, veres keztyüt, himzett vagy zöld mentét, nadrágot vagy plundrát, festett csizmát vagy füzött topányt s mellökön selyem varrást nem szabad viselniök. E mellett külön egyházi zsinat szabja meg a papi fegyelmet. Csak irástudók s deákul beszélők lehetnek papok. Szigoruan büntetik a részegeskedést, s ha tolvajságon érnek papot, elveszti hivatalát és vagyonát s ha semmije sincs, eladják szolgának. Külön eltiltják a papot a korcsmároskodástól és az uzsoráskodástól. Szolgarendű ember nem lehet pappá, csak úgy, ha ura beléegyezett. Aki másnak a cselédjét, olyat, ki urától annak jóváhagyása nélkül nem távozhatik, vagy a várak népéből valót pappá tesz vagy deákká, váltsa meg őt s e mellett fizessen 50 pénzt. Nemcsak a papi rend erkölcsét féltik az alantasabb osztálytól, de nyilvánvaló, hogy gazdasági tekintetek vezetik az egyházat, midőn a szolgaságból való felszabadulás e módját is megnehezitik. Az egyház a király mellett a legnagyobb birtokos osztály: szüksége van a munkás

A TŰZPRÓBA.

Benedek Elek, Magyar Nép. I. *Az Athenaeum kiadása.*

kézre. És különbséget tesz az egyház is nemes és nem nemes közt a büntetés mértékének megállapitásában. A hűtlen nemes férfit és nőt vezeklésre itéli, a közrendüt eladatja s azt nem is szabad kiváltani.

Tehát: az egyház kebelében szigorú fegyelem, kifelé pedig nagy hatalom. Nagy hatalom és nagy vagyon az egyház kezén. Mig az uraktól visszaszedik a Szent István után adományozott birtokot, az egyháztól nem, csupán a halászatot szoritják meg, de már az erdőket a kezén hagyják. A szolganépnek tehát egy nagy tömege a püspökségek és apátságok tulajdona s a gazdasági érdek azt kivánja, hogy a szolga maradjon meg szolgaságban, sőt büntetések által szaporodjék is a számuk. Föl kell tennünk, hogy ezeknek a szolgáknak jobb volt a sorsuk általában, mint a világi emberek szolgáinak. Egy bizonyos, hogy Kálmán uralkodása kedvező javulást jelent a szolganép életében. A rabszolgákkal való kereskedés korlátozódik s már magában az, hogy idegen földre nem hurczolhatták el a rabszolgát, ha magyar hazabeli volt, valamivel türhetőbbé tette szomorú sorsukat. A zsidóknak, kik addig nagyban üzték a rabszolgakereskedést, egyenesen megtiltja nemcsak a szolgák adását, vevését, de még azt is, hogy a maguk szükségére keresztény szolgát tartsanak. Aki közülök földet müvel, müvelje pogány szolgákkal, mondja a törvény. S hogy szigorubb ellenőrizés alatt legyenek, csak püspöki székhelyen lakhatnak. Keresztény és zsidó, ha egyik a másnak kölcsön ád, két vagy három személy értékének megfelelőt, csak keresztény és zsidó tanu előtt teheti ezt. Ennél nagyobb értéknél már pecsétes irás szükséges, a tanuk neveivel.

Zsidók.

Más szemmel nézi a törvény az izmaelitákat. Nagy gondja van arra, hogy ezek keresztényekké legyenek. Rákényszeriti a disznóhus

Benedek Elek, Magyar Nép. I. — Az Athenaeum kiadása.

KÁLMÁN KIRÁLY MEGTILTJA A BOSZORKÁNYÜLDÖZÉST.

evésére, s minden izmaelita helységnek templomot kell épitenie, azt kellő javadalommal ellátnia, s hogy a magyar nemzetbe való olvadásukat biztositsa, megtiltja nekik a saját nemzetükből valóval a házasságot. Izmaelita leány csak magyar ifjuhoz mehet feleségül.

Végig haladván Kálmán törvényein, utoljára hagytam annak nyilván legérdekesebb pontját, mely a boszorkányokról szól a következőképpen: »De strigis vero, quae non sunt, ne ulla questio fiat.« Magyarul: »A boszorkányok ellen pedig, kik nincsenek, semminemű kereset ne legyen.« Boszorkányt vagy lidérczet kell-e értenünk a strigák alatt — mert ez is vita tárgya — nem az érdekel minket, hanem az a meglepő felvilágosodottság, mely a törvény e pontjában megnyilatkozik. A törvény ez egyetlen pontja elég, hogy lássuk Kálmán nagy lelki müveltségét, tudását. Mig István és László törvénye is szigoruan bünteti a strigákat, Kálmán egyenesen megtagadja létezésöket, nem hisz a boszorkányságban s megtiltja, hogy valakit a boszorkányság gyanujában üldözzenek. A maga korában nem népszerű s emlékét elhomályosítja Álmosnak és Bélának megvakittatása, de az ország javán munkálkodó fényes elméje, a szegény nép jóléte iránt fogékony szive legnagyobb fejedelmeink sorába emelik őt. A királyi hatalom ez ő idejében addig nem látott magasságra emelkedik, a köznek sérelme nélkül, egyeseknek pedig sohasem igazságtalan, sohasem jogtalan sérelmével. Első a királyaink közt, ki a kezét igazán a nép szivére teszi, látja a nép nagy terheit s amennyire a viszonyok engedik, kevesbiti a terheket. Tisztában van azzal, hogy az ország erejét, hatalmát nem csupán a királyi hatalom emelésével lehet fokozni, szükséges ehhez a rend az egész vonalon s a nép jólétének lehető biztositása.

Nem csoda, ha a hatalmaskodó főnemesség nem szerette, különösen az, melytől az adományos birtokokat elvette s ha nagy pártja volt Álmosnak, László testvérének, kiben az urak bőkezű adakozót reméltek. S ha nem hozzá méltó módon biztositotta kiskorú fiának a trónt, megvakittatván Álmost és fiát, mentségére szolgál, hogy a fiáért tette, a véréből való vérért s nem mint Szent István, ki az idegen s a félmagyar Péterért vakittatta meg Vazult.

Kálmán nagysága még csak akkor látszik igaz valóságában, midőn utána fia, II. István lép trónra, majd Álmos fia, II. vagy Vak Béla. Mindjárt előtérbe lép a főnemesség s megkezdődik a harcz a királyi hatalom és az arisztokraczia közt. Mindjárt szemmel látható a királyi hatalom gyengülése, erős küzdelem folyik megtartásáért és ellene, mignem az Árpád-korszak végén, amint csakhamar meglátjuk, a főnemesség föléje

Benedek Elek, Magyar Nép. I. *Az Athenaeum kiadása.*

KÁLMÁN KIRÁLY MEGTILTJA A BOSZORKÁNYÜLDÖZÉST.

kerekedik a királyi hatalomnak. Ez azonban egyebet is jelent: a királyi hatalom gyengülése kiszolgáltatja a népet s a középnemességet is a főnemességnek. Egyesek kis királyokként uralkodnak, büntetlenül sanyargatják, zsarolják a népet.

A bölcs, békeszerető király után kalandvágyó, harczikedvű gyermekifjú, aki e mellett zsarnok-természet is: ez Kálmán fia, II. István. Természetes, hogy a kép megváltozik. Mintha fölelevenednék a kalandozások kora. Kezdetben, úgy látszik, uri és közrendnek tetszik a régi idők

II. István halála.

megujulása: kalandozás, prédálás idegen földön; de végre is megsokalják a szüntelen hadakozást, különösen mikor látják, hogy a királynak mindegy, miért indul harcz, csak harcz legyen. Egy Bezen nevű orosz herczeg segitséget kér tőle s István kész a segitségre, nagy sereggel megy Oroszországba, ostrom alá fog egy várat, ám a magyar urak összenéznek: mi közük nekik ehhez az orosz herczeghez? Miért ontsák ők a vérüket? Rövid tanakodás után egyenest a királyhoz mennek s szószólójuk, a Pázmán, tehát idegen nemzetségből való Kozma, magyarán

megmondja a királynak, hogy ők nem ontják a vérüket minden ok nélkül. Nem kell nekik az orosz herczegség, egyik sem akar orosz herczeg lenni. »Mi jobbágyok, mondotta Kozma, nem vivjuk meg a várat; *ha akarod, vivd meg magad.* Mi meg haza megyünk és *más királyt választunk.*«

Ilyen hangon még addig nem beszéltek magyar királylyal. Az uraknak igazok volt s ha a királyi tekintélyen csorba esett, ez alkalommal nem a főnemesség, a király volt a hibás. A főnemesség bizonyára nemcsak a maga, de a nép szívéből is beszélt, mikor megtagadta a királynak az engedelmességet. A nép, mely már kezdette volt megszokni a békés életet, a földjén való munkálkodást, nem szivesen hagyta el tűzhelyét, oktalan vérontásért bizonyára nem. Uri és közrend elpártol a királytó s csak a kunok és bessenyők, akik még nem tudnak beleilleszkedni a törvényes rendbe, s nomád-életet élnek a többi, röghöz kötött nép között, tartanak ki a harczias kedvű király mellett. Ezek az ő hivei, kun és bessenyő testőrök veszik körül s ezeknek minden szabad: büntetlenül sanyargatják a magyar parasztokat, rabolnak, fosztogatnak szerteszét az országban. Hanem mikor aztán a magyar parasztok megtudják, hogy a király halálán van, s többé nem tarthatnak haragjától, visszaadják a kölcsönt. Tatár, a kunok vezére, panaszra megy a királyhoz s a sir szélén álló király szörnyű haragra lobban: minden kunért tizet vágatok le! — biztatja kedvelt kunjait. De egyet sem vágathatott le: a kunok köréje tolongtak, hálásan csókolták kezét s a király — mondja a krónikás — a nagy tolongásban visszakapta nyavalyáját és meghalt. Csak annyi ideje volt, hogy vezekeljen büneiért: szerzetes ruhát öltött halálos tusája közben.

De egy rokonszenves vonást mégis jegyezhetünk fel II. Istvánról. Midőn megtudta, hogy az apja által megvakittatott Béla herczeg él, nagy az öröme, miután magának nem volt gyermeke. Királyi tartást rendelt a szerencsétlen herczegnek s meg is házasitotta. Mintha csak a népmesét hallanók, mely tele van ehhez hasonló esetekkel. Ám ha István korában megujulni látszott a kalandozások kora, most meg a trónért való versengés kora ujult meg. Nem csuda, ha a főurak nagy része, azok, kiknek Álmos és Béla megvakitásában része volt, megijednek s rettegnek a vak Béla boszujától. Mindjárt pártot ütnek a törvénytelen Boris mellett, ki Kálmán törvényes gyermekének állitja magát. Ilona királyné azonban hirtelen elhatározással gyülést hirdet Aradra, a gyűlésre megjelennek urak és közrendek, megjelennek Boris hivei is, s a királyné szavára hatvannyolcz főnemest

konczolnak le. Egyáltalán a királyné és testvére, Belus herczeg intézi az ország dolgait, a vak király sokkal tehetetlenebb, semhogy befolyjon az ország kormányzásába. Ezeknek a megölt főuraknak a birtokait mind az egyháznak adják s a vak királynak az egyház iránt való jóindulatául, ragaszkodásául jegyzik föl azt a tényt is, hogy a pannonhalmi apátság és a nyitrai meg a pozsonyi várjobbágyok közt folyt perben, az apátság mellett döntött. Hogy Béla, ki szomorú vakságában Istennek házában keres vigasztalást, különösen kedvez a papságnak, s a püspökségeknek

Ilona királyné boszut áll férje megvakitásáért.

és apátságoknak adja a főurak birtokát, — ez könnyen érthető, s nem is az itt a lényeges, hogy kiknek adományoz, hanem, hogy *kiktől* vesz el birtokot. Hatvannyolcz főnemes megöletése s ezek s talán rokonaik birtokának is elvevése, sulyos csapás nemcsak az egyesekre, de általában is a főnemességre, mely mint rend épp akkortájt kezdette mutogatni erejét és hatalmát, s mely most ismét kénytelen meghajolni a királyi tekintély előtt.

És csakugyan Ottó freisingi püspöknek, ki a XII. század közepén utazik

át Magyarországon a szentföldre, a magyar alkotmányról irt rajzából látjuk, hogy II. Géza idejében, akár csak Szent László és Kálmán alatt, a királyi tekintély ismét megszilárdul s ha nem is korlátlan a királyi hatalom, a mennyiben a főurak ülnek a királyi tanácsban, kiterjed az a nép minden rétegére. »A legelső magyar ember a király«.

Ottó püspök elragadtatással ir az ország szépségéről, gazdaságáról, paradicsomhoz meg Egyiptomhoz hasonlitja a magyarok földjét. A nép nyelvét, erkölcsét azonban durvának, izetlennek mondja, a falukat, a tanyákat hitványyaknak, a házak többnyire nádból, ritkán fából valók s uri és közrend a nyarat és az őszt sátrakban tölti.

Aztán áttér a királyi hatalom rajzára, irván:

»A fő emberek mind elmennek a királyi udvarhoz, mindenki elviszi oda a székét, megvitatják a közügyeket, s ugyanezt teszik tél idején odahaza is, a szállásaikon. Fejedelmöknek annyira engedelmeskednek, hogy még azt is bünnek tartják, ha titkos suttogással sértegetik, nemhogy nyilt ellenmondással keseritenék. Az ország hetven vagy még több megyére van osztva, de minden birságnak két harmada a királyi fiskust illeti meg, csak egy harmada jár az ispánnak. Ha pedig valaki az ispánok rendjéből bármi csekély ügyben megsértette a királyt, vagy ha csak vádolták ezzel, bár igazságtalanul, bármily közönséges poroszló, kit az udvar küld oda, őt, noha a csatlósai veszik körül, egyedül *elfoghatja, megkötözheti, megkinozhatja*. Nem ugy van, mint nálunk, ahol az egyenlők kérnek ítéletet a királytól. Még azt sem engedik, hogy a vádlott kimenthesse magát, elég ok náluk az *uralkodó akarata*. Ha a király háboruba indul, ellenmondás nélkül követik. A falvakban letelepedett lakók közül kilenczen a tizediket, vagy heten a nyolczadikat — ha szükséges még többet — elküldik a háboruba, ellátva őt a szükséges felszereléssel, a többi a föld művelése végett otthon marad. De a vitézi rendhez tartozót csak igen nyomós ok tarthatja vissza a harcztól. A király személyét *külföldiek* veszik körül, kik ott *igen számosak* és kiket vezéreknek neveznek. Csaknem mindnyájan rútak és hitvány a fegyverzetük is, ha csak nem a külföldiektől, kiket mi zsoldosoknak nevezünk, származtak vagy tanultak idegen harczi módot. Csak főembereik és az idegenek utánozzák a mieink hadviselését és fegyverzetünk fényét.«

Kétségtelen, hogy sok a tulzás Ottó püspök rajzában, ott is, hol a faluk és tanyák hitványságáról, ott is, hol a királyi hatalomról ir. Amott kisebbit, emitt meg nagyit. Ott, hol a főurak résztvesznek a tanácsban, nem lehetett a király hatalma korlátlan, s alig hihető az is, hogy

közönséges poroszló a gyanusitott főurat, egymaga a királyi udvar elé hurczolja. Nem korlátlan, de nagy volt a királyi hatalom. A haderő tekintélyes, a hadsereg fegyelmezett. Minden nemes ember köteles hadba menni, a haza földjén, s minden nyolczadik vagy tizedik jobbágy: katona, ugy hogy csak a lovasságot 25—30 ezerre becsülik.

És nem szabad figyelmen kivül hagynunk, hogy éppen II. Géza idejére esik idegeneknek, vitézeknek és parasztoknak, nagyobb tömegben való betelepitése, ami szintén a királyi hatalom erősitésére szolgál. Az ő idejében emelkedik a vármegyék száma hetvenkettőre. A gyér lakosságú földekre német vitézek telepednek, kik földet kapnak hadi szolgálat fejében. Erdélyben, a Barczaságban, a székelység közvetlen szomszédságában, szászok telepednek le: földmives és mesteremberek. A német vitézek idegen harczi módot honositnak meg, a magyar főbb emberek utánozzák, s a nyilazó, könnyű lovasság mellett nehéz fegyverzetü, sisakos, pánczélos lovasság szerveződik.

A Géza halála után következő trónviszályok azonban (III. István, II. László és IV. István versengése) jó félszázadon keresztül — ismét csak fogyasztják a királyi hatalom, a királyi tekintély tőkéjét. III. István önkényesen szedi el a püspökségektől és apátságoktól az elődei által adományozott földeket és jövedelmeket, hogy pénzt szerezzen a szüntelen hadviseléshez, de mert végre is az egyházban kellett keresnie hatalma legerősebb támaszát, szorult helyzetében ünnepélyes fogadást tesz, hogy többé nem bántja az egyházi vagyont, ha csak égető szükség nem kényszeriti rá; püspököt, apátot méltóságától meg nem foszt a pápa tudta nélkül. Vagyis: csökken a királyi hatalom, az egyházi rend javára.

Ezt az erkölcsi tőkéjében megfogyatkozott királyi hatalmat III. Béla állitja helyre, hogy aztán a XIII. századnak már az első negyedében, II. Endre alatt, a főnemesség prédája legyen. A bizanczi császár udvarában nevelkedett Béla, a »hatalmas termetű, szép ábrázatú« Béla, ki nagyon fiatalon végig járta a tapasztalatok iskoláját, nemcsak hatalmas termetével és szép ábrázatával tünt ki: külső előnyeivel összhangban volt lelkének tartalma. Az idegen udvar levegője nem rontotta meg jellemét, igaz magyar voltát s gazdag tapasztalatait, a szélesebb látókört, mit az idegen udvarban szerzett, az ország javára használta. Fölelevenedni látjuk a »régi jó időket«, mikor még a király a néppel, a legszegényebbel is, szóba áll; midőn a közrendű ember is a királyhoz megy panaszával. A király megyéről megyére utazik, néha meg utközben hallgatja meg a

nép ügyes-bajos dolgait, panaszait az ispánok, a földesurak ellen. Rendesen megtartja Fejérvárt, Szent István napja körül, a királyi törvényszéket. Körötte ülnek a főméltóságok s azokkal együtt tesz igazságot. De már *irásban* is be kell adni a panaszt, s megalapitja a magyar kanczelláriát. Egy fejérvári prépost, Katapán, az első kanczellár s azután is többnyire fejérvári prépostok viselik e hivatalt.

Mellette még a nádor itélkezik peres ügyekben, miután egymaga nem tehet mindenben igazságot. De aki igaztalannak találta a király embereinek itéletét, felebbezhetett a királyhoz.

Kihallgatás a tölgyfa alatt.

Igazi magyar, népies vonás, a mit feljegyeznek III. Béláról, hogy saját kezével mérte meg azt a nagy köblöt, melylyel a bakonybéli apátság népe évenként a gabonát adta. S nem kevésbé magyar és patriarkális vonás, midőn utaztában egy tölgyfa alatt ül kiséretével, Széna ispán udvarában s ugy hallgatja meg Kuba urat, kit Farkas nádor ispán hozott eléje.

A királyi hatalomnak régi fényében való tündökléséről tanuskodik az a nagyérdekű kimutatás, mely Béla jövedelméről fenmaradt. A pénz veréséből van a legnagyobb jövedelem: 60 ezer márka, melyből — mellesleg megjegyezzük — az esztergomi érsek tizedet kap. Vámból, révből, hid- és vásárpénzből, ami mind egyedül a királyé, 30 ezer márka. A sóból

16 ezer márka. Az erdélyi *vendégektől* 15 ezer, a 72 ispántól, az ő jövedelmük harmada, 25 ezer márka. Ezenkivül a 72 ispán mindenike köteles évenként egyszer ellátni a királyt és kiséretét, ha arra jár, s mielőtt a király fölkel az asztaltól, ád neki 100—200 márkát. Ez is fölmegy 10 ezer márkára. Ugyanennyit kap Szlavonia herczegétől. Összesen tehát 166 ezer márka a király évi jövedelme, vagyis körülbelül *4 millió forint.* »Ehhez járulnak még — mondja a kimutatás — a királynénak és királyfiaknak járó nagy ajándékok ezüstben, posztóban, selyemben, lovakban. Meg a harminczad. Azonfelül *a földnépe teljesen ellátja a királyt élelemmel.*«

»A földnépe teljesen ellátja a királyt élelemmel.«

A föld népe teljesen ellátja a királyt élelemmel! Tehát nem a fentebb elősorolt pénzbeli jövedelem szolgál az udvartartásra, a királyi családnak és az udvari népnek élelemmel való ellátására, hanem az a természetbeli adó, mit a nép fizet: vagy úgy, hogy egyenesen az udvarhoz szállitja a különféle terményeket, vagy úgy, hogy az átutazó királynak és kiséretének szolgáltatja be tartozását s aztán beszámítják köteles adójába. Ha később, a XIII. század derekán, mikor ezt a királyi jogot korlátozták, egy királyi ebédre átlag 12 ökröt, 1000 kenyeret és 4 hordó bort számí-

Imre király és Endre herczeg.

tottak, képzelhető, hogy mily rengeteg nagy lehetett az udvartartás, mily rengeteg nagy lehetett a nép terhe, de látható egyéb is: a gazdasági életnek nagy föllendülése. Hozzá kell még tennünk, hogy nemcsak a király élhetett e joggal, az ellátás jogával. A nádor, a vajda, a bán, a főbb tisztek, a várispánok és kisebb tisztviselők, az udvari ispánok, várnagyok, századosok, tizedesek, a dézsmaszedők, pénzbeváltók, mind a nép nyakán éltek hivatalos utjaikban. De bármily nagy terheket viselt a nép, mindig türhetőbb volt a helyzete azokban az időkben, mikor egy kézben, a király kezében volt a főhatalom s nem osztoztak abban részint az uralkodóházbeli herczegek, részint az udvarhoz, időnként udvarokhoz közelebb álló emberek. Mert a királyok és királyi herczegek adományozása nemcsak annyit jelent, hogy minden adománynyal fogyott a királyi család birtoka s ez adományozások arányában szorult a király egyesek támogatására. Ezekkel az adományokkal jogok is jártak, valóságos és képzelt jogok. Minden adomány távolabb vitte a népet a királytól, s mellette kiskirályok támadtak országszerte.

III. Béla teljes épségében megtartja a királyi hatalmat, bár ő is adományozott. A mi azonban Béla idejében kivételes eset, mindjárt az ő halála után mindennapivá válik. Imre király s Endre herczeg, versengvén a trónért, adományozásokkal szerzik a hiveket s feltünő, hogy a herczegnek több a hive, mint a királynak. A főnemesség tulnyomó része a pazar természetű Endre mellett van s midőn háborura kerül a sor a testvérek közt, Imre királynak oly kicsiny a serege, hogy nem ütközhetik meg Endre seregével: szemmellátható a bizonyos vereség. Nem ontatja hivei vérét oktalanul, hanem pálczával kezében, egymaga átmegy az ellenséges táborba, e szavakkal: meglátom, ki meri fölemelni kezét koronás királyára! Ennek a valóban királyi föllépésnek csodás hatása van a főurakra. Megjuhászodva nyitnak utat a királynak, ki egyenest öcscse sátorába megy, kivezeti onnét s fogságba küldi. E szónak: *király*, megvan hát még a varázsa, csak igazi király legyen a király!

Mindjárt meglátjuk, mint foszlik szét ez a varázs, mihelyt Endre herczeg lép az ifjan elhalt Imre örökébe. Mint lép egyszerre előtérbe a főnemesség, s mily szembetünően fordul rosszabbra a nép helyzete, mihelyt a király a hatalmas urak önkénykedésére szemet hunyni kénytelen.

Szomorú idő következik: II. Endre uralkodásának ideje.

Az arany bulla.

II. Endre adományozásai. — Az élősdi idegenek. — Bánk bán. — Gertrud királyné meggyilkolása. — Tiborcz. — A nép siralmas állapota. — Birtokpörök. — A törzsökösök és a jövevények. — Rabszolgák felszabaditása. — Az arany bulla. — Javult-e a nép helyzete? — A pannonhalmi apátság pöre a néppel. — Itélet e pörben. — A pápa a mohamedánok ellen. — Az arany bulla megujitása. — Az egyházi hatalom. — Az alsó papság szegénysége. — Már szolgarendüeket is fölvesznek a papirendbe.

A KIRÁLYI HATALOM és tekintély rohamos sülyedése teremti meg az arany bullát. A kép, mely az arany bulla születését megelőző időből elénk tárul, egyike a legsötétebbeknek hazánk történetében. A gyönge jellemű, oktalanul nagylelkű II. Endre, ki valóságos báb nejének, a gyászos emlékű Gertrudnak s környezetének a kezében, valósággal tetszeleg a királyi javak adományozásában. Harmincz éves uralkodása alatt a magyarországi birtokok tulnyomó része *adománybirtokká* válik. Ám a király első sorban az idegeneknek, Gertrud királyné németjeinek osztogatja a várföldeket és várkerületeket, azokat ruházza fel a kitünőbb tisztségekkel, s ahol csak lehet, sértő módon mellőzik a magyar urakat. A királyi javak esztelen

osztogatása s az idegen urak dédelgetése csakhamar megtermi gyümölcsét: állandó pénzzavarba sodorja a királyt és udvarát s szörnyű gyülöletet fakaszt a magyar urak szivében az élősdi idegenek ellen. Nemcsak az urak, a nép szivében is. Ha kapnak is a magyar urak adományokat s kaptak sokan közülök is — nincs az adományban köszönet, mert a király nem képes számon tartani az adományozásokat: a mit ma ad, elveszi holnap s másnak adja. A vagyonbiztosságról ilyenformán szó sem lehet. A gazda nem tudja, meddig ura a földjének, a nép nem tudja, holnap kinek a földjét szántja. A földesúr büntetlenül sanyargatja a földjét művelő népet, nincs akihez igazságért forduljon szomorú sorsában s ha perre kerül a dolog úr és nép között: rendesen az úr javára döntenek.

Különösen a királyné ellen mértéktelen gyülölet szállja meg a lelkeket. Ő benne látják az ország pusztulásának okozóját, ő árasztja el családjával s élősdi szerencsevadászokkal az udvart és az országot. Csak egy szikra kell, hogy a lappangó parázs kitörjön s szörnyű itéletet tegyen a vérig sértett nemzeti önérzet. A királyné testvére meggyalázza Bánk bán nejét s a női becsület meggyalázásának értelmi szerzőjét, a királynét, 1213 őszén, midőn Pilis vidékén mulatott testvéreivel s kedvelt németjeivel, Péter ispán és Simon, Bánknak a veje, meglepik a sátorban s megölik. A király a szentföldön volt ekkor s mikor visszatért, karóba huzatta ugyan Péter ispánt és kivégeztetett másokat is, de Bánkot és többeket, kik részesek voltak a királyné meggyilkolásában, nem bántotta: nem merte bántani. Gyönge volt arra, hogy a magyar főurakkal szembe szálljon. Gyönge és szegény. Egyesek kezében nagy vagyon, a király és a nép zöme, a középnemesség s a paraszt osztály szegény. Katona József *Bánk-bán*-jában Tiborcznak, a szegény parasztnak keserű panasza hiven rajzolja az akkori parasztság siralmas helyzetét.

Ő (a királyné) czifra és márványos házakat
Épittet; és mi csaknem megfagyunk
Kunyhóink sövényfalai közt.
Ő csordaszámra tartja gyülevész
Szolgáit! Éppenséggel mintha minden
Hajszála egy őrzőt kivánna; sok
Meránit, olykor azt hinné az ember,
Hogy tán akasztani viszik, úgy körül
Van véve a léhütőktől; s mi egy
Rossz csőszt alig tudtunk heten fogadni.
Ő tánczmulatságokat ad szüntelen,
Úgy, mintha mindég vagy lakodalom, vagy
Keresztelője volna: és nekünk
Szivünk dobog, ha egy csaplár legény az

Utczán előnk bukkanik, mivelhogy
A tartozás mindjárt eszünkbe jut.
A jó meréniak legszebb lovon
Ficzánkolódnak, — tegnap egy kesej,
Ma szürke, holnap egy fakó: — nekünk
Feleség- s porontyainkat kell befogni,
Ha veszni éhen nem kivánkozunk.
Ők játszanak, zabálnak szüntelen,
Ugy, mintha mindenik tagocska bennök
Egy-egy gyomorral volna áldva: nékünk
Kéményeinkről elpusztulnak a
Gólyák, mivel magunk emésztjük el
A hulladékot is. Szép földeinkből
Vadászni berkeket csinálnak, a
Hová nekünk belépni sem szabad;
S ha egy beteg feleség, vagy egy szegény
Himlős gyerek megkivánván, Iesujtunk
Egy rossz galambfiat, tüstént kikötnek:
És aki száz meg százezert rabol,
Birája lészen annak, a kit a
Szükség garast rabolni kényszerit.

. . . .

Te szánsz, nagy úr? óh a magyar se gondol
Már oly sokat velünk, ha a zsebe
Tele van, — hisz a természet a szegényt
Maga arra szánta, hogy szülessen, éljen,
Dolgozzon, éhezzen, sanyarogjon, és —
Meghaljon. Ugy van, úgy! Esmérni kell
Az élhetetlenek sorsát, minek-
Előtte megtudhassuk szánni is.

Abban, mit a költő Tiborcz szájába ad, semmi tulzás. A király elébb derüre-borura osztogatja birtokait, napról-napra kevesebb jövedelem foly be, ám azért az udvartartás fényesebb, pazarabb, mint valaha. Oly eszközökhöz kénytelen nyulni, melyek általános elégedetlenséget szülnek országszerte. Ha addig a föld népe élelemmel látta el a királyt és udvarát, annak megvolt a jogi alapja: a király a maga birtokának terméséből vette az őt illető részt. Most azonban a helyzet megváltozik. A király és udvara nem tőrődik azzal, hogy elajándékozott földön utazik át: megköveteli, hogy őt és udvarát ellássák élelemmel. A nép vállaira tehát kettős teher nehezedik: kétszeres adót fizet. Osztozik a földesurral is, a királylyal is.

Ez azonban csak egy része az elviselhetetlen terheknek. Ott van még a pénzbeváltás. A megszorult király minduntalan úgy segít magán, hogy pénzt veret, mindég rosszabbat, folyton váltatja be a pénzt, a népet zaklatják, sanyargatják a pénzbeváltók, nincs tőlük nyugodalma. A sót, melynek oly fontos szerepe van a szegénység háztartásában, megdrá-

gítja, ezzel is nehezítvén a nép megélhetését, a nélkül, hogy a kincstáron segített volna. Ott veszi a kölcsönt, a hol találja, gyakran erőszakkal, királyhoz nem illő módon s a megfogyatkozott királyi javak jövedelmét kölcsönök fejében leköti az izmaelitáknak és a zsidóknak. Ezek, természetesen, nem kimélik a népet: földet nem lévén joguk vásárolni, úgy

Bánk bán és Tiborcz.

segítnek magukon, ahogy tudnak. Ők hajtják be az adót, szedik a vámot, a révpénzt, ők a sójövedelem bérlői s mert ezek a bérletek bizonyára nem voltak olcsók, a föld népén hajtják be a királynak adott kölcsönöket s azoknak uzsora kamatját.

E tarthatatlan állapot indítja Endrét arra, hogy most meg erőszakkal kezdi visszaszedni a már elajándékozott birtokokat. Maga a pápa

biztatja erre, irván neki, hogy szerezze vissza azokat, *még ha megesküdött* is arra, hogy soha vissza nem veszi. Természetesen, fordultak elő jogtalan elidegenítések is, s igy a királynak nemcsak oly földeket kell visszavennie, melyeket elajándékozott, hanem olyakat is, melyeket az ő birtokából foglaltak el.

A birtokpöröknek egész tömegét őrizte meg e korból a váradi egyház jegyzőkönyve. Tudjuk, hogy Kálmán törvénye szerint csak a püspökségek és káptalanok székhelyein lehetett tűzpróbát tartani, e székhelyeken folytak le a birtokpörök is. Ily biráskodási központ volt Várad is, ide jöttek a pereskedő felek messze földről, ide jöttek igazságot nyerni a tűzpróba által. Aki a ráitélt tűzpróbát szerencsésen ki nem állotta, elvesztette pörét.

Nagyon érdekesek e pörök: általuk bepillanthatunk az az időbeli nép életébe. Megtudjuk, hogy a földnek már nagy a becse, s hogy a nép különböző osztályai féltékenyen őrzik az osztályukkal járó kiváltságokat. Látjuk, hogy az alsóbb rendű mint törekszik felsőbb rendbe jutni, amiáltal sorsa javulását remélte; viszont a felsőbb rendű nép, nevezetesen a várjobbágy mily éber szemmel őrködött, nehogy várnépbeli vagy még alsóbb rendű furfangos módon közéjük emelkedjék. Sűrün fordul elő a panasz a jött-mentek, a jövevények ellen, kik azt állítják, hogy földjük közös a várbeli népekével. Bizonyos, hogy ezek a »jövevények« sok esetben, ha nem is a honfoglalás óta laktak magyar földön, de már régibb lakosok lehettek, talán már a harmadik, negyedik nemzedék. De ismernünk kell a magyar ember ebbeli felfogását s akkor tudjuk, hogy sok száz esztendő kell ahhoz, mig a jövevénység emléke megszünik. Rendesen minden faluban van manapság is egy pár család, mely *törzsökösnek* tartja magát s a többi, bár őseik századok előtt költöztek oda, »jövevény« — még ha tiszta magyar fajta is.

A váradi jegyzőkönyv tanusága szerint, a tűzpróba számos esetben a jövevénységgel vádoltaknak ád igazat, kitünvén róluk, hogy nem jövevények. Az erőszakosan elfoglalt földek miatt inditott pörökben meg, ha paraszt és úr közt van a per, rendesen az úr nyeri meg a pört. Mert a nemes embertől nem követelnek tűzpróbát, elég, ha megesküszik Szent László sirja fölött. De a legérdekesebb e pörökben a különböző osztályok versenygése, küzdelme: az alsóbb osztályunak felsőbb osztályba való törekvése s a felsőbb osztályunak féltékeny vigyázása, nehogy jogtalanul közéjük jusson alsóbb osztálybeli. A *várnép* irigyli a *várjobbágy* sorsát, a *várjobbágy* a nemesét, a teljesen szabadét. És még a várnépek után is egész tömege következik a különféle szolganépeknek, kik meg a várnépek sorába

szeretnének emelkedni. A rabszolgaság nemhogy el volna törülve, de még mindig büntetik rabszolgasággal a tolvajokat és gyilkosokat. Kálmán törvénye már megtiltotta ugyan a magyar honosságú rabszolgáknak külföldre való eladását, de bent az ország területén szabadon folyik a rabszolgák adása-vevése. A lopással vádolt Vitálist — olvassuk a váradi jegyzőkönyvben — feleségével, három fiával és két leányával 10 márkáért adják el, s a vevő mindjárt tovább adja az egész családot. Számos pör van a rabszolgák miatt. Az egyik bepöröli a másikat, hogy jogtalanul elvette a rabszolgáját s tűzpróba tesz igazságot, hogy kié a rabszolga. Arra is van eset, hogy a szülő adja el rabszolgának tulajdon vérét. A szabad embernek rabszolgával való házassága még mindig nemcsak megbecstenítő, de törvénybe ütköző is, s vád alá kerül, a ki rabszolgával köt házasságot.

De találunk eseteket a rabszolgák felszabadítására is. S itt természetesen, első sorban a papok jártak elől a jó példával. A váradi jegyzőkönyv szép vonást jegyez föl Mózes barháni papról. Turai emberek nagy nyomoruságukban a nőtestvéröket, Martinát, *zálogba* adták egy márkáért, de nem birták kiváltani a leányt. Mózes pap a leányt »lelke orvoslására« szabadon bocsátotta s az adósságot is elengedte. Egy *Ibrahim* nevű esperes meg föltételesen bocsátja szabadon Pál nevű fiatal rabszolgáját. A mig él, szolgája marad, de az ivadékai szabadokká lesznek, szabadon költözködhetnek. Rendszerint végrendeleti uton az egyházra hagyták a rabszolgákat, oly föltétellel, hogy a végrendelkező lelki üdvességeért a rabszolga valami ajándékot vigyen minden évben az egyháznak. Egy özvegy asszony, a Borza nemből való Herczeg özvegye, Agna nevű rabszolgáját az ugrai egyháznak hagyta, azzal a kikötéssel, hogy Agna minden hónapban vigyen egy rőfnyi gyertyát a boldogságos szűz oltárára. Agna egyik fiát pedig *torlónak* rendelte, hogy t. i. minden évben Szent Mihály napján megülje az ő torát, még pedig egy két éves tinóval, kenyérrel és öt veder sörrel. Agna másik fiát harangozónak hagyta s kiköti, hogy mindakettő *nemzedékről nemzedékre* megmaradjon a tisztében!

Ilyen volt a rabszolgák *felszabaditása.* Szabadságukat életük fogytáig adózniok kellett, maguknak és ivadékaiknak is. Természetesen, ez az adózás nem volt szabályozva, annak mértékét a végrendelkező állapította meg, ugy látszik, a felszabadítandó rabszolgával való kölcsönös egyesség utján. Mig Agna rabszolgáló fia egy két éves tinóval, kenyérrel és öt veder sörrel adózik, egy másik »felszabadított« 60 kenyeret, harmadfű tinót, három ludat, öt tyúkot, hat kupa sört és három misére való pénzt köteles

beszolgáltatni Gáboregyházának. Egy másik esetben két mise, egy juh, 30 kenyér, egy lud, egy tyuk és két cseber sör van kikötve, azzal kell megülni Urug nevű rabszolgának néhai ura, Tekus torát. Ez a Tekus fia volt annak a Dénes *mesteremberrnek,* ki Szent László sírját felnyitotta s akit ezért Béla király szabaddá tett, ivadékaival együtt. A fiunak tehát már rabszolgája van, akit az egyházra hagy.

Mit bizonyítnak ezek az esetek? Bizonyítják a különböző osztályok folytonos hullámzását, a fölebb való emelkedést, s a lejebb való hanyatlást. S látjuk, hogy a szabadok teljes szabadsággal rendelkeznek saját szolganépeikkel, felszabadíthatják, eladhatják őket, kényök-kedvök szerint.

Es látjuk, hogy II. Endre korában országossá lesznek a birtok-perek, községek és egyesek, egyháziak és világiak, urak és parasztok. közt, s általános lesz a zür-zavar, mikor Endre is a könnyelmüen elajándékozott földeket vissza akarja szedni. A nemzet jobbjai maguk is óhajtják, hogy a király visszakapja a könnyelmüen elajándékozott földeket, de képzelhető, hogy annak a megállapítása, melyik a csakugyan könnyelmüen elajándékozott föld, nem volt könnyű dolog. A királyi tekintély és hatalom visszaállítása országos érdek volt. Nemcsak az alsóbb néposztály, de maga a köznemesség is rendkivül sokat szenvedett a főnemességtől, melynek vagyona és hatalma abban az arányban nőtt, amely arányban a királyi hatalom és vagyon fogyott. A főnemesség akkor emelkedett még csak igazán erejének, hatalmának tudatára, mikor látta, hogy Endrében nincs bátorság méltóképpen megtorolni feleségének meggyilkoltatását. A középnemesség s a nép helyzete mind türhetetlenebbé vált. De maga a főnemesség sem érezte magát biztosságban. Mit ért Endre pazar ajándékozó kedve, mikor senki sem lehetett bizonyos abban, hogy a ma kapott adományt holnap nem adja-e másnak a király? Ez a türhetetlen állapot teremti meg az arany bullát. Vissza kellett adni a királynak az őt megillető hatalmat s biztositani a nemzetet jogában, az egyes embert igaz tulajdonában.

Az aranybullában benne van a XIII. század első felének története. Megtudjuk belőle, hogy a középnemesség ősi jogain is sulyos sérelmek estek. Megtudjuk, hogy a király már a nemes embertől is szedte az adót, a füstpénzt; hogy a »hatalmasok«, a főurak önkényesen itéltek nemes emberek dolgában; hogy szabad embereket tönkre tettek egyes főurak kedvéért; hogy a király és kisérete nemcsak a föld népét tünteti ki »látogatásával«, hanem a nemességet is, rákényszerítvén erre a királyi jövedelem megcsappanása.

De az arany bullából világosan kitünik, hogy nemcsak a király és kisérete vendégeltette meg magát a nemesekkel, hanem a nagyobb urak is követték e példát, s a merre jártak csatlósaikkal, cselédeikkel, a nép megemlegette vendégjárásukat. Nemcsakhogy megvendégeltették magokat a szegény földnépével, de prédának tekintették a nép vagyonát. Ugyanigy cselekedtek a királyi cselédek is, »a lovászok, peczérek és solymárok«. Szóval: Bánk-bán Tiborcza nem tuloz, midőn a nagy úr előtt lefösti a földnépének keserves állapotát: igazolja minden szavát az arany bulla. Látjuk a törvényből magából, hogy a várispánok kik a király képviselői a várak területén, önkényesen elveszik a föld népének földjét, zsarolják, fosztogatják s hogy ez mennyire általános lehetett, képzelhető, mikor a törvény e hatalmas urakat, e kis királyokat, méltóságuktól való *csufos* megfosztással fenyegeti, ha rájuk bizonyítják, hogy tönkrették váruk népeit. Ugy látszik, hogy a várispánok, a nép legelőkelőbb rendjének, a várjobbágyoknak is erősen megnyirbálták a szabadságát, mert az arany bulla szükségesnek tartja külön fejezetben hangsulyozni, hogy a várjobbágyok fentartandók Szent Istvántól nyert szabadságukban. Ugyanigy gondoskodik a törvény a bevándorolt jövevényekről is.

Sulyos teherként nehezedett a nép vállaira a dézsmának pénzben való fizetése. A termények elszállítása sok vesződséggel járt, a papság tehát pénzben kezdette fölszedni a dézsmát, ami meg a népnek volt terhesebb, nyilván nemcsak a pénz értékének folytonos változása miatt, de általában a pénz még sokkal szükebb lehetett, semhogy a föld népe szivesebben ne fizette volna egyházi adóját terményekben. Aminthogy még ma napság is könnyebben fizet terményben, mint pénzben. Visszaállítja a törvény a természetben való menyétadót is, melyet Kálmán király vetett volt ki Horvátország népére s melyet szintén pénzben kezdettek volt szedni. A pénzváltást, a só árulást, az adószedést a törvény kiveszi a zsidók és az izmaeliták kezéből és a nemesekre bizza s nyilván a sófuvarozással sokat sanyargatott nép iránt való tekintetből, elrendeli, hogy sóraktár többé a birodalom közepén ne legyen, hanem csupán Szalacson, Szegeden és a végeken.

Mindezekből az intézkedésekből kitünik, hogy az arany bulla kiváló figyelemmel van a nép iránt. Kétségtelen, hogy első sorban a nemesség szabadságlevele az arany bulla, mely utolsó pontjával, a hires *ellentállási* záradékkal szabadságot ad a nemességnek, hogy a király és utódai törvényszegésének ellent mondhasson és ellentállhasson, de feltünő a földnépéről való gondoskodás is. A törvény alkotói előtt világosan állha-

tott a nagy gazdasági és nemzeti veszedelem, mely mihamarabb bekövetkezik, ha idejében meg nem állítják a hatalmasabb urakat a szegényebb rendű nemességgel és a néppel szemben való törvénytelen, önkényes viselkedésükben.

Ám a tények azt bizonyítják, hogy a törvény, amint szokták mondani, papiron maradt, nem volt, aki végrehajtsa. Amit belőle féligmeddig végrehajtottak: ez a könnyelmüen elajándékozott birtokok visszaszedése volt. Valóképpen erre sem II. Endre, hanem fia, Béla, az »ifjabb király« vállalkozott, számtalan ellenséget szerezvén magának ezzel a főnemesség körében. Természetesen, a birtokok e visszaszerzése a hatalmas főuraktól, nem ment oly könnyen. Sok pörösködéssel, huzavonával járt ez. Az ifjabb király, kivel majd mint IV. Béla királylyal találkozunk, különösen azokkal a főurakkal bánt el kérlelhetetlenül, kik részesek voltak anyjának a meggyilkolásában. A Hunt-Pázmánoktól, a Csákoktól s más főuraktól rengeteg birtokot szedett el, de csakhamar olvassuk, hogy II. Endre a Hunt-Pázmánoknak visszaadja a fia által elvett uradalmakat s általában folytatja könyelmű életét: pazar, adakozó s az arany bulla után épp oly üres a királyi kincstár, mint volt azelőtt s a törvény egyenes tilalma ellenére ismét csak az izmaelitákat és zsidókat használja fel pénzszerzésre.

A nép állapota egyáltalán nem javul. Az arany bulla reá vonatkozó fejezeteinek semmi hasznát sem látja. A sulyos terhek ott maradnak a vállán, s mert földesúr és szolganép közt a szolgálati viszony nincs szabályozva, sürün fordulnak elő pörök a földesurak és népeik között. A szolganép kötelességeit törvény nem szabályozza, csak régi, István király korából fenmaradt szokás s természetesen, a földesúr kénye-kedve szerint követelhet robotot és dézsmát a szolganépektől.

Hogy minő lehetett a viszony földesúr és szolganép közt, megvilágítja az a pör, mely a pannonhalmi apátság, mint földesúr és szolganépe közt folyt. Ennek a pörnek a részletei megmaradtak s e részletek érdekes világot vetnek a XIII. század gazdasági életére s a szolganép helyzetére.

Körülbelől 1226-ban történt, tehát az arany bulla keletkezése után négy esztendővel, hogy a pannonhalmi apátság szolganépei egyenesen a királyhoz fordultak, bepanaszolván az apátot, hogy a kötelesnél több munkát és dézsmát követel tőlük. II. Endre Miklós nádort küldötte ki az ügy megvizsgálására, ki aztán a *régi szolgálati jog alapján* ujra szabályozta az udvarnokok tartozását, azt husz pontban foglalván össze.

Lássuk e tartozásokat pontról pontra.

Aratás után hat hónapig minden hónapban be kell szolgáltatni az apátsághoz 130 akó búzát, 40 akó rozslisztet és 170 akó zabot.

A többi hat hónapban úgy Somogyban, mint az apátság egyéb birtokain, kötelesek 170 akó gabonát a malomba vinni, ott megőrletni s aztán visszavinni az apátsághoz.

Kötelesek havonként 20 akónyi közönséges lisztet (communem farinam) készíteni, az apátság gabonájából.

Minden hónapban kötelesek 10 hold földet közösen felszántani (nyilván csak szántás idején) s a felszántott földet az apátság gabonájával bevetni.

Ha az apát és a szerzetesek *egyházi ügyben*, akár a király udvarába, akár egyebüvé mennek, minden udvarnok köteles fuvart adni, mely utánok szállítsa a kenyérnek való lisztet.

Hasonlóképpen a többi szolgáló népek is, timárok, vargák, kovácsok s általában mindazok, kik Szent László szabadalmában mindennemű szolgálatra kötelezvék, az apát és a szerzetesek után, a hová ezek kivánják, tartoznak vinni a bort szekerükön.

Az udvarnokok tartoznak fát és vizet hordani a sütőkemenczébe és a konyhára, *de a fürdőre nem.* Abban a hónapban, melyben ezt a szolgálatot végzik, az illető egyház látja el őket élelemmel.

Kötelesek minden hónapban 3 taliga fát beszolgáltatni, hogy a a fa el ne fogyjon a konyhán és a sütőben.

A régi kemenczét az udvarnokok renoválják s ők őrzik a kaput.

Mivelik a panonhalmi kertet.

Szent Márton ünnepére adniok kell minden háztól száz tojást, négy tyúkot és két libát; hushagyóra nemkülönben; husvétra pedig száz tojást és egy bárányt.

Ugyancsak Szent Márton napjára vagy az esetre, ha a király az apátságot meglátogatja, minden háztól jár három taliga fa (»quae vocantur *eulfa*«) vagyis egy öl fát.

A plébánosnak minden háztól jár egy csöbör gabona.

Ismét Szent Márton ünnepére minden falu köteles adni egy harmadfű tinót, egy cseber gabonát s egy cseber sört.

Szent Márton napjára ezenkivül még tartoznak adni az udvarnokok 30 kenyeret. És tartoznak minden háztól, minden évben, egy *vizahálóra való fonalat* beszállítani s kötelesek kenyérrel ellátni azt, ki a hálót köti.

Az összes udvarnokok és mindenféle népek kötelesek egy nap szénát gyüjteni, egy nap hordani és egy nap aratni.

A kovácsok tartoznak a monostor mellett egy üllőn dolgozni, a szükséges vasat azonban az apátság adja, még pedig úgy, hogy a kovácsok közül egy az apátság vasas ládájából kiválasztja a vasat. Hasonlóképpen kötelesek a szükséges vas-eszközöket, minden féle vasszerszámokat elkészíteni.

Minden faluban, úgy mint Szent László idejében, minden ház köteles úgy Somogyból, mint Zalából egy átalag bort vinni saját szekerén az apátságnak.

Minden udvarnokház két akónyi sört főz a kolostornak.

Im, ezek a tartozások, melyekre a Szent István korabeli szokásjog alapján az udvarnokok és egyéb szolganépek kötelezhetők voltak. A nádor azonban, az apátság beleegyezésével, elengedett a robotból, a közös szántásból két holdat, a Szent Márton ünnepére járó kenyérből hetvenet, korlátozta az apátnak utközben való megszállását a nép közt, elengedte a bor- bárány- és a méhtizedet: oly dolgok, melyek többnyire nem is fordulnak elő a fölsorolt szolgálati szabályzatban. Ez azonban nem elégítette ki az udvarnokokat. Különösen a vizahálóra való fonalat s a kertmivelést tartották sérelmesnek, és sokallották a dézsmát. Az is előfordul sérelmeik közt, hogy Tarjánban hat udvarnok családból »közönséges szántóvetőt« csináltak. És még egy egész sora a sérelmeknek. A különféle foglalkozású embereknek az a panaszuk, hogy megszabott kötelességükön kivül egyebet is követelnek, pld. a kovácstól, timártól — fuvarozást. A szentségtartók a miatt panaszkodnak, hogy az apát a lovukat, melylyel a szent edényeket viszik utána, elveszi tőlük s ráadásul évenként két márkát követel rajtuk a lóváltság fejében. A véneki halászoknak is volt panaszuk az apátra. Szolgálatukban meg volt határozva, hogy meddig kötelesek szállítani a halat, de az apát megkövetelte, hogy az ország határáig is szállítsák s kompjukon a Duna egyik partjáról a másra lovat, szekeret s más egyebet szállítsanak. Akiknek az volt a kötelességök, hogy az apát után egy napra való bort szállítsanak, az a panaszok, hogy az apát tulságosan megterheli a szekeröket.

A kanászok a miatt panaszkodtak, hogy rendes tartozásukon felül (két ház után egy sertés, zsír, hatvan kecskebőr s negyven akó legjobb gabona) még fuvarozásra is használják őket, hordókat kell csinálniok s bárány-, kecske- és méh-tizedet szednek tőlük! Hasonlóképpen bántak a vágmelléki séllyei halászokkal is. Ezeknek a köteles tartozása minden ház

után egy fertó, vagyis 1/4 márka volt, vagy halat és gyümölcsöt szállítsanak a kolostorba. Ezzel azonban nem elégedett meg az apátság, fuvarozást is követelt tőlük, »ha nem teszik, ütik, verik, megkoppasztják őket«. Sulyosabb természetű az ugyanodavaló jobbágyok panasza. Tőlük az apátság elvette a földeket s a vendégeknek adta, mindazonáltal ők fizették a vendégek adóját s a mellett a jobbágyi szolgálatot is teljesíteniök kellett.

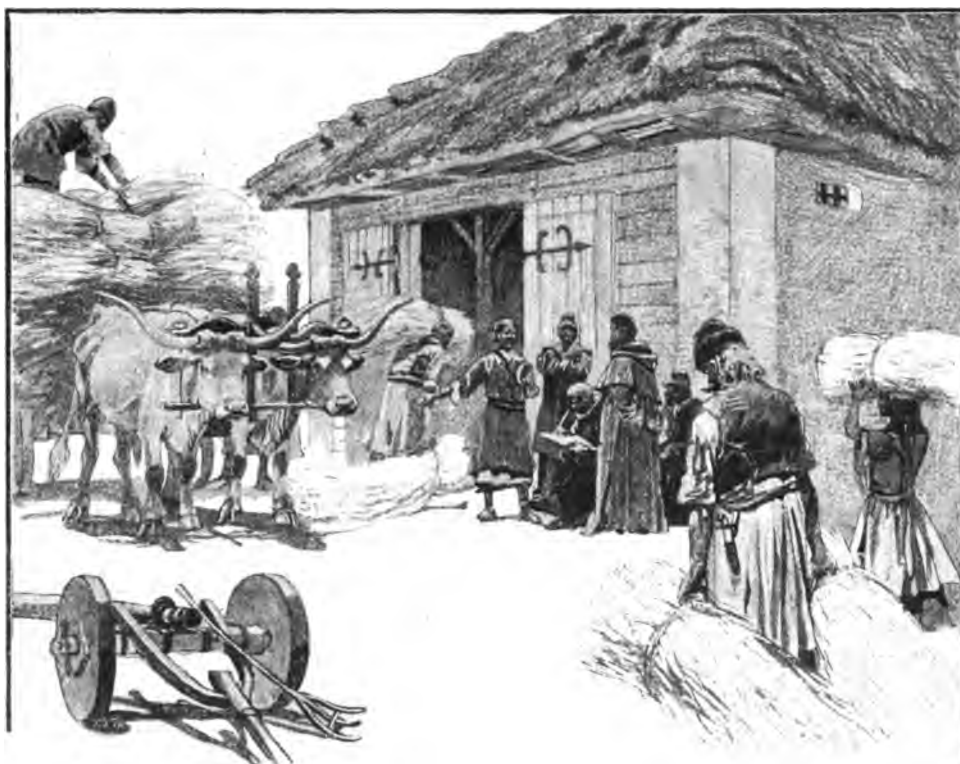
Mind e panaszok s ehhez hasonlók láttára önkénytelen fölmerül a a kérdés, mikor dolgoztak maguknak a szegény parasztok s ha — nem is tekintve ama tartozásokat, melyeket közösen teljesítettek, csupán azt a dézsmát s szolgálatot, mit egy-egy háztól követelt meg az apátság, — miből éltek?

Nem csoda, hogy az egyházi választott biróság, mely elé 1233-ban került a parasztok panasza, ezeknek adott igazat. A parasztok ugyanis másodizben nemcsak a királyhoz fordultak panaszukkal, hanem Jakab praenestei biboros püspökhöz is s ők ketten küldötték ki az egyházi biróságot, melynek tagja volt *Enoch* domokos rendű szerzetes, Albeus mester, honti esperes és *Cognoscens,* a polgári jog doktora és esztergomi kanonok.

Ez a biróság a következő itéletet hozta:

Az udvarnokok nem kötelesek dézsmát fizetni. Az a hat tarjáni család visszalép az udvarnokok rendjébe s a közéjük telepedett szántó vetőket az apát távolítsa el. A »lovas legények«, kiknek az volt a panaszuk, hogy az apát jogtalanul lovat követel tőlük az ő hirnökei részére, többé erre nem kötelezhetők, s ha az apát magával viszi őket, előre adja ki a járandóságukat, maguknak és lovaiknak élelmét. Nem viheti ki az országból a lovaikat s nem személyenként, csak házanként követelheti az apát, hogy egy nap szénát gyüjtsenek, egy nap arassanak s egy nap a termés behordásában segítsenek. Igazat adott a biróság a kovácsoknak is, a szentségvivőknek is. Nemkülönben a véneki halászoknak is. Meghatározta, hogy csak Szigetfőig kötelesek szállítani a halat s egy hétnél tovább nem szabad ott tartani őket. Azoknak, kik a papok után szállítják az eleséget s bort, a szekerét nem szabad túlterhelni: csupán egy napra való eleségnek és bornak a szállítására kötelezhetők. Meghatározza a kanászok tartozását is. Öt szekér hordódongát kötelesek szállítani az apát kaposi malmába, többet nem; egyéb fuvarozásra nem kényszeríthetik s dézsmát csak a méhek után fizetnek s nem bárány és kecske-olló után is. A séllyei halászok azt az igazságot kapták, hogy

csak egy fertót kötelesek fizetni házanként, vagy halat, s szállítani csupán azt a gabonát vagy bort kötelesek az apátsághoz, mit a fertó adón vásároltak. Miből kitünik, hogy tulajdonképpen nem pénzben fizették ezt az adót. A séllyei jobbágyok panaszát, akiknek a sérelme legsulyosabbnak látszik, úgy intézték el, hogy minden jobbágy kapjon husz hold földet, még pedig tiz holdat mint jobbágy, a másik tiz holdért fizessen az apátságnak. Ha azonban nem akar fizetni, nem lehet rá kényszeríteni, de ne is kapjon tiz holdnál többet, sőt ha ennek a művelésére sem képes,

Gabona-dézsmát szállítanak az apátság csűrébe.

öt hold maradjon meg a megélhetésére, öt hold pedig az apátságra szálljon vissza. Az itélet utolsó pontja szintén igen méltányos. A gabonadézsmát a jobbágyok az apátságnak a faluban levő csűrébe hordják s nem kényszeríthetik, hogy messzibb szállítsák s általában egyéb fuvarozást is végezzenek.

Az egyházi biróság itéletében, mely az akkori viszonyok szerint, méltányos volt s kétségtelenül nagyot könnyitett a nép terhén, látszólag megnyugodott a nép, az apátság is megnyugodott abban s záradékul

száz márka ezüstöt és egyházi kiközösítést állapítnak meg büntetésül, ha valamelyik fél megszegné az egyességet.

A király még 1233-ban megerősítette az itéletet, nemkülönben a pápai követ is. De a nép az igy leszállított tartozást sem tudta teljesíteni, s most már az apát ment panaszra a királyhoz. Ugy látszik, a király nagyon a szivére vette az apát panaszát, mert magát az országbirót küldöttek ki Szent-Mártonba, »a szent királyra s lelke üdvösségére« meghagyván neki, hogy igazságot szolgáltasson az apátságnak. Az ország-

A parasztok könyörögve kérik az apátot: oldozza fel az egyházi átok alól.

biróval ment több főur is és megjelentek a szegény jobbágyok is s mindenféle szolganépek.

A mi most következik, rendkivül érdekes, megkapó kép. Szinte magunk előtt látjuk az összesereglett népet, mely rongyosan, mezitláb, csüggedt lélekkel, szorongva várja az apátság udvarán a nagy urak itéletét. Tudják, hogy ez az itélet nem lehet rájok kedvező, hisz csakugyan megszegték az egyességet. És nem szabad felednünk, hogy ezt a népet az apát már ki is közösítette az egyházból. Nem szabad

belépnie Istennek házába, hogy ott vigaszt, enyhülést keressen nagy nyomorúságában. Ha meghal, szentelt földbe el nem temetik. Koronás főket, nagy urakat is megtört már az egyházból való kiközösítés, hát ezeket a szegény parasztokat, kiknek a templom volt mindenök, hogyne törte, alázta volna meg! És csakugyan megalázkodva, térdre borulva, könyörögve kérik a mezitlábas parasztok az apátot, hogy oldozza fel a kiközösítés alól. Az apátnak megesik a szive, feloldja őket a kiközösítés alól, de a biróság kiszabja rájok a száz márka ezüstöt, mivelhogy megtagadták a szolgálatot, a dézsmát s hamisan vádolták az apátot.

Akkor ujabb könyörgésre fogják szegények: engedjék el a pénzt is. Ám ez már, úgy látszik, nem ment oly könnyen. Maga az országbiró, »ki azt találta, hogy ez nagyon is sok volna tőlük«, könyörög az apátnak, hogy engedje el »Jézus Krisztus irgalmasságáért« a száz ezüst márkát.

Egy elszegényedett, elnyomorodott nép áll előttünk, melynek a nyomorúsága meghatja a király emberének a szivét. Egy sereg rongyos, éhes arczú Tiborcz.

Az apát elengedi a száz márkát is, de hát maga a király embere úgy találja, hogy az ura ellen fellázadó, a köteles szolgálatot és dézsmát megtagadó nép büntetlenül nem maradhat. Hadd lássa s tudja a nép országszerte, hogy büntetlenül nem lázadhat fel ura ellen. Mert az csak lázadás, ha a nép sokallja a terhét, ha a nép nem fizet, mert nincs miből! Szükség volt elrettentő példára. Hisz kétségtelen, hogy ehhez hasonló eset nem egy történt abban az időben. S hogy a világi urak népe még sulyosabb terhet viselhetett, nagyobb mértékben sinylette a főurak önkénykedését, mint az egyházak népe, mely Isten szolgáinál mégis csak több könyörületességre, emberiességre talált.

Tehát: az országbiró a »főbb lázadók« közül nehányat a fejérvári börtönbe záratott — egy hónapra, ha csak az apát meg nem könyörül rajtok s valamit el nem enged a büntetésből. A »kisebb lázadók« közül nehánynak a fejét leberetválták s úgy hordozták körül a piaczon, hadd vegyen példát róluk a nép! Mindez az arany bulla után történik s ha már most a pannonhalmi apátságnak helyzetéből az ország többi szolganépének helyzetére következtetünk, világosan áll előttünk, hogy az arany bullának a népre vonatkozó pontjai egyáltalán nem javitottak a nép állapotán, nem könnyitettek terhein. Endre gazdálkodása azután sem nélkülözheti mindazokat a pénzforrásokat, melyeknek kihasználása valóképpen a népet nyomorítja meg, ideértvén most a köznemességet is,

mely ugyancsak nem látta hasznát az arany bullának. Az egyház meg valósággal feljajdult a miatt, hogy Endre — a törvény ellenére — ismét csak a zsidókat és izmaelitákat használja föl pénzszerzésre. Maga a pápa, IX. Gergely felháborodással irja az esztergomi érseknek, hogy »szerecsenek és zsidók uralkodnak a keresztényeken, és sok keresztény, leroskadván az elviselhetetlen teher alatt s látván, hogy a szerecsenek jólétnek és nagyobb szabadságnak örvendenek, hozzájok szegődnek és *felveszik* hitöket«. Még az is felháborítja a pápát, a mit Kálmán törvénye *nemzeti*

A lázadó parasztokat körülhordozzák.

szempontból, szigoruan elrendelt, hogy t. i. az izmaeliták (a pápa szerint szerecsenek) csak keresztény nővel léphetnek házasságra.

»A szerecsenek — folytatja a pápa — keresztény rabszolgákat vásárolnak, kényszerítik őket, hogy álljanak hozzájok s nem engedik, hogy gyermekeiket megkereszteljék. A szegény keresztényen pedig *annyi a teher és az adó,* hogy kénytelen nekik eladni gyermekeit és *így lett a szabadból szolga,* a keresztényből szerecsen. Összevásárolják a most megtérőben lévő kunokat (ezeknek a megtérítésén Béla, az ifjabb király

buzgólkodott erősen) és azokat vagy hitökre szorítják, vagy eltérítik a kereszteléstől.« És így tovább: a zsidóknak közhivatalt ad a király, jóllehet a toledói zsinat »előrelátóan« megtiltotta ezt s ez még nem elég: a papokat és egyházaikat is sulyos adó alá vetik, a régi javadalmakat elveszik.

Az egyház erélyes föllépésének tulajdonítható, hogy 1231-ben már megujítják, átalakítják az aranybullát, még pedig a papságra nézve nagyon kedvezően. De nemcsak a papságra, a népre is kedvező a megujított törvény. Mindjárt legelől megengedi a jobbágyoknak és más szolgáló népeknek, hogy a törvénynapokon szabadon mondhassák el panaszaikat s nemcsak a király és a nádor köteles azokat meghallgatni, hanem a főpapság is. A király nem szedhet adót semmiféle nemzetű és osztályú embertől, csak azoktól, kik kincstári jószágokon laknak. Nem követelheti senkitől, hogy élelemmel ellássa őt és kiséretét. Ha valahol megszáll, azt, mit ő és kisérete elfogyaszt, fizesse meg. Ugyanígy fizessék meg a főurak, a nemesek is. Ha perre kerül vendég és gazda közt, elég, ha három falubeli megesküszik a gazda mellett: a királyi biróság vagy a földesur teljes kárpótlásra itéli a vendéget. S ha valaki megtagadná az *igazságszolgáltatást,* a megyés püspök átkozza ki. A király közmunkára, nevezetesen gyepük vágására, árkok ásására, kerítések készítésére vagy bárminő királyi építésre és műhelyben való dolgozásra nem kényszerítheti a nemesek és az egyházak népeit, csupán a *maga népeit,* tehát a várnépeket s más szolgákat, kik kincstári földeken éltek. Pontosan meghatározza az adószedést is. »A huszadrészen felül, mondja a törvény — mely régi időtől fogva megilleti a királyt, más dézsmát nem követelünk, mert az sanyargatja a népet«, vagyis fenmarad a régi terményadó, mit az egyház is fizetett. Nyestadó fejében 4 fontot szednek (a későbbi garas) s ennek harmadrésze a földesuré, egyharmada a királyé. A népre gondol a törvény ott is, hol elrendeli, hogy a király a törvényesen elitéltnek lefoglalhatja a jószágát, el is adományozhatja, de falvait, tanyáit nem szabad elégetnie, hogy *ura bűnéért ne szenvedjen a nép.* A törvény többi része igazi elégtétel a felháborodott pápának. A papi rendet s általában az egyházi ügyeket teljesen kiveszi a világi biróság alól, az első bullának az izmaelitákra és zsidókra vonatkozó pontjait ujra megerősíti, de mindez eltörpül ama nagy hatalom mellett, mit a törvény az egyház kezébe ad, midőn az arany bulla utolsó pontját akként módosítja, hogy, ha a király nem tartja meg a törvényeket, az esztergomi érseknek jogában áll »előzetes törvényes megintés után a királyt és utódjait a kiátkozás bilincsével megkötözni«.

Előrelátható volt, hogy ez a kiátkozás mielébb bekövetkezik. És csakugyan már a következő évben, 1232-ben, az érsek nemcsak a királyt, hanem az egész országot egyházi átok alá helyezte, jóllehet arra, hogy az országot is átok alá vesse, nem adott jogot a törvény. De csak így törhette meg igazán a királyi hatalmat, csak így zúdíthatta fel a vakbuzgó népet a »a szerecsenek« ellen, aminthogy az egész kiátkozás éle a szerecsenek ellen irányúl. E pillanatban az egyház a legfőbb hatalom. Egyházi átok alá kerülnek mind a király tanácsosai: Dénes nádorispán, akit azzal vádoltak, hogy sok egyházi embert kifosztott, János pozsonyi prépostot felpofoztatta, a szerecseneket jószágain tartotta; Sámuel kamarai ispán, akit eretnekséggel gyanusítottak. Megtiltja minden kereszténynek, hogy szerecsenekkel bármi kereskedést folytasson, mig a szerecsenek szolgálatukból el nem bocsátják a keresztényeket.

Ennek az okmánynak minden sorából kitűnik, hogy az érseket nem azok a sérelmek tüzelték megtorlásra, melyeket a király és tanácsosai akár a nemzeti szabadságon, akár a nép anyagi érdekein ejtettek. Tisztán és kizárólag az egyház hatalmának a biztosítása a fő czél, minden egyéb mellékes. Nagy, a nép minden rétegére kiterjedő hatása volt ennek az egyházi átoknak: a helyzet tarthatatlanná vált. A mi nem rég a pannonhalmi apátság népével történt, most az egész ország népével történik: bezárultak előtte a templomok ajtai, a harangok elnémultak, a halottakat megszenteletlen földbe temették, a házasságokat a pap nem áldotta meg — képzelhető-e ennél nagyobb büntetés egy népre, mely lelkében vallásos, mely sanyarú sorsában egyedül Istenházában talált enyhülést! És bünhődnie kell ártatlanul, a király és az urak büneiért!

A könyelmü, de vallásos király elébb csak kesereg, méltatlankodik az erős leczkén, de csakhamar teljesen megtörik s a királyi hatalmat teljesen kiszolgáltatja az egyháznak, 1233-ban kelt oklevelével. Amit a nemesség még meg akart menteni az arany bullában, azt most az egyház szertetépi: övé a legfőbb hatalom, nem gondolván meg, hogy a királyi hatalomra még szüksége lehet. Mert az Endrétől kicsikart oklevél csakis az egyház érdekeivel törődik. Csudálatos vakság lepi meg az egyház főbb embereit: az ország bajait nem látják, a nép kiáltó nyomorúságát nem hallják, nem lebegnek előttük magasabb nemzeti czélok, ők most csak az egyház hatalmának megszilárdításán, az egyház vagyonának növelésén buzgólkodnak.

Az izmaeliták szereplése bántja leginkább az egyházat, ezeket akarja első sorban lehetetlenné tenni. Hogy megnyerje a kereszténységnek

s ezzel beleolvassza a magyar nemzetbe, szóval: folytassa Kálmán nemzeti politikáját, arra egyáltalán nem gondolt. Természetesen, első követelés, hogy a király ne tartson se zsidó, se izmaelita tisztviselőt, ezek meg ne tarthassanak keresztény szolgákat, ne éljenek együtt keresztény asszonynyal. A ki ez ellen vét, veszítse el vagyonát s adják el kereszténynek. Vagyis a rabszolgatartás büntetése — rabszolgaság, a mi egyáltalán nem egyezik meg a keresztény vallás szellemével, hivatásával. Az, hogy a keresztény ember szolgája a kereszténynek, nem bántja a pápai követet; hogy a nép roskadozik az adó és a robot nagy terhe alatt, ez őt meg nem hatja, s az Endrétől kicsikart oklevél alig egyéb, mint gondosan megszerkesztett adósságlevél, mely azt sorolja föl, hogy mivel tartozik a király az egyháznak, hogy mennyi pénzt és milyet s mennyi sót s más egyebet fizessen az egyes egyházaknak.

Ime: az egyházak szabadon hordhassák magukhoz a nekik járó sót és tartsák a sótisztnek és az illető főpapnak pecséte alatt egészen Szent István napja után egy hétig. Attól fogva kisasszonynapig, tehát augusztús 27-től szeptember 8-ig a király megfizeti nekik a só árát, a megállapítás szerint. Ha pedig a sótisztek át nem vennék a kitüzött idő alatt, az egyházak szabadon eladhatják a sót.

Nagy jövedelmet biztosított ez az egyháznak, tudván, hogy egy »tyminus« sónak 8—10 márka volt az ára (egy tyminus Marczali szerint 5—600 mázsa lehetett) a szerint, amint az egyház maga szállítja vagy nem. De ez a 8—10 márkás ár csak a tengelyen való szállításnál volt; ha vizen szállitották, egy »tyminus« sóért 25—26 márka járt az egyháznak. Az oklevél felsorolja aztán a különböző püspökségeket és apátságokat, melyik hány tyminus sót kap. S mert a király öt évig nem fizette ezt az »adót«, erre az öt esztendőre 10 ezer márkát számítnak föl.

Házassági és hitbér-perekben csak az egyház itélhet, egyházi személyek ügyei az egyházi szék elé tartoznak, csupán a birtokperekben itélhet a király. Papok és egyházi személyek sem adót, sem semmi kirovást nem fizetnek.

Szóval: az egyház a legapróbb részletekig gondoskodik a maga hatalmának és anyagi gyarapodásának biztosításáról.

Csalódnék azonban, aki azt hinné, hogy az alsóbb papságnak irigylésre méltó volt az anyagi helyzete. Ugyanabban az időben, mikor az egyház magát a királyt megadóztatja, az alsóbb papság sokat panaszkodik nyomorúságos állapota miatt, a püspökök és esperesek a szegény plébánosok dézsmáját erősen dézsmálták, s mert e miatt nem nagy a

vágyakozás a papi pálya után, most már fölveszik a papi rendbe a *szolgarendből* származókat is, kiket még nem oly rég zsinati végzés zárt el ettől a pályától.

Az egyház e tulságos nagy hatalmában tehát nincs haszna az alsóbb rendű papságnak, a népnek még kevésbbé, csupán arra való, hogy a királyi hatalmat meggyengítse, a királyi tekintélyt megalázza. A főnemesség is elégedetlen, mert nem tudja, mit mondhat igazán magáénak s azok is, kik Endre könnyelmüségét ki tudták zsákmányolni, nem lehettek nyugodtak, mert a jövendő király, IV. Béla, már mint ifjabb király megmutatta, hogy a könnyelmű gazdálkodásnak nem barátja s a mint apja örökébe lép, minden erejével visszaállítani igyekszik a királyi hatalom régi fényét és erejét.

És csakugyan mint koronás király, a már megkezdett uton haladott tovább. De utjában csakhamar megakasztotta az a nagy nemzeti dráma, melynek *tatárjárás* a neve.

Erről lesz szó a következő fejezetben.

Nyilazó kun lovas.

A tatárjárás.

IV. Béla a főurak ellen. — Julián szerzetes útja az ős hazába. — Jön a tatár! — A kunok befogadása. — A kunok garázdálkodása. — Kuthen kun fejedelem megöletése. — A Sajó melletti ütközet. — Az elpuhult főnemesség. — A tatár világ. — A lépre csalt nép. — Rogerius esperes a tatárjárásról. — Az éhinség.

KORLÁTLAN KIRÁLYI HATALOM: ez volt IV. Béla király eszményképe. Fölemelni a királyi hatalmat s tekintélyt ama magasságba, hol Kálmán király idejében tündökölt. Egy úr legyen az országban: a király. Már mint ifjabb királyt mélyen bántotta a királyi hatalom lesülyedése, de akkor még nem volt eléggé szabad a keze s bár sok főurtól visszaszedte az apja által könnyelmüen elajándékozott jószágokat, nem érhetett czélt, mert II. Endre a szentesitett törvények és esküje ellenére is folytatta az adakozásokat s akárhányszor, a mit a fiu elvett, visszaadta, vagy tovább ajándékozta az apa. Mihelyt azonban Endre behunyta szemét, IV. Béla kiméletlenül folytatta az elajándékozott jószágok visszavételét s e tekintetben nem

ismert különbséget apja és a saját hivei közt. Azon kezdette, hogy Dénes nádort, »kinek büne az országjavak elpazarlásában és hütlenségben világos volt,« — megvakíttatta. Az urak székét a tanácsteremből kihordatta s elégettette; nem volt szabad többé leülni a király jelenlétében, mint annakelőtte. Minden rendű és rangú embernek irásban kellett beadni a panaszát a kanczelláriánál s nem mehetett a király elé.

Világi és egyházi főurakkal szemben egyenlő szigorusággal járt el az országos javak visszaszerzésében. Magára haragította a pápát is, de a pápa haragja sem tántorította meg föltett szándékában. Természetesen, ellenségévé tette a világi főurakat is, az egyházat is, anélkül azonban, hogy egyuttal gondoskodott volna igazi hivekről. Sem a köznemesség, sem a polgárság, sem a parasztság nem látta hasznát annak a nagy szigornak, mit a király a főurakkal szemben tanusított. Korlátlan királyi hatalom volt a főczélja s midőn a főnemesség meggyöngítésére törekedett, ugyanakkor nem gondolt arra, hogy a nép egyes osztályait, a nemzet zömét megerősítse. Szóval: II. Endre tulságos könnyelmüségét, gyöngeségét, tulságos, a kiméletlenségig menő szigor követte. Adományozott ugyan IV. Béla is, de keveset s a nemesség hangosan zugolódott, hogy mig más királyok, ha háboruból tértek vissza, a nemeseknek adományokat osztogattak, Bélának ilyesmi nem jut eszébe. Az arany bullából csak azt hajtja végre, mi a királyi hatalom erősítésére szolgál. A kincstár megtelik, a régi fény visszatér, de a nép szegény és elnyomott, mint annakelőtte; az érdekeiben megsértett nemesség és papság duzzog, harag, keserüség tölti meg a szíveket. Midőn a tatárcsorda betör s elözönli az országot, szinte halljuk a királyra haragvó nemességet: na, most védd meg az országot a te királyi hatalmaddal! A királynak alig van megbizható hive. Még alkalmas vezére sincs, akit egy nagyobb hadseregnek élére állíthasson. Pedig a tatárok nem jöttek váratlanul. Még II. Endre király idejében történt, hogy négy Domokosrendi szerzetes elindult megkeresni Nagy-Magyarországot, az őshazát, hogy az ott maradt magyarokat megnyerjék az egyedül üdvözítő keresztény vallásnak. Ezeknek a vállalkozása nem sikerült, csak egy Ottó nevű szerzetes juthatott el valami pogány országba, hol magyarokkal is találkozott, de az őshazát már nem kereshette föl. Ottó visszatért, hogy társakat szerezzen ujabb utazásra, de alig ért haza, meghalt. Hanem azért ismét akadt négy lelkes szerzetes, ki a nagy utra vállalkozott, köztük *Julián,* az egyetlen, kinek tényleg sikerült is eljutni az őshazába. Nagy-Bolgárország fővárosától, Bolgharitól két napi járásnyira találta meg a magyar testvéreket, az Etil folyó vidé-

kén. Juliánt nagy örömmel fogadták a pogány magyarok, egymás beszédjét jól megértették s szóhagyományból volt arról tudomásuk, hogy messze nyugaton élnek keresztény magyarok, kiknek elei innét szakadtak el. Itt tudta meg Julián azt is, hogy a mongolok és tatárok elindultak világhódító utjukra s hogy már a keleti magyarok is szövetségre léptek a legyőzhetetlen nagy sereggel. Elbúcsuzott a magyar testvérektől s sietett vissza Magyarországba. Öt hónapig tartott az utja visszafelé, alig pihent közben nehány napot.

IV. Béla már első alkalommal utiköltséggel látta el Juliánt és társait s most, hogy hallotta Julián rendkivül érdekes elbeszéléseit, másodszor is utnak indította, ajánló leveleket is adott az orosz fejedelmekhez. De nem juthatott tovább Oroszország keleti határánál, ott megtudta, hogy Nagy-Magyarország volt — nincs. Elsöpörte népét a tatárok rettentő nagy serege, mely, országot ország után hódítva, közeledik Európa felé s meg sem áll Rómáig.

»Jön a tatár!« Ezzel a rémes hirrel tért vissza Julián. »A tatárok éjjel-nappal azon tanakodnak, hogyan foglalják el a keresztény Magyarországot.«

És csakugyan jön a tatár. Sorra hódítják meg Ázsia népeit, a megdöbbentően nagy s halált megvető tömeget a legvitézebb népek sem tudják feltartóztatni világhódító utjában. Az oroszok és kunok egyesülten próbálnak ellent állani a félelmetes áradatnak: elsöpri ezeket is. A hazájukból kizavart kunok, Kuthen fejedelem vezetése mellett, Magyarországban keresnek menedéket, s IV. Béla nagy örömmel fogadja be országába ezt a vad, de vitéz népet. Negyvenezer nyilas vitézről volt szó, hatalmas szövetséges a tatárok ellen, s egyben erős támasztékot remélt bennök a főurak ellenében is. Nagy pompával fogadta a határon Kuthent és népét s egyenesen az ország belsejébe, a Tisza mellé vezette a jövevényeket, minden csapat mellé egy-egy magyar urat rendelvén, hogy az országon való átvonulás rendben történjék.

A mennyire örült Béla a kunok beköltözésének, oly kevéssé örült az ország mindenrendű népe. Vad, harczias nép volt a kun, törvényt, fegyelmet nem ismerő. Abban az országban, hol a nomád-életnek már csak emléke élt jóformán, a merre a kunok elvonultak, megujul a nomád-élet. A tulajdonjogot nem ismerik, szabadon legeltetik állataikat mások földjén, nem téve külömbséget legelő és vetés közt. Lopnak, rabolnak, erőszakoskodnak, a családi tüzhely sincs biztosságban, »megfertőztették a nép leányait, sőt az urak nyoszolyáját is bemocskolták«. Urak és parasztok nem

szünnek panaszkodni, de a király rendesen a kunoknak fogja pártját, s ami különösen bántja a magyarokat, míg ők nem jutnak a király szine elé, irásban kell beadni panaszukat, a kunoknak szabad bejárásuk van a királyhoz.

Világos, hogy itt valami rendet kellett csinálni, annál is inkább, mert mind hangosabban zugott végig az országon a vészkiáltás: jő a tatár! A király úgy igyekezett megoldani a kérdést, hogy más-más vidékekre telepíti le a kunokat, a várispánok hatósága alá helyezvén. Magának

IV. Béla befogadja a kunokat.

Kuthennek, Pestet jelölte ki szállásul. Ez meg a kunoknak nem tetszett: ők együtt szerettek élni, nagy tömegben. De már nem is volt arra ideje a királynak, hogy rendet csináljon, s a magyarok és kunok közt erősen kiélesedett ellentétet elsimítsa. Félelmetes sebességgel közeledett a tatár. A nép lelkét kimondhatatlan rémület, csüggetegség szállotta meg. Ehhez járul az urak izgatása, kik azzal bolondítják a népet, hogy a kunok a tatárok szövetségesei. Csak azért jöttek hamarább egy-két esztendővel, hogy megtanulják a magyar nyelvet, megismerjék az országot, s aztán kalauzolják a tatárokat. Semmi sem volt könnyebb, mint ezt elhitetni a

néppel, mely oly sokat szenvedett a kunok garázdálkodásai miatt s mely a királynál nem talált igazságot. S midőn a tatárok csakugyan betörnek az országba, mégpedig három oldalról: a vereczkei szoroson Batu kán, a borgói szoroson Kadán, északról Peta, — elemi erővel tört ki a magyarságban a gyülölet a féktelen kunok ellen. A király Budára hivta a világi és egyházi főurakat, magát Kuthent is, tanácskozásra, de ekkor már oly nyíltan vádolták a kunokat a tatárokkal való alattomos egyetértéssel, oly fenyegető módon viselkedett a magyar nép, hogy Kuthen ki sem mozdult pesti szállásáról s a királynak őrséget kellett rendelni Kuthen szállása körül. A tanácskozások közben érkezett meg Dénes nádor, akit a király a vereczkei szoroshoz rendelt volt, azzal az izgalmas hirrel, hogy a betörő tatársereg tönkre verte egész csapatját, ő maga nehányad magával alig tudott megmenekülni. Ez az ütközet 1241. márczius 12-én folyt le s már márczius 15-én Batu kán seregének előcsapatai ott voltak Pest határán. Megérkezésöket égő faluk jelenték a pesti népnek. Márczius 17-én már hamuvá lett Vácz városa is s a váczi püspök, Ugrin érsek, megütközvén egy tatárcsapattal, harmad-negyed magával menekült Pestre.

Evekig járt szájról-szájra a hir, hogy jön a tatár, de mert évről évre huzódott a betörés, már-már mendemondának vették urak és parasztok. Most, hogy valósággal itt volt: rettentő rémület szállotta meg a lelkeket. A király iránt szivükben boszut forraló főnemesek mintegy örülni látszanak, a tatárok betörését kedvező alkalomnak tartják a kevély király megalázására s a helyett, hogy a kunok vitézségét, halált megvető vadságát felhasználnák a tatárcsorda ellen, felbőszítik a népet ellenök s a mint a tatárok feltünnek Pest határán, megrohanják Kuthen házát s őt és embereit felkonczolják. A mikor ez történt, a kun csapatok már utban voltak Buda felé. A király parancsára jöttek, növelni a magyar hadat. De utközben meghallják hogy fejedelmük minő véget ért, vad haraggal fordulnak vissza, s most már igazán szövetségesei lesznek a tatároknak: ők is égetnek, rabolnak, gyilkolják a magyar népet.

De végre is, bármennyire szerették volna megalázni királyukat a főurak, nem nézhették összedugott kézzel az ország pusztulását. A tatár nem tett külömbséget ur és paraszt között: rabolt, gyujtogatott, kegyetlenül gyilkolt. Nem ismer kiméletet, nem elégszik meg azzal, hogy öl, a legszörnyübb kinzásokban leli kedvét ez a vad nép, nyársra huzza még a szopós gyermeket is.

Sajó vize mellett történt meg a döntő ütközet. A király a vezér, de nem termett vezérségre. Öcscse, Kálmán és Ugrin érsek válnak ki a

A TATÁRJÁRÁS.

Az Athenaeum kiadása.

magyar seregből, melyet 65 ezer főre becsülnek: óriási sereg abban az időben. Ha ez a sereg fegyelmezett, ha vannak alkalmas vezérei, ha a főurak részben nem szoktak vala el a hadakozástól, részben meg *igaz* lélekkel sereglenek a király körül: a magyarok javára dőlhet el a harcz. De szinte lehetetlennek tetszik ma, hogy abban az időben mennyire elfajult volt a fiatal főnemesség. Az első összeütközés a magyar fegyvernek szerzett dicsőséget, s természetesen, jó magyar módra mindjárt nagy áldomást csaptak s tivornya után mély álomba merültek fiatal urak. Csupán a jó Ugrin érsek és Kálmán őrködtek, nem hunyták le szemüket, ők tudták, hogy a tatár nem szalad ki az országból az első kudarczra. És csakugyan az alvó sereg hajnali álmát a Sajón átkelt tatárok eget-földet megrengető harczi lármája zavarta meg. Még ha mindjárt kardjához is kap az álmából fölvert sereg, félig már elvesztette a csatát, de a mi fiatal urainknak csak az álmot verte ki a szemükből a csataorditás, kényelmes szokásaikban nem zavarta meg. Mintha csak udvari bálra készültek volna, nagy gondosan mosakodtak, fésülködtek, szépen, módosan felöltözködtek. Mire lóra ültek, azt a három csapatot, mely Ugrin érsek, Kálmán király s Montreali Jakab, a templomos vitézek mesterének vezérsége alatt szembeszállott a tatársereggel, elsodorja a tatárok rettentő áradata.

Nem tartozik e könyv keretébe a gyászos emlékű csata részletezése. A szörnyű véget mindnyájan ismerjük. A magyar sereg megsemmisült, a király életét nehány hű emberének önfeláldozása menti meg. Az ország egy nagy temetővé válik. Holttestek borítják a magyar földet. Egyházi és világi főuraknak nagy sokasága, a magyar köznemesség, a várjobbágyság s a magyar parasztság szinejaván gázol keresztül a tatárok irgalmat nem ismerő tábora. A király idegen földre menekül s valóságos rablónál talál menedéket: rokonánál, Frigyes osztrák herczegnél. Visszafizetteti vele azt a hadisarczot, mit atyja, II. Endre rótt volt reá, elszedi tőle, a mi értékes holmija volt s ráadásul elvesz három magyar megyét, Ausztriával határost.

Most már a tatároké az ország, ugyszólván ellentállás nélkül pusztítják végig az országot. A ki menekülhet, menekül, rengeteg erdők sürüjében bujdokol, mignem az éhség kiűzi onnét, hátha talál a füstölgő romok közt valami harapni valót. És ott áll lesben a tatár mindenütt s megöli az éhségtől elkényszeredettet. Az erdők sürüjében, a nádasok ingoványában sincs biztosságban a nép, mindenütt nyomában a tatár, üzi, zaklatja, mint a kopó a vadat.

De egyszerre mást gondol, belátja, hogy a nép teljes kiirtásával lehetetlenné teszi az országban való hosszabb tartózkodást. Ki szánt, ki vet, ki arat, ki tartja el élelemmel őket, ha elpusztítják a földmíves népet? Kezükbe kerülvén a király pecsétje, az irástudó papokat kényszerítik, hogy levelet irjanak a király nevében a néphez. Fölbiztatják e levelekben a népet, hogy ne hagyja el házát, aki meg elrejtőzve lappang valahol, jöjjön elé bátran, mert nemsokára visszatér a király s kiüzik a tatárt. A királyi pecsétes levél sok embert lépre visz: ki otthon marad, ki visszajő falujába s a ravasz tatár nem bántja őket, hagyja, hadd szántsák, vessék földjü-

»Ott áll lesben a tatár mindenütt« . . .

ket. S a szegény földnépe örül, hogy ismét hullathatja verejtékét a földre, szánt, vet, kapál s nem is sejti, hogy ez a vad nép csak arra vár, hogy betakarítsák, behordják, kicsépeljék a termést, leszüreteljék a szőlőt, s maguk részére foglalják le majd a termést. A falukban, hol eddig tiszta magyar nép lakott, különös keverék nép él együtt: tatár, kún és magyar. Természetesen, a tatár meg a kún az úr. Magyar kenézek állanak szolgálatukban s ezek egy hajszállal sem emberségesebbek a tatároknál.

Rogerius nagyváradi esperes, ki végig szenvedte a tatárjárás iszonyatosságait, ma is megindító hangon sirja el a szerencsétlen magyar nép ezidőbeli állapotát. Most már a tatár is külömbséget tett úr és paraszt közt:

az urat kirabolta, megölte, a néppel azonban kegyetlenebbül bánt el. Először földönfutóvá tette, azután visszacsalta rejtekéből, engedte mívelni a földjét s mikor elkövetkezett az ideje, hogy a rettentő sok éhezés, sanyargás után, ismét élvezheti munkája gyümölcsét: lelketlenül kivette a falatot a szájából.

»Aratás ideje volt — irja Rogerius — behordták a gabonát, a szénát és a szalmát a csűrbe. Ott állott mellettük a kun és a tatár, s mulatott azon, hogy az apa leánya, a férj felesége, a legény szép huga árán váltja meg életét. A nőket életben hagyták és különös gyönyörüséget leltek abban, hogy az apa, vagy férj jelenlétében kéjelegjenek leánynyal vagy feleséggel. Kenézeket, vagyis ispánokat is rendelnek, hogy igazságot szolgáltassanak és őket lóval, marhával, fegyverrel, szállással és ruházattal ellássák. Az én tiszttartóm is (magyar ember) ilyen úr volt és talán ezer falunak parancsolt. Volt talán száz ilyen kenézük. Béke volt, vásárt tartottak, gondoskodtak pártatlan igazságszolgáltatásról (?). Aki szép leányokat hozott nekik, azt birkával, ökörrel vagy lóval ajándékozták meg.« Megtörtént, hogy a kenézek egész falu népét maguk elé idézték s miután az ajándékot elvették tőlük, valamennyit megölték.

Látta Rogerius egyszer azt is, hogy nagy számú tatár és kun rengeteg nyájat hajtott s temérdek megrakott szekér ment velük. Megtudta, hogy legyilkolták több falu népét s csak a házakat hagyták meg, miből Rogerius azt következteti, hogy télre is ott akarnak maradni. »Aratásra, szüretre felhasználták a népet, de azt már nem akarták, hogy annak elfogyasztásában is része legyen.«

Ugy is történt. A tatárok Magyarországban teleltek, itt érte őket a tavasz is s csak a nyár kezdetén takarodnak ki az országból. Az ország nagy részében sem 1241. őszén, sem 1242. tavaszán nem vetették be a földeket. A rászedett nép ismét az erdők sürüjébe, a nádasok ingoványai közé menekül s mikor a tatár már kitakarodott az országból, akkor is csak nagy félelmek közt vánszorog elé, bátortalanul fogja meg az ekeszarvát: hátha megint csak a tatárnak szánt?

Elképzelhetetlen inség, nyomor vár mindazokra, kiket a tatár meg nem ölt, vagy fogolyként ki nem hurczolt az országból. Magát Rogerius esperest is Moldváig hurczolják, ott szökik meg nagy nehezen. Ha nem sikerül a szökése, a többi fogoly sorsára jut, akiknek a tatárok, amint az országból kiértek, marhák belét, fejét és lábát adták, miből azt következtették, hogy nemsokára lemészárolják őket, miután nem tudják ellátni élelemmel. Másodmagával, a szolgájával szökik meg Rogerius, egy viz-

mosásban feküdt két teljes napig, levelekkel, ágakkal fedve be magát. Hallották a tatárok rettenetes hangját, amint az erdőkben bujkáló foglyokra kiabáltak. Két napi fekvés után az éhség felköltötte, kigyó módjára kusztak s igy találkoznak egy szökevénnyel. »A halálos félelem és az éhség kettős kinzása zaklatott — irja Rogerius — úgy, hogy alig láttunk. Nem birtuk már lenyelni az erdei növények nedvét, sem a füvön rágódni, mint a barom!«

Az erdő szélére jutván, felmásztak egy fára s onnét nézték a tatárok

»Nagyszámú tatár és kun rengeteg nyájat hajtott« . . .

által jöttükben elpusztított földet. A puszta lakatlan földön a tornyok voltak mutatóik. Az utakat és ösvényeket fű és bokor lepte el. »Boldog voltam, ha a parasztok kertjeiben paréjt, vörös- vagy foghagymát találtam, a másik kettő mályvával és bürökkel töltötte a hasát.« Nyolcz nap mulva értek Gyulafehérvárra, hol nem lehetett egyebet látni, csak a megöltek koponyáit és csontjait, a templomok és paloták lerombolt falait. Innét Fratafalvára mentek, egy erdő mellett fekvő faluba. Az erdőben, magas sziklahegy tetején tartózkodott a menekült nép, ezek lisztből és összezuzott cserehéjból sütött fekete kenyérrel kinálták, melyet ő édesebbnek talált

minden süteménynél. Teljes egy hónapig maradtak itt, folyton kémlelvén, vajjon csakugyan elment-e a tatár.

A tatár elment, de abban az esztendőben az ország jó nagy részében nem volt aratás. S hogy az inség rettenetesebb legyen, ami kevés termett, azt meg a sáskák pusztították el. Még a tatárnál is nagyobb pusztítást tett a népben az éhinség. Kezdetben fagyökéren rágódott a nép, az éhség szörnyű kinjában megette a földet is, s elkövetkezett a legborzasztóbb is: az emberevés. Az anyák megölték gyermekeiket s husát megették! Egy ember, mint később megvallotta, nyolcz szerzetest és hatvan gyermeket vágott le. Árulták az emberhust. S mindez nem elég, még a vadállatoktól sem volt biztosságban az elkényszeredett emberek élete. A farkasok bementek a házakba s a bölcsőből kiragadták a csecsemőt. Megszokták az emberhust, egy esztendőn át ez volt a táplálékuk, szabadon falhatták a holttesteket, senki el nem riasztotta: nem féltek a fegyveres embertől sem.

Ezzel a végső inségre jutott, ezzel az elerőtlenedett néppel kellett IV. Bélának ujra megalapítani Magyarországot!

A főnemesség.

A második honalapitás. — A főnemesség féktelenkedése. — Kun László szekere. — Timótheus püspök. — Levél az egyenlőségről. — A megyei önkormányzat. — Várjobbágyok nemesitése. — A jobbágy.

KÉPZELJÜK, hogy az ország minden folyója egyszerre kicsap a medréből s a fékevesztett ár elsöpör városokat, falvakat, embert és állatot: ehhez hasonlatos volt a tatárjárás. Nehány szerencsésebb fekvésű vidék, itt-ott egy-egy város, falú, kikerüli a szörnyű katasztrófát, de ezek is megsínylik, mert az árvízhajtotta nép ösztönszerűleg oda menekűl, hol még talál egy talpalatnyi száraz helyet. Az Alföld: egy nagy pusztaság, vadak tanyáznak, s

élősködnek a hulladékokon, a holtak csontjain. Tizenöt napi járó földön — mondja egyik krónikás — nem lehetett élő embert találni s abban a mondásban sincs semmi túlzás, hogy »Krisztus ideje óta nem volt ily csapás és nyomorúság egy országon sem, mint akkor Magyarországon«. Hozzá tehetjük, hogy az azóta lefolyt hatszáz esztendő sem mutat föl ekkora csapást. A mohácsi vész sem mérhető ehhez. A Dunántúl s a Felvidék aránylag keveset szenvedett a tatárjárástól, de az ország többi része »siralom völgye« lett. Nem csoda, ha mind e mái napig kitörűlhetetlen nyomot hagytak a nép lelkében a tatárjárás iszonyatosságai. A magyar nép ezer éves történetében egyetlen egy esemény sincs, mely oly bőséges anyagot szolgáltatott volna a népnek monda- és meseköltésre, mint a tatárjárás, mely azután is, hogy elmúlt, évekig félelemben tartotta a lelkét, mint a nehéz, rossz álom, hátha ismétlődik.

Midőn IV. Béla nehány hívével visszatér az országba, a nyomorúlt, kiéhezett nép, a remény és aggodalom vegyes érzelmeivel szívében, félénken, bátortalanul szállingózik elé a rengetek erdők, a nádasok rejtekeiből. Király és nagyúr, köznemes és paraszt: egyek most a nyomorúságban. Érthető izgatottsággal, nyugtalanító aggodalmak közt indúl a nagy munka: a második honalapítás. Mint mikor szénagyűjtés, aratás idején állandóan eső fenyegeti a gazdaembert s kettőzött erővel, szorgalommal dolgozik, hogy összegyűjtse, födél alá hordja Isten áldását, mielőtt az eső meglepné: így dolgozott akkor a király is, a nép is, lázas munkája közben folyton kelet felé tekintgetett, vajjon nem jön-e a tatár.

IV. Bélát méltán nevezik a hon második megalapítójának. Természetesen, hogy e nagy munkát végbevihesse, szakítania kellett a tatárjárás előtt követett politikájával. Ki kellett engesztelnie a főurakat. Annak most már nem volt értelme, hogy folytassa a könnyelműen elajándékozott uradalmak visszavételét, ellenkezőleg éppen adományozásokkal kellett magához édesgetnie az urakat. Óriási területeket tett gazdátlanná a tatárjárás: volt, amiből adományozzon. S mert a maga erejéből nem tehette, örülnie kellett, ha az urak várakat építenek az ország védelmére. Hogy e várak majd nagy részt rablófészkekké lesznek, honnan az elbizakodott főurak daczolnak a királylyal s rabolják, fosztogatják, sanyargatják a népet s a köznemességet: ilyen messzire nem nézhetett s ha látta is a kényszerű helyzet szomorú következéseit, a tatárjárás megújulható veszedelme közt alig tehetett mást, mint hogy az urak hatalmát növelje a királyi hatalom rovására, előreláthatóan súlyosbítván ezzel a földnépének állapotát is.

Várakat kellett építeni. Városokat és falukat ujra teremteni. A puszta

földet ujra benépesíteni. A tatárjárás szörnyen megdézsmálta a lakosságot. A népek ezreit hurczolta el vagy mészárolta le a tatár, s a tatárjárás után is ezrek meg ezrek pusztúltak el éhhalállal. Most már végrehajthatja a kunok betelepítését is: van hely elég, hová letelepítse, legeltethetik nyájaikat, nem tesznek kárt a szomszédok vetéseiben. És jőnek mindenfelől az idegen népek, kiket maga Béla hív be, ad nekik földet, elegendőt, mindenféle kedvezésekben részesíti őket. Különösen nagy gondja van a városokra. Nagy szabadságokat és kiváltságokat ád a városoknak és idegenből jött polgáraiknak, kedvez nekik, néhol a magyarság rovására.

A régi várszerkezet felbomlik, amint a király kénytelen a tehetősebb urakkal építtetni várat, nemcsak, de a királyi várak jó részét is átengedni a hozzája tartozó földekkel együtt. Ezzel együtt jár, természetesen, az is, hogy a várnépek is más gazdát kapnak: a király helyett főnemeseket. A hadierő, melylyel a király közvetlen rendelkezik, megcsappan: az egyházi és világi főurak kezében a nép. Csakhamar tapasztalnia kell, hogy a főnemességé a hatalom s tűrnie kell egyesek garázdálkozásait. Most ez, majd az foglalja el a más birtokát, egy-egy hatalmas főur egész vidék népét sanyargatja, rabolja s a királynak nincs annyi hatalma, hogy a garázdálkodót megfékezze. Az egyház sem nagyon tiszteli a királyi tekintélyt s pld. a veszprémi káptalan a király megkérdezése nélkűl választott püspököt. S növeli ezt az áldatlan helyzetet még a meghasonlás is, mely a király és fia, István közt kitört. Apa és fia egymás ellen viselnek háborút, s mint rendesen, az urak két táborra oszlanak: kiki oda szegődik, ahonnét többet remélhet. Egyiktől a másikhoz menekűlnek, ha valami vétséget követnek el s büntetés helyett megjutalmazzák a bűnöst.

A törvénynek jó formán semmi ereje. IV. Béla 1267-iki törvénye, melyet fiaival, Istvánnal és Bélával együtt állít ki, valóképpen az aranybulla megújítása, de nincs, aki végrehajtsa. Aztán kecskére bízta a káposztát. Míg az aranybulla a nemességet meg akarja védeni a főurak ellen, ez a törvény már egyenesen kiköti, hogy csak a »bárók« jelenlétében (így nevezi a főurakat) lehet itélni pörös ügyekben. S mert nemcsak a király birtokaiból foglaltak el önkényesen, de a király számára is a nemesekéből, a törvény kölcsönösen megadja a birtokvisszavétel jogát, királynak és nemesnek egyaránt. És ha nemes ember örökös nélkűl hal meg, addig nem szabad eladományozni a birtokot, míg az egész rokonságot a király elé nem idézték, de a király ismét csak a bárók jelenlétében dönthet a birtok sorsa fölött. A nemes embert feloldja a törvény ama

sérelmes kötelesség alól, hogy irásban adja be ügyét a kanczelláriához. A király nem követelhet adót a nemesek népeitől. Sem ő, sem udvara nem szállhat be a nemeshez; ha beszáll, fizetnie kell az ellátásért. Támadó háborúba nem köteles kisérni a királyt a nemes ember s arra sem kényszerítheti, hogy őt vagy fiait vagy másokat szolgáljon. Végezetűl: az esztergomi érsek egyházi büntetése sújtja a törvény megszegőjét.

Kényszerhelyzet teremtette e törvényt. Két király van egyszerre, egyik sem igazi úr az országában, de még a maga területén sem. Mindkettő a hatalmas uraktól függ, kik ma ehhez, holnap ahhoz pártolnak. A fiú háborút indít apja ellen s midőn kibékülnek, ebben a békében sincs áldás. Mi van e békében? Hogy nem csábítják el egymástól a »bárókat«, nem szednek adót egymás birtokán, az apa nem száll meg a fia hívéhez s ha mégis megszáll, fizet is érette. Ugyanígy a fiú. Csupán a paraszt kivétel: ezt telepíthetik egyik király területéről a másikéra.

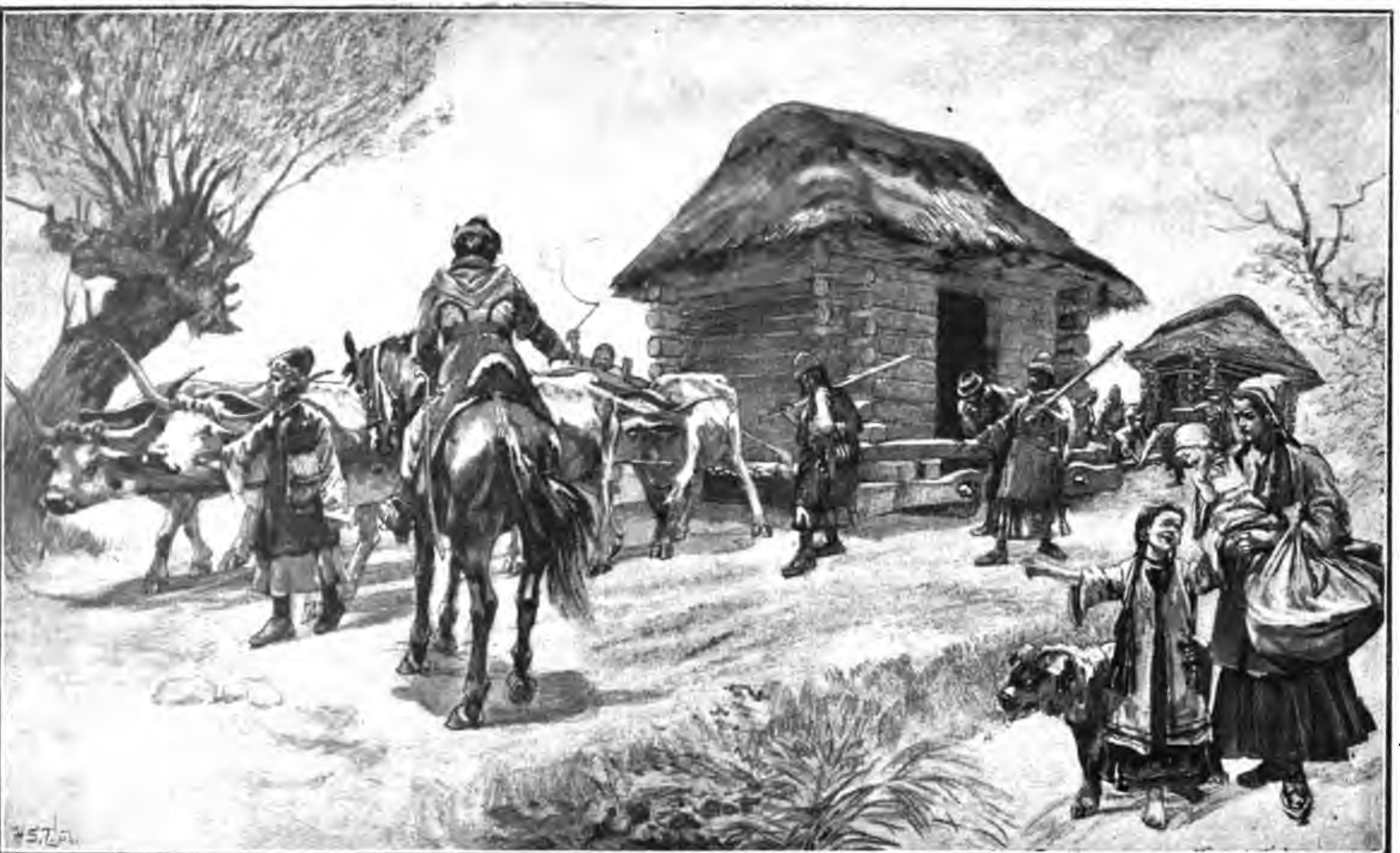
A királyi tekintély sülyedéséről, valóságos megalázásáról tanuskodik nemcsak az 1267-iki törvény, de az apa és fiú között kötött béke is. Csak külszínre egy az ország, valójában ketté szakadott s a békekötés után is mindkét király azon igyekszik, hogy mennél több hivet szerezzen magának s csalogassa el a másiktól. Az oktalan versenygés újabb meg újabb adományozásokra kényszeríti őket s a főurak már nemcsak nagy uradalmakat, egész kerületeket kapnak adományúl, de az adományos birtokkal örökös méltóságokat is. S míg a Szent István-féle alkotmány szerint a birtok nagysága nem tesz külömbséget nemes és nemes ember közt jogok és kiváltságok dolgában, az örökös czímek és méltóságok adományozásával teljesen kiválik a főurak rendje a köznemesek rendjéből. A »báró« és »comes« czímek mellett sokan kapnak báni, vajdai, sőt nádori czímeket is, a nélkül, hogy a czímeknek megfelelő tisztet viseltek volna. Az igazságszolgáltatás a kezökbe kerűl s mert ők rendelkeznek a haderő nagy részével, büntetlenűl nyomhatják el a nemzet szabad tagjait, a náluknál gyengébbeket, meggátolják a törvények, nemkülönben a rájuk kedvezőtlen itélet végrehajtását. Erőszakkal veszik el a köznemesek birtokát vagy kényszerítik a birtok eladására s ugyanakkor a birtokától megfosztott nemest letaszítják a várjobbágyok vagy várnépek közé, hogy így szolgáikká tehessék. Már az aranybulla kikötötte volt, hogy az eladományozott várbirtokon lakó várjobbágyok és népek a Szent István király adta szabadságban maradjanak, a főurak azonban, amint kezükre kapták a birtokot, önkényesen rendelkeztek a rajta lakó népekkel is, s az eredetileg királyi, illetőleg várispáni hatóságot *úri hatósággá*

változtatják. De másfelől tényleg kiváltságlevelet kapnak egyesek, melynek értelmében a birtokaikon lakó, személyükben szabad emberek fölött, milyenek a szabad parasztok és vendégek, törvénykezési joguk van, melybe nincs beleszólása sem várispánnak, sem nádornak. Az első Árpádok idejében csak egyes főpapok nyertek ily nagy kiváltságot, az arany bulla óta azonban a világi urak is, sőt némelyek még abban a kiváltságban is részesűltek más szabadok fölött, hogy az ő ügyükben egyedűl a király mondhatott itéletet, nem idézhették a nádor itélő széke elé.

Az ehhez hasonló kiváltságok adományozása sürün fordul elő IV. Béla 's általában az utolsó Árpádok idejében. A Frangepánokat, kik a tatárjáráskor valóban nagy hüséggel és pénzbeli áldozattal támogatták, részeseivé teszi »a magyar királyság dicső főurai minden jogának, méltóságának, szabadságának és kiváltságának«, helyet ad nekik a tanácsban. Nemcsak őket, kik segitették, hanem utódaikat is. És örök időkre azzal a kiváltsággal ruházza föl e családot, hogy udvarának és országának semmiféle birája meg világi méltósága sem személyük, sem mostani és leendő birtokuk fölött ne itélkezhessen, egyedül a király. Hasonló kiváltságot ad IV. Béla fia, V. István, 1272-ben István trencséni ispánnak, a királyné fölovászmesterének. E kiváltság levél szerint, melyet később IV. vagy Kun László is megerősit, »az ő népei és a szásztói egyház népe fölött — melynek ő patronusa — István »mester« személyén kivül sem a nádor, sem a királyi udvar birája, sem az abauji, sem a nógrádi ispánok, sem más birák és ispánok ne biráskodhassanak, hanem ő maga itéljen e népek minden ügyeiben.«

Egész vármegyéket is adományoznak örök birtokul, igy IV. Béla az Aba nemzetségből való Lőrincznek, asztalnokai mesterének Locsmánd megyét Lánzsér várával. A várjobbágyok ugyanazt a szolgálatot kötelesek teljesíteni, mint a királynak, mikor övé volt a vár, de az adománylevél egyben meg is engedi nekik a szabad költözködést. Csák bán Bakony megyét kapja, mint örökös főispán, Lipót, testvérének, Trusleff ispánnak halála után, Semptét, azzal a kikötéssel, hogy el nem adhatja ugyan, de halála esetén testvérei vagy rokonai öröklik. És igy tovább.

Előttünk áll a hatalmas *birtok-arisztokráczia*, a főnemesség mint külön rend, szertelen nagy kiváltságokkal, a király meg gyönge hatalommal, kevés jövedelemmel. A köznemesség és a nép meg úgy szólván védtelenül türi az elbizakodott urak hatalmaskodásait. A törvénytelenség, erőszakoskodás, a gyöngébbek kifosztása, sanyargatása közönségessé válik, különösen Kun László és III. Endre idejében. Már az az áldatlan viszony,

JOBBÁGY-HÁZAK KÖLTÖZTETÉSE.

Benedek Elek, Magyar Nép.

Az Athenaeum kiadása.

mely IV. Béla és István fia közt volt, sürü alkalmat nyujtott a nagy urak féktelenkedéseire, kik közül többen közönséges rablók módjára fosztogatták a népet, s mint valami kis királyok, háborut viseltek egymás ellen, várakat, birtokokat foglaltak el. Igy foglalta el Csák István Tatát a benczésektől, ugyanigy Márton ispán és fiai Tátika várát, ahol a veszprémi püspök kincstára volt. A kincstárt kifosztották, az egyház népeit kegyetlenül zsarolták, s mikor a király törvény elé idézte, a fiához menekültek. Tul a Dunán Henrik báró, a Németujvári család megalapitója, egy kis hadsereggel pusztitott, rabolt s a királynak, V. Istvánnak nem volt arra való ereje, hogy megfékezze. Különösen a kiskoru Kun László idejében zavartalanul üzhette rablásait. Majd a Németujváriak és Csákok egymás ellen viselnek háborut. Németujvári István horvát bán elfoglalja a zágrábi püspökséget s a dézsmaszedéssel és mindenféle sanyargatással földönfutóvá teszi a népet. Kun Lászlót gyermekkorában egy főur bottal veri meg, Béla herczeget pedig Németujvári Henrik bán és társai megölik. Főként a Csákok és Németujváriak visznek nagy szerepet. Rengeteg nagy birtok van a kezükön. Németujvári István egymaga harczol Albrecht osztrák herczeg ellen s teheti, mert királyi hadserege van a saját népéből. Hasonlókép Csák Máté egymaga 8000 vitézzel megy hadba a cseh király ellen. Ő is tehette: harmincz vára volt s tizenkét megyében birtoka.

Az utolsó Árpádok korából való okmányok, följegyzések az erőszakosságnak, a nyilvános fosztogatásnak számtalan emlékét őrizték meg. A Németujváriak vezettek a rablásban. Mindegy nekik: egyházi és világi birtok. Az esztergomi, győri, veszprémi püspökségek s a pannonhalmi monostor falvait elfoglalják, azoknak minden jövedelmét ők szedik. A szegény nép barmait elhajtják, gabonáját, pénzecskéjét elveszik. Sok helyen a falut felégetik s a hajléktalan népet elüzik földjéről, mehet világgá. A Hunt-Pázmánokról följegyzik, hogy egy faluból még a házakat is elvitték, a mi nem is volt nagy dolog, mert a házak nagy része még afféle hordozható fa viskó s békés időkben is gyakran fordult elő a házaknak más helyre való szállítása. Egy Moys Sándor nevü úr Baranyamegyében ezer barmot hajtott el, sok családot tett földönfutóvá s nemesek és parasztok házait kirabolta.

Szomorú emlékek, szégyenletes dolgok, nem szivesen jegyezzük föl.

V. Istvánban talán meglett volna az akarat és tehetség is, hogy idővel visszaállítsa a királyi hatalmat s megfékezze a főurakat, de fiatalon halt meg s egy kiskorú gyermek követi, a ki midőn ifjuvá serdül is,

méltatlan a magyar koronára. Kun Lászlót nem nevelték királynak, a legválságosabb állapotok sem tudták kiragadni a kun leányok karjai közül. Nem él a feleségével, csak kevés ideig, midőn fogsággal kényszerítik a házas életre, de amint szabaddá lesz, a kun leányok és asszonyok közt él királyhoz nem illő életet. Csak a pogány kunok közt érzi jól magát, nem törődik a kunok pogányságával, sőt ő maga és hű emberei is bő kun ruhát viselnek, pogány mód szerint viselik a hajukat s egyáltalán nincs arra gondja, hogy a kunokat keresztény hitre térítse, állandó letelepedésre kényszerítse. Ő, kinek anyja kun leány volt, a kunokban látja igazi támaszát a főurak, ellenében de ha időnként neki is buzdul, hogy a főurakat megzabolázza, az erőszakkal elvett birtokokat visszaszerezze, ez nála csak pillanatnyi felindulás, ritkán követi a szándékot a tett. Ilyen pillanatnyi felindulás nála az is, midőn a pápával szembe száll, nem törődve az egyházi átokkal. Találóan jellemzi pár szóban *Marczali* Henrik *a Magyar Nemzet Történetében:* »Csak véletlenül király, valójában korhely.«

De minden »korhelysége« mellett az Árpádok hősi vére folyt ereiben. Mikor a kunok garázdálkodása türhetetlenné válik, sőt Oldamur alatt fel is lázadnak s rabolják az udvarházakat és a klastromokat, megembereli magát s Hódmező-Vásárhely mellett hosszú és makacs küzdelem után megveri a kunokat. Később a tatárok ellen mutatja magát méltó Árpád-ivadéknak. Mert az ő idejében ismét szerencsét próbálnak a tatárok, s 1285 elején egész Pestig pusztított a tatár sereg. Most azonban volt vár elegendő, nem kellett nyilt csatába elegyedni velük. Télviz idején kénytelenek itt hagyni az országot s a magyarok még a keleti határon is túl üldözik a visszavonuló tatárokat.

Hanem amint a veszedelem elmulik feje fölül, ismét a kunok társaságában találjuk Lászlót. A nagy urak közt alig van nehány hive. Még a nádora is egy Mizse nevű mohamedán volt, a ki csak később keresztelkedett meg. A kunokkal való e nagy barátkozás lett végre is szomoru végének okozója. Magok a kun urak, Árbocz, Törtel, Kemenes és mások esküdtek össze ellene, éjnek idején meglepték sátrában, amint egyik kedvesével szeretkezett s megölték, »nehéz sebeket ejtvén rajta« a krónikás szerint, a ki hozzá teszi még, hogy »a kunok községének megbízásából tették azt sok tanácskozás és alkudozás után.«

»Ennek a László királynak korában kezdett Magyarország — mondja a krónikás — az ő nagyságos dicsőségéből siralmas eseményekbe hanyatlani. Akkor kezdtek benne belső háboruk támadni, akkor törték meg a városokat, akkor tették tönkre gyujtogatással a falvakat. A békét és

egyetértést lábbal tiporták, a gazdagok elszegényedtek és a *nemesek a nagy nyomorúságtól paraszt sorra* sülyedtek. Ebben az időben *László király szekerének* mondták az ország lakosai a két kerekű taligát, azért, mert a folytonos rablás miatt nem volt már igavonó marhájuk és az emberek a taliga elé fogva pótolták a barmokat.«

»Kun László szekere.«

Ezután a László után következett az utolsó Árpád: III. Endre, II. Endrének az unokája. Apai részről magyar, anyai részről olasz. Apja, István, II. Endrének harmadik feleségétől, Beatrixtől született fia. Elég volt, hogy Árpád vére s szinte egyértelemmel hozták haza idegen földről. Egyházi és világi főurak, a köznemesek mind örömmel látták az

Árpád-ház sarjadékának fején a magyar koronát. A sziveket szebb jövendő reménye szállotta meg. Magok az urak is, ugy látszik, mintha megélegelték volna a nyers erő uralmát. A hatalmasnál mindig van hatalmasabb, senki sem érezte magát biztosságban, hogy ami az övé ma, nem lesz-e másé, nálánál hatalmasabbé holnap. A nép, a sokat sanyargott nép is mintha föllélekzenék. Látja a királyt, amint utazik országában, törvényt lát, igazságot tesz. S midőn hadat üzen Albrecht osztrák herczegnek, ki három vármegyét foglalt volt le a Németujvári bároktól, készséggel indúl hadba minden fegyverfogható. Ezzel a három megyével Albrecht valóképpen az országot csonkitotta meg: vissza kellett azt szerezni. Vissza is szerzi, de a kötött békének az volt egyik föltétele, hogy Endre lerontatja a Németujváriak várait, honnét ezek az urak többször beütöttek Ausztriába is.

»Németujvári Iván és nemzetsége oly gazdag és hatalmas volt, hogy senki sem lehetett volna király, ha ők nem szolgálják.« Ezt irja róluk a krónikás abból az alkalomból, midőn Endre haza jő, hogy megkoronáztassa magát. Midőn aztán le akarja romboltatni e hatalmas nemzetség várait, a gőgös Iván fegyvert ragad koronás királya ellen, összeszedi népeit túl a Dunán, sőt szövetségeseket is kap, kiüt a lázadás s bár a királynak sikerül elnyomni azt, midőn haza felé jött, a bárók »megszegve a királylyal kötött szerződéseket, vakmerő kisérettel utját állották«, kisérőivel együtt fogságba hurczolták.

A magyarok királyát fogságba hurczolja egy magyar főur s csak akkor bocsátja szabadon, midőn Tódor prépost három unokaöcscsét s egy testvérét adja kezesekűl, »kiket a gonosz rabló vasbilincsekben őriztetett.« Magával a királylyal is, mig fogoly volt, királyhoz nem illő módon bántak az őrizetére rendelt mosonyi várjobbágyok.

Ez az eset egymagában is eléggé magyarázza a királyi tekintély szégyenletes sülyedését s ezzel szemben a nagy urak korlátlan hatalmát. Maga az egyház is érzi, hogy a királyi hatalom e meggyengülése veszedelmet rejt magában reá nézve is. Veszedelem az egyházra, a nemességre, a népre általában. És nem szabad felednünk, hogy a tatárjárás pusztitásait erősen megsinylette az egyház is. Sok gazdag püspökség, apátság elszegényedett s a papság éppugy kénytelen türni az urak erőszakoskodásait, mint a köznemesség és a nép. Minduntalan előfordul, hogy a pápák erélyes levelekkel, zsinati határozatokkal, kiátkozásokkal való fenyegetéssel lépnek föl az egyház védelmére s az egyházi sérelmek révén néha tulságba is viszik a beavatkozást, elannyira, hogy például

III. Endre idejében a papság nyiltan állást foglal a pápával szemben, a magyar király mellett. Mert a magyar papság belátta, hogy a királyi hatalom megerősítése, a nagy urak féktelenkedése ellen való védekezés: közös, nemzeti és egyházi érdek. E közös érdek védelme mind szorosabbra fűzte a viszonyt a papság, a köznemesség és a nép között.

A nagy urak gőgös elfogultságára jellemző, hogy, mig az egyház már demokratikusabb elveket kezd vallani s hajlandó megnyitni a papi pályát az alsóbb osztály előtt is, valóságos küzdelem foly Timotheus

A Németujvári bárók foglyúl ejtik III. Endrét.

zalai főesperes miatt, kit IV. Orbán pápa zágrábi püspökké akar tenni. Timotheus a nép fia volt s a Rómában élő Váncsa vagy Báncza biboros, azelőtt esztergomi érsek, mindent elkövetett a pápai udvarnál, hogy Timotheust nevezzék ki zágrábi püspöknek. A király és a főurak viszont mindent elkövetnek, hogy megakadályozzák a nép fiának püspökké való kinevezését. Közben IV. Orbán meghal s utódjához IV. Kelemenhez a király Demeter esztergomi esperest küldi követségbe, az urak meg levelet küldenek, hogy lebeszéljék a pápát szándékáról. De IV. Kelemen

hajthatatlan marad, az urak levelét fel sem olvastatja s kinevezi a nép fiát püspöknek. Ez az első eset, hogy szolgarendből való pap magyar püspökké lett. A levélhez, melyet ez alkalomból a pápa IV. Bélához ir, mintha csak Szent István mondását (»mindnyájan egyformák vagyunk«) választotta volna alapigéűl. Méltó a megörökitésre, méltó, hogy a mai s az ezután eljövendő nemzedékek is olvassák az *egyenlőségnek* e gyönyörű, magasztos hitvallását.

»A Mindenségnek bölcs rendezője — igy szól a levél — úgy akarta, hogy az emberek egyforma módon szaporodjanak, egyformán szülessenek, egy égboltozat fedje őket és egyformán örvendjenek az életnek. Úgy rendelte, hogy meztelenül lépjenek a világba és meztelenül hagyják el azt. Mindezekben *nem tett semmi külömbséget szabad és szolga,* gazdag és szegény, király és nép között. Amint azonban az emberek megsokasodtak a földön, némelyek közülök féktelen akaratuk indulatait követték, mások ellenben, az okosabbak, alárendelték az ész uralmának, és igy a *tisztesség* és a *közügy érdeke* kivánta, hogy emezek előbbrevalók legyenek amazoknál. Mert akik saját lelkükön jobban birtak uralkodni még a várak megvivóinál is, különbek és mások fölött is uralkodhatnak, azért, hogy a gonoszok kihágásait megfékezzék és az emberi társadalom szilárdságát a nyugalom védelme alá helyezzék. Nem tagadjuk, édes fiam, hogy néhol a bitorlott hatalom jutott, Isten engedelméből, fejedelmi trónra. De az az ok, melyet emlitettünk, volt az igazi, mely miatt a *természettől egyenlők közt* uralkodók és alávetettek támadtak. Az állapotnak e különbözősége nem igazságtalan, ha az alávetett elismeri, hogy érdemetlenebb, az előljáró pedig magát természettől egyenlőnek vallja. Igy adta meg az egymásután következő örökölt előljáróság, az atyáktól örökölt dicső erkölcs, melyet *számos év szokása* tett szilárddá és *a nép hozzájárulása* erősített meg, a nemességnek dicséretes és mindenkitől becsülendő eredetét. Ez által a nemesektől ismét nemesek szár-

Váncsa biboros.

maznak, és nem a természet, hanem a szokás szerezte meg az emberi nemnek ezt a nem csekély kiváltságot. Ámde ez nem szab határt az isteni kegyelemnek abban, hogy *kicsinyt, nagyot, szolgát és szabadot tetszése szerint felemeljen vagy letaszitson,* saját nem csalatkozó akarata szerint, melynek titkos okát ember be nem láthatja. Ezért *hiába emlegeted a személyek rendjét,* mert az Úr azt részesíti kegyelmében, akit akar: előtte nincs személyes tekintet. Neki *nem áll utjában szolgai származás,* még ha bizonyos is; különben is megváltja, megsemmisíti azt a püspöki méltóság. Nem is gyaláz meg téged a szegény ember, ha jobb- vagy baloldalodon foglal helyet, hogyha nem eredetét nézed, hanem a méltóságát; ha megemlékezel a legfőbb királyról, ki asztalának társaiúl, helyetteseiűl és ami még több, birodalma örököseiűl szegény halászokat választott. Végre, ha dicsőségedet nézed, mi becsület vár egy ily kiváló királyra, ha egy szegény ember ellen küzd? Száraz fűszálat tépsz, midőn hatalmadat egy egyszerű emberen mutogatod. Tudjuk, hogy az oroszlán nem küzd férgekkel, és a sas nem támad verebekre. És te, nagyságos fejedelem, mégis annyira fáradsz abban, hogy egy püspöködet letaszítod? A miket szemére hánysz, föltéve, hogy mind igaz, nem róhatók föl neki, mert nem maga teremtette magát, hanem az Isten; nem is választhatott magának nemes szülőket; nem is az ő büne, hogy olyanok voltak, minőket Isten adott neki. Tudd meg, hogy nyomába lépvén annak, a mennyire tőlünk telik, aki, övéit megvédve, nem engedi, hogy az emberek bántsák őket, sőt még királyokat is megfenyegetett miattok: nem mulaszthatjuk el, hogy fel ne öleljük a szegény ember ügyét, kit Isten reánk bizott.«

Ez a levél diadalra juttatja a nép fiának ügyét, s a főpapok rendjébe emelkedik Timotheus, illetőleg a főurak közé, mert hiszen a püspöki széket mind urak töltötték be, köztük nem egy olyan, a ki méltatlan volt erre. Ilyen volt a *Zách* nemzetségből való Jób, pécsi püspök, Zách Feliczián nagybátyja, egy parázna, házasságtörő, vérfertőző, erőszakos ember, ki többek közt azt is megcselekedte, hogy a somogyi apátot hátra kötött kézzel, lábánál fogva ló hátához köttette, a szájába zabolát tett s úgy hurczoltatta meg!

De ugyanaz a IV. Béla, ki, valószinűen az urak befolyása alatt, meg akarja akadályozni az alacsony származású Timotheus püspökségét, aggódva látja a főurak hatalmának szertelen növekedését, s a nép, a tömeg felé fordul figyelmével, innét próbál erőt meríteni. A várak, várkerületek nagy részét kénytelenségből eladományozván, elveszíti ezzel a hadi erő legfontosabb részét: a várjobbágyságot. Most már csak a köznemesség

az, melyre háboru esetén számíthat, saját érdeke tehát, hogy a nemesség erejét és számát növelje. Sürün fordulnak elő a nemesítések s nemcsak várjobbágyok, de várnépek is emelkednek a nemesek sorába, egy s más érdemeik fejében. Nemcsak IV. Béla politikája ez, ugyanigy cselekszik István fia is, utána Kun László és III. Endre is. Egy embernek az érdeme nemcsak a családot, hanem az egész nemzetséget a nemesek rendjébe emeli.

Az oligarchia féktelenkedése indítja az utolsó Árpádokat a várjobbágyok és várnépek nemesítésére s ugyancsak ez a féktelenkedés tömöríti a nemességet védelemre, melynek első nagy fontosságu eredménye a *megyei önkormányzat.* A hadi jellegű várszerkezet megszünik s helyébe lép a *megye.* Már a tatárjárás előtt, 1232-ben, a »Zalán innen és túl lakó összes királyi szolgák«, tehát a köznemesek, megszerzik a jogot IV. Bélától, hogy maguk itéljenek és szolgáltassanak igazságot »az elnyomottoknak és végtelen sérelmet szenvedőknek.« Az első megyei önkormányzattal tehát Deák Ferencz megyéjében találkozunk, de közbe jő a tatárjárás s az országos átalakulás csak ezután mehet végbe. Most még több oka van a köznemességnek a megyei önkormányzat megalkotására, mert a tatárjárás után lép föl igazán a főnemesség mint rend, a tatárjárás után lesz igazán általanossá a főnemesség türhetetlen hatalmaskodása. IV. Béla idejében már a köznemesség együtt tanácskozik a megyei közgyüléseken, törvényszékeken, s részt vesz e tanácskozásban, ítélethozatalokban a megye többi népe is: a várjobbágyok és várnépek, a vendégek, a király és királyné birtokain élő udvarnokok, a földesuri hatóság alatt lévő nem nemes földmivesek. Mindezek együtt választják a négy szolgabirót (a kik azonban csak nemesek lehettek) az esküdteket, rendesen nyolcz becsületes megyebeli embert, s ezek nemcsak a parasztok, hanem a nemesek ügyében is itélnek a megyei ispán (azelőtt várispán) elnöklése mellett. Ennek helyettese volt az udvarbiró helyébe lépett *alispán,* a kiknek sorában, bár az 1298-iki törvényczikk világosan kiköti, hogy csak nemes ember viselheti e tisztséget, nem-nemesekkel is találhozunk. A megye tehát kezdetben demokratikus jellegű intézmény, a gyüléseken szava van a népnek is s az ő sorából is emelkednek egyesek előkelő megyei tisztségre.

Maga IV. Béla is vett részt megyei gyüléseken, s mindjárt a tatárjárás után, Váczon gyülést tartott, melyre három megyét hivott meg: Nográdot, Hontot és Gömört. E gyülésnek az volt a czélja, hogy tisztázza az egyes birtokok tulajdonjogát, megállapitsa, melyik birtok kié,

miután a zavarosban halászók sok birtokot idegenitettek el igaz tulajdonosaiktól. De a birtokot el sem lehetett képzelni a földmivelő nép, a különféle cselédek nélkül s ez a gyülés nemcsak a birtokok tulajdonjogát tisztázta, hanem egyben azt is elrendelte, hogy a birtokkal együtt a hozzájok tartozó parasztokat és cselédeket is visszakapják az illető birtokosok.

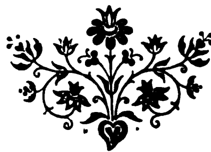
Ehhez hasonló gyüléseket tartott Kun László is, III. Endre is, s e gyüléseken jelen volt a megyéknek minden rendü népe, s már az 1267-iki törvény hivatalosan is elismeri a megyét, midőn az országos törvénynapokra minden megyéből 2—3 nemes jelenhet meg.

A 13-ik század második felében tehát, ugy látszik, mintha jobb napok virradtak volna a népre, ez azonban csak látszik: a valóság mást mond. Igaz, hogy a várjobbágyok és várnépek rendjéből sokan emelkednek a nemesek rendjébe vagy lettek városi polgárokká, de a nép zöme az elajándékozott birtokokkal az urak hatalmába kerül, kik a földet együtt adják vagy cserélik el a földhöz tartozó néppel. Még mindig adják-veszik a rabszolgákat. A szegényebb rendű nemesség is a kapott föld fejében a nagy urak szolgája lesz, sokan önként szállanak le az alsóbb osztályok közé, hogy megszerezhessék a mindennapi kenyeret. Az adományos birtokkal mindenféle kiváltságok járnak, az urak vásártartási, vámszedési s más egyéb jogokat szereztek, a birtokaikon lakó népnek valóságos urai, s midőn az utolsó Árpád behunyta szemét és örökébe lépnek az Anjou-királyok, egy névben foglalódik össze az összes nem szabad emberek tömege: a »jobbágy« névben. A név, melyet addig az előbbkelők viseltek, a népre ruházódik.

Nincs többé különbség várjobbágy, várnép, szabad paraszt, udvarnok, rabszolga között, mind uri hatóság alá kerülnek, *jobbágyok* mind, a földesurak jobbágyai.

Vannak egyházi és világi főurak, vannak köznemesek, városi polgárok és vannak — jobbágyok. Ez utóbbi nevezet alatt elfér mind a köznép.

Itt kezdődik a népnek az igazi története.

Úri hatóság alatt.

A kis királyok. — Frá Gentile. — Trencséni Csák Máté. — Csaták a főnemesekkel. — Az új főnemesek. — Szécsi Dezső. — Zách Feliczián merénylete. — A banderiumok. — Az ősiség. — A jobbágyok szabad költözködése. — Telepítés. — A pénzbeváltás. — Az adó. — Bányászat. — Nagy Lajos király. — A kilenczed. — A községek. — Az úrbéri szerződések.

MIDŐN AZ Anjou-családbéli Róbert Károly magyar földre lép, hogy elfoglalja az Árpádok örökét, féktelen, törvényt és királyi tekintélyt nem tisztelő oligarkiát talál. Kis királyokként hatalmaskodnak a Németujváriak, a Csákok, az Amádék, az Aporok s rajtok kivül még számosan. Szent István koronáját Apor László vajda a dévai várban őrzi s csak hosszas huza-vona, alkudozás után adja ki. A Németujváriak familiája valóságos rablóbanda. Mindenféle nagy országos méltóságokat viselnek, de méltóságukat a maguk javára használják ki. Kifosztják a templomokat éppugy, mint a szegény jobbágy vagy köznemes házát; valóságos háborut viselnek más főurakkal, s a merre járnak, égő faluk, pusztulás, nyomor, a kifosztott nép átka kiséri. De leghatalmasabb volt valamennyi főur között Trencséni Csák Máté, tizenkét vármegyének és vagy harmincz várnak az ura. Az alsóbb nemesség s a nép hódolt neki, mint egy koronás királynak. Erdélyben Apor László vajda volt a kis király. És szerteszét az országban egy csomó kis király: az Amadék, a Borsák és a többiek, mind számos megyének és várnak korlátlan urai. Róbert Károlyt kezdetben oly kevésbe vették, hogy a koronázására meg sem jelentek, csak a *képviselőiket* küldötték el. Apor László vajda, kinél a korona volt, még képviselőt sem küldött. Frá Gentile, a pápai követ,

vállalkozott a kényes szerepre, hogy a kis királyokat megpuhitja. Tudván, hogy Csák Máté a Németujváriakkal verseng a hatalomért, Máté urral próbált először szerencsét ez az éles elméjü diplomata. Titkos szerződést kötött vele, melyben az ország egyik első méltóságát, a tárnokságot igérte neki, biztositotta, hogy Máté ur lesz »az országban az első, a zászlótartó, az előharczos, az igazgató«, ha visszaszerzi a királytól jogtalanul elfoglalt javakat. Természetesen, Máté úr volt a legnagyobb rabló, de tőle csak az egyházi javak visszaadását kötötte ki a szerződés, a király javaiból csak úgy tessék-lássék adjon vissza valamit. Máté úr aláirta a szerződést, de esze ágában sem volt, hogy megtartsa. Ellenkezőleg, ez a szerződés neki törvényes alapul szolgált arra, hogy még szabadabban folytathassa fosztogatásait. S nemcsak a főurak birtokain garázdálkodott, de még a király birtokain is, s mikor a király e miatt megfosztotta a tárnoki méltóságtól és azt éppen egyik vetélytársára, Németujvári Miklósra ruházta át, féktelen haragjában elpusztitotta a királyi szolgák Vácz és a Tisza közt fekvő birtokát, a szegény népet, mely a templomokba menekült, még ott sem kimélte, rájok gyujtotta Istenek házát; a váczi, egri és veszprémi püspökségek földjeit elfoglalta, a népet saját jobbágyaivá tette. Majd Budának tartott a seregével, utjában tüzzel-vassal pusztítván mindent, s a nép, beleértve a köznemességet is, vagy menekül előle, vagy félelmében Máté úrhoz szegődik, ki hatalmasabb a királynál, daczol vele, sőt nyilvánvaló a szándék, hogy bevegye Budát és elfogja a királyt. Ez a terve ugyan nem sikerül, sőt a király serege győzedelmeskedik is az elbizakodott nagy úr seregén, aztán egyházi átok alá vetik, kétszer is egymásután, tiz napi határidőt adnak a királytól és másoktól elfoglalt javak visszaadására, de Máté urra semmi hatása sincs sem a királyi parancsnak, sem az egyházi átoknak. A pápai követ nyilt levele egyenesen feloldja Máté úr jobbágyait, kik közt sok nemes ember is volt, az engedelmesség alól; megengedi, hogy elhagyják, a papságnak elrendeli, hogy szószékről hirdessék ki ezt, sőt tovább megy, izgatja a népet Máté úr ellen, »ki az ország szabadságát eltiporja, a nemességet a szolgaság nyomorába dönti,« hogy »rázza le nyakáról e terhes igát, *kövezze meg* a szófogadatlan fiut, hadd pusztuljon el.« Máté úr erre azzal felel, hogy mindenütt, hol a papok kihirdették az egyházi átkot, kegyetlen bosszút áll, a püspökök, káptalanok birtokait pusztítja, tönkre teszi.

Nehéz volna végig kisérni Máté urat az ő utjain. De nem is szükséges. Az olvasó már az eddig elmondottakból is láthatja, hogy abban

Szécsi Dezső önfeláldozása.

az időben, midőn egy főur egymagában ily rettentő nagy hatalom volt, mily szánalmas lehetett a nép helyzete. S a mi példátlan a magyar történelemben, a királynak úgy szólván sorba kell venni a Csák Mátékat, hogy egyenként leverje, megtörje. Ha ez neki nem sikerül, az ország prédája lesz a hatalmas főuraknak, a királyi tekintélylyel együtt elzüllődik az ország, földönfutóvá lesz a nép. Nagy szerencséje volt a királynak, hogy kellő időben megtalálta a legalkalmasabb módot, melylyel a királyi hatalmat helyreállítsa s ezzel együtt az országot is megmentse az elzülléstől. Róbert Károly a köznemességre és a népre vetette a szemét: ebben volt az az erő, mely, ha ügyesen használja ki, megdöntheti a nagy- urak féktelen hatalmát. — Mit tett a király? *Uj főnemességet* teremtett a vagyonosabb, megbizhatóbb középnemesi osztályból. Ezeknek a segítségével veri le az Amádékat, kiknek seregével a rozgonyi téren ütközik meg; ezeknek és népeiknek segítségével veri le Kopasz nádor lázadását, akinek az önkényesen elfoglalt királyi javak visszaadása fájt erősen. Megtöri, megpuhítja a Németujváriakat is tiz esztendei küzdelem után, s midőn a havasalföldi hadjáratról visszatérőben az áruló oláhok kelepczébe ejtik a királyt és seregét, hogy sem nem védekezhetik, sem nem menekülhet, a sziklafalak mögé bujt oláhok kővel és nyillal pusztítják a védtelen vitézeket: egy uj főnemes, Szécsi Dezső menti meg a király életét, ruhát cserélvén vele. A magyar vitézségnek és hűségnek nem egy megható tanuságát tapasztalja a király s nincs oka megbánni, hogy a köznemességet s népet különös kegyelmében részesíti. Azokban a főnemesekben, kik nyiltan daczoltak vele, nem lehetett bizodalma, még ha »megtértek« is. Hisz ilyen megtért volt a hires Zách Felicián is, ez a büszke, gőgös főur, ki egy hajszállal sem volt külömb a Csákok, Németujváriak és társaiknál. Csak látszólag lesz a király hive, s midőn a király kegyébe fogadja és szabad bejárása van az udvarba, épp oly önkényesen foglalja el mások javait, mint annak előtte. A történetirók már bebizonyitották, hogy Zách Klára esete — mese, melyet a nép képzelőtehetsége teremtett. A nagy úr leányát nem gyalázta meg a királyné testvére, s Zách Felicián abbeli dühében akarta kiirtani a királyi családot, mert a király már megsokallotta Feliczián úr garázdálkodásait.

Tudjuk a történelemből, hogy Zách Feliczián ebéd alkalmával lepte meg a királyi családot. Egyenesen a királynak rontott, s bizonyára ketté szeli a király koponyáját, ha a királyné hirtelen férje fejére nem teszi a kezét. A királynénak négy ujját vágta le Zách Feliczián kardja s a

dühöngő nagy úr azt hitte, hogy végezett a királylyal is. A kis herczegek, Lajos és Endre életét a nevelők mentették meg.

Az őrült merényletnek szörnyü volt a büntetése s nem csoda, ha a nép képzelődésére erős hatással volt a kegyetlen itélet, melyet Zách családján és nemzetségén végrehajtottak. Felicziánt ott helyben összekaszabolták s kezét, lábát más-más város kapuira szegezték ki. Fiát és hű szolgáját, kik lóval készen vártak Felicziánra, lófarkához kötötték s úgy hurczolták végig az utczákon. Legszörnyübb volt Zách Klára sorsa.

Zách Feliczián merénylete.

A szép leánynak orrát, fülét levágták, s mindkét kezén négy ujját, igy kötötték egy gebére, helységről helységre vitték s folyton azt kellett kiabálnia: igy jár, ki hűtlen a királyához! Nénjét, a ki férjes asszony volt, felakasztották. A szörnyű itélet kiterjedt az egész nemzetségre, még pedig az egyenes ivadékokat harmadiziglen halálra itélték, az atyafiságot pedig javai vesztésére és szolgaságra.

Mikor ezt a kegyetlen itéletet végrehajtották, 1330-ban, akkor már a régi főnemesség hatalma nem volt oly félelmetes, a király oldalán uj főnemesség áll s az országos törvényszék az itéletet a király iránt való

szeretettel s hálával is indokolja, elismervén, hogy Károly király volt az; aki »a nyomorúságba döntött, uratlan hazát a zsarnokok hatalmából kiragadta, szabadságában megtartotta.«

Ha Róbert Károly akként teremti meg az új főnemességet, hogy nagy adományokkal és kiváltságokkal ruházza fel, de ezek fejében nem követel megfelelő szolgálatot, egyszerüen folytatja az utolsó Árpádok politikáját, mely, a mint láttuk, egy féktelenkedő oligarkia alakulására vezetett s talán ideig-óráig kijátszthatja a főnemesség egyik részét a másik ellen, de valójában az állapot marad a régi: király és nép egyaránt függésben, a főurak kénye-kedvének kiszolgáltatva. Ő azonban a kiváltságok fejében szolgálatot követelt, az egyházi és világi főurakat *banderiumok* szervezésére kötelezte s Róbert Károly s még inkább fia, Nagy Lajos idejében a főurak már saját banderiumokkal jelennek meg a király seregében. E mellett nagy gondja van Róbert Károlynak és Nagy Lajosnak a köznemesség erősítésére, számbeli növelésére. Már az utolsó Árpádok a főnemesség mindinkább növekedő hatalmát azzal igyekeztek ellensúlyozni, hogy a várjobbágyokat fölemelték a nemesek rendjébe s Róbert Károly és Nagy Lajos nemcsak hogy folytatják a várjobbágyok nemesítését, de egyben arra is törekedtek, hogy a köznemességet mennél függetlenebbé tegyék. E czélból már Róbert Károly megalapitja az *ősiséget*, vagyis a nemesi birtok megkötését, ami abban áll, hogy a nemes ember a birtokát sem el nem adhatja, sem idegenre nem hagyhatja. Róbert Károlynál az ősiséggel még csak oklevelekben találkozunk, de Nagy Lajos már törvényben mondja ki s az 1351-iki törvény, mely különben az arany-bullának megerősítése, a nemesi birtokot illetőleg megváltoztatja az arany-bullát: a nemes ember nem rendelkezhetik a birtokával, apáról fiura, ha fiu nincs, a testvérekre, s ha az sincs, a rokonágra száll az, szóval a nemesség kezében marad. A birtoknak e megkötöttsége később nagy gazdasági bajok okozója lett, de abban az időben életkérdés volt a köznemességre. Csak így maradhatott meg a birtok a nemesség kezén, csak így lehetett biztosságban, hogy egyik-másik főnemes el nem veszi a birtokát, ha másként nem, úgy, hogy eladásra kényszeríti, amire abban az időben számtalan példa volt.

Mig a vezérek idejében a *nemzettől* kapta minden ember a birtokát, később, Szent Istvántól kezdve az Árpád-ház kihalásáig, magától a *királytól*, az *ősiségi* törvény megalkotásával király és nemzet, vagyis e kettőt egybefoglaló *korona* vált gyökerévé minden birtoknak: kis és nagy birtok ebből a gyökérből hajtott ki s kis és nagy birtoku nemes

jogilag egyenlő tagja lett ismét a koronának. Erre szállott vissza a birtok, kis- és nagybirtoku nemesé egyaránt, ha vérbeli örökösök nélkül haltak el. Ez azonban egyebet is jelentett, azt nevezetesen, hogy a jobbágy, ki a földjét nem közvetlen a koronától kapta, hanem a földesúrtól, nem volt tagja a szent koronának, s nem a koronának, hanem annak a földesúrnak lett közvetlen alattvalója, akitől müvelésre földet kapott. A mi az előtt egyesek kiváltsága volt, most az egész nemesség joga lett: a földesur maga biráskodott a birtokán lakó jobbágy felett. Ezzel szemben a jobbágynak joga a *szabad* költözködés volt. Ezt a jogot már Róbert Károly megadta a jobbágyságnak, s ha a jobbágynak türhetetlenné vált a helyzete földesuránál, élt is e joggal, más földesur birtokára költözvén, kinél jobb sorsot remélt. De maguk a földesurak is még ezidőben elősegitették a jobbágyok költözködését, s mert a munkáskéz éppen Róbert Károly korában erősen megfogyatkozott az oligarkia garázdálkodása következtében (sokan még az országot is elhagyták), ha nem akarták, hogy földjeik parlagon heverjenek, egymás birtokáról csalogatták el a jobbágyokat. Voltak földesurak, a kik kihirdették, hogy a *szabad embereket* szivesen látják a birtokukon, s igérték, hogy *megvédik* őket, mint *tulajdon jobbágyaikat.* Mások az illető földesur háta mögött kötöttek egyességet a jobbágyokkal s elköltöztették házastól, mindenestől, a mi természetesen sok pörre, viszálkodásra adott alkalmat. A munkáskéznek ily módon való nyerésében sem a köznek, sem egyeseknek nagy haszna nem lehetett. S nem csoda, ha a föld értéke nagyot csökkent. Róbert Károly idejében egy ekényi földnek, mely körülbelől 150 holdnak felelt meg (egy hold hosszában 72, szélességében 12, vagyis összesen 864 □ öl volt) *3 márka* volt az ára, vagyis a mai pénzben 63 forint. De annyi is csak úgy, ha a márkát tiszta ezüstben fizették s nem dénárokban. A föld értékének emelését s általában a gazdasági viszonyok javitását csakis ujabb telepitésekkel lehetett elérni. Erre törekedett Károly király s a felvidék és Erdély gyérebb népességü helyeit idegen földről jött földmivesekkel népesitik meg.

Az Alföldön a kunok már elhelyezkedtek volt, meggyökeresedtek, itt nem volt szükség telepitésre, annál nagyobb az ország északi részében s Erdélyben. Ezek az idegen földről jött telepítvényesek, németek, szászok, ruthének stb., teljesen uj községeket alapítottak. Szerződtek az illető földesurral s mert rendesen nem kész művelhető földet kaptak, hanem erdőségeket kellett kiirtani, azután épiteni lakóházakat s művelésre alkalmassá tenni a földet, kezdetben nem fizettek haszonbért a földesurnak. Minden család 40—40 holdat kapott müvelésre,

a soltész, a telepítvényesek vezetője s az uj község bírája pedig kétannyit és örök időkre tehermentesen. Ő el is adhatta a maga részét, de a többi telepítvényes nem, s bár a föld öröklődött apáról fiura, a tulajdonjog a földesuré volt.

De övék volt a ház, a gazdasági épület és szerződéseik értelmében »világos nappal« elköltözhettek más földesúr birtokára, magukkal vihetvén házaikat is. Némely szerződésben tizenöt-husz év is volt kikötve, mely idő alatt nem kellett fizetniök földbért, azután pedig minden telek után egy negyed márkát fizettek, néha többet is. A soltészt maga a község választotta, ez választotta a papot is. A soltész szedte be a földbért s úgy ez után, mint a birságolások után is, járt neki nehány százalék. A kikötött földbéren felül azonban a telepitvényesek természetben is fizettek a földesurnak, éppen mint a többi jobbágyok, nevezetesen egy hordó sört, egy hizott sertést, nehány bárányt, baromfit, tojást, kalácsot, zabot, de ennek fejében tüzelő és épületfát kaptak a földesúr erdejéből, s meg volt engedve nekik a halászat és vadászat is. Ezenkivül, természetesen, tizedet fizettek a papnak s ha meghalt valamelyik, a hagyaték egy hatoda az egyházközséget illette.

A jobbágyság szabad költözködése, a telepitések erélyes támogatása mellett, nagy érdeme Róbert Károlynak, hogy a népet sulyos nagy teher alól szabaditotta meg a *pénzverés* rendezésével. Őelőtte ugyanis királyainknak egyik fő jövedelmi forrásuk volt a pénzbeváltásból származó kamarai nyereség. Csaknem évrő lévre változott a pénz s a beváltásnál lehető alacsonyon számították a régit s lehető magasan az ujat. Igy például egy fél font (egy márka) tiszta ezüstből 480 kis dénárt vertek, de csak négyzázat adtak egy márka értékében, 80 dénárt viszatartottak pénzverő költség czímén. Így ment ez évről évre. Ennél terhesebb adót alig lehet elképzelni. E mellett a hány pénzverő volt, annyiféle volt a márkák értéke. A budai márka például 56 garasos volt (egy garas 6 budai vagy 10 bécsi dénárt ért), a győri, fehérvári, erdélyi 40 garasos, a pécsi 48-as, a kalocsai meg a bácsi pénzverő márkája pedig 60 garasos. Károly király a kamarai nyereséget megszüntette s helyében adót vetett ki, még pedig portánként 18 dénárt vagyis $^1/_8$ márkát. Ezt a 18 dénárt minden kapu után, melyen egy szénás szekér befért, fizetni kellett, akár egy, akár több család lakott, ha csak az e czélra kiküldött bizottság eskü alatt nem erősité, hogy az illető képtelen a fizetésre szegénysége miatt. Ennek az adónak a fizetése alól kivette a törvény a király, a királyné, az egyházak s mások *cselédeit*, a földes urak *fegyveres szolgáit*, az egyházakat,

városokat és várakat, kik egyenesen kiváltság utján oldódtak fel az adó fizetésének kötelezettsége alól.

Nagyot lendített Károly a bányászat ügyén is azzal, hogy az illető birtokostól, kinek földjén valami nemes érczet találtak, nem vette el a területet, hanem meghagyta annak a kezén s a jövedelem egyharmada a birtokosé maradt. S nem szabad feledn̈unk, hogy ő alatta szünt meg a tüz- és vizpróbával való *igazságszolgáltatás* (?) is, csupán a perdöntő párbaj maradt meg. A tüz- és vizpróbát esküvel helyettesítette, de nemcsak a pereskedő feleknek, hanem a tanúknak is le kellett tenni az esküt. A perdöntő párbaj azonban megmaradt ezután is, s a felségsértéssel, hazaárúlással vádolt egyének egy szál ingben, egy szál karddal voltak kénytelen megverekedni a királynak jól fölpánczélozott és fegyverzett vitézével, a mi bizony nyilvánvaló gyilkosság számba megy.

A szabad költözködés megengedése, a kamarai nyereség megszüntetése kétségtelenül oly tények, melyek a nép helyzetének javitására szolgáltak, de csak látszólag: valójában azonban a nép helyzete még sem javult Róbert és Nagy Lajos alatt. Különösen Nagy Lajos idejében Magyarország európai nagyhatalmassággá lett, de ennek a hatalomnak nagy ára volt: megérezte ezt a földesúr is, a jobbágy is. A főuraknak költséges bandériumokat kellett tartani, a köznemességnek is birtoka arányában katonát kellett állítani háború esetén s ezt a nagy terhet meg kellett éreznie a népnek. A kapunként fizetendő adó behajtásáért a földesúr volt a felelős, őneki tehát érdekében állott, hogy a jobbágy a fizetés elől másnak a birtokára ne meneküljön. A banderiumok tartásának nagy költsége vitte rá aztán Nagy Lajost, hogy 1351-iki törvényben a jobbágyságot *kilenczed adó* fizetésére kötelezte: ebből kellett a földesuraknak fedezni a bandérium költségeit. Egy rendes bandérium 400 fegyveresből állott s évi tartása körülbelül 20 ezer forintba került. Ily körülmények közt a nemesség mintegy rá volt utalva, hogy a jobbágyságot a röghöz kösse, sőt már Nagy Lajos megneheziti a szabad költözködést, a földesúr beleegyezéséhez kötvén azt.

Az 1351-iki törvény VI. czikkelye mondja ki a kilenczedadót s annak a behajtására szigoruan kötelezi a törvény a földesurakat, a minthogy valójában ez a kilenczed közvetett adó. A király nem ok nélkül tartott attól, hogy egyik-másik földesúr elengedi a kilenczedet vagy kevesebbet fizettet a jobbágygyal, csakhogy munkás kezet kapjon. Ennek azonban akként veszi elejét a törvény, hogy, ha a földesúr be nem hajtja, behajtatja a király az ő embereivel. A kamarai nyereség fejében portánként fizetett

adó ugyanannyi, mint Károly idejében: minden egész telektől 3 garas s a törvényczikk meg is határozza e garas értékét: egy garas 6 dénár, értékben és mennyiségben 6 bécsi latot s 14 oly garas egy forintot (fertó) tegyen. »A kilenczedet szedni kell minden jobbágyainktól, szántó- és szőllőbirtokostól, bármely szabad helységben vagy udvarnoki szállásban, *bármikép neveztessenek*, és a királyné birtokain lakóktól (kivévén a kerített városokat) minden gabonaféléből és borból; úgyszintén az országnagyok és nemesek minden szántófölddel és szőlővel biró jobbágyaiktól, bármely birtokaikban minden gabonafélék és boraik kilenczedrészét maguk használatára beszedik és megkapják. A jobbágyokkal biró egyházi főrendüek is elsőbben a *tizedet* s annak utánna minden gabonaféléből s borból a kilenczedrészt *behajtsák*. És ha a kirendelt behajtást illetőleg *másként cselekednének*, az olyan ellenszegülő s a mi rendeletünket megmásítóinak birtokain, *szokásunkhoz képest*, az azokat illető gabonaféle s borbeli kilenczedet, minden megrövidítés s elengedés nélkül behajtatjuk, hogy az ekkép irántunk való tisztelet növekedjék és országunk lakói *hivebben szolgáljanak*.«

Bányászok a 14. században.

Az utolsó két szó megmagyarázza a kilenczed jelentőségét a király, illetőleg az ország szempontjából. A haderő állandóságának biztosítása lehetett Nagy Lajos szeme előtt s az e czélra szolgáló kilenczed szigoru behajtása volt a legfontosabb eszköz a czél elérésére. A nemesség terhét nem szabad kicsinylenünk s bizonyára voltak számosan, kik szívesebben megelégedtek volna kevesebb adóval a jobbágyok részéről, mert ha ezt tehetik, több és jobb munkaerőt szerezhetnek birtokaikra, a mi gazdasági szempontból csak előnyükre vált volna. A nagyobb uradalmak birtokosainak módjában is állott, hogy a jobbágyot a törvényes tartozás ellenében egy s más kedvezésben részesítsék, tették is ezt többen, hisz saját érdekük paran-

csolta ezt. Már a kisebb birtoku nemesség, mely rendesen egy faluban lakott a jobbágyával, sokkal inkább rá volt utalva, hogy a törvény szavaihoz szigoruan ragaszkodjék s felhajtsa a jobbágyon a kilenczedet és leszolgáltassa a robotot.

Az Anjouk idejében már az u. n. szolgaság megszünt, helyét a jobbágyság váltotta fel: ez a munkaerő. A törvény csupán a kilenczedet határozza meg, minden egyéb jobbágyi tartozás a két fél: a földes ur és a jobbágy szerződésén alapszik s ez a szerződés a hány, annyiféle volt.

A XIV. században megszünnek az u. n. vegyes községek is s a községek nagy része *jobbágyközség*, a kisebbik rész *nemes* község, köztük számos olyan, melynek népe várjobbágyból lett nemessé. Természetesen, a jobbágyközségek közt volt külömbség annyiban, a mennyiben egyiknek-másiknak a földesura több-kevesebb jogot adott. E jogok között a legnagyobb az volt, ha a község maga választhatta a biráját és a papját.

Mert rendesen maga a földesur nevezte ki a birót. A nemesi és jobbágyközségeken kivül azonban vannak még községek, melyeket sem egyikhez, sem másikhoz nem lehet számitanunk. Ilyenek a már említett *soltészségek*, melyek főként az ország északi részében egyes földes urakkal kötött szerződések alapján alakultak s melyek több rendbéli szabadságot és kiváltságot élveztek, ámbár az idők folyamán ezek is közönséges jobbágyközségekké lettek. Az erdélyi szászok földjén voltak az u. n. *gerebiatus* vagy *gerebionatus* községek. Igy hívták t. i. a birót, ki szintén afféle telepítést közvetítő lehetett, mint a soltész. Voltak aztán oláh *kenézségek*, melyekben pásztornépek laktak s ezek is hasonlatosak lehettek a soltészségekhez.

A kenézek közül nem egyet emeltek nemesi rangra a XIV. században, de maguk a kenézközségek lassanként megszüntek s oláh és orosz jobbágyközségekké váltak.

Mind e községek az idő folyamán jobbágyközségekké sülyednek s leszámítva Erdélyben a székelyeket és szászokat, az Alföldön a kunokat s a több-kevesebb kiváltsággal felruházott különféle nemzetiségű telepítvényeseket, az ország lakosságának zömét a XIV. században a *jobbágyság* teszi, mely a jóval kisebb számú nemesség *uri hatósága* alatt átt. A földesurnál kell keresnie az igazát s ha nem talált, meg kell nyugodnia, mert a szerény parasztnak messze a — király. Tisztán a földesur egyéniségétől függ a jobbágy jó vagy rossz sorsa. A mely földesur helyesen

fogja föl a maga érdekét, védője, támogatója a jobbágynak, szívesen látja boldogulását, hisz akkor ő is könnyebben boldogul. De amint tovább megyünk a történelem fonalán, szomoruan kell tapasztalnunk, hogy a földesurak nagy része »rablógazdaságot« űz a jobbágysággal, csak a mát nézi, a holnapra nem tekint. Csak így magyarázhatók meg a parasztlázadások, melyek oly sürün fordulnak elő a külömben türelmes magyar nép multjában.

A jobbágyra rótt terhekből úgy Róbert Károly, mint Nagy Lajos idejében, csupán a kapunként fizetett 3 garas vagyis 18 denár és a *kilenczed* az, amit törvény állapit meg, minden egyébb tartozás a földesur és jobbágy közt kötött urbéri szerződésben van meghatározva s ez a szerződés a hány, annyiféle. A 3 garast s a kilenczedet a földesur maga hajtja be, törvény kötelezi erre, s ha netalán kíméletből be nem hajtaná, behajtják a király emberei. A fényes, költséges banderiumok terhe tehát valóképpen a jobbágy vállára nehezedik, ámbár megérzi a földesur is, mert a már egyszer így megadóztatott néptől, melyet még az egyházi tized is terhel, hiába kiván nagy bért a művelésre átengedett földek fejében.

Abban a nehány urbéri szerződésben, mely a XIV. századból fenmaradt, nyoma sincs a kilenczednek és a tizednek, a mi természetes, hisz ezeknek a fizetésére a törvény kötelezte a népet. Hogy a jobbágy mit fizessen a földesurnak, ezt a törvény nem szabályozta, régi szokásjogon alapultak e tartozások, melyek nagyjában ugyanazok, de teljesen egyforma, pontról pontra egyező urbéri szerződés nincs. Maga Nagy Lajos király is kötött ilyen urbéri szerződést a németujvári vendégnépekkel, a kik e szerződés értelmében minden telek után fizetnek évenkint tiz dénárt, husvét ünnepére 12 tojást és 2 dénárt, pünkösd ünnepére két sajtot, 4 dénárérőt, s ugyancsak két dénárt. Minden telek után két ember köteles szénagyűjtés idején egy boglya szénát naponként összerakni, saját szekerével és lovával a várhoz szállítani; tavasszal, nyárban és ősszel, a rendes időben, minden telek után egy ember szánt és vet egy-egy napot, két arató arat s a gabonát köteles a várhoz szállítani saját szekerén. Ezenkívül hegyvámot fizetnek minden szőlő után, még pedig »régi szokás szerint« két hiteles mértékü csöbör bort, továbbá egy negyed köböl zabot s »a szokásos 4 dénárt.« A szerződés egyben meghagyja a várnagynak, hogy igazságosan járjon el a jobbágyokkal szemben, ne sanyargassa őket.

Ez a szerződés 1355-ben kelt. Nagyon elüt ettől az a szerződés,

melyet Kont Miklós nádor és testvére, Tóth Lőrincz mesternek, Nagy Lajos király egykori tárnokmesterének fiai kötöttek a lendvai jobbágyokkal. A három ével később, 1358-ban kelt szerződés, mely a herczeg Batthyány család levéltárában maradt meg, következőkben foglalja össze a jobbágyak tartozásait: Minden jobbágy telekről fizetendő évenkint öt dénár, (tehát éppen fele, mit a németujváriak fizetnek Nagy Lajos királynak). Boldogasszony napjára három akó terményt, még pedig egy akó buzát, egy akó buzalisztet és egy akó zabot, továbbá egy-egy csirkét és két kenyeret. Advent ünnepére jár minden telek után egy akó zab, két kenyér, egy csirke, egy dénár, egy szekér fa és egy szekér széna; Szent Márton napja körül pedig minden tiz jobbágytelek után sertés-tized fejében 3 denár.

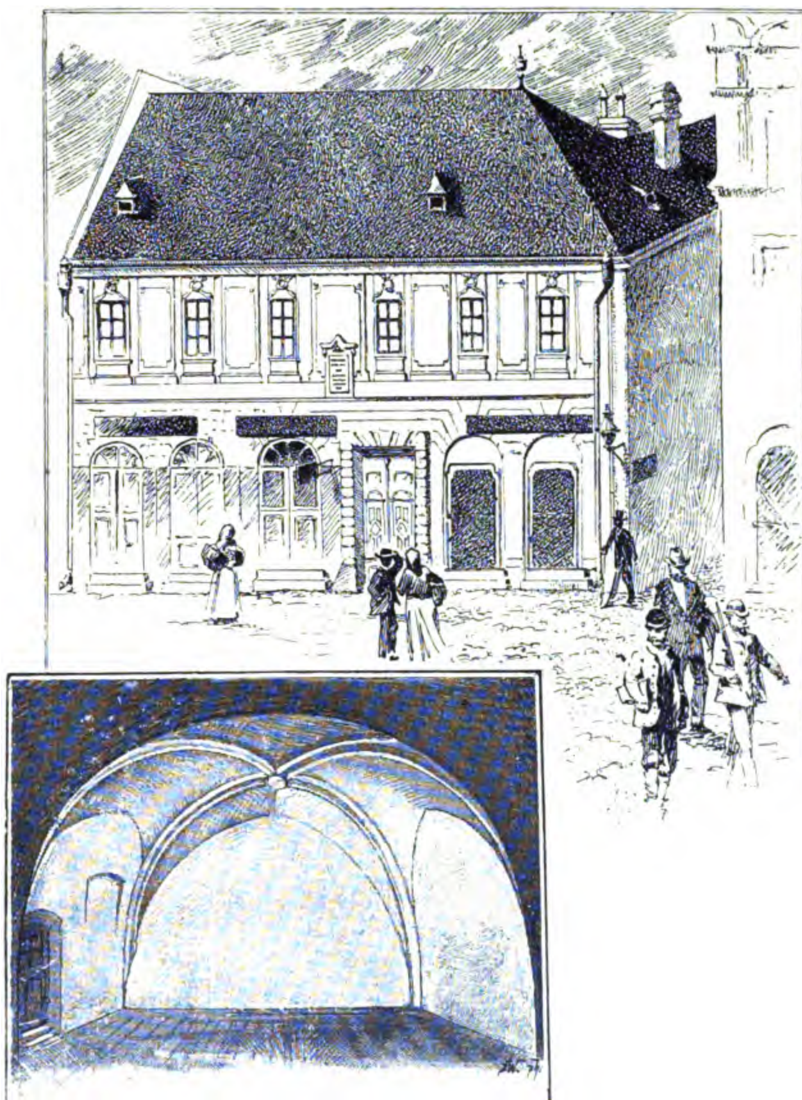
A szőllőművelésre minden telek után öt denár s, ezen kivül szüretkor a termés tizedét, mit a jobbágy saját szekerén tartozik Lendvára szállítani.

A gazdatiszteknek Mihály arkangyal ünnepére adnak egy akó zabot, egy akó buzát, egy csirkét és egy sajtot minden jobbágyház után. A falusi birók ugyancsak Nagy Boldogasszony napján kötelesek adni a földesurnak egy-egy kappant s egy-két kalácsot; hushagyókedd napja körül ismét egy-egy kappant s egy-két kalácsot. A falujokbeli templom fölszentelésének forduló napján egy-egy csirkét s két sajtot ád minden jobbágyház. »Minden egyéb adót, szolgálatot elengedünk« — mondja a szerződés.

Ha valamelyik jobbágy máshová akar költözni, ezt megteheti, ha senkinek sem tartozik vagy valami törvényes ügy nem akadályozza abban, de előbb fizetnie kell a szokásos 12 denár váltságot, továbbá két kalácsot, egy csirkét s egy akó zabot. Ha ezt megadta: mehet, viheti magával minden javát, házát, csürét vagy eladhatja másnak.

Tehát ez a »szabad költözködés« nem ment oly könnyen, hiába adta meg a törvény az erre való jogot. Az 1351-iki törvény világosan elrendeli azt, hogy egyik földesur a másik földesur jobbágyát *erőszakkal* el nem hurczolhatja a maga földjére; azt is elrendeli, hogy a költözködni akaró jobbágyot *régebbi* vétkeért visszatartani nem szabad, csak az esetben, ha épp akkoriban követett el valami kihágást, gyilkosságot, gyujtogatást vagy egyéb »iszonyatosságot,« — de a földesuraknak volt rá gondjuk, hogy megnehezítsék a tovább költözködést, amint Kont Miklós szerződéséből is látható, a ki 12 denárt, két kalácsot, egy csirkét s egy akó zabot köt ki az esetre, ha valamelyik máshová akar költözni.

Amit Kont Miklós kiköt, még csekélységnek látszik, de csakhamar látni fogjuk, hogy a szegény jobbágy hiába fizette meg köteles tartozását, a földesur mégsem bocsátotta el. Nagy Lajos még, ugy a hogy, féken tartja a főnemességet, megvédi a sulyos terhek alatt roskadozó job-

A nagy-szombati ház, melyben Lajos király meghalt.

bágyságot, sőt fenmaradt róla, hogy álruhában járt szerte az országban, hogy saját szemével lássa, mint bánik a földesur a szegény néppel, — de már Zsigmond, Albert és Ulászló idejében ismét felülkerekedik az oligarkia, a nép helyzete mind sulyosabbá lesz s ugyanabban az időben,

midőn nyugot felől a husziták, dél felől a törökök fenyegetik romlással, pusztulással a hazát, az elviselhetetlen terhek alatt roskadozó jobbágyság kitűzi a lázadás zászlaját.

Három száz esztendő keserűsége gyűlt össze a nép szivében, nem csoda, ha kitört s megtorolni vágyott mind a sérelmet, mit a féktelen oligarkiától szenvedett.

Most még nem a szabadságért harczol a nép, erre talán gondolni sem mert, csupán terheinek igazságos könnyebbítéseért.

A következő fejezet megmutatja: mi haszna volt a szegény népnek abban, hogy fegyvert fogott az igaza mellett.

Az erdélyi parasztlázadás.

Az oligarkia felülkerekedése. — A jobbágyok szabad költözködése. — Törvényczikk a fosztogató urak ellen. — A tized behajtása. — Az adó emelkedik. — A telek katonaság. — A társadalmi egyenlőség tanai. — Márchia Jakab. — Az erdélyi lázadás kitörése. — A bábolnai ütközet. — A kolozs-monostori egyesség. — Az unió. — A lázadás megújul. — Az apáti egyesség. — A lázadás leverése.

HÁROM TENGER határolta Magyarországot Nagy Lajos halálakor. Méltán illette meg a »nagy« nevezet: nagy volt ő maga, nagygyá, nagy hatalommá tette Magyarországot. Aránylag kevés vérbe került az ország nagysága, de annál több — verejtékbe. A banderiumok fenntartására szolgáló kilenczed, az egyházi tized, a portánként fizetett 18 denár s mindezen felül a terményben, pénzben és robotban megállapított jobbágyi tartozás együtt oly nagy teher, melyet a nép sokáig némán, szó nélkül nem viselhetett. Nagy Lajos idejében még némileg tűrhetővé tette a nép helyzetét, hogy a király lehetőleg megvédte a jobbágyságot a földesurak túlkapásai ellen s a munkás, szorgalmas ember a különben nehéz viszonyok közt is gyarapodhatott. Mihelyt azonban Nagy Lajos lehunyta szemét, az oligarkia, melyet e nagyeszű király féken tudott tartani ismét felülkerekedik, a királyi hatalom, mely Lajos alatt régi fényében tündökölt, elhalványul: nincs aki megvédje a népet az oligarkia önkénykedése ellen. Gyönge női kezekre marad a királyi pálcza, az özvegy királyné és leánya, Mária kezére s Nagy Lajos feleségét leánya szemeláttára fojtják meg a pártos főurak. Mária férjének, Zsigmondnak, óriási küzdelmébe kerül, míg

elismerik Magyarország törvényes királyának. A főurak lázadásának egész sora vonul el előttünk. Hol a király kerekedik felül, hol a főurak. Egy ízben a királyt fogságba is ejtik. Nem szokatlan a magyar nemzet történetében. A királyi és főuri hatalom e versenygése közt, természetesen, a földnépe szenved legtöbbet. A köznemesség s a jobbágyság. Az a kegyelmi levél, melyet Zsigmond 1403-ban ad ki, valóképpen megalázó békekötés a lázadó főurakkal, kik Zsigmondot nem akarták elismerni Magyarország királyának. Zsigmond a feledés fátyolát borítja mindarra, mit a főurak ellene s az ő hívei ellen elkövettek. Ez a kegyelmi levél valóságos bűnlajstrom s a király sommásan bocsátja meg a maga és mások birtokainak önkényes elfoglalását, a nemesek és nemtelenek kifosztását, meggyilkolását, pénzek veretését, adónak, urbérnek, kamarai nyereségnek jogtalan beszedését. Mintha mondaná: a mi történt — történt, felejtsük el. Ki amit rabolt, maradjon az övé, azt többé szóvá sem szabad tenni.

Ez a »kegyelemlevél« napnál fényesebben világítja meg a parasztság siralmas helyzetét s bár két évvel később, 1405-ben, kétszer is megujítja Zsigmond a jobbágyok szabad költözködését, sőt még abban a kedvezésben is részesíti, hogy, ha a földesúr a jobbágy adósságát egy hónap lefolyása alatt be nem hajtja, a jobbágy az adósság fizetése nélkül is szabadon költözhetik máshová: az a parasztlázadás, mely 1437-ben tört ki, arról tanuskodik, hogy a nép terhei nem könnyebbedtek, de sőt inkább sulyosodtak s a szabad költözésben a földesurak éppúgy korlátozták, mintha erre a törvény egyenesen felhatalmazta volna. Pedig el kell ismernünk, hogy Zsigmond, mihelyt némikép megerősödött a királyi székben, az elnyomott osztályok sorsának javításán munkál. A köznemesség, a polgárság és a jobbágyság: ez a három osztály az, melyben az ország igazi erejét látja, e három osztály megerősítésével próbálja ellensúlyozni az oligarkiának a királyi tekintélyt és az ország érdekeit veszélyeztető túlságos nagy hatalmát. E törekvései mellett bizonyítnak az 1405-diki törvények, melyek a városi polgárok és a jobbágyok jogviszonyait szabályozzák. A városi polgároknak megengedi, hogy a város birái által hozott itéletet megfelebbezhessék a tárnokmesterhez, s a város mint város a nemesi rendbe emelkedik, vagyis joga van résztvenni egy képviselője által a törvényhozásban. Városi polgár és jobbágy szabadon költözhetik máshová a maga helységéből. A jobbágy, ha valami sérelme van, első sorban a földesuránál tehet panaszt, de ha ez nem ád igazságot, mehet a megyei ispánhoz, s ha ez is vonakodnék igazságot tenni, fellebbezhet

a királyhoz. Ugyanígy fellebbezhetnek a városi polgárok a királyhoz, ha sem a birónál, sem a tárnokmesternél igazságot nem találnak. Ha a király vagy királyné valamelyik városba vagy szabad helységbe megy, az, a kihez száll, csak egyszer tartozik megvendégelni, többször nem. A király és a királyné lovaszmesterének minden mesterember tartozik valami ajándékot adni, pl. a szűcsök egy bundát, nyergesek egy zablát, de csak egy évben egyszer s csak úgy, ha átutaznak a városon; a többi tisztviselőnek azonban semmivel sem tartoznak.

A megyei köznemesség nagy szerepet kezd játszani a megyei gyűléseken. Az országgyűlés elé kerülő ügyeket a megyei gyűléseken vitatják meg előbb s az itt hozott határozatok szolgálnak utasításul az országgyűlésre küldött követeknek. Már az 1405-diki törvényt is előbb a megyei gyűléseken tárgyalják. Nemcsak a megyei, de a városi gyűléseken is. A főispánt, ki a vármegye élén áll, a király nevezi ki ugyan, de a megye ügyeit valóképpen a nemesség által választott tisztviselők intézik: az alispán, a szolgabírák és esküdtek.

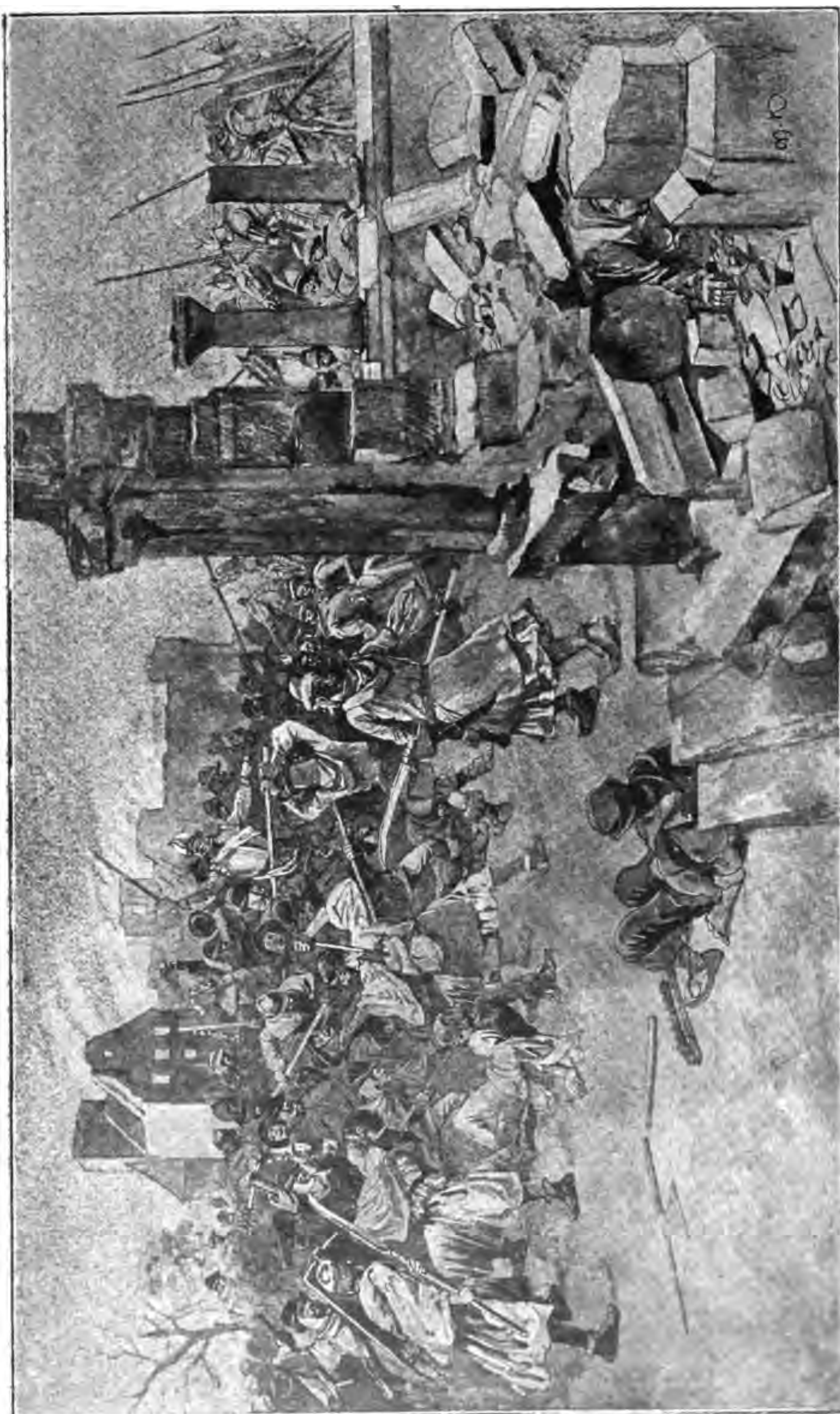
Míg az 1403-diki kegyelemlevél a főrendek törvénytelen tetteire fátyolt borít, az 1405-iki törvényben külön czikkely tiltja meg a fosztogatást, rablást, erőszakoskodást, s ez a czikkely nem a lakosságnak szól általában, hanem megnevezetten azoknak, kik nagy hivatalokat és méltóságokat viselnek.

Harmincz év mulva, 1435-ben, ugyanebben a szellemben hoznak törvényt a pozsonyi országgyűlésen, vagyis: az erőszakosságok, jószágfoglalások, önkényes bebörtönzések s egyéb törvényellenességek az 1405-ki törvény után is éppúgy virágzanak, mint annakelőtte. A földesurak még mindig erőszakkal veszik el egymástól a jobbágyokat vagy gátolják meg a szabad költözködésben. A hatalmaskodó, mások birtokát önkényesen elfoglaló főnemesség iránt annyira megrendül a bizodalom, hogy, ha valaki örökös nélkül hal meg, amíg eldöntik, hogy kit illet a hagyaték: a kincstárt-e vagy az elhunyt rokonait, a birtokot a törvény értelmében a megyei gyűlés valamelyik köznemes gondjára bízza, főnemesére egyáltalán nem. S hogy a köznemesség ki ne bujhasson a megyei szolgálat terhe alól, a törvény elrendeli, hogy a szolgabirónak választott nemes ember, 50 gira büntetés terhe alatt köteles elvállalni a hivatalt. És a megyei szolgabiráknak a főispánnal egyetértőleg, joguk van három gira birságot vetni azokra a helységekre, melyek az adót megfizetni vonakodnak, ugyanennyit azokra a földesurakra, kik a más jobbágyát erőszakkal elveszik vagy a maguk jobbágyát a szabad költözködésben megakadályozzák.

S nem szabad figyelmen kivül hagynunk, hogy még ezt megelőzőleg, az 1411-diki törvényben is, Zsigmond különös figyelmet tanúsított a földnépe iránt. Kitetszik e törvényből, hogy a népet sokat zaklatták az egyházi tized miatt is; hogy sok helyen önkényesen becsülték meg a termést, találomra állapították meg a tizedet. A törvény szavai szerint elég, ha a gazda megesküszik, hogy ennyi meg ennyi kepéje (kalangya) termett, a tized-kiróvóknak bele kell nyugodniok s aszerint hajtani be a tizedet. És megtiltja a törvény, hogy a tized behajtásánál a »tizedelő« igénybe vegye a fő- vagy alispán segítségét, ez az egyház dolga első sorban, s csak ha az egyházi megintés után egy hónap lefolyása alatt sem fizetnék meg a tizedet, fordulhatnak a tizedbehajtók a fő- vagy az alispánhoz, kik három márka birságot róhatnak a fizetni vonakodókra. Ugyanez a törvény állapítja meg a kapunként fizetett adót is, mely már nagyobb mint Róbert Károly és Nagy Lajos idejében: minden kapu után, melyen egy kocsi be- és kimehet, 30 új denárban állapitván meg azt, a »közönségesen verőczének nevezett« kis kapu után pedig 15 denárban. Amely jobbágyteleken azonban kis és nagy kapu is van, az adó mégsem több 30 denárnál.

Nagy Lajos idejében 18 denár volt az adó, Zsigmond tehát emeli, de a törvény ugyanakkor nagy szigorúsággal rendeli, hogy úgy az adó-, mint a tizedbehajtásnál a törvényesnél többet ne szedjenek a néptől.

Szóval, Zsigmondot nem lehet vádolni azzal, hogy ne akarta volna megszilárdítani a törvényes rendet. Ám, jóllehet 50 évig uralkodott, ez az ötven év rövid volt arra, hogy törvényei s az azokban foglalt hasznos intézkedések gyökeret verhessenek. Ereje különben is megoszlott: nemcsak a magyaroknak volt királya, de egy személyben cseh király és német császár is. És még ha nem is számítanók az oligarkiával való hosszú küzdelmet, az ő idejére esnek a husszita-háborúk s az ő idejére esik a törökök első komoly fellépése a magyar nemzet történetében: e kettő külön-külön is elég lett volna, hogy a belső reformok a szó igaz értelmében meg ne valósulhassanak. A valóság, az élet meghazudtolja a törvényczikkelyeket. A király támaszt keres az alsóbb osztályokban, de a viszonyok rákényszerítették, hogy kedvezzen az oligarkiának s azokat, kik hűséggel voltak iránta, pazar módon ajándékozta meg uradalmakkal és kiváltságokkal. A Garayakat, Cilleyeket, Stiborokat, Frangepánokat stb. kivonta a megyei hatóság alól, ezek tehát mint valami kis királyok uralkodtak a maguk birtokán s a király el lehetett rá készülve, hogy ezek a kis királyok alkalom adtán még sok bajt okozhatnak. A Nagy Lajos által

Harcz a husszitákkal.

szervezett banderiumok züllésnek indultak. Zsigmondnak, mikor két oldalról is ellenség fenyegette az országot, a hadi erő ujabb szervezéséről kellett gondoskodnia. A husziták, miután Csehországot egészen elpusztították, rablók módjára betörtek Magyarországra s éveken át ismétlődtek e betörések, egész megyéket borítván lángba. Az alvidéken a török pusztított. És e válságos időben nem volt a hadierő úgy szervezve, hogy rendes, nagyobb hadviselésre képes lett volna a király. A főnemesek immel-ámmal állították elé banderiumaikat, a szegényebb nemesek fegyver hiányában bottal jelentek meg a megyei zászló alá. Ily körülmények közt születik meg az 1435-díki törvény a pozsonyi országgyűlésen, mely törvény a honvédelmet újra szabályozza.

A király elismeri e törvényben, hogy a végváraknak s általában az egész országnak a védelme az ő kötelessége, de nagyobb veszedelem idejében kötelesek a főpapok, főispánok és zászlós urak is a maguk banderiumaikkal a király hadseregében megjelenni, nemkülönben a köznemesek is a főispán zászlaja alatt, ha csak valamelyik urnak a banderiumához nem tartoznak, mégpedig a maguk költségén. Kivételt tesz azonban az oly nemes testvérekkel, kik osztatlanul birják az apai örökséget: ez esetben kettő közül csak egy köteles hadba menni. Fő- és köznemesek, akiknek jobbágyuk van, általános fölkelés esetén minden 33 jobbágy után egy jól fölfegyverzett lovast tartoznak előállítani; azoknak a nemeseknek pedig, akiknek nincs 33 jobbágyuk, a szolgabíró egy nemes emberrel, kit e végből választ a megyei gyűlés, összeirja a jobbágyait s ezek együttesen állítanak egy lovas katonát minden 33 jobbágy után. A törvénynek ez az intézkedése teremtette meg az úgynevezett *telekkatonaságot*, melynek az élelmezésére a nemesség még külön adót is szedett a jobbágyságtól. A törvény szerint a nemesség állította ki a telekkatonaságot (azért telekkatonaság, mert a jobbágytelkeket vették alapul az összeállításnál), de valójában a jobbágyság viselte a terhet.

Midőn Zsigmond ilyenformán ujra szervezte a haderőt, akkor már véget értek volt ugyan a husszita-betörések, de a tanok, melyeket a máglyahalált szenvedett Husz János hívei hirdettek, nemcsak az egyház egységét, de a társadalmi rendet is felbomlással fenyegető módon terjedtek el Magyarországon is. A husszita-tanok nemcsak az egyház reformálását hirdették, de egyben *a társadalmi egyenlőséget* is, s a magyar jobbágynak, mely mint katona harczolt a husziták ellen, itthon és Csehországban is, már e háborúk alatt alkalma nyilt megismerkedni az egyenlőséget hirdető tanokkal. Ez időtájt a prágai egyetemen magyar ifjak is

tanultak s ezek az ifjak, haza kerülvén, mindmegannyi terjesztőivé lettek a nép között az új tanoknak. A felvidéken már magával a husszitákkal való sürű érintkezés eléggé segítségére volt a vallásújító s egyenlőséget hirdető tanoknak, de terjedt a husszitizmus az ország déli és délkeleti részén is, hol különben is az óhitű lakosság már zavarta az egyház egységét. És jöttek Csehországból nagyszámmal hittérítők, kik latinul, magyarul, németül és csehül magyarázták az új vallás előnyeit s különösen a felvidéken és Erdélyben, egész falvak fogadták el *az új hitet*, a papjukkal együtt. Valamint a népet, a papokat is, kik az új hit híveivé váltak, első sorban az elnyomatás, az állapotok szomorúsága, a helyzetükkel való elégedetlenkedés vitte az egyháztól való elszakadásra s az új tanok hirdetésére, melynek hazánkban is mind több és több követője lett.

Marchia Jakab.

Az egyház nem ok nélkül ijedt meg az eretnekségtől, de megijedt a király és a nemesség is. Királynak, egyházi és világi főuraknak s általában a birtokos nemességnek érdekei találkoznak most s míg azelőtt a király a köznemességben s a népben keres szövetségest az oligarkia ellen, most a közös érdek az, hogy a népet elnyomják, szabadságra való törekvését csirájában elfojtsák. A ferenczrendi szerzetesek már eddig is buzgón dolgoztak az óhitüek megtérítésén, de most, hogy a husszitizmus valóságos szakadással fenyegette az egyházat, felbomlással a megszokott társadalmi rendet, egész erővel kellett fellépni a magyar husszitáк ellen. Az eretnekek térítésében már ekkor nagy híre volt Marchia Jakabnak, ki a ferenczrendiek boszniai és magyarországi vikariátusának volt a főnöke, s Zsigmond király, a pápa beleegyezésével, őt bízta meg a nagy térítői munka végrehajtásával. Nem tisztán térítői, de egyben inkvizitori szerep is volt az, melylyel Zsigmond Marchia Jakabot, a nagy hírű szónokot felruházta s hogy munkájának eredménye legyen, a püspökök még a banderiumaikat is rendelkezésére adták.

Marchia Jakab a Szerémségben kezdette meg térítői és inkvizitori

működését. Itt volt leginkább elterjedve a husszitizmus, annyira, hogy még a főpapok közt is voltak az új tannak hívei. A fanatikus Marchia sok embert megtérített szónoklatának hatalmával, de még többet fegyveres erővel. Sokan haltak meg az új hitért máglyán s Marchia, elrettentő példa okáért, még a halottakat is kiásatta sírjukból, már t. i. azokat, kik husszitàk voltak, s csontjaikat megégette. A püspökök, kiknek kerületében veszedelmes módon terjedt a husszitizmus, sorba hívták segítségül a nagy térítőt és inkvizitort, így a kalocsai érsek, a váradi, az erdélyi püspök, de volt arra is eset, hogy maga a papság kergette ki

Marchia beszél a néphez.

Marchia Jakabot az egyházmegyéből. Ez történt a pécsi egyházmegyében, jóllehet a püspök hívta volt meg az eretnekség kiirtására.

A népnek az a része, mely ragaszkodott az új hithez, Moldovába menekült a kegyetlen üldözések elől, s bár a husszitizmust sikerült kiirtani, az itthon maradott nép lelkéből már nem lehetett kitörülni a szebb jövendővel kecsegtető elveket: a nagy terhek alatt roskadozó, a földesura által elnyomott nép öntudatra ébredett. S ugyanabban az évben, melyben tetőpontra hágott a husszitizmus üldözése, 1737-ben kitört Erdélyben a parasztlázadás. Az kétségtelen, hogy a nép nem a husszitizmus védel-

mében fogott fegyvert, de kétségtelen az is, hogy a husszitizmus tanai erős befolyással voltak az erdélyi parasztlázadás kitörésére. Az a nép, mely eddig megadással tűrte az elnyomatást, a nagy terheket, bizonyára még sokáig szó nélkül megnyugszik sorsában, ha a husszita tanok tisztán csak a vallás reformálását hirdetik. Ám nem ebben volt e tanoknak az igazi ereje, hanem abban, hogy fölnyitották a nép szemét, emberi voltának tudatára ébresztették s az egyszerű paraszt lelkében visszhangra talált ez a kérdés: miért nincs egyenlőség az emberek közt, mikor Isten egyenlőnek teremtett minden embert?

Ismételjük Zsigmondról, hogy ő sok jó törvényt hozott a nép védelmére, de ezek a törvények papiron maradtak s láttuk, hogy az 1435-iki törvény éppúgy szükségesnek találja a jobbágyok szabad költözködésének a biztosítását, mint az 1405-iki, tehát világos ebből, hogy a harmincz évi időközben a törvényt nem hajtották végre. A mit végrehajtottak: az mind csak a terhét szaporította a népnek. A kilenczedet, a tizedet bizonyára nem engedték el a népnek, a 30 dénár adót sem, a telekkatonaság intézményét már csak megerősítette az 1435-iki törvény, különben meg volt az már a törvény hozatala előtt is.

1437 márczius havában tört ki az erdélyi lázadás, de már régebb készülődött, forrongott a nép. Azonfelül, hogy a földesurak önkényesen megakadályozták a szabad költözködésben, volt még egy jóval nagyobb sérelmük az erdélyi jobbágyoknak. Nevezetesen Lépes György erdélyi püspök pénzben követelte a tizedet, terményben nem fogadta el, jóllehet a törvény is terménybeli tizedet állapított meg; sőt hogy csordultig teljen a pohár, három évig szándékosan nem hajtotta be a tizedet s egyszerre követelte azt, mégpedig a régínél nagyobb értékű új pénzben. Nemcsak a jobbágyok, de a szegényebb rendű nemesek is, megtagadták a fizetést. A püspök erre egyházi átokkal felelt, de a nép így sem fizetett. Jogtalan volt a püspök követelése, nem is beszélve arról, hogy az elcsigázott nép képtelen is volt a fizetésre.

Az oláh történetirók egyenesen az oláh nép számára foglalják le ezt a lázadást. *Jancsó* Benedek *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* czímű nagybecsű könyvében egész gyűjteményét közli azoknak a csodabogaraknak, melyeket az oláh történetirók összehordottak e lázadás történetére vonatkozóan. A legtöbben Nagy Lajosnál kezdik e lázadás történetét, azt hazudván e királyról, hogy »1336-ban szabad tetszésükre bizta a nemeseknek az oláh nép kiirtását s ez a véres elnyomás 1437-ben annyira tűrhetetlenné lett, hogy az oláhok egytől-egyig fegyvert ragadtak

zsarnokaik ellen.« A valóság pedig az, hogy a lázadók túlnyomó része magyar jobbágy és köznemes volt, oláh vajmi kevés, aminthogy Lépes püspök a magyaroktól akarta behajtani a tizedet új pénzben — mondja Jancsó — s nem az oláhoktól, kik a tizedfizetésre különben is csak annyiban voltak kötelesek, amennyiben a püspök oláhai vagy keresztény földön lakó oláhok voltak.

Az Erdélyben kiütött lázadás átcsapott a Nyirségre és a Szamosközre is. Eleinte kisebb csoportokban pusztították a nemesi kuriákat,

Táborozás Bábolna hegyén.

égettek, raboltak, a nemes családokat legyilkolták, de mind nagyobb és nagyobb sereggé verődtek s Alparét belső-szolnokmegyei falu határában, Bábolna hegyén ütöttek tábort. Itt történt meg az első ütközet, miután a lázadók által felajánlott egyezkedést Csáki László erdélyi vajda nemcsakhogy visszautasította, de a hozzá küldött követeket le is nyakaztatta. A vajda a nemesség, két székely ispán a székely csapatok élén támadta meg a lázadók seregét s habár egyik fél sem győzött, a nemességnek jóval nagyobb volt a vesztesége, a mi kitetszik abból is, hogy most meg Csáki vajda szólította fel a lázadók vezéreit az alkudozásra.

Az egyesség meg is történt a kolozsmonostori konvent előtt, 1437. julius 6-án. Egész terjedelmében közöljük ezt a rendkivül érdekes okmányt, melyet a nemesek részéről aláirtak: Farrari László, Szamosfalvi László, Zsuki Benedek és Farrari Dénes; a jobbágyok részéről a következő »előrelátó emberek«: Biró László, Biró Vincze és Bana László, Maróthi Béni Jánosnak Alparéten és Antal, Losonczi Dezsőnek Magyar-Bogáthon tartózkodó jobbágyai; továbbá Nagy Antal mester Gál-Kendről (a lázadás egyik vezére, kit az oláh történetirók *Magnu*-ra oláhosítottak a *Magnus*-ból), Tamás mester Székről, János, Jakab mester fia Kolozsvárról, László, Gál fia Antosról, kapitányok és harczosok a *magyarok* közül, végül Vajdaházi Pál mester, az erdélyi összes magyar és oláh lakosság zászlótartója.

Ime az okmány:

A magyarok és oláhok, Erdély bárkinek birtokain tartózkodó lakói egyrészt azért, mert Krisztusban főtisztelendő atya, *Lépes György* erdélyi püspök úr a magyarok részéről neki járó tizedet a csekélyértékű folyódenárokban beszedni nem akarván, *majdnem három évig* nálok összehalmozódni hagyta s újabban nagy és súlyos pénzben akarta volna *kizsarolni*, majd őket nyilvánosan és méltatlanul sújtva — a tizedek be nem fizetése miatt — igazságtalanul interdiktumot vetett rájok, mely tilalom alatt az illetők szüleiket, nővéreiket, fiaikat és leányaikat, valamint más hozzájok tartozókat, az oltári szentség és más egyházi szentségek felvétele nélkül e világból elköltözötteket az egyházon és temetőn kivül temették el a legelkeseredettebb szívvel és legkeserűbb fájdalommal; továbbá a nővéreik és leányaik a római és közönséges egyház határozatai és szokásos szertartásai ellenére — az egyház által legkevésbbé szokott mód szerint — házasodtak vagy adattak férjhez; másrészt pedig azért, mivel uraik által, *mint vásárolt rabszolgák*, nehéz szolgaságra voltak vetve, mert midőn valakinek birtokairól — tartózkodás végett — más helyre akartak költözni, még *összes javaik- és birtokaiktól megfosztva sem engedtettek el*, ezek miatt s ezekből kifolyóan a szent királyok által e magyar haza összes lakóinak adott s megengedett régi szabadságok visszaszerzése s visszakérése s *a terhek elviselhetetlen igájának* letevése és visszautasítása végett egymás között s jól megfontolt szándékkal az említett Alparét határában fekvő Bábolna hegyére összegyülvén, saját ügyeikről komolyan tanácskozván, küldött követeik által a legalázatosabban azt kérték uraiktól, hogy a szent királyok említett szabadságában hagyassanak meg.

Uraik azonban kérésökre *füleiket bedugták*, kérésöket nem hallgatták meg és a fennebb említett követeiket Csáki László erdélyi vajda *elfogatta, lenyakaztatta és szétdaraboltatta;* azután pedig őket az alvajda és székely ispán hadaival megtámadta, mely harczban mindkét részről sokan estek el.

Végre a mindenható Isten kegyes sugallatától megintetve, ugyanazon nemesek és országlakók részéről bizonyos istenfélő nemesek és a szentlélek kegyelme által megvilágosított férfiak — kik a pártok közötti békekötés végett magukat közbevetették —

sziveiknek megszelidülése után a teljes béke és egyezség megkötésére jutottak; az egymás ellen elkövetett eddigieket is félretévén, közös akaratból ilyen, s egymás között esküszegés terhe alatt sérthetetlenül megtartandó rendeletet és határozatot hoztak, annak különös kijelentésével, hogy ők az aláirt határozatokkal Istennek és az ő anyaszentegyházának, a szent koronának, nemkülömben az ő felséges és természetes uruknak, Zsigmondnak, Magyarország királyának és a korona jogainak ellenére tenni semmiben nem szándékoznak, hanem az alattvalói hűség megtartásával ők egyedül a szent királyok által már régen megengedett, most pedig különféle visszaélések behozatala által *feltünően elnyomott és teljesen eltörült szabadságokat* újra visszaszerezni törekszenek; az ország urainak, a nemeseknek és a bármely méltóságban levő és kiváló egyházi személyeknek ellene szegülni, bajt okozni vagy ártani azonban nem akartak, sőt a jövőben sem kisérlik meg.

Mivel pedig a jelenben folyó denár pénzjegy változása következtében a püspöki tizedeknek ilyennel való nem fizetése miatt míg magok összeütközésbe jöttek, másrészt egyenetlenségek és az előre bocsátott veszedelmek származtak és történtek volt, a jövőben hasonló veszélyektől való óvakodás s ezek elhárítása végett elhatározták és elrendelték, hogy mostantól fogva jövőre a püspöki tizedek fizetése fejében *husz kereszt után egy arany forintot,* vagyis száz denárt tartoznak adni és fizetni; a püspöki tizedek dézsmálása idején pedig sem azon család tagja, sem a nemesek pártján levő ne dézsmáljon; *kilenczedet* azonban *akár saját jobbágyaiktól,* akár *idegen földmivelőktől* vagy *szőlőművelőktől elvenni és elszedni a mágnások, nemesek,* vagy bárminő urak közül *senki ne merjen.*

Azok pedig, kik az érintettekben az uraktól földet vagy szőlőt haszonbérben birnak, a szőlők után *szokott tizedet,* a szántóföldek után adót s a szokásos jövedelmet tartoznak fizetni.

Minthogy továbbá az ország lakóinak minden erőszakos fosztogatása és elnyomása onnan származik, hogy azokat, akik tartózkodás végett máshová szándékoznak költözni, *még kifosztva sem bocsátották el,* azt határozzák, hogy a szabad állapotban levő emberek tizedeik és adósságaik megfizetése után, bárhová akarnak, szabadon és bántalom nélkül költözködhessenek.

Ha pedig a nemesek közül valaki az ilyen jobbágyokat, kik más helyre akarnak költözni, gátolná és javaitól megfosztaná, három márkát fizessen büntetésül. Azok pedig, kik kihágásuk miatt törvényszék elé állíttatnak vagy zálogletételre köteleztetnek, csak ügyeik kitisztázása után távozhatnak máshová.

Azokat a jobbágyokat pedig, kik titkon, a nélkül, hogy a tizedet lefizették volna, távoznak el, vagy a jog és törvény keze alól magokat önhatalmúlag kivonják, urok jogosan — az ország jogszokása szerint — saját törvényes birájától visszakövetelheti, ha saját és más két tanú esküjével beigazolja, hogy azok titkon távoztak el, vagy a törvény alól magokat kivonták. Továbbá határozzák, hogy azoknak javaiból, kik utód nélkül halnának el, *a földesúr egy három éves tinónál többet el ne vehessen,* a többi vagyon az özvegyet vagy rokonait illeti. Ha pedig némelyeknek feleségeik, örököseik és vérrokonaik nem volnának és végrendelet nélkül halnának el, *javait a földesurak birják.*

Azt is rendelik és szigorúan megtartandónak határozzák, hogy évenként ezután

AZ ERDÉLYI PARASZTLÁZADÁS: A KOLOZS-MONOSTORI SZERZŐDÉS ALÁIRÁSA.

Benedek Elek, Magyar Nép. I. *Az Athenaeum kiadása.*

folytonosan, mindig Urunk mennybemenetelének ünnepe előtt, minden egyes tanyából, uradalomból és községből két-két értelmes és szavahihető ember, az előbb említett kapitányokkal vagy közülök legalább némelyekkel, vagy más ez alkalomra kinevezendőkkel, a nevezett Bábolnahegyen megjelenjenek és ott ugyanazok a kapitányok, vagy közülök valamelyik, az öregektől megkérdezze és kitudakolja, vajjon az ő uraik őket saját szabadalmaikban meghagyták-e vagy nem? és ha úgy találnák, hogy a nemesek közül valaki az előrebocsátott rendeletet az alább irt záradékkal egészben vagy valamely részben megsértette volt, vagy azokkal ellenkezően cselekedett, esküszegőnek tartassék és a többi nemesek annak védelmezésétől tartózkodjanak és óvakodjanak.

Továbbá az adók fizetésére, az ajándékokra és a szolgálatok véghezvitelére nézve azt határozzák, hogy, ha Szent István király, vagy az ő utódainak szabadságlevelét, melyben az ő szabadságaik foglaltatnak, *megtalálnák,* vagy míg a felséges uralkodótól újra kinyerhetnék, addig az évi adó fizetésére, ajándékok adására és szolgálatok megtételére a következő módon köteleztetnek. Évi adó fejében minden jobbágy folyó pénzben *egy denárt* és nem többet tartozik fizetni Szent István napján.

Azoknak a földesuraknak, kiknek malmuk van, Urunk születése ünnepén egy köböl zabot és husvétkor hasonlóképen két kalácsot és egy csirkét tartoznak adni az illetők.

A szolgálatok teljesítésének fejében pedig egy napon kaszálni vagy aratni, vagy a malmok gátjait javítani és bevett szokás szerint kellő állapotban fentartani köteleztetnek.

A *sertés- vagy méhtizedet,* vagy más ilynemű adót, amint ez bizonyos időben, nevezetesen a várnépek közt úgy a magyaroktól, mint az oláhoktól eddig megköveteltetett, úgyszintén a közönséges *»akó«-nak nevezett adót,* a földesuraknak *senki se tartozzék megfizetni.*

Továbbá a jobbágyok a kamarai rendes szolgálatokat és szolgálmányokat teljesíteni tartoznak, de ezenkivül őket másra erőszakolni *a kamarai gróf ne merje.* Ugyanazon kamarai ember a bort más házakban vagy helyeken, mint saját házában nem mérheti és saját borainak mérése idejében más mérőket a méréstől el ne tilthasson.

Határozzák és rendelik, ha Szent István szabadságlevelében hiányosan lenne kifejtve az urak és jobbágyaik között való viszony, akkor magok részéről Istenfélő és buzgó embereket tartoznak választani, kik, megválasztatván, a többi jóakaratú nemesekkel, kik e czélra a nemesek közössége által választattak, üljenek össze, erről komolyan tanácskozzanak és rendelkezzenek, meghatározva a mód- és jogszokást, melyben a jövőre nézve úgy ők, mint utódaik békével megmaradhassanak.

Továbbá határozzák és rendelik, hogy mikor táborba szállanak, az illető községek tartozzanak élelmiszereket adni, azonban méltányos és jutányos árban és ne zsaroljanak, mint eddig tették. Egyúttal azt is rendelik, hogy azok, kik banderiumot tartani kötelesek, tartsanak az illető vidékeken megbizható hírthozó kémeket, hogy *minden csekélységért az urak ne szólitsák a népet fegyverbe.*

Rendelik még azt is, hogy bárki bárhol a nemesek közül, bármilyen szándéku lélekkel a nevezett jobbágyok közül valakit megölne, kinoztatna vagy másképen ontaná vérét, akár az ő jobbágya, akár idegen legyen az, ha ezt az illető két tanúval törvényesen bebizonyitani tudja, esküszegőnek tartassék; a többi nemesek pedig óvakod-

janak az ilyennek védelmezésétől. Viszont, aki azon jobbágyok közül akár saját uraik, akár más nemesek ellen fellázadva, ugyanezt tenni merészelnék, neki kárt és egyéb rosszat okoznának és ezt ellenük hasonló módon két vagy három tanúval bebizonyítanák, főbenjáró vétség alapján tüstént összes javaik elvesztésével bűnhődjenek.

Szigorúan megtartani rendelik: senki a nemesek közül, kapitányaikat vagy más választott embereket vagy bárkit is a parasztok rendjéből, azért, hogy most fegyverrel léptek fel, bántalmazni és károsítani ne merjen, mert hűségszegőnek fog tartatni; ha akad ilyen, sem a vajda, sem az alvajda, sem pedig a püspök és a székelyek ispánjai az ilyent ne segítsék, mert ők is esküszegőknek fognak tartatni.

Azt is elrendelik, hogy a néhány év óta be nem fizetett püspöki tizedet a most folyó pénzben, húsz kereszt után száz denárt fizessenek, úgyszintén a királynak szóló tartozást is, ötszáz denárt, nem várva ezekre a királyi felségtől esetleg kiadandó teherkönnyítő visszavonó rendeletet.

Elhatározták és szigorúan megtartani rendelik, hogy, ha Szent István szabadságlevelét megtalálnák, akkor az, ha pedig nem, akkor ezen fennebbi konstituciók legyenek kötelező érvényüek, melyek örök időkre visszavonhatatlanul fenmaradjanak.

Aki ezen fennebbi kötelezettség és szerződés ellen tenne, akár úr, akár jobbágy, az hitszegőnek tartassék és az ilyenek védelmétől mindenki tartózkodjék és óvakodjék.

Tehát, mint a szerződésből világosan kitetszik, az erdélyi parasztságnak súlyos okai voltak a lázadásra. Lépes püspök uj pénzben követeli az egyházi tizedet, mégpedig három évit egyszerre s mert nem fizethetik meg, egyházi átok alá veti a népet. Helyesen jegyzi meg Jancsó Benedek már idézett könyvében, hogy a husszitizmus miatt való üldözésnek nincs része a lázadásban, hisz ha a lázadó parasztok hussziták lettek volna, nem nagyon törődnek az egyházi átokkal. A tized, az egyházi átok és a szabad költözködés önkényes megakadályozása: ezek a lázadás legfőbb okozói. Ám egyéb is kitünik a szerződésből. Az, hogy e szerződés megkötésénél a lázadók kerekedtek felül, ők diktáltak s a nemesség kénytelenkelletlen elfogadta ugyan a szerződést, de nyilván azzal a hátsó gondolattal, hogy azt nem tartja meg. Nem is tarthatta meg, hisz a szerződésnek nem egy pontja ellenkezett az országos törvények határozataival. És csakugyan már 1437. szeptember 16-ára a nemesség gyűlést hivott Kápolnára s erre a gyűlésre meghívta a székelyeket és a szászokat is. A gyülésnek az volt a célja, hogy a nemesség a székelyekkel és szászokkal szövetkezzék a jobbágyság ellen. A gyűlésen megjelentek úgy a székelyek mint a szászok képviselői s a tanácskozás eredménye a három nemzet: az erdélyi magyar nemesség, a székelység s a szász nép uniója lett. A három nemzet képviselői szerződést kötöttek, melyben kötelezik magukat, hogy bármely országháborító ellenség ellen kölcsönösen támogatják egymást s ha köztük merülnének fel vitás kérdések, törvényes

birájuk elé viszik. Ez a szerződés, mely a parasztlázadás hatása alatt jött létre s mely később Erdély külön alkotmányának alapjául szolgált, ujabb lázadásnak lett okozója. Tudnunk kell, hogy a lázadó parasztok a nemességgel kötött szerződés után sem széledtek el, ami amellett tanuskodik, hogy maguk sem nagyon biztak a szerződés pontjainak végrehajtásában. Mikor aztán hírül vették a három nemzet unióját, melyben akkor nem is láthattak egyebet, mint ellenök irányuló »véd- és daczszövetséget«, ujra kitört a lázadás, mégpedig most nagyobb erővel s nagyobb területen, amennyiben a lázadás tüze átcsapott az erdélyi határon, fellázadtak a nyirségi és szamosközi parasztok is.

E lázadás lefolyásáról nincsenek részletes adatok, de annyit tudunk, hogy a nemesség Csáki László vajda vezetése mellett a Szamos mentén megverte a parasztokat, úgyszintén megverték a szamosközi és nyirségi parasztokat is. Az ütközet a nemesség javára dőlt el ugyan, de nem végződhetett a parasztság teljes leveretésével, máskülönben a nemesség aligha áll szóba másodszor is a lázadók vezéreivel. Ujabb egyességet köt a nemesség és parasztság Apátiban, 1437. október 6-án, s ebből a szerződésből már az látszik, hogy a nemesség kerekedett felül. Ez a szerződés jogot ad a földesurnak, hogy a jobbágyot, ki »most, e felzúdulás alkalmával« más helyre költözött, »az ország régi szokása szerint«, *erővel is* visszaköltöztesse, ha az illető jobbágy a költözésre engedelmet nem kapott s a jogos terrágiumot és egyéb tartozásait előzetesen le nem fizette. Az így erőszakosan visszavitt paraszt köteles 15 nap alatt megfizetni a tartozását, akkor aztán szabadon mehet. A szabad költözködést ez a szerződés is biztosítja különben, éppúgy mint az országos törvény, föltéve természetesen, ha a jobbágy minden tartozásának eleget tett. »Minden földesúr — így szól a szerződés egyik pontja — saját birtokán biráskodási jogot gyakorolhat, és ha valamely jobbágyát elitéli vagy elmarasztalja, joga legyen az itéletet végrehajtani és rajta azt is fel is hajtani, amiben elmarasztalta. Ha pedig valamely jobbágy földesura itéletével megelégedni nem akar — a szokás szerint — más faluba vagy helységbe mehessen ügyét megfelebbezni, hol aztán bármit határozzanak is, abban mind a földesur, mind a jobbágy megnyugodni tartozik.«

E néhány pontból is látható, hogy a kolozsmonostori és az apáti békeszerződés közt óriási nagy a különbség. Amott a nemességet, itt a parasztságot látjuk kényszerítő helyzetben, s ha a parasztok ügyük diadalában biznak, bizonyára nem irnak alá oly szerződést, mely a földesurat a jobbágy erőszakos visszaköltöztetésére iogosítja s nyilván nem

találhattak valami erős védelmet abban a pontban sem, mely megengedí a parasztnak a felebbezést — egy másik községbeli földesurhoz! Földesurtúl földesurhoz felebbezni a jobbágynak, ki még kevéssel ezelőtt fegyvert fogott a földesurak ellen — várhatott-e a jobbágy igazságot?!

A szerződést különben, melyet a parasztok részéről Budai Antal, széki Nagy Tamás, világos-berki Oláh Mihály és Gál, Kolozsvári János mesterkapitányok, továbbá diódi Gazda Benedek, Vajdaházi Nagy Pál, ujfalusi Kovács Bálint, Csegő Gergely, busai Gréb Balázs, almási Nagy Elek, zombori Hencz István, alparéti Bán László és hunyadi Valkai Miklós

Jelenet az erdélyi parasztlázadásból.

írt alá, követek által Zsigmond királyhoz küldötték megerősités végett s azzal a kérelemmel, hogy a király véglegesen szabályozza a földesurak és a jobbágyok közt levő viszonyt. A követek el is indultak, de a szerződést és a kérelmet a királynak, ki épp ez idő tájt halt meg Znaimban, Prágából visszatérőben, nem adhatták át. A szerződésben az is benne volt, hogy addig is, mig a király megerősítené, a feleknek ehhez a szerződéshez kell szabni magokat. De a parasztok nem tartották meg a szerződés pontjait. Az elégedetlenség, a nyugtalanság tovább tart s Zsigmond halála után csakhamar ujabb lázadás üt ki: parasztlázadással

kezdődik Albert király rövid uralkodása. Ebben a lázadásban már részt vesz az alsóbbrendü városi polgárság is, mint a jobbágyság szövetségese, s abban is különbözik az előző lázadásoktól, hogy a nemesség és a jobbágyság a városok falai közt méri össze fegyverét. Közvetlen Zsigmond halála után teljes erővel tör ki a lázadás, épp abban az időben, midőn a török is mind fenyegetőbben lép föl. Az apáti szerződéssel elégedetlen parasztok végig pusztítanak a vármegyéken meg a szászok földjén s Kolozsvárt, Tordát és Enyedet elfoglalják. Az erdélyi nemesség ujra fegyvert fog Csáki László vajda vezetésével, egyesül a nyirségi meg a szamosközi nemességgel, melléje szegődnek az unió értelmében a székelyek és szászok is s 1438. január 8-án Kolozsmonostornál összeütközik a lázadók seregével. Az elkeseredett harcz a nemesség győzelmével végződik, a lázadókat szétverik s ezek egy része Kolozsvárra, más része Enyedre menekül: ott vernek hadiszállást. Ám a nemesség nem áll meg a féluton, körülkerítik mind a két várost. Enyedet felégetik, számos parasztot elfognak s ezeket és már a kolozsmonostori ütközetben elfogott parasztokat karóba huzatják. Ugyanígy cselekesznek a Kolozsvár falai közé menekült parasztokkal is, kiket a nemesség a szászok segítségével győz le. Érdekes a levél, melyet a nemesség ez alkalommal a szászokhoz intéz.

»Ime — így szól a levél — mi Kolozsvár alatt állva, azt *hatalmasan* bezártuk, hogy *onnan senki ki nem mehet.* Azért most a ti barátságotokhoz fordulunk és *Albert királyunk nevében* meghagyjuk és parancsoljuk, hogy soraink vétele után azonnal mind gyalogos, mind lovas katonáitokkal *az istentelen és hütelen parasztok kiirtására* hozzánk segítségül sietni ismerjétek kötelességeteknek; tudomásul vévén azt, ha eljönni vonakodnátok, azt királyunknak szokott módon tudtára adjuk. Ne legyetek különben ellene, hogy ha urunk, királyunk kegyében meg akartok maradni.«

A nemesség tehát a székelyek és szászok segítségével leverte a parasztlázadást s közvetlen ez után gyülést tartottak Tordán, amely gyülésen megujították az uniót. Ennek czélja, Lépes vajdának megerősítő oklevele szerint, nemcsak az volt, hogy »a parasztok dühös lázadása« ellen biztosítsa a védekezést, de egyben a törökök esetleges betörései ellen is. Ugyanaz a megerősítő oklevél erősen hangsulyozza, hogy az unió értelmében a *szászoknak* különösen a lázadó parasztok leverésére kell segítséget nyujtani.

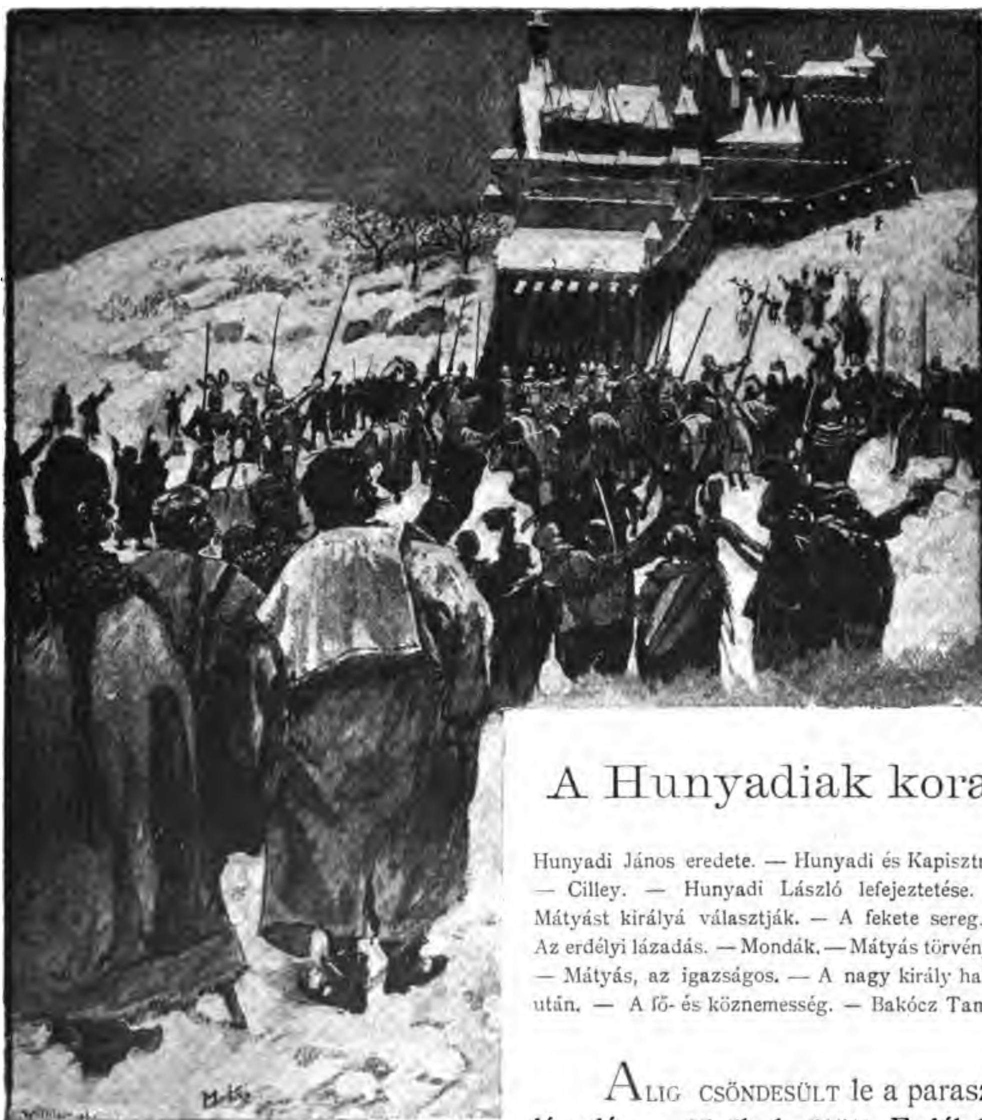
Amint láttuk, ezt a segítséget igénybe is vette a nemesség s hosszú időre megtörte a jobbágyságot. De nem telt el száz év, az elnyomott nép

ujra fegyvert ragad s Magyarország rettentő lázadás szinhelye lesz, oly lázadásé, mely lefolyásában, méreteiben, következéseiben messze tulhaladja az erdélyi parasztlázadást. A Dózsa-lázadás ez, melyhez képest gyermekjáték volt az erdélyi parasztlázadás.

Hetvenenöt évi időköz van a két lázadás közt. Ismerkedjünk meg nagy vonásokban ez időköz történetével, olvassuk előbb a történetnek ragyogó és sötét lapjait, hogy megérthessük azt a borzasztó drámát, melynek a főhőse Dózsa György.

A történelemnek nagy, dicső alakjaival találkozunk még e lázadás előtt: Hunyadi Jánossal, a törökverővel s fiával, Mátyás királylyal, az *igazságossal.*

A Hunyadiak kora.

Hunyadi János eredete. — Hunyadi és Kapisztrán. — Cilley. — Hunyadi László lefejeztetése. — Mátyást királyá választják. — A fekete sereg. — Az erdélyi lázadás. — Mondák. — Mátyás törvényei. — Mátyás, az igazságos. — A nagy király halála után. — A fő- és köznemesség. — Bakócz Tamás.

Alig csöndesült le a parasztlázadás, a török beütött Erdélybe, elözönlötte a Maros völgyét, egymásután dulta fel a falvakat, városokat; ám a nemesség, melynek harczi kedvét a parasztlázadás erősen lelohasztotta, közönyösen, szinte összetett kézzel nézte a török rabló csapatok szörnyü pusztításait. Hat hétig raboltak, égettek a törökök, fogdosták össze a lakosokat: nem állották utját, szabadon prédálhatott s mikor aztán maga is megelégelte a pusztitást, 70 ezer fogolylyal vonult ki Erdélyből, a törcsvári szoroson keresztül. A nemesség fásultan nézte a török terjeszkedését, s midőn Albert király, egy évi távollét után, külföldről haza került és országgyülést hivott egybe, az itt egybegyűlt

nemeseket nem az a gond foglalkoztatta, hogy miként védjék meg az országot a török ellen, hanem hogy ujabb jogokat és kiváltságokat szerezzenek s a hadviselés terhe alól lehetőleg megszabadúljanak. Megujították a nemesség ama régi kiváltságát, hogy az ország határain túl nem kötelesek hadba kisérni a királyt s itt a hazában is csak akkor tartoznak fegyvert fogni, ha a király, az egyházi és világi főurak bandériumai nem elégségesek a haza védelmére. S történt ez éppen akkor, mikor Murád szultán az addiginál jóval nagyobb hadi erővel indult, hogy elfoglalja Magyarország déli részét. Akkor már a Havasalföld a török kezén volt.

E nehéz időben tűnik fel *Hunyadi János,* az egykori oláh kenéznek ivadéka. A magyar embernek nincs oka szégyenleni, hogy történelmünk egyik legdicsőségesebb alakja oláh-eredet, sőt méltán lehet büszke a magyar géniusz csudálatos erejére, mely ezer éves multunk folyamán oly sok nagy embert hódított meg a magyar nemzetnek, tett szívvel-lélekkel magyarrá. A magyar szellem elvitázhatatlan dicsősége ez s éppenséggel nem áll érdekünkben, hogy a törökverő Hunyadi Jánosnak tiszta magyar eredetét bizonyítgassuk. A mit az egykorú s a későbbi krónikások, sőt még e században is jeles történetirók az ő eredetéről irtak, az ujabbkori nyomozás mind megczáfolja. Mese, hogy Hunyadi János Zsigmond királynak egy oláh paraszt leánytól született törvénytelen fia, s azt is megdöntötték, hogy egy ismeretlenebb magyar nemesi család sarjadéka. A legujabb kutatások eredménye az: hogy Hunyadi János az albán, rumén, bolgár, szerb, czinczár népelemekből összeverődött oláh népfajból ered. Első őse, a kiről a történelemnek tudomása van, *Serb* nevü oláh kenéz volt, a ki a XIV. század végén királyi adományul kapta a Hunyadiak ősi fészkét, Vajda-Hunyad várát s ezzel a család *magyar nemessé* lett. Ennek a Serbnek volt a testvére *Radul,* akinek három fia volt: *Radul, Magos* és *Vojk.* Ez utóbbi már Zsigmond király udvarában tartózkodott, mint udvari lovag, s kedvelt vitéze volt a királynak. *Hunyadi Vojk* egy Marsinai Erzsébet nevü oláh nemes leányt vett feleségűl s e házasságból négy gyermek született: két leány és két fiú, János az egyik, a nagy Hunyadi János, Jován a másik, a ki szintén több csatában vesz részt, s vitézül harczolt a törökök ellen. A leányok közül az egyik egy Székely nevü nemesemberhez ment feleségűl, s anyja lett Székely János bánnak.

Mint magyar köznemes lép tehát az oláh eredetű Hunyadi János a történelem szinpadára, s midőn a nemesség a legválságosabb időben huzó-

A NÁNDORFEHÉRVÁRI CSATA 1456-BAN.

Az Athenaeum kiadása.

dozik a török ellen való hadviseléstől, Albert királynak ebben az egyszerű köznemesben van legnagyobb bizodalma, a ki már Zsigmond korában kitüntette magát a husziták ellen viselt hadakozásokban. Őt és öcscsét Jovánt bizza meg a szörényi bánság védelmével. Itt kezdődik Hunyadi János tüneményszerű emelkedése. A köznemes szörényi bánná lesz s ezzel fölemelkedik a főnemesek rendjébe, és fölemelkedik később a legmagasabb polczra: Magyarország kormányzója lesz. Előkelő nemes ember leánya, Szilágyi Erzsébet a felesége s ez által atyafiságba kerül több főnemesi családdal.

Könyvem keretén kivül esik az ő nagy hadi tetteinek leirása, elég a történeti tényt följegyeznem, hogy az ő hadvezéri fényes talentoma, példás, önzetlen hazafisága hosszú időre elhárította Magyarországról a török hódítás szörnyű veszedelmét; hogy nem csüggedett akkor sem, midőn a nemesség, szertehuzván, alig mozdult meg a török ellen. A nándorfehérvári csatát értem, midőn Hunyadi és a tüzes szavú, lángoló lelkességű minorita barát, Kapisztrán János, együtt vezetik a nagyobbára hiányosan fegyverzett parasztokból álló sereget a török ellen s fényes győzedelmet aratnak. Ha valaki, Hunyadi János láthatta, hogy a főnemesség banderiális hadi szervezete, a köznemességnek esetről esetre való fölkelése gyönge, megbizhatatlan védelem a török rengeteg nagy hadi ereje ellenében, s természetes, ha a hadi erőnek más alapon való szervezésén munkált. Ő kezdette meg a *zsoldos* csapatok szervezését, kezdetben a maga költségén, majd az országgyülés által megszavaztatott adóból, minden öt telek után egy s minden jobbágytalan négy nemestől egy forintban állapitván meg a hadi adót

Négy király uralkodásának (Zsigmond, Albert, Ulászló és V. László) idejére esik Hunyadi János dicsőséges pályafutása s nemcsak a törökök ellen való védekezés nehezült e férfi vállaira, de neki jutott a nehéz feladat is: helyreállítani az ország belső rendjét, mely Albert király halála után fenekestől felfordult. A trónért való versengések ideje megujul, két táborra szakad az ország: az egyik Ulászló mellett (őt támogatja Hunyadi János is), a másik Albert csecsemő fiának, a későbbi V. Lászlónak jogai mellett harczol s a harczokban, természetesen, legtöbbet szenved az ország. Albert özvegye segítségül hívja a cseheket, kik Giskra vezérlete mellett megszállják a felvidéket, ott apró favárakat építenek s ezekből a rablófészkekből ki-kicsapva, rabolják, fosztogatják a népet, különösen az Ulászló pártján állókat. Akár csak a tatárjárás idején, egész vidékek néptelenekké lesznek, mert a védtelen nép menekül,

rengeteg erdőkben bujdokol Giskra rabló csapatai elől. Az ország déli részében s tul a Dunán az özvegy királynét pártoló Garay László féktelenkedik, fellázadván Ulászló király ellen, mignem Hunyadi leveri őt és híveit.

A várnai gyászos emlékezetű csata után király nélkül marad az ország: Ulászló a csatamezőn esett el s az országgyülés Hunyadi Jánost választja kormányzónak. Hét évig viseli e tisztet Magyarországnak az időben legnagyobb embere, még herczegi czimet is kap a pápától, de mi sem jellemzi fényesebben az ő egyéniségének nemes voltát, hogy sohasem használta e czimet. Megalapította családjának erejét, hatalmát, ám nem az ország rovására, de sőt inkább annak javára. Midőn a kiskoru László király haza jön s elfoglalja apja örökét, továbbra is a hazának szenteli minden erejét. Nagy volt ellenségeinek, irigyeinek száma, de tündöklő erényeit nem nélkülözhették s a király és az ország tanácsa őt bizza meg az ország jövedelmeinek a kezelésével, és ő benne látják az egyetlent, ki az országot s általában a kereszténységet megvédheti a török ellen.

1453-ban koronázták meg V. Lászlót s a következő évben tartott országgyülés főtárgya a török ellen való védekezés megbeszélése. Ezen az országgyülésen Hunyadit az ország főkapitányává nevezik ki s az egyházi és világi főurak, nemkülönben a köznemesség részéről hat-hat urat választanak melléje, hogy együtt vizsgálják meg, hány zászlóaljat lehetne felállítani a királyi jövedelmekből. Ennek az országos bizottságnak a feladata volt arra is ügyelni, hogy a papok jövedelmeik arányában járuljanak a hadsereg fentartásához, úgy amint azt már Zsigmond idejében elrendelte volt az országgyülés. Kimondta az országgyülés, hogy főurak és köznemesek személyesen tartoznak megjelenni a táborban. Minden megyében biztosokat neveztek ki a jobbágytelkek és a jobbágytalan nemesség összeirására. Minden száz jobbágy teleknek négy lovas és jól fölfegyverzett két gyalogost kellett kiállítani, a jobbágytalan nemeseknek pedig fejenként kellett felkelniök. De a jobbágytalan nemesség is, sőt a telekkatonaság is csak az ország határán belől volt köteles hadat viselni. Ugyancsak minden száz telek után négy lovast és két gyalogot kellett kiállítani a király s a királyné városainak, Cilley (a király nagybátyja) kiváltságos városainak, a jászoknak és a kunoknak. Jószágvesztést mért a törvény azokra a nemesekre, kik nem e szerint cselekesznek, a tábort idő előtt elhagyják, fejvesztést a parasztokra (a paraszt csak a fejét veszthette el), a

főurakra és köznemesekre pedig, ha hiányosan állították ki a fegyvereseiket, minden lovas után 16, minden gyalogos után 10 arany forint birságot rótt ki a törvény. Két esztendő sem telt el, kitünt, mint annyiszor

Hunyadi László búcsúzik híveitől. (Benczur Gyula festménye után.)

már, hogy könnyebb törvényt csinálni, mint végrehajtani. Midőn 1456-ban fegyvert kellett volna ragadni minden fegyverfogható embernek, mert Mohammed szultán rettentő nagy sereggel indult Magyarországnak, magyar hadsereg nem volt. Láttuk, hogy az 1454-iki törvény fej- és jószágvesz-

téssel fenyegette meg, ki szükség esetén ki nem áll, ám a főurak, s köztük első sorban Cilley és Garay, nem a töröktől féltek, hanem Hunyadi János hatalmától.

Alattomos fondorlatokkal, cselszövényekkel igyekeztek félrelökni korának legnagyobb hősét s Cilley az általa léhán nevelt kiskorú királylyal könnyen tudta elhitetni, hogy Hunyadi a maga fejére akarja tenni a magyar koronát. Szinte tőrbe ejtik Hunyadit, kész a terv, hogy eltegyék láb alól, eltegyék a legválságosabb időben. És ekkor mutatta az igazi honszerelem legragyogóbb példáját az egykori oláh kenéz ivadéka. Az ármánykodásokra hivatalának letevésével felelt, ellenben mikor látta, hogy mind közelebb-közelebb jön az ország határához a török hadsereg, feledi a méltatlan bántalmakat, s mikor Cilley a kis királylyal Budáról Bécsbe szalad és a főnemesség, követvén a király példáját, összedugott kézzel várja a törököt: kibékül legnagyobb ellenségeivel, Mátyás fiát eljegyzi Cilley Erzsébettel, László fiát Garay Máriával, ő egymaga tizezer zsoldost ajánl fel a hon védelmére — mind hiába: az ő kibékülése őszinte volt, az ő honszerelme igaz volt, önzetlen volt, annál kevésbbé voltak őszinték ellenségei.

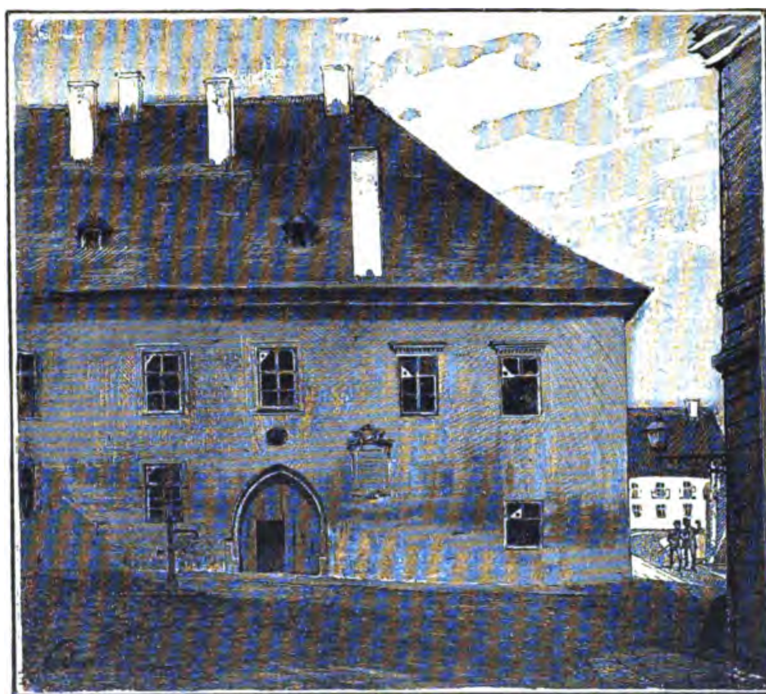
A valóság ez: midőn Mohammed 1456 julius első napjaiban 150 ezernyi sereggel s 300 ágyuval Nándorfehérvár alá érkezett s ostrom alá fogta a várat, alig néhány főur áll ki Hunyadi mellett, az igazi segítség az a lelkes sereg, melyet Kapisztrán János toborzott össze parasztokból, diákokból és barátokból, kik többnyire vasvillákkal, botokkal, szekerczékkel, kaszákkal voltak fölfegyverkezve. Tanulatlan, fegyelmezetlen sereggel, melyet közben tanítania kell, aratja utolsó és legfényesebb győzelmét Hunyadi a törökökön.

Utolsó győzelmét, mert a táborban kiütött ragályos betegségnek áldozatául esett: Kapisztrán János karjai közt lehelte ki nemes lelkét, megáldván előbb fiait, s utolsó szavaival is lelkesítvén a halálos ágya köré sereglett urakat a török ellen való hadakozásra.

Az egész nemzet gyászolt, de volt egy ember, kinek nagy ünnep volt Hunyadi halála: Cilley Ulrik. Az ő kezébe került most a hatalom, s ha az apát nem tehette el láb alól annak idején, most elérkezettnek látta az időt arra, hogy kipusztítsa az egész Hunyadi nemzetséget. Hunyadi László gyászos végét ki nem ismerné? Az ármányos Cilley beleköt az ártatlan ifjuba, s midőn az ifjú hű emberei lekaszabolják ezt a gonoszlelkű embert, a megijedt király, ámbár esküvel fogadja Hunyadi özvegyének, hogy nem torolja meg Cilley halálát, Budán, a Szentgyörgy

piaczán, bakóval végezteti ki a nagy Hunyadi méltó fiát. Mátyást csak gyermekkora menti meg a haláltól.

Alkonyatkor, úgyszólván titokban hajtották végre Hunyadi János fiának lefejezését, mert nem ok nélkül tartottak attól, hogy a nép, mely bálványozva szerette Hunyadi Jánost s e szeretetét átruházta fiára is, megakadályozza a törvénytelen, igaztalan itélet végrehajtását. Ám a budai nép, mely egész nap kint a szőlőhegyek közt hullatta véres verejtékét, csak este, mikor fáradtan tért haza munkájából, tudta meg, hogy mi történt. Futótűzként terjedt el a megdöbbentő hír, hirtelen megelevenedtek

Mátyás király szülőháza Kolozsvárt.

az utczák, a nép nagyobb és nagyobb tömegekbe verődött, a felháborodás hangja kitört az egyszerű szőlő-munkások szívéből, s valóságos zendülés támadt: az *első utczai zendülés,* a melyről tudomásunk van. A katonaság, akárcsak ma történt volna, szétverte a zendülő parasztokat, de ezzel nem fojtották el a mértéktelen felháborodást, mely országszerte hatalmába ejtette a jobb érzésű emberek szívét. Ezt a felháborodást nem hogy csillapította volna, de még fokozta a király nyilt levele, melyben nem átalotta gyalázni a dicsőséges emlékezetű Hunyadi Jánost, a fiait meg felségsértéssel rágalmazta s nevezetesen azzal, hogy Hunyadi László Cilley után a királyt

is meg akarta ölni. És mikor a király országgyűlést hirdet, hogy a törökök ellen való védekezést megbeszéljék, alig néhányan mennek a gyűlésre, forrongott az egész ország, különösen a köznemesség és a parasztság s Hunyadi sógora, Szilágyi Mihály zászlaja alá nagy tömegekben verődnek össze az elégedetlenek, a Hunyadi-család meggyalázása miatt forrongó hazafiak. Szilágyi Mihály csaknem egész Erdélyt elfoglalja, özvegy Hunyadiné zsoldosai már-már elfoglalják Budát, a felvidéken pedig szintén kitört a lázadás a király ellen. A gyámoltalan László, épp mint a nándorfehérvári csata elől, most is Bécsbe menekült, de nem feledte magával vinni Hunyadi Mátyást. Csakhamar azután meghal V. László s halála véget vet a forrongásnak is, ám az öreg Szilágyi nem pihent, fáradhatatlanúl toborzotta híveit. Nagy tervet forgatott elméjében: magyar királyt akart Magyarországnak, magyar királyt Hunyadi Mátyás személyében.

Nem volt könnyű a feladat, melyre vállalkozott. Sokan szerették volna fejükre tenni a magyar koronát, többek közt Fridrik császár s Kázmér lengyel király és a magyar főurak közül is kettő: Garay és Ujlaky. Hanem mire a királyválasztó országgyűlést egybehivták, Szilágyi husz ezer vitézt toborzott a zászlaja alá, s megérkezvén Pestre, a Hunyadi-ház híveiből még husz ezer vitéz csatlakozott ehhez. 1458. telén volt a királyválasztás. A 40 ezer vitéz a Duna jegén állott fel s este felé, mikor az urak még mindig nem tudtak megállapodni a magyar király személyében, a különben is türelmét vesztett sereg elvégezte az urak dolgát: egyszerre zúgott föl 40 ezer ember ajkán Mátyás neve! A Duna partján összegyülekezett köznép lelkesülten visszhangozta Mátyás nevét, a lelkes zúgás áthallatszott Budára s az urak, kénytelen-kelletlen, elfogadták az alacsony sorsból eredt ifjut Magyarország királyának. Akkor még csak 15 éves volt Mátyás, Szilágyit tehát öt évre kormányzónak választották az ifjú király mellé. Ki gondolt volna, hogy az ifjú testben férfi-lélek lakozik, érett ember lánglelke, ki eszével, soktudásával megszégyenít sok öreg embert!

Az urak engedtek a kényszerítő helyzetnek, megválasztották Mátyást Magyarország királyának, de gonosz indulattal mindjárt meg is kötözték a kezét. A királyválasztó országgyűlés nyomban kimondotta, hogy a király *saját zsoldosaival* védje az országot, a főurakat és köznemeseket csak a legnagyobb szükség esetén szólíthatja hadba s a nemesek jobbágyaitól ne szedhessen adót. A kik ezt a határozatot hozták, nyilván pünkösdi királyságot szántak Mátyásnak. Az öreg Szilágyi maga is elfogadta ezeket a föltételeket s így a fiatal király a lehető legsúlyosabb viszo-

nyok között kezdette meg uralkodását. Csehország felől a husszíták törtek be az országba s pusztitottak egész Pestig, délfelől meg a törökök fenyegették az országot, sőt már be is csaptak a temesi bánságba. Hát most mint védje meg az országot a király, ha fő- és köznemesség csak a legnagyobb szükség esetén fog fegyvert, s miből szerezzen zsoldosokat, ha a jobbágyok sem fizetnek adót?! Megnehezítette a király helyzetét nagybátyja gyámkodása is. Már azért is neheztelt az öreg Szilágyira, mert azokat a nehéz feltételeket elfogadta, de különben is maga akart uralkodni, egyedűl. Érezte az erejét, képességét, nem volt szüksége kormányzóra. Úgy segített hát magán, hogy nagybátyját, kiben amúgy sem voltak meg a képességek ország kormányzására, mellőzni kezdette fontosabb elhatározásaiban. A békételenkedő, zsémbes öreget nemikép azzal engesztelte ki, hogy beszterczei gróffá nevezte ki, s egyben leküldötte a délvidékre, hogy ott szemmel tartsa a törököt. Az öreg úr azonban nem sokáig maradt a délvidéken: király öcscse tudta s engedelme nélkül Beszterczére ment, s ott kegyetlen bosszút állott a szászokon, kik, midőn Hunyady László halála után Mátyás részére el akarta foglalni a várost, csúfosan visszaverték. De az öreg úr, úgy látszik, még mindig nem ismerte Mátyást. Azzal, hogy Beszterczét felgyujtotta, a polgárokat kegyetlenül megkinoztatta, nem szerzett örömet a fiatal királynak, ellenben szörnyű haragra lobbantotta az engedetlenség. Olyat tett most Mátyás, amit senki sem várt tőle: nagybátyját a világosi várba záratta s ott is tartotta egy esztendeig. E ténynek rendkivül nagy volt a hatása. A főurak megdöbbentek a fiatal király szigorán, mely még a vérbelije iránt sem ismer kiméletet, ha az nem teljesíti alattvalói kötelességét. De föllélekzett a szegény, elnyomott nép, melynek az adóját nem engedte el ugyan, de megmutatta első cselekedetével, hogy *igazságos,* hogy nem ismer osztály- és rangkülönbséget: egyenlő mértékkel mér úrnak és parasztnak!

Egyfelől az ország védelme a törökök és husziták ellen, másfelől Mátyásnak világhatalomra való törekvése nagy áldozatot követelt a nemességtől s a jobbágyságtól egyként, s az ő uralkodása alatt valóban nagy és sulyos terhek nehezedtek a népre. És ha mégis Mátyás emlékét szeretettel őrzi szivében a magyar nép mind e mai napig, ennek magyarázatát egyedül az ő erős igazságszeretetében, osztálykülömbséget nem ismerő szigorú pártatlanságában kell keresnünk. A nép ösztönszerüleg huzódott Mátyáshoz, kiről tudta, hogy nemzetsége alsóbb osztályból eredett s természetes védőt keresett és talált is benne a nagy urak

ellenében, kik tényleg görbe szemmel nézték a kenéz-ivadékot Magyarország trónján. Igaz, hogy az a sok mese, anekdota, a mi az idők folyamán Mátyás alakja köré füződött, nem is magyar eredetű mind, de épp ez is a mellett bizonyít, hogy a nép Mátyás iránt való nagy szeretetében minden rokonszenves vonást, minden az ő személyét kedvező színben láttató történetet rája halmozott. De az nem mende-monda, hogy sokszor megfordult a nép közt, szívesen szóba állott a paraszttal, s alkalom adtán ott a helyszínén, maga szolgáltatott igazságot. Az ilyen eseteknek hamar híre ment, szájról-szájra járt s Mátyás már életében legendás alakká vált a nép lelkében.

A nagy külső háborúk, a belső villongások, melyeknek egyes hatalomra, sőt királyságra vágyakodó főurak voltak az okozói, temérdek áldozatot kivántak, de viszont nemcsak a törvények, mint annyi más királyunk idejében, de a tények is bizonyítják, hogy Mátyás a szegény jobbágyot erélyesen megvédte a földesurak kapzsisága, önkénykedése ellen.

A hadsereg ujjászervezése volt első gondja, ez volt fő tárgya az 1458-iki országgyülésnek, melyet Szegedre hívott össze. Ezen a gyülésen elhatározták, hogy a királyi hadakat a királyi jövedelem mértéke szerint szaporítják s ezekhez csatolják a királyi jószágok telekkatonaságát is, még pedig minden husz telek után egy katonát. Az egyházi és világi főurak kötelesek fentartani a banderiumokat s ezenkivül ők is minden husz telek után egy katonát állítanak ki. Azok a nemesek, kik egyes urak szolgálatában állanak, a jobbágytelkeik után járó katonákat a megyei zászlóaljba küldik; a jobbágytalan nemesek pedig tizen küldenek egy telekkatonát. A nemesség azonban nem köteles a királyt az ország határán túl követni hadba, csupán a telekkatonaság.

Ez csak a kezdet kezdete a hadsereg ujjászervezésében. Komoly háborúban nem nagy hasznát vehette a hirtelenében összetoborzott, gyakorlatlan, rosszúl fegyverzett telekkatonaságnak, s Mátyás csakhamar megveti alapját a később oly hiressé vált *fekete seregnek*, s mert az 1458-iki törvény nem terjedett ki Erdélyre, ott is szervezte a haderőt, a nemeseket, székelyeket, szászokat és jobbágyokat jószág- és fejvesztés terhe alatt kötelezvén a haza védelmére. Az idővel 40 ezer főnyire szaporodott fekete sereg, melynek cseh sereg volt a magja, székelyek az íjászai, alföldi magyarok a huszárai, mind jobban háttérbe szorította a nemességet mint haderőt: Mátyás lassanként adóval váltatta meg a nemesség hadi szolgálatát, mert jobban bizott a parasztságban, mely kitartóbb, mely a hadviselés terheit, az időjárás sanyarúságait inkább

birja, mint a kényelemhez szokott nemesség. De végre is zsoldos sereg volt ez s mihelyt Mátyás behunyta a szemét, szertezüllődött és

Mátyás király.

csak ekkor tünt ki, hogy Mátyás életében jó lehetett ez a politika, mert ő fenn tudta tartani a hiressé vált fekete hadsereget, de utódjának már

nem volt errevalósága. És a nemesség mellőzése is megbosszúlta magát: a hadi szolgálatnak pénz által való megváltása a *nemességet elszoktatta a fegyverviseléstől.*

Természetesen, a zsoldos hadsereg fentartása nagy pénzbeli áldozattal járt s ennek viselésére az adózást is reformálnia kellett. Az 1467-iki országgyülésnek jutott ez a nehéz feladat. Ez az országgyülés megszüntette a régi kamarai nyereséget s helyébe minden telekre 20 uj veretű dénárt vetett ki, vagyis öt telek fizetett egy forintot. Ezt az adót fizetniök kellett a kamarai nyereség alól azelőtt felmentett egyházi és világi főnemesek jobbágyainak is, az egyházi és egytelkes nemeseknek is, kik nem királytól kapták a nemességöket; fizették a kiváltságos jászok, kunok, székelyek, szászok és oláhok is. A régi harminczad helyébe a koronavámot állították, mely kisebb volt ugyan, de mégis többet jövedelmezett a kincstárnak, mert a nemesség kivételével minden más bel- és külföldi lakosra kirótták. E törvény következtében, mely sulyos teherként nehezedett a nemességre is, a népre is, Erdélyben lázadás ütött ki. Magok a nemesek lázították fel a népet, s a székelyek, szászok, oláhok, a köznemesek mind részt vettek e lázadásban. Vörös Benedek és Suky László voltak a vezetők, a bujtogatók, s a lázadók az erdélyi vajdát Magyarországtól független fejedelemnek kiáltották ki. Mátyás személyesen ment Erdélybe a lázadók leverésére, s megjelenése rendkivüli zavarba hozta őket. A vajda s a többi főbb emberek lába elé borúlva könyörögtek kegyelemért s Mátyás meg is kegyelmezett azoknak, kik önként járúltak elébe, de azokat, kik nem adták meg magokat, elfogatta, a főbb lázadókat kivégeztette. Ám a nemességet e lázadás miatt külön is megbüntette, azzal alázván meg, hogy a nemes ember meggyilkolásáért addig járt 200 forint vérdíjat 66-ra szállította le. Azért tette ezt, magyarázza egy későbbi történetiró, »hogy *a parasztokhoz közelebb esvén,* szünjenek meg királyaik ellen fondorkodni«.

Tény, hogy Mátyás, kit jóformán az egész főnemesség ellenséges indulattal fogadott, a főnemesség hatalmát oly mértékben megtörte, a mint az egyetlen elődjének sem sikerült. Uralkodásának alkotmányos volt a külső szine, mert országgyülést országgyülés után tartott, de a tanácskozásokat mindig ugy tudta vezetni, hogy bár tényleg az ő akarata valósúlt meg, az volt a szine, mintha magok a törvényhozó urak alkották volna a törvényeket, melyek ujabb meg ujabb terheket raktak a nemességre is, a jobbágyságra is. E terheknek azonban állandó mentsége volt az állandó hadviselés, s enyhítője Mátyás király igazságszeretete,

különféle cselekedetei, melyek meg-megvigasztalták a terhek alatt roskadozó népet s halála után, midőn a főnemesség ismét szabadon garázdálkodhatott, a nép azzal siratta: »vetne bár esztendőnként háromszoros adót, örömest elszenvednők, csak visszahozhatnók sírjából!«

Valóban, minden országgyülés ujabb meg ujabb terhet rótt a népre, az adó folyton növekedett, s im, a nép mégis visszasírja halála után! Valóságos mondakör képződik személye körül s túlhalmozzák kedvező,

Mátyás király fogságra vetteti Várdai Pétert.

szép vonásokkal. Ugyanarról a királyról, ki, a monda szerint, Várdai Péter kalocsai érseket azért vetteti fogságra, mert a szegény árva fiuból lett érsek sokalja az egy arany adót s azt mondja a királynak, hogy inkább verje meg a német császár az ő seregét, semhogy a nép elpusztuljon a nagy teher alatt, — számtalan történet járt szájról szájra, melyek halála után még jobban szaporodtak, történetek, melyek mind az ő igazságosságát hirdetik s oly nagy szeretettel beszélnek róla, amint sem azelőtt, sem azóta magyar királyról. Mindegyre ott látjuk a nép

közt, rendesen diák képében. Mint Mátyás diák állít be a szegény ember hajlékába, a nagy urak házába s a tapasztalt visszaéléseket példásan megtorolja — mint Mátyás király. Ha az állandó hadviselések kényszerítik, hogy a népre nagy adót vessen, meg is becsüli a népet, melyre az ő idejében igazán illett: »egyik kezében ekeszarva, másik kezében kard«. Ki nem ismeri a gömöri esetet, midőn a nagy urakkal kimegy a szőlőbe, kiveszi a paraszt kezéből a kapát, s parancsára vele együtt kapálnak az urak is. A király győzi a munkát, de az elkényesedett urakról csak úgy csurog a verejték s már-már kidűlnek, ha a király meg nem könyörűl rajtok. — Látjátok, mondá — mily nehéz munkával szerzi meg a nép, mit ti könnyelmüen elprédáltok. Becsüljétek meg, s bánjatok velök kimélettel!

És a kolozsvári biró esete! Amikor a király maga is beáll a parasztok közé s hordja a fát a birónak. Még meg is ütlegeli a hajdu. De aztán példásan meg is bünteti a nép sanyargatóját.

Majd Benet úr, a szegény háromszéki nemes házához vetődik diák képében. A szegény nemes megosztja vele egyszerű vacsoráját s pohár mellett áradozva beszél a dicső Mátyás királyról. Egyszer aztán fölmegy Budára, hadd látogassa meg Mátyás diákot s im egyszerre csak forogni kezd vele a világ: a király előtt áll. Az volt az ő vendége. Asztalához ülteti s mert Benet úr, mikor Mátyás diák nála vacsorált, a lencsét »megtrágyázta« volt zsírral, a tréfát értő király behozatott egy tányér ezüstöt s egy tányér aranyat. Aztán hozatott egy tálat, abba beleöntötte az ezüstöt, rá az aranyat, mondván:

— No Benet uram, én is megtrágyázom az ezüstöt arannyal, mint kigyelmed zsírral a lencsét. Az urak tódították a tréfát s az egyik rá akasztotta az aranyos, gyémántos mentéjét: Elbirja-e Bereczkig? — El én tovább is, mondta Benet. Arra egy másik úr is ráakasztotta a mentéjét: hát ezt? — El én ezt is, még többet is, mondta Benet. A hányan voltak mind nyakába akasztották a mentéjöket. — De már ezekhez a drága mentékhez illik a kard, mondotta a király s gyönyörű szép kardot adott Benet uramnak.

Minden történet, minden adoma a népnek kedvez s rendesen az urak kudarczával, megszégyenülésével végződik. S ez természetes, hisz a nép tanuja volt a küzdelemnek, melyet Mátyás a féktelenkedő, az ellene mindegyre összeesküvő, fellázadó urakkal folytatott; s tanuja volt annak is, hogy a király nemcsak az ellene lázongó, hanem a szegény parasztokat sanyargató urakat is példás szigorral bünteti meg. Mihelyt a nép

igazságot tapasztal, könyebben viseli a terhet. De nem szabad felednünk, hogy Mátyás törvényei nemcsak ujabb meg ujabb adókról gondoskodnak, de ugyanakkor minden lehető módon megvédik a nép érdekeit, előmozdítják boldogulását. Már az 1464-iki törvényben szabályozza a

»Parancsára vele kapálnak a nagy urak is.«

tizedfizetést. A paraszt megesküszik a kiróvó kivánságára, hogy ennyi meg ennyi gabonája termett, ennyi meg ennyi akó bort szüretelt. Ha a tizedkiróvó nem hisz az eskünek, megszámlálhatja a csomókat s ha többet talál, a fölösleget elveheti, de viszont ha a paraszt vallomása igaz

volt, a kiróvó egy aranyat köteles fizetni a parasztnak a szükségtelen vizsgálatért s ha ezt nem akarná fizetni, a parasztnak *joga van a lovát elvenni tőle.*

A népmonda ezt már kikerekíti azzal, hogy az igazságos király személyesen is eljárt a mezőre, hadd lássa, nem zsarolják-e a népet. Ilyen alkalommal játszódhatott le az az érdekes történet, mely mai nap is mese formájában a nép száján forog.

Egyszer, mondja a mese, Mátyás király, mikor szerteszéjjel járt az országban, hadd lássa, milyen dolga van a szegény népnek, egy falu mellett kiment a mezőre s ott szóba állott egy öreg szántó-vető emberrel. Vele volt a kisérete is: hatalmas, nagy urak. A király megismerte az öreg szántóvetőt, aki neki hajdanában katonája volt.

— Tisztességgel, öreg! — köszönt a király.

— Köszönöm az asszonynak, felelt az öreg.

— Hány pénzért dolgozik kend?

— Hatért, felséges királyom.

— S hányból él kend?

— Kettőből.

— Hát négyet hová tesz kend?

— Azt a sárba dobom.

— Hát aztán hány még a harminczkettő?

— A bizony, felséges királyom, már csak tizenkettő.

— Hát a bakkecskéket megtudná-e fejni?

— Meg biz'én, felséges királyom.

— Na öreg, mondá a király, az Isten áldja meg. Hanem hallja kend, addig senkinek meg ne magyarázza az én kérdéseimet, mig a képemet nem látja!

Ezzel tovább ment a király s azt mondta az uraknak:

— Na urak, a ki az én kérdéseimet megmagyarázza, annak egy uradalmat adok.

Bezzeg szerették volna az urak kitalálni, de hiába törték a fejöket, nem találták ki. Mit volt, mit nem tenni, lopva visszakullogtak az öreghez. Körülfogták, kérték a parasztot, magyarázza meg nekik a király kérdéseit, de az öreg azt mondta:

— Hát nem hallották az urak, mit mondott a király? Addig nem szabad megmondanom, míg a király képét nem látom.

— De csak mondja meg kend, megfizetjük urasan.

— Jól van, hát adjanak tíz aranyat.

Mindjárt a markába nyomtak tiz aranyat.

— Nos, mikor a király azt mondta: »tisztességgel, öreg,« miért válaszolta kend, hogy »köszönöm az asszonynak.«

— Azért, felelt az öreg, mert az asszony mossa a ruhámat, a tiszta ruha pedig tisztesség.

— Ez igaz, mondták az urak.

— De hogy veti kend a pénzt a sárba?

A király kardot ád Benet uramnak.

— Hát úgy, hogy kettőből magam élek, négyet a fiamra költök. Az pedig annyi, mintha sárba dobnám, mert sohasem látom.

— Hát az mi: hány még a harminczkettő?

— Megmondom, ha leolvasnak tiz aranyat.

Leolvasták.

— Ennek az a magyarázatja, hogy fiatal koromban harminczkét fogam volt, most meg csak tizenkettő.

— No lám, mondták az urak, hogy ez nem jutott eszünkbe!

— Hát a bakkecskét hogy fejné meg?

— Azt is megmondom tiz aranyért.

Leolvassák azt is, s mondja az öreg:

— Úgy fejem meg a bakkecskét, a hogy most az urakat megfejtem.

Szégyenkeztek, bosszankodtak az urak. Megfenyegették a parasztot:

— No, megálljon kend, majd megmondjuk a királynak, hogy megmagyarázta a kérdéseit, pedig a képét még nem látta.

— Nem-e? Én nem láttam a királyunk képét? De bizony láttam, itt van ni, s mutatta az aranyon a király képét. Mert úgy tudják meg az urak, így értette a király is, hogy addig ne magyarázzam meg a beszédét, míg pénzen nem látom a képét!

De most már az uraknak sem volt több szavuk. Ott hagyták az öreget s nagy szégyenkedve a király után kullogtak.

Sok mindent bizonyít ez a mese. Nemcsak azt, hogy Mátyás érdeklődik a nép sorsa iránt és saját szemével akar meggyőződni, hogy s mint megy a dolga a szegény embernek, de azt is, hogy, mintha csak a nép közt élt volna, köztük növekedett volna föl, ismeri a nép esze- s szavajárását s szándékosan hozza az urakat oly helyzetbe, hadd lássák, hogy az egyszerű ember esze túljár az urakén s ráadásúl a szegény ember iskolázatlan bölcsességét megfizetteti az urakkal.

S valóban, mintha egyik mese a másik folytatása volna, mindenütt a népnek s a királynak egymás iránt való kölcsönös vonzódása, szeretete az a lélek, mely e mesékben lakozik. E mesékben király és nép egy test és lélek. Egymást szeretettel dédelgetik, védik. A nép bízik a király igazságosságában, a király meg a nép becsületességében, Egyik mese szerint, Mátyás király »feleországában« fogad a burkus királylyal, hogy az ő juhásza semmi körülmények közt sem hazudik. A burkus király megtudja, hogy a juhász kezén van egy aranyszörű bárány is, meglátogatja a juhászt s tenger pénzt igér neki a bárányért, de a juhász visszautasítja. Aztán a leányát küldi hozzá s ez csakugyan rábírja a juhászt, hogy megnyuzza az aranyszőrű bárányt, a bőrét át is adja a királykisasszonynak, de nagy ára van ennek: a királykisasszony nem a palotában hál akkor éjjel, hanem a juhász kalibájában... A burkus király nagy diadallal mutatja Mátyásnak az aranyszőrű bárány bőrét, de közben jő a juhász is, ki utközben mindent össze-visszagondol, hogy mit hazudjon. Próbálja így is, ugy is gondolatban, de sehogyse sül el a hazugság s végre is abban állapodik meg, hogy megmondja a tiszta valóságot.

— Hová lett az aranyszőrű bárány? — kérdi Mátyás.

— Eladtam egy fekete gyapjas bárányért, — felel a juhász.

— Hol az a fekete gyapjas bárány?

— Itt áll a felséged asztalánál, mutatott a juhász a burkus király leányára.

Mátyás megnyeri a burkus király feleországát s mindjárt a juhásznak ajándékozza. A juhászé lett, természetesen, a burkus királykisasszony is...

»Itt van ni, s mutatta az aranyon a király képét.«

De ki győzné elmondani mind azokat a jóizű, elmés történeteket, melyeket Mátyásról összeirtak a krónikások s költött róla a nép mesét teremtő lelke.

Ám nézzük Mátyás törvényeit s ezekből is azt látjuk, hogy Mátyás jó szívvel volt a nép iránt. A jobbágyok szabad költözését szigorú rendeletekkel biztosította, s azokat a megyei tisztviselőket, a kik a jobbágyok szabad költözködését szükség esetén elő nem segítették, hivatalvesztéssel

büntette. Némely földesúr úgy próbálta megakadályozni a szabad költözködést, hogy épp akkor rótt a jobbágyra valamelyes tartozást, mikor az indulóban volt. Mátyás törvénye erre az esetre is gondol s hat márka büntetést ró az ilyen »patvarkodó« földesurra.

Legtöbb gondot a tized igazságos behajtása okoz. Alig van törvény, mely ezzel ne foglalkoznék. Mátyás törvényeinek a tizedre vonatkozó első intézkedése, amint már irtam, az volt, hogy, ha a paraszt esküt tett, a tizedbehajtó vagy megnyugodott az esküben, vagy ha nem, megszámlálták a csomókat. Ha kitünt, hogy a paraszt hamisan esküdött, a fölösleget elvették, ha meg igazán esküdött, a tizedbehajtótól elvehette a lovát a hiábavaló zaklatás fejében. A tizedbehajtók azonban, amint egy későbbi rendeletből kitűnik, néhol két csomó gabonával fizettették meg az esküt, akkor aztán nem vizsgálták, igaz-e vagy hamis az eskü. Mátyás egyenesen megtiltja, hogy, ha egyszer a paraszt megesküdött, azután még megszámlálják a csomókat. Megállapítja, miből lehet tizedet venni: bor, buza, bárány, méh, köles, rozs, árpa és zab, ezekből lehet, minden más »rendellenes behajtásokat«, melyeket »némely egyházi főurak és más egyházi személyek tizedelői *vakmerőn* szoktak cselekedni«, megszüntet s rendeli, hogy azok »semmi esetben se történjenek.« Megtiltja a főpapoknak, hogy a tizedet haszonbérbe adják s csupán abból szabad pénzben venni a tizedet, amit »nem a föld terem«. Azt is elrendeli a törvény, hogy a tizedelők a papokhoz szálljanak, de a község elöljárója köteles ez alkalommal a tizedelő ellátására a paphoz »két étket«, két veder, avagy két budai negyedvéka zabot, két kalácsot vagy kerek kenyeret és két pint bort küldeni.

Az 1478-iki törvény öt évre veti ki az adót, minden jobbágy kapu után egy arany forintot. Az első évit vizkeresztkor, a többit Szent-Márton napján hajtják be. Ugyanez a törvény aztán szabályozza az adókivetést is. Az olyan egy telkű nemeseknek majorságbeli háza, kik »mások költségén élnek« (vagyis egyes urak szolgálatában állanak), továbbá az elhagyott helyek és malmok föl vannak mentve az adó alól. A zsellérek, kiknek szántóföldjök, telkök és saját mívelés alatt levő szőllőjük van, adót fizetnek, különben nem. Minden megye a kiróvó mellé egy nemes embert ad, ki hit alatt ügyel az adókivetésre s minden község a megyénél beadni tartozik a kiróvásul szolgáló adóalapról a lajstromot, még pedig három évre. Az ujabb összeszámítások szerint, Mátyás idejében körülbelől 280.000 jobbágytelek volt, tehát ugyanannyi forint adó folyhatott be évenkint a királyi kincstárba. Jelentékeny összeg abban az

időben s akár a jobbágyság által fizetett adót, akár az általa végzett gazdasági munkát tekintjük, az igazi terhet a föld népe viselte. Fizette a vér- és pénzadót s egyben az ő keze művelte a termőföld túlnyomó részét. A jobbágyság s az egytelkes nemesség, melynek nem volt jobbágya, legfölebb zsellérje, a ki vele együtt dolgozott.

Mátyás hosszú uralkodása alatt az alsóbb osztályokból sokan felemelkedtek, régi családok pusztultak ki s foglalták el helyüket ujak,

Mátyás király juhásza.

de, természetesen, ez a változás nem jelentette a birtokok eldarabolódását: az ő idejében is a földbirtok jó felerésze a főurak tulajdona, a többi meg a középnemesség közt aprózódik el. Az ő idejében tünik fel a szegény nemes Zápolyai család, melynek egyik sarja, Zápolyai János, alig fél száz esztendő mulva már Magyarország királya: az utolsó nemzeti király. Valóban érdekes, hogy az utolsó előtti nemzeti király emeli ki az ismeretlenség homályából a Zápolyai családot, mely hazánknak az utolsó nemzeti királyt adja. Ugyanazt teszi Mátyás a

Zápolyai családdal, amit Zsigmond király tett a Hunyadi családdal. De Zápolyai nem az egyetlen példa abból az időből. A kenyérmezei hős, Kinizsi Pál egyszerű molnárlegény volt s vitézsége által a legnagyobb méltóságokba emelkedik. Várdai Péter érsek szegény árva fiú volt. Őt is Mátyás emelte fel a porból. Igaz, hogy később fogságra vetette a szókimondásáért, mert nem szabad tagadnunk, Mátyás a mily igazságos volt különben, éppoly kevéssé tűrte az ő dolgaiba való beleavatkozást. Várdai nem az egyetlen, a kinek éreznie kellett Mátyás ellentmondást nem ismerő szigorát. Láttuk, hogy saját nagybátyját is elzáratta, mert nem engedelmeskedett, s ha valamely vitás ügyben igazságot kellett tennie, nem a pörlekedő felek rangját nézte, hanem azt vizsgálta: melyik részén az igazság s a szerint mondott itéletet. Nem szükséges, hogy e tekintetben a meséket és anekdotákat hívjuk segítségűl, bár azok is bizonyítanak, mert ha sok is köztük a költött, Mátyás személyére talán nem is találó — az a sok mese és anekdota minden alap nélkűl nem született. Az ő igazságszeretetét, pártatlanságát történeti tények is bizonyítják, s ezeknek éppúgy se szeri, se száma mint a meséknek, anekdotáknak.

Hogy a nagybátyját elzáratta, ebben még része lehetett annak a körülménynek is, hogy terhére volt az öreg úr a tanácsaival és zsémbeléseivel, de Mátyás még saját édes anyjával szemben sem habozott megmaradni az igazság ösvenyén. 1477-ben történt, hogy Besztercze város, a királytól nyert kegyurasági jog alapján, papot jelölt a nagydemeteri plébániára. A püspök azonban Hunyadiné ajánlatára az ő kanczellárjának adta a plébániát. Ám az igazságos király nem engedte meg, hogy Besztercze városát megakadályozzák a kegyuri jog gyakorlásában, s szigorúan meghagyta a püspöknek, hogy a város jelöltjét iktassa be a plébániába.

Nem érdektelen a korponai eset sem. A király 1474-ben Sziléziából Budára utaztában egy napra megállapodott Korponán. Kiséretében voltak az ország leghatalmasabb urai: Országh Mihály nádor, Báthori István országbiró s az esztergomi érsek meg a váczi püspök, ugyanazok, a kikre éppen panaszuk volt a korponai polgároknak. Az volt pedig a korponai polgárok panasza, hogy ezek az urak vámot fizettetnek velük a birtokaikon, holott ők is, mint a többi városok, már a régi királyoktól vámmentességi kiváltságot nyertek. A király még ott a hely szinén igazságot tett. Azonnal irásos rendeletet adott ki a négy főurnak, hogy a korponai polgároktól vámot szedni »ne merészeljenek«, s utasította a

zólyomi főispánt, hogy, ha ezután is szednének vámot, a törvénytelenűl behajtott pénzt foglalja le a kincstár javára.

Mátyás király igazságot tesz.

Ez időtájt a kassai polgárok is sokat szenvedtek: egy Perényi Miklós nevű főúr folyton zaklatta, fosztogatta az oda utazó külföldi kereskedőket, elannyira, hogy azok már be sem mertek jönni az országba, a

mivel nagy kárt okozott Kassának. A féktelen főúr nem engedelmeskedett a király szigorú rendeleteinek, de Mátyás nem ismerte a tréfát s Bajnai Both András nevű udvari emberét küldötte ki »a vakmerő és örjöngő ember« megfékezésére. Both András ostrom alá is vette Perényi Miklós sztropkói várát, s a rakonczátlan főúr csak hirtelen halálával kerülte el a szigorú büntetést.

Csoda-e, ha a nép szerette Mátyás királyt; csoda-e, ha halála után sóhajtozva, sírva emlegette nevét; ha neki, az igazságos királynak szivesebben fizetett volna három annyi adót is, mint másnak jóval kevesebbet. Nemcsak szóval intette az urakat, hogy becsüljék meg a népet, de ő maga példát adott erre cselekedeteivel s annyira nem ismert osztálykülömbséget, hogy még a legalsóbb néposztályt, a *czigányt* is védelmébe vette. Erre is van történeti bizonyságunk: az a rendelet melyet 1476-ban küldött az erdélyi vajdákhoz és helyetteseikhez. A rendeletből kitűnik, hogy az erdélyi vajdák tisztjei a Szeben város területén lakó »közönségesen czigánynak nevezett egyiptomi népet« mindenféleképp terhelték. A király e rendeletében kiveszi a czigányokat a vajdák hatósága alól és Szeben város hatósága alá helyezi s egyben utasítja a vajdákat, hogy »többé panaszra okot ne szolgáltassanak.«

»Meghalt Mátyás király, oda az igazság!« Ez a fájdalmas kiáltás tört ki milliók szivéből, midőn Mátyás, az igazságos, örök álomra hunyta le szemét. És im, az első igazságtalanságot a saját véréből való vérnek kellett tapasztalnia: Corvin Jánosnak! Mátyásnak két házasságából nem született gyermeke, s Corvin Jánost, ki egy boroszlói polgárleánynyal való szerelmi viszonynak volt a gyümölcse, szemelte ki utódjául. Ám hirtelen jött halála megakadályozta abban, hogy még az ő életében Corvin János fejére tegyék a koronát s azok a főurak, kik, míg Mátyás élt, szinleg pártolták Corvin János királylyá választását, amint a nagy király behunyta szemét, pártot ütöttek ellene. 1490. április 6-án, husvét nagyhetének kedd napján halt meg Mátyás s két hétre rá Zápolyai István, az a Zápolyai, kit ő szegény nemesből a legfőbb méltóságra emelt, felszólítja a rendeket, hogy »helyezzék vissza az országot *régi* szabadságába, szabadítsák meg a szorongatástól és *elnyomatástól.*«

Szinte fölösleges megmagyaráznunk, mit értett Zápolyai az »elnyomatás«, a »régi szabadság« alatt. Mikor az ország szabadságáról s elnyomatásáról beszél, bizonyára nem az országra gondolt, nem a szegény földnépére, hanem a főurakra: ők voltak az »elnyomottak«, ők sírták vissza a »régi szabadságot«, vagy nevén nevezve: a királyi tekintélyt és

törvényt nem ismerő korlátlan hatalmat. Ez volt az a »régi szabadság«, melyet Mátyás vas keze megtört s ezt a szabadságot csak úgy szerezhették meg ujra, ha oly királyt választanak, akinek — amint ők maguk mondották — »üstökét markukban tarthatják«.

Mátyás fiának alig volt nehány híve a főurak közt s még Kinizsi Pál is, kit Mátyás emelt fel a porból, rút hálátlansággal fizet: ő az egyik vezére annak a seregnek, mely Corvin seregét szétveri. A főurak megkapták a kedvük szerint való királyt, Ulászló, Csehország királyának személyében. Már a királyválasztás előtt oly feltételekben állapodtak meg, melyek világosan mutatják a czélt: visszaállítani a »régi szabadságot«, az urak korlátlan hatalmát. A királyválasztást megelőző országgyűlés most már törvény által is biztosítja a külömbséget a fő- és a köznemesség közt; mint külön rend lép föl a főnemesség, mely eddig is úgy szerepelt ugyan, de legalább a törvény szerint nem volt külömbség jog és szabadság tekintetében fő- és köznemes közt. A főnemesség maga számára foglalja le a koronaőrzés jogát; a király csak a főpapok és országnagyok hozzájárulásával verethet pénzt s ugyancsak ezek tanácsával adományozhat száz jobbágyteleknél nagyobb jószágot. Mindebbe a köznemességnek beleszólása nincs. Minden tekintetben vissza akarják állítani a Mátyás előtti időket s eltörölni Mátyás ujításait, különösen az egy forint adót, a mi már »közérdek« volt. Mátyás ebből az adóból tartotta fenn a hadsereget, s miután ezt törülték, visszakellett állítani a régi honvédelmi rendszert: első sorban a király védi az országot a saját banderiumaival, a maga pénzéből fizeti ezek zsoldját s csak abban az esetben szólíthatja hadba a főpapokat és főurakat, ha az ő banderiumai nem elégségesek az ország védelmére, de az ország határain kivűl nem kötelesek kisérni a királyt.

Ulászló üres kincstárt talált, mikor megkoronázták s nem is tölthette meg: a főuraknak volt arra gondjuk, hogy a forrásokat bedugják. A »fekete sereg« szertezüllik. Nem fizetik a zsoldját, s kisebb-nagyobb csapatokra oszolva garázdálkodnak, fosztogatják a népet, mignem Kinizsi rendes katonasággal és vasvillás alföldi parasztokkal megy ellenök s megsemmisíti Mátyás híres seregét. S történik ez abban az időben, midőn nagyobb szükség volt fegyelmezett hadseregre, mint valaha. Az ország védelmét a királyra hárítják a nagy urak s szemére vetik, hogy nem törődik az ország érdekeivel; a király meg azzal védekezik, hogy három év alatt, mióta magyar király, mindössze 40 ezer arany folyt be a kincstárba. Mikor aztán látta, hogy az urak csak követelnek tőle, de

nem adnak, önkényesen vet ki adót. Kivetette, de behajtani nem tudta. A nemesség megtagadta a törvénytelen adót, több helyen agyon verték az adószedőket, sőt Erdélyben lázadás is tört ki. Ezt a lázadást ugyan leverik, de közben egyes főurak féktelenkedése temérdek gondot okoz a gyámoltan királynak. Ujlaki Lőrincz kis királyként viselkedik, nem ismer sem királyt, sem törvényt, büntetlenűl hatalmaskodik mások jószágain. Ugyanígy garázdálkodik Horvátországban Frangepán gróf is. Ismétlődni látszik Róbert Károly uralkodásának első ideje, mikor minden főúr egy-egy kis király. És ezeket a kis királyokat szertelenűl bántja, hogy az ország nádora: Zápolyai István, egy szegény köznemes család sarjadéka. Még inkább, hogy a kanczellár: Bakócz Tamás, nem is köznemes embernek, hanem *jobbágynak* a fia! Mindakettőt még Mátyás király emelte volt föl a porból, az ismeretlenségből. Bakócz Tamás bizalmas embere volt Mátyásnak, a mi nagyban emelte a tekintélyét, de míg Mátyásnak készköteles szolgája volt, a gyönge Ulászló mellett már szertelen nagy volt a hatalma: ő uralkodott és nem a király. »Széles látókör, éles elme és kivételes leleményesség egyesűlt benne — így jellemzi a paraszt ivadékot Fraknói — »a lelkiismeret aggályaira nem hallgatott, az eszközökben nem válogatott, a világ itéletével nem törődött«. Mi hozzá tesszük, hogy nem törődött azzal a néppel sem, melynek sorából fölemelkedett. Csakhamar látni fogjuk, hogy ő is azok közé az emberek közé tartozott, a kik, mihelyt hatalomra jutnak, feledik a származásukat, nem érzik többé annak a népnek keserveit, szenvedéseit, melynek a véréből valók. A nemesség haragját, gyülöletét egyáltalán nem a nép iránt való kedvezéssel vonta magára. Eszébe sem jutott, hogy a nép mind siralmasabbra váló helyzetén könnyítsen.

A köznemességnek sincs abban semmi haszna, hogy az ő véréből való vér az ország nádora, s míg a király és a főnemesség egymás ellen küzd a hatalomért, a köznemesség meg a főnemesség ellen lép föl, hogy jogait megvédje s csakugyan sikerűl is kivívnia, hogy az országgyülésekre ismét fejenként hívják meg a nemességet. És az 1497-iki országgyülésre már fejenként jelenik meg a köznemesség s a Rákos mezején végig zúg a nemesek hangos panasza Zápolyai István nádor ellen, kit többek közt azzal vádolnak, hogy közpénzeket tulajdonított el. Majd megjelenik a király is a gyűlésre, s vége-hossza nincs a panaszoknak és erélyes hangú kivánságoknak. Azt kívánják a királytól, hogy a koronát vegye ki a nádor és az egri püspök, Bakócz kezéből s bizza négy *köznemes* koronaőrre. Az egyházi férfiak világi hivatalt ne viseljenek, Bakócz a

kanczellári tisztről mondjon le. A király kénytelen engedni a forrongó nemességnek: Bakócz Tamástól elveszi a kanczellári meg a koronaőri tisztet, ugyanezt a nádortól is. Bakócz azonnal visszavonúlt Egerbe, de a köznemesség ezzel sem elégedett meg: követelte, hogy mondjon le az egri püspökségről is, s fossza meg a király az ő kedves emberét a magánbirtokaitól is. A király azonban a nemesség e követelését nem teljesítette, sőt, amint az országgyülés eloszlott, az egri püspökség helyett az esztergomi érsekséggel ajándékozta meg Bakócz Tamást.

De ha a köznemesség nem is tudta a király kegyeltjét megsemmisíteni, országgyűlésről országgyűlésre mind nagyobb és nagyobb befolyást biztosított magának az ország dolgainak intézésében s határozottan a főnemesség fölé kerekedett. Az 1498-iki országgyülésen például kivivták, hogy a király a rákövetkező négy esztendőben országgyűlést tartson, azután pedig minden három esztendőben egyet s egy országgyűlés sem tarthat tovább tizenöt napnál. Mert azelőtt nem egyszer megtörtént, hogy a főurak valósággal kiéheztették a szegényebb rendű nemességet az országgyűlés elnyujtásával. Ugyanezen az országgyűlésen a törvényszékek főpapi és főúri ülnökeinek számát hatról négyre szállították, a köznemesekét pedig tizennégyről tizenhatra emelték. Ezeknek a köznemes ülnököknek helyük volt ezentúl a királyi tanácsban is. Megállapította ez a gyűlés a trónöröklést is, biztosítván a nemzetnek,

Magyar nemes a XVI. század elején. (Egykorú rajz után.)

a mennyiben a királynak fiú örököse nem marad, a szabad királyválasztás jogát. Nevezetes ez az országgyűlés azért is, mert itt ujra találkozunk Corvin János nevével. Találkozunk vele, mint panaszossal. Mátyás fia hosszú panaszlevélben sorolja fel mindama sérelmeket, melyeket atyja halála után szenvedett. Nem elég, hogy megfosztották a szlavoniai bánságtól, egy egész sereg egyházi és világi főúr támadta meg a Hunyadi-örökséget, perrel próbálván megfosztani attól. Köztük volt Bakócz Tamás is, Mátyás király egykori kegyeltje. A király biróságot küldött ki ugyan a panasz megvizsgálására, de a vádlott uraknak volt arra gondjuk, hogy a biróság soha el ne intézze Corvin János panaszát. Ám a köznemesség, mely nemcsak erős szövetségest látott Corvin Jánosban, de esetleg jövendő királyát is, Bakócznak és a többi püspököknek nem tudta megbocsátani a kapzsiságot s a következő országgyűlésen érezteti is ezt az egész egyházi renddel. Törvénybe iktatják, hogy egyházi férfiúk koronaőri tisztet nem viselhetnek, sem maguk, sem egyházuk részére jószágot nem szerezhetnek s érvénytelennek mondják mindama szerződéseket, melyekben világi urak örökös nélkűl való elhalálozásuk esetére egyházi férfiaknak kötötték le jószágaikat. Érvénytelennek még az esetben is, ha ezeket a szerződéseket a király jóváhagyta volna. Másfelől azonban azt is törvénybe iktatják, hogy világiak egyházi férfiak javait el ne vehessék.

Bakócz Tamás.

Ez a törvény már a később oly nagy szerepet játszó Werbőczi műve, ezé a nagy tudományú köznemesé, ki akkoriban még itélőmester volt s e tisztében mint jegyző szerepelt az országgyűléseken. A köznemesség előtérbe lépését mutatja az a tény is, hogy Zápolyai István halála után a nádori széket ismét köznemessel töltik be, Geréb Péterrel, de már az 1504-iki országgyűlésen ismét a főurak pártja kerekedik felűl s a korán elhunyt Geréb helyébe Perényi Imrét választják

nádornak, holott a köznemesség Corvin Jánost akarta. Ezen az országgyűlésen súlyos vádakkal illetik a köznemesség szónokai a királyt és a főurakat. Szemére vetik a királynak, hogy a vármegyéket országgyűlési végzés nélkül szólítja fel adózásra; megtámadják a főurakat, kik ezt a királynak tanácsolták, akiknek azonban gondjuk van arra, hogy a saját jobbágyaik ne fizessenek adót. Ujra megállapítják tehát, hogy csak az országgyűlés szavazhat meg adót. Panaszuk van a főpapságra is, hogy őket és jobbágyaikat a tizedek behajtásával mindenfélekép zaklatják, jogtalanúl terhelik s ha ellenszegűlnek, kiközösítéssel fenyegetik; nem tartják tiszteletben a nemesek plébános-választó jogát sem. Mindezeket a sérelmeket ujabb törvényekkel intézik el. Panaszkodik mindenki, csak a gyámoltalan király hallgat, pedig talán neki volna legtöbb oka a panaszra. Őhelyette egyik cseh titkára panaszkodik, ki egy ez-időtájt kelt levelében keservesen panaszolja a király szánalmas, szomorúságos helyzetét. »Mi itt — írja a cseh titkár — az arany és ezüst halmok között szegénységben, inségben élünk és élni fogunk továbbra is.«

Hát a nép? A szegény földnépe? Annak nincs panasza? Minő volt a helyzete a népnek abban az időben, midőn egyik fiát, Bakócz Tamást Velencze követei az ország »második királyának« nevezik? Midőn azt jelentik róla, hogy »nagyobb a tekintélye mint a királyé«; hogy Magyarországon »pápa is, király is, egyszóval minden, a mi lenni akar«? Midőn a nép fia nem elégszik meg az esztergomi érsekséggel, de már pápaságra vágyakodik s e végből 1512-ben el is megy Rómába? Pápának ugyan nem választották meg Bakócz Tamást, de egy világra szóló nagy feladattal bízta meg X. Leó pápa: azzal, hogy keresztes hadjáratot hirdessen, nemcsak Magyarországban, de Európa többi országaiban is. Ezzel a nagy feladattal jött vissza Magyarországba 1514-ben, mint a pápa teljes hatalmú követe.

A keresztes hadjáratból semmi sem lett; ellenben alkalmat szolgáltatott az egész országot felforgató *parasztlázadásra.*

Ennek, a Dózsa-féle lázadásnak, történetét tartalmazza a következő fejezet.

Dózsa György lázadása.

A keresztes hadjárat. — Dózsa Györgyről. — A király rendelete. — A lázadás kezdete. — Lefolyása. — Dózsa kivégeztetése. — A parasztság leigázása.

Adomával kezdem a szörnyű drámát, Dózsa Györgynek s parasztjainak lázadását. Adomával, mely nagyurakról szól, II. Ulászló korabeli nagyurakról s mely többet mond mint sok száraz adat, mit e kornak megrajzolására összehordhatnék.

A jobbágyfiból lett esztergomi érseknél, Bakócz Tamásnál nagyurak voltak ebéden: Báthory, Országh, Ujlaki s mások. A pompás boroktól jó kedvre hangolódtak az urak s dicsekedve emlegették, kinek mije van, melyik gazdagabb. Báthory azt mondta: nekem olyan *károm* van, melyből sok hasznot húzok. (Övé volt a somogymegyei *Kára.*) Mondta erre Országh: Nekem még a kutyáim is *gyöngyösön* járnak. (Övé volt *Gyöngyös*). Nekem meg — tódította Ujlaki Lőrincz — a *parasztjaim* filléreiből hat ezer arany jövedelmem van. (Ujlakié volt *Parasznya.*) Valamennyit lefőzte Bakócz, a jobbágy-ivadék: Nekem meg akkora *kemenczém* van, hogy az uraknak minden jobbágya elférne benne. — Igazat mondott, mert övé volt a hontmegyei Kemencze, óriási terjedelmű uradalom.

De már az nem adoma, hanem történeti valóság, hogy Bakócz Tamás érsek és biboros kincsekben és ruhákban óriási vagyont vitt Rómába, midőn 1512-ben bevonúlt a szent városba. Szemtanuk leirása szerint,

negyven megterhelt öszvér nyitotta meg a szemkápráztató menetet, utána három lovas, török brokátból készült, gyöngyökkel gazdagon hímzett ruhában. A föveg ök drága kövektől ragyogott s pazar diszítésű a török lovak szerszáma is. Hat lovas meg lándzsákra illesztett vörös-fehér színű zászlócskát lobogtatott. Tiz lovas ötven lovat vezetett kötőféken. Ezeket kilenczvenöt lovas követte, kiknek öltönyét a zsinórdiszítések szinte elborították; ezüst hüvelyű kardjuk széles ezüst övön függött; csizmájuk ezüst zsinórral kivarrva, ezüst sarkantyú rajta, a lovakon ezüst szerszám. A kiséret *úri tagjai* arany brokáttal és drága prémmel szegélyezett, külömböző színű selyemszövetekből készűlt magyar ruhát viseltek s nyakukban arany lánczot.

Igy vonult be Rómába a jobbágyfi. Tehette, ha akkora *kemenczéje* volt, hogy három nagy urnak a jobbágyai elfértek benne. És volt neki még több ilyen »kemenczéje«. S volt a nagyuraknak is: tenger vagyon, óriási uradalmak egyesek kezén. Királyok kegye s a nép véres verejtéke adta és szerzette ezt a rengeteg vagyont, s im II. Ulászló nyomorúságban sinylődik, a nép nem különben. Keseredett szívvel, de hallgatagon huzza tovább az igát a nép: egyetlen joga volna a szabad költözködés, melyet annyi törvény biztosított s melyet a nagyurak soha komolyan nem vettek. És tovább húzza az igát, talán még sok száz esztendeig, szó nélkül, ha X. Leó pápa eszméje: a törökök ellen indítandó keresztes hadjárat alkalmat nem szolgáltat az elfojtott szenvedélyek kitörésére. Az urak nagy örömmel fogadták a tervet, melyet Bakócz Tamás a királyi tanácsban adott elő. A gondolat, hogy a papság bűnbocsánatot hirdető prédikácziókkal a török ellen tüzeli a népet, s a jó, az Istenadta nép megszabadítja a keresztény világot s első sorban Magyarországot a török hódítás állandó veszedelmétől, megváltja a maga vére árán: rendkívűl tetszett. Bizonyára nem feledték, hogy egyszer már a hiányos fegyverzetű, de annál lelkesebb parasztsággal aratott győzelmet Kapisztrán és Hunyadi a törökön, Nándorfehérvárnál; hogy akkor is a nemesség ölbe dugott kézzel nézte a parasztság vére hullását. Hátha most is kikaparja a bolond paraszt a sült gesztenyét. Mert arra nem is gondoltak, hogy magok is részt vegyenek a keresztes hadjáratban. Nyilván abban a szent hitben éltek, hogy nekik nincsenek — büneik, csak a parasztoknak. Az összes urak közt csupán egy volt, Telegdi István, a kincstartó, a ki más szemmel nézte s másként itélte meg a keresztes hadjáratot. Úgy látszik, alaposan ismerte a népet. Látta a nép tűrhetetlen helyzetét; tudta, hogy a nép szivében erős harag s gyülölet forrong az

urak ellen, s csak egy szikra kell, hogy az elfojtott tűz kitörjön s lángba borítsa az egész országot. Ez a józan eszű ember napnál világosabban feltárta az urak előtt a keresztes hadjárat következéseit. Figyelmeztette őket, hogy nem lesz tanácsos fegyvert adni a nép kezébe, mert könnyen megeshetik, hogy nem a török, hanem az urak ellen fordítja. Mert — mondá — kikből áll majd ez a hadsereg? Munkakerülő csavargókból s olyan jobbágyokból, kik nem bírják a súlyos terheket s kapvakapnak a kedvező alkalmon, hogy ott hagyhatják földesuraikat. De az urak mosolyogtak Telegdi aggodalmain. Ők nem féltek jobbágyaiktól. Sokkal türelmesebbnek, alázatosabbnak ismerték a népet, semhogy az föl merjen lázadni ura ellen. Az erdélyi parasztok egyszer megpróbálták, de csúfos véget is ért lázadásuk. Apáról fiúra öröklődött ennek a balvéget ért lázadásnak az emléke — — nem, ők nem tartanak a néptől.

A királyi tanács tehát elhatározta a keresztes hadjáratot. Bakócz Tamás 1514 husvét vasárnapján kihirdette a pápai bullát s kihirdettette az egész országban. A nép azonban eleinte lassan mozdult meg. Még nem tudta, hogy ki lesz a vezére. Arra, hogy valamelyik főúr vezesse a népet a török ellen, gondolni sem lehetett. Ha azt akarták, hogy a nép nagyobb tömegekben mozduljon meg, olyan vezérről kellett gondoskodni, aki közel áll a néphez. Nem hiába volt jobbágyivadék Bakócz Tamás: ismerte a nép gondolkozását. Ha Kapisztrán lelke lakozik benne, neki kell vala a nép élére állani, de Bakócz Tamás és Kapisztrán János közt óriási volt a külömbség. Nem volt sem arra való ember, hogy magas állásában a nép sorsán enyhítsen, sem arra való, hogy véreit csatába vezesse. Ám megtalálta az alkalmas személyt. A székely köznemes Dózsa György volt ez, aki éppen ez időtájt ment fel Budára, hol a király a törökverésben kitünt székely századost kétszeres zsolddal, arany lánczczal, aranynyal kivarrott bibor ruhával, sarkantyúval és karddal ajándékozta meg, vagyis ezzel a lovagok rendjébe emelte.

De ismerkedjünk meg Dózsa Györgygyel: ki s mi volt ő, mielőtt a király lovaggá avatta. A szomoru nevezetességre vergődött székely vitéz a mai Háromszékmegyében, Dálnokon született, 1470 táján. Apja, Dózsa Tamás, gyalogsági kapitány volt. Márki Sándor szerint, ki egy kis könyvet írt Dózsáról és az ő forradalmáról, valószínű, hogy a parasztok vezére olvasni sem tudott. Atyja halála után Makfalvára került Dózsa György s vele az öcscse, Gergely, kit székelyesen Geczőnek hivtak. Itt serdültek fel a Dózsa-fiúk. Katona-családnak minden iskolai nevelés nélkül felserdült gyermeke tehát Dózsa György, s az akkori élet

iskolája is bizony rossz iskola volt az ifjuságnak. A tulajdon szentségét vajmi kevesen tisztelték. Magok a nagy urak adtak példát a rablásra, utonállásra, kereskedőknek kifosztására. Az erős a gyöngének jóformán büntetlenül vehette el a vagyonát s a szegény jobbágy, mikor robotban, kilenczedben, tizedben s mindenféle földesuri tartozásokban lefizette a fizetnivalóját, méltán félhetett, hogy talán éppen a saját földesura rabolja el azt a sovány kenyeret, mi a sok mindenféle járandóság lefizetése után megmaradott. Ilyen iskolában nőtt fel Dózsa György s éppenséggel nem csodálkozunk azon, hogy héderfáji Barlabási Lénárd erdélyi alvajda, a szebeni polgármesterhez 1405-ben intézett levelében, bizalmasan fölhívja a figyelmet Dózsa Györgyre, kiről azt hallotta, hogy a közelebb mult medgyesi vásár alkalmával több haza térő lakost Medgyes közelében kirabolt, sőt meg is gyilkolt, s azt tanácsolja a szebenieknek, hogy »forduljanak egyenesen nemes Lázár Andráshoz és a székelyeknek többi tekintélyes emberéhez, kérvén, ne türjék maguk közt *egész Erdélynek e nyilvánságos rablóját,* hanem példásan büntessék meg.«

Nyolcz év mulva Nándorfehérvárnál találkozunk »Erdély nyilvánságos rablójának« nevével. Itt találkozunk vele, mégpedig mint századossal. A szomszéd Szendrő várát a török tartja megszállva s minduntalan összecsap a két vár: Nándorfehérvár és Szendrő őrsége. Egy ilyen alkalommal tünteti ki magát Dózsa György. Már éppen összecsapni készűl a két sereg, midőn a törökök vezére, Ali, elérugtat s hetykén szólítja fel a magyarokat: minek ontsák egymás vérét, inkább álljon ki vele valamelyik. A magyar seregből Dózsa György áll ki, lándzsával rohannak egymásra, majd kardra kapnak s Dózsa egy erős csapással levágja Ali pánczélos jobb karját és meg is öli. Az egykorú krónikás azonban nem csupán a magyar vitéz tényét látja e viadalban, aki a magyar becsületért száll párosviadalra, — hanem önző érdekkel is vádolja Dózsát, mondván: »külömben is szemet vetett Ali szép lovára« . . .

1514 február 18-án történt a páros-viadal s ez év április havában már Budán van Dózsa György. A király »Erdély nyilvánságos rablóját«, kit mindenféle rablásokkal gyanusítottak s ki állítólag közvetlen a nándorfehérvári páros-viadal után is megölt egy adószedőt és elrabolt tőle 3000 darab aranyat, fölemelte a lovagok rendjébe s április 24-én Bakócz megbízza a keresztes had vezérségével. Tehát a király is, Bakócz is fátyolt borított Dózsa viselt dolgaira, melyek abban az időben nem is voltak oly nagyon megbecstelenítők, s ha folt esett is a becsületen, le

lehetett törülni vitézi tettel. S végre is: nem finyás uraknak lett a vezére, hanem földhöz ragadt szegény embereknek...

Április 24-én, Szent György napján, Dózsa György és tíz társa ott állanak a Szent Zsigmond templom oltára előtt. Bakócz mondja a misét s mise után lelkes buzdító beszéd kiséretében adja át Dózsának a pápa által megáldott vörös keresztes nagy fehér zászlót s egy szabó által Dózsának és a tíz vitéznek vörös keresztet varrat a mellére. A mint ez hírűl megy, megmozdul a nép. Csakhamar a mise után nagy népgyűlést tart Bakócz Tamás, óriási tömeg verődik össze, lelkesűlten hallgatják a biboros tüzelő beszédét. Dózsa György megvendégeli a népet, ő maga is kihirdeti a bullát, mely azzal kecsegteté a vállalkozókat, hogy, ha meghalnak a harczban, »kintől-bintől megódoztatnak«.

... És megszabadulunk földesurainktól, gondolhatta a nép.

Az országos kihirdetés után alig egy hónap telt el s a Rákoson már negyvenezer ember gyűlt egybe az ország minden részéből. Nem csupán parasztok gyülekeztek a sátorba, jöttek szép számmal köznemesek is, papok, tanítók, deákok, mesteremberek. Egész községek fegyverfogható népe tűzte föl a vörös keresztet, papjával, birójával együtt. A kisebb-nagyobb csapatok, mielőtt elindultak, tizedeseket, századosokat, zászlótartókat választottak, úgy mentek Pestre, a központi táborba, ahol ellátták rendes fegyverzettel s a katonaviselt emberek az ujonczokat oktatták, begyakorolták. Az egybegyűlt sereg szervezése, természetesen, Dózsa György feladata volt. Alvezérnek mindjárt kezdetben saját testvérét, Gergelyt tette meg, a többi főbb tisztséget pedig azután töltötte be, mikor a csapatok mindenfelől összegyűltek.

Negyvenezer ember, túlnyomó részében jobbágy és zsellér ember: ennyi volt már május közepén a pesti táborban és ehhez napról napra jöttek kisebb nagyobb csapatok az ország minden részéből: képzelhető a birtokos nemesség ijedelme. Abban az időszakban, mikor a munkás kézre égető szükség van, egész vidékekről fölkerekedik a jobbágy és zsellér ember: ki szánt, vet, kapál az urak földjén? A központi táborba megérkezett parasztok már mindenféle panaszokkal jönnek Dózsa Györgyhöz: a földesurak sok helyen erőszakkal visszatartják a jobbágyokat, nem engedik el a keresztes háborúba. A honnét meg eljöttek, az otthon maradott öregeket, asszonyokat és gyermekeket bántalmazzák, ezzel kényszerítvén az eltávozottakat a visszatérésre. A parasztok panaszkodnak Dózsának a földesurakra, a földesurak meg a királynak, hogy a keresztes háború megfosztja őket a munkaerőtől. És csakugyan már

május 14-én rendeletet kap Dózsa a királytól, hogy szüntesse be a további toborzást, az egybegyűlt sereggel induljon a török ellen.

Ez a rendelet olaj volt a tűzre. A papságnak, s különösen Mészáros Lőrincznek, a czeglédi tüzes szavú papnak, népies nevén: *nagybotú* Lőrincznek, ki egymaga két ezer embert vitt Dózsa táborába, nem volt nehéz felizgatni az egybegyűlt parasztságot, melynek szive amugy is tele volt keserűséggel, forrongó gyűlölettel. Alkalmas anyag volt az izgatásra,

Bakócz átadja Dózsának a pápa által megáldott zászlót.

hogy a birtokos nemesség nemcsak félrehuzódik a keresztes hadjárattól, de ráadásúl még vissza is akarja tartani a jobbágyságot. »Ők szopták ennyi időtől fogva a mi vérünket és veritékünket — így szónokolt Lőrincz pap — s immáron elbújnak, nem mernek országunkért vívni a török ellen. Jertek, menjünk reájok, a békavérekre!« És egyszerre oly dolgokról hall a nép, melyekre eddig tán gondolni sem mert. A vezetők, többnyire falusi papok, kik magok is nagy szegénységben sinylődtek s éppúgy kívül állottak az

alkotmány sánczain mint a jobbágyok, oly jelszavakat kezdenek hirdetni az elkeseredett népnek, melyek egy szebb jövendő képét mutogatták. Oly jelszavakat, melyek minden időben nagy. hatással voltak a szegény földnépére s vannak ma is: földosztás, a közterheknek egyforma viselése — no meg szabad préda. Kétségtelen, hogy a paraszt csapatok, még mielőtt a pesti táborba értek, raboltak, gyujtogattak itt-ott s csak folytatás volt a rablás és gyujtogatás, mit május 14-én, tehát a királyi rendelet napján, Buda és Pest külvárosaiban elkövettek. Másnap már ujabb rendelet ment a királytól Dózsához, hogy haladéktalanúl induljon seregével. Ekkor azonban már a parasztságnak esze ágában sem volt a keresztes hadjárat. Dózsa, még ha akarta volna, akkor sem teljesítheti a király parancsát. A papok és diákok izgató szónoklatai új világot nyitottak meg az elnyomott parasztság ébredező lelke előtt. A vallás védelmére sereglettek egybe s a földosztás, az urak hatalma alól való megszabadulás gondolata lett a vezércsillag, mely további lépéseikben vezérelte. A királyi parancsnak semmi hatása nem volt: a parasztság folytatta a prédálást Pesten, a nemes emberek házát sorba rabolták, gyujtogatták s több nemes embert kegyetlen módon végeztek ki. Egy hét múlva már Bakócz biboros kénytelen betiltani a keresztes hadjáratot, kiátkozással fenyegeti meg azokat, kik haza nem térnek, s országszerte felszólítja a papokat a pápai bulla visszavonására.

Királyi parancs, Bakócz rendelete — mind elkésett. Dózsa György kihirdette Bakócz rendeletét a Rákoson, s két keresztes zászlót szuratván a földbe,felszólította a népet, hogy aki vele akar maradni, álljon az egyik zászló mellé, aki meg haza akar menni, a másik mellé. Már-már úgy látszott, hogy többségben vannak azok, kik haza akarnak menni, de — véletlenűl-e, vagy mesterségesen csinálták a vezetők — az egyik zászlóról Krisztus képe arczczal földre esett. A képet visszakötözték a zászlóra, de másodszor is leesett. Visszakötözték harmadszor is, s ujra leesett. Ebben a nép isten intését látta s most már egy sem akadt, ki elhagyja Dózsa táborát, egy szívvel-lélekkel ott maradtak, vele kivántak élni, halni.

Valószínű, hogy Dózsa ekkor beszédet intézett a néphez, e beszédnek azonban csak egy akkori latin versben van nyoma s tudván, hogy Dózsa iskolázatlan ember volt, kétségtelen, hogy az a szép, formás beszéd, melyet a költő Dózsa szájába ad, a költő beszéde s nem a Dózsáé. E beszéd szerint, Dózsa még a betiltó rendelet után is a keresztes hadjáratra lelkesíti a népet, a mi képtelenség. Igaz, hogy másnap, május 25-én

DÓZSA GYÖRGY KIHIRDETI BAKÓCZ RENDELETÉT.

Budán a barátokat, kik Bakócz betiltó rendeletét kihirdették, ha idejében nem menekűlnek, »hamarosan szentekké avatta volna« — irja egy budai polgár — s kétségtelen, hogy a népet felháborította az a tény, hogy a mire ma lelkesítik, arról másnap letiltják, — de azon már túl volt a felizgatott tömeg, semhogy keresztes hadjáratra gondoljon, »csak azért is«, a letiltó rendelet ellenére is. S ha Dózsa György ekkor még keresztes hadjáratra gondolt volna is, tisztában lehetett azzal, hogy megszegte a parancsot s abban a pillanatban, melyben a tilalom kihirdetése után együtt tartotta a parasztságot — elkövette a lázadást. A keresztes hadjáratra senki sem gondol többé, csak a nemesség ellen való harczról lehet már szó: itt volt a kedvező alkalom, hogy a nép kiöntse elfojtott dühét, megboszúlja a szenvedett sérelmeket s földet és szabadságot szerezzen. Legalább a nép azt hitte, hogy itt a kedvező alkalom. Hitte-e ezt Dózsa György, a vezér is, s lelkesült-e valójában a nép ügyeért: oly kérdés, melyre nehéz megfelelni. Köznemes létére közel állott a néphez, s nem lehetetlen, hogy meghatotta a nép szenvedése; de viszont az is nyilvánvaló, hogy a nagy, félelmetes tömeg, mely mögötte állott, megszédítette az egyszerű székely nemest, s midőn élére állott a szabadságra vágyakodó népnek, nemcsak a nép szabadsága, sorsának javitása sodorta a vakmerő lázadásba, hanem az a csábitó remény is, hogy a nép vállán magasra emelkedik . . .

Ain grosz wunderzaichen das do geschechen ist durch das Creütz/das ain Cardinal hat außgeben inn dem gantzen Hungerischen Lannd wider die Turcken:

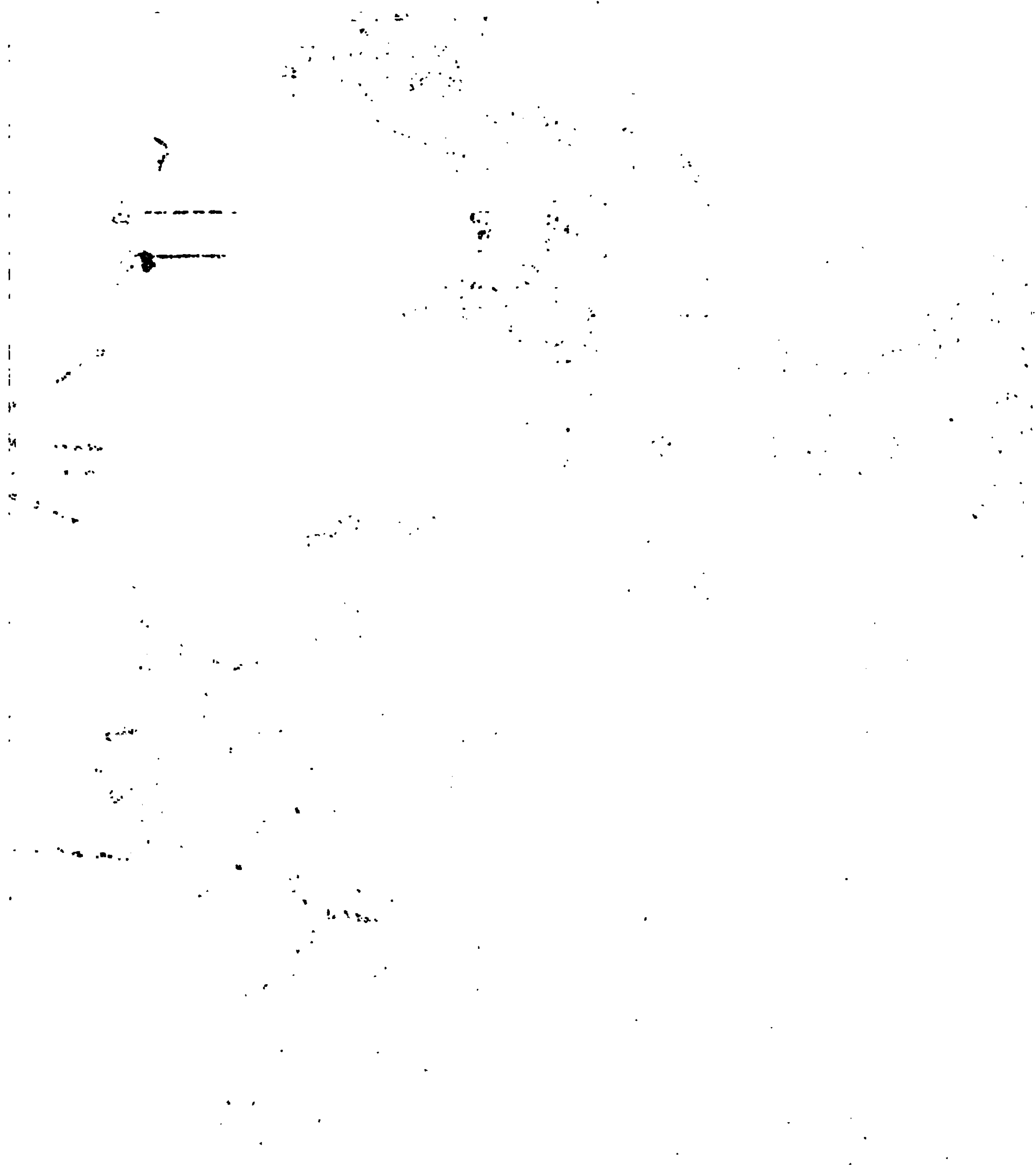
Egykorú újság lap Dózsa kereszteseiről.

De lássuk a forradalom lefolyását, nagy vonásokban.

A paraszttábor nem oszlott szét a rendelet értelmében, csupán meg-

oszlott, a vezérnek, Dózsának a rendelkezései szerint. Mint kész hadvezér csinálja meg a hadi tervet Dózsa György. Három ezer embert ott hagy a Rákoson, egy pesti polgár, Száleresi Ambrus vezetésével, megparancsolván, hogy portyázzanak Pest környékén s »rettegésben tartsák a nemeseket«. Egy nagyobb csapatot délre küld, a Bácsba, Mészáros Lőrinczczel, egyet pedig Eger felé, egy Barabás nevű pappal az élén. A derék-hadsereget két felé osztván, az egyiket maga vezeti, a másikat öcscse, Gergely. Ez a két hadtest — Márki Sándornak, Dózsa György lázadásának irója szerint — 30—40 ezer emberből állhatott s ezzel egyenest Czeglédnek tartott, útközben kirabolva a nemesi házakat. Egyedűl Czeglédről 2000 embert vezetett volt Lőrincz pap Dózsa táborába, ez a város tehát igen alkalmas volt arra, hogy itt szervezze a lázadást. Innen meneszt kiáltványt a forradalmi vezér az egész országhoz, különösen pedig Pest- és Külső-Szolnokvármegyéhez. Ebben a kiáltványban egyenesen a keresztes hadjárat megakadályozásával vádolja a nemességet s *tisztán e miatt* »parancsolja« a városok és faluk lakosságának »számkivetés és *örök büntetés terhe alatt*« a czeglédi táborba való sietésre, »hogy *így a szent csapat és áldott gyülekezet* a nevezett *hűtlen* és gonosz nemeseknek erejét és kezét korlátolni, megfékezni és zabołázni képes lehessen. Ha úgy tesztek, jól van, — folytatja a kiálvány — különben a fentirt büntetést vonjátok magatokra. Sőt *ezzel* sem érjük be, hanem saját telketeken, kapufélfátokon függesztetünk és akasztatunk fel, nyársba vonatunk, vagyonotokat elpusztítjuk és zsákmányra hagyjuk, feleségeiteket és gyermekeiteket pedig megöletjük.«

E kiáltvány szerint, melyben Dózsa a kereszteshad *fejedelmének* és *főkapitányának* nevezi magát, a ki csak »a királynak s nem az uraknak alattvalója« — még mindig a keresztesháborúról beszél, mintha komoly szándéka volna a török ellen vezetni a népet, s felakasztással meg nyársba huzatással ijesztgeti azokat, kik vele nem tartanak. Ám kétségtelen, hogy sem Dózsa, sem főbb emberei nem gondoltak ekkor már a kereszteshadjáratra. Ez már csak ürügy volt a nemesség ellen való harczra, a jobbágyi állapotból való felszabadulásra. E mellett bizonyít az a beszéd is, melyet Dózsa Czegléden intézett a néphez s melyben többek közt ezt *mondotta volna:* Ne szalaszszátok el ezt az alkalmat szabadságotok kivivására. Igen, azt *mondotta volna,* mert a Dózsa György szájába adott s több változatban fenmaradt beszédet nem szabad egész teljességében hitelesnek vennünk. Oly dolgokat mondatnak vele a krónikások, melyeket iskolázatlan ember nem is mondhat, még ha azzal is

Benedek Elek, Magyar Nép. I. *Minden jog fentartva.* *Az Athenaeum kiadása.*

DÓZSA GYÖRGY TÁBORA.

Festette Pap Henrik.

Benedek Elek, Magyar Nép. I.

Az Athenaeum kiadása.

DÓZSA GYÖRGY TÁBORA.

Festette Pap Henrik.

kezdetik vele a beszédet, hogy fiatal korában nem tanult, nem tud czifrán beszélni, csak azt mondja, a mit a csuklyás barátok prédikáczióiból megjegyzett. Nem valószinű, hogy Dózsa György Serranus diktátorról s a Fabiusok meg Fabriciusokról elmélkedett volna, hogy e neveket »jegyezte« meg magának a csuklyás barátok beszédeiből. A nép fia a nép szája ize szerint beszélt bizonyára. Tudta, mi fáj a népnek; tudta, mivel lehet felkorbácsolni a nép indulatját.

Ehhez csakugyan nem kell czikornyás beszéd, az egyszerű szavak sokkal könnyebben utat találnak a szivekhez. Alkalmazkodván tehát az iskolázatlan ember eszejárásához, a szájába adott beszédnek alig felét fogadhatjuk el Dózsa által elmondottnak. Nem is közlöm tehát Dózsa állitólagos beszédét egész terjedelmében, csak annak egyes mondásait.

— — — Az elfajult gonosz nemesek nemcsak a maguk vagyonát prédálják el, de a másét is elveszik. Kendőzik magukat, feslett életet élnek, részegeskednek. A tiszta vizet nem szívelhetik; a legdrágább borok és pecsenyék alatt görnyednek asztalaik. Ők tehetnek akármit, úgy sem bünhődnek érte. Huzzák-vonják a népet lelkiismeretfurdalás nélkül. Könnyebb volna megszámlálni tavasszal a fűszálakat, télen a hópelyhet s az ég csillagait vagy a puszta homokszemeit, mint elészámlálni az ők bűneiket. S mi, kiket ők rabszolgákként tartanak, sziszegve ugyan, de türelmesen végezzük munkánkat. Ez nem maradhat igy sokáig. Le kell ráznunk az igát. Meg kell buktatni a királyokat. Szabadok akarunk lenni s leszünk is! Összerontjuk a nemesek jogait, osztozkodni fogunk az urak vagyonán.

A beszéd további részében *királynak* ajálja föl magát, de olyan királynak, a ki alá veti magát a nép akaratának. Végezetül így szól a néphez: »Lakoljanak a bünösök! gyilkoljátok rendre a nemeseket s ynek se adjatok kegyelmet!«

A nép állítólag e beszéd hatása alatt királylyá kiáltotta ki Dózsát, ám Márki Sándor, kinek könyvét már többször idéztem, — az egyetlen könyv, mely részletesen foglalkozik e lázadással — kételkedik abban, hogy ez megtörtént volna. Egyszerüen diktátori hatalommal felruházott vezér volt Dózsa s sem ő, sem a nép nem gondolt arra, hogy Ulászlót megfossza a koronától. Megelégedhetett ezzel is a dálnoki székely fia: mögötte állott egy rettentő nagy sereg, jóformán az ország összes parasztsága, sőt nemes ember is nagy számmal, s ez a tengernyi nép őt vallotta fővezéréül. S ki tudja, ha jól üt ki a lázadás, hová emelkedhetik még? . . .

Országszerte megmozdult a nép, a szó teljes értelmében kitört a parasztlázadás, lángba borúlt az ország. Itt is, ott is összecsapnak a parasztcsapatok az életét és vagyonát védő nemességgel, de nem egy vidéken a nemeseket is magával sodorja a lázadás: az egyik félelemből, a másik, a ki épúgy érezte a nagyurak féktelenkedését, mint a jobbágy, meggyőződésből csatlakozik a lázadókhoz. Nevezetesen Máramarosban, Sárosban, Szatmárban seregestül állottak a nemesek a paraszt lázadók közé s Bácsmegyében egy Nagy Antal nevű nemes ember volt a lázadás vezetője, akinek állítólag ez volt a szavajárása: »csak Ulászló király, fia, Lajos, Székely (Dózsa) György és ő: Nagy Antal az úr Magyarországban!«

Mig a kisebb-nagyobb csapatok az ország különböző vidékein pusztítottak s követtek el szörnyű kegyetlenségeket, melyek közt a karóba huzatás volt a legszokottabb, Dózsa a fősereggel, mely napról napra növekedett, Czeglédről az Alföldre huzódott. A merre elvonult ez a félelmetes hadsereg, tömegestül szegődött hozzá a parasztság, így Varsányon 300 lovas s ugyanannyi gyalog, Mező-Túron 800 ember. Tovább haladván, a dévaványai parasztok csatlakoztak a sereghez, papjuk, Turkevy Ambrus vezetése alatt, aki ezentúl mint Dózsa titkára szerepelt. Ez a tudós férfiu, ki a krakkói egyetemen végezte a theologiát, irta azokat a kiáltványokat, melyeket Dózsa időnkint a néphez intézett. Egy hétig tartott az út Czeglédtől Békés-Gyuláig, junius 2-ikától 8-ikáig, s itt már 30 ezer főre számították az egybe verődött pórhadat. Békés-Gyuláról 2000 főnyi sereget előre küldött Dózsa egy Balogh István nevű tanitó vezetése alatt, hogy alkalmas gázlót keressen a Maroson keresztül. Ám a gázlót kereső hadat váratlan meglepetés érte: időközben a kormány elrendelte a nemesség felkelését s egy ilyen nemesi sereg, Báthory István nádor és Csáky Miklós csanádi püspök vezetése alatt, a Maros partján megtámadta a parasztokat, kik megveretve futottak Nagy-Lakig. Már ezt megelőzőleg a Dózsa által Pestről más-más irányba küldött paraszthadaknak volt nagyobb csatája a nemességgel, nevezetesen a pásztói és a gubacsi határban s mindkét ütközetben a nemesség részére hajolt a győzelem. Azokkal, kiket a csatákban elfogtak, kegyetlenül bánt a nemesség, helyesebben: visszaadta a kölcsönt. A főbbeket karóba húzatták, azután meg testüket fölnégyelték.

Báthory István és Csáky Miklós, úgy látszik, kicsinyelték a parasztHadat, mert Balogh István csapatjának a megfutamítása után, Nagy-Lakon tábort ütöttek s felette vigan voltak. Ám Dózsa éjnek idején összeszedte a szétvert csapatot s hajnalban rajta ütött Báthory seregén. Hajnaltól

Ütközet a Maros partján.

estig tartott az elkeseredett csata, s már-már úgy látszott, hogy a parasztok részén a győzelem, midőn Báthory közéjük ágyúztatott. A paraszt sereg este felé megfutamodott, de váratlanul megfordult az üldözött sereg s az üldözöttek üldözőkké lettek. A nemesi sereg főbbjei, köztük Csáky püspök, a parasztok kezére kerültek, sőt a parasztok elfogták Telegdy kincstartót is, kiről azonban nem bizonyos, hogy résztvett-e a csatában vagy egyebütt fogták el a parasztok s úgy vitték Dózsa táborába. Báthory István, nagy szerencséjére, csataközben lefordult lováról egy vakszemére kapott ütés következtében s eszméletre térvén, a közeli nádasban bújt el: igy kerülte el a szörnyű véget. Mert szörnyű vég várt az elfogott főurakra és nemesekre. Csáky püspök testét elébb buzogánynyal összetörték s úgy húzták karóba, fejjel lefelé, főpapi díszben. Előbb azonban a püspöki süvegről letördelték a drágaköveket s 60 ezer forintját elvették. Egy másik főbb embert, Ravazdy Pétert, keresztre feszítettek, többeknek a hátából szijjat hasítottak vagy máglyán égették el. Kegyetlenül bántak el Telegdy Istvánnal is, az egyetlennel, ki a királyi tanácsban ellenezte volt a keresztes-hadjáratot; ellenezte, mert előre látta annak szörnyű következéseit. Magas oszlophoz kötötték, s durva bántalmazások közt puskával és nyillal lövöldöztek rája, mignem lelkét kilehelte.

Láttuk már, hogy a nemeség sem bánt különben a kezébe került parasztokkal s látjuk majd, hogy ezentúl még kevésbbé kimélik egymást. Nem maradtak egymásnak adósok. Egyik fél kegyetlenségét menti a másik fél kegyetlensége s mentik annak a kornak durva erkölcsei. Ám az is bizonyos előttünk, hogy Dózsa György, ki ily eszközökkel harczolt, nem volt igazi szabadsághős s az általa és emberei által elkövetett rablások, gyujtogatások, leirhatatlan becstelenségek éppenséggel nem voltak alkalmasak arra, hogy a nép ügyét diadalra juttassák. Nem így küzdik s nem így küzdötték ki a nép szabadságát.

A népszabadság harczainak szellemével merőben ellenkeznek azok a vérlázító kegyetlenségek, miket Dózsa és parasztjai elkövettek s bár jól tudjuk, hogy több száz esztendő keserűsége tört ki a szegény, elnyomott nép lelkéből, s ha meg is lehet bocsátani a népnek a százados sérelmek szörnyű megtorlását, nem lehet megbocsátani a vezérnek. Vagy ha meg: akkor Dózsa Györgyben sem lehet többet látnunk durva erkölcsű, vakmerő katonánál, aki nem a népszabadságért lelkesül, hanem felhasználja a kedvező alkalmat országos rablásra. Amit fiatal korában egy maga követett el, azt most elköveti és követteti a szegény néppel.

Aprójára megirni a lázadás lefolyását, minden részletével, nem való

e könyvbe. Amit a felbujtogatott nép tesz itt meg ott: egyforma, mint két tojás. Megölik, karóba húzzák, kínzó szerekkel gyötrik az elfogott nemeseket; az asszonyokat és leányaikat férjeik és szüleik jelenlétében gyalázzák meg; javaikat elragadozzák, házaikat lerombolják, felgyujtják. Némelyeket elevenen temettek el, másokat derékban vágtak ketté. Az apát s fiát egy karóba húzták: az apát alól, a fiút felűl. Nem tettek különbséget a »polgárok, püspökök, papok, szerzetesek, szülék, özvegyek, szolgák s városi emberek« közt. Némelyeknek hasán, másoknak ágyékán, torkán,

Telegdy István kivégezése.

szivén vagy fején keresztül szúrták a nyársat. Egyeseknek testét tűzben edzett karóba húzták vagy levágták karjukat, lábszárukat, kezüket. Másoknak kiszakították ereiket és belüket. Egyesegyedül a maguk véréből való vért kimélték.

A szörnyű dráma gyorsan közeledik a végső jelenethez. Temesvár előtt történt meg a döntő ütközet. Mert Dózsa a Csanád és Nagylak közt lefolyt csata után egyenesen Temesvárnak tartott, ostrom alá vette a várat. Ide menekült volt Báthory, ki tudvalevőleg a véletlennek köszönheté, hogy

a Csáky püspökével s a Telegdy kincstartóéval hasonló sorsra nem jutott. Ha Zápolyai János vajda idejében segítségére nem jő Erdélyből, Báthory kénytelen lesz feladni a várat, melynek őrsége már lóhússal élt. Julius közepe táján érkezett Zápolyai János Temesvár vidékére s seregét csatarendbe állítva, dob- s trombitaszóval vonult az ulicsi mezőre. Dózsa 40 ezer főnyi serege rendetlenül táborozott, de ő is csakhamar csatarendbe állította seregét s úgy ő, mint Lőrincz pap lelkesítő beszédet intéztek a néphez, mely, úgy látszik, megrettent a rendes hadsereg láttára. Öcscsére bízta a jobb, Lőrincz papra a balszárny vezetését, ő maga a középre állott. Zápolyai szintén a maga seregének a közepén állott, mögötte a székelyek, a palotások és a végvidéki lovasok, oldalán Petrovics Péter. A balszárnyat Kismarjay Lukács, a jobbszárnyat Lindvai Bánffy Jakab vezette. Mindkét részről elkeseredetten indult a küzdelem és sokáig hol egyik, hol a másik részre látszott esni a harczi szerencse koczkája. Ám végre is a nemesek középhada, melyet Zápolyai vezetett, hátrálásra kényszerítette a parasztok középhadát. Dózsa serege futásnak eredt s a vezér hősiessége, bátorítása sem tudott többé lelket önteni a szaladó seregbe. Különösen mikor maga Dózsa is lefordult a lováról, szó sem lehetett arról, hogy a szaladó parasztokat ujra csatarendbe szedjék. Nem futásközben fordult le lováról a parasztok vakmerő vezére. Még akkor is, mikor serege futásnak indult, egy csapással két pánczélos vitézt sujtott agyon s azután magával Petrovics Péterrel mérte össze fegyverét. Petrovics lándzsával döfött Dózsa felé s mert Dózsa testét hiányosan takarta a vért, Petrovics lándzsája véletlenül éppen védtelen helyre furódott s Dózsa félholtan fordult le lováról. Megölhették volna, de nem ölték meg. Az volt a határozat, hogy, hacsak lehet, élve kerítik kézre. Mindjárt megtudjuk, miért.

A csata s ezzel a parasztlázadás sorsa eldőlt: a parasztok vezére a nemesség kezébe került, nemkülönben a vezér öcscse is, Gergely. Csupán Mészáros Lőrincznek sikerült elmenekülni Bácsmegye felé. Sok ezer paraszt vére áztatta a harczmezőt s a győztes sereg azokat sem kimélte, kik fegyverüket eldobták s kegyelemért könyörögtek. Pedig a vajda, állítólag, kegyelmet igért mindazoknak, akik leteszik a fegyvert s megigérik, hogy haza mennek. Oly ellenfelek állottak itt egymással szemben, kiknek szive tele volt mértéktelen gyülölettel s a nemesség ugyanazt tette, amit a parasztság tett hasonló helyzetben: nem ismert könyörületet.

A dráma legszörnyűbb része azonban most következik. A parasztok vezérét megkötözve viszik Zápolyai elé, nemkülönben öcscsét s a főbbeket. Följegyzik róla, hogy »bátor lélekkel s nyugodt arczczal« állott a vajda

előtt, nem kért kegyelmet a maga, csupán az ösccse részére. Ez a legszebb vonás, mit Dózsa Györgyről följegyeztek. Tény, hogy öcscse, ki szelid lelkületű, nyugodtabb természetű ember volt, nem szivesen vett részt a parasztlázadásban, kezdettől fogva mérsékelte bátyját s jóformán az ő kényszerítésére maradt oldalán. A vajda válasza az volt, hogy valamennyit börtönbe vettette.

Láttuk, hogy Dózsa György éppenséggel nem volt válogatós az eszközökben, s a hatalmába került főbb embereket vérfagyasztó kegyetlenséggel végeztette ki. El lehetett készülve a legszörnyűbb halálra, a kivé-

Dózsa félholtan fordúl le lováról.

geztetés minden nemére, de arra aligha gondolt, melyet neki az ő birái szántak, s végre is hajtottak. Három napig ült társaival a börtönben s július 20-ikán hajtották végre az itéletet Temesvárt. Dózsa Gergelylyel végeztek legelébb s ővele csakugyan enyhén bántak el: lefejezték. Ám a Dózsa György kivégeztetését nagy készület előzte meg. A »paraszt királynak« trónt emeltek. Egy durván kovácsolt, megtüzesített vas szék volt ez a trón: erre ültették az övig levetkőztetett Dózsa Györgyöt, a szék mögött oszlop: ehhez kötötték. Koronát is tettek a fejére. Ott helyben tüzesítették meg az ekevasból készített koronát s úgy tették csiptető-

vassal a fejére. S hogy a királyi pálcza se hiányozzék: tüzes vaspálczát is nyomtak a kezébe. Igy sütötték meg a parasztkirályt, ki állítólag egy órával élte tul azt a pillanatot, melyben fejére tették a tüzes koronát. De nem volt elég, hogy a legszörnyűbb halálnak halálával kellett meghalnia, látnia kellett a megmérhetetlen kínokat szenvedő parasztkirálynak, hogy mint uszítják rá a fogságban kiéheztetett hiveit. Ez volt a legkegyetlenebb része az itéletnek: kegyelmet igérvén mindazoknak, kik Dózsa testéből falatoznak. Hegedű- s füttyszó mellett annak a kilencz embernek, kik élve kerültek ki a temesvári börtönből, körűl kellett tánczolni Dózsa testét s minden forduló után harapni egyet-egyet belőle. Aki nem vetemedett erre az aljasságra, menten levágták. Kilencz hivéből három-négy nem volt képes erre, a többi körültánczolta Dózsát, s minden fordulónál harapott a testéből, köztük egy Lőrincz nevű kovács, ki Dózsa lovait szokta volt vasalni. Szinte hihetetlen, de az egykorú krónikások egy értelemmel állítják, hogy Dózsa egy pillanatra sem veszítette el eszméletét a rettentő szenvedések közt, sőt még egy izma sem rándult meg. — Most látom csak, hogy kutyákat neveltem! — állítólag e szavakban tört ki szivéből a fájdalom, midőn saját emberei harapdálták a húsát. Bizonyára a testi fájdalomnál is nagyobb lehetett ez a lelki fájdalom. Mert ha nem is tekinthetjük ideális szabadsághősnek Dózsa Györgyöt, ha nem is lehet menteni a nép-felszabadításnak általa követett módját, — hogyha sikerül vakmerő akcziója, a nép sorsa bizonyára előnyösen változik.

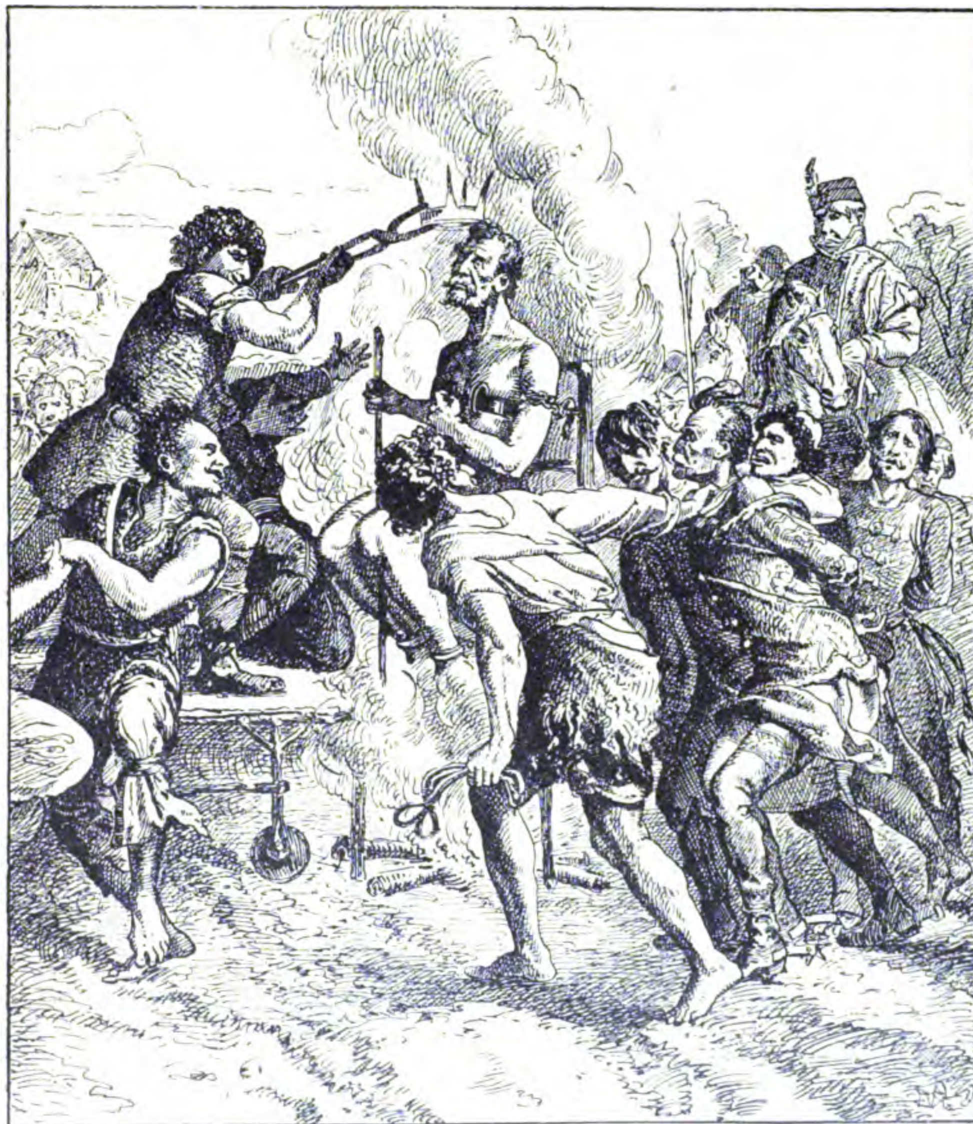
A vadállatnál vadabb hóhérok, mikor már halottnak vélték a parasztkirályt, levágták a fejét, testének belső részeit megfőzték, sütötték s megétették a parasztokkal, közben meg a jelenlévő papokkal a »Te deum laudamus«-t énekeltették. Mikor ennek is vége volt, a hóhér levagdalta lábát, karját, nyakát, a testét négy darabba vágták s úgy küldötték négy városba: Budára, Pestre, Fehérvárra és Váradra, hogy e városokban kitegyék elrettentő példának.

Ime, a dráma utolsó jelenete. A parasztság itt-ott még folytatta a küzdelmet a vezér rettentő vége után is, de a kisebb-nagyobb lázadó csapatokat hamarosan leverték. Lőrincz pap, a lázadás igazi lelke is az ellenfél kezébe került s némelyek szerint Zápolyai vajda nyárson süttette meg, mások szerint máglyán égettette el Kolozsvárt.

De hátra van még a *legutolsó* jelenet: a szabadságát, sorsa könyebbségét kereső nép kegyetlen büntetése. A vezérnek s a főbb embereknek halálával a nemesség nem látta eléggé megtorolva a parasztlázadást; az sem volt elég, hogy 40 ezer, némelyek szerint 70 ezer paraszt esett el

a nemesség ellen vívott csatákban. Sokkal erősebb megtorlást követelt a nemesség: a parasztság teljes leigázását, *örökös szolgaságát.*

A parasztlázadás leverése után, október 18-án nyilt meg az ország-

Dózsa György kivégeztetése. (Régi rajz után.)

gyűlés, mely harminczhárom napig tartott s ezen az országgyűlésen 71 törvényczikket hoztak, melyből *62 a parasztokra,* a parasztlázadás megtorlására vonatkozott. Első sorban biztosították Zápolyai Jánosnak a parasztlázadásra tett kiadásait a királyi jövedelmekből s úgy tértek át az

egyes nemesek által szenvedett károk megtérítésének módozataira. Minden megyében az alispán, négy szolgabiró s tizenkét jómódú nemes sorba vizsgálja a szenvedett károkat s megtéríttetik a kártevő parasztokkal. Elég, ha a kárvallott nemes ember megesküszik, nem szükséges a bizonyítás. S nem elég megtériteni a kárt, a megállapított kárpótlás mellett annyit kell fizetni a kincstár számára is — ha t. i. »birnak« fizetni. Meg kell fizetni a megölt nemesek vérdíját is. A nemességnek volt rá gondja, hogy az ártatlanok is fizessenek, különösen ha a bűnösökön nem lehetett felhajtani a kárpótlást. Ezt az önkényességet azonban már nem helyeselheti az országgyűlés s a 9. t.-czikkben határozottan utasítja a tisztviselőket, hogy csak a bűnösökkel fizettessenek kárpótlást és vérdíjat. De ha védi a törvény az ártatlant, annál kevésbbé nézi el, hogy egyik-másik földesúr megbocsásson bűnös jobbágyainak. Mert bizonyára számos esetben, a földesúr a jövendő békesség okáért szivesen borított volna fátyolt a multra. Birtokának s birtokjogainak elvesztésével fenyegeti a törvény az ilyen földesurat.

Igen érdekes és jellemző a 14. törvényczikk, mely azzal kezdi, hogy a lázadó parasztok mind főbenjáró büntetést érdemelnének, nehogy azonban ezután is annyi sok vér ontassék és az egész parasztság, »*mely nélkül a nemesség keveset ér*«, eltöröltessék, — csupán a századosokat és tizedeseket, a lázítókat, a nemesség nyilvános gyilkosait s a szűzeken és asszonyokon erőszakoskodókat itélik halálra, a többi parasztoknak meghagyják az életét, ám a károkat meg kell téríteniök s a vérdíjat meg kell fizetniök. Ugyane törvényczik harmadik szakasza mondja ki az *örökös jobbágyságot,* s megvonja a jobbágyoktól a *szabad költözés* jogát, »hogy az efféle megátalkodottságnak emléke és minden időkre való büntetése örököseikre is átszálljon, s minden század tudja, mely istentelen gonoszság légyen az urak ellen való fellázadás!«

Tehát örökös, a költözködés szabadságától megfosztott jobbágyság: ez a legutolsó, a csattanós jelenet a véres parasztdrámában. Nem elég a felbujtogatott nép megbüntetése, hadd bűnhödjenek még az unokák unokái is, nehogy valaha eszükbe jusson fellázadni az urak ellen!

Kimondván a kegyetlen itéletet, megállapítják az *örökös jobbágy* tartozásait, terheit:

1. Minden telkes jobbágy, sőt a zsellér is, évenként egy arany forintot fizet a földesurának, mégpedig felét Szent-György, felét Szent-Mihály napján. Ahol azonban ennél többet fizettek eddig, marad a régiben: nem szállítják le egy arany forintra.

2. Minden héten kötelesek egy napot szolgálni a földesurnak.

3. Havonként egy csirkét ad minden jobbágy.

4. Minden földi termésből, akár aratják, akár kaszálják, kilenczedrész a földesúré, tizedrész a főpapoké; kilenczed jár a borból is. Vagyis, magyarázza a törvény, tiz kéve vetésből nyolcz maradjon a jobbágynál, tiz cseber borból nyolcz.

5. Évenként két ludat kell adni, mégpedig egy fiatalt pünkösd ünnepére, egy vénet Szent-Márton napjára.

6. Minden tiz jobbágytelektől (a hol kevesebb van, kevesebbtől) egy hizott malacz jár a földesúrnak, megjegyezvén, hogy »épségben maradnak a nemeseknek eddig adni s venni szokott egyéb jövedelmek.«

Ime a köteles, törvényesen megállapított tartozások, szolgálatok, melyek közt, mint látjuk, vannak meg nem nevezett »egyéb jövedelmek« is, szabad tért engedvén a földesúrnak a zsarolásra.

De menjünk csak tovább. Lássuk, mint rakják a lánczot a jobbágynak kezére, lábára.

Az özvegy jobbágyasszonyok a földesúr engedelme nélkül nem mehetnek férjhez, ha jobbágy helyét pótolják. Ha nős fiaik vannak, magukkal nem vihetik. Sőt, ha az özvegy asszony nem nagykorú fiát, férjhez menetelekor, magával vinné más földesur birtokára, a fiú, amint nagykorúvá lesz, köteles viszszamenni az előbbi földesúrhoz.

A zsellérek három évre fölszabadulnak az adófizetés alól, de azzal a kötelezettséggel, hogy ez idő alatt házat kötelesek építeni s ezzel a többi jobbágyok sorába lépnek. Ha nem akarnának házat építeni, ezzel nem kerülik el az egy arany forint fizetését.

A jászok, kunok s a király többi jobbágyai, hacsak nem királyi és kerített városokban laknak, szintén egy sorba jutnak a jobbágyokkal: fizetniök kell az adót, a tizedet, teljesíteniök kell a jobbágyi szolgálatot.

Rendkivül érdekes a 24. czikk, mely *»a paraszt elvetemültség örökös emlékeül«* kimondja, hogy a király többé paraszt származásút püspökké vagy érsekké nem emelhet, s ha mégis tenné, az ilyen főpapnak senki sem tartozik tizedet fizetni. Nyilvánvaló czélzás ez *Bakócz* érsekre és *Szalkai* győri püspökre, ki vargának volt a fia. Pedig ezeket ugyancsak nem lehetett gyanúsítani a föld népe iránt való kedvezéssel. Ám a szörnyű lázadás közvetlen hatása alatt az országgyűlés a szó teljes értelmében a földhöz akarta nyügözni a parasztságot. Ki ahol született, ott maradjon, s ki amely állapotban született, abban maradjon, fölebb ne emelkedhessék: ez a kegyetlen törvény summája. S hogy erőszakos úton

se lehessen a jobbágyot máshová vinni, több szakaszban gondoskodik erről is a törvény, szigorú büntetést szabván az erőszakoskodó, mások jobbágyát elhurczoló urakra.

Aztán áttér a törvény azokra a nemesekre, kik résztvettek a parasztlázadásban. Külömbséget tett azonban köztük: akik önként vettek részt, azokat megfosztá birtokától, akik pedig kénytelenségből, (mert erre is volt számtalan eset) azoknak megkegyelmez. Az így elvett birtokot azoknak a nemeseknek adják, kiknek szüleit vagy testvéreit a parasztok megölték, sőt parasztoknak is, akik a lázadásban a nemesség mellett harczoltak, »hogy — így szól a törvény — e példa által más parasztok is hivebbek legyenek és földesuraiknak inkább engedelmeskedjenek.«

A meg nem ölt, de megvert, megkinzott nemeseknek azok a jobbágyok, kik a kinzást elkövették, száz forint élődijat tartoznak fizetni; a parasztkapitányok, századosok, tizedesek s más lázítók büntetése pedig vagyon- és fővesztés, kivéve azokat, kik kényszerítésből lettek vezetőkké a lázadásban. »Iszonyú halállal vesszenek el« azok is, mondja a törvény, akik a nemes lányokon és asszonyokon erőszakot követtek el. De nemcsak őket sujtja a törvény, hanem maradékaikat is. Ezeknek sorából soha senki esküdtté vagy biróvá nem lehet, sőt cseléd sem a fejedelem, földesúr, általában a nemesek udvarán. »Egy is közülök bármi tisztességre ne emeltessék, hanem, mint átkozott sarjadék, örök szolgaság és parasztalattvalóság jármának büntetését gyászolja.« Ha pedig nem feleséges ember követte el ezt a gyalázatosságot, annak az *apját* kell hasonlóképp büntetni.

Lelketlen és oktalan büntetések ezek s előrelátható, hogy jóra nem vezethetnek. Lehetett-e józan észszel hinni, hogy a parasztság, melyet ily kegyetlenül büntetnek még az ártatlan maradékokban is, ha egyelőre meghunyászkodik is, az első kedvező alkalommal nem ismétli a Dózsa-lázadás szörnyűségeit? A rövidlátó törvényhozók nyilván azt hitték, hogy a parasztot örök időkre lelánczolják ez embertelen paragrafusokkal s örök időkre kiveszik a fegyvert a kezéből, ha jobb kezének levágatásával büntetik azt a parasztot, aki csak tarsolyt is mer hordani.

Tudjuk, hogy a Dózsa-lázadásban nagy szerepe volt az alsó papságnak és az iskolamestereknek, s természetesen, a törvény szigorú büntetést mér ezekre is. A lázadásban részt vett papok büntetése halálig tartó fogság, de jövőre megtiltja a törvény a papoknak és iskolamestereknek a fegyver és tarsoly hordását s azzal »alázza meg«, hogy paraszt is elfoghatja az olyan papot és iskolamestert, a ki fegyvert és tarsolyt visel s

megkötözve viheti a fölebbvalójához. A pásztorember (köznyelven hajdú) sem használhat fegyvert. Ha először fegyvert látnak nála, megverik; ha másodszor is: lenyakazzák.

A paraszt tehát fegyver nélkül marad. Az ő fegyvere ezután az ekevas, a kasza, a kapa. Ezeknek a használását nem tiltották meg. Végre is ekevas nélkül nem lehet fölhasogatni a föld kebelét, kasza nélkül nem lehet lekaszálni a füvet.

»Hirtelen harag soha jót nem farag« — tartja a jó magyar példabeszéd — s ez különösen illik az 1514-iki országgyűlés törvényczíkkeire. Kölcsönös kiengesztelődés helyett az osztálygyülölet tovább szítása: ezt eredményezte az 1514-iki törvényhozás. Mikor legnagyobb szükség lett volna a nemzeti egységre, a tömörülésre: a harag, gyülölet, bosszú érzelmei forrongtak a szivek mélyében. A haza ügyével kevesen törődtek, annál jobban azzal, hogy mint nyomhassa el minél erősebben egyik a mást: a főnemes a középnemest s e kettő a parasztságot. Ebben egyetértett most mind a két rend.

Gyönge, elpuhult, erkölcseiben megfogyatkozott, gyülölködő nemesség s röghöz kötött, csaknem rabszolgaságra jutott jobbágyság: ez volt a magyar nemzet a XVI. század első felében. Ennek a nemzetnek könnyen áshatta meg sirját Mohácsnál a török!

Dózsa György állítólagos koronája.

Mohács.

Verbőczy Hármas könyve. — A hármas könyv a jobbágyokról — A rákosi és hatvani országgyűlések. — Szalkai és Szerencsés. — A mohácsi temető.

Az 1514-iki országgyűlés nemcsak a jobbágyság történetében jelent korszakalkotó változást. Ezen az országgyűlésen terjesztette be Verbőczy István a hires *Tripartitumot*, vagyis *Magyarország szokásos jogának hármas könyvét,* melynek megszerkesztésével a nagytudományú itélőmestert II. Ulászló király bizta volt meg. E könyv nem az addig hozott törvények és rendeletek egyszerű gyűjteménye, hanem egy nagy tudós jogi munkája, mely szabatosan meghatározza a nemesség jogait, kiváltságait, megmagyarázza az eljárás módját a birtokok kezelése, eladása, cseréje, elzálogositása, örökösödés, ingó és ingatlan javak becslése körűl. Ezekkel foglalkozik az első rész, mig a második a perekben követett eljárást magyarázza. A harmadik részben — s ez érdekel minket első sorban, — ismerteti a *parasztság* jogai viszonyait is.

A magyar köznemesség e bibliája az 1514-iki országgyűlés hamincz-harmadik napján, november 15-én nyert királyi megerősítést, miután az ország rendei hozzájárultak. Ám a király, bár megigérte, hogy a Hármas-könyvet megküldi a vármegyéknek is, igéretét nem váltotta be s igy Verbőczy könyve nem lett törvényes erejű, mindazonáltal 1848-ig az ország minden részében használták a biróságok s törvényes tekintélyét

kétségbe nem vonták. Hogy a király nem küldötte meg a megyéknek Verbőczy könyvét, ez a főrendek mesterkedésének tulajdonítható. Az országgyűlésen hozzájárultak kénytelenségből, mert a többségben levő köznemességgel nem mertek kikötni, de csak következetesek maradtak magukhoz, midőn a gyönge királyt lebeszélték egy oly jogi könyv kihirdetéséről, mely mindjárt az első rész elején világosan megállapítja, hogy: Magyarország főpapjai, zászlósurai és egyéb nagyurai, nemesei és főrendei nemességök és földi javaikra nézve ugyanegy szabadsággal, joggal és kiváltsággal élnek, egyik urnak sincs több s egyiknek sincs kevesebb szabadsága a másiknál, ennélfogva a biráskodásban egy és ugyanazon törvénnyel és szokással, egy és ugyanazon törvényes eljárással élnek.

A nemesség e bibliájával egy napon kelt Ulászló 7. rendelete is, melyet az előző fejezetben ismertettem s mely a Dózsa-lázadás hatása alatt született; de a Verbőczy Hármaskönyve már tudomást vesz a kegyetlen rendeletről, mely a jobbágyokat megfosztja a szabad költözködés jogától. Egyébként a jobbágyság jogi viszonyait a régi szokások és törvények alapján magyarázza s mert — a mint később látni fogjuk — a nemesség kénytelen visszaállítani a szabad költözködést, Verbőczy könyvének a jobbágyságra vonatkozó része is mértékadó, utbaigazító a törvényes eljárásoknál.

Minekelőtte tovább mennénk a történelem fonlalán, ismerkedjünk meg a Hármaskönyvnek a jobbágyságra vonatkozó részével.

»A jobbágyok — mondja Werbőczy — többféle rendüek, mert némelyek magyarok, mások szászok és németek, csehek és tótok, kik keresztény hitet vallanak; ezenkivűl oláhok és oroszok, ráczok vagy szerbek és bolgárok, kik a görög hitet vallják. Ezen felűl vannak jászok és kunok, kik királyi földeken telepednek le és laknak, de szintén keresztény hitűek. És jóllehet — mondja tovább — e népek (kivévén a királyi jászokat és kunokat, oroszokat és bolgárokat) oly szabadsággal birtak, hogy a törvényes földbér s adósságaik lefizetése mellett, tetszésök szerint máshová költözhettek, e szabadságokat egy igen gonosz rabló, Székely György vezérlése alatt, az összes nemesség ellen támasztott kurucz pártütésük és lázadó felkelésük s ez okból örök hűtlenségbe jutások miatt, örökre elvesztették s most már mint örökös parasztok földesuraiknak teljesen alávettettek.«

E bevezetésre következik aztán a jobbágy jogviszonyainak ismertetése. A jobbágy első fóruma: a földesur. Sem egyházi, sem világi biró közvetlen maga elé nem idézheti a jobbágyot, hanem első sorban a földesur köteles

igazságot szolgáltatni a perlekedő feleknek. Csak ha valamelyik fél nincs megelégedve az itélettel, föllebbezhet: ha egyházi az ügy, az egyházi törvényszékhez, ha világi, az alispán- vagy a szolgabirákhoz. A földesur tartozik igazságot szolgáltatni, de ha nem szolgáltat, vagy éppen nem is akar élni a jogával, ezért csak az esetben büntetheti meg a biróság, ha a perlekedő fél panaszt emelt nála s a földesur a panasz alapján tett birói intézkedésre sem tesz igazságot a perlekedő felek között. Ez a büntetés három márka, melyből kettő a biróé, egy a kereső félé.

Ha a perbe fogott jobbágy az itélet kihirdetése, illetőleg végrehajtása elől megszöknék, a földesurnak jogában áll lefoglalni a jobbágy ingó és ingatlan vagyonát, melyből egy rész a kereső félt, két rész a földesurat illeti. Abban az esetben, ha a jobbágy nem szökik meg ugyan, de pl. a rá rótt kártérítést nem tudja kifizetni, nem lévén sem ingó, sem ingatlan vagyona, az ellenfélnek joga van tizenöt napig fogságban tartani az elmarasztalt jobbágyot. Ez idő alatt kenyéren és vizen tartja, akkor aztán szabadon bocsátja, de eskü mellett, hogy annak, mit munkája vagy *koldulása* által szerez, hetenként egy harmadát híven átadja az ellenfélnek, míg tartozását ki nem egyenlíti. Ha azonban a jobbágy megszegi az esküjét, az ellenfélnek jogában áll ismét letartóztatni s leszolgáltatni vele a tartozást.

Ez a rabszolgaság enyhébb kiadásban.

»A parasztnak munkája bérén és jutalmán kivül ura földjén, az örökséget illetőleg, semmi joga sincs: az egész föld a földesur tulajdona.« Az a paraszt tehát, a kinek nincs gyermeke, csak munkája bérét és jutalmát adhatja el, vagy hagyományozhatja másra, a föld megmarad a földesur tulajdonának. Csak az ingó vagyonáról rendelkezhetik szabadon, de ha végrendelet nélkül hal meg, ingó és ingatlan a földesurra száll.

»Ezen felül — folytatja a Hármas könyv — a parasztok annyira alá vannak vetve ez idő szerint való uroknak, hogy a maguk személyében nemes emberrel semmiféle ügyben nem pörösködhetnek.« Ha a nemes ember megveri a parasztot, vagy vagyonában megkárosítja: a paraszt nevében a földesur perli a nemes embert, a parasztnak erre joga nincs.

Tehát: a föld, melyre véres verejtékét hullatja, nem az övé. A nemes ember ütlege neki fáj ugyan, de ezt előbb még el kell hitetnie a földesurával s az, ha tetszik, pörbe foghatja jobbágyának a bántalmazóját, ha nem tetszik: a szegény jobbágy, mint az állat, megtorlatlanúl viselheti a bántalmakat. Akármerről nézzük a jobbágy dolgát: a közönséges rabszolgánál alig kedvezőbb a sorsa. Joga, szabadsága a semminél semmibb, — terhe annál több, annál súlyosabb. Csoda-e, ha ez a nép fásult, közönyös

Magyar főurak a XVI. század elején. (Burgkmair rajza.)

minden iránt, a mi körülötte történik, ha nem törődik azzal, hogy török vagy német lesz-e az úr az országban. Várhatott-e rosszabb sorsot ezektől, mint a magyartól?

Pedig sohasem lett volna talán nagyobb szükség egységes, erős nemzetre, mint épp ez időben. Nemzetre, melynek minden tagja szivén viseli az ország érdekét s kész vérét ontani a haza védelmében.

Ám mit látunk? A nemesség, beleértve most a fő- és köznemességet egyaránt, oktalan módon vonta le a Dózsa-lázadás tanulságait. Nem gyógyították a nyilt sebeket, de sőt inkább közremunkáltak abban, hogy e sebek tovább terjedjenek, az egész testet elborítsák. A főnemesség féltékenyen nézte a középnemesség előtérbe nyomulását s különösen rossz szemmel nézték Zápolyai Jánost, a Dózsa-lázadás leverőjét, kiben a köznemesség az ország jövendő királyát látta. Arra számított ugyanis a köznemesség, hogy Ulászló halála után, fiának, II. Lajosnak kiskorúsága idejére, Zápolyait kormányzónak választják, s azután — mert Lajosnak sem reméltek hosszú életet — királynak. Ám az udvari párt, melynek Bakócz volt a lelke, titokban megkötötte a szövetséget a Habsburg-házzal s Lajost még atyja életében összeházasították Miksa császár leányával, Máriával. Csakhamar ezután, 1516-ban meghalt Ulászló s tiz éves fiát megkoronázták. Nem választottak mellé kormányzót s a köznemesség megnyugodott ebben, miután a királyi tanácsban amúgy is megvolt a köznemesség számbeli többsége. Ám ez csakugyan számbeli többség volt és semmi egyéb: az igazi hatalom a főrendek, s nevezetesen Bakócz Tamás és Bornemissza Péter kezében volt. Az 1518-iki országgyűlésen már szemben áll egymással a főrangú és a köznemesség, megkezdődik a küzdelem s a köznemesség csak azzal a feltétellel igéri meg a király által minden jobbágytelek után kivánt egy forint adó helyett a fél forintot is, ha a főurak személyenként megesküsznek az országgyűlés végzéseinek megtartására. Egy az, hogy nem bíztak a főurakban, más az, hogy a jobbágyságot nem tartották képesnek akkori »szegény és elnyomott állapotában« az egy forint megfizetésére. A köznemesek ott hagyták az országgyűlést, de nem a főrendek, s ezek megszavazták az egy forint adót, hogy, »ámbár a mindenfelől terhelt« jobbágyokat ők is kimélni óhajtják, nem engedhetik, hogy az országot veszedelem érje az ő gondatlanságuk miatt.

A mi ezután következik: hanyatthomlok való rohanás a romlás lejtőjén. A fő- és köznemesség közt elkeseredett harcz folyik a hatalomért. Hol az egyik, hol a másik kerekedik felül. Folyton szavazzák meg az adókat, de a mit be tudnak is hajtani, többnyire elsikkad egyik-másik hazafi kezén.

A kiskorú király, éppen mint az apja, a legszükségesebbeket is nélkülözni kénytelen. Az urak gazdagok, a király szegény. Legföljebb az vigasztalhatta, hogy van a ki osztozik sorsában: a paraszt. Közben a török nem pihen, mind előbbre-előbbre nyomúl s beveszi a legfontosabb végvárat: Nándorfehérvárt. Ez rettentő csapás volt s úgy látszik, mintha észre térítette volna az egymással versengő fő- és köznemeseket. Most már a legnagyobb áldozatra készek, nemcsak a jobbágy, de a maguk zsebéből is. Sajnálkoznak a szegény jobbágyon, s őszintének kell vennünk e sajnálkozást. Hisz maguk láthatták legjobban, hogy a földnépe az inség, a nyomor szélén áll: azt újabb adókkal terhelni szívtelenség. Ám a kénytelenség, az ország védelme újabb terheket ró a jobbágyra: az egy forint rendkivüli adó mellett a kamarai nyereség neve alatt ismert adót 20 denárról huszonötre emelik. Ők maguk, főpapok, főurak és nemesek *esztendei jövedelmük felét* ajánlják fel, a papok a birtokukban levő arany- és ezüstszerek értékének tizedrészét. Behozzák a fogyasztási adót s azt kivetik nemesre és parasztra egyaránt s az országból kivitt marhák vámját huszonötről ötven denárra emelték. Gondoskodnak a királyi kincstár jövedelmeinek szaporításáról s e jövedelmeket mind *zsoldos hadsereg* állítására szánják. Mindez azonban csak szalmalángos felbuzdulás. Mihelyt tettre került a sor, a lelkesedés, az áldozatkészség lelohadt. Vagy három millió forintnak kellett volna befolyni az országos kincstárba, de ennek tizedrésze sem folyt be. Néhol megtagadták az adófizetést, máshol kevesebbet fizettek s mert nem mindjárt az országos kincstárba küldték a pénzt, jóllehet így rendelte az országgyűlés, hanem a megyékhez — itt is, ott is elsikkadt a kinos-keservesen behajtott adó.

Luther.

A zsoldos hadseregből, természetesen, semmi sem lett. Mintha csak a részeges szolgalegényt hallanók, ki gazdájának, a papnak, megigérte, esküvel fogadta, hogy többé nem részegeskedik, de csak egy napig tartott a dicsőség, másnap már részegen állított be a paphoz, mondván: Tisztelendő Úr! — abból, a miről tegnap beszéltünk, semmi sem lesz!

Maradt minden a régiben. A következő országgyűlésen már szóba sem hozták a fogyasztási adót, a jövedelmek felét stb., csupán az egy forint adót. Ezt meghagyták, mert ennek nagyrészét a jobbágy fizette. Sőt egy évre rá két forintra emelték ezt az adót minden jobbágyház után! Igy készültek a török ellen. Igy indultak az akkor még nem sejtett nagy temető felé, melynek *Mohács* a neve.

Erre az időre esik a reformáczió első fellépése is. Luther tanai beszívárognak az országba s komoly veszedelem fenyegeti az egyházat: a szakadás veszedelme. Magának a királynénak környezetében is vannak Luther tanának hívei, mi arra vall, hogy a királyné szivesen látja Luther tanainak terjedését. Ám a köznemesség idegenkedik mindentől, mi Németországból jő, s mintegy kényszeríti a királyt, hogy kíméletlenűl lépjen föl a reformáczió terjesztői ellen. De sokkal zavarosabbak voltak a viszonyok, sokkal többféle gond foglalta le az elméket, semhogy az új vallás terjedését meg lehetett volna akadályozni. Magát a köznemességet is az új vallásnál sokkal erősebben bántotta az a körülmény, hogy a cselszövő udvari párt minduntalan kijátszotta. Az 1523-iki országgyűlésen pl. a köznemesség erélyes föllépésére a király elmozdította a gyűlölt Báthory Istvánt, Zápolyai ellenlábasát, a nádori székből, de azért mégsem Zápolyai lett a nádor. Üresen maradt egy évig a nádori szék s akkor a király ismét visszahelyezte Báthoryt. Nem kevésbbé bántotta a köznemességet, hogy ugyanekkor a közben elhunyt Bakócz Tamás helyét Szalkai László váczi püspökkel töltötte be, a »varga-ivadék«-kal. A jobbágy-ivadék után varga-ivadék, tehát ismét egy, aki a porból emelkedett föl esztergomi érsekké és királyi kanczellárrá s aki egy hajszállal sem különb Bakócznál: kiváló helyzetét nem az ország, (a népről ne is beszéljünk!) hanem a maga önös érdekeinek kielégítésére, vagyonának szaporítására használja.

A török pedig csak nyomúlt előbbre, egymásután foglalta el a végvárakat. És nincs rendes hadsereg, mely a törököt megállítsa útjában, csupán az egyes várak őrségei vívják az élet-halálharczot s némely vár csak akkor kerül török kézre, mikor az őrség mind egy szálig hősi halált halt.

Ily körülmények közt nyilt meg 1525. május 7-én a rákosi országgyűlés. A köznemesség fegyveresen jelent meg s heves szemrehányásokat

tesz királynak és főnemességnek egyaránt. Szemére lobbantják a királynak, hogy kikeresztelkedett zsidó a kincstárnoka, aki elsikkasztja az ország vagyonát. (A király kincstárnoka csakugyan kikeresztelkedett zsidó volt. A neve: Szerencsés Imre.) Súlyos vádakkal illették a nádort, Báthory Istvánt, őt okolván többek közt Nándor-Fehérvár elestéért is. A gyűlés negyedik napján a nemesség felvonúlt Budára s itt egy templomban folytatta tanácskozását. Itt ismétlődtek a vádak a nádor, a kincstárnok és Szalkai kanczellár ellen. Közben még a jobbágyokról is beszélt egyik szónok: a *szabad költözködés visszaállítását* indítványozván, de az indítvány nem talált visszhangra. Ellenben deputácziót küldöttek a királyhoz, többek közt azzal a kivánsággal, hogy a németeket öt nap alatt távolítsa el az udvarából, mert azok mind lutheránusok, Szerencsés Imrét, a zsidó kincstárnokot pedig máglyán égettesse meg.

Már ezt megelőzőleg Szalkai primás vizsgálatot kért maga ellen, de a király erre azt a rendkivül érdekes kijelentést tette a pápai követek előtt, hogy »még akkor sem ejtené el Szalkait, ha rá lehetne bizonyítani a hűtlenséget, mert jól tudja, hogy, ha Magyarországon az egyház tekintélye megingott, három esztendő sem telik belé s *a magyarok visszatérnek pogány őseik vallására!*« Szerencsés Imrét illetőleg, egész helyesen, azt válaszolta, hogy törvényes ítélet nélkül senkit sem szabad kivégezni. Előbb törvenyszék elé állítja, ott aztán bizonyítsák be az ellene emelt vádakat.

A Rákoson összegyűlt nemesség magatartása mind fenyegetőbbé lett s most már azt követelték, hogy a király személyesen jelenjék meg köztük, mégpedig az urak nélkül. A király csakugyan megjelent a Rákoson, meghallgatta a köznemesség panaszát, de a több pontban eléje terjesztett kivánságokra nem felelt azonnal. Visszament Budára s onnét sem küldött választ. A gyűlés eloszlott nagy háborgással, méltatlankodással, de egyben elhatározták, hogy öt hét múlva Hatvanban jönnek össze. Ugyanekkor azonban az egyházi és világi főnemesség titkos véd- és daczszövetséget kötött a köznemesség ellen, s még el sem oszlott a háborgó köznemesség, a királyné az ő kedves emberét, Szerencsés Imrét, ki »vizsgálati fogságban« ült, szabadon bocsátotta s a német udvarbéli emberek tüntetően kisérték lakására Szerencsést, hol nagy dinom-dánomot csaptak. Az elszéledő nemességből azonban egy csapat körülfogta Szerencsés házát, ott mindent összetörtek és a mi értékes volt, azt el is vitték. Ugyanígy akartak elbánni a varga-ivadék palotájával is, de itt ágyuk fogadták. Átmentek hát Pestre s ott a zsidókon öntötték ki haragjukat.

Tizennégyezer főnyi köznemes jelent meg a hatvani országgyűlésre, jóllehet az udvari párt mindent elkövetett e gyűlés meghiusítására. A nemesek fegyveresen jöttek a gyűlésre s e mellett minden tiż jobbágy után hoztak egy lovas vagy gyalog jobbágyot, a rákosi országgyülésen hozott határozat értelmében. Az egyházi és világi főurakat meghívták ugyan, de nem kötelezték a megjelenésre. Ugyancsak a rákosi országgyűlésen határozták volt el, hogy a hatvani országgyűlésig felfüggesztik az egyházi tizedek beszolgáltatását s itt alkották azt az igen érdekes törvényczikket is, mely szerint »a lutheránusokat az ország minden részéből ki kell irtani s nemcsak egyházi, de világi egyéneknek is szabadságában áll, hogy őket, bárhol találtatnak, máglyán elégethessék.«

Minde határozatokról a király akként nyilatkozott, hogy amit a hazára üdvösnek talál, teljesíti, de a hatvani gyűlés megtartásához nem járult. Hanem azért ott látjuk a királyt is a hatvani gyűlésen. A köznemesség Zápolyai János és Werbőczy István buzdítására oly nagy számmal jelent meg a gyűlésre, hogy a király nem tehetett okosabbat: elment maga is. És elment a nádor is, el a »vargaivadék« is, jóllehet készen lehettek arra, hogy a legkiméletlenebb támadásokkal illetik. A ravasz vargaivadék azonban már a gyűlés előtt megszelídítette Zápolyait: kilátásba helyezvén neki a magyar koronát Lajos király halála után, sőt az özvegy kezét is. Werbőczy számára is volt mézes madzag: megválasztják nádornak. A vargaivadékra dühös nemesség ugyan, mikor Szalkai állott szóra s késznek nyilatkozott állásának elhagyására, folyton közbekiabált: le kell vágni a varga fiát, mert a nemest paraszttá akarja tenni, amilyen ő volt! — de bizony nem vágták le. Báthory nádor meg fölhívta a nemességet, hogy, ha rábizonyítják a bűnösséget, ám vágják le a fejét, nyúzzák meg — mire az volt a nemesek válasza: nincs szükség törvényes eljárásra, jól látjuk mi a te bűneidet, — de neki sem görbült meg egy haja szála sem. Sárkány Ambrusnak, az országbirónak azt vetették szemére, hogy míg mások a végvárakat védték, ő borral s marhával kereskedett s a népet zaklatta. Thurzó Elek kincstárnoknak is kijutott a kíméletlen szavakból. »Parázna lengyel paraszt!« kiabáltak feléje. A főudvarmestert, Korláthkövi Pétert is erős szidalmakkal illették. Igy sorba minden országnagy megkapta a magáét, csupán Szerencsés Imrével, a kikeresztelkedett zsidóval nem gorombáskodtak. Ez az ügyes, élelmes ember túljárt a köznemesség eszén. A rákosi országgyűlésen máglyahalált szántak neki, s ím, most a nemesség előtt egyszerre kedves ember lett, azzal az igérettel, hogy a kincstári bányákat és jószágokat bérlő Fugger család egymilliós csalását földeríti . . .

A HATVANI ORSZÁGGYŰLÉS 1525-BEN.

Benedek Elek, Magyar Nép. I.

Az Athenaeum kiadása.

A félelmesnek látszó gyűlés azzal végződött, hogy Werbőczy lett a nádor, az egyházi tizedek országos czélokra való fordításának követelésétől elállott a nemesség, ellenben minden jobbágytelekre kivetettek egy forint rendkivülí adót, melyből negyedrészt Werbőczynek ajánlották fel, ez meg a királynénak ajánlotta föl, hála fejében, hogy a kírályt rá birta az országgyűlésen való megjelenésre... Arról, hogy a nemesség megujítsa nagylelkű ajánlatát: egy évi jövedelmének felét tenné le az ország védelmére, most sem beszélt senki. Elég ha fizet a jobbágy s elég, ha a a királyi tanácsban ismét a köznemesség van többségben.

Azzal, hogy Werbőczy lett nádorrá, az állapotok nem fordultak jobbra. A főnemesség kénytelen-kelletlen ismerte el az ő nádorságát, melyre a külömben nagy jogtudós amúgy sem termett. A kincstár épp úgy kongott az ürességtől, mint annak előtte. Az egy forint rendkivüli adót kivetették a jobbágyokra, de a kivetett összegnek felét sem tudták behajtani. A jobbágyok sok helyen megtagadták az adófizetést — s mint egy gazdatiszt irta ez időben a földesurának — »a királyi felségnek és nagyságodnak rendeleteit semmibe sem veszik« és tünődve kiált fel a levéliró: »Valóban nem tudom, ez *a nagy szabadság* milyen módon jutott uralomra!« Már t. i. hogy a jobbágy megtagadja, meg meri tagadni az adófizetést!

Szalkai, a vargaivadék, bár a hatvani gyűlésen lemondott kanczellári állásáról, egyáltalán nem gondolt arra, hogy elhagyja az állását, ellenben Werbőczy nádorsága pünkösdi királyság volt: már az 1525-iki országgyűlésen ismét Báthoryt választják nádornak. A főnemesség aknamunkája sikerült: Werbőczy már a gyűlés előtt lemondott a nádori tisztről, a gyűlésre el sem ment, hanem zólyomi birtokára vonult. Ebben a király nyilt pártütést látott s most már lajstromra szedték összes »bűneit«, melyeket a rákosi és hatvani országgyűlés megtartásával s az azokon kierőszakolt végzések által követett el. Mind oly bűnök, melyekért egy év előtt még ünnepelte őt a köznemesség, most meg ez kiáltotta leghangosabban a »feszítsd meg!«-et. Ám a nemesség nemcsak hogy rút hálátlansággal fizetett vezérének, de belefáradván az »alkotmányos küzdelembe«, a szó teljes értelmében beadta a derekát s korlátlan hatalommal ruházta fel a királyt. A királyra bizták az országos jövedelmek szaporítását, kezelését, az ország védelmét, a nádor kivételével minden tisztviselőnek a megválasztását s csak »nagy szükség esetén« kivánják az országgyűlésre való meghivatásukat is, »mivel — így szól a törvény ide vágó szakasza — az országgyűlés folytonos tartása következtében a

szegény nemesek teljesen kimerültek, sőt sokan közülök a nagy költségek miatt jószágaikat elzálogosítván, *paraszt állapotra* jutottak.«

Ugyanezen az országgyűlésen fél forint adót vetettek ki minden jobbágytelekre, s a királyi adóhátrálék behajtását elrendelték. Egyben elhatározták, hogy háború esetén a jobbágyok ötödrészét, sőt esetleg *az összes jobbágyokat* hadba viszik; a nemesség pedig fejenként tartozik megjelenni a király zászlaja alá.

A királyt tehát megajándékozták a korlátlan hatalommal s abban a szent hitben oszlott el a nemesség, hogy az ifjú Lajos most már megvédheti a hazát, hisz a rendes királyi jövedelmek is elégségesek a haza védelmére. A kincstár azonban tovább kongott az ürességtől, a török meg közeledett rettentő haderővel. A korlátlan hatalmú királynak még a 30 ezer forintja sem volt meg, melyen a saját banderiumát fölszerelje. Nincs más mód, mondotta a pápai követ, mikor a király a tanácskozásra egybehivott magyar uraknak és külföldi követeknek föltárta a szánalmas helyzetet, — mint hogy *az urak önmagukat adóztassák meg.* Ő maga 500 aranyat ajánlott föl s hozzá tette, hogy, ha még akad ötvenkilencz úr, aki ennyit ád, együtt lesz a harminczer forint A pápai követ áldozatkészségét nagy lelkesedéssel fogadták az urak, de a lelkesedéssel éppenséggel nem állott arányban az áldozatkészség. Nem sokkal ugyan, de valamivel többet vetettek ki magokra 30 ezer forintnál, hanem mikor fizetésre került a dolog, a 30 ezer forint sem jött össze s a király ezt sem fordíthatta banderiumra, mert amint befolyt az »önkéntes adó«, mindjárt el is kellett küldeni a végvárakba: régibb zsoldtartozások törlesztésére. Végre is a pápa segítette ki a királyt, de azzal a lealázó feltétellel, hogy, ha a pénzt nem a tervezett hadjáratra használja, fizesse vissza. Nem csuda, ha ily lealázó módon bántak el a magyar királylyal; nem csoda, ha attól tartottak, hogy nem a háborúra fordítja a pénzt, hisz ő maga néha a legszükségesebbeket is nélkülözni volt kénytelen! Megesett, hogy nem volt rendes ruhája s nem volt rendes ebédje, vacsorája! A királyról följegyezték ezt az egykorú irók, ám a főurakról sehol sem olvasunk ilyesmit. Ők nem láttak szükséget.

Az urak tehát a felajánlott harminczezer forintot sem adták össze, de a közfelkelést elrendelték s a királyi kincstárt akként próbálták megtölteni, hogy a pápa jóváhagyásával a templomok arany és ezüst szereinek felerészét beolvasztatják 's pénzt vernek belőle. Igy sem tudtak elegendő pénzt összegyüjteni. A kincstárnok, Thurzó Elek, saját vagyonából adott kölcsön 32 ezer forintot, de mindjárt le is mondott a hivataláról, a követ-

kezésekért nem mert magára felelősséget vállalni. S mig a Száva mellett Tomori érsek, ez a második Kapisztrán János, példátlan elszántsággal állja útját a beözönlő török seregnek, s Péterváradot Belgrád sorsa fenyegeti: a nagy urak nem hallják a király parancsát, sőt kárörvendezve mon-

II. Lajos holttestét megtalálják a Cselepatakban. (Székely Bertalan festménye után.)

dogatták: »hadd ússzon a barát«. Maga a nádor, bár a király többízben felszólította, hogy hadba induljon — azzal tért ki, hogy nincs rendes serege, »paraszt néppel pedig nem száll táborba«. A sok huza-vonának mi lett a vége? Az lett a vége, hogy elesett Pétervárad is.

Ekkor már útban volt a király is, de éppenséggel nem királyhoz méltó sereggel. Alig volt négyezer katonája. Útközben, Pakson értesült Pétervárad elestéről. Most már mindenki látta a komoly veszedelmet, mely az országot fenyegette. Véres kardot hordtak körül az egész országban. Az urakat felszólították, hogy jobbágyaikat mind egy szálig fegyverezzék föl. De a véres kard körülhordásának vajmi csekély volt a hatása. A tolnai táborba, hová a király augusztus 6-ikán érkezett, nagyon gyéren szállingóztak a csapatok. A nemesek megkötötték magukat: s küldöttség útján adták tudtára a királynak, hogy csak az ő személyes vezérlete alatt mennek a török ellen, s ha a király erre nem hajlandó, maguk gondoskodnak az ország védelméről! A király keserű szavakkal válaszolt: »Látom, — mondá a küldöttségnek, — hogy mindenki mögöttem keres mentséget és menekülést. Nehogy tehát bárki a saját gyávaságát velem fedezze és a felelősséget rám hárítsa, Isten segedelmével holnap megindulok, elmegyek oda, hová nélkülem menni nem akarnak!«

És a király el is indult augusztus 24-én Tolnáról Szegzárdra, innen Báthára. Itt várt reá Tomori az alvidéki urakkal s itt állapodtak meg abban, hogy Mohácsnál gyüjtik táborba az ország hadseregét. Az ország hadereje pedig, mely itt egybegyült, nem volt több 28·ezer embernél. Huszonnyolczezer ember háromszázezer törökkel szemben! Az erdélyi vajda, Zápolyai János elindult ugyan tekintélyes haderővel, de a türelmetlen, a gyülevész török hadat kicsinylő magyar sereg nem várta be megérkezését s Zápolyait Szegeden találta a szörnyű hir: huszonnégyezer magyar holtteste borítja a mohácsi mezőt! Mindössze négyezer ember menekült meg az iszonyatos vérfürdőből. A főurak, kikről ez alkalommal csak dicsérettel lehet megemlékeznünk, mert a sok huza-vona után, a döntő pillanatban, mégis fölülkerekedett szivükben a hon szerelme, s csaknem teljes számban jelentek meg a király táborában, hősi halált haltak, alig maradt közülök hirmondó. És a világi főurakkal együtt ott látjuk harczolni és elesni az egyházi főurakat, köztük első sorban magát a vezért, Tomorit! Csak nagynehezen mentik meg a király életét, de csak azért, hogy ne a harczmezőn halhasson hősi halállal, mert menekülés közben a megáradott Cselepatak iszapos habjai temetik el szegényt.

1526. augusztus 29: jegyezzük meg e napot, a mohácsi nagy temetés napját. A tatárjárásnál nagyobb szerencsétlenség volt e csata a magyar nemzetre. Az országnak két, majd három részre való szakadása következik e nagy nemzeti dráma után. A fő- és a köznemesség szertehuzása, egyenetlenkedése, egyeseknek nagyravágyása, hatalmaskodása, a

paraszt nép lelketlen és oktalan elnyomása — Mohácshoz vezettek. Az ország lakosságának nagy többsége a rabszolgáéval hasonlatos sorsban sínylődik: fájhatott-e ennek a mohácsi veszedelem? Volt-e oka félni a török uralomtól? Várhatott-e rosszabbat? A nemesség erkölcseiben megfogyatkozva, elszegényedve: csoda-e, ha elfásult s közönyösen nézte a véres kard körülhordozását?

Nagy, addig nem tapasztalt csapásoknak szörnyű súlyát kellett éreznie, hogy öntudatra, a maga és az ország helyzetének igazi tudatára ébredjen. Ezek a nagy csapások a mohácsi drámával megindultak s több száz esztendőn át szenvedett a magyar nemzet, annak minden rétege a mult bűneiért.

Nem csupán költemény, de nagy történeti igazság Kölcsey *Hymnusának* e hatalmas felkiáltása:

> Megbünhödte már e nép
> A *multat* s *jövendőt!*

A jövendőt is.

A mohácsi csata emlékérme.

Török világ — német világ.

Az ország kettészakadása. — György barát és a nép. — A szabadköltözködés. — A háromfelé szakadott ország. — A török és a német világ.

A MOHÁCSI VESZEDELEM nagyságát, annak mélyre ható következéseit nem látták az első pillanatokban. Magának a török szultánnak is sejtelme sem volt arról, hogy Mohácsnál valóképpen a magyar haderőt semmisítette meg s jóformán komoly ellentállás nélkül hódíthatná meg az országot. Nem használta ki a győzelmet, amint kihasználhatja vala oly országban, mely királya nélkül maradt, pártoskodó főurakkal, erkölcseiben és javaiban megfogyatkozott, elszegényedett köznemességgel s a legsiralmasabb állapotban tengődő parasztsággal. Nem vette észre, hogy egy elzüllésnek indúlt országgal van dolga s megelégedett azzal, hogy a mohácsi csata után pusztított egy hónapig, főként túl a Dunán s a Duna és Tisza közén. Mikor a török kitakarodott az országból, csak akkor kezdették mérlegelni a szörnyű katasztrófát, mely a nemzetet érte. Mindössze tizenkét év választja el a mohácsi vészt a Dózsa-lázadástól s tudjuk, hogy már ez a lázadás rettentő módon megviselte az országot, különösen az ország magyar vármegyéit. Még a Dózsa-lázadás előtt 1511-ben pestis dühöngött az országban, s ha hinnünk lehet az egykorúaknak, ez a félelmetes betegség az ország lakosságának csaknem a felét pusztította el. A Dózsa-lázadás is erősen gyérítette a népességet:

csak a parasztok részéről, némelyek szerint, hetvenezer ember vére áztatta a földet. A mohácsi csata után a török sereg tizenkét vármegyét s számos várost pusztított el. Egész vidékek lettek néptelenné, mert a török százezernél több magyar embert hurczolt el szomorú rabságba, szolgaságba. Csordaként hajtotta maga előtt az összefogdosott népet, s a mi vihető vagyonkája volt, vitték azt is, nem is számitva a nép ökrét, lovát, mindenféle lábasjószágát. Vagy százezer embert hurczoltak el gyalogszerrel, ötezeret hajón s külön vitték a zsidókat harmincz hajón. És hajón, mégpedig háromszáz hajón vitték a drágaságokat, aranyat, ezüstöt, mit a csatatéren s pusztító útjokban raboltak.

Nagy, országos veszedelmek egyesíteni szokták a szertehúzó elemeket, ám a mohácsi vész után ennek az ellenkezője történt s a Csele-patakba fúlt Lajos király helyébe két királyt választottak a pártoskodó magyarok: az osztrák Ferdinánd, Lajos király özvegyének testvére az egyik, Zápolyai János, az erdélyi vajda, a Dózsa-lázadás leverője a másik. Kezdetben a nemesség, különösen a köznemesség, Zápolyaihoz, a véréből való vérhez szegődik, de aztán hol Ferdinánd, hol Zápolyai kerekedik felül: a zavarosban halászó urak hol Ferdinándhoz, hol János királyhoz pártolnak, a szerint, amint ettől vagy attól remélnek többet. Ez a versenygés teszi szükségessé a török segítséget, s két évvel a mohácsi vész után ismét megjelenik a török János király segítésére, de valóképpen az ország veszedelmére. Átok a török segítség, mert valahányszor megfordulnak az országban, pusztítnak, rabolnak s sok ezer magyart hurczolnak rabságba. S ez a képnek csak egyik fele. Mert a törökkel egy időben elözönlik az országot Ferdinánd német zsoldosai is s ezek is közönséges rablók módjára fosztogatják a népet. Fosztogatják, jóllehet a lakosság védelme lett volna rendeltetésök. S ez még nem elég: a jó magyar urak is segítettek a töröknek meg a németnek a nép elpusztításában. Nem csupán király harczol király ellen, de az urak is egymás ellen s ezeknek az uraknak versengését, csetepatéját a föld népe sínylette meg. »A hadviselés egész akkori módja — irja *Acsády* Ignácz *A magyar nemzet történetének* ötödik, e korszakkal foglalkozó kötetében — leginkább a dúlás-fosztáson alapult. Minthogy a jobbágy a földesúri vagyon főrészét tette, aki az ellenpárti urak erejét fogyasztani akarta, az jobbágyait, a paraszt községeket pusztította el. Tette ezt mindenki, a ki csak tehette, s minthogy 1526 óta a háború deczentralizálódott, s az egyik úr a másikkal, gyakran szomszédjával, külön háborút viselt, a pusztítás általános lett. Azokat a vidékeket sem kimélte, hová török-tatár soha, sőt német

zsoldos is csak elvétve jutott. Akadtak egyesek, kik tulajdonképen egyik párthoz sem csatlakoztak, hanem saját szakállukra folytatták a rablást s egyaránt fosztogatták ellenség és jóbarát jószágait.«

A főurak közül különösen Móré László tünt ki a rablásban: egyedűl Székesfehérvár vidékén 124 ezer forintot rabolt egy pár év alatt. »De megvolt — mondja Acsády — minden vidéknek a maga Móréja, minden vármegyének a maga zsarnoka, aki erőszakoskodott a köznemességen, dúlta-fosztotta a köznépet — — s nemcsak világiak, de előkelő egyháziak is visszaéltek hatalmukkal s ragadozták az egyházi és világi javakat. És »valahányszor ez időben magyarok összegyülnek, hogy az ország bajairól elmélkedjenek, sohasem mulasztották el hangsúlyozni, hogy a kettéoszláson és a törökön kivül az ország romlásának okai: először a zsarnok urak, kik országszerte mindenütt *mód nélkül fosztogatják a népet* és másodszor azok, kiket Ferdinánd ide küld a haza védelmére, kik azonban nem védik, hanem kifosztják, kirabolják.« Pedig ebben az időben törvényes úton is szerezhetett elegendő birtokot a nemesség, hisz a mohácsi ütközet által számos uradalom maradt gazdátlanul: Ferdinánd is, János is szabad kézzel adományozhattak híveiknek s adományoztak is. Ám ez, úgy látszik, nem csillapította le a földéhséget s a hatalmasabbak, felhasználván a zavaros idők kedvező alkalmát, törvénytelen úton is szaporították birtokaikat. A mohácsi csatában elesett főnemesek helyét ujak foglalják el s ezek még falánkabbak elődeiknél. Ahol szerét ejthetik, maguknak kaparintják az állami jövedelmeket is. A királyi adószedőket kikergetik a falukból, itt is, ott is vámot szednek jogtalanul, s ráadásúl még hamis pénzt is veretnek. És annyira elárasztották hamis pénzzel az országot, hogy néhol már a jó pénzt sem merték elfogadni s Erdélyben már-már vissza kezdettek térni a cserekereskedéshez. A köznemesség, különösen az egytelkes nemesség annyira leszegényedett, hogy hajszállal sem különbözött a parasztságtól életmódjában, viseletében. Ez azonban legalább javíthatott a sorsán, ha falujában nem boldogult, mehetett tovább szerencsét próbálni; ám a parasztság röghöz van kötve, azt csak úgy hagyhatja el, ha kergeti vagy viszi a török. S magyar urak, törökök és németek fosztogatván a szegény jobbágyot, nem csoda, ha »egyebe sem maradt a szegény jobbágynak, mint összevert, mezítelen teste.« Bizonyára voltak a nemesség soraiban nagy számmal, kiknek szivét meghatotta a jobbágyság lealázó, szolgai helyzete, védtelen állapota, s akik gazdasági szempontból is végtelenül károsnak látták a jobbágy röghözkötöttségét. Az 1531-ben Budán tartott országgyűlés vissza is állítja a

szabad költözködést, de a jóindulatú törvény, mely János király leghívebb tanácsadójának, a jó György barátnak köszönhető, papiron maradt,

Zápolyai János, az utolsó nemzeti király.

mert az 1536-iki váradi országgyűlés különben nem mondaná ki újra. És ez a törvény is épp oly kevéssé válik valóvá, mint az 1531-iki,

De bár e törvények nem valósúltak meg mindjárt, lehetetlen, hogy a mai kor embere kegyelettel ne emlékezzék meg György barátról, ki óriásként emelkedik ki ama gyászos kor alakjai közül; aki, bár idegen eredetű volt, büszkén vallotta magyarnak magát s alacsony sorsból magas polczra emelkedvén, nem feledkezett meg a szegény, elnyomott népről: magáévá tette a nép ügyét s szivvel-lélekkel munkált sorsának könyebbítésén. Könyvemben már több, alacsony sorsból magas polczra emelkedett magyar emberrel találkozott az olvasó s fájdalommal láthatta, hogy ezek közt nem akadt egyetlen egy sem, ki a nép szivére tette volna kezét; egy sem akadt, aki meghallotta volna a nép siralmát — mind a maga javát szolgálta, a néptől lelketlenül elfordult. S im, György barát (igazi nevén Utjesenovics, anyai nevén Martinuzzi György), nemcsak meglátja a nép türhetetlen s az országra is káros állapotát, de ügyének szószólójává lesz s megnyeri János király szivét is, aki végre is nem felejthette, hogy az ő családja, ha nem is jobbágy sorból, de szegény köznemes családból emelkedett ki. Meg kell becsülnünk a nemes szándékot, a becsületes törekvést, ha nem is követte kézzelfogható siker. Az urak nagy többsége a maga pillanatnyi hasznát nézte, tovább nem néztek, nem láttak. Összeharácsolták a sok földet s nem akarták észrevenni, hogy a föld kedvetlenül dolgozó, vagyonkájától, marhájától megfosztott jobbágyokkal nem sokat ér; hogy a nép elszegényedését okvetlenül általános elszegényedés, az egész országra kiterjedő gazdasági válság követheti. Egyedül György barát az, ki állandóan buzgólkodik a nép érdekében, tudván, hogy ez az ország érdeke is. Nemes szive sugallatát követve, János királynak 1540-ben történt halála után, Ferdinánd előtt épp oly szivós kitartással és lelkességgel támogatja a nép ügyét, mint azelőtt, János király idejében.

A történelemből tudjuk, hogy Ferdinánd és János 1538-ban Nagy-Váradon békét kötöttek, melynek értelmében János halála után az egész országnak Ferdinándra kellett volna szállani. Ám János király időközben feleségül vette a lengyel király leányát, Izabellát, házasságát Isten fiúgyermekkel áldotta meg s a király halálos ágyán hiveinek lelkére kötötte, hogy a koronát tartsák meg fia számára. Az ebből támadt zavarokat a török régi tervének megvalósítására használta ki: azzal az ürügygyel, hogy a gyermek János Zsigmond jogait védi, 1541-ben megszállotta Budát, ravasz fortélylyal elfoglalta s ezzel az ország sorsa eldőlt: másfélszáz esztendeig tündökölt a félhold Buda vára fölött; másfélszáz esztendeig a török volt az ur Budán s az ország jó nagy részében. Az özvegy királynét s fiát Erdélybe küldötte a szultán s most már három részre darabolódik az

ország, három központja van: Buda, Pozsony, Gyulafehérvár. György barát mint Erdély vajdája szerepel ezentul, s mig becsületes szivvel gondozza, védi a gyámkodására bizott János Zsigmond érdekeit, nagy nemzeti czélt szolgál: Erdély egyesítését Magyarországnak legalább ama

György barát.

részével, melyet a török még nem hódított meg, s ezzel a *nemzeti királyság* megalakítását; ám mikor látta, hogy e terve nem sikerül, inkább Ferdinándhoz huzódik, s a törökkel szemben kétszinű politikát folytat. Ezzel a kétszinű politikával azonban gyanussá lesz Ferdinánd előtt is s Magyarországnak ez időben legnagyobb államférfiát s a népnek

legigazabb barátját, a király tudtával és beleegyezésével, orgyilkos módra ölik meg alvinczi kastélyában.

Midőn György barát a *nemzeti királyság* eszméjéért lelkesült, tisztában volt azzal, hogy a nemzeti királyság legbiztosabb fundamentuma a *nemzeti egység* lehet csupán s ez a nemzeti egység nem is képzelhető a föld népe jogi viszonyainak gyökeres változtatása nélkül. Abban a pillanatban, a melyben a török elfoglalta Budát, ujabb veszedelem fenyegette az országot. A török hódítás nemcsak azt jelentette, hogy a meghódolt vidékek ezentúl a töröknek fizetik az adót, hanem azt is, hogy a paraszt, ki eddig a magyar földesurnak szántott, vetett, ezentúl a török számára hullatja véres verejtékét. A sorsukkal elégedetlen jobbágyokat a töröknek nem volt nehéz felbujtogatni földesuraik ellen, azzal a kecsegtetéssel, hogy megszabadulnak a jobbágyi sulyos terhektől s különösen a ráczok közt megtörtént az is, hogy a parasztság török kézre játszotta a várakat. A jó György barát az, ki első figyelmezteti a bujtogatásra Ferdinánd királyt s szívhez szóló levélben hivja fel a nép sorsára a király figyelmét.

»Mi most — irja többek közt György barát — olyan szolgaságban tartjuk a parasztot, hogy kivéve azt az egyet, hogy feleségétől és gyermekétől meg nem fosztjuk, minden kegyetlenséget elkövetünk rajta. Kívánatos tehát, hogy a felség *nyerje meg a köznép szívét, adja meg neki a szabadságot* s abban állandóan tartsa meg. Az Isten is könnyebben engesztelődik, ha a parasztság visszanyeri szabadságát.«

György barát levele nem maradt hatás nélkűl. Valamint János király annak idején, Ferdinánd is szívére vette a jobbágyság nyomorult sorsát s az egymásután következő országgyűlések sűrűn foglalkoznak a jobbágy helyzetével. De látszik a hozott törvényekből, hogy a rendek nagy nehezen szánják el magukat a jobbágyság helyzetének javítására s midőn végre visszaadják a *szabadköltözködést* az 1547-iki országgyűlésen, ebben sincs köszönet: oly nehéz feltételekhez kötik. Már az 1546-iki országgyűlésen napirendre került volt a jobbágyok szabad-költözködése, de »bár e szabadság jogosnak és igazságosnak látszik«, elhalasztották a következő országgyülésre. Elhalasztják azzal az indokolással, hogy a hatalmasabb urak (»kik nagyon elnyomják a nemeseket és jobbágyokat«) máris sok jobbágyot elhurczoltak a köznemesek birtokairól, a szabad költözködés végkép megfosztaná ezeket jobbágyaiktól. Előbb tehát vissza kell szerezni a már elhurczolt vagy megszökött jobbágyokat s azután hozni törvényt a szabadköltözködésről.

GYÖRGY BARÁT
levelet ir a nép érdekében Ferdinánd királynak.

Az 1547-iki törvény 26. czikkelye csakugyan vissza is állítja a jobbágyok költözködési jogát. E czikkely bevezetése elismeri, hogy a »hajdan virágzó Magyarországnak« semmi sem ártott annyit, mint a jobbágyok elnyomása, »kiknek jajgatása szakadatlanúl száll Isten színe elé«. Elhatározták tehát egyértelemmel, hogy: »a nyomorult jobbágyoktól korábbi években bármi módon elvett szabadság visszaadassék és ezután szabad legyen, ha valamely urnàk vagy nemesnek *(talán gorombább s kegyetlenebb)* uralma és hatalma alatt élni nem akarnak, máshová költözni.«

Kimondván a szabadköltözködést, a következőkben állapítják meg feltételeit:

A költözködni szándékozó jobbágy ebbeli szándékát jelentse be a szolgabirájának, ez pedig a földesurral vagy a helység birájával közölje a jobbágy szándékát. Ha a földesur tizenöt nap alatt nem birhatja maradásra a jobbágyot, a szolgabiró egy megyéjebeli nemessel a jobbágy községébe megy s ott a jobbágy a falusi biró, a többi jobbágyok, a szolgabiró és a kiküldött nemes jelenlétében megesküszik, hogy nem személyes gyülölség vagy más ok miatt megy el, hanem a miatt, hogy ura törvénytelen fizetéssel és szolgálatokkal terhelte. Az eskü letevése után a jobbágy fizesse ki összes tartozásait, nemcsak az urának, hanem a község lakosainak is, ha valamivel tartoznék. A házát csak teljes jó állapotban hagyhatja el. Ha falubelijével pöre van, a mig a pör törvényes véget nem ér, nem szabad elköltöznie. Igy, ha mindezeknek a feltételeknek megfelel — mehet!

A szabad költözködésnek ilyen módon, ily bonyodalmasan nehéz feltételekkel való visszaállítása nem vehető komolyan, aminthogy azok, kik e törvényt alkották, bizonyára tisztában voltak avval, hogy e szabadságnak vajmi kevés hasznát veszi a jobbágyság. Sőt ezt a kevés szabadságot is hamar megsajnálják s már a következő, 1548-iki országgyűlésen »ideiglenesen« felfüggesztik az 1547-iki törvényczikket. Felfüggesztik azzal az indokolással, hogy a jobbágyokat a lefolyt esztendőben *nagyon engedetleneknek* tapasztalták uraik iránt. Hogy azonban az ismét földhöz kötött jobbágyságot a földesurak ne zsarolhassák, megállapítják a jobbágy tartozásait. A pénz és természetbeli tartozások a régiek maradnak. Minden jobbágy hetenként egy napot köteles szolgálni a földesurnak. Mégpedig: az őszi és tavaszi szántásnál saját ekéjével reggeltől naplementéig szánt. Szőllőmíveléskor, kaszálás- és aratáskor szintén egy-egy napot dolgozik hetenként; ha többet: ezt javára számítják a többi hetekben. A fő, hogy 52 napot kell dolgoznia egy esztendőben a földesur szá-

mára. »Rendkivüli dijakat« nem szabad szedni a jobbágytól, ám »régi szokás szerint« ünnepélyes alkalommal (keresztelő, esküvő, tor stb.) valami »türhető« segélyt tartozzanak szolgáltatni. Majd később adatokkal mutatom meg, mi volt ez a »türhető« segély, most csak menjünk tovább.

Ámbár »ideiglenesen« felfüggesztették a szabadköltözködést, ha mégis »türhetetlen« volna a jobbágy helyzete, ez a törvény is jogot ad a költözésre. Ehhez azonban szükséges a következő eljárás: Minden nagyobb megyében tizenkét, a kisebbekben hat nemes esküdtet választanak, ezek és az alispán meg a szolgabiró előtt adná elé a panaszát a jobbágy vagy az a nemes, a kinek a birtokára szándékozik költözni. Ez a megyei törvényszék szolgáltat igazságot s ha a jobbágy javára dönt, a földesur köteles őt szabadon bocsátani. Végezetül kimondja a törvény, hogy a legközelebbi országgyülésen döntik el: vajjon ez az intézkedés, vagy az 1547-iki-e a helyesebb s a szerint határoznak majd.

Lássuk, mit határoztak. Az 1550-iki országgyülésen hozott 34. törvényczikk ezt mondja: »Ami a jobbágyok szabad költözését illeti, melynek *önként való megengedésére* a királyi felség híveit *sok és nagy okokból* kegyelmesen inteni méltóztatott, jóllehet a főpap urak és az országnagy urak közül némelyek helyben hagyták a jobbágyok szabad költözésének mindenütt való helybenhagyását, de mivel *több szavazat esett az ellenkező véleményre,* hogy tudniillik némely feltételek hozzáadásával a *költözködés szabaddá ne tétessék,* végre egyező szavazatokkal ez határoztatott:

1. A köteles fizetéseket teljesítsék az előző országgyülésen hozott törvények szerint.

2. Az ezen felül sanyargatott jobbágy máshová költözhessék.

E »szabad költözködés« feltételeinek megállapítása előtt, a jobbágyok borával foglalkozik a törvény. Kitetszik e törvényczikkből, hogy az urak önkényesen megállapított árban szedték el a jobbágyoktól az árúba bocsátott bort, s e visszaélést akként akarja megszüntetni, hogy a földesurnak csak abban az árban van joga átvenni a jobbágy borát, a mit mások már igértek érte. A hol bor nem terem, a jobbágynak joga van az idegenből hozott bort mérni Szent-Mihály napjától karácsonyig, azontúl a földesuré a bormérés joga, illendő árban. Az urak azonban — ezt is a törvenyczikk bizonyítja, — azt is megcselekedték, hogy vedrekkel és korsókkal osztogatták a bort az egyes jobbágyházakban s a szegény jobbágynak át kellett venni a bort, mégha bornemisza ember volt is. A hol bor termett, ott a jobbágynak megengedi a törvény, hogy Szent-Mihály napjától Szent-György napjáig mérje a bort s ez idő alatt csak úgy mér-

het a földesur, ha a jobbágyok bora nem volna elegendő. Az alatt az idő alatt, mig a jobbágy a földesur borát méri, föl van mentve a jobbágyi szolgálat alól s a bormérés fejében a földesur minden veder után (mely harminczkét pint szokott lenni) négy magyar dénárt fizet neki.

»A szabad költözködés« feltételeit a következőkben állapítják meg: A jobbágy vagy jövendőbeli ura eléadja a megyei törvényszéken panaszát s a törvényszék kiküld három nemest egy szolgabiróval a helyszínére. Itt tanuskodásra előállítják a birót, a jobbágy szomszédjait s általában azokat, a kik vele határos földeket művelnek. Ha észre vennék, hogy a vádolt földesur eltiltotta ezeket a tanuskodástól, a jobbágy minden itélet nélkül szabadon mehet, pénzbüntetésben marasztalván el mindazokat, kik tanuskodni nem akartak. A tanukat egyenként és eskű alatt hallgatják ki s ha a feleknek egyenlő számu tanuja van, a biróság belátása szerint hoz itéletet. Az itéletekkel meg nem elégedő fél az alispánhoz felebbezhet, a kinek itélete ellen felebbezésnek nincs helye. Tartozásait kiegyenlítvén, a jobbágy, ha javára dőlt el a per, szabadon mehet, ha pedig alaptalanul vádolt, husz forintot tartozik fizetni az urának.

Veheti-e valaki az ilyen körülményes eljáráshoz kötött költözködést szabad költözködésnek? Nem a »szabad költözködés« igazi mivoltának kigunyolása-e ez is, mint a többi törvény, melyet ezerféleképen játszhattak ki az akadékoskodó urak, kik többek közt azt is megcselekedték, hogy a költözni szándékozó jobbágyra valami büntett elkövetését fogták, hamis tanukkal rá is bizonyították, tömlöczbe vetették — s ha másként nem lehetett: igy kötötték földhöz?

Igazi kupaktanács módjára egyik országgyűlésről a másikra halasztják a jobbágyok helyzetének gyökeres javítását s pl. az 1553-iki országgyűlés kimondja, hogy a legközelebbi gyűlésig változatlanúl fentartják az előző országgyűléseken »szabadköltözködésről« hozott határozatokat. Azzal áltatják magukat és a jobbágyokat, hogy ujabb meg ujabb terminusokat adnak, s ha »addig sem szünnék meg a jobbágyok elnyomása«, akkor végre közös szándékkal — határoznak. Szóval: azt határoztuk, hogy holnap határozunk. De ne legyünk igazságtalanok: az 1553-iki országgyülés mégis könnyíteni kíván a jobbágyok terhein s az ötvenkét napos robotot negyven napra szállítja le, hogy »elnyomatások bármikép könyebbedjék.« Negyven napra szállítják le a robotot, de kiveszik azt az esetet, ha a végvárak megerősítésénél fuvar és munkáskéz szükséges: ekkor a jobbágyok kötelesek »urokon segíteni«, minthogy »ezzel a munkával nemcsak urok, de magok hasznára is dolgoznak«. A szabadköltözködést illetőleg is

mutatkozik a törvényben némi könnyebbítés, amennyiben a költözködni akaró jobbágy ügyének a megvizsgálására nem kell mozgósítani jóformán az egész vármegyét s a tanuskodók egész csapatját. Elég a törvény szerint egy szolgabiró, egy esküdt és két helybeli polgár.

Csak menjünk tovább, kisérjük figyelemmel az országgyűlések végzéseit: ezekből legtisztábban kitűnik a terhek nagy sokasága, mely alatt a jobbágy görnyedezett. Hogy a végvárak erősítésénél a jobbágyságot használták: ez természetes, hisz nem volt más munkaerő, de hogy a közmunkára hajtott jobbágyot még verték is, mint a barmokat, ez is természetes — volt akkor. Kezdetben semmi napszámot nem fizettek a munkásoknak, később azonban belátták, hogy a mindenfelől zaklatott és koppasztott jobbágytól mégis csak embertelenség azt követelni, hogy talán épp a legnagyobb munka idején, mikor — a földesuri robot leszolgálása után — a maga dolgát is végezhetné, ingyen menjen vármunkára, szekerével, ökrével, egész hétre. Megállapítják tehát a fuvar bérét, hat ökrös szekérnek napi husz denárban, lovas szekérnek negyvenben. Minden tiz jobbágy-kaputól egy hat ökrös szekeret kell kiállítani s egy-egy jobbágy hat napi munkánál többre nem kötelezhető. A hat nap leteltével nem szabad visszatartani a jobbágyot s az alatt az idő alatt, míg munkában állanak — mondja a törvény — »semmi erőszakot vagy verést ne szenvedjenek, *mint eddig történt*«!

Mint eddig történt! Verték bizony a szegény parasztot azután is. Különösen a német tisztek ellen sürű a panasz s épp azért, a hol csak lehet, magyar »munkavezetők« foglalkoztatják a népet. A bér, mit a jobbágy e terhes munkáért kap, inkább csak szemkiszurás, mint igazi bér, még arra sem elég, hogy legalább az évről évre állandóan kivetett két forint hadi adót fedezze. Az országgyűlések folyton szánakoznak a nyomorult nép sorsán s folyton vetik rá a két forint hadi adót, kivételt csupán a török hódoltságokban lakó jobbágyakkal tesznek: ezek felét fizetik. Mert ezek kétfelé adóznak: Ferdinándnak és a szultánnak. S míg a nem hódolt vidékeken száz jobbágy állít ki két lovas katonát, a hódolt vidékeken kétszáz jobbágy köteles erre. Állandó teherként nehezedik tehát a jobbágyra az évi hadi adó s a végváraknál teljesítendő munka. Sőt csakhamar nem elég a munka, a jobbágynak fejenként 50 dénárt kell fizetni a végvárak erődítésére, vagyis valóképpen a saját pénzéből fizetik a napszámját. Az 1556-iki törvény 4. czikke állapítja meg az 50 dénárt, s minden száz jobbágy után négy szekeret kell küldeni három napi munkára. Egy szekérbe négy lovat fognak s az ezt hajtó embernek nyolczvan

magyar dénár a napszámja három napra, ki pedig ökörrel jár, még pedig hat ökörrel, annak 60 dénár. Az 1559-iki törvény már teljesen ingyen követel hat napi vármunkát a jobbágytól, csupán azt kötve ki a jobbágy javára, hogy aratás és szüret idején ne kényszerítsék e munkára.

Mind e nagy terhekkel szemben szinte csekélységnek látszik az 1556-iki országgyűlés nagylelkűsége, mely végre igazán komolyan foglalkozik a jobbágyok szabad költözködésével. Rendkivül érdekes az erre

Kép a török pusztításról.

vonatkozó 27. tczikk bevezetése. Nem az ország érdeke, hanem az Isten haragjától való félelem indítja a rendeket arra, hogy a jobbágyok szabad költözködését a szerint a rend és mód szerint állapítsák meg, a mint az annak idején volt, mikor még nem vették volt el tőlük e szabadságot. »Minthogy az ország karai és rendjei *minden módon* kivánják a mindenható Istennek haragját maguktól elhárítani és kegyelmét *kiengesztelni:* a jobbágyok költözését *jövőre és örökre szabadnak* állapították meg«. Számos szakaszban mondja el aztán a törvényczikk a költözködés módját és rendjét, mely már nem annyira nehéz és bonyolódott, mint azelőtt volt.

A költözködni akaró jobbágy a szolgabiró és megyei esküdt jelenlétében fizeti a helybeli birónak a földbért, mely — kimondja a törvény — »tizenkét magyar dénárban volt szokásban«; ekkor kitüznek tizenöt napot s a jobbágy, ha netalán meggondolta a dolgot ez idő alatt, ott maradhat; ha nem akar ott maradni, mindenféle tartozásainak, adósságainak, nem véve ki a közadót is, a kifizetése után, szabadon mehet. Ha e tizenöt nap alatt a házát eladhatta más tiszteséges jobbágy embernek — az ő szerencséje, ha nem: a ház a földesurnak marad. Ha az ilyen költöző jobbágynak nem telkéhez vagy lakóházához tartozó, hanem örökölt irtványföldjei, szőlei s rétjei lennének, ezeket azután is szabadon birja, de a termésből a kilenczedet fizetni tartozik volt földesurának. A földesurnak azonban joga van az efféle földeket és réteket törvényes becsű útján magához váltani.

A szabad költözködés, természetesen, az ország határain belűl van megengedve: az országból kiköltözni nem szabad; de viszont szigorú büntetést mér a törvény a költözködést törvénytelenűl megakadályozó földesurra. Első esetben száz, második esetben kétszáz forint a büntetés, harmadik esetben birtokainak elveszítése.

A száraz paragrafusokat szólaltattam meg, minden szinezés nélkül. E száraz paragrafusok hihetetlennek látszó terhekről beszélnek s önkéntelen arra gondolunk, hogy vagy rendkivűli körülmények kényszere vagy csak oktalan zsarnoki uralom lehetne képes oly sulyos terheket rakni a nép vállára, minőket ezek az országgyűlési végzések évről évre raktak a magyar jobbágyra. Magyarország rendkivüli időket élt s e rendkivűli időknek csak a kezdetén volt még akkor: a török hódoltság kezdetén.

Az 1541-ik esztendővel kezdődik a török hódoltság. Ebben az évben keríti hatalmába Szulejmán szultán Budát, ekkor kezd a tiszántuli nép adót fizetni a szultánnak. 1547-ig török kézre jut még Pétervárad, Pozsega, Valpó, Eszék, Pécs, Siklós, Szegzárd, Székesfehérvár, Simontornya, Visegrád, Esztergom, Vácz, Nógrád és Hatvan, a Tiszán túl Szeged. Erdély s a temesi bánság csaknem egészen János Zsigmondé. 1547-ben békét köt a szultán Ferdinánddal s öt évig szünetel a török hóditás, mely 1552-ben ismét megujul s akkor a temesi bánságot is, mely időközben Ferdinád kezére került volt, elfoglalja a török, sőt elfoglalja Csanádot és Szolnokot is. Ezzel a Duna és Tisza közén a török lett az úr Majd tovább terjeszkedik s elfoglalja Drégelyt, Balassa-Gyarmatot, Ipolyságot, Hollókőt, Szécsényt, s túl a Dunán Veszprémet, Szigetvárt, az erdélyi határok felől B.-Gyulát és Boros-Jenőt. Ez a török hódítás képe 1566-ban, Szulejmán halálának esztendejében s innen számítva harminczhat

Eger vár védelme 1552-ben.

esztendeig a török hódoltság területe nem is igen változott. Ám harmincz esztendő multával, 1590 után, a török ismét megpróbálja a terjeszkedést. Az erőfeszítéssel nem áll ugyan arányban az eredmény s csupán Eger és Kanizsa nevezhető fontosabb foglalásnak, de végre is a tény az, hogy az ország harmad részét a török birja s ezt megérzi, megsinylí az egész ország. A török nem ismeri e szót: irgalom s maga a török vallás »mintegy parancsolja a rablást, égetést, a lakosság rabbá tételét. A hadi állapot feljogosít mindenre — így szól az izlam törvény: szabadságot ad ölésre, vizbefulasztásra, gyújtogatásra, rombolásra, fák kivagdalására, a vetések letarolására«. Hogy minő »törvényt« követtek béke idején, azt Esterházy nádor érdekesen irja meg, osztályozván a törököknek béke idején való ellenségeskedését a következőkben: Első a *lopás* módja. A várából kitörő török orozva támadja meg az itt-ott védtelenűl talált magyart s különösen a nőket és gyermekeket viszi örömest rabúl. (A magyar gyermekből katonát nevel magának!) A második mód, hogy nagyobb csapatokban dobbal, zászlóval törvén ki véletlenül, széltében rabolnak, égetnek s foglyúl hajtják el a népet. Harmadik mód, hogy a falukra fenyegetőző leveleket küldnek s a megréműlt népet igy kényszerítik adófizetésre.

Ur és paraszt egyaránt sinyli a török megtelepedését, az ország védelme sulyos terheket ró urra és parasztra. Béke idején is együtt szenvednek és ez a közös szenvedés mintha közelebb hozná a parasztot a nemességhez és viszont. A még meg nem hódolt területeken a nemesség 1541 óta állandóan fegyverben, nem külömben a parasztság s a nemesség állandó katonaságot kénytelen tartani a maga költségén, a személyes fölkelés mellett minden száz jobbágy után három-három katonát tartozván fölszerelni. A nemesség s a porta-szám szerint kiállított jobbágyság volt ez időben az igazi haderő, a rendes katonaság, mely első sorban megyei hatóság alatt, másod sorban országos kapitányok alatt állott. Rendesen, ha erre alkalmas volt, az alispán vezette hadba a megyei hadat. A megyei urak nem is vártak mindig országgyűlési parancsra, még kevésbbé a királyi hadak segítségére (mely rendesen lekésett) — ha valamely fontosabb várat veszedelem fenyegetett, összeállottak a szomszédos megyék s együtt állították elé a vár védelmére szükséges katonaságot is. Ez történt 1552-ben Eger vára hősies védelménél is. *Salamon* Ferencz *Magyarország a török hódítás korában* czimű nagybecsű könyvében 1918-ra számítja a hős Dobó István katonáit, ebből 824 volt a jobbágy s különösen kiemeli a nagynevű történetiró, hogy a parasztság, melyet Dobó az ágyuk mellé állított, ***kitünően viselte magát.***

Minthogy a megye többnyire maga gondoskodik a maga védelméről, a szinte állandósult nemesi közfelkelés s a telekkatonaság által, »tulságig kifejlett — mondja Salamon Ferencz — a megyei önkormányzat is. Az alispán valódi hatalommá lett. Ő szedte be az adót, ő volt a megyei karhatalom, a nemesség parancsnoka. Ezt a hatalmas urat a nemesek választották, s habár mindvégig voltak egyes főurak, kik hatalmasabbak voltak egy-egy megyénél, a megyék határozottan felülkerekedtek az oligarkhákon, kik egy előbbi korszakban mindenhatók valának. A megye felülkerekedett a várkapitányságokon is, melyek a török foglalások kezdetén hatalmaskodtak; megyék szerint vettetvén ki a várak fentartására szolgáló ingyen munka, így a várkapitányságok önkénye ellen a megye szolgált védelmül.«

Az igy szervezett haderő, természetesen, nem lehetett alkalmas nagyobb s különösen támadó hadjáratra, csupán védelemre. De jó iskola volt ez a későbbi idők számára. Ezek a védelmi harczok nagy hősöket, hires vezéreket neveltek s a nemzetben nem halt ki a remény, hogy megszabadítják az országot a szörnyű vendégtől. S bár az épp ez időtájt megmegindult vallási villongások lazítják az ország összetartó erejét, van mégis egy közös gondolat és érzés a magyarságban osztálykülömbség nélkül: a török iga, a török gazdálkodás alól való felszabadulás. Ez a gazdálkodás rettenetes volt: pusztulás járt a nyomán. Nemcsak azok a helységek pusztultak el, melyeket hadjárat közben felgyujtottak, a földdel egyenlővé tettek, de elpusztultak lassankint azok is, melyekben szállást vert a török.

Népes, virágzó városok és faluk néptelenekké lettek a török közeledtének hirére s a gazdátlan házakban a török vert szállást. Budán, melyet 1541-ben csellel foglalt el a szultán, csak a földmíves nép egy része s a zsidóság maradt, a lakosság nagy része menekűlt, de a nemeseket el is űzték a törökök s a polgároktól elszedték a fegyvert. Ötven év mulva egy arra járt idegen utazó rendkívül szomorú képet fest Budáról. A várba vezető úton »szemét, ganaj, döglött állatok, undokság,« fenn a várban is piszok és sár. A házak részint fedetlenek, részint rongált fedelűek. Az ablakok sárral, téglával, szalmával vannak bedugva. Penész, korom, moha undokítja az egykori palotákat. A piaczon festett kanalakon s más apróságokon kívül semmi szükségeset nem lehet vásárolni. Rendkívül drága minden. Találkozom — írja tovább az utazó — a keresztény iskolamesterrel. Tudakozódom az itt lakó keresztények állapotáról. Nyomorúság és szolgaság a mi állapotunk, mondja ez. A keresztényektől elveszik

templomukat. A szolgaság házainak nevezte házaikat. — Hol az iskola? — Itt van, — mondá — öt gyerkőczre mutatva. — S nincs több? — Nincs ám. — A templomok leomolva. Baromistálló lett belőlük. A temetők márványoszlopai az utczákon hevernek, néhol ülő-padnak, másutt kufárasztalnak használják. Nálunk a disznók is inkább embereknek látszanak, mint ezek! Szanaszét hevernek a holttestek. Mi a hol eltörik, abban a helyben marad. Lóháton hordják a vizet a várba. Egy-egy ló hátán két igen nagy, felettébb piszkos és fertelmes tömlő van, tele vízzel. Egy-egy ily tömlő vizet hét-nyolcz oszporával fizetnek, mert a felső városban nincs kút. Az alsó város teljesen összeomolva.« Ugyanezt írja Pestről is. És felkiált: Ó szegény Pest! inkább pestisnek kellene téged nevezni. Nincs itt egyetlen ép ház s kevés söpredék nép lakja. Váczról azt írja, hogy az egykor gazdag város kunyhóiban most szökevény, gyülevész parasztok laknak s sanyarú életet élve, mívelik a szomszéd földeket.

Ugyanez a szomorú kép mindenütt, hol a török szállást vert. Az elpusztult házak és templomok helyébe csak a török engedélye mellett lehetett újat építeni, sőt a tatarozáshoz is engedély volt szükséges: drágán megfizetett engedély. Igy aztán nem csoda, ha a fent idézett utas egyetlen egy új zsindelyt sem látott a budai házak fedelén. A török még a ház magasságát is meghatározta: tiz *piknél*, vagyis 3 és $^2/_3$ ölnél magasabb nem lehetett a keresztény ember háza. Az építkezés sok kunyorálással járt s a mellett drágán meg kellett vásárolni az engedélyt. E nélkül egy szeget sem verhettek a romladozó épületbe s megtörtént Karancs, baranyamegyei községben, hogy az egyházfit, ki a templom ajtajába egy szeget vert, a török hat forinttal birságolta meg. Még ha módjában is lett volna egyeseknek és községeknek, hogy a török pusztítás külső nyomait eltűntessék, nem tehették a török akadékoskodása, minden csekély javításnak a megfizettetése miatt. A török azonban gondoskodott arról, hogy a hódolt részeken rajta kívül senki se gyűjthessen vagyont. A mohamedán törvény szerint, a hódítónak nem volt szabad bántani a meghódolt nép életét és vallását, joga volt azonban összes vagyonához: azt elfoglalhatta, fölégethette s joga volt a meghódolt személyéhez: rabszolgájává tehette. De bár a mohamedán jog szerint, zsákmány volt az elfoglalt föld, a mohamedánizmus — írja Salamon Ferencz — kivált kezdetben teljes tulajdonjogot engedett a meghódolt keresztényeknek, ám olyformán, hogy a *rájuk vetett adó személyes szabadságuk és vagyonuk váltsága volt.* Míg azonban a török földmíves a terményeknek és minden másnemű vagyonának tizedét fizette adó fejében, a keresztények adózása egészen más

volt. *Kaharadzsnak* nevezték ezt az adót s ebben háromféle adó volt összefoglalva: a *föld-, termény- és a fejadó.* A földadót a föld terjedelmének arányában szedték, a terményadó a terménynek nyolczada, hetede, hatoda, ötöde volt, sőt sok helyen felét is fizették a török földesurak. A fejadót minden önálló gazda fizette. Kezdetben, Szulejmán idejében, 50 oszpora volt, később sokkal több.

A magyar jobbágy a magyar földesurnak tudvalevőleg kilenczedet fizetett, az egyháznak tizedet — a meghódolt területeken azonban a tized

Adót fizető parasztok.

csak névszerint tized, néhol a terménynek felét teszi ki. Fizettek pedig »tizedet« mindenféle gabonából, veteményből, gyümölcsből, a szarvasmarhák és lovak kivételével minden más házi állattól, juhtól, báránytól, sertéstől, részint természetben, részint pénzül. Ezenkívül külön adót fizettek a karácsonkor leölt sertésekért. A nyájakban legelt nagyobb barmok után legelési díjat kellett fizetni, így pl. egy egész birkanyájtól 36, egy egész tehéncsordától 60 oszporát. Ötven oszpora egy magyar forintnak felelt meg, a legelési adó tehát csekély volt s rendesen egy darab marhának egy oszpora (két denár) volt a legelési adója.

Az úgynevezett tized-adó, mit a gabonából fizettek s mely, ismételten hangsulyozom, csak névszerint volt tized — még egy másik adóval tetéződött: ez volt a *szalarije.* A tizeden kívül minden harminczhárom mérő gabona után még egy mérő járt a szpáhik élelmezése czímén, tehát ha a tizedet igazi tizednek veszszük is, minden száz mérőből tizenhárom a török földesuré volt. A szalarije tehát pótadó, de nem az egyetlen: ilyen pótadó volt a *takarmányadó* is. Minden háztól egy szekér széna s egy szekér fa jár a földesurnak, mit egy tallérral lehetett megváltani, vagyis ez a takarmányadó az *iszpendzsének* nevezett telekadónak a pótléka. De volt az iszpendzsének egyéb pótléka is: a *fuvarozás.* Ha a helység messze esett a vártól, hová a szénát meg a fát kellett szállítani, megválthatták ugyan egy tallérral a takarmányadót, ám a török ezenkívül is kényszerítette a jobbágyot mindenféle fuvarozásra, mindenféle robotmunkára. E mellett a török minden elképzelhető dolgot megadóztatott. Fizettetett menyasszonyi adót és fizettetett nőtlenségi adót is. A botbüntetést pénzzel válttatta meg. Ha valakinek a marhája másnak a földjén kárt tesz, nem csak a kárt kell megfizetni, de még öt botütés is jár ezért, de megválthatja öt oszporával. Ezek az apróságok mind a szpáhi jövedelmét gyarapítják.

Mindezeken az adókon felűl még állami adót is kellett fizetni, melyet *császár adójának* neveztek s melyet a telkek arányában vetettek ki a jobbágyra. A rendes állami adó mellett azonban vetettek rendkívüli állami adót is a jobbágyra pénzben és terményben s ezt *harácsnak* nevezték. Ilyen rendkívüli adó volt a várépítés körűl teljesített robot és a fuvarozás, továbbá a vásárvám, a hivatalos okmányokért fizetett díj, melyek mind a török állami kincstárba folytak be.

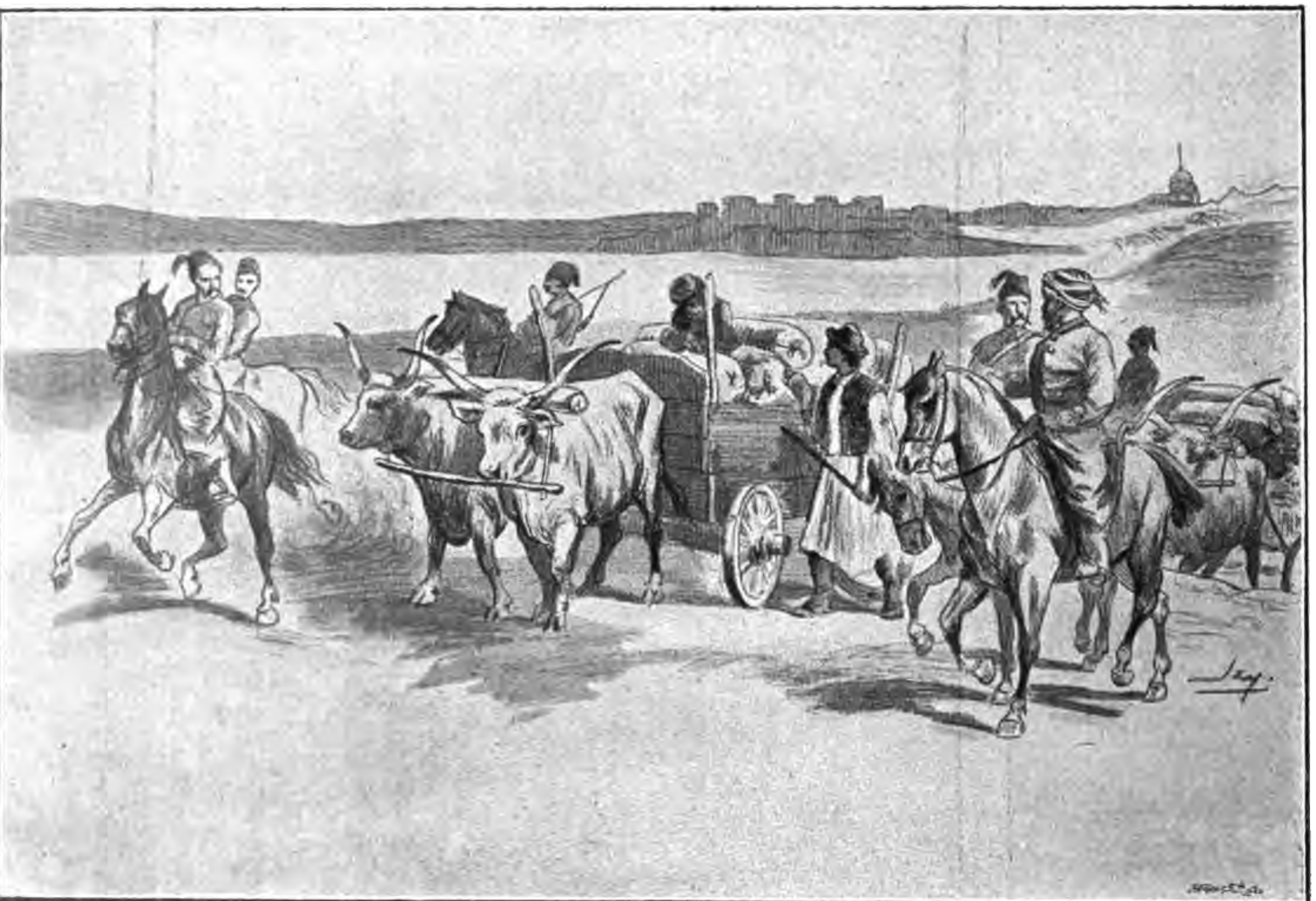
Ha mindez itt felsorolt adókat igazságosan szedik, ha terményekből és állatokból valójában csak tizedet szednek; ha a telekadót csakugyan telkek szerint hajtják fel — a jobbágyság még valahogy elviselhette volna a török adózást. Ám a szegény jobbágy sohasem volt tisztában azzal, hogy valóképpen mi az adója. A török első sorban azt számította ki, hogy mennyi pénz és élelem szükséges egy-egy vár őrségének az eltartására s a szerint vetette ki az adót az egyes községekre. A porták száma kevesbedhetett, az adó azonban nem kevesbedett: a kivetett összeget fizetnie kellett a községeknek. S míg a keresztény földesur megelégedett, ha a jobbágy a learatott gabona-tizedet szállította hozzá, a török földesurnak járó tizedet ki is kellett nyomtatni s úgy szállítani a kitűzött helyre. Némely község a szó teljes értelmében tönkre ment az egyszer kivetett adó állandósítása miatt, mert a török nem vette tekintetbe sem

a lakosság apadását, sem annak elszegényedését. A tizedet egy ***summában*** vetették ki a községekre (ezért summaadónak is nevezték) s föl van jegyezve több városról és faluról, hogy ezt a summaadót akkor is fizették, mikor alig nehány lélek maradt a helységben, a lakosság nagy része megszökött az elviselhetetlen teher elől. Igy Buják, nógrádmegyei városka harminczöt telkére 570 tallért vetnek ki s ezt fizetik akkor is, mikor husz ház üresen állott s mikor a nép úgy leszegényedett, hogy a kinek egykor tiz ökre volt, kettő, a kinek hat ökre, egy sem maradott. E városka lakosságáról jegyzik föl, hogy a török világ előtt minden gazdának külön juhnyája volt, a török világ alatt azonban úgy elszegényedett, hogy az egész község nyája nem volt több 150 darabnál. Hasonló sorsra jut számos község. Mert a summa-adóval sohasem elégedtek meg a szpáhik s a mellett mindenféle terményt megdézsmáltak. A szpáhit el kell látni szénával, fával, vajjal, mézzel, zsírral, általában mindennel, a mire a háznál szükség van. De a szpáhik, amellett hogy nyúzták a népet, csalták a török államot is. Kezdetben ugyanis csekély summaadót vetettek ki az egyes községekre s mikor később azt jó magasra emelték, az adóemelést eltitkolták a kincstár előtt, a maguk számára hajtották be. Azt is megcselekedték a szpáhik, hogy mikor már a summaadót felhajtották a falun, eladták a falut másnak, ez meg újra felhajtotta a summaadót, s megtörtént, hogy egy esztendőben két-három ura volt egy falunak, akik mind megadóztatták. A föld tulajdonjogilag nem lévén a szpáhié, ez, annál is inkább, mert nem tudhatta, meddig nyúzhatja a népet, azon volt, hogy rövid idő alatt mennél nagyobb jövedelmet sajtoljon ki a kezére bízott városokból és falukból. És hiába mentek panaszra a szultánhoz, — amint mentek gyakran panaszos küldöttségek oly városokból, minő Jászberény, Nagy-Körös, Kecskemét, — ha meg is büntettek egy-egy kisebb tisztviselőt, s ha el is rendelte a szultán, hogy a törvényes adónál többet ne szedjenek, a szpáhik segítettek magukon ajándékokkal: megvesztegették a nagyvezért s ez aztán szemet húnyt a visszaélésekre. A török földesur tehát olyan földesur volt, a kié nem volt a föld, ő első sorban katona volt s mint katonát hol ide, hol oda helyezik. Mi természetesebb, mint az, hogy az ide-oda dobált török tiszt, ki alig egy esztendőt lakott egy vidéken, ezt az esztendőt alaposan kihasználta. A józan eszű magyar földesur nem zsarolta a jobbágyát, mert a föld az övé volt s a jobbágy gyarapodása az ő érdeke volt első sorban. Az a jobbágy, ki jó igavonó marhát tud tartani, jobban míveli a földet, a földesurét is, a magáét is, melyből részt ad — ha tehát egy kevés magához való esze volt, nem nyúzta a

jobbágyot, sőt inkább istápolta érdekeit. A török földesur azonban rabló-gazdaságot folytatott s bizony nem törődött azzal, hogy az utódjának kizsarolt jobbágyokat hagy.

A magyar földesurnak 40 napi robotmunkával tartozott a jobbágy s ezzel szemben csekélységnek látszik az a munka, mit a török földesurnak robotként kellett végezni. A törvényes robot az egy szekér fa és egy szekér széna s a kicsépelt gabona-tized behordása volt, de a török nem sokat törődött a törvénynyel. Ez sem volt könnyű munka: attól függött, hogy honnan hová kell szállítani a fát, szénát és gabonát. Megtörtént például — írja Salamon Ferencz a könyvében — hogy *győrmegyei* jobbágyokkal a *Bakonyban* kaszáltattak s a szénát innen a *budai várba* kellett szállítani. Ilyen alkalommal aztán a jobbágyot lefogták mindenféle gyalog és fuvaros munkára. Kocsit, lovat nem igen tartott a török, egyszerűen befogatott a jobbágygyal, elvitette magát Belgrádig is s azzal fizette meg a fuvart, hogy a jobbágynak elvette lovát, szekerét: mehetett haza gyalogszerrel. Pedig Szulejmán törvénye megtiltotta az ingyen munka végeztetését, az ingyen fuvarozást. De a török földesurak éppenséggel nem törődtek Szulejmán törvényével, a házuk körül is minden munkát ingyen végeztettek, építést, fuvarozást ingyen követeltek, sőt arra is volt eset, hogy a felvidékről zsindelyt szállíttattak az Alföldre, hol azt jó drágán eladták. Ez sem elég: a ki nem tudta ledolgoztatni az önkényes robot-munkát, eladta másnak, a kinek szüksége volt erre.

Mi volt ehhez képest a magyar robot, mely legalább meg volt állapítva 40 napban s ha ezt leszolgálta a jobbágy, végezhette a maga dolgát! S mi volt az a munka, mit a még meg nem hódolt részeken a jobbágy a várépítések, erődítések körül végzett, ingyen ugyan, de legalább megállapítva hat napban — ahhoz képest, mit a török ezen a czímen végeztetett a hódolt részeken lakó jobbágygyal! Ez volt a legsulyosabb adó: az úgynevezett hadifuvarozás. A török hódoltság másfélszázados idején, mindazokban az esztendőkben, melyekben megújult a háború a török és magyar közt, a jobbágy egy napot sem mondhatott a magáénak: ha ma fuvarozásra parancsolták, nem tudhatta, mikor kerül vissza ismét övéihez. Egyszerűen kivetették a községekre az élelem mennyiségét, a mit a török tábor után vagy a várakba kellett szállítani — s mikor megérkeztek a szállítmánynyal, befogták őket földmunkára, kő- és vessző-hordásra, árkok, mocsarak lecsapolására s még haza sem kerül egy rendbéli szekér a faluba, már más rendbélit indítnak útnak. Voltak faluk, melyekből egy-egy ember száz napot is dolgozott várerődítésnél. És hajtják a parasz-

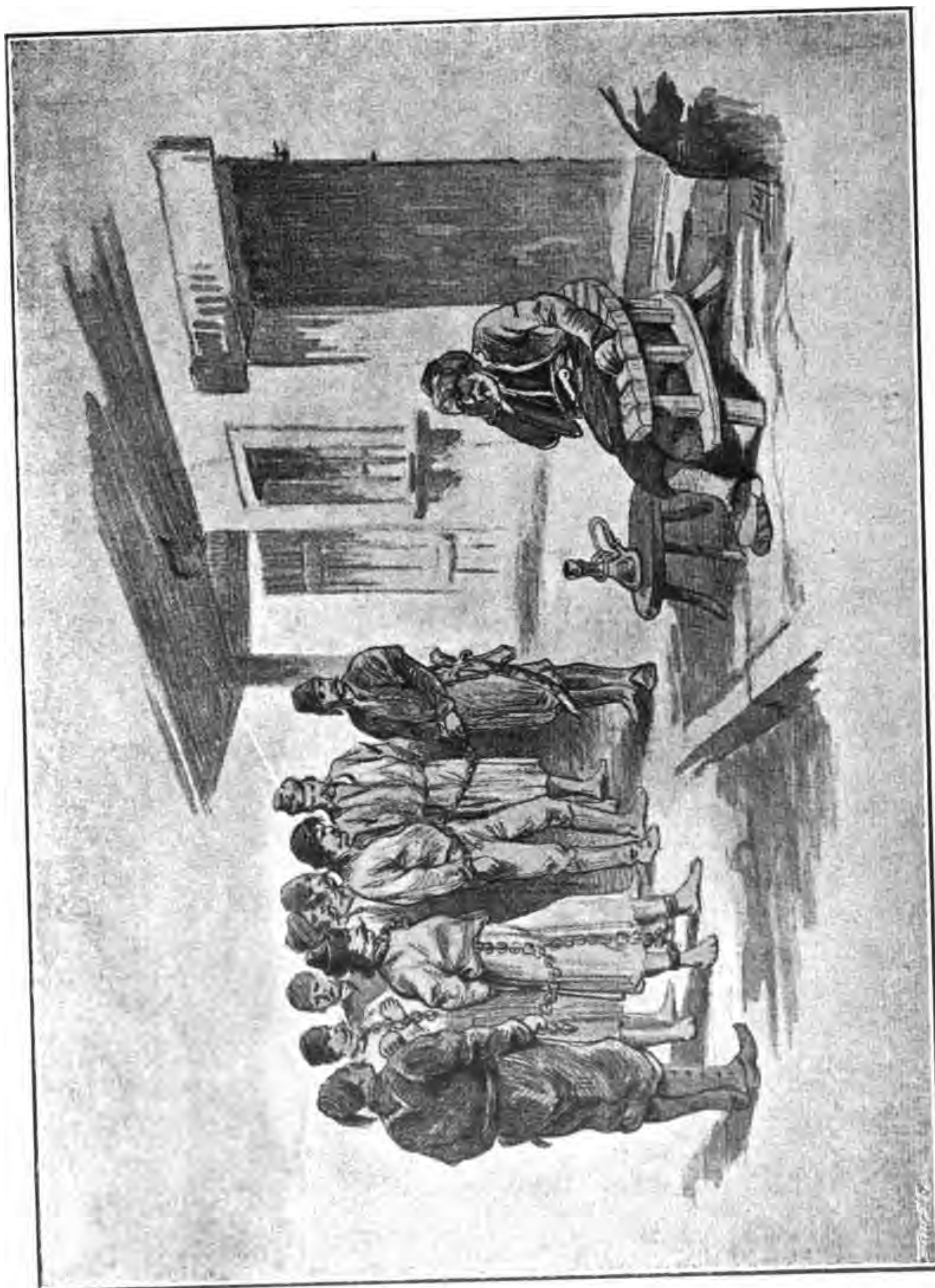

A fuvarozás.

tokat messze földre, más vidékbeli várakhoz, így Borsodmegyéből Szolnokra, Győrből Budára s az 1663-ban elfoglalt Érsek-Ujvárhoz munkára rendelték nemcsak a közelebb eső Nógrád és Győrmegye, hanem egész Pest-Pilis-Soltmegye jobbágyait is. A fuvarozásra s vármunkára kirendelt jobbágyok *husz hétig* is odamaradtak Érsek-Ujváron, s ez nem volt kivétel — mondja Salamon — hanem rendesen megtörténő eset. Kecskemét 50—60, Kőrös 25—30 szekeret is ad egyszerre, melyek félesztendeig is odamaradnak s 800 darabra becsüli csak az ökrök számát, melyek Érsek-Ujvárt vesztek. Ugyanott 300 jobbágy vesztette életét, házépítés közben s midőn a malom gátját csináltatták és a viz nem akart megállani, egy jobbágyot vetettek a vizbe: ennek a holttestével dugták be a rést. »Mindez, jegyzi meg Salamon Ferencz, a vasvári szerződés után történt, tehát béke idején, a mi bizonyítja, hogy nálunk a béke többnyire oly sanyargatásokkal járt, mint másutt a háború«.

Minden munkát ingyen végeztetett a török. S mindent a mire szüksége volt ingyen adatott: épületfát, meszet, léczet, deszkát, sőt ruhaneműt is. Nem csoda, ha egykor virágzó helységek pusztaságokká lettek: a ki tehette, menekült a még meg nem hódolt vidékekre. Egy 1669-iki följegyzés szerint, csak addig az esztendeig kilenczszáz helység lett pusztává a magyar Alföldön. Egy-egy helység lakossága éjnek idején fölkerekedett házi állatjával, elvihető holmijával, a még nem hódolt területen keresvén menedéket, kezdvén új életet. S az ily szökevényeket, hol visszatéritették erőszakkal vagy adóleengedés igéretével, hol meg futni hagyták, mert némely szpáhi meg jobb szerette, ha puszta lesz a faluból: a legelőt kiadta a szomszédfalusiaknak s igy talán még több jövedelmet hajtott, vagy ha kevesebbet is, ez a kevés biztosabb volt.

A megszökött faluk nemcsak a meg nem hódolt területekre huzódnak, hanem a meghódolt területen levő városokba is, melyeknek jóval előnyösebb volt a helyzete, mint a faluknak. Fizettek ugyan mindenféle adót, de a kincstárba fizették s nem voltak egy-egy földesurnak a személyes jobbágyai, mint a falusiak. Tisztviselő hajtja be az adót s a török államnak érdekében állott, hogy közvetlen adófizetőit tönkre ne tegye, ellenkezőleg: az volt az érdeke, hogy a városok lakossága szaporodjék. S valóban, a török világ idején folyton növekedtek az alföldi városok, melyek a kincstártól kibérlik a mértföldekre terjedő legelőket s ha a munkás kéz állandó apadása miatt csökken a földmivelés, annál nagyobb arányokat ölt az állattenyésztés, annál is inkább, mert a nyájakért csekély adót kellett fizetni. Megujul az »ázsiai gazdálkodás«: ismét egy nagy

Szökevény parasztokat visszakísérnek a szpáhihoz.

legelő az Alföld s a már földmiveléshez szokott nép visszahanyatlik a pásztoréletbe.

A török világ idáig rajzolt képéből azt lehetne következtetni, hogy a hódolt területeken tisztán a török törvények és szokások az uralkodók s az sem volna csoda, ha a nép a hosszú török uralom alatt elveszti faji és nemzeti jellegét, hűtlenné lesz ősi szokásaihoz, gyökeresen megváltozik viseletében, életmódjában, erkölcseiben. A valóság azonban más. A hódolt területen lakó jobbágy megfizette a rá vetett adót a töröknek, leszolgálta a robotot, de pillanatig sem feledte, hogy van neki más ura is a török szultán mellett: a magyar király, a kinek szintén fizet, ha kevesebbet is, s pörös ügyeiben a vármegyén keres igazságot és nem a török tisztviselőnél. A magyar hódolt jobbágy kétfelé adóz s két földesurnak fizet, a magyarnak és töröknek, s a török hódítás kezdetén még az volt a rend, hogy a jobbágyi tartozás fele része a magyar, fele része a török földesurnak jutott. De már 1567-ben Szelim szultán, Szulejmán utóda, tudni sem akar arról, hogy a jobbágyok kétfelé adózzanak s két földesurnak szolgáljanak. És a szpáhik oly magasra emelik a nekik járó félrészt, hogy sokszorosan elnyelte ez a magyar földesur részét is, a kinek hosszú időn át csak a *joga* maradt meg: ezt fentartotta jobbágyaival szemben s a mikor és amint lehetett, be is hajtotta a neki járó tartozásokat. De az is bizonyos, hogy a magyar földesur hiába tartja fenn a birtokához való jogát, ha a jobbágy nem akar tudni erről a jogról. Könnyen mondhatja vala, hogy két gazdának nem lehet szolgája, két földesurnak nem fizethet s ha nyiltan a török mellé pártol, a töröknél bizonyára védelmet is talál a régi földesur ellenében. A magyar jobbágy azonban, bármily szomorú emlékei voltak csak a közel multból is, inkább huzódott a magyar földesurhoz, mint a törökhöz, annál is inkább, mert ha kezdetben a szpáhik kedveztek is a jobbágynak, s a maguk javára fordították a jobbágyoknak a magyar földesurak iránt táplált gyűlöletét: csakhamar be kellett látniok, hogy a török sokkal nagyobb terheket ró reájuk, mint a magyar földesur. Végre is a vér vizzé nem válik s a közös nyomoruság mind közelebb hozta a magyar földesurat és jobbágyát. Ez a közeledés a XVII. században már abban is nyilvánul, hogy a magyar földesurak egyre-másra szabaditják fel jobbágyaikat s teszik nemesekké egy pár száz forint váltság fejében. Némely helység igy egészen nemessé lesz, a mit a törökök fel is panaszolnak az 1627-iki békekötes alkalmával. Nem szabad felednünk azt sem, hogy a török hódoltsági területeken, ha számos földesur kénytelen volt is ott hagyni

birtokát, nem csak hogy elvben tartotta fenn jogát, de időnként fegyveres erővel is érvényesítette, a maga jogával egyben jobbágyainak érdekét is védvén. Nemcsak birtok-, de büntető jogát is fentartotta a magyar földesur a hódolt területen, ha nem is alkalmazhatta mindég a nagy távolság miatt. Sőt megmaradt az egyházi tized is, s a nagy-kőrösiek, bár protestánssá lettek már a XVI. században, még a következő században is fizették a váczi katholikus püspöknek az *árendát*, mely alatt a püspöki tized és a földesuri tartozás fejében járó bérösszeget kell értenünk. Ezt az árendát a váczi püspök a nógrádi vár fentartására fordította, a mint hogy a főpapoknak járó tizedet a törvény országszerte honvédelmi czélra rendelte. Mig a »vármegye« a hódolt területekről kivonult s a megyei gyűléseket a nem hódolt megyékben tartották meg, a magyar földesuri jog megmaradt mindvégig, s érvényesült adóztatásban, igazságszolgáltatásban egyaránt. A földesur volt a kapocs a hódolt terület s a »nemes vármegye« közt, mely más vármegyében székelt, s ez a különös állapot szülte aztán azt az érdekes intézményt, melynek *parasztvármegye* a neve.

A kettős nyomoruságհoz, hogy a jobbágy két urnak adózott, még egy harmadik is járult: a török hódoltság idejében fenekestől felfordult a rend, a vagyon- és életbiztosság teljesen megrendült. Nem volt elég, hogy a szegény jobbágy jóformán megfelezte a török földesurral a jövedelmét, ami megmaradt, azt meg a kóbor katonáktól kellett féltenie. Egyfelől a király s egyes főurak rosszúl fizetett zsoldos csapatai, a végvárakból megszökött katonák, másfelől a török katonák állandó rémei voltak a parasztságnak, mely nem is védhette vagyonát és életét, mert hisz még az 1514-iki törvény megtiltotta volt a fegyvertartást. Különösen az ugy nevezett szabad hajdúk garázdálkodása vált türhetetlenné. A hajdú nevezet először az 1514-iki törvényben fordul elő s a hajdú alatt hajtót vagy marhapásztort ért a törvény, mely annak a népnek megtiltja a fegyvertartást. A mohácsi vész után a magyar gyalogság kapja a hajdu nevet s ez a gyalogság sok csatában kitüntette magát, de csakhamar csapatostúl szökdösnek meg a végvárakból, hol nem kapták rendesen a zsoldot s a parasztokon élősködtek, a kik közül aztán számosan csatlakoztak hozzájuk. A XVI. század második felében az országgyűlések sokat foglalkoznak e kóbor hajdúkkal, kik, amint az 1597-iki törvényből kitetszik, nem mind szökevény katonák voltak, hanem közülök sokan egyes főurak szolgálatában állottak s a kiket a főurak csak azért tartottak, hogy »rablásaikból uraikat gyarapítsák«, oly formán, hogy a török hódoltságba beütés szine alatt a szegény jobbágyok marháit elhajtották, a népet zsarolták s folyvást

raboltak. Az 1597-iki törvény jószágvesztéssel fenyegette meg azt az urat, ki tudva kóbor hajdút tart, de úgy látszik, a fenyegetés nem használt s az 1598-iki országgyűlés kimondja, hogy »bármi szín alatt« szerte kóborló hajdút, bárhol elfogják, mindenki szabadon megölheti, sőt az 1599-iki országgyűlés ennél is tovább megy: fejvesztéssel fenyíti meg a kóbor hajdukat tartó urakat.

Az országgyűlések végzései azonban nem szüntették meg a kóbor hajdúk garázdálkodását, s mert nem volt elég fegyveres erő megfékezésükre, már a XVII. század elején megszületik a *parasztvármegye,* mely egyszerü *rendőrségi intézmény* volt, azzal a rendeltetéssel, hogy a személy- és vagyonbiztosságot megvédje, sőt kisebb ügyekben még biráskodási joga is volt. A parasztvármegye kisebb-nagyobb kerület volt, melyhez több község tartozott. Feje a parasztkapitány vagy *főgondviselő* volt, s ez alatt állottak a hadnagyok és tizedesek. Minden községnek külön hadnagya levén, ezeket a községbeliek jelölték ki, mégpedig négy jobb módu, »bátor, gyors és jámbor« embert s ezek közül az alispán választott egyet, akit mindjárt fel is esketett. Viszont a hadnagy eskette fel a községbeliek által kijelölt tizedeseket. A parasztvármegye teljesen alá van rendelve a »nemes vármegyének«, jóllehet az más vármegyében székelt a török hódoltság idején. A kapitányok és hadnagyok a nemes vármegyénél teszik le az esküt, a nemes vármegye parancsai szerint járnak el hivatásukban, a mi lopást, gyilkosságot s egyéb gonoszságot tapasztalnak, azonnal jelentik az alispánnak s a kóborló hajdukat űzik, kergetik, megfogják, de meg nem ölik, hacsak önvédelemből nem, hanem az alispán kezébe szolgáltatják.

Hogy minő volt különben e parasztvármegye hatásköre, azt megtudjuk a Pestmegye által 1638-ban kibocsátott utasításból. A 12 pontba foglalt utasítás mindenekelőtt kimondja, hogy a megyei közgyűlések által a végházbeli őrségek számára megszavazott élelmet az illető községek tartoznak kiszolgáltatni, de csak igazolványnyal ellátott katonáknak. Ha nincs igazolványuk, vagy ha van is, de többet követelnek, az ilyen katonákat a parasztság száz forint büntetés terhe alatt köteles elfogni s az illető végvár kapitányához vagy az alispánhoz kisérni; hogy ha pedig fegyverrel akarnák kényszeríteni törvénytelen fizetésre, ragadjon fegyvert a parasztság is, ám »az emberhalált, a mennyire lehet, eltávoztassák«. A paraszt hadnagy szükség esetén közös védelemre szólíthatja fel a parasztságot, s a nem engedelmeskedőt két forintra büntetheti. Ha pedig összegyülekezéskor a paraszt hadnagyokat s tizedeseket valaki becstelen szóval illetné, vagy háboruságra, vereségre s egyéb gonoszságra okot adna

KATONÁK A VÉGVÁRAKBAN.

vagy lopást követne el, azt a hadnagy 6 forintra büntetheti, a lopott marhát visszaadatja gazdájának s egyben följelenti a földesurnak. »*Ezen kivül* semmi törvényes dolgokba magukat ne avassák, hanem ezeket a falu birája, a földesur és megye tisztjei végezzék.«

A nemesi vármegye jogainak féltékeny őrzése nyilvánul meg e pontban s a továbbiakban még jobban megszorítják a kapitányok, hadnagyok és tizedesek jogait, nehogy állásukkal visszaélhessenek. Igy nem szabad a népet nagy összeg pénz követelésével terhelni, pld. azzal az ürügygyel, hogy a végbeli kapitánysághoz vagy a nemes vármegyére kell utazniok. Nem szabad a maguk hasznára »paraszt vármegye gyűlését« hirdetni s itt *a megye tekintélye* és a *földesurak jogai sérelmével* határigazítás, hatalmaskodás, verekedés, örökség és adóssági ügyek elintésébe avatkozni.

»Ha a káros, a sarczolt vagy megvert ember — igy szól tovább a pestmegyei utasítás — a parasztshadnagyhoz az illetőnek üldözése végett folyamodik, az köteles azonnal felkelni, vármegyét gyüjteni, s ha a lator elszalad, vagy ha megfogás után elbocsátják, az alispán az ily hadnagyon az el nem fogott vagy elbocsátott ember egész díját vegye meg. Ha pedig a Paraszt vármegye felkelvén, a káros marháját a latroktól elveheti, ha a harmadik határban érik el, minden darab marha után egy, különben két forintot magának megvehet. A mely falu határában eltévelyedett vagy lopott, úgynevezett *bitang marha* találkozik, a ki ezt megtalálja, elsőbben is jelentse a falu birájának, hogy a káros reá találhasson, azután földesurának is adja tudtul. A ki e bejelentést elmulasztja vagy az ily marhát elsikkasztja, az alispán 12 forinttal büntesse, ezenkivül a károst vagy a földesurat kielégíteni tartozik. A ki pedig ily bitang marhát katonának, hajdúnak bemond, az is 12 forintra büntettessék; ha pedig a megfogott lator kezén lopott marha találtatik, egy része azoké legyen, kik megfogják, két része pedig azon megye tisztikaráé, mely az ily gonoszt megbünteti. Ha az ily tolvajt a Paraszt vármegye elfogja, kisérje a végház kapitányához vagy az alispánhoz.

»Az *istenkáromlásokat,* jelesen: *ördögatta teremtette, ebhitü, eblelkü, ördöglelkü* és más ilyen kigondolhatatlan szitkokat a megye szigoruan tiltván, ezek kiderítése végett a falú birái a gazdákat évenkint négyszer letett hit alatt megkérdezik, hogy szomszédját vagy másokat hallott-e ily szitkokat szórni, s a ki ilyenben tapasztaltatik, azt a hadnagy a falu segitségével elfogván, 12 forint bírság alatt a megye legközelebbi gyülésére bekisértesse, hol első- és másodizben keményen meggyaláztatik, harmadizben pedig, mivel a büntetése halál, az alispán a földesurat törvénytétel végett meginti, s a mulasztó földesur ellen az ország törvénye szerint jár el. Ha pedig *nemes ember* követ el ily *istenkáromlást,* az az alispán által első izben 100, másodszor 200 forintig birságoltassék, vagy ha ennyit érő java nem volna, *elsőbben száz ütéssel, másodszor egy évi rabsággal,* s ezalatt négyszer való veréssel, harmadizben pedig *halállal* büntettessék.«

Látni való e pontokból, hogy az egész utasításnak *statárium-jellege* van, amit a zavaros idők könnyen magyaráznak, s hogy a parasztvár-

megye sem egyéb, mint a nemes vármegye által a viszonyok kényszerítő hatása alatt létesített rendőri intézmény, (a későbbi *csendbiztosi* intézmény alapja) nagy megszorításokkal ugyan, de oly jogokkal is felruházva, melyekre addig paraszt ember gondolni sem mert. A parasztvármegye azonban nem mindenben járt el a nemes vármegye utasításai szerint — s itt már nem csupán a pestmegyei utasításokat értjük, mert a török területen általános volt ez intézmény — s az elfogott kóbor hajdúkat nem mindig kisérték a végbeli kapitányokhoz vagy alispánokhoz, a mi nem is volt könnyü dolog a nagy távolság miatt, hanem statariáliter végeztek velök. Kezdetben az ilyen statariális igazságszolgáltatásokért megbüntették a paraszthadnagyokat, de később, látván, hogy a parasztság kedvetlenül mozdul meg a kóbor katonák üldözésére, szabadságot adtak a parasztvármegyének, hogy a magát egyáltalán megadni nem akaró »latrokat« agyon verhessék.

De korlátozta a parasztvármegyéket a szabad mozgásban, a szabadabb cselekvésben a török is. Mert a török nem akart arról tudni, hogy a paraszt fegyverrel járjon. Igy a hevesmegyei parasztvármegye panaszából tudjuk, hogy a budai vezér nehány paraszt hadnagyot maga elé idézett s rájok mordult, hogy ki tette őket hadnagyokká: ki engedte meg nekik a fegyverviselést? És a vezér »esküdözött az Istenre, hogy ha le nem teszik a fegyvert, hét évesen felül levágatja őket, a hét éveseket pedig a császár kertjébe küldi«. A fenyegetésnek, természetesen, volt foganatja: több faluban letették a fegyvert, a minek meg ismét az lett a következése, hogy a kóbor hajdúk vérszemet kaptak. Ekkor a nemes vármegye lépett közbe a vezérnél s kieszközölte, hogy »kétfoku fejszével« vagyis a mai fokossal és kapával megölhetik a rablókat, később (1669-ben) azután a török kormány is belátta a parasztvármegye szükséges voltát (ha a jobbágyot rabolták, ezt a török is érezte) s a mondott esztendőben a szolnoki bég megengedte a Jászságnak — irja Gyárfás István — hogy »ez ideig való régi szokások szerint *illendő fegyverrel,* vármegye akaratából felkelvén, a zsaroló, lopó tolvajokat szabadon kergethessék és megölhessék s a halál diját megfizetni ne tartozzanak.« Ám a fegyverviselés engedélye sem volt elég arra, hogy a parasztvármegye megszüntesse a kóbor hajdúk s a végbeli katonák zsarolásait, nagy vakmerőséggel üzött rablásait. Számtalan esetben történt meg, hogy az elfogott rablókat utközben, midőn a végbeli kapitányhoz vagy alispánhoz kisérték, a társaik kiszabaditották s általában, amint csak szerét ejthették, kegyetlen bosszút állottak a községeken és egyeseken a »latrok« üldözéseért. Magának a

nemes vármegyének nem volt ereje arra, hogy megfékezze a rablókat, ő is a végvárak kapitányaihoz fordult segítségért, akik közt nem egy titokban a kóbor hajdúkat pártolta, megosztozván velük a prédában. S hogy mily nagy mértékű lehetett a hajdúk garázdálkodása s mily keveset érő ezzel szemben a nemes és parasztvármegye védelme, bizonyság rá az az érdekes *népgyűlés*, melyet Kecskemét városának jegyzője, Nyéky Gábor hivott össze 1672-ben, s melyre Kecskemét vidékének, a Dunamelléknek s Kiskunságnak a lakosai nagy számmal jelentek meg. Ez a népgyűlés elhatározta, hogy miután sem a megyék, sem a végbeli kapitányok, sem a föl-

Kóbor hajdúk.

desurak nem védik meg a kóbor hajdúk ellenében, jövőre az »elfogott latrokat« egyenesen Spankauhoz, a *kassai* német főtábornokhoz küldik büntetés végett. Jóllehet a megyének tudtára adták e határozatot, a megye urai árulást láttak ebben nemcsak a megye, hanem a király ellen is s a népgyűlés vezetőjét, Nyékyt fogságra vetették. Ezt az esetet csak annak példájára jegyeztem föl, hogy im, a vármegye, ha nem is tudta megvédeni a népet a kóbor hajdúk ellenében, a *jogait* még a hódolt területen sem adta föl.

Sem a közigazgatást, sem az igazságszolgáltatást a vármegye a török hódoltság egész idején ki nem eresztette a kezéből, ha nem is gyakorlo-

roztak egy helyen s nem hogy fizettek volna az eleségért, hanem betörtek a kamrába és pinczébe s a mit el nem fogyaszthattak, a buzát, lisztet, bort felrakták a lakosok szekerére. Az ellenszegülőt elverték s megsebesítették. A kocsin négy-öt napig vitették magukat. Olykor kifogták a marhát az ekéből s a bérest és juhászt vérbe hagyták ott.«

A megye mellett, természetesen, a török is »közigazgat« és alkalmazza az ő saját külön büntető paragrafusait. De nem az igazságszolgáltatás a czélja, hanem hogy miből préselhet ki pénzt. Megfizetteti a véletlen halálozásokat is a hátramaradottakkal. Ime néhány érdekes példa Salamon Ferencz könyvéből. Egy gödöllői paraszt özvegyén, ámbár a paraszt természetes halállal halt meg, a falu ura, Musztafa szpáhi, 47 forintot s egy borjas tehenet követel. Kun-Szent-Miklóson egy gyermek a vizbe fult s az apjával 60 forintot fizettet Kaplag budai aga. Bagon egy kútba esett gyermekért 40 forintot fizettet apjával a budai adószedő. A szecsői biró haláláért egy tehenet ad a falu. Szóval, — mint a szadaiak mondják, — »bármi névvel haljon meg az ember, a díját megveszi a török«.

Magyar és török büntető igazságszolgáltatás összekeveredik, kétféle törvény intézi a nép sorsát, hányják-vetik jobbra-balra s igazi védelmet nem nyujt neki sem a magyar, sem a török kormány, sem az igazságszolgáltatás, sem az élet- és vagyonbiztosság tekintetében. Csak oly helységekben, melyekben nem lakott török, maradt meglehetős tisztán magyar jellegűnek a községi élet, jóllehet a török hódoltsághoz tartozik. És érintetlen maradt az egyházi kormányzat, melybe a török nem avatkozott s mely azért is fontos, mert az egyházi kormányzat sok tekintetben össze kapcsolódott a községivel. Lopást, orgazdaságot, fajtalanságot, káromkodást s más efféle bünöket, vétségeket az egyház is büntet s az Alföldön, hol a reformáczió hatalmas hódítást tett éppen a török világ idején, a pap *eklézsiát követtet* a bünösökkel, ami ma is szokásban van sok helyen a reformátusok között. Ez időben az eklézsia-követés úgy történt, hogy a bünöst a templom közepén fekete székre ültették s fekete posztóval betakarták. Isteni tisztelet után a pap felolvasta a bűnös előtt a vétkeit, rá a bűnbánatot, melyet a bűnösnek utána kellett mondania. A ki nem követett eklézsiát, azt kirekesztették az egyházból, a mi egyértelmű volt a helységből való számkivetéssel. A protestáns egyház és önkormányzata nagy hatással volt a községi önkormányzat kifejlődésére, a mi természetes, hisz a községbeli előljárók s más érdemesebb emberek egyben tagjai voltak a presbiteriumnak is. A török nemcsak türte, de természetesnek is találta az egyházi és világi ügyek összekeverését, hisz e tekintetben a

saját törvényét látta magyar kiadásban, a mennyiben a török egyházi törvények egyszersmind politikai törvények is voltak a töröknél. Ebből magyarázható, hogy a községi élet nem csak hogy meg nem halt a hódolt területen, de fejlődött is; hogy a magyar községek, a töröknek az országból való kitakarodása után, épp oly magyarok voltak, mint a török hódoltság előtt. Már t. i. a melyek végképp el nem pusztultak. Mert némely községnek csak a temploma maradt meg, más meg nyomtalanul elenyészett s mértföldekre terjedő puszták maradtak az egykor virágzó községek helyén.

Paraszt háznál lakmározó törökök.

A magyar földesur és jobbágya közt, mint láttuk, nem szakadt meg a viszony s mennél sulyosabb a török uralom, annál erősebb a vágy a jobbágyban a régi kevésbbé rossz állapot után. De a magyar földesur jogát el is ismeri a török s az 1606-iki zsitvatoroki szerződés kiköti, hogy a török csak a várakhoz közel eső helyekre járhat adót szedni s ha az adót a falu birája be nem szolgáltatná, a szpáhi a *magyar földesurhoz* fordulhat a panaszával. Csak ha e panasznak nincs foganatja, használhat erőszakot a török. Ugyanez a szerződés fölmenti a hódolt területen lakó nemeseket az adófizetés alól: nem kötelesek fizetni sem a töröknek, sem a magyar-

nak. A tiz évvel később, 1616-ban kelt török-magyar bécsi szerződésben már az van mondva, hogy a szpáhi csak a falu birájától követelheti az adót s háromszori megintés után az illető végbeli kapitányhoz fordulhat panaszával. A komáromi, 1618-ban kelt szerződés azonban már a jobbágyoknak szokatlan adókkal való terheléséről panaszkodik s e szerződés a jobbágyot a végbeli kapitányokhoz utasítja panaszával. Ezek továbbítják a panaszt a budai basának, a ki köteles a zsaroló török urat megfosztani a birtokától. Ezek s még több ezután kötött szerződések világosan bizonyítják a magyar hatóságok, a magyar földesuri jog elismerését a hódolt területen.

Eklézsia-követés.

Másfél száz esztendeig tart a török hódoltság, ennek a másfél száz esztendőnek fogyatékos képe, a mit az olvasó elé rajzoltam, de még e fogyatékos kép is több szenvedést, nyomorúságot tár elénk, mint más népeknek ezer éves története. Ám a török hódoltság bár az országnak csak egy harmadrészét tette, a másfél száz esztendős vendégséget érezte az egész ország s a hódolt területen lakó népnek e hosszú idő alatt éppenséggel nem volt oka irigyelni az ország többi részében lakó nép sorsát.

Ha török világnak nevezzük azt a másfél száz esztendőt, mely idő alatt a török az ország egy részét hódoltságban tartotta, ugyanerre az

időre ráillik a ***német világ*** nevezet is, mely János királynak, az utolsó nemzeti királynak halála után gyökeret ver a török által meg nem hódított területen. A Ferdinánd és János király idejében ketté szakadt ország csakhamar, György barát halála után, három részre darabolódik, Erdély török hűbéres fejedelemséggé lesz, Ferdinándnak alig maradt az ország harmadrésze: ez lett volna a tiszta magyar terület, ám Ferdinánd is, utódjai is, mint meglátjuk, osztrák tartománynak tekintették Magyarországot. A Habsburg-család minden nagy világhatalma mellett sem tudta kiverni a törököt, a külső segitségek elmaradtak másfél száz esztendőn át s azok a német zsoldos csapatok, melyeket az egymást követő királyok segítségnek hoztak, nem voltak különbek a töröknél: éppúgy rabolták, sanyargatták a népet. Már az 1555-iki országgyűlésen, melyen Ferdinándot a fia, Miksa herczeg helyettesítette, vége-hossza nincs a rendek panaszának. Hiába adták meg évről-évre a király által kivánt pénzbeli segítséget, »a bajok mind nagyobb és nagyobb rakásra gyültek«. A katonaság azzal az ürügygyel, hogy nem kapja meg a zsoldját, kiméletlenül zaklatja és pusztítja a lakosokat. Maguk a tisztek nemcsak fosztogatnak, hanem a király hű alattvalóinak javait s földjeit is gyakran elfoglalják; ugyanigy zsarolják s zaklatják a lakosságot a királyi biztosok. Mindezek feltárásával a rendek arra kérik a királyt, hogy éljen a magyarok tanácsával s ne az

Német zsoldosok.

idegenekével, kik Magyarország viszonyait nem ismerik. Ugyane panaszokat, melyeknek orvoslását Ferdinánd megigérte, ismét halljuk az 1563-iki királyválasztó országgyűlésen. Miksát megkoronázták, jóllehet Ferdinánd még a nádor választás jogát is megtagadta a rendektől s az elhunyt Nádasdy Tamás nádor helyét Oláh Miklós esztergomi érsekkel töltötte be, de helytartói czimmel. A panaszok — ugyanazok: a »külföldi« tisztek zaklatják, elnyomják a népet, az urakat sem véve ki. A válasz erre az: hogy minden jobbágytelek után 3 forint hadi adót kiván a király, még pedig négy esztendőre.

Ezt a kívánságot a rendek ugyan nem teljesítik, de az 1566-iki országgyűlésen ismét 3 forintot kíván a király (most már Miksa), még pedig fejenként minden jobbágytól, akár egész, akár negyed telke van. De a rendek nem szavazzák meg a 3 forintot, maradnak a már-már állandósult 2 forint mellett. És vége-hossza nincs a panaszoknak. Különösen bántja a rendeket, hogy a német kanczellária beleavatkozik az ország dolgaiba; hogy a nádori széket nem tölti be a király s kikelnek a német zsoldosok ellen, kik »a szegény nép verejtékén élnek,« és némely helyen úgy elraboltak mindent, hogy a nép *éhhalállal* pusztult el. Súlyos panaszok hangzanak fel a német tisztek ellen, kik sok helyen vámokat, harminczadokat állítottak fel, s az azokon átvitt gabonát, bort és mindenféle élelmiczikket, akár maguk használatára, akár eladásra vitték, hat forinttal vámolták meg s nem tettek külömbséget nemes ês jobbágy közt. Sőt odáig vetemednek a német tisztek, hogy a birtokügyekbe is beleavatkoznak, ítéletet mondanak s az ítéletet erőszakkal végre is hajtják. Nem kevésbbé súlyos panasz az »ország védelmére« behozott e német tisztek ellen, hogy ráczokat s más kétes hirű embereket fogadnak zsoldjukba (a nép pénzéből!), kik a szegény népet nemcsak zaklatják, hanem a lakosokat s azok gyermekeit orozva elfogják s a kapitányok javára kéz alatt a töröknek adják el! Magok a kapitányok pedig a jobbágyokat gyakran elfogatják, kínoztatják s halállal fenyegetik, csakhogy tőlük valamit kicsikarhassanak s előbb nem is bocsátják szabadon, míg pénzt, marhát, bort stb. nem kapnak váltságúl! Köznemesek és jobbágyok sorsa szinte egy: súlyosan nehezedik rájuk a német atyáskodás, de mihelyt a király igér valamit, a magyar nemes feledni látszik minden sérelmet s az 1567-iki országgyűlésen, melynek kezdetén a köznemesség a főrendeknek »keserves könyekre s jajokra fakadva« panaszkodott, azt mondván többek közt, »hogy már sem üdv, sem remény nem maradt számukra, s nincs egyéb választásuk, mint hogy elhagyják szülőföldjüket s külföldre vándoroljanak,«

ugyane nemesek hozzájárulásával megszavazzák nemcsak a 2 frt hadi adót minden jobbágy után, de még az ingyen vármunkák napszámját is ***hatról tizenkettőre*** emelték! Arról azonban szó sincs, hogy a földesuri robotot lejebb szállítsák s így a jobbágy ismét ott van, a hol volt: megint 52 nap a robotja, azzal a külömbséggel, hogy ebből tizenkettő az ország védelmére esik! De csakhamar emelkedik a hadi segély czímen fizetett 2 forintos adó is. 1572-ben már 4 forintot vetnek ki az elcsigázott jobbágyra, s ráadásúl minden jobbágytelek után egy arany forintot koronázási ajándékúl Rudolfnak, Miksa fiának. De ne legyünk igazságtalanok, a drága koronázási ajándék s a 4 forintra emelt adó fejében a népnek is volt része a koronázást követő lakziban: egyik magyar úr, Balassa Bálint, eljárta a — *juhásztánczot*, mely nagyon tetszett a királynak és németjeinek. Csuda, hogy mindjárt nem jutott eszökbe: adót vetni a juhásztánczra is!

Ezt a juhásztánczot azonban csakhamar elfeledteté az a *parasztlázadás*, mely 1573-ban Szlavoniában, a mai Horvátországban ütött ki. A parasztok zavargása Tahy Ferencz szomszédvári birtokán kezdődött. Ez a földesur kegyetlenűl zsarolta jobbágyait, elviselhetetlen terhekkel sanyargatta s a jobbágyok nem egyszer fordultak a királyhoz panaszaikkal, mígnem végre 1573. elején Fehérkövy István veszprémi püspök vezetésével bizottságot küldött ki a panaszok megvizsgálására. A püspök azonban nem intézte el a parasztok ügyét, hanem az éppen akkor egybehívott horvát tartománygyűlés elé vitte s erre megidézték a szomszédvári parasztokat is. Itt azonban a parasztok, kiket egynehány úr is biztatott erre, írásban jelentették ki, hogy miután többszörös panaszukra sem kaptak igazságot, Tahy Ferenczet és örököseit uroknak el nem ismerik, legyen bárki más az urok, annak készséggel engedelmeskednek. A tartománygyűlésen azonban Tahynak nagy pártja volt s a gyűlés a parasztokat hűtlenségben marasztalta el s földjeikről és házaikból való száműzetésre ítélte.

Erre az itéletre ragadott fegyvert a szomszédvári parasztság, mely addig csak panaszkodott és igazát kereste. Egy Gubecz Máté nevű ember állott az élükre s a lázadás terjedt faluról falura, vidékről vidékre; fellázadt a Krajnának kulpavidéki parasztsága is, sőt a stájer parasztok közül is nagy számmal csatlakoztak a lázadókhoz. Mintegy tizenötezer főre rugott a lázadó parasztság serege, mely a parasztlázadások rendes módja szerint, sorba vette a nemesi házakat, kastélyokat, rabolt, gyujtogatott, gyilkolt. Ám ez a lázadás nem sokáig tartott. A nemesség s az egyes várak őrsége leverte a lázadást, mely jóval kisebb arányú volt a Dózsa-féle lázadásnál, de a vége ugyanaz: az elfogott parasztokat lemészárolták, felakasztották.

A házak falai és a fák a helységekben s az országutakon tele voltak a szegény elfogott s felakasztott parasztok holttesteivel. A többek közt egy terebélyes körtefa ágain tizenhat ilyen felakasztott paraszt függött. És Gubecz Mátét is éppen az a sors érte ami Dózsa Györgyöt: szörnyű kinzásokkal végezték ki Zágráb piaczán.

Ehhez hasonló, de kisebbszerű parasztlázadás volt még ezt megelőzőleg 1570-ben, az a lázadás, mely a Tiszántúl tört ki s melynek vezére egy *Karácsony* György nevű ember, ki híres volt ritka erejéről s ki e mellett tudott a nép szája íze szerint is beszélni. Karácsony György Isten küldöttjének mondotta magát, kit Isten a sokat sanyargatott nép megszabadítására küldött s beszédének oly nagy hatása volt a népre, hogy mintegy ötezer ember gyült 1570. tavaszán zászlaja alá Debreczen mellett. A fölizgatott népből hatszáz főnyit Bala-Szentmárton ellen küldött, azzal lelkesítvén a csapatot, hogy Isten harczol velük s az ég tüze emészti meg a várat. De sem Isten nem harczolt velük, sem az ég tüze nem emésztette meg a várat, mert a vár őrsége s a segítségére jött szolnoki őrség a fanatizált csapat nagy részét levágta, mi nagy mértékben lelohasztotta a harczi kedvet s megrendítette az Isten küldöttjében való bizodalmat. A debreczeniek, kik addig eleséggel látták el Karácsony táborát, most megtagadták az eleséget, mire Karácsony nehány emberével bement a városba s fel akarta akasztatni a város biráját. Hanem a debreczeniek nem hagyták birájukat, Karácsonyt elfogták s lefejezték. Közben megérkezett Báthory Miklós az ecsedvári őrséggel, jött segítség Nagy-Váradról is s szétverték a paraszthadat. Így végződött a fanatikus, nyilván vallási rajongó Karácsony György lázadása.

Ugyanígy végződik 60 évvel később az a lázadás is, mely a *Nyirségen* ütött ki s Zemplén-, Borsod-, Abauj- és Tornavármegyébe is átcsapott. Egy Császár Péter nevű ember állott a katonatartást s a földesúri terheket sokalló nép élére. A paraszt hadat Nyírbátornál megverte a zsoldos sereg, de az életben maradt vezér összeszedte a szétvert sereget s Kassának indult, utközben pusztítva a nemesi házakat. Kassánál azonban kézre került Császár Péter is, testét négy felé vágták »elrettentő példának,« a népet pedig lecsendesítették mindenféle igéretekkel, melyeket, régi jó szokás szerint, nem teljesítettek.

Egy kisebb arányú parasztlázadás leverésére még csak volt elegendő erő, ám a török továbbra is az országban marad, kiűzéséről már nem is beszélnek, jó, ha meggátolják a terjeszkedését. Csak egy a bizonyos: az adó folytonos emelkedése. Az 1595-iki országgyűlésen már a rendek

minden jobbágy-kapu után *15 forintot* ajánlanak, melyből kilenczet a jobbágyok, hatot a földesurak fizetnek a maguk zsebéből. Némi adót

Az 1564-iki tordai országgyűlés kimondja a vallásszabadságot. (Kriesch Aladár festménye után)

vetnek a kir. városokra is, az egytelkes nemesekre is. Adót vetnek a zsidókra is, fejenként 50 dénárt. A rá következő esztendőben már a 15

forintot fölemelik 18 forintra, melynek felét a jobbágyok, felét a földesurak fizetik. A papokat, a kir. tisztviselőket, a zsidókat is megróják adóval, jövedelmeik arányában. A jobbágyok által fizetett kilencz forintból nyolcz forintot a magyar gyalogok fizetésére, egy forintot a véghelyek fölszerelésére szánnak, az egyházi és világi birtokos nemesekre rótt kilencz forintnak pedig az volna a rendeltetése, hogy abból magyar lovasokat tartsanak a király táborában. Az adózás ez időben tehát kiterjed nemcsak a nép minden rétegére, de *magára a nemességre* is, vagyis: most találkozunk először a *közteherviseléssel.* S a kormánynak különös nagy gondja van arra, hogy senki se bujhasson ki az adózás alól. Felhívja a rovók figyelmét arra a körülményre, hogy néhol a telkes jobbágyok, csakhogy az adótól szabaduljanak, az összeírás alkalmával zselléreknek vallják magokat s az összeírás befejezése után ismét jobbágyokká lesznek. Előfordult az is régebben, hogy egész telkeket hatod, sőt nyolczad teleknek is vallottak. Az adó alól való menekvés-e módját a kormány úgy akarja ellensulyozni, hogy a jobbágygyal, ki a földesurának egész bért fizet, adót is egészet fizettet. A rovónak házról-házra kell járnia s nem csak a lábas jószágot veszi számba, hanem a jobbágy mindennemű vagyonát, mi az adó alapjául szolgálhat, mert — az utasitás szerint — »némely jobbágynak nincs ugyan ekéje, de kereskedéssel sokat szokott keresni.«

Mind e nagy áldozatok után sincs elég pénz a zsoldosok tartására, s míg a török területen a kóbor hajdúk, a magyar területen a német zsoldosok fosztogatják a népet. Nincs pénz, mert, a mint a sürűn felhangzott panaszokból kitetszik, az urak a népen behajtották ugyan az adót, de némelyik közülök — mint egyik akkori főtisztviselő mondja — »gyalázatos csalást« követett el: katona helyett szabad hajdut tartott, a ki nemhogy védte volna, hanem egyenesen kifosztotta a szegénységet, mégpedig ura engedelméből, ki ez engedély fejében nem adott neki zsoldot, hanem zsebre vágta az e czélra behajtott adót.« Éhinség, mirigyhalál s német zsoldos pusztítja a népet, a rengeteg nagy adók s terhek mellett, pénzben, természetben, közmunkában szörnyü teher nehezedik reá. A nép pénzének s véres verejtékének köszönhető, hogy a legtöbb véghely ellent tudott állani a töröknek, s mind e nagy áldozatok fejében a hála az, hogy az ország védelmére szánt, de rendesen nem fizetett zsoldos csapatok kegyetlenül sanyargatják. A nép hűségesen megfizeti az adót, de nagy részét zsebre vágják s megtörtént (1600-ban), hogy a pápai vár német őrsége, mert nem kapta rendesen a zsoldját, fellázadott, a magyar

TÁBOROZÓ MAGYAR KATONÁK A XVII. SZÁZAD KÖZEPÉN.

Az Athenaeum kiadása.

várkapitányt és csekély számú magyar vitézeit fogságra vetette, közben alkudozott a fehérvári basával a vár átadásáról; majd a másfélezernyi német őrség Pápán és vidékén számos magyar lakost elfogott s Budán és Fehérvárt *árverésen* adta el a töröknek!

Igy segített a német kiverni a törököt.

A nép tehát rengeteg nagy adót fizet s mégsem tudták rendesen fizetni a zsoldosokat. Akkor a kormány nagyot gondol s reformálja az adózást. Új alapra fekteti. Felhagy a portaszám szerint való adóztatással, s 1598-ban már a *lakóházak* után veti ki az adót, vagyis behozza a *füstadót,* melynek már az emléke is kiveszett volt. Mert a mohácsi vész előtt időnként a ház vagy a füst után vetették ki az adót, a mohácsi vész után azonban állandóan a porták után adózott a nép s a füstadót annyira elfeledték, hogy maga az 1598-iki törvény is ezt az adót oly ujitásnak mondja, mely »soha azelőtt Magyarországban nem divott.« Természetesen, ez az ujítás nagyot emel az adójövedelmen, mert most már mindenki fizet adót, a kinek háza van, ha nem is művel földet s csupán a házatlan, vagy a mint nevezték: *a más hátán lakó* zsellérek esnek ki az adózás alól. Egy portára vagyis egy egész jobbágytelekre néhol 10 lakóház is esett s így képzelhető, hogy mennyivel előnyösebb volt a kincstárra a ház után való adózás. És nem szabad felednünk azt sem, hogy, különösen a XVI. században, rohamosan fogyott a porták száma. Acsády Ignácz »A magyar jobbágynépesség száma a mohácsi vész után« czímű értekezésében harmincz vármegyéről kimutatja a porták számát s az ő számitása szerint, míg e harmincz megyében még 1495-ben 104, 107 porta volt, már az 1553-iki összeirásnál még felét sem találják e portáknak (egy portára ez időben átlag négy család, tehát husz lélek számitható), a mi nem csoda, hisz erre az időközre esik a Dózsa-féle lázadás, a mohácsi vész, a törökök számtalan betörése, az ezzel járó szörnyű pusztítás, s éhinség, ragályos betegség is folyton fogyasztották a népet.

Ez a lakóház szerint való adóztatás azonban nem tart sokáig: 1609-ben ismét visszatérnek a porta szerint való adózáshoz, csak hogy már ekkor a porta alatt nem egy jobbágyházat és egy egész jobbágytelket értenek, hanem négy egész jobbágy = vagy tizenkét zsellértelket. Később, az 1647-iki országgyűlés uj portaösszeirást rendel el, s egy portára négy oly jobbágyot számit, akiknek 4—6 ökrük, vagy nyolcz olyat, akiknek 2—2 ökrük van, marhátlan jobbágyot és zsellért pedig tizenhatot számit egy portára. A XVIII. században, mint később meglátjuk, változik a porta értelme s az *adózók fizetőképességét* vették alapul az

adókivetésnél: vagyis az egész országra fölvettek egy bizonyos portaszámot s az országgyűlés által megszavazott adóösszeget annyi részre osztották, ahány portát a bevallások utján összeszámítottak (a mely bevallások körül, természetesen, sok visszaélés, hamisság történt), akkor aztán az egyes megyék közt, a megyék vagyoni helyzete s nem a területükön levő porták száma szerint, felosztották a portákat, viszont a megyék az egyes községek közt. Képzelhető, hogy a visszaéléseknek tág tere nyilt. A mely megyének hatalmasabb, befolyásosabb urai voltak, gondoskodtak arról, hogy az ő megyéjükre mennél kevesebb adó essék, nemkülönben a megyebeli urak az adónak az egyes községek közt való felosztásánál igazságtalanul megterhelhették az egyik községet, a másiknak meg kedveztek. De erről később. Vegyük fel ismét a történelem fonalát, folytassuk a német világ rajzolását.

A német atyáskodást keservesen sínylik az országnak mindama részei, melyeket nem a török tart hódoltságban. Szomorú időket ér Erdély is. A jó György barát halála után német zsoldosok lepik el Erdélyt is, de Castaldo önkényes katonai kormányzata csakhamar elviselhetetlenné válik, s Erdély, ahelyett hogy szorosabban fűződnék az anyaországhoz, még jobban eltávolodik. A német kapzsiság, rövidlátóság reakcziót szűl, Castaldónak el kell hagynia Erdélyt, s János Zsigmond 1559-ben a törökök biztatására elfoglalja apai örökét. Erdély önálló fejedelemséggé lesz s ezzel az ország három részre darabolódik. Az önálló erdélyi fejedelemség legerősebb védőbástyája lesz a reformácziónak s János Zsigmond idejében az 1557., 1564-iki tordai és az 1571-iki maros-vásárhelyi országgyűlések a bevett felekezetek közé iktatták a lutheránusokat, reformátusokat és az unitáriusokat. De alig félszáz esztendőt tart Erdély e kiváló szerepe. Ez a félszáz esztendő is örökös küzdelem Erdély önállóságáért az osztrák politika nyilt és alattomos beolvasztó törekvései ellen. A nagy Báthory István halála után, ki még mint lengyel király is ébren őrködik Erdély önállósága felett, az erdélyi fejedelemség mind jobban elveszti önállóságát, s Báthory Zsigmond már oly egyezséget köt Rudolf királylyal, hogy, ha fiú-utódai nem maradnának, Erdély visszaszáll a koronára s ismét vajdák kormányozzák. Mihály oláh vajda is szemet vet Erdélyre, híveket is talál a székelységben, melynek ősi szabadságait, kiváltságait erősen megnyirbálta volt még János Zsigmond, mivelhogy a székelység őt nem akarta elismeni fejedelméül. Erdély megszabadúl ugyan az oláh vajdától, de egyszersmind osztrák kézbe kerül s megújul a Castaldo korabeli német világ: Básta György lesz Erdély kormányzója.

Nyomor, inség földje lesz Erdély Básta kormányzata alatt. A városokat, melyek Báthory Zsigmond pártján állottak, kegyetlenűl megzsarolta s csak az egy Beszterczétől háromszázezer forintot zsarolt ki ez az átkos

Básta György.

emlékű ember. Ő maga zsarolt, zsoldosai pedig büntetlenűl fosztogatták, rabolták a lakosságot. A nép ingyen élelmezte a zsoldos katonaságot, s ez nem elégedett meg ezzel, prédált, rabolt, elvette ökrét, lovát, minden

marháját, annyira, hogy, éppen mint Kun László idejében, a nép maga húzta a szekerét. »Kun László szekere« ismétlődik; most a neve — »Básta szekere.« A lelketlen rablásnak rettentő nyomorúság lett a következése. A gabona olyannyira megdrágult, hogy egy mérő gabonát 25 aranyon is alig lehetett szerezni s a nép sok helyen ló- és macskahúson tengődött. »A szegény tartományt — mondja Istvánffy — oly nagy inségre juttatá a katonák féktelensége s telhetetlen kincsszomja, hogy a szegény nép és nemesség egyaránt többet kényteleníttetett szenvedni tőlük, mint bármely vad ellenségétől. A nép előtt oly gyűlöletessé lett a németek uralma, hogy már csupán nevöket is iszonyattal hallá.«

A német világ tehát nem különb a török világnál. Rettentő csapás mind a kettő. A panasz, hogy a német zsoldosok ingyen tartatják magukat s béke idején is a nép nyakán élősködnek: általános. Igy van ez Erdélyben, így van Magyarországnak a török által meg nem hódított területén mindenütt. A német kormány még gúnyolódik, ha a rendek panaszkodnak e miatt. A legnagyobb sérelmekre az a válasz, hogy a magyarok már csak szokásból panaszkodnak. »Szokásból« panaszkodtak a miatt is az 1602-iki országgyűlésen, hogy tizezer vallon és német, gyalog és lovas katonát, bár nincs már rájuk szükség, öt hónap óta ingyen tart Pozsony- és Nyitramegye népe. S ez a sorsa az egész felvidéknek. »De ezt még csak tűrhetné a nép, ha legalább fegyelemben tartanák az általa élelmezett hadat. Ám ezek az idegen zsoldosok a városokat és falukat kényökkedvök szerint foglalják el, mintha örökségük volna, nem gazdának, de rabszolgának tartva a ház urát. És nem kevesebb a panasz a hajdúk ellen, kik az országot bekóborolva, rabolnak, égetnek, gyilkolnak. Mind a kétféle fegyveresek, honiak és idegenek, egyaránt bántják a parasztok, urak s a papok javait. Feltörik a templomokat, felássák a sírokat, hogy a halottakon található ékszereket elrabolják; gazdáikat veréssel, sebekkel illetik; a férjektől hitveseiket, a szülőktől gyermekeiket, az anyáktól 8—9 éves leánykáikat s az ártatlan, szemérmes szűzeket elrabolják s meggyalázva, csak nagy váltságért adják vissza. A nemesek, házaikból kiűzetve, a várakba kénytelenek megvonulni családjaikkal. A jobbágyok elfoglalt vagy felgyujtott hajlékaikból vadállatok módjára erdőkbe, barlangokba, sziklaüregekbe kénytelenek menekülni. De még a hegyek s erdők sem biztosak a rablóktól: felkutatják még ott is őket, hogy ruháiktól megfoszthassák. Dühök egyaránt kiterjed minden nemre, korra, osztályra. Még az adószedőket is kirabolják s a kirablottakat megverik. S így lőn, hogy számtalanok, kik nemes vérből származtak, most rongyokkal fedve

éhesen, koldulva kénytelenek bujdosni ... Ez siralmas képe a hajdani gazdag országnak. És mind e nyomornak nem kevésbbé okozója a féktelen

Bocskay István.

katonaság, melytől mégis *védelmet* vár, mint a török és tatár. Tudják a rendek, hogy e bajok jobbára a hadak fizetetlenségéből erednek, »de az ország lakosainak bűne-e, hogy a hadak nem fizettetnek? Itélje meg ő

felsége, itélje meg a világ, szabad-e e fizetetlen hadak martalékává dobni az országot?«

Az 1602-iki országgyűlésen sír fel e keserves panasz, de a király, Rudolf, nem hallja meg. Nyugodtan csinálta tovább az órákat Prágában, ez lévén Rudolf király kedves foglalkozása. A panasznak semmi hatása,

Huszár és hajdú.

ellenkezőleg a zsoldosok vakmerősége odáig fajul, hogy a kirabolandó helységeket *előre felosztják* maguk közt. És a német kényuralom nem elégszik meg az alkotmányos jogok eltiprásával, a személyi és birtokjogok semmibe vevésével, ugyanakkor a vallásszabadságot is meg akarja semmisíteni. A reformáczió, mely a török világgal egyidőben lép fel Magyarországon s Ferdinánd és Miksa alatt komolyabb ellentállás nélkül hódít

Hajdú Bocskay seregében.

magának híveket, Rudolfban és kormányában türelmetlen ellenségre talál. A kényuralomhoz szegődik az *ellenreformáczió* s valóban a török és a német uralomhoz még csak a vallási villongás hiányzott, hogy Magyarországon fenekestől felfordúljon a rend, romlás, pusztulás földje, siralom völgye legyen ez az ország. Az 1604-iki törvény 22. czikkelye, melyet Rudolf önkényesen írt a törvénykönyvbe, megtiltja a vallási ügyeknek országgyűlésen való tárgyalását s világosan megmondja, hogy ő a róm. kath. vallás híve s azt tartományaiban és »különösen az annyiféle eretnekségtől elárasztott Magyarországban is virágoztatni és terjesztetni kívánja«.

A protestánsoktól sorba szedik el a templomokat s az elkeseredés e miatt oly nagy mértéket ölt, hogy csak alkalmas ember kellett, ki a nemzeti és vallási sérelmek miatt forrongó tömegek élére álljon: minden pillanatban kitörhet a lázadás a német kényuralom ellen. E válságos időben tűzi ki Bocskay Isván a fölkelés zászlaját. Az a Bocskay, ki Prágában Rudolfnak az erdélyi ügyekben egyideig tanácsadója volt. Kezdetben a kóbor hajdúkat gyüjti maga köré (kiket a fölkelés dicsőséges befejezése után nemessé tesz és a mai Hajdumegyében telepít le), de csakhamar egész Erdély s Magyarország Bocskay zászlaját követi s a törököt is megnyervén segítségnek, hatalmába ejti csaknem az egész országot. Rajta áll, hogy megkoronáztassa magát magyar királynak (a török szultán küldött is neki koronát), ő azonban megelégszik az erdélyi fejedelemséggel. Nem koronát keresett, hanem szabadságot a nemzetnek. És megköti a nevezetes *bécsi békét* 1607-ben, mely biztosítja a protestánsoknak a teljes vallásszabadságot. De biztosítja a békeszerződés az ország alkotmányos jogait és törvényes szokásait is: nevezetesen a nádorválasztást, a koronának az országban, Pozsonyban való tartását, a hivataloknak magyarokra való ruházását valláskülönbség nélkül. Ám a felekezeti harczok nem szüntek meg s Bocskay halála után, II. Mátyás idejében az ellenreformáczió ujra fölveszi a küzdelmet a protestánsok ellen. Különösen a nagynevű Pázmány Péter esztergomi érsek sorba hódítja meg a protestáns főurakat a katholikus hitnek s a főurakkal együtt jobbágyaikat is, mert a jobbágy a hitében sem szabad: ha protestáns a földesur, neki is a protestáns hitet kell követnie, ha katholikus a földesur, a katholikus hitet! A vallásért való küzdelmek hosszú sora vonúl el előttünk. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem s utána Rákóczy György lobogtatják a protestáns vallás s ezzel a nemzeti szabadság zászlaját, de ő utánuk ismét szomorú idők következnek a protestánsokra s a bécsi kormány a legelső alkalmat felhasználja a magyar alkotmány s a protestántizmus megsemmisítésére. Midőn másfélszázados

GABRIEL BETHLEN, D.G. TRANSSILVANIÆ PRINCEPS, PARTIUM VN-
GARIÆ REGNI DOMINUS ET SICULORUM COMES. &c:

CONSILIO FIRMATA DEI: Dux inclyte BETHLEN,
Symbolon hoc magni muneris instar habes
Consilijs, veluti sapiens Dux, utere sanis,
Omnis et in tuto summa salutis erit

E Kyser exc:

Bethlen Gábor fejedelem arczképe.

török hódoltság után a törököt 1686-ban kiverik Budavárából s általában az ország megszabadult a töröktől, a magyar nemzet a királyi családnak e téren szerzett érdemeit azzal hálálja meg, hogy törvénybe igtatja a Habsburg-háznak fiágon való trónöröklési jogát, ellenben a bécsi kormány meghódított tartománynak tekinti Magyarországot. Nem ismert magyar alkotmányt, nem ismert vallásszabadságot.

Pázmány Péter.

A linczi béke, melyet I. Rákóczy György 1645-ben kötött III. Ferdinánddal, volt az utolsó, mely a nemzet alkotmányát s a vallásszabadságot biztosította, de huszonöt év sem mult el, lobogni látjuk a fölkelés zászlaját Thököly Imre kezében. De Thököly fölkelése nem szerzi vissza a szabadságot: a törökre támaszkodván, a török kiűzésével elesik a fölkelés zászlaja is s Thököly kénytelen elhagyni az országot. A török kitakarodik az országból s most már a német az úr az egész országban. Két úr helyett

egy, de ez az egy most már több a kettőnél is. A német már míg a törökkel kellett osztozkodnia a hatalomban, megmutatta, hogy ő sokkal nagyobbra látó a töröknél. Most meg egyedül marad, versenytárs nélkül: itt a kedvező alkalom, hogy osztrák tartománynyá tegye Magyarországot. Német katonai kormányzók uralkodnak most s szabadabban mint valaha űzik a nép zsarolását, kifosztását. Kollonics érsek hires mondása, hogy: Magyarországot előbb koldussá kell tenni, azután katholikussá és németté! — politikai programm, melyet hűségesen követ a bécsi kormány.

Ennek a programmnak megvalósításában állította meg egy időre a német kormányt Thököly Imre, majd — *II. Rákóczy Ferencz.*

Kezdődik a *kurucz-labancz* világ...

A kuruczvilág.

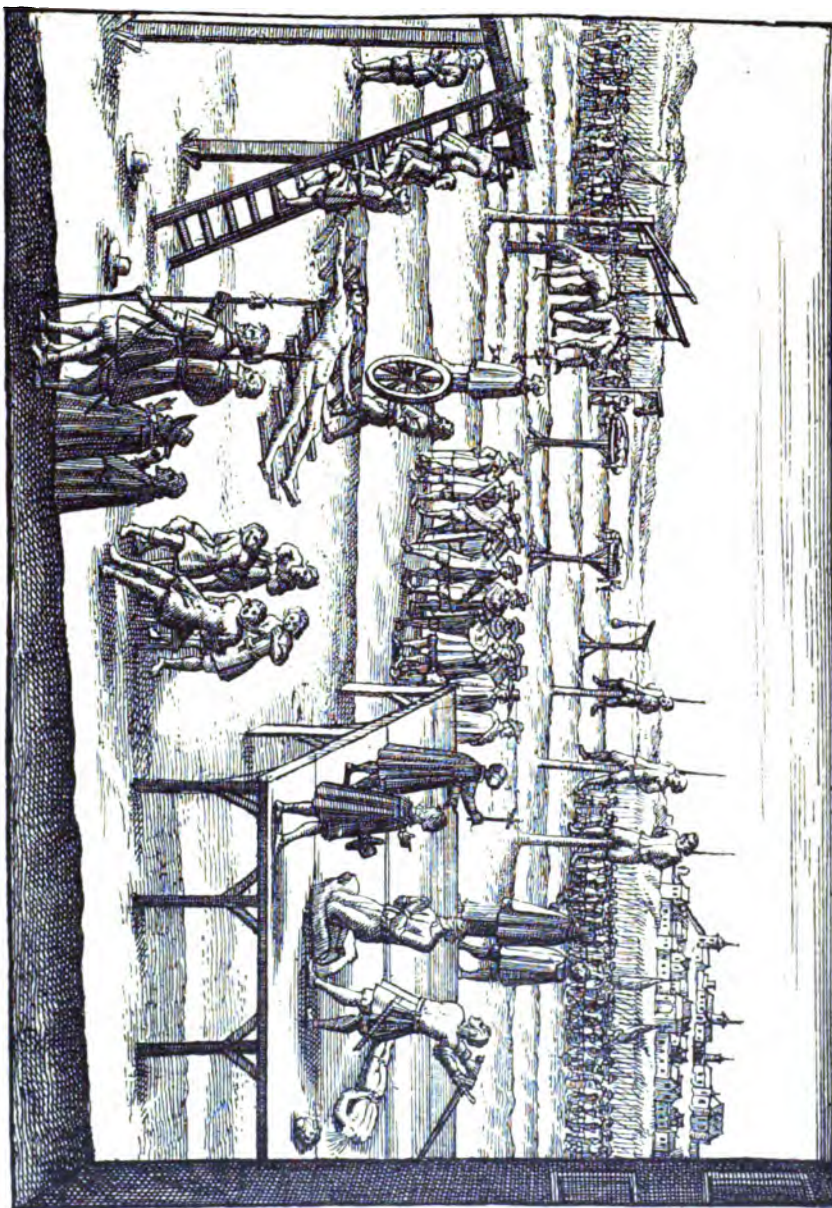
Főurak összeesküvése. — Thököly Imre. — Kollonics tervezete. — A bújdosók. — II. Rákoczy Ferencz föllépése. — Kurucz és labancz. — A szécsényi gyűlés. — Rákóczy és a nép. — Az ónódi gyűlés. — Borúl az ég. — A szatmári béke. — A kurucz világ költészete.

Nemzeti és vallási sérelmek végtelen sora szülte a kuruczvilágot. A török nem volt kellemes vendég, másfélszáz esztendős vendégeskedése megakasztotta az országot természetes fejlődésében, de egyet el kell ismernünk: nem bántotta a magyart sem hitében, sem nemzeti mivoltában, Neki csak pénz kellett. A német éppúgy nyúzta az ország népét, mint a török, ha nem erősebben, de ezzel nem elégedett meg: ki akarta vetkőztetni nemzeti jellegéből, s mert a protestantizmus terjedésében németesítő czéljainak erős akadékát látta: minden eszközt megragadott a reformáczió elnyomására. A megalázó vasvári béke, melyet Lipót király 1664-ben, a szentgothárdi fényes győzelem után kötött a török szultánnal, nyilvánvalóvá tette, hogy a bécsi kormánynak a törökök kiűzésénél sokkal fontosabb és sürgősebb dolga van: Magyarországnak osztrák tartománynyá való alacsonyítása s ezzel a magyar nép elnémetesítése. A magyarságot, az ősi alkotmányt fenyegető e nagy veszedelem indítja az ország akkori legelőkelőbb urait az alkotmánynak, ha lehet, békés, ha úgy nem lehet: fegyveres védelmére. Maga a nádor, Wesselényi Ferencz áll az alkotmányvédő magyarok élén, kik közül elég megemlítenünk Zrinyi Péter horvát bán (a nádor halála után a mozgalom vezére), *Nádasdy* Ferencz ország-

biró s Rákóczy Ferencz és Frangepán Ferencz nevét. Rákóczy Ferencznek Zrinyi Ilonával 1666. tavaszán Sárospatakon tartott menyegzőjén vitatták meg a menyegzőre összesereglett urak, miként lehetne megszabadítani az országot a német atyáskodástól. Az összeesküvés azonban csakhamar fülébe jut a bécsi kormánynak: az összeesküvők vezető férfiait, Zrinyit és Frangepánt Bécsujhelyen, Nádasdyt Bécsben kivégezték s közben a német zsoldosok országszerte fogdosták össze a gyanus urakat. Természetesen, nem feledkeztek meg a népről sem: amerre jártak, raboltak, pusztítottak, a megszokott mód szerint. S hogy mindenféle mozgalomtól elmenjen a kedve úrnak és parasztnak, Lipót király 1671-ben *udvari* rendeletet adott ki, melyben tudtára adja az országnak, hogy ezentúl még nagyobb számú katonaságot szállásoltat az országban s ezt a katonaságot a lakosságnak kell ellátni élelemmel. E végből adót vet ki nemesre, polgárra, parasztra egyaránt, pénzben és terményekben. Minden kapu után 20 forint ez az adó s a városi polgárokra minden tallér után, mit eddig rendes adó fejében fizettek, tizenkét dénárt vet ki. Ugyanez a rendelet hozza be az addig Magyarországon ismeretlen *fogyasztási adót*, egy font hústól fél, egy akó bortól 90, egy akó sörtől 30, egy itcze pálinkától két dénárban állapítván meg azt. Ezenkívül minden lábán eladott sertéstől s más háziállattól az állat árának minden forintja után 12 dénárt szedet. Széchenyi György kalocsai érsek könyörgő, szivreható levelet ír a királynak, hogy vonja vissza e rendeletet, ne juttassa a népet végső nyomorúságra, de az érsek levele nem talál utat a király szivéhez. Majd Szelepcsényi primás és helytartó ír fel a királyhoz s ennek van annyi hatása, hogy a király felére szállítja le az adót, úgy azonban, hogy felét a nemeseken vegyék meg. S hogy a népet a német politika iránt kedvezően hangolja, »kegyelmesen megakarja szüntetni a parasztok panaszait, kiket uraik robottal, személyes szolgálatokkal annyira megterhelnek, hogy a közjóra néző egyéb munkákat elvégezni kénytelenek. Igazságunk a szerencsétlenek számára mindig nyitva áll . . .«

Ezzel a kecsegtető »igazsággal« még sűrűn találkozunk s a szegény népre bizony rá is fért volna terheinek könnyebbítése, ám a bécsi kormány ezt nem czélnak tekintette, hanem eszköznek a nemesi szabadság s ezzel a magyar alkotmány megdöntésére. Ez a ravasz politika értett ahhoz is, hogy a nemzeti sérelmekről másfelé terelje a figyelmet s midőn látta, hogy nemcsak a világi, de az egyházi főurak is az alkotmány védelmén buzgólkodnak — gonosz fondorlattal szítja a vallási gyűlölködést s a bajok nagy sokasága tetéződik a vallási villongásokkal, a protestáns papok

és tanítók sanyargatásával, üldözésével, gályarabságba való hurczolásával. Egyfelől a protestánsok üldözése, másfelől a német zsoldosok garázdálkodása gyujtotta meg azt a szikrát, mely csakhamar hatalmas lángként

A lázadó tótok kivégzése Árvaváralján. (Egykorú kép).

csapott fel. A nemrég elfojtott összeesküvés után Erdélybe menekült urak, nevezetesen Petróczy István, Kende Gábor, Szuhay Mátyás és Szepessy Pál, miután Apafy erdélyi fejedelem is támogatta, s a hajdukat

is megnyerték, sőt a török is adott némi segítséget, mintegy tizenötezer főnyi sereggel kezdették meg a fölkelést, betörvén Magyarországba. Amerre

Ampringen Gáspár.

a fölkelők serege elvonúlt, irtó háborút látszik folytatni a pápisták ellen, aztán kisebb-nagyobb csapatokra oszolva több helyen ütköznek össze a német zsoldosokkal, hol szerencse, hol kudarcz kiséri a mindjobban sza-

porodó fölkelők fegyverét, míg végre a felvidéken szétverik őket s egy részük ujra Erdélybe menekül. Ugyanez időben lázadnak fel a felvidéken az evangelikus tótok is, Pika Gáspár vezetése alatt. Ezt a lázadást is hamar elnyomják, Pikát karóba húzzák, több falusbirót felakasztanak Árvaváralján: a tót parasztlázadásnak vége.

E fölkelések elnyomása után a bécsi kormány még nagyobb buzgósággal szítja a vallási gyűlölködést. Teljes hatalmú kormányzónak nevezi ki Ampringen Gáspárt, a német lovagrend nagymesterét, aki mindenütt összeesküvést keresett és talált is, hogy ez által érdemeket szerezzen. Napirenden vannak az elfogatások, kivégeztetések, jószágelkobzások. Testvér a testvérét gyanusítja, feladja, s aki boldogulni akar, aki meg akarja menteni életét, vagyonát: a német kormány szolgálatába szegődik. Igy támad két párt az országban: *a labancz és a kurucz párt.* Egymást pusztítja a magyar, a németnek nagy örömére. Elkeseredett harcz indul országszerte kuruczok és labanczok közt: a győztes a győzöttnek nem irgalmaz, a kit kézre keríthetnek, karóba húzzák, nyárson sütik, kerékbe törik. Ezt teszik a labanczok a kuruczokkal s a kuruczok a labanczokkal: egymásnak nem maradnak adósok. S e szörnyű harczban legtöbbet szenved a föld népe: ma labancz, holnap kurucz csapat vonúl át a községeken s mind a kettő a népen élősködik. Ha szép szerével nem kap élelmet magának s lovának, elveszi erőszakkal. A német zsoldost különben is köteles ingyen látni el. Az akkorbeli följegyzések tanusága szerint, különösen a német zsoldosok felháborító lelketlenséggel sanyargatták a népet. A védelem ürügyével meg-megszállnak egy falut s kitartatják magukat. S ez nem elég, a szállásadó gazda pénzét, gabonáját, borát, marháját közprédának tekintik. Nem csoda, ha a nép, mihelyt hirét hallotta, hogy jő a *labancz* (e névvel neveztek most már németet és magyart, aki nem volt kurucz), fölkerekedett, ott hagyta faluját s menekült az erdőkbe, a hegyek közé. Sokan a török földre is menekültek, mert a töröktől már kevésbé féltek, mint a némettől.

Ez időtájt azonban a kuruczok még kisebb csapatokban harczolnak, a szórványos fölkelés akkor válik országos forradalommá, mikor a kuruczok élére *Thököly Imre* áll. A 21 éves Thökölyt választják vezérükké a »bujdosók,« s a vezérségre termett ifjú rövid idő alatt 20.000 főnyi sereget toborz össze. Ennek a seregnek élén indul a nagy útra: visszaszerezni a magyar szabadságot! A fiatal vezér 1678-ban indul Erdélyből, egyenest Árva várának tart, melyet haldokló atyjától a német zsoldosok elvettek volt: visszafoglalja atyja birtokait, több csatában megveri a német zsoldosokat s a megszeppent kormány kénytelen fegyverszünetre alázkodni a kurucz

vezérrel. Ami ezután következik: igéretek, melyeket a kormány nem vált be; megújuló, elkeseredetten vívott csaták, szenvedélyes országgyűlési

Thököly Imre.

viták a katholikus és protestáns rendek közt, majd az alkotmány helyre-állítása — papiron. Némi szünetekkel foly a harcz: kuruczok és labanczok

harcza, a török szultán is felkarolja Thököly ügyét, diadal után diadal kiséri a kuruczok fegyverét. A fölkelők serege elfoglalja Kassát, Füleket, az egész Felvidéket. Már-már virradni látjuk a szabadság hajnalát, midőn hirtelen beborul az ég: a török sereg veresége Bécs alatt, majd Budavárának visszahódítása, a töröknek az országból való kiűzetése megsemmisíti a fölkelők reménységét is. Thököly, a vezér, a törökkel együtt elhagyja az országot, török földre bujdosik, felesége, Zrinyi Ilona (I. Rákóczy Ferencz özvegye) feladja Murány várát, gyermekeivel együtt Bécsbe viszik. Később férjéhez bocsátják, de gyermekeit ott tartják Bécsben: ott nevelkedik II. Rákóczy Ferencz, a magyar szabadságharcz e dicsőséges vezére, idegen környezetben!

A török iga után német iga nehezedik az országra. Nehezebb a töröknél. Az 1687-iki országgyűlésen eltörülték az aranybulla hires záradékát s kimondták, hogy a trónt az elsőszülöttség jogán töltik be s a nemzet csak az esetben választhat királyt, ha Lipót fiai örökösök nélkül halnának meg. Erdély is elveszti függetlenségét s az egész ország osztrák tartománynyá sülyed. 1689-ben Kollonics egy nagyobb munkálatot terjeszt a király elé, melyben Magyarország igazgatását lehetőleg egyenlővé teszi az osztrák tartományok igazgatásával. Volt ebben a tervezetben oly reform is, melyet csak helyeselni lehet, nevezetesen: *egyenlőséget* akar a törvény előtt úrnak és parasztnak egyaránt. El akarja törülni az urak és nemesek ama kiváltságát, mely szerint őket a jobbágy eddig be nem perelhette, ellenök nem tanuskodhatott. Kollonics javaslata elő akarja segíteni a betelepedést is, amire tényleg nagy szükség volt, hisz egész vidékek voltak lakatlanok, s oly formán akarta elősegíteni a bevándorlást, hogy a bevándorlókat se robot, se egyéb földesuri tartozás ne terhelje. Ez igen szép, csakhogy a betelepítésnél a katholikusoknak és *németeknek* ad elsőbbséget, miből nyilván kitetszik németesítő szándéka. A török hódoltság területén levő földeket csak azzal a feltétellel akarja visszaadni tulajdonosaiknak, ha ezek hűségeskűt tesznek le s kötelezik magukat az adó, katonaélelmezés s általában a *közterhek* viselésére. Hogy miért teszi rá a kormány a kezét egyesek igaz tulajdonára: erre is megvan a felelete. Mert a király az ő »német katonái vérével« s nagy költséggel foglalta vissza a török területet. Ilyen formán elvehette volna minden ember földjét talált volna rá czímet. Érdekes Kollonicsnak az adótervezete is. Magyarországon (vagyis a török által meg nem hódított területen) — mondja a tervezet — 1647. óta 7215 porta volt: ezek eddig, minden portára négy oly jobbágyot számítva, kiknek egyenként 4 ökre van, vagy

nyolczat, egyenként két ökörrel, avagy ennek megfelelő tizenhat zsellért számítva, fizették az adót. Ezenkívül volt 48 porta, mely félig a töröknek adózott. Egy-egy portára azelőtt 3—4 forint adót s 12 napos közmunkát róttak, később, 1682-ben már egy-egy porta adója *40 forintra emelkedett.* A következő években már meg sem lehet határozni az egyes portákra nehezedő terheket: az ingyen élelmezés, szállásolás, a zsoldosok visszaélése, fosztogatása lehetetlenné teszi ezt. A tervezet szerint, a törökök kitakarodása után, a porták számát kétannyira is lehet tenni, de mivel az adózók véginségre jutottak, egy-egy egész telkes jobbágy adóját 6 frtban állapítja meg, vagyis egy portára 24 frt esnék. Mivel azonban a várak körül nagy szükség van kézi munkára, a robotot négyszeresre emeli. Ez a robot 12 frttal váltható meg s így egy portára 36 frt adó jutna. Ezt az adót fizetné nemcsak a jobbágy, hanem minden egyházi és világi úr, káptalan és nemes, katona vagy kamarai tiszt a földbirtok arányában, kivételt csupán a plébánosok és iskolamesterek házaival, földjeivel s a kisnemesség kuriáival lehetne tenni.

Kollonics Lipót.

Kollonics tervezete — tervezet marad ugyan, de a valóság az, hogy tartomány módjára igazgatják az országot, katonai uralom alá kerül az ország s a német zsoldosok még féktelenebbűl viselkednek mint valaha. Nemcsak a védtelen népet zaklatták, de még a nagyobb urakat is az örökös ekzekuczióval. Megtörtént, hogy Károlyi Sándorhoz, Szatmármegye

főispánjához, a nagy-károlyi várba egy német kapitány jött a csapatjával s hatezer forintot akart rajta ekzekválni. Károlyi a kapitányt ugyan kikergette, de a szegény köznemes, a jobbágy nem bánhatott el ily rövidesen az ekzekuczióval. Ahol azonban tehették, elbántak a zsoldosokkal. Igy 1697-ben a sárospataki parancsnokot, ki az ujhelyi vásárra menő parasztoktól szokatlan vámot akart szedni, agyonverték a katonáival együtt. Ebből zavargás lett az egész vidéken s a nép a hozzá csatlakozott bujdosókkal, a Thököly kuruczaival egyesülve, formális hadjáratot kezdett a német ellen. Csapatosan szállingóztak elő a bujdosók, itt is, ott is feltüntek, vágták a németet, különösen Szatmár, Ugocsa, Mármaros, Kővár, és Közép-Szolnok megyékben, sőt Erdélynek is némely vidékén. Egy *Szalontai* nevű paraszt ember és egy *Tokai* nevű iparos ember vezetése alatt két hajducsapat elfoglalta Patak és Tokaj várát s a német őrséget levágták. A katonaság azonban csakhamar visszavette tőlük e várakat, egyebütt is űzőbe vették a fölkelőket, kiknek egy része Moldvába menekült, s a bécsi kormány folytathatta tovább az ő politikáját, mely Magyarország teljes elnyomásával egyértelmű volt. Nem adta fel a reményt, hogy életbe lépteti Kollonics primás tervezetét s 1698-ban gyűlést hívott Bécsbe, melyre nemcsak az egyházi és világi urak, de a megyék és városok követei is hivatalosak voltak. A kormány négy millió forintban kívánta megállapítani az évi adót, mégpedig úgy, hogy annak tizenhatodrészét fizessék a városok, a fennmaradt összegből két részt a jobbágyok a 8000 porta után, egy részt pedig az egyházi és világi urak s a nemesek. Három heti vitatkozás után a gyűlés tagjai egy feliratban állapodtak meg, melyben kijelentik, hogy a *közös teherviselés elvének igazságos voltát nem vonják kétségbe,* de sérelmesnek tartják, hogy a király ezt nem az országgyűlésen akarja tárgyaltatni. Elismerik, sőt panaszolják maguk is, hogy *elviselhetetlen teher fekszik jobbágyaik vállain,* s a kivánt adóösszeget nem is lehetne róni a jobbágyokra anélkül, hogy végpusztulásra ne jussanak: *félnek* mindazonáltal, hogy ő felsége miniszterei *az urak rovására legyezgetik a népet,* melynek érdeke maguknak is a szivén fekszik s rajta az *urbéri engedményekkel* magok is igyekeztek segíteni. A felirathoz csatolják a porták lajstromát s kijelentik, hogy csak oly felosztási arányt látnak helyesnek, mely szerint az összes adóból az egyházi és világi urak *egy ötvenedrészt,* a városok egy tizedrészt viselnének, a többit porták szerint a nép fizetné; természetesen, abban a reményben, hogy a király a négy millió adóösszeget jelentékenyen alább szállítja. A kormány azonban csökönyösen ragaszkodik a saját tervezetéhez, s az adót ebben az értelem-

ben ki is vetik. Erre a nádor maga ír fel a királyhoz s adatokkal bizonyítja, hogy a papok, az urak és a nemesek mulhatatlanul tönkremennek, ha az adó harmadát rájuk rójják. Számos helység van — mondja a nádor — mely földesurának alig tiz forintot fizet, adó fejében pedig száznál is többet. Hogyan fizesse most a földesur a falu adójának harmadát, mikor mindössze sem vesz be annyit? És van számos oly helység, hol a földesurnak egy talpalatnyi majorsága sincs, minden szántóföld, legelő, erdő a jobbágyok kezén: lehet-e kényszeríteni az ilyen földesurat a fizetésre? A nádor felirata nem marad hatástalan: a király 250 ezer forintot ró a kiváltságos osztályra, ugyanennyit a városokra, *három és fél millió* forint a 8000 jobbágy portán marad! De a kedvező alkalmat fel is használja a kormány: a megyékhez küldött leiratban mintegy izgatja a népet a földesurak ellen. Szemforgatva panaszkodik, hogy ime, a király könnyíteni akart a nép terhén, de az urak megakadályozzák nemes szándékában. Szabadságot követelnek, de csak a magok javára. Igaz, hogy nem országgyűlésen tárgyalták az adó ügyét, de a király ezt csak előzetes tanácskozásnak tekintette, úgy is országgyűlés elé vitte volna. Hogy egyesek az urbéri terhen könnyítettek — mondja a királyi leirat — ebből még nem következik, hogy e miatt most már föl volnának mentve a közteher arányos viselésének kötelessége alól. »A köznép és a kisebb nemesség sorsa, köztudomás szerint, most is felette szomorú, s' ennek oka főként abban van, hogy az adó kivetésének, felosztásának s behajtásának jogát a hatalmasabbak önkényesen bitorolták, kik miután magokat tehermentesekké tették, az összes terhet a köznépre s a kisebb nemességre hárították.« E visszaélést akarta ő, a király megszüntetni, addig is, míg az országgyűlést egybehívná. S ezt senki se merje törvénytelennek nyilatkoztatni, minthogy ugyanaz a törvény, mely a nemeseket az adók alól fölmenti, egyszersmind a haza védelmének összes terhét reájok veti, még pedig oly szigorral, hogy a teher alól kibujni akarókat halállal vagy örökös parasztsággal sujtja. Az urak azonban föl lévén mentve a katonáskodás terhe alól, adózni kötelesek a zsoldosok tartására. E kötelesség ennélfogva kérdés tárgya sem lehet, s csak az adó igazságos felosztása körül forog a szó ... Ami az összeget illeti: a négy millió most mulhatlanul szükséges, de nem szándéka azt állandósítani.

Ez körülbelől a királyi leirat tartalma. Hogy az urak nem fogadták örömest, könnyen elképzelhető. Bizonyára voltak többen, kik a közteherviselés elvét készséggel elfogadják, ha a király országgyűlésen tárgyaltatja s még többen, kik ott sem fogadják el. Az a tény azonban, hogy

a király önkényesen rendeli el a közteherviselést: visszatetszést szűlt minden nemesnél, mert az ősi kiváltságok sérelme ezuttal az alkotmány sérelmét is jelentette. És nem szabad felednünk a bécsi kormány végső czélját: nem a közteherviselés volt ez a végső czél, tehát nem a terheknek a nép érdekében való arányos megosztása, hanem Magyarországnak osztrák tartománynyá való sülyesztése. Erre pedig igen alkalmas eszköznek látszott a közteherviselés hangoztatása. A leiratnak csaknem minden sorából kiérzik, hogy a kormány szítani akarja a gyülölködést a nemesség és az alsó néposztály között, de arra éppenséggel nincsenek adataink, hogy a nép sulyos terhein való őszinte sajnálkozás vezette volna elhatározásában. Fejős tehénnek nézte az országot s az adó arányos megosztása nem tekinthető a nép iránt való jóindulatnak. Egyszerűen biztosítani akarta magát a nemesség megadóztatásával arról, hogy a rengeteg nagy adó befolyjon, s megfosztván a nemességet majd ettől, majd más kiváltságától, az egész országot bekebelezze Ausztriába.

Igy fogván fel a bécsi kormány politikáját, bármennyire áldásos lett volna máskülönben a közteherviselés behozatala, nem lehet benne igazi örömünk. A bécsi kormány azonban nem törődött a kedvetlenítő hatással, melyet a leirat okozott, s Kollonics tervezetét nagyjában végre is hajtotta. A török hódoltság területén számos birtokot a régi tulajdonosnak pénzen kellett megváltani a bécsi kormánytól, s a ki nem tudta bebizonyítani a tulajdonjogot vagy nem tudta lefizetni a váltságdíjat, annak a birtokát — eladták. Az adót kivetették a nemességre 1699. végén: a jobbágyok által fizetett összegnek tizenhatod részét a nemességre, s a következő esztendőben már a kisebb nemességet a jobbágyokéval mindenben egyenlő adózás alá vetették.

Aki azonban azt hinné, hogy a nép terhe ez által könnyebbedett, végtelenűl csalódnék. Az osztrák kormány közös teherviselési politikája csak arra volt jó, hogy kizsarolja a nemességet is, a parasztságot is. A német zsoldosoktól ezentúl sem szabadultak meg, azok épp úgy garázdálkodtak, mint annak előtte, s úr és paraszt egyaránt sínylette a német kormány atyáskodását. Mértéktelen gyűlölet szállotta meg a sziveket, forrongott az egész ország s csak vezér kellett, ki fölemelje a Thököly által elejtett zászlót: a nép lelke megérett a forradalomra. E nehéz időkben tűnik fel *II. Rákóczy Ferencz:* ő emeli fel a Thököly által elejtett zászlót, a szabadság zászlaját.

II. Rákóczy Ferencz, Thököly Imre mostoha fia, Thökölynek Törökországba való bujdosása után Bécsben nevelkedett s bár a hirhedt Kollonics

volt a gyámja és nevelője: nem tudták elnevelni, megmaradt szívben, lélekben igaz magyarnak. Hogy a forradalmár-ivadék sohase szolgálhassa elnyomott nemzetének ügyét, szerzetesruhába akarták bujtatni, de ez a terv, szerencsére, meghiúsult s az ifjú Rákóczy haza került magyarországi

II. Rákóczy Ferencz.

birtokára. Itt saját szemével látta a korán érett, nagy eszű s nagy műveltségű ifjú a magyar nép rettentő sorsát, napról napra hallotta a házában megforduló urak keserű panaszait s lassanként megérlelődött benne az eszme: ha törvényes uton nem lehet, fegyverrel szerezni vissza a magyar nemzet

ősi szabadságát. A bécsi kormány szemében kezdettől fogva gyanús volt Rákóczy Ferencz, ami nem csoda, hisz édes anyja Thökölynek volt a felesége, s anyai nagybátyja Zrinyi Péter és ennek sógora Frangepán Ferencz »lázadók« voltak: »rossz hire« volt az egész familiának. Alig tartózkodott egy pár évet Magyarországon, elfogták, Bécsben börtönbe vetették, de sikerült megszöknie, Lengyelországba menekült: onnét jő vissza barátjával, Bercsényi Miklóssal, ki szintén az elfogatás elől menekült volt Lengyelországba, s tűzi ki a forradalom zászlaját.

Midőn Rákóczy Lengyelországba menekült, akkor már megkezdődött volt a spanyol örökösödési háború, mely az osztrák és a magyar hadsereg jó részét igénybe vette s Magyarországon alig 15 ezer német zsoldos maradt. De míg a magyar ifjak idegen földön ontották a vérüket, idehaza az aránylag csekély számú német zsoldosok kényük-kedvük szerint garázdálkodtak, a népet zsarolták s mert a külföldi háború sok pénzt emésztett föl, a bécsi kormány újabb meg újabb rendkívüli adókkal terhelte meg a népet. S nem volt elég a rendkívüli adó, 1702-ben az egyszer visszavont fogyasztási adót újra életbe léptették, a protestánsok vallásszabadságát ujabb rendeletekkel korlátozták s mind ez önkényességek ellen hiába írtak fel a királyhoz: süket fülekre találtak. Rákóczy Ferencz még Lengyelországban volt s onnét alkudozott a franczia királylyal, aki segítséget igért neki, midőn megmozdult a Tiszavidék népe, melyet adószedéssel és katonaállitással türhetetlenűl sanyargattak. E nép nyomorúságát mi sem világítja meg élénkebben, mint az a tény, hogy, bár a Tisza vidéke sóban gazdag vidék, a sóra vetett nagy adó miatt *sótalan ette a kenyerét.* A nép forrongó hangulatát felhasználták a bujdosó kuruczok, s egy Kis Albert nevű kurucz hadnagy, ki már az előző fölkelésekben vezető ember volt, és egy Esze Tamás nevű sóárus, kit a sótisztek megkárosítottak, titokban toborzani kezdették a népet, tanácskozásokat tartottak az erdőkben, majd követet küldöttek Lengyelországba Rákóczyhoz, azzal az üzenettel, hogy jőjjön haza, a nép csak reá vár. Rákóczy meggyőződvén a mozgalom komolyságáról, nyilt levelet küldött, melyben igérte, hogy bejön elegendő segítséggel, de figyelmeztette a népet, hogy tartózkodjék rablástól, fosztogatástól s egyelőre elégedjék meg nehány várnak az elfoglalásával. Zászlókat is küldött, melyen aranyos betükkel ragyogtak e szavak: »Az istenért és a szabadságért.« Mihelyt a zászlókat megkapták, kitört a lázadás, a nép nagy tömegben gyült Rákóczy zászlai alá, s Mármarosban, Ugocsában és Szatmárban végig rabolt, pusztított. A kétezer főnyi kurucz csapatot szétverte ugyan Károlyi Sándor szatmári főispán, de

ekkor már Rákóczy útban volt Magyarország felé, mindössze egy napi járásra a határtól. Útközben értesült a kuruczok szétveretéséről, mindazonáltal nehány lengyel fegyveres kiséretében átlépte a magyar határt s a Beszkid hegy aljában fekvő Klenócz helységben megállapodott, ott akarván bevárni a franczia és lengyel segítséget. Kis Albert és Esze Tamás a határon azzal fogadták, hogy nagyszámú fölkelő várja, de a nagy szám 200 hiányosan fegyverzett parasztra s 80 lovasra olvadt, midőn Klenóczra megérkeztek. Ám mihelyt a nép hirét vette Rákóczy haza jövetelének, nagy tömegekben tódult zászlaja alá, különösen a beregi és ungi rusznyák nép. Rövid idő̋n 3000 gyalogos és 800 lovas gyült Rákóczy zászlaja alá, sőt követség jött a jászok- és kunoktól is, azzal az üzenettel, hogy ők is melléje szegődnek.

A bécsi kormány kicsinylette az egész mozgalmat. Mert Károlyi Sándor, midőn a fölkelő csapatot szétverte, egyenest Bécsbe ment, hogy a királyt és a kormányt felvilágosítsa a mozgalom komoly voltáról s annak okairól. A tulságos nagy adókban találta a legfőbb okot: ezeknek s a só árának leszállítását kérte s egyben közbocsánatot a lázadásban résztvetteknek. A magyar főur becsületes, őszinte beszédére azonban nem hallgattak: Károlyi Sándor elkeseredetten tért haza. Mikor kijött Bécs kapuján, a vámszedő egy arany vámot követelt tőle. Megadta, de meg is esküdött, hogy még »visszafizetteti« a vámot!

E közben Rákóczy serege napról napra növekedett. A nemesség kezdetben bizalmatlankodott, huzódozott, de annál lelkesebben gyülekezett a paraszt nép, mely megváltóját látta Rákóczy Ferenczben. Rövid idő̋n nyolczezer főnyire szaporodik a sereg, melynek nagy része paraszt volt. Majd hozzája csatlakoznak Bocskay vitéz hajduinak ivadékai is. És lassanként ébredezni kezd a vidéki köznemesség és a székelység is, mely épp úgy szenvedett a német zsarnokság alatt, mint az egész Magyarország. Rabutin, Erdély akkori kormányzója azonban résen állott, s mihelyt értesült, hogy ennek vagy annak a vidéknek népe a kuruczokhoz szegődött, rájuk küldötte a zsoldosokat s Aranyosszéktől Beszterczéig — irja Bethlen Miklós — égeté, öleté, vágatá az országot, de kuruczot keveset, mert az idején elfutott ... Ők könnyen elszaladtak a lovassággal, de a székelyt mint a berbécset úgy ölték a németek, közel 1500-ig. Akkor égeték, pusztíták el a németek Udvarhelyszéket is« ...

A mit itt Bethlen a Székelyföldről ír, ráillik nagyban az egész országra, hogy t. i. a szegény föld népe mindenkép szenvedett: akár kurucz volt, akár labancz, akár ha egyik félhez sem tartozott. A kurucz forradalom lángja

végig nyargalt az egész országon s most már a bécsi kormány sem kicsinylette Rákóczyt és parasztjait: a gyülevész csapatok rendes sereggé formálódtak, igazi hadvezérek vezetik s a németnek szertelen gyűlölete, a szabadságnak erős vágya félistenekké avatja Rákóczy kuruczait. Többé nem gyülevész had ez, melyet nehány ezer zsoldos szétverhet: rendes hadsereg, melynek erejével, elszántságával számolni kell. Lipót király kész az alkudozásra, csakhogy elkésett vele. Szivesen leengedne az adóból: nincs hatása. Rákóczy és hívei nem biznak a bécsi kormány őszinteségében s a békealkudozások nem vezetnek sikerre. S bár Rákóczy nagy erőfeszítéssel tudja fentartani hadát, sem pénzzel, sem élelemmel kellőképen nem tudja ellátni s bár Koronczónál Heister tábornok csaknem megsemmisítette a kurucz gyalogságot: nem csügged sem ő, sem népe, az ügy, melyért harczolnak, új erőt, lelkességet önt a kuruczokba. Rákóczy nevének csodás varázsa van, a vezérek: Bercsényi Miklós, Bottyán János, Ócskay László, Károlyi Sándor mind oly férfiak, kiket tűzbe-vizbe vakon követ a fanatizált nép.

A nagyobb várak kivételével, egész Magyarország a Rákóczyé 1704-ben. Ez esztendő telét a sereg szervezésére használja, s tavaszkor 52 lovas és 31 gyalog kurucz ezred lobogtatta a szabadság zászlaját. Ime, mivé növekedett a 200 főnyi paraszt, aki Rákóczyt a határon várta! A szécsényi gyűlésen a »szövetkezett rendek« 1705. szeptember havában »vezérlő fejedelemnek« választják Rákóczyt, ki az egri püspök kezébe teszi le az esküt. Megesküszik, hogy a »szövetkezett« magyarságot, a haza szabadságának ügyét el nem hagyja; az egyházi urakat, a nemességet, szabad királyi városokat, a nemes jászokat, a hajdu- és mezővárosokat, az összeszövetkezett Magyarország minden vitézlő rendjét a haza törvényes szabadságaiban nem háborgatja, sőt védi, oltalmazza; a törvényesen bevett három vallást a maga szokott törvényes szabadságaiban megtartja és megtartatja. Leteszik a hűségesküt az egybegyült egyházi és világi urak is, a megyék és városok követei is; 24 tagu kormánytanácsot választanak, melyet a megszakadt békealkudozások folytatásával bízott meg a gyűlés.

A szécsényi gyűlést megelőzőleg két nagy vereség érte a kurucz hadakat, az egyik Koronczónál, a másik Nagy-Szombatnál. Akkor még nem volt kellően szervezve a kurucz hadsereg, mert hiányzott ehhez a legfontosabb kellék: a pénz. Arra, hogy Rákóczy az elcsigázott népre adót vessen, gondolni sem lehetett: elég áldozatot hozott a nép a kuruczok élelmezésével, de meg ez a szegény nép különben is éppen a rengeteg adók miatt fogott fegyvert. Saját pénze s a francziáktól kapott segítség, mely

mind gyérűlt és kevesbbedett, nem volt elégséges fegyverekre, ruházatra, általában egy rendes hadsereg szükségleteinek a fedezésére s hiányzott

Kurucz őrség egy vár kapujában. (Egykorú kép).

a mindennapi forgalomban szükséges aprópénz is. Ez utóbbi bajon akként segített, hogy a megyék hozzájárulásával rézpénzt veretett, melynek belső

értéke nem felelt meg a pénz nagyságának. »Pro libertate« (a szabadságért) volt a pénz felirata s kétféle volt: kisebb és nagyobb s amazt *polturának*, emezt *libertásnak* hívták. Tiz poltura tett egy libertást, ebből pedig nyolcz egy tallért. Nem fogadták biz ezt a pénzt nagy bizadalommal s a labanczok fel is használták ezt Rákóczy ellen, azzal is gyanúsítván, hogy libertásokkal beváltja mástól az ezüstöket s halomra gyüjti. E hitvány gyanún azonban magasan fölötte áll Rákóczy nemes alakja, ki saját vagyonából rengeteget áldozott a szent ügyért. A napi forgalmat ellátván rézpénzzel, a bányákból nyert aranyat, ezüstöt fegyverek, ruhák fizetésére fordíthatta. És az idegen, a többnyire franczia tisztek fizetésére, kiket nagy számmal fogadott föl Rákóczy a kurucz had kiképezése végett. A zsoldot libertással fizették s a gyalogosnak nyolcz libertás volt a zsoldja (havonként) és élelem, a lovasnak tizenkét libertás. Külön testőr hada is volt, még pedig ezer karabélyos lovas s két ezred gyalogos. Az egyik gyalog ezrednek kék, a másiknak vörös volt az egyenruhája, 1200 legényből állott ez is, az is, többnyire Rákóczynak a *munkácsi uradalmából való jobbágyok*. Ezeket *palotásoknak* hívták. Német ezred is volt a kurucz hadtestben, mégpedig tizenhat, felerészben gyalog, felerészben lovas: csupa szökevény katonák. Volt egy franczia gránátos zászlóalj is, sőt egy száz főnyi *krimi tatár csapat* is, melynek Andrássy gróf volt a vezére, ki szerzetes létére otthagyta a kolostort, de a barátcsuhát nem vetette le: ebben harczolt a szabadságért. Maga Rákóczy 1705-ben 75 ezerre tette hadseregének a számát, gyalogost és lovast együtt.

Az 1705-ik esztendő nemcsak arról nevezetes, hogy ekkor választják meg Rákóczyt »vezérlő« fejedelemnek, de arról is, hogy ebben az esztendőben lép I. József atyjának, Lipótnak örökébe, ki negyvenkilencz évi, szomorú emlékű uralkodás után jobb létre szenderült. A fiatal király már apja életében több engedékenységet mutat a magyarok iránt s trónra léptekor nyilt levélben közölte a nádorral, hogy hajlandó a sérelmek orvoslására, az ország jogainak helyreállítására, a törvényes kivánságok teljesítésére.

Erre ismét megindulnak a békealkudozások Rákóczyval, ki azonban, bár jobb véleménynyel volt Józsefről, mint atyjáról, nem bizott abban, hogy József képes legyen a már-már meggyökeresedett önkényuralmat megváltoztatni. Biztosítékot követelt: idegen hatalmak kezességét s Erdélynek a bécsi kormány alól való függetlenítését. Ezt a biztosítékot nem volt hajlandó megadni a király, Rákóczynak tehát igaza volt, mikor nem bizott az alkotmány tökéletes helyreállításában. Nyilván ez

Kuruczok harcza labanczokkal. (Egykorú kép után).

időtájt született a híres kurucz nóta, mely különösen jellemzi a német iránt való bizalmatlanságot:

Ne higyj, pajtás, a németnek,
Akármivel kecsegtetnek,
Mert ha ád is nagy levelet,
Mint a kerek köpenyeged,
S pecsétet üt olyat rája,
Mint a holdnak karimája:
Nincsen abban semmi virtus,
Verje meg a Jézus Krisztus!

A harcz tovább folyt változó szerencsével, miután a békealkudozásoknak nem lett eredménye s a nemzetnek az a része, mely Rákóczyval tartott, olyannyira eltávolodott királyától, hogy József detrónizálásáról kezdettek beszélni. Az ónodi országgyűlésen meg is történt a detrónizáczió: maga Rákóczy indítványozta az Ausztriától való elszakadást s Józsefnek a tróntól való megfosztását, mit a gyűlés egyhangúlag elfogadott. A franczia király biztatása bátorította e merész lépésre Rákóczyt, ám a megigért franczia szövetség elmaradt s Rákóczynak minden külső segitség nélkül kell folytatnia az élet-halálharczot. A szabadságharcz igazi nehéz napjai még csak ezután következnek. A francziák segítségében többé nem bizhatik s a háború folytatására elegendő pénze nincs. Az a két milliónyi rézpénz, mit a fölkelés első éveiben veretett, mindenféle komoly bajok forrása lett. E pénzt, melynek belső értéke nem felelt meg a névszerinti értéknek, hol elfogadták, hol nem, s növelte a bajt, hogy temérdek hamis rézpénz került forgalomba. Aranynak, ezüstnek szűkében lévén, az urak, kiknek elzálogosított jószáguk volt, rézpénzzel akarták fizetni a váltságot, jóllehet annak idején aranyban és ezüstben kapták a kölcsönt. A hitelezők, természetesen, nem fogadták el a rézpénzt, melynek amúgy is csekély értéke még lejebb szállott. De ez a rézpénz is fogyatékán volt s már az 1706-iki miskolczi gyűlésen főként a pénzbajok rendezésével foglalkoztak Rákóczy hívei. Voltak, kik azt ajánlották, hogy a népre hadi adót vessenek, de ez ellen maga Rákóczy szólalt föl. Emlékezzenek meg az urak — mondá Rákóczy, — hogy *éppen az adók* s azok behajtása körül tapasztalt visszaélések *ingerelték a népet fölkelésre.* Ezek a visszaélések most sem volnának elkerülhetők, miután a népnek sem aranya, sem ezüstje nincs s azt alig is volna képes szerezni. E nép eddig nemcsak fiait küldé nagy számmal a zászlók alá, hanem a *katonaság élelmét is ingyen szolgáltatá.* Mi lenne a következése, ha most a zászlók alatt szolgáló legénység családjait, rokonait zaklatni kezdenék az adószedők?

II. RÁKÓCZY FERENCZ MEGJELENÉSE AZ ÓNODI GYŰLÉSEN.

Dudits Andor festménye után.

Az Athenaeum kiadása.

S aztán — mondá végül — nem is a nép, hanem az urak, nemesek és haditisztek kezében van a rézpénz túlságos bőségben, mivel pedig ezek adót nem fizetnek, *ennek súlya kétszeresen terhelné a népet,* a nélkül hogy az uraknál és nemeseknél felhalmozódott rézpénznek jobb árfolyama lenne.

Végül is azt határozták, hogy újabb két millió rézpénzt veretnek, de az eddiginél finomabbat, Mária finoman metszett képével, hogy nehezebben lehessen utánozni s kimondották, hogy e pénzzel lehet zálogot váltani, ha csak előzetesen ki nem volt kötve másféle pénz. Hogy azonban ezzel a pénzzel sokáig háborút folytatni nem lehet, előre látható volt. Az ónodi gyűlés tehát nem elégedhetett meg a függetlenségi nyilatkozattal, melyet »eb ura fakó!« kiáltásokkal fogadtak el, hanem gondoskodnia kellett pénzről is. A mit eddig minden áron elkerülni igyekeztek, most már nem kerülhették el: két millió hadi adót vetett ki az ónodi gyűlés, s hogy a népet lehetőleg kíméljék, nemcsak az urak, de Rákóczy is birtokaik arányában megadóztatták magukat. Ugyane czélra feljebb emelték a harminczadokat, de a só árát a nép érdekében lejebb szállították.

A függetlenségi nyilatkozat után mindkét részről megfeszített erővel indul meg a harcz. Rákóczy, bár járatos volt a hadi tudományokban is, nem érzett magában elég képességet egy nagy hadsereg vezetésére, s főbb emberei közt sem talált olyat, kire nyugodtan bízhatta volna a fővezérséget. Főbb emberei, nevezetesen Bercsényi, Károlyi, Ocskay, Bottyán, Eszterházy Antal és Dániel s mások — mind alkalmasak voltak egy-egy hadtest vezetésére, de nem a fővezérségre. Pénz hiánya miatt állandó zsoldos hadat nem tudott tartani az ő palotásain s nehány ezreden kívül. A legénység nagy része önkéntesekből állott s nagy számmal olyanok, kik a szabadságharczot kedvező alkalomnak tartották a zsákmányolásra: a mint jól megrakodtak zsákmánnyal, haza szökdöstek. A nemesség is »lassanként ismét uraivá lett jobbágyainak« — írja Rákóczy — s azoknak kedvét igyekezett szegni a hadi élettől, hogy őket a mezei munkákra otthon tarthassa. A nép, — s ez nem csuda — megunta a hadsereg ingyen élelmezését. Folyton gyérültek és gyöngültek az ezredek. Diadal és vereség folyton váltakoznak, s midőn be akar törni Sziléziába, azzal a szándékkal, hogy a porosz királyfit ültesse a magyar trónra, Trencsén mellett 1708-ban a kurucz had oly vereséget szenved, melynél — Rákóczy szavai szerint — még sohasem volt gyalázatosabb vereség és következményeiben szerencsétlenebb. Ezt a

súlyos vereséget tetőzi Ocskaynak s másoknak elpártolása, árulása. A császári sereg fegyvereinek mind jobban kedvez a szerencse s sikereinek kihasználásában csak az országszerte pusztító dögvész s a zord hideg tél akasztja meg. Ily körülmények közt tart gyűlést Sárospatakon Rákóczy, melyen elrendelik az összes nemesség fegyverre kelését. Ugyanezen a gyűlésen megállapították az egyes megyékre kivetendő adót, a német kormány által kivetett, dikának (rovás) nevezett adót eltörülvén. Három német forintnak felelt meg egy dika s pl. Zemplénmegyére nyolczvanezer dikát vetett volt ki a német kormány: vagyis 240 ezer forintot. Ezzel szemben a pataki gyűlés összesen 30 ezer forintban állapította meg Zemplén-megye adóját, s ebben az arányban vetettek ki a többi megyékre, a megyék nagysága és vagyoni helyzetének figyelembe vételével. A sereg létszámát 75 ezredben állapította meg a gyűlés s az élelmezésre kivetettek havonként 56,250 véka gabonát, 11,250 mázsa húst, 750 mázsa sót, 113,685 véka zabot és árpát, 2,030 szekeret. A lovasok havi zsoldját négy magyar forintra szabták, a gyalogokét három forintra. Ezen a gyűlésen számoltak le az árulókkal is. Bezerédyt és Botka Ádámot halálra ítélték s le is fejezték, többeket pedig fogságra vetettek. Lefejezték Ocskayt is, ki a kuruczok kezébe került a trencséni árulás és elpártolás után.

De a kuruczok fölött egyre borult az ég: a hadi szerencse folyton a labanczoknak kedvez s oszlik-foszlik a reményevesztett kurucz sereg. A császáriak mind előbbre és előbbre nyomulnak. A dunántúli nemesség lerakja a fegyvert s elfogadja a kínált amnesztiát; Bercsényit kiszorítják Liptóból s Nógrád-, Gömör-, és Hevesmegye egy része szintén hűséget esküszik a királynak. A kurucz hadak állapota mind nyomorúságosabbá válik s Rákóczy, üldözve balszerencsétől és a dühöngő dögmirigytől, Husztra huzódik. A nagy lelkesedést csüggetegség váltja föl. A nyalka, büszke kuruczok lerongyosodnak. A lelkesítő, a kuruczok dicsőségét hirdető dalok elhallgatnak s szomorú nóták sirnak föl a kuruczok éji tanyáján. Sikertelenűl hangzik el Bercsényi fájdalmas, keserűségekkel teljes, serkentő szózata is. Rákóczy az orosz czárhoz fordúl segítségért, de eredmény nélkül. Aztán ajánlatot tesz a békére, de József most sem akar tudni az idegen hatalmak kezességéről s Erdély függetlenségéről. Közben, 1711-ben, Lengyelországba megy, hogy idegen segítséget szerezzen, de egyszersmind felhatalmazza Károlyi Sándort, hogy Józseffel folytassa az alkudozásokat. Így jön létre a szatmári béke, Rákóczy hozzájárulása nélkül, a ki orosz segítségben bizakodva, megtiltotta Károlyinak

az alkudozások folytatását. De Károlyi nem vette figyelembe a fejedelem parancsait s megkötötte a szatmári békét, melynek főbb pontjai ezek:

1. Rákóczy megtarthatja minden birtokát, a várak kivételével, ha három hét alatt a hűségesküt leteszi.

2. Hasonlókép amnesztiát nyernek s birtokaikat is visszanyerik a fejedelem összes hívei, ha ők is a hűségesküt három hét alatt leteszik. Az urak, nemesek és szolgáik fegyvereiket a nemzeti szokás szerint ezután is hordozhatják s a ***közrendű vitézek*** szintén kegyelmet nyernek, a nélkül hogy császári szolgálatba kényszerítenék őket. A császári ezredekből átszökötteknek sem lesz bántódásuk, de kötelesek visszatérni ezredeikhez.

3. A király a vallásokról szóló törvényeket mind Magyarországban, mind Erdélyben híven megtartja.

4. Az özvegyeknek s árváknak, kik a családfentartót e háboru alatt elvesztették, visszaadják mindama javakat, melyeket másoknak még el nem adtak vagy adományoztak; az elidegenített javakról pedig az országgyűlés sürgősen intézkedik.

5. A külföldön lévők, ha a kitűzött időre vissza nem térhetnek, késedelmük alapos indokolása mellett szintén kegyelmet nyerhetnek. A jászok, kunok és hajduk kiváltságait, a mennyiben sérelmet szenvedtek, az országgyűlésen helyreállítják.

6. A kegyelem kiterjed a hadi foglyokra is.

7. Az utolsó fegyverszünet alatt történt károkat kölcsönösen helyreütik.

8. Ő felsége minden sérelem és bizodalmatlanság elfojtása végett minél előbb megerősíti e békekötést s kihirdeti a vármegyéknek.

9. Magyarország és Erdély jogait, szabadságát, törvényeit szentül és sértetlenül fentartja s nem tűri, hogy az adott kegyelem ellenére bárkit is üldözzenek, bántalmazzanak.

10. A jövő országgyűlésen az ország lakosai minden sérelmüket előterjeszthetik s azok orvoslását teljes szabadsággal kérhetik Ő felségétől.

Százötvenegyen írták alá a szerződést, magyarországi és erdélyi urak, de egy név hiányzott: Rákóczy Ferencz neve. Nem szabad felednünk, hogy a szerződés aláirásakor József már nem élt. Épp a tárgyalások napjaiban halt meg (titkolták is a halálát) s a szerződést özvegye erősítette meg. Az a körülmény, hogy a szerződés József halála után jött létre, elég volt, hogy Rákóczy ne írja alá. Nem bízott a német udvar őszinteségében s nem bízott oly békében, mely közvetlen a császár

halála után jött létre. És fellázadt a büszkesége is az ellen, hogy ő kegyelmet fogadjon el. S még mindig nem adta fel a reményt, hogy idegen segítséggel bár, de diadalra viszi a magyar szabadság ügyét. De keservesen kellett csalódnia. Midőn Lengyelországba ment, bizonyára nem sejtette, hogy utoljára látja a magyar haza földjét. Az orosz segítségben való reménykedés meghiusulta után Francziaországba utazott, itt, a franczia udvarnál talál menedéket, itt él a magyar szabadságharcz e dicsőséges alakja 1717-ig, Sárosy gróf név alatt. A hazátlan fejedelem iránt rendkívül nagy volt a tisztelet a franczia udvarban. Ha több adatunk nem volna az ő egyéniségéről, mint csupán az a nehány sor, mit róla a *franczia* udvarban való időzése alkalmából jegyeztek föl, megértenők azt a nagy szeretetet, mely a magyar nép szivében élt s él ma is a magyar szabadság e halhatatlan hőse iránt, kinek neve és a szabadság egy fogalom volt a míg élt, — annak maradott mind e mai napig és marad, míg egy magyar lesz e földön.

»Rákóczy — írja emlékirataiban Saint-Simon herczeg — igen magas termetű, de túlság nélkül; testes, de nem elhízott, izmos és arányos növésű, igen nemes, csaknem parancsoló tekintetű volt, a nélkül, hogy valami durvaság lett volna rajta. Arcza kellemes, de valóságos tatáridomú vala. Okos, szerény, óvatos, bár nem szikrázó szellemű, de mindent jól, értelmesen cselekvő s igen udvarias volt, de az egyének külömbsége szerint, válogatással; modora mindenkivel igen könnyű s mi ritka, egyszersmind méltóságteljes, a nélkül, hogy a legkissebb keresettség lett volna benne. Nem sokat beszélő, de a társalgásban résztvevő; igen jól adta elő, a mit látott, tapasztalt, a nélkül, hogy magáról beszélt volna. Igen becsületes, igazságos, őszinte, egyszerű, rendkívül bátor s igen kegyes, istenfélő volt, a nélkül, hogy azt akár mutatta, akár sejtette volna. Titkon sokat adott a szegényeknek, és sok időt töltött imádságban. Háza rövid idő mulva igen népessé lett s abban az erkölcsös életet, a kiadásokban a pontosságot és gazdálkodást szigorúan követelte, de mindezt mindig nyájassággal. Igen jó, szeretetreméltó és kellemes ember volt, de miután az ember őt közelebbről ismerte, csodálkozott azon, hogy miként lehetett ő valaha egy nagy párt vezére és miként üthetett annyi zajt a világban.«

1717-ben hagyja el Francziaországot s ezentúl haláláig, — mely 1735-ben következett be — Törökország ád menedéket a hontalan fejedelemnek és ama híveknek, kik megoszták vele a hontalanság fájdalmait. Mellette van halála órájáig a költői lelkű zágoni Mikes Kelemen, a

ki ezt írja magáról: »Énnekem semmi okom sem volt hazámból kibujdosni, csak az, hogy *nagyon szerettem a fejedelmet*«. És Bercsényinek, Csáky Mihálynak, Forgács Simonnak, Eszterházy Antalnak, Zay Zsigmondnak s a többinek volt-e más okuk? Hisz valamennyi amnesztiát kapott: maradhattak volna hazájok földjén. Mi tartotta ezeket egyéb Rákóczy közelében, ha nem a nagy fejedelem személye iránt való szeretet, megható ragaszkodás?

1735. ápr. 8-án, éppen nagypéntek napján halt meg Rákóczy, a Márványtenger partján, Rodostóban. A hű Mikest szinte halljuk zokogni, írván: »Az isten árvaságra teve bennünket és kivevé közülünk a mi édes urunkat és atyánkat. Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyánknak halálukat kell siratnunk!«

Bercsényi Miklós.

Husz évi hontalanság után, idegen földön hunyja le szemét a magyar szabadságharcz fölkent vezére, de bár teste idegen földben pihen, lelke itt van közöttünk, az ő neve, emléke nem veszítette el csudás varázsát: hallatára megdobban ma is a magyar szív. Az a világ, melynek kuruczvilág névvel külön helye van a magyar történelemben, — valóban külön világ is volt s e világnak igaz éltető lelke II. Rákóczy Ferencz. Az ő eszménye a szabadság, a nemzet szabadsága, s a küzdelem, melyet e szabadság diadaláért folytat: nem egy nagyravágyó, a maga érdekeit latolgató ember küzdelme, — önzetlen, eszményi ez, a nemzet történetében

az első, mely egyesít közös czélra főurat, köznemest és közrendűt. A tót, a ruthén paraszt épp oly rajongó szeretettel, épp oly csodás lelkességgel, követi Rákóczy zászlaját mint a tiszta magyar, egy második megváltót lát benne a föld népe, jobbágy ésköznemes egyaránt. Tüneményes alakja ő a magyar történelemnek s ha a krónikások semmit sem jegyeztek volna föl a kurucz-világ legendás küzdelmeiről, azok a dalok, melyek nagy része a nép költői lelkében fakadott, e nagy idők és események hatása alatt, egymagukban elégségesek volnának arra, hogy megértsük e világot s tisztán álljon előttünk e világ hőse: Rákóczy Ferencz. Az a félszázados küzdelem, melyet Thököly indít s melyre Rodostóban borúl a szemfödél, a nép- és műköltészet oly szép termékeivel gazdagította a magyar nemzet szellemi kincsesházát, hogy, ha a kurucz-világ küzdelmei minden látható eredmény nélkül végződnek, — a minek azonban ellenkezőjéről tanuskodik a szatmári békekötés — hálás kegyelettel kellene őriznünk mindazok emlékét, kik e szabadságharczot végig küzdötték! Ez a magasztos küzdelem megtermékenyítette az elméket és szíveket s a magyar léleknek, a magyar szívnek e megtermékenyülése szülte azokat a csudaszép dalokat, melyekben a szó teljes értelmében a nemzet lelke szólalt meg!

A szabadságért való nagy erős vágyakodás, e szabadság ellenségének, a németnek s mindazoknak, kik a némethez szegődnek, mértéktelen gyűlölete: ez a két hatalmas érzés tombol a kurucz dalokban, s olvasván s még inkább: hallván dallamukat, szívünkbe markol minden szó, minden hang; csatára tüzel az egyik, könyet facsar szemünkből a másik.

Diadalok, kudarczok, a mint váltakoznak, remény és csüggedés; az igaz ügyért küzdőknek rajongó szeretete; a németeknek feneketlen gyűlölete; majd egyre nehezebb, sötétebb fellegek borúlnak a kuruczok egére; Rákóczy elhagyja a haza földjét s többé vissza sem tér; következik a hontalanság, az itthon maradottak epekedése a vezér után, aztán a vég: a vezér halála, s lemondás; a szép napokra való fájó emlékezés, a régi dicső napok visszasírása: ezek a tárgyai a kurucz költészetnek. Vagy egyenesen a nép lelkéből fakadnak e dalok vagy olyan emberek írják (papok, tanítók, írástudó altisztek), kik a néphez közel állanak, s a mit írnak, oly hatást tesznek ránk, mintha a nép lelkében fakadtak volna. De ez a csudás világ megszólaltatja a főbb embereket is, az alkotmányos és vallás-szabadság védelme tollat ád azok kezébe is, kik addig csak kardot forgattak. Magának Rákóczy Ferencznek is tulajdonít a hagyomány egy költeményt, a *Fölséges nagy Isten* kezdetűt, melyben vallásos

bizodalommal fordúl a magyarok istenéhez, hogy ne engedje elpusztúlni a magyart s elésorolván az ország nagy nyomorúságát, megátkozza

Dohányzó és ivó kuruczok. (Egykorú kép).

Bécset meg a gonosz tanácsadókat s kitartásra serkenti a magyarokat. Természetesen, amint mondám, az igazi kurucz nóták vagy a nép lelkéből

fakadnak vagy azok tollából kerűlnek ki, akik közvetlen ismerik a nép minden búját, baját, nagy szenvedéseit s tisztában vannak azzal, hogy a népre csak *az ő nyelvén* lehet igaz hatást tenni. Ilyen az első igazi kurucz nóta is, mely még Thököly idejében termett, a *Te vagy a legény Tyukody pajtás!* kezdetű kurucz tábori dal, mely csak úgy liheg a német-gyűlölettől s tüzelő szavakkal biztatja a kuruczot a német ellen, aki

Mindent ígér, de csak szorúltában,
Semmit bé nem vált, ha szabadjában.

Megérdemli hát, hogy a »más világra« küldjék.

Bort kupámba, bort! Embert a gátra!
Tyukody pajtás, indúljunk rája!
Verjük által az labanczot az másvilágra,
Úgy ad Isten békességet édes hazánkra!

Midőn Thököly Törökországba bújdosik s szertezüllődik a felkelők serege, szebbnél szebb dalok teremnek: a bújdosók énekei ezek. Üldözött vadakként bujdokolnak a vitézek, sehol sincs maradásuk, szülőfalujokba vissza nem térhetnek, ha éhen nem akarnak veszni, rablásra, fosztogatásra kénytelenek vetemedni. A még nem rég nyalka kuruczok lerongyosodnak, keserves az életük s ez a keserves élet termi a *Buga Jakab éneke* czímü verset s ennek társait.

Mit busulsz, kenyeres, mikor semmid sincsen?
Jó az Isten jót ád, légy jó reménységben!
Fölnyílik az idő majd a gyönge fűre —
Hová két szemünk lát, oda mcgyünk ketten!

Így kezdődik Buga Jakab éneke, igazi *szegény legény* nóta. A kérdésre aztán megfelel a másik szegény legény:

Ó édes pajtásom, hogyne búslakodnám,
Midőn az sok gondok rajtam uralkodnak;
Sok gondolkodások szüntelen fárasztnak,
Minden órán engem elmémben bágyasztnak.

Rongyos az dolmányom, ki van az oldalom,
Az sok folttúl ugyan nehéz a nadrágom,
Hátam lapoczkáját veri az kalpagom —
Zsírtúl ködmenyem is igen megavúlt már.

A' köpenyegem is igen jó-viselt már,
Az sok eső miatt vagyon benne sok kár,
Mind elrothasztotta az csizmámat nagy sár,
És nyereségemmel szerzett pénz szükön jár.

Nincsen abrak széna, hát hitvány az lovam,
Rongyos az istállóm, igen puszta házam.
Mind eltöredezett, szegen az nyeregfám —
Mind lekopott róla az sok szép nyert szerszám.

Kenyerem, pecsenyém igen szűkön vagyon,
Morzsalék sem hever most az tarsolyomban,
Pénzem pedig nincsen most az oldalomon,
Kiürült az gyüszőm, eltölt kóborlásom.

Az lovamrúl igen lekopott az patkó,
Az ki még rajta van, az is nem igen jó;
Ha nem patkoltatok, elhal tűlem az ló,
Csak gyalog maradok, mint egy rút kóborló...

Az farkasbőrömnek lekopott az szőre,
Pókháló palaczkom' az szegen bélepte,
Nyargalódzik rajtam az tetvek serege,
Mert szurkos az ingem, nincs ki fejérítse.

Ebugatta anyja! mint élhetek: élek,
Kivetem hátamat az szép verőfénynek;
Csak úgy dohányozok — az midőn éhezek,
Így én is másokkal szépen eltengődek.

A vezér nélkül maradt, kóbor szegény legény áll előttünk e dalban, s ilyen szegény legényekkel tele volt az ország, mígnem jön Rákóczy s akik Thököly bújdosó vitézeiből megérik ezt az időt, seregestül állanak Rákóczy zászlaja alá. Az ő idejére esik a legtöbb nóta, vidám és szomorú elegyesen. A labancz gúnyolásában, kicsinylésében kifogyhatatlanok, s éppúgy a kurucz dicsőítésében. A nyalka kurucz lenézi a »daru lábu, szarka orrú, görbe hátú nyomorúlt németséget«, a »fekete csizmás«, rossz lovú, német párti ráczot, de már a kurucznak mindene szép, takaros, gazdag:

Az vitéz kurucznak van
Szabott dolománya,
Sarkantyus csizmája,
Futó paripája.

Vitéz karja; lábaiban
Karmazsin csizmája,
Gyönyggyel fűzött az bocskora,
Ezüstös kapczája.

Hátán czifra farkasbőre,
Kurta kis dolmánya,
Nyakában függ gyöngygyel fűzött
Csontos kalabéra.

Fényességgel mind berakva
Aranyos szablyjája.
Nyuszttal bélelt az süvegje,
Csillagos forgója!

Mintha egy mai népdalt olvasnánk a *Bezerédi nótájában,* a formája egészen az, csak a tartalom más: szörnyű megvetés a labancz iránt.

Sárvár alatt sűrű berek a Csere,
Leskelődő labanczokkal van tele;
Sűrű berek, mégsincs annyi levele,
Mint a mennyi *lompos labancz* bújt bele.

De a labanczok sem maradnak adósok s midőn mind jobban elho-

mályosúl a kuruczok szerencsecsillaga, valamelyik labancz megírja a »Nyalka kurucz« kezdetű gúnydalt s kárörömmel kérdi:

Hol vagy te most, nyalka kurucz,
Ki oly voltál, mint egy szép strucz?
Már hazádba sohasem jutsz,
Ez világból is majd ki futsz.
Nyalka kurucz!
Nyalka kurucz!

Minden szava tűszúrás, a mint sorba kérdezi, hogy »hol a hosszú pántos kardja, majd tíz fontos tarsolya, mennykő-ütött nagy pallosa, czifra karabinja, gréczi, bécsi pár pisztolya, ezüsttel rakott pantallérja.« És még

Kuruczok elfogott labanczot hajtanak. (Egykorú kép.)

meg is vádolja a szegény nép sanyargatásával, holott ha egyes rendetlen csapatok tették is ezt, Rákóczy rendes hadseregéről ezt nem lehet állítani.

Szegénységet szidtad, verted,
Nemzetséged sem becsülted (bizony nem, aki labancz volt)
Senki személyét nem nézted,
Testét, lelkét »megmívelted.«

Azért isten megbűntetett,
Idegen országra vetett,
Szabadságot tőled elvett,
Téged messze földre vetett.
Nyalka kurucz!
Nyalka kurucz!

II. RÁKÓCZY FERENCZ BÚCSUJA A NÉPTŐL

... labancz megírja a ... kérdi:

... kérdezi, hogy »hol a hosszú ... nagy pallosa, czifra ... pantallérja.« És még

... hajtanak. (Egykorú kép.)

... hadseregétől ezt nem lehet

... (... nem, ...)

... ...veltél«

II. RÁKÓCZY FERENCZ BÚCSUJA A NÉPTŐL

Kitetszik a versből, hogy Rákóczynak Lengyelországba való utazása után írták, abban az időben, mikor már csak vékony reménység lehetett arra, hogy Rákóczy visszajőjjön a magyar földre.

Vajjon sejtette-e Rákóczy, midőn 1711-ben Lengyelországba ment, hogy utólszor látja hazáját s a búcsúpillantás, melyet a határról vetett, utolsó pillantás volt a magyar haza földjére? A műveletlen ember ösztönszerűleg sejti meg néha a bekövetkezendő eseményeket, s mikor Rákóczy indulóban volt, a hagyomány szerint, a hűséges ruthén nép keserves sírása kisérte a búcsúzó fejedelmet, sőt egy Barna Mihály nevű czigány, Rákóczy egyik czigány zenekarának prímása, a fejedelem lábai elé vetette magát, mondván: mégysz, mégysz, fölséges fejedelem, *itt hagyod a vagyont, keresed a nincsent!«* Ebből az időből való lehet *Rákóczy Ferencz búcsúdala* is, egyike a legszeb kurucz költeményeknek:

Bölcsőm, vigasztalóm,
Dajkám és ápolóm:
Szép Magyarországom!
Jaj, szörnyű fájdalom, —
Meg kell tőled válnom.
Vizeid folyását,
Erdeid nyílását,
Mezeid kalászát,
Lovam lába nyomát
Te áldott földeden
Már többé nem látom.

Fúj már az őszi szél,
Sárgúl a falevél,
Rád borúl az nagy tél —
Mikor semmi sem él,
Én árva országom!
Francziák oltalmát,
Az lengyelek hadát,
Sorsod javulását,
És bosszúállását
Sötét felhőid közt
Mind hiába várom.

Nincs is már énnékem
Semmi reménységem:
Megszakad a szívem
— Azt igen jól érzem —
Érted, rab országom . . .
Vizeid folyását,
Erdeid nyilását.
Mezeid kalászát,
Lovam lába nyomát
Te áldott földeden
Én sohasem látom!

Nem, valóban nem látta többé soha hazája földjét. Rettentő csüggedés, mély levertség szállja meg az itthon maradottak lelkét. Ezekben a szomorú időkben születik meg a Nyikó vidékén, a Rákóczyt sirató székely népballada.

Irástudó ember munkája, de olyané, ki a nép fia, s nemcsak átérzi, de ki is tudja fejezni az atyja nélkül maradt nép megható kesergését. A ballada első fele a legutolsó, kétségbeesett küzdelem visszhangja, midőn vesztett csaták után züllődni kezd a reményevesztett kurucz sereg. Rákóczy kiáll a munkácsi sánczra s pántos pallosára támaszkodva rivalkodik rézdobosára:

Dobosom, dobosom,
Udvari dobosom,
Most néked megmondom:
Ne azt verd, hogy: mars, mars!
De azt verd, hogy: rajta!
Ördög nyúzza anyádat,
Ne úgy verjed dobodat,
Ne úgy verjed, mint eddig:
Isten tudja, hogy lesz, mint?
Hanem úgy verd: rajta!
Rajta, rajta, rajta!

De mind hiába. »Dobos már dobolhat, Rákóczy unszolhat«, a kurucz tábor lehajtja zászlait a majthényi síkon. Keseredett szívvel hagyja el az országot.

»Nem kérem én az országom,
Inkább világgá bujdosom.
Ugy is tudom már:
El kell mennem már!
Kovácsom, kovácsom,
Udvari kovácsom!
Fordítsd meg a patkót
Hódos paripámon,
Az elejét hátra, —
Ne forduljon vissza!..
Ugy sem jövök vissza
Szép Magyarországra!

Két országom, népem:
Vitéz magyar, székely,
Az Isten megáldjon!
Patak, Isten hozzád, —
Német már a gazdád!
Isten hozzád Munkács!
Engem többet nem látsz,
Legkedvesebb váram!
Én édes hazámat,
Szép Magyarországom,
Már többé nem látom,
Már többé nem látom.

Eljön még az idő,
Szegény Magyarország, —
Megátkozod te még
E keserves órát!
Idegen nemzetnek be sulyos a járma!
Régi vezérének,
Tulajdon vérének
Sírva néz utána
Sírva néz utána...

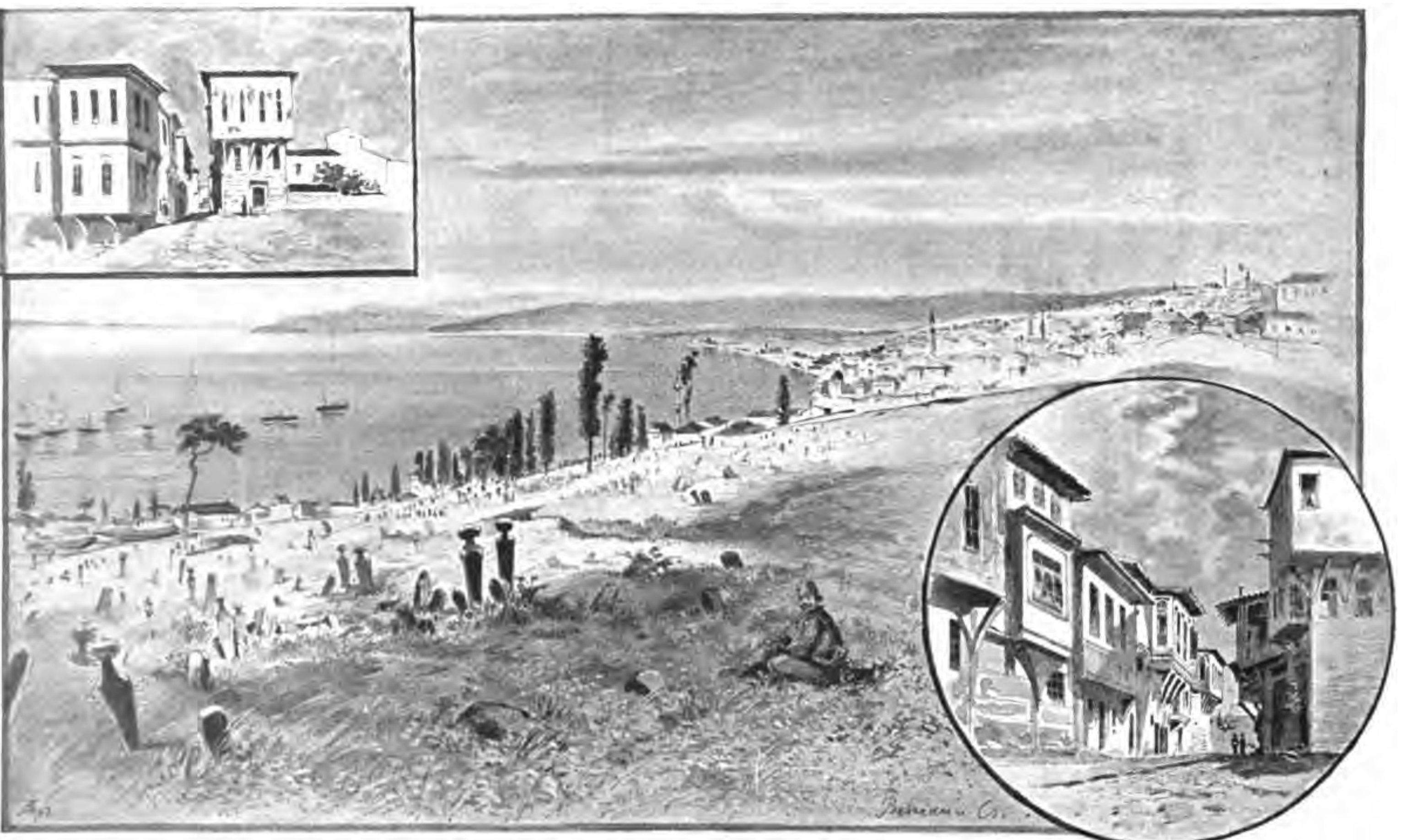
Szeret Magyarország,
Óhajt Erdélyország,
S holtig szán, holtig bán,
Még a gyermekök is,
Tudom, visszakiván!
Mikor rég elmentem:
Visszasóhajtotok;
Mikor rég meghótam,
Akkor is sirattok,
Haló poromból is feltámasztanátok,
Összeszednétek még
Porhadó csontimat!

A merre tenger zúg,
A merre a szél jár,
Csillag lehanyatlik, —
Ott nyugszom meg én már.«

***

Be szomorún szól a
Rákóczi rézdobja,
Nem mondja már: Rajta!
Rajta, rajta, rajta!
Hanem azt dobolja,
Messzéről zokogja:
»Szülőföldem, bölcsőm,
Te bús Magyarország,
Immár Isten hozzád,
Immár Isten hozzád!«

Bizony, visszasóhajtották, visszasirták s feltámasztották volna haló porából is. Megujul a német világ, a jó magyar hazafiaknak nincs becsü-

RODOSTÓ LÁTKÉPE RÁKÓCZI PALOTAJÁVAL.

Benedek Elek, Magyar Nép. I. *Az Athenaeum kiadása.*

lete. A szabadságharcz hőseinek birtoka kapzsi emberek prédája lesz. Német földesurak lepik el az országot. A »sas« körme közt »fonnyad« a szegény magyar nép . . . És megszületik a hires Rákóczy-nóta, az elnyomott magyar nép e szívrázó jajkiáltása:

Jaj régi szép
Magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat s tép!
Mire jutott állapotod,
Romlandó cserép!
Mint egy ékes eleven kép,
Valál olyan szép,
Magyar nép!
De a sasnak körme között
Fonnyadsz mint a lép,
Szegény magyar nép!
Mikor lészsz már ép?
Megromlottál mint a cserép,
Jaj hát szegény magyar nemzet
Jóra mikor lép?

A XVIII. század bús magyarjainak ez a dal az imája, melynek szomorú dallamát a tárogató-síp mellett énekelik, mígnem elfeledteti a világhíres *Rákóczy-induló,* melyet nem közvetlenül a Rákóczy-nótából, hanem egy külön fejlődött trombita-riadóból csinált később, 1809-ben, Scholl karmester. A mult dicsőségén való borongás s a harczra tüzelő riadó egyesűl ebben az indulóban: hallatára végig szárnyal lelkünkön a mult dicsősége és gyalázata, s mintha minden hangban egy-egy tűzszikra volna, úgy érezzük, hogy lobogó lánggal ég testünkben minden idegszál s vakon rohanunk előre: élet vagy halál!

A magyar nemzet történetkönyvéből kiszaggathatnák az egész kurucz világ lapjait: ez az induló egyedül megőrizné Rákóczy Ferencz nevét, emlékét. Ott van ez minden magyar szivében. Ki nem törüli soha semmiféle földi hatalom.

A »csöndes évek«.

Az állandó hadsereg. — Ki viselje a terhét? — Az adó a jobbágy személyes terhe. — Az összeírás. — A nagybirtok. — Parasztlázadás.

A SZATMÁRI BÉKEKÖTÉSTŐL Mária Terézia trónraléptéig, tehát 1711-től 1740-ig terjedő időszakot »csöndes évek«-nek nevezi Jókai Mór. Ezek az évek csakugyan csöndes évek voltak: »mindössze« csak egy parasztlázadás zavarta meg. A másfélszázados török uralom, az ezzel egyidőben garázdálkodó német atyáskodás szülte kurucz világ kimerítette a nemzet erkölcsi és anyagi erejét. A bújdosó Rákóczy s nehány hívén kívül, kik megosztották vele a hontalanság kenyerét, a kifáradt nemzet — a legfelsőbb rétegtől a legalsóbb rétegig — örömmel üdvözölte a szatmári békét, mely megerősítette a magyar alkotmányt, a protestánsok vallásszabadságát és a nemesség jogait. Ha tehát Rákóczy maga nem is írta alá a békeszerződést, ez a szerződés mégis

az ő dicsőséges harczának volt az eredménye s most már csak az lehetett a kérdés: elég erős-e a nemzet, hogy a békeszerződés biztosította jogokat tiszteletben is tartassa? Mert a bécsi kormány kibékűlt, de ez a kibékűlés a szabadságharcz kényszerítő hatása alatt történt, a szerződő fél őszinteségében azonban csak a rövidlátás bízhatott.

A hirtelen elhúnyt I. József örökébe III. Károly lép 1711-ben s az 1712-iki országgyűlésen törvénybe igtatják a szatmári békeszerződés pontjait. Majd az 1715-iki országgyűlésen megkezdődnek az újítások, melyek közt legfontosabb az *állandó hadsereg* s az ennek eltartására szükséges *hadi adó.* A rendek belátják, hogy a hadviselés eddigi rendszere tarthatatlan, s minden nagyobb vita nélkűl megszavazzák az állandó hadseregről szóló törvényjavaslatot. Fentartják ugyan jövőre is a régi hadszervezetből a *nemesi fölkelést* — szükség esetére, mert hisz máskülönben semmi értelme sincs a nemesi kiváltságoknak, ha még háború idején sem fognak fegyvert, de az állandó hadsereg tartásának terhét egészen a parasztok vállára rakják. Gond nélkűl szavaznak meg két millió és negyvenezer forintot az állandó hadsereg tartására, s mert a paraszt fizeti ezt, még azzal sem törődnek, hogy a király honnét, hogyan szedi össze a katonaságot, miként szervezi a haderőt, s mi czélra fordítja, esetleg nem a magyar alkotmány megtörésére-e? A fő, hogy őket ne terhelje a hadsereg tartása. Annyira irtóznak ettől, hogy, midőn a király az 1729-iki országgyűlésen a jobbágytelkeket akarja a hadi adó alapjáúl megjelölni, hevesen tiltakoznak e szándék ellen, mert a jobbágyság kezén levő birtok — nemesi birtok, tehát adó arra nem vethető. A hadi adó — vitatták az urak — a *jobbágy személyes terhe,* s nem a jobbágyteleké. A király engedni kénytelen s később, Mária Terézia trónra léptekor, törvényben is megerősíttetik a királynéval, hogy nem a telek, de a jobbágy személye viseli a hadi adó terheit. Sőt még annyit sem hajlandók engedni az »ősi szabadságból«, hogy a gyakorlatban haszontalannak bizonyúlt nemesi fölkelést pénzen váltsák meg. Isten őrizz! Hisz ezzel a nemesség elismerné az *adófizetés* kötelességét.

Meg van az állandó hadsereg, tehát állandó adóalapról kell gondoskodni. A király mindjárt 1715-ben elrendeli az adóalap országos összeírását. Hogy igazságos, részrehajlatlan legyen ez az összeírás, a megyék kölcsönösen írják össze egymást. De kitűnik, hogy így sem volt igazságos az összeírók eljárása. Vagy a bevallás nem megbizható, vagy az összeírók többet írtak be, mint a mennyit a nép hit alatt bevallott. Az utasítás szerint össze kellett írni:

1. Minden kivétel nélkül a lakott jobbágy- és zsellértelkeket megjelölve, hogy milyen: egész, fél, negyed, stb. telkekről van-e minden egyes esetben szó?

2. A szántóföld terjedelmét pozsonyi köblökben, és pedig az őszi, a tavaszi s a harmadik forduló vagy nyomás terjedelmével együtt.

3. A rétek terjedelmét, a széna mennyiségét és minőségét.

4. Mindazon szőlőt, mely hegybérnek, kilenczednek, tizednek van alávetve, akár nemesek, akár nem-nemesek birtokában volt; továbbá azt, hogy egy kapásnyi területen átlag mennyi bor szokott teremni.

5. Az erdőket, akár makkoltatásra, akár tűzi vagy épületfa, zsindely s más fanemű nyerésére szolgáltak.

6. A mennyiben nem-nemesek kezén voltak, a lisztelő-, fürész- zuzómalmokat és kallókat évi jövedelmükkel együtt.

7. A nem-helybeliek által bírt szántót, szőlőt és rétet olyan módon, mint a helyben lakók kezén levőket.

8. Rövid rajzot kellett adniok a határ fekvéséről, a föld termőképességéről, a bor minőségéről, a forgalmi viszonyokról, a termények értékesítésének könnyebb vagy nehezebb voltáról.

S hogy a munka annál tisztább legyen, rovatos mintákkal látták el az összeírókat, s ezeket minden községben ki kellett tölteni, megjegyzésekkel kisérni. De bármilyen nagy készülettel indúltak is az összeírásnak, megbizható munkát nem végeztek, nem végezhettek. Az egész, fél, negyed meg nyolczad telek nem egyforma volt az ország minden részében, s mert a más megyebeli becslők nem ismerték a helyi viszonyokat, rendszerint hamis adatokat írtak be. Miután ez az összeírás hasznavehetetlen, 1720-ban újra kezdik a nagy munkát, de most már csak azokat a jobbágyokat és zselléreket írják össze, kiknek nemcsak belsőségeik, de külsőségeik is vannak, azokat a szegény embereket, kiknek csak házuk volt vagy még az sem, kihagyják az adózásból. Összesen tizennégyféle adózót vesznek föl az e czélra készűlt rovatos mintákba, nevezetesen: polgár (civis), taksás nemes, nemes (ki jobbágyföldet mívelt), jobbágy, zsellér, szabados, nem-nemes, subinquilinus (alzsellér), özvegy, taksás, nem-nemes, mezővárosi polgár, katona-határőr, zsidó, vagus vagy vagabundus, kiket a régi magyar törvények *lézengőknek* neveztek. Ez az összeírás sem vált be. S mert az ellen, hogy a földet vegyék adó alapjául, kézzel-lábbal tiltakozik a nemesség, a viszonyokkal inkább ismerős katonai hatóságra bizzák az adókulcs megállapítását. Igen érdekes az a jelentés, melyet Nesselrode főhadi biztos tesz a katonai hatóságok által végzett munkáról, mert képet ad az ország akkori állapotáról. E jelentést részletesen ismerteti *Marczali* Henrik *A magyar nemzet története* 8-ik kötetében, ennek nyomán közlöm azt e könyv olvasóival.

A *dunántuli* megyékről és városokról e jelentés alapján megtudjuk, hogy: *Sopronvármegye* termékeny és megvan az alkalmatossága arra, hogy terményeit eladhassa. Az eddigi portáin felül elbír még egy felet. *Sopron városa* sokat szenvedett a tavalyi nagy tűzvésztől; igazságos, hogy egy kicsit könnyítsenek rajta. *Kis-Marton* lakosait és polgárait nagyon megkárosítják az Eszterházy herczeg uradalma alatt élő zsidók. Különben is annyira el van adósodva a város, hogy méltányos egy negyed portával könnyíteni rajta. *Ruszt,* borának jövedelmezősége révén, tovább is elviselheti mostani portáit. *Vasmegye* nagy része meglehetősen terméketlen. Uradalmai közt oly jelentékeny az adóteher dolgában az aránytalanság, hogy már ezért sem lehet emelni adóját. *Kőszegnek* termékeny a határa, nagy a szőlőhegye, bora jó, és el is adhatja, tehát megmaradhat eddigi állapotában. Ha *Győrmegyének* állapotát összehasonlítják más megyékével, kitünik, hogy nagyobb terhet reá hárítani nem lehet, de az eddigit elbírja. *Győr városa* napról napra növekszik és így aránylag könnyen elviselhet még egy negyed portát. *Komárom megyében* igen nagy az elosztás aránytalansága. Ha ezen segítenek, elbírja mostani portáit. *Zala* területe részben hegyes ugyan, de jobbára elég termékeny, úgy hogy mások könnyítésére elviselhet még egy portát. *Kanizsa* állapota mindenképen kedvező, elviselheti eddigi portáit. *Veszprém* megye elég jó karban van, és így nem esik majd nehezére még $^{3}/_{4}$ portának elviselése. *Fejér megye* helységei jelesek, lakosai más megyékéhez képest jómóduak, földje nagy és termékeny, baromtenyésztése igen virágzó. Könnyen elbírja, ha adóját kilencz portával emelik. *Székes-Fejérvárnak* számos a lakossága, sok a bora, mely bár hitvány, helyben mégis elfogy, gabonával is kellően el van látva, úgy hogy mérsékelt felemelést könnyen elviselhet. *Baranya* megye viszonyai kedvezők, népessége néhány év óta erősen növekedik, úgy hogy két portányi növelés nem esik majd nehezére. *Somogy* elég bort és gabonát termel ugyan és a makkoltatásból is pénzel, de rossz belső igazgatása miatt meglehetős nyomorult állapotban van, úgy hogy jobban megterhelni nem lehet. *Tolnának* sok a javadalma, nagy és termékeny a földje, elegendő a bora, számos a marhája; mezővárosai és falvai jómodú és számos néppel telvék. Fel is emelték a portáját $8^{3}/_{4}$-el. *Mosonynak* jó alkalma van ugyan terményei eladására, de községe kevés és sok faluja egészen tönkre van téve. Megmaradhat eddigi állapotában, de túlterhelni nem lehet. Egészben tehát emelték a Dunántúl adóját és pedig $23^{1}/_{4}$ portával, vagy is körülbelől 12.000 forinttal, csakhogy ez az emelkedés csaknem egészen Fejér, Tolna es Baranya megyék rovására történik.

Dunán innen — folytatja a jelentés — *Pozsony* megye igen szerencsétlen állapotban van, és pedig leginkább rossz adminisztrácziója miatt. *Tisztviselői annyira tönkretették a népet,* hogy könnyités nélkül lélekzeni sem bír. *Pozsony városának* nyomorult állapota és azok a nagy költségek, melyeket a gyakori katonai megszállás, kvártély és meghálás neki okoznak, megkövetelik, hogy könnyítsenek rajta. *Nagy-Szombatot* az e nyáron ott dühöngő tűzvész méltóvá teszi némi könnyítésre. *Szent-György* nagyon eladósodott, kevés ott a család, semmi javadalma nincs és a diéta idején azonfelül nagy tűz is pusztította. Le is vették e városkáról terhének felét, négy portát. *Bazinon,* mely szintén el van adósodva és melynek polgárai végső nyomorra jutottak, szintén könnyítettek valamicskét; *Modorról,* melyet nemcsak adóssága nyom, hanem mely tűzvésztől is szenvedett, négy portát vettek le. Nagy dicsérettel szól a

jelentés *Nyitra megyéről,* melynek jó állapota és nagy kiterjedése mindenki előtt ismeretes. Községei néppel és minden jóval bővelkedők, határa termékeny és jól el is adja terményeit. Fel is emelik portáit $8^3/_4$-el, úgy hogy neki lett legtöbb portája az országban: 352. *Szakolcza* városa a tűzvész által végső inségre jutott. Könnyíteni kell rajta a törvény értelmében. Le is veszik terhének több mint felét. *Trencsén megye* népes ugyan, de lakossága jobbára más megyékből él. Szántóföldje keskeny, a hegyek közt terméketlen, a Vág mentén pedig gyakori áradásoknak van kitéve. Ezen tehát könnyítettek. *Trencsén városában* már nincs katonaság, az átvonuló katonaság sem bántja. Elbírja az eddigi terhet. *Bars* megyét nagyon károsította a tűzvész és sok lakója elszökött. Levettek róla négy portát. *Körmöcz* és *Uj-Bánya* városok portája megmarad, mert terhelésük magát a kincstárt károsítaná. *Zólyom* megye alkalmas fekvésénél fogva megmaradhat, ha egy portát levesznek róla, feltéve, hogy az adót arányosan osztják el, és a *földesurak túlságos birságokkal és követelésekkel nem terhelik a iobbágyokat. Beszterczebányának* az erejéhez mért a terhe. *Breznóbánya* nyomorúsága köztudomású, bár több éven át exekució volt a nyakán, soha sem bírta megfizetni az egészet. Levették terhének felét. *Libetbánya* és *Zólyom* városai megmaradnak, de *Korpona,* melynek határa kicsi és terméketlen és melyet az október 24-iki tűz egészen tönkre tett, méltó arra, hogy könnyítsenek rajta. *Árvamegye* igen terméketlen, népe csak faizásból és napszámból él vagy más megyékben keresi kenyerét. Levettek róla három portát. *Turócz* megyének nincs ugyan annyi erdeje, de termékenyebb. *Liptó* megyének az a jövedelme, melyet a tutajozás és a királyi só fuvarozása után húzott, nagyon megcsökkent. A Vág áradása is károsítja, úgy hogy adója leszállítandó. *Nógrád megye* népes és termékeny ugyan, de csak csekély a marhatenyésztése. *Pest-Pilis-Solt* megyék területe nagy és termékeny, marhatenyésztésre alkalmas, könnyen el is adhatja terményeit, sok a népes helysége és a javadalma, úgy hogy nagyobb tehernek is megfelel. *Buda városának* lakói nagyon megszaporodtak, sok a szőlleje, biztos a piacza otthon és a Dunán, közjövedelme is jelentékeny. Ha a felosztás arányos, emelhető az adó. *Pest városának* haszna van a kir. táblából és az ebből folyó fogyasztásból és eladásból. Könnyen elviselhet valamelyes adóemelést. *Kis-Kunság* népe állapotja szerint nem terhelendő. *Esztergom* megyének sok a faluja, kedvező a helyzete, elbírja az emelést. Szintúgy *Esztergom városa* is elviselheti a nagyobb terhet, ha más városokkal hasonlítják össze. *Hontmegyének* nagy haszna van terményei könnyű eladásából a bányavárosokban, tehát nem szorúl a könyítésre. *Selmeczbányának* számos ugyan a népe, de többnyire bányászok, kiknek sok a kiadása és kevés a haszna. *Bélabánya* és *Bakabánya* adója csekély, de megfelelő. *Bács megyének* kevés ugyan a helysége, de azok elég népesek. A baromtenyésztés és a földművelés virágzók, úgy hogy a dézsma arendájáért évi 7000 frtot fizetnek. Fel lehet emelni. Ellenben *Bodrogmegyének,* ha külön veszik Bácstól, nem emelhető a portája. Mindössze $10^3/_4$ portát, vagyis körülbelűl 6000 frtot vettek le e kerületről.

Tiszán innen Abauj megye már ki kezd vergődni pusztult állapotából. Jó a földje, elég a szénája, bora úgy mennyiségre mint minőségre nézve jeles, a makkoltatásból is van haszna és terményeit jól eladhatja a Szepességben és a Hegyalján. Emelkedőben van *Kassa városa* is, mely 16 falunak ura, és sok szőlejéből és az

őrségből is húz hasznot. *Zemplénmegye* a legnagyobbakból való és nagyobbára termékeny. Itt szürik a legjobb bort, az azzal való kereskedésből, a hordók szállitásából is van jövedelme. Más megyékből valók is költenek itt szőlőművelésre. Mindezekért 1724-ben nyolczczal emelték portáinak számát. Azonban az idén kárba veszett a szüretje és így további megterhelést nem birna el. *Sáros megyének* rossz az adminisztrácziója és e miatt nyomorult az állapota, úgy hogy könnyíteni kell rajta. Könnyíteni kell *Eperjes városán* is, melynek polgárai csak házaik és földjeik jövedelméből élnek és nagyon el vannak adósodva. El van adósodva *Bártfa* is, melynek azonfelül kicsi és terméketlen a határa. *Kis-Szebennek* csak közepes a birtoka, de mint a repartició mutatja, elviseli az eddigi adót. *Szepes megyében* az adó felosztása körűl van a hiba. Különben őszi gabonája jó, vasbányái és kohói sok pénzt hoznak oda; a vásznat az ezredek itt szokták összevásárolni. Elég ha két és fél portát vesznek le róla. *Lőcse városa* szinte fuldoklik adósságainak terhe alatt; *Késmárk* ellenben, melynek tehetősek a polgárai és mely Lengyelország felé kereskedik, még valami adóemelést is elbir. *Ung megyének* egy része igen terméketlen, a termékenyebb pedig nagyon ki van téve az áradásoknak, úgy hogy csak ritkán lehet ott összegyüjteni a gabonát és szénát. *Gömör megyének* jó a földje; ahol terméketlen, a bányák és erdők jövedelme nyújt kárpótlást. Megmaradhat. *Borsod megye* nagy, termékeny, baromtenyésztése virágzó, bora jó, piacza is van Lengyelországban, a makkoltatásból is pénzel. Portáit tizzel emelik. *Heves és Külső-Szolnok* megyéét is felemelik hattal, mert jó és kiterjedt a határa, sok a szőlője, hires bort termel, nagy a baromtenyésztése s lakóhelyeinek száma és népessége szaporodik. *Eger városán* ellenben könnyíteni kell. Jövedelme csak borából van és 1724-ben, lakosai nagy számára való tekintettel, tulságosan emelték az adót. Hasonló a helyzete a *Jászságnak* és *Nagy-Kúnságnak,* melytől előbb túlsokat követeltek. *Bereg megyében* nagy az aránytalanság a teher felosztásában. Az áradások miatt is könnyíteni kell rajta. *Torna* megye valósággal nem több egy járásnál. Apró és elpusztult. *Szatmár megye* népessége többnyire nyomorult szegény oláhokbol áll, kiken *kétszeres és háromszoros katonai exekuczió sem birta megvenni az eddigi adót* és a hátralékokat. Levettek róla 6 portát. *Szatmár-Németi* elég népes, határa termékeny, sok borral, jó legelővel dicsekszik. *Nagybánya* adója is megmarad, mert borából van jövedelme. *Felsőbánya* portáinak számát ellenben felényire, 6-ra szállították le, mert előbb túlsokat róttak reá. *Szabolcs megye* Nagy-Kállóval: 1724-ben könnyítettek rajta, mert *sok jobbágya elszökött.* Többet levenni róla nem lehet, mert jó a földje, sok a szénája, biztos piacza van a Hegyalján, a salétromból, makkoltatásból és halászatból is van jövedelme. A *Hajdúvárosok* népének száma és tehetsége tizenhét év óta nagyon megapadt. De még mindig virágzó a földművelésük, úgy hogy csak egy fél portával fizetnek kevesebbet. *Polgári* községének külön portáit 1724-ben törölték, mert nem volt ott jobbágy. Azóta ismét él ott vagy 100 család, köztük ujak is. Eleinte azonban nem kell túlságosan terhelni. Ugocsa tehetségéhez képest eléggé meg van terhelve. E kerület is hanyatlik, adójának terhét 13¹/₄ portával csökkentik. Nagy emelkedést csak *Hevesben* és *Borsodban* észlelnek; a városok, Kassa kivételével, itt is majdnem mind könnyítésre szorulnak.

A régi beosztás a jelen Tiszántúli kerületnek jelentékeny részét is a Tiszáninneni kerületbe sorozta. A Tiszántúl csak *Biharral* kezdődött. Ez nagy és népes megye,

terjedelmes legelőkkel, sok borral, sűrű erdőkkel, vaddal, hallal bővelkedő. Borának piacza van Máramaros, Szabolcs, Békés, Zaránd és Arad megyékben, a Kúnságban és a hajduvárosokban, gabonáját pedig Váradra és Debreczenbe viheti vásárra. Adóemelése a legnagyobb egész Magyarországban: 24 portával fizet többet mint azelőtt. *Debreczen* városa népes, nagy baromtenyésztéssel és földműveléssel; pusztái nagyon jövedelmezők. De a tavalyi nagy tüzvész miatt terhét nem lehet emelni. Igy is 46 porta nyomja vállát, mi több mint Pozsonyé, négyszer annyi mint Pesté. Emelkedőben van *Szeged,* melynek nagy a határa és földje, halászata jövedelmező.

Az északon annyira számos roskadozó területekhez itt csak *Máramaros megye* hasonlítható. Ez a közelismerés szerint bajjal, szerencsétlenséggel, nyomorusággal teljes. Mivel a sóból való haszna is csökkent, adóját 17 portával csökkentik. *Kraszna* és *Kővár-vidéke* és *Közép-Szolnok* megmaradhatnak a régi adó mellett. *Zaránd megyének* sok a népe, a hegyeken kivül termékeny a földje, aranybányája is van, néhol még a zápór is kimossa az aranyat. Ennek adóját valamivel emelik, ellenben *Csanádét* egy portával leszállítják, mert ott nincs több mint egy mezőváros és 12 kis község. *Arad megye* egészen kimerült, és bár *Zaránd megye* több ezer forinttal segített rajta, még sem birja fizetni a reá kirótt összeget; hiába minden exekuczió. Leszállítják hát adóját 10 portával. *Csongrád* megyének portái megmaradnak. *Békését* még kettővel növelik. Bár ez a megye földesurának gondoskodásából nagyon emelkedik, többet még sem lehet reá róni, mert szokás, hogy az új falvaknak több évi szabadságot engednek.

Im, a kép, melyet a főhadi biztos jelentése Magyarország 1727-iki állapotáról nyujt. De bármennyire megbizhatók ezek az adatok, az adó kulcsa nem lehet igazságos, miután a jobbágy személyén s nem a földön van a teher. A valóság az, hogy a paraszt vállára nehezedik az összes közterhek viselése. A hadi adót egyedűl ő fizeti. A megyei közigazgatás és igazságszolgáltatás költségeit ő fizeti. Az országgyűlési követek napi díját ő fizeti s fizetheti szívesen, mert — mint látjuk — a követ urak ugyancsak gondoskodnak a terhek — szaporításáról. A követ urak szavazzák meg a koronázási ajándékot is — a paraszt zsebéből. A közmunka egészen a parasztté. Ha előfogat kell, a paraszt állítja ki. A katonát, bár bizonyára szívesebben kvártélyozna az udvarházakban és kastélyokban, a paraszthoz szállásolják, mert így rendeli a törvény. S ha legalább a törvény mindenféle szolgálatnak meghatározná a mértékét: eddig s ne tovább — de nem, a tisztviselők önkényének ki van szolgáltatva a nép — az egyiknek kedvez, a másikat meg rogyásig terheli.

Az akkori nemesség a legtermészetesebb állapotnak tartja, hogy minden jog az övé s minden teher a parasztté legyen. Szentűl hitte, — s ez a mentsége, — hogy, ha jogaiból bármi keveset ád a parasztnak s egyuttal a paraszt terheiből átvesz — az ország összeomlik, mint az olyan épület, mely alól kiszedik a fundamentumot. — A nemesi kivált-

ságokban vélték az alkotmány erejét, s a jobbágyság robotjában és a dézsmában a maguk vagyoni jólétének, gyarapodásának biztosítékait. Azt, hogy a jobbágyok felszabadításában nemcsak a jobbágynak, de a

Magyar nemes III. Károly idejében. (Egykorú kép.)

földesurnak is haszna van — nem lehetett elhitetni a nemességgel: jó száz esztendőnek kellett még elmúlni, míg erre Magyarországon rájöttek. Pedig a XVIII. század első felében már példát is láthattak volna erre,

nem nagyon messze, Csehországban, hol több földesúr fölszabadította a jobbágyait s ezek csakhamar meggyőződtek affelől, hogy a fölszabadítás után nekik is többet jövedelmez a birtok, s a paraszt is gyarapodik.

»Nem azt tartották hazafinak — írja Grünwald Béla *A régi Magyarország* czímű könyvében, — ki azt hirdette, hogy a nemesség járuljon a közterhek viseléséhez, hogy katonáskodjék, hanem azt, a ki a nemesség kiváltságainak fentartásáért küzdött, tehát oly intézményekért, melyek a nemességet fölmentették az állam terheinek viselése alól s tehát ellentétben állottak az igazi hazafiság lényegével. Ez intézmények fentartása, az irtózás minden fizetéstől és adózástól a köz czéljaira, lehetetlenné tette a nemzet fejlődését s megerősödését. E nemességet ezért — folytatja tovább — önzéssel, hazafiatlansággal szokták vádolni történetíróink. *De igazságtalanúl.* Egész korszakokban nem is sejtik az emberek, hogy más intézmények is lehessenek mint a fennállók, *annyira megszokták* s más intézmények eszméje nincs megérve sem az uralkodó, sem az elnyomott néposztályokban. A nemzeti érzületet — mondja más helyen Grünwald — elfojtja a *rendi felfogás.* A magyar nemes nagyobb szolidaritásban érzi magát a szerb, oláh, horvát vagy tót nemessel, a kiket fikczió alapján magyar nemeseknek tart, mint a magyar paraszttal. A magyar földesurak nem szeretik a magyar jobbágyot, mert *önérzetesebb,* nehezebben tűri az önkényt s ragaszkodik jogaihoz, s azért Magyarországban és Erdélyben sok helyen a magyar jobbágyot kizaklatják s elűzik s az alázatosabb, türelmesebb szlávot vagy oláhot telepítik helyére.« De a nemesség magában sem egységes, s ha a köznemes lenézi a parasztot, a köznemest meg a főnemes nézi le. A szatmári békekötés után mind több és több főnemes idegenedik el hazájától, megkezdődik a »kivándorlás« Bécsbe, a császár udvarába: tetszik nekik az udvar fénye, pompája, kellemesen érzik magokat a császári kegy jótékony verőfényében. Felejtik a magyar szót: latinul dikcziónak s németül társalkodnak, a magyar nyelvet a parasztnak hagyják. Na meg az alsóbb rendű, a bocskoros nemességnek, mely élete módjában alig külömbözött a paraszttól. A magyar urak nem veszik észre a bécsi udvar németesítő törekvését, mely nemcsak az urakat akarja németté tenni, de különös gondja van arra is, hogy a törökök kiüzése után néptelenűl maradott vidékeket idegen jövevényekkel népesítse be, lehetőleg svábokkal, s így a felső rétegtől az alsó rétegig németté tegye az egész országot. A nemesség oly vidékeken, hol a parasztság nyelve nem magyar, lassanként elszokik a magyar nyelvtől s a lakosság — oláh, tót, szerb stb. — nyelvét beszéli. »A

Főúr és köznemes a XVIII. században. (Egykorú kép).

nemesség — mondja Grünwald — csak oly vármegyékben marad meg magyarnak, melynek lakossága vagy kizárólag magyar vagy magyarral vegyes, úgy hogy azt lehet állítani, hogy a *nemességet legnagyobb részé-*

ben a nép tartotta meg magyarnak, mert tényleg mindenütt megszűnt magyarúl beszélni, a hol magyar paraszt nem volt.«

Magában a köznemesség körében is nagy a külömbség, társadalmi tekintély és befolyás dolgában. A megyei hivatalokat a birtokos nemesek foglalják le. Az armalista nemesek, kik csak nemesi czímert és levelet kaptak a királytól, de birtokot nem, adót fizetnek a megye házi pénztárába. A bocskoros nemes, ki másnak a birtokán gazdálkodik, olyan mint a paraszt; a polgári vagy urbéri telket tartó nemesek éppúgy teljesíteni tartoznak a telek után járó terheket és szolgálatokat, mint a parasztok. Törvény szerint nemesek, de az életben nem veszik nemes számba, a megyei dolgokba nincs beleszólásuk. A katonaszállásolás, a közmunka terheit ők is viselik, éppen mint a parasztok. Szóval: csak az az úr, a kinek birtoka van, s természetesen annál nagyobb úr, mennél nagyobb a birtoka.

Hogy a törökök kiűzése s a kurucz világ lezajlása után tűrhetőbb napok virradtak a népre, ez szinte magától érthető. Béke idején, ha különben nagy terheket is kell viselnie a népnek, a munkának mégis csak van némi látszatja. Az elpusztúlt, néptelenné vált területek lassanként benépesülnek s különösen az Alföldre, melynek lakossága leginkább meggyérűlt, nagy tömegekben húzódik le a felvidék népe. E mellett tervszerűen folyik az idegen lakosság betelepítése. Az 1723-iki országgyűlés, — ugyanaz, mely megalkotja a *pragmatika szankcziót,* vagyis a Habsburg uralkodó család trónörökösödési jogának a *női ágra* való kiterjesztését s Ausztria és Magyarország egymáshoz való viszonyát — elhatározza az idegen lakosok betelepítését. Ez a betelepítés azonban már a szatmári békekötés után megkezdődött s csak 1712-ben tizennégyezer főnyi német vándorolt be a Rajna vidékéről. A bécsi kormány nagy készséggel segítette elé e bevándorlásokat, még pedig azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy az idegenek elárasszák az országot a magyar faj rovására. De ebbeli czélja nem sikerűlt. Mert ugyanakkor, mikor az idegenek elözönlötték az ország délibb részeit, a magyarságnak az a része, mely a háborús időkben az ország északi részébe menekűlt, a törökök kiüzése után visszahúzódott az Alföldre, az idegen telepesek pedig, kik magyar földesurak birtokán telepedtek le, lassanként *megmagyarosodtak.* A nagyobb arányú telepítések 1720 után kezdődnek, bár a szatmári békét követő öt esztendőben már 730 új község alakúlt az Alföldön. A kamarán kívűl egyes főurak nagy buzgósággal vesznek részt a telepítés munkájában. Báró Harucker békési főispán, ki a kincstárnak adott 70 ezer forint köl-

csön fejében Békésmegye felét kapta s a másik felét is megvette 70 ezer forinttal, az egész megyét tótokkal telepítette be. Gróf Mercy tábornok németeket és francziákat telepít a temesi bánságba, melyet a bécsi kormány kiszakított Magyarország testéből. Az ország népessége ez időtájt valamivel több *két és fél milliónál* s ennek 45 százaléka (egy millió százhatvanegyezer kétszáz nyolcz) tiszta magyar, a többi német (238,471), tót vagy ruthén (454,699), szerb-horvát (108,727) és román (489,493.).

Ha sem a törzs-, sem a jövevény lakosság nem gyarapodhatik eléggé, úgy amint azt békés időkben várni lehetne, ennek a magyarázata, akármerről vizsgáljuk a dolgot: a nemességnek a közterhek viselésétől való irtózása, az abban való legcsekélyebb részvételnek a legmerevebb visszautasítása. A XVIII. századig mégis csak részt vett a közterhekben, háborúk idején a személyes fölkeléssel, sőt láttuk, hogy számos esetben meg is adóztatta magát. A XVIII. századtól kezdve visszautasít minden kivánságot, minden követelést. »Mintegy hitágazattá válik — írja Grünwald — hogy a nemesség semmi szín alatt sem járulhat a közterhek viseléséhez s hogy adómentessége a magyar alkotmány egyik lényeges alkotó resze. Ekkor jelenik meg az osztályérdek egész meztelenségében, mint azelőtt soha.«

A hadi segély — mint tudjuk — hadi adóvá változik 1715-ben s porcziókban vetik ki a népre. 1722-ben a porcziók száma 85 ezer s annak két harmadrésze ember- s egy harmadrésze lóporczió. Az emberi porcziót 4 forint 30 krajczárral, a lóporcziót 3 forinttal számítják havonként s e szerint a hadi adó összege két millió negyenezer forint, melyhez az évi deperditát, egy millió 130.935 forintot adván, az évi adó 3,170.935 forint. Ehhez járult még a katonatartás és elszállásolás. Ezt az összeget felosztják az egyes megyék közt a porták alapján, viszont a megyék a rájuk eső részt annyifelé osztják, a hány *dikája* van a megyének. A földet nem lehetett megadóztatni, mert ez nem a jobbágyé; de azt sem lehetett megállapítani, melyik jobbágynak mennyi a jövedelme, mert egyik földesúr kevésbbé terhelte meg a jobbágyát mint a másik. A telek terjedelme s minősége sem elég biztos alap az adóztatásra, — megadóztatják tehát a *vagyont.* De mi a jobbágy vagyona? A föld nem az övé. Ezt tehát nem számíthatják a vagyonához. A paraszt vagyona: a maga és családtagjainak munkaereje, a marhája, gazdasági eszközei, mindenféle ingó-bingó holmija. Ennek a vagyonnak az egyes részeiből csinálták a *dikákat,* az adóegységeket, ilyenformán: két igás ökör — egy dika, négy ló — egy dika, négy tulok — egy dika, tizenhat sertés

— egy dika és így tovább. Felszámítják az emberi munkaerőt is, pl. két munkabiró fiú egy dika. Már most a hány ilyen dika van a jobbágy vagyonában, annyiszor fizeti azt az összeget, melyet a vármegyén egy-egy dikára megállapítottak.

De nem elég, hogy a jobbágy pénzben megfizeti a ráeső hadi adót. A várőrségnek a megyék beszolgáltatják a kenyérnek való buzát s ezt a kincstár mérőnként fél forintban számítja. Már most, ha a buza ára magasabb, a megye köteles a jobbágynak az árkülönbséget megtéríteni, illetőleg a fél forintot is, az árkülömbséget is beszámítja az adójába. De honnan téríti meg a megye a jobbágynak ezt az árkülömbséget? A *házi pénztárból.* Ki adózza a házi pénztárt? A *jobbágy.* Tehát a jobbágynak a saját maga pénzéből térítik meg a fél forinton, a buza megszabott árán felül eső összeget! (Ezeket az így megtérített összegeket nevezik deperditáknak.) De még itt nincs vége. A katonaságnak azt a részét, mely nincs a várakban, a parasztoknál szállásolják el. A katona napi zsoldja öt krajczár. Ebből az öt krajczárból kenyérre s általában élelemre *két krajczárt* számít a kincstár: ennyit térít meg a szállásadónak élelmezés fejében! Fával, világítással ingyen köteles szolgálni a kvártélyos gazda. Egy ló tartásáért novemberben, és deczemberben három forintot térít meg a kincstár a szállásadónak, illetőleg számit be az adójába, a többi téli hónapokban már csak két forintot. Ha a jobbágy ennél több érő szénát adott, a mint hogy sem a két, sem a három forint nem is volt elég, a különbözetet ismét a házi pénztárból térítették meg, vagyis — a jobbágy pénzéből.

A bécsi udvar állandóan arra törekszik, hogy a földbirtok legyen az adó alapja, mert minden más alap megbízhatatlan, de a nemesség ellentáll e törekvésnek, s midőn az 1729-iki országgyűlésen napi rendre kerül ez a kérdés, többen tüntetőleg ott hagyják az országgyűlést. Az udvar végre is megnyugszik abban, hogy az adó a jobbágy személyének s nem a földnek a terhe, az országgyűlés pedig a hadi adónak harmadfél millióra való emelésével elégíti ki az udvart, — a jobbágyok zsebére. Tényleg a nemesség, ha nem is igazságos, de jogos alapon áll, mert a jobbágyteleknek ő a tulajdonosa, s ha a közjog szerint a nemes nem fizet adót, a jobbágytelket sem terhelheti adó. A mint hogy a nemesi birtok értékét nem is a terület, hanem a jobbágyok száma után itélték meg. A jobbágy a nemesi birtok igazi jövedelemforrása. Ez a jövedelem-forrás nő vagy apad, a szerint amint a jobbágy egyik helyről a másikra költözik. Néhol nagy területek maradnak pusztán, nincs a ki mívelje, tehát nincs is, aki

adót fizessen róla, mert a földesúr, ha birtokához csatolja is az üresen maradt jobbágytelket, nem adózza. Feloldja ez alól az ő ősi kiváltsága.

Természetesen, ez az adóalap, mely tisztán a jobbágyok személyén, a jobbágyok ingó vagyonán nyugszik — ingadozó valami. Csak megközelítőleg sem lehet igazságos. A dikának nevezett adóegység sem volt egyforma, mert míg például Aradmegyében 40, — Barsmegyében 36 denár tett egy dikát. Viszont az így bizonyos összegben megállapitott dika alá már pld. Békésmegyében 56 hold, Árvában két hold esett; Nyitrában 24, Szabolcsban 2 cseléd. Somogyban a haszonbérből 600 forint után fizettek egy dikát, Szatmárban 10 forint után. Verőczében 20, Mármarosban fél ökör volt egy dika. Vagyis, a mennyire lehetett, figyelembe vették a helyi viszonyok különbségét, a jobbágyok vagyoni állapotát. Néhol túlságosan megterhelték a jobbágyot, másutt meg könnyítettek a dolgán. A megyei tisztviselőknek, kik mind földesurak, gondjuk van arra, hogy a saját jobbágyaikra mennél kevesebb adó essék — akinek meg nem volt befolyásos földesura, az nyögött a túlságos adóteher alatt, ha csak vesztegetéssel nem segített magán. De ha egyes földesurak a saját jobbágyaik adóterhén könnyítettek, valóképen a maguk érdekében tették ezt: annál jobban kihasználhatták a jobbágy munkaerejét. Az 1715-iki törvény ugyan a megyei tisztviselőkre bízza a jobbágy védelmét s az 1723-iki meg egyenesen kötelességévé teszi a megyei tisztviselőknek, hogy a jobbágyot megvédjék, ha netalán a földesurak többet követelnének, mint a mennyi az urbéri szerződés szerint megilleti: ám ezekben a törvényekben nem nagy haszna volt a jobbágyoknak, hisz a tisztviselők mind földesurak is voltak egy személyben, s magától érthető, hogy nem szolgáltattak igazságot saját maguk ellen. Viszont el kell ismernünk, hogy a földesurak is erősen megérzik az elmult zavaros idők következéseit. A kuruczvilág lezajlása után megmozdul a jobbágyság az ország minden részében s különösen nagy tömegekben tódul a néptelenné vált Alföldre, hol jobb sorsot remélhetett. Általános a panasz országszerte, hogy a jobbágyok elszökdösnek s azok a földesurak, a kikhez mennek, nem adják vissza. Erdélyből is ezrével szökdösnek át a töröktől visszahódított temesi bánságba. Az 1715-iki törvényczikk szigoruan tiltja a szökevény jobbágyok befogadását, de a törvénynek nincs hatása, a jobbágyot a könnyebb élet reménysége más vidékre csalja, a szigoru büntetések sem tudják visszatartani, hogy meg ne próbálja sorsa javítását. Annál szomorúbb a sorsa azoknak a jobbágyoknak, kik nem szöknek vagy nem szökhetnek el: ezek viselik az elszököttek terhét

is, robotban és állami adóban egyaránt. Azaz viselnék, ha tudnák. Közös érdeke tehát királynak és földesurnak, hogy az ide-oda való költözködést megakadályozzák. Ezen kívül a földesurak azt szeretnék, hogy a cselédek és napszámosok bére mennél alacsonyabb legyen. E végből azt akarják, hogy a megye állapítsa meg a cseléd és a napszámos bérét; nemkülönben, hogy a cselédek ujévkor és ne Szent-György napkor szegődjenek el, vagyis közvetlen a mezei munka előtt, mikor nagyobb bért követelhetnek. Kivételt csak a juhászokkal tesznek, kik régi szokás szerint Szent Mihály napján szegődnek el. Szóval: a földesurakban megvan a »jó szándék« mentől kevesebbet fizetni a cselédnek, a napszámos embernek s mentől többet követelni a jobbágytól. A király jól látja ezt s ugyanakkor, mikor az állami érdek is azt követeli, hogy a jobbágyságot korlátozza a szabad költözködésben, minden alkalommal emberséges bánásra inti a földesurakat, s mert sűrű panaszok jutnak fel a trónhoz az elnyomott, zsarolt jobbágyság részéről, utasítja a kanczelláriát, hogy gondoskodjék a földesuraik ellen alaposan panaszkodó jobbágyok pártfogásáról, »mivel lelkiismereti és királyi kötelesség a nyomorult nép megoltalmazása«. Földesur és jobbágy közt vége-hossza nincs a pörlekedésnek, huza-vonának s különösen a szabadságharcz idejében elmaradt tartozások erőszakos behajtása okoz sok keserüséget. A nemesi birtoknak óriási tömege új földesurak kezére kerül már a kurucz világ idejében s még inkább a kurucz világ után s a szegény jobbágyon oly tartozásokat is követel az új földesur, miket a réginek megfizetett. Az idegen, az »új földesurak«, elárasztják az országot. A kincstár által hűtlenség czímén a Bocskay, Thököly és Rákóczy idejében s közvetlen a Rákóczy-féle szabadságharcz után lefoglalt birtokok a »hű szolgálatok« fejében vagy potom áron német és magyar labanczok kezére kerülnek s számtalan per támad a hűségre tért kuruczok és a labancz urak között, kik már beültek volt a nekik adományozott birtokba. Az új földesurak, a német urak, kiknek jó része nem is lépett az ország földjére, az adományos vagy potom áron kapott uradalmakat nem is látta, gyarmatnak nézték Magyarországot, gazdatisztek és bérlők kezére adták az uradalmakat, kik aztán kényük-kedvük szerint zsarolták a jobbágy, a zsellér népet. Mindazonáltal a jobbágyság az ország némely vidékén gyarapodik ez időben. Egy akkori földesúr azzal dicsekedett, hogy neki ezer jobbágya van, a kik mind külön-külön képesek lefizetni ezer forintot készpénzben. De ez a gyarapodás éppenséggel nem mondható általánosnak s a »csöndes évek« sem mulhatnak el parasztlázadás nélkül. A rácz Péró kapitány nevéről nevezett lázadás, mely 1735-ben tör ki, valóképpen a magyar parasztok

lázadása a melynek kitörésében némi része lehetett a megujult vallási villongásoknak is, az igazi ok azonban: a jobbágyság súlyos anyagi helyzete. Azokban a vármegyékben, hol e lázadás dühöngött, nevezetesen Békés-, Arad- és Biharmegyékben, a *birtok nehány kézben halmozódott össze* s a parasztok harcza valóképpen: harcz a *latifundiumok* ellen. A lázadás elfojtása után tartott vizsgálatból kiderült — így szól a minisztertanácsnak 1736 márcz. 11-én kelt jelentése — hogy bár a lázadás vezérei »a haza és a vallás szabadsága s az özvegyek és árvák érdekében írtak is leveleket, mégis csak oly okok idézték elő a zavargást, hogy a só mázsájának ára 2 frtról 3 forintra emelkedett, hogy az adó nagy s hogy a földesurak és a bérlők zsarolásai s követelései türhetetlenek«.

Mielőtt azonban e lázadás lefolyásával megismertetném az olvasót, tudni kell, hogy kiknek a kezén volt a föld e vármegyékben. Békésvármegye csaknem egészen Haruckern János György báróé volt, ezé a hadseregnek való szállitásokból meggazdagodott jövevényé. Idegen gazdatisztekkel árasztotta el birtokait s ő lévén a megye főispánja, a néptől behajtott közadók nagy részét saját birtokainak a beruházásaira, fölszereléseire fordította. Nagyobb birtokos volt még a megyében Löwenburg János Jakab gróf, — a ki birtokait a Rákóczy-féle szabadságharcz leverésében szerzett érdemeiért kapta — és Száraz György báró. Ennek a birtokán, a szentandrási uradalmon, melyen bérlők gazdálkodtak, tört ki a lázadás. Aradmegyében *Rinaldo* modenai herczeg volt a legnagyobb birtokos. Az ő uradalma 600 ezer hold volt s ennek a kormányzásával a német Edelspachert bizta meg, ugyanazt, ki egyben bérelte a kamarának Aradmegyében lévő birtokait is. A mellett, irja Márki Sándor *Péró lázadása* czímű értekezésében — *Consbruck* főispán Edelspachert tette meg 1735-ben magának a megyének adminisztrátorává is. S mert a nép nyomorult állapota ekkor még nem engedte meg rendes tisztikar alakítását, a megyei és a földesuri hatalmat ellenőrzés nélkül gyakorolta egyetlen egy ember. Hatalmát növelte, hogy a modenai herczeg uradalma csaknem kivétel nélkül magában foglalta Zarándmegye legszebb két járását, a zarándit és a borosjeneit, Zarándmegyében is tehát az ő szeszélyétől függtek a jobbágyok, sőt döntő szava volt a megyei ügyekben is. A bérlők és a földesurak tisztjei szedvén be sok helyen a közadót is, ez gyakran elsikkadt a beszedők kezén, minek az a következése, hogy a közpénztár sem kap pénzt, a szegény népen meg összetorlódik a sok adóhátralék. A helytartó tanács jól látta e félszeg, tarthatatlan állapotokat s 1735-ben kérte is a királyt, hogy Zarándnak Araddal határos részeit Aradmegyé-

hez csatolja, de nemcsak ezt, hanem hogy az Arad- és Zarándmegyékben levő kincstári jószágok egy részét adják el egyeseknek. Nyilvánvaló, hogy a helytartó tanács az oktalanul összehalmozott nagybirtok eldarabolásában, tehát helyes uton, keresi a nép bajainak orvoslását. Az egészséges eszme azonban — eszme maradt, nem vált valóvá.

Csanádmegyében is a nagybirtok volt a lázongás oka. Starhemberg volt a legnagyobb birtokos. »Ha ehhez vesszük — írja Márki Sándor — hogy a Maros jobb és a Fejér-Körös bal partja közt elterülő vidéken egymást érték a rácz nemzeti katonák szállásai, könnyen kiszámíthatjuk, hogy a Péró és Vértesy (a magyar parasztok egyik vezére) lázadásából érintett mintegy tizenegyezer négyszög kilométernyi területből körülbelül 90 százalék tartozott a kincstár *s még több, jobbára külföldi* származású földesúr alá s alig 10 százalék esett a kisbirtokosokra. Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni, hogy az erdélyi fejedelmek idejében ennek a tizenegyezer négyszög kilométernyi területnek *csaknem kizárólag kisbirtokosok* voltak a gazdái, kik vitézségök, szolgálataik s megtakarított pénzecskéik fejében, adomány czímén s többnyire armális kiséretében, kapták földeiket. Az utolsó török háború (1718) után az ujszerzeményi bizottság mindegyiket fölszólította a maga tulajdonának igazolására. Egyes kisebb nemesi családok vissza is kapták jószágaikat, a legtöbb városra és helységre azonban egy-egy hatalmasabb földesúr tolta föl magát. Például Sarkadot, mely a lázadásban erősen részt vett, éppen ezekben az időkben pörölte a Rhédey-család, míg a Vizessyek pör nélkül is földesuraknak tekintették magokat. De más baj is volt. Sarkadon I. Rákóczy György, Nagy-Szalontán pedig Bethlen Gábor tömegesen nemesítette meg a lakosokat. Ezeknek az ivadékai most minden földesúri jogot magoknak követeltek az újabb beköltözőkkel szemben, kik nemeseknek vallván vagy bizonyítván magukat, nemesi jogokat akartak gyakorolni új lakóhelyükön szerzett földjeiken s házaikban. Szalontán össze is verekedtek a törzsökös és a jövevény hajdunemesek s fölégették egymásnak házait, Sarkadról pedig elkeseredve vándorolt ki nehány család.«

Majd így folytatja Márki: »Akkor is kitünő földmívelők és baromtenyésztők hirében állottak annak a vidéknek (Békés, Arad, Bihar, Csanád) magyar lakosai, de a mi csekély pénzt szerezhettek, mindjárt adóba vagy a földesurnak kellett adniok. Nem lévén aki terményeiket megvegye, természetben szerették volna leróni az ország, a megye s uradalom iránt való tartozásaikat, de így nem fogadták el, mert magok sem értékesíthették. Anyagi helyzetük valóban sulyosabb volt mint a Dózsa-korabeli parasztoké,

a nélkül hogy földesuraik vagy szolgabiráik jobban zsarolták volna őket.« Magánosoktól és a kincstártól görögök és örmények kibérelték a végtelen legelőket potom áron s a külföldi marhakereskedők egyenesen a hely szinére jöttek a dús legelőn hízott marhákért. Természetesen, ezek az örmények és görögök, miután kevés bért fizettek a legelőkért, olcsóbban is adták a marhát a kereskedőknek, de ugyanakkor potom áron is vették és vehették a szegény parasztól az eladásra szánt marhát. »A lázadás valóban az ily bérlők kezén levő Szent-Andráson és vidékén tört ki s a marhakupeczek kifosztásával, barmaik elhajtásával kezdődött.«

Az anyagi helyzettel való elégedetlenség tehát a lázadás igazi oka, s nem a vallási üldözés, ámbár éppen 1735-ben hagyta meg a helytartó tanács Békés megyének, hogy a hol a kálvinistáknak és lutheránusoknak régebben nem volt szabad vallásgyakorlatuk, akadályozza meg őket templomok építésében s a görög-keletieknek se engedje meg, hogy új helyeken templomokat építsen. A vallásszabadság korlátozása csupán kedvező alkalom volt azoknak a magyar parasztoknak, kik a lázadás élére állottak, a görög-keleti hiten levő szerbekkel való szövetkezésre. Mert tudnunk kell, hogy a bécsi udvar komolyan tervbe vette a görög-keleti vallásnak a római katholikus vallásba való olvasztását, mely törekvésben a szerbek nemcsak vallásuknak, de nemzetiségüknek is halálos veszedelmét látták. Ehhez járult a szerb parasztságnak rohamosan rosszabbodó anyagi helyzete. Ezt a népet közvetlen a török kiűzése után telepítette le a bécsi kormány, mint határőrséget. Jelentékeny kiváltságokban részesültek, míg hasznukat vélték vehetni a török esetleges beütései ellen s míg tényleg hasznukat is vették a Rákóczy-féle szabadságharcz leverésében. A kurucz világ lezajlása után azonban rossz napok virradtak e betelepített népre. Sorsuk közös lett a magyar jobbágyéval. Erőszakosan térítették át a katholikus hitre s mind nyilvánvalóbbá lett a bécsi udvar abbeli törekvése, hogy hitüktől is, nemzetiségüktől is meg akarja fosztani, a mellett, hogy folyton nagyobb és nagyobb adókkal terheli. A pohár csordultig telt, midőn a bécsi kormány Jovanovics metropolitát megnyerte a czéljainak s ez a Belgrádba 1734-be egybehivott szerb határőrtiszteket és papokat — egy heti dinom-dánom után — egyenesen felszólította, hogy fogadják el a katholikus vallással való uniót. Ezen a gyűlésen jelen volt *Szegedinácz Péró,* a nevéről nevezett lázadás vezére is. A metropolita felszólítása mértéktelen haragra lobbantotta a jelenvoltakat, hevesen tiltakoztak az egész terv ellen, s oly fenyegetően viselkedtek, hogy a metropolita jónak látta átmenekülni a török földre s onnét került vissza Bécsbe, hogy az udvart meggyőzze a tervezett

politika helytelenségéről. A gyűlésen jelen volt tisztek közt Szegedinácz Jovanovics Péter, népszerű nevén: *Péró*, egy galambfehér hajú, övig érő szakállas kapitány volt az, ki legerősebben szívére vette a bécsi udvar veszedelmes politikáját. Mint afféle határőrtiszt, Pécskén lakott saját házában, s Fecskésen, mely most a mezőhegyesi uradalomhoz tartozik, szép gazdasága is volt. Az ő családját, talán a nagyapját, százhatvan társával még Rákóczy Zsigmond telepítette le Arad városban és környékén 1607-ben, meg is nemesítvén a letelepített katonákat. A törökök kiűzése után a kormány a régi rácz lakosságot újabb rácz telepítvényesekkel gyarapította s Aradot tette e rácz nemzeti katonaság főhelyévé. Mikor aztán 1703-ban végképen szervezték a határőrséget, Péró a pécskei kapitányságot kapta, száz lovassal, ugyanannyi gyalogossal és tizennégy tiszttel. Bármennyire bántotta Pérót a bécsi udvarnak a ráczok iránt mutatott hálátlansága, talán soha sem jut eszébe a nyilt lázadás, ha erre a *magyar parasztok* nem ösztökélik. Magyar parasztok, nevezetesen a békésmegyei szent-andrási parasztok neszelték meg, hogy az öreg rácz kapitány békétlenkedik, ezeknek az egyszerű embereknek az agyában villant meg a gondolat, hogy a magyar és rácz parasztok, kik egyformán nyögnek a súlyos terhek alatt, egyesülhetnének az urak ellen — Péró vezetése alatt. A szent-andrási parasztok, úgy látszik, Péró mindenesétől, egy Matulay Pál nevű volt kurucztól értesültek Péró békétlenkedéséről, ez talán példálózgatott is a parasztok előtt, hogy, ha még egyszer kurucz támadás lenne, Péró is a magyarokkal tartana s nem ellenök, mint Rákóczy idejében. Tudnunk kell még ehhez azt is, hogy a nép még mindig várta Rákóczyt. Szájról szájra járt a hír, hogy Rákóczy haza jő Törökországból s újra kitűzi a szabadság zászlaját. Ezt a hiedelmet elősegítette az a körülmény is, hogy Károlyi Sándor, a volt kurucz vezér, most már cs. kir. altábornagy, éppen ekkor toborzott — a nép hiedelme szerint — Rákóczy számára. Egy *Sebestyén* János és egy *Szilassi* István nevű szentandrási ember, mind a kettő volt kurucz: ez a kettő kezdett járogatni Péró házához s alkudoztak vele. Nem Péró; de ez a két paraszt tehát, a ki elveti a lázadás magját. Ők biztatják fel Pérót, s az egyszerű parasztok beszédének oly nagy hatása van Péróra, ki különben maga is írástudatlan ember volt, hogy a a hatodik, hetedik látogatásnál »égre emelte mind a két kezét, földre tette a sapkáját s úgy esküdött meg, hogy Isten ne legyen az ő Istene, ha ezentúl egyetlen egy háromszögletű (német) kalapot is tisztelne. Csak támadjanak fel a magyarok, ő a ráczokkal készen áll s védi őket utolsó csepp vére hullásáig.« Megállapodnak, hogy Péró lesz a tábornokuk, s

A szent-andrási népgyűlés 1735. április 27-én.

koldus ruhában követeket küldenek az öreg Rákóczyhoz: jőjjön haza, legyen újra vezérük és fejedelmük. Mikor Sebestyén és Szilassi Pérót teljesen megnyerni hitték ügyüknek, közölték e tervet a szentandrási néppel, mely kapva kapott a kuruczvilág feltámadásán. Most már elindultak, faluról-falura jártak, s toborzották szép csöndben a parasztokat. A vezetők, Sebestyén és Szilassi, a karácsonyi ünnepekre átmentek a biharmegyei Sarkadra is, s itt Sebestyén sógoránál, Szücs Istvánnál tartottak gyűlést, melyre négy megbízhatóbb embert hívtak meg: Domján Miklóst, Tokai Györgyöt, Kovács Jánost és Szücs Andrást. Ezek azonban bizalmatlanúl fogadták a rácz szövetséget. Azt mondták, hogy a ráczok a kurucz háborúban is szavukat adták s még is elhajtották a marháikat: ők nem biznak Péró esküjében. Erre Sebestyénék megigérték, hogy még egyszer beszélnek Peróval. Haza felé mentökben meglátogatták dobozi és békési ismerőseiket is, s még az útból visszaüzentek a sarkadiaknak, hogy ne féljenek — Péró velük van. Pedig Péró még akkor sem gondolt komolyan a lázadásra, jóllehet újra megesküdött a szentandrásiaknak. Annál komolyabban vették a lázadást a parasztok. Tavaszszal már mozgolódott a nép, s mert Károlyi tábornagy is folytatta a toborzást, mind erősebbé lett a hit a kurucz világ feltámadásában. A csabai előljáróság el is fogatott egy Török Péter nevű embert, ki borközi állapotban, többek jelenlétében Károlyi toborzásáról beszélt s a ki maga is, mint afféle régi kurucz, toborzani kezdett. Érdekes, amit ez a Török Péter egyik régi bajtársának, Nagy Györgynek, ez alkalommal mondott:

— Te se vonakodj — biztatta ezt — Isten úgy segéljen, zászlótartóvá teszlek. Hiszen úgy özönlenek a hadi népek, mint a hogy a fű nő. Kell is, mert nagy kavarodás tör ki rövid időn. Azt szeretném — mondá tovább — hogy mikor az urak megfutnak, úgy szaladjanak, hogy a szekerekből kiesett gyermek elvesztését is csak két mértföldnyi vágtatás után vegyék észre!

Most már itt volt az ideje, hogy vagy nyiltan föllépjenek vagy egészen elhallgassanak. Péróval újra meg újra megigértetik, hogy velük tart s Péró csakugyan tapogatódzni is kezd a tiszttársai között. De az első tapogatódzása is balúl üt ki. Strba János nagylaki kapitány előtt tárja fel először a készülő lázadás titkát, ez azonban szörnyűködve fogadja a hírt s megfenyegeti Pérót, hogy megy Aradra s följelenti a dolgot a tábornoknak. Erről azonban lebeszéli Strbát, aki meg is esküszik, hogy hallgatni fog.

— Mi lesz feleségeinkből, gyermekeinkből, jószágunkból? — kérdezte kétségbeesetten Strba.

— A miatt ne aggódj, válaszolt Péró. *Nemességet, pusztákat, halastavakat, földeket* igértek nekünk, ha velük tartunk.

Tehát a magyar parasztok igértek Pérónak és a ráczoknak minden jót s nem megfordítva. Ebből is látszik, hogy ők, a magyar parasztok a lázadás megindítói.

A második kapitány, akivel Péró beszélt, Sevics György volt, az aradi ráczok vén kapitánya. Ez készségesen megigérte, hogy csapatjával csatlakozik a lázadáshoz, csak kitörjön. Strba is, úgy látszik, meggondolkozott — ő is megigérte Pérónak a csatlakozást.

A szentandrási vezetők mind sűrűbben érintkeznek, tárgyalnak Péróval, a nép is, mikor hirét hallotta, hogy már több rácz kapitány tart velük, megmozdult. Legfőbb reménységük azonban Rákóczy hazajövetelében volt. Várták epedve, szívszorongva. Sejtelmük sem volt arról, hogy az »öreg Rákóczy« épp ez időben húnyta szemét örök álomra: 1735. április 8-án. A szentandrási vezetők a legjobb reménységgel voltak eltelve. Képzeletükben már látták az egész ország népének megmozdulását. Április havában, az isten tudja már hányadikszor, ismét ott vannak Péró házánál s jelentik, — olvassuk Márki említett értekezésében, — hogy velük tart már az egész kunság. Dunán innen és Dunán túl fölkél az egész ország népe. Még Erdély is. Mert — mondák a szentandrásiak — míg azelőtt 2 frton adták a só mázsáját, most 3 magyar forintot vesznek érte. De ezt még elszenvednék, sőt a császári adót is elviselnék. A földesurak és bérlők zsarolásai azonban tűrhetetlenek. Azért akarnak háborúskodni a *földesurak,* az országban lakó *németek* és mindenki ellen, aki csak ellenáll.

— De király és urak nélkűl nem lehettek el, jegyezte meg Péró.

— Ha az egész ország feltámad, majd keresünk mi magunknak királyt. Ha pedig Rákóczy hall a dologról, bizonyosan bejő hozzánk!

Igy reménykedtek a szegény emberek, mikor Rákóczy már idegen földben pihent . . .

Péró ez alkalommal két biztosító levelet iratott az ő iródeákjával Matulay Pállal: az egyik általánosságban szól a mozgalom vezetőihez, melyben biztosítja hűségéről s kéri, hogy csak adjanak hírt neki, hadd tudja, mihez tartasa magát; a másik levél Vértessinek szól, ki ez időben Szentandrás bírája volt, s ebben arról értesíti, hogy ő készen van a marosmelléki ráczsággal, de Vértessi azon legyen, hogy mentől hamarább Erdőhegyre menjen a vele összegyűlt néppel, a honnét majd együtt indúlnak. Mindkét levél végén megjegyzi azonban, hogy a levelet *égessék* el.

E levelek vétele után a lázadás megindítói április 27-én gyűlést tartanak Szent-Andráson. Mintegy hetvenen gyűltek össze különböző falukból, nevezetesen Sarkadról, Dobozról, Turról, Békésről, Öcsödről, Erdőhegyről, Karczagról, Madarasról s a Kunságból is.

Sebestyén és Vértessi beszéltek az egybegyűltekhez, elésorolván a nép súlyos terheit. Elmondták, hogy jő Rákóczi, már ott is van a lengyel határon, ő majd megszabadítja az országot. Addig is fogjanak fegyvert Péróval, a földesuraknak ne adózzanak, ne szolgáljanak. Gyűlés után követségbe küldték Péróhoz Bartha Istvánt, Bercsényi volt fegyverhordozóját, Szántó Mihályt és Kovács Jánost, azzal az üzenettel, hogy készüljön, mert a kuruczok már fölkeltek. A gyűlésre megjelentek közt pedig felhívást osztottak ki, hogy azt utközben oszszák szét a falukban. Ez a felhívás így szólt:

> Isten áldja meg kegyelmeteket, édes uraimék!
>
> Amit régtől fogva várt a szegény magyar, már Isten a sok özvegyek és árvák könyörgését meghallgatta, mert *igaz kurucz világ* van és mi is igaz kuruczok vagyunk. Azért mindent félretévén, özvegyekért, árvákért s nemes vallásunkért most szolgáljunk.

Ugyan e gyűlésen *vörös* posztóból három zászlót készítettek s e zászlóknak hűséget esküdtek. Vértessi bírót megtették őrnagyuknak, Sebestyént a lovasok, Kenderesi Pap Gáspár dobozi lakost a gyalogosok kapitányának. És ezzel megkezdődött a lázadás, mint rendesen, rablással.

Mindenek előtt fegyvert s lovat kellett szerezni azok számára, akiknek nem volt. Először is a falubeli bérlő házát rabolták ki s úgy indultak vagy százan Szent-Andrásról s a Körös balpartján délkeletnek haladva, Békés- és Csongrádmegye határán ütöttek tábort, a *Kákafok* zsombékos vidékén. Itt töltötték az első éjszakát. Hajnalban fölkerekedtek s Csabacsüd pusztán a heti vásárra utazó *Hász* magyar-óvári marhakereskedőt és *Frumek* győri mészárost kirabolták. Amattól 3000, emettől 4000 forintot vettek el, lovaik közül a szebbeket megtartották s egyben — írja Márki — kijelentették hogy »ők nem tolvajok, hanem valóságos kuruczok«. Ugyanígy tettek a vásárra menő emberekkel, kik nem csatlakoztak hozzájuk. Ám reggeltől estig már ötszázra szaporodtak s most már négy zászló alatt vonultak tovább: két vörös, egy zöld és egy sötétkék zászló alatt. A nép megmozdúlt itt is, ott is s a vezetők a 7000 forint rabolt pénzből már előpénzt is fizethettek, még pedig fejenként 2 frt tíz krajczárt.

Közben a küldöttek Pécskére érkeztek Péróhoz, őt azonban nem találták otthon. Helyette a fia, Mihály deák fogadta. Ezt a találko-

zást igen érdekesen írja le Márki Sándor már többször említett könyvecskéjében.

Mihály deák csudálkozva kérdezte tőlük, mit akarnak ilyen fegyveresen.

— Apádat keressük, szólt Bartha.

E pillanatban Péró nélkűl hajtott be az aradi kocsis és hírül hozta, hogy három napnál, május elsejénél hamarább nem is jöhet haza a kapitány.

Mihály deák vacsorát adott nekik.

— Mondd meg apádnak, szólt Bartha, hogy itt voltunk, s hogy a kuruczok már fölkeltek.

— Jól tették, ha fölkeltek, jegyezte meg Mihály deák. Apám úgy is bosszankodik, mert munkásokat kér tőle a tábornok a Maros tisztítására. De majd *más* munkásokat küldünk mi oda!

— Hát az apád készülődik-e már?

— *Nem igen biz' az,* felelt az őszinte fiú. De ha csakugyan ő lesz a generálisotok és ha veletek tart a mi nemzetünk, úgy Aradon most alkalmasint a többi kapitányokkal alkudozik.

Ezzel a küldöttek megköszönték a vacsorát s haza vágtattak Szent-Andrásra.

Szilassit, úgy látszik, megdöbbentette ez a sikertelen követjárás. Hajnalban harmad magával ő maga pattant lóra, hogy Péróval beszéljen. De ő is csak Mihály deákot találta otthon, azt is nagyon rossz kedvben. Sürgetve kérdezősködött, mikor jön haza a kapitány, mert a kuruczok már fölkeltek.

— Igazán fölkeltek? — kérdezte gúnyosan a legény.

— Igazán.

— Hát akkor hajnalban mért hajtották el több lovunkat a ménesből? — támadt reá Mihály deák.

Szilassi, ki egy kicsit ittas volt, erre szidni kezdte Matulait, a deák pedig, föltűnéstől tartva, fölszólította őket, hogy vonúljanak vissza az istállóba. Tapasztalatlan eszét azon járatta, mit csináljon velük: elzárja-e vagy szabadon bocsássa őket. Utoljára is úgy gondolkozott, hogy, ha elzáratja, de apja csakugyan velök tart, apját keverheti a bajba; ha pedig szabadon ereszti a követeket, az ő baja gyűlhet meg. Azt mondta nekik, hogy menjenek a pokolba s ne ácsorogjanak itt.

Szilassi megrettent, de meggyőzni iparkodott a fiút, aki szemére vetette, hogy csak olyan kóborlók biz' ők, kiknek nincsen sem királyok, sem fejök.

— Ne törődj te ilyesmivel, csitította Szilassi. Majd lesz nekünk királyunk.

— Kicsoda? kérdezte gúnyosan a deák. Talán Rákóczy?

— Majd elválik rövid időn! — dörmögte Szilassi és nyergelt, de olyan izgatott volt, hogy helyette Mihály deáknak kellett fölkantározni és nyergelni a lovat.

»Ez volt az egyetlen segítség, amiben a ráczok a fölkelőket részesítették« — fejezi be Márki az érdekes jelenet leírását. Valóban ez és nem több.

Május elsejére mondotta volt az aradi kocsis, hogy Péró haza jön: e napon tehát Kovács János és Bartha István ismét Péróhoz indúltak. Útközben három rácz katona szegődött hozzájuk, összebarátkoztak s a magyar küldöttek elmondták ezeknek, hogy mi járatban vannak. A bolond magyar nyiltszívűségnek meg is adták az árát. Csak addig tartott a barátság, míg egy csapat rácz katonával nem találkoztak: ezek közre fogták Barthát és Kovácsot s egyenest Aradra vitték. Itt a parancsnok vallatóra fogta őket s meg is vallottak mindent. Péró csakugyan Pécskén volt ez nap s már parancsot is kapott volt a tábornoktól, hogy a rácz katonákkal indúljon a lázadók ellen, kik már ezalatt katonailag szervezkedtek. Volt is már kisebbszerű összeütközésük rendes hadseregbéli csapattal s szinte elfogták a békésmegyei alispánt is, mikor éppen az urakkal a lázadás felől tanácskozott. Péró május 3-án jelentkezett a tábornoknál, ki igen szívesen fogadta, sőt ebédre is marasztotta. De Péró nem maradt ott ebéden, azzal mentette ki magát, hogy Tököli Ránkó kapitányhoz hivatalos ebédre. Ez a Tököli Ránkó fia volt annak a Tököli (Tekelija) Jánosnak, ki Rákóczi ellen harczolt. Ő maga elégedetlen volt, mert lassan haladott előre a katonaságnál. Erre számított Péró. Az volt a terve, hogy csapataival éjnek idején megtámadja Aradot, Ránkó pedig fegyverezze le bent a várban a német őrséget s nyissa meg a kaput. Ellenben Ránkónak máson járt az esze. Színleg Peróval tartott, valójában a lázadást kedvező alkalomnak tartotta, hogy kitüntesse magát annak a leverésében.

A tábornok hagyta, hogy Péró csak menjen Ránkóhoz, s míg Péró és az ott összegyült kapitányok a vár feladásán tanakodtak, bezáratta a vár kapuit, hogy Péró ne menekülhessen ki. Épp javában tanakodtak, midőn Péró egyik cselédje ijedten rontott be s jelentette, hogy a tábornok mindent tud és elzáratta a vár kapuit, Péró e hírre felugrott a terített asztaltól, szaladott ki az utczára, hol készen várt reá négylovas kocsija.

Egyenest a városba nyiló északi kapuhoz hajtatott, itt azonban útját állotta az őrség, kiszállították kocsijából s a tábornokhoz vezették. Nyomban elzáratták Pérót — a többi kapitány pedig tisztára mosta magát, és hogy ártatlanságukat bizonyítsák, erélyesen készülődtek a lázadás leverésére.

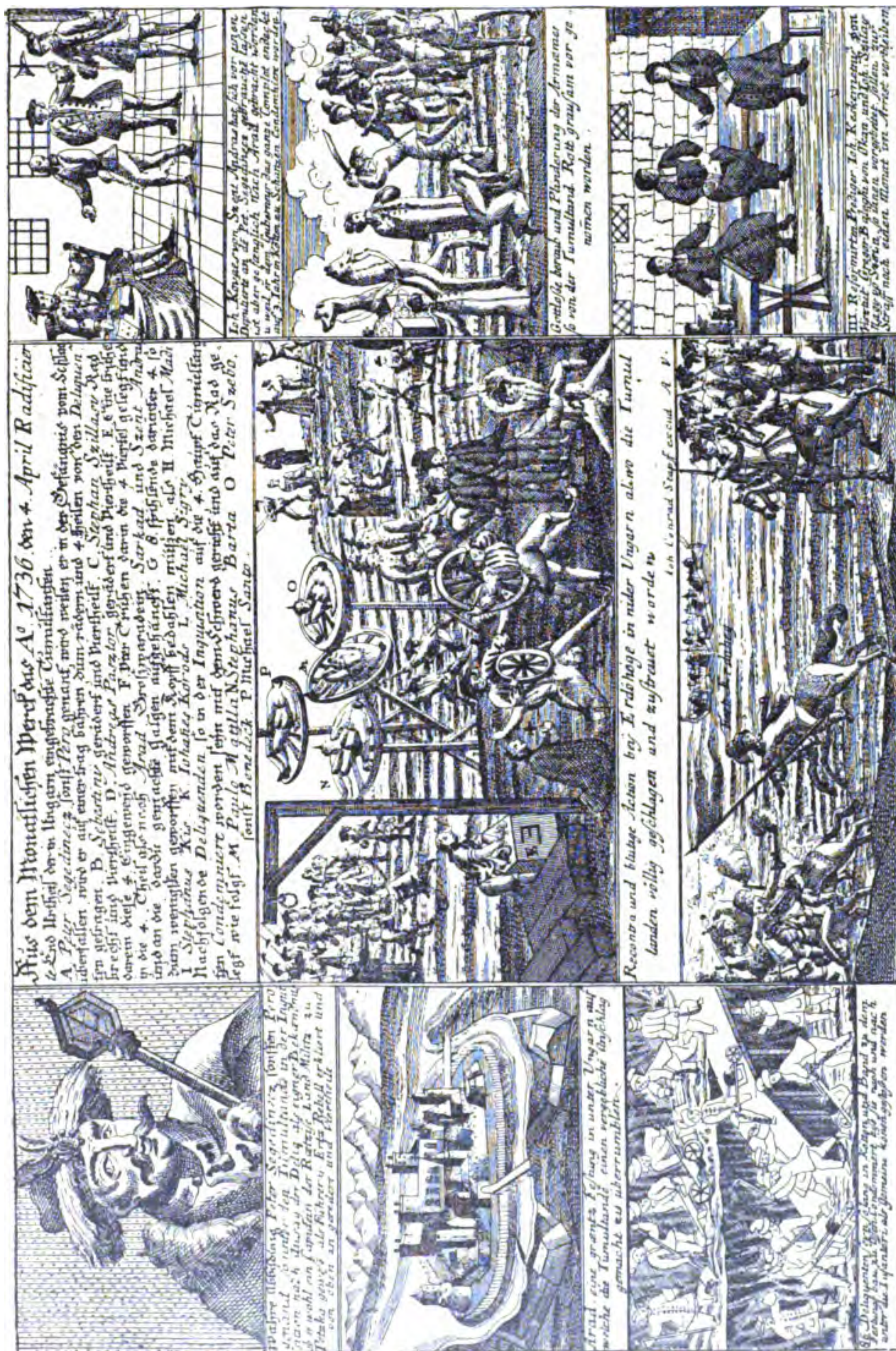
De a lázadók is szervezkedtek erősen s május elején már kilencz zászlóaljuk van. Ezeres-kapitány Sebestyén, őrnagy Vértessi. Voltak hadnagyok, zászlótartók, szakaszvezetők, káplárok, szállásmesterek. Május 3-án már egyenest Gyulának tart Sebestyén öt zászlóaljjal s ostromolni

Péró elfogatása.

kezdik a várat. Többszöri hiú kisérlet után azonban felhagytak a vár ostromával, s Sebestyén a zarándi, most aradmegyei Erdőhegynek indul, hogy ott egyesüljön Vértessi seregével. Ugyanekkor indul ki Aradról is 21 zászlóalj s mindazok a kapitányok, kikre Péró számított a lázadásban, most a lázadók ellen vezetik a ráczokat, nevezetesen Sevics, Strba, Tököli. Ott van köztük a fia is: Mihály. S a merre elvonúlnak, fosztogatják a népet. Békés és Csaba lakosságát a szó teljes értelmében kirabolja a »nemzeti« katonaság. Már t. i. a rácz nemzeti katonaság. »Lehúzták a

csizmát még a nők és gyermekek lábáról is. A lányoktól elszedték kötényeiket, nagykendőiket, szoknyáikat. Vasfazekakkal, párnahajakkal, szalonnával, hájjal, sőt imádságos könyvvel is megrakodva mentek tovább.« Igy nyomúlnak előre, a kuruczok után. Vésztőn megtudják, hogy a kuruczok már Bihar vármegyében vannak. Utánuk küldenek három zászlóalj ráczot s majd a szerint, hogy milyen hírt kapnak, megy utánuk a többi zászlóalj is, mely egyelőre Püspökladányig vonúlt s útközben *Fás* nevű községet úgy tönkretették, hogy »azután puszta is maradt mind a mai napig«. Aztán visszarendelik az előre küldött 3 zászlóaljat s együtt vonulnak Békés, majd Gyula alá. Megtudják, hogy a kuruczok Erdőhegy és Székudvar közt táboroznak. A kuruczok várják a rácz segítséget. Még sejtelmük sincs Péró elfogatásáról s erősen bizakodnak a ráczokban. Annyira, hogy mikor a rácz zászlóaljak Erdőhegyhez közelednek, mi rosszat sem sejtve indulnak elébök. A ráczok lövéssel üdvözlik a kurucz előőrsöket, ezek az első pillanatban nem tudják, mire véljék ezt a különös üdvözletet, de végre is nem dughatják össze a kezüket, visszalőnek, összecsapnak s a ráczokat megszalasztják. A kuruczok még ekkor sem láttak ellenséget a ráczokban: félreértésnek vették az egymásra való lövöldözést. De a következő napon már szomorúan tapasztalták, hogy nem ok nélkül kételkedtek kezdettől fogva a ráczok hűségében. Strbát, Milics kapitánynyal, nagyobb hadosztály élén, előre küldötte a főkapitány, hogy hátba fogják a kuruczokat, ő maga pedig a sereg többi részével kora hajnalban megrohanta a kuruczok erős szekérvárral körűlkerített táborát. A kuruczok hada mindössze 1400 főnyi emberből állott. Többnyire katonaviselt emberek, de egy sem volt köztük műveltebb, vezérségre alkalmatos ember. Épp ezért lett volna szükségük a rácz kapitányokra. Mindjárt az első tüzelésre többen megszaladtak s az erdőbe húzódtak a kurucz táborból. Nagyon soknak puskája sem volt s így csak azok állották a rohamot egy ideig, kik visszalőhettek a szekerek mögűl. Közben Strba hátba fogta a kuruczokat s a Szilassi által vezetett lovasság elől elzárta a visszavonúlást. A kurucz lovasok jóval kevesebben voltak, de azért erős pusztítást tettek a rácz lovasságban. Milics kapitányt egy közhuszár vágta le és Strba s Péró fia is súlyos sebet kapott. Amazt egy *Nyágra nevű oláh udvarnok* a zászlórúddal úgy vágta mellbe, hogy harczképtelenné lett. Mert volt a kuruczok közt oláh is, sőt rácz is. A huszárok, ha nem is győzhették le a nagyobb számú rácz lovasságot, legalább megtisztították az utat, s egy részük elmenekülhetett. A harcz a ráczok győzelmével végződött. A kuruczok vesztesége 700 lovas és gyalogos volt s ezenkívül elfogtak vagy

Péró és társainak kivégeztetése. (Egykorú kép).

200-at. A halottakról a ruhát is leszedték a ráczok, Erdőhegy községét felgyujtották, kirabolták, aztán nagy diadallal visszamentek Aradra.

Nem szabad felednünk, hogy a nemesség is megmozdult a lázadók leverésére s a szomszédos vármegyékből egymás után érkeztek meg a nemesi fölkelő csapatok a veszedelemben forgó vármegyék segítségére. Üzőbe veszik az erdőhegyi csatából megmenekülteket, kik közül száz főnyi ember Sebestyén vezérlete alatt hol itt, hol ott bukkant föl. Sehol sem volt maradásuk s Sebestyén fel is oldotta őket az eskü alól, de nehány kivételével együtt maradt a vadak módjára üzött, hajszolt csapat. Végre május 13-án Telegd mellett, Biharmegyében, ez a kis csapat is eloszlott a váradi és bihari katonákkal vívott ütközet után. Vértessi ebben az ütközetben súlyos sebet kapott és a katonák kezébe került, Sebestyén és Matulai elmenekültek s csak később fogták el Hajdu-Böszörményben. Ezzel vége volt a zendülésnek. Itt-ott kisebb-nagyobb csapatok még mutatkoztak, de csakhamar helyre állott a csönd... A bűnbánókkal kegyelmesen bánt a nemesi fölkelők parancsnoka, Orczy István báró (maga is egykor kurucz kapitány) s mintegy 200 fogolynak adott kegyelmet, kik szépen haza mentek s folytatták a robotolást... Ám a főbbeket, a lázítókat összefogdosták s vitték Budára, törvény elé. Ide vitték Pérót is erős katonai fedezettel. Sőt a fiát is. Megkezdődnek a vallatások. Első sorban Pérót vallatják, még pedig kinzó eszközök alkalmazásával. A biróság elvégezvén a vizsgálatot, a bűnösökre egyenként megteszi a javaslatát s ennek alapján a minisztertanács 1737. márczius 11-én kimondja az itéletet, a következőkben: Pérót, Sebestyén Jánost, Pásztor Andrást és Szilassi Jánost, mint a lázadás kezdőit, felső testük kerékbe törésére itéli s testüket négy felé vágatván, Aradon, Váradon, Sarkadon és Szent-Andráson akasztófán függeszszék ki. Matulai Pál, Bartha István, Szabó Benedek István és Szántó Mihálynak pallossal vágják le fejöket s azt és testöket fonják kerékbe. Hetvenkét vádlott közül hatvanat harmadfélévi kényszermunkára itélnek, ellenben a többi tizenkettőt a vesztőhelyre vezetik, ott koczkát kell vetniök s az a hat, a melyik nagyobb számot vet, életben marad s harmadfélévi kényszermunkát kap, a többi hat pedig pallos-halállal pusztuljon. Az ezek után következőket, körülbelül harminczat, nehány havi börtönre itélik. Volt köztük három református pap is, a kik nem vettek részt ugyan a lázadásban, de buzdították rá a népet... A király az itéletet csekély változtatással helyben hagyta s azt Budán, a Szentgyörgytéren, április 1-én végre is hajtották. Először a koczkavetésre ítéltekkel végeztek. Matulai Pál, Bartha István, Szabó Péter és Szántó Mihály

vetették a nagyobb számot s ezeket azonnal lenyakazták. Eredetileg hatot akartak ilyenformán kivégezni, de megelégedtek négygyel, hogy az »emberi életet« kiméljék. Pérót, Szilassit, Sebestyént és Pásztort szörnyű módon végezték ki. Kerékre kötötték a hóhérok s alulról felfelé haladva törték kerékbe, aztán mikor megelégelték a kinzást, bárddal fejbe ütötték, akár csak a vágóhídra vitt állatot. Testük belső részét kivették, ládába tették, aztán a holttestet négy felé vágták s úgy szállították erős katonai kiséréttel a kijelölt négy helységbe, hol akasztófára tűzték ki, »hadd vegyen példát a nép«.

Igy végződött a rövid életű Péró-lázadás, melyben — mint láttuk — Pérónak alig volt része. Természetesen, a lázadás elnyomásában kitünt urak jutalmazása sem maradt el. A csend és a rend helyreállott. A nép helyzetét a lázadás, ha nem is súlyosbbította, mint a Dózsa-féle lázadás után, de nem is könnyebbített azon. A kormány még a lázadás kitörésekor jelentést kért a megyéktől: mi igaz van abban, hogy a lázadás egyik oka a földesurak zsarolása. E jelentésekből megtudhatta a kormány, hogy a földesurak zsarolásából egy szó sem igaz s többek közt Biharmegye azt jelentette, hogy a földesurak, nem hogy elnyomták volna jobbágyaikat, de sőt inkább könnyítettek sorsukon, úgy hogy »néhol egész éven át egy, máshol másfél, többnyire azonban két forintnál, tizenkét napszámnál, egy tallérnál s a törvényes kilenczednél nem követeltek többet tőlük«. Szóval: a jobbágynak soha sem volt olyan jó dolga, mint ép ez időben — a földesurak szerint. Azok állították ezt, a kik minden közteher alól kivonták magokat.

Azokban a megyékben, hol a lázadás lefolyt, mint láttuk, a birtok nehány úr kezében volt, s ez a lázadás legfőbb oka. A parasztok akkor sem akartak egyebet mint ma, midőn e sorokat írom, *földet.* Szabad kisbirtok: ez volt a legfőbb kivánságuk. Ezért fogtak fegyvert. Erre vágyódtak a ráczok is, s ha Pérót idő előtt el nem fogják, a rácz paraszt ezuttal együtt harczolt volna a magyar paraszttal, a minthogy így is volt a fölkelők közt rácz is, oláh is. A parasztnak méltán fájhatott, hogy egy-egy jövevény nagyurnak a kezén óriási uradalmak vannak s ő nem juthat pár holdnyi földhöz, melyet magának művelhessen. Másfélszáz év előtt tehát ugyanaz nyugtalanítja a parasztságot mint ma, azzal a külömbséggel, hogy az akkori paraszt helyzetét súlyosbbította a jobbágyság nyüge is s a hatóságoknál nem találta meg azt a védelmet, amit ma megtalál. De a nyugtalanság, a lázongás forrása közös: a föld. S a ki azt hiszi, hogy a magyar parasztnak csak azért kell a föld, hogy meglegyen utána

a mindennapi kenyere, nem ismeri a magyar paraszt lelkét. A paraszt azért vágyakodik első sorban a föld után, hogy azt mondhassa: *ez az enyém.* A tudatnak, hogy van bár egy darabka földje, melyen ekéjével megfordulhat, csodálatos megnyugtató hatása van az ő lelkére. S mikor földet szerez a paraszt, nem azt mondja, hogy: földet veszek, hadd legyen kenyerem, hanem: földet veszek, hogy legyen, a min szántsak, vessek, arassak s legyen a gyermekeimnek is. Ez a darab föld az *ő hazája,* ez köti ide, ezt a darab földet védi, ha ellenség tör a haza földjére. Ha mindenkinek van egy darab védeni való földje, lehet-e félteni a hazát?

Tisztában kell lennünk azzal, hogy valameddig módot s alkalmat nem nyújtunk, hogy becsületes munkája árán a legutolsó zsellér is földet szerezhessen, a parasztlázadások veszedelmesebb vagy enyhébb formában időről időre megújulnak. A történelem a bizonyságunk, hogy valamennyi parasztlázadás, melynek ez ország szinhelye volt, egy főokra vezethető vissza: a *földre,* a földbirtoknak aránytalan megoszlására s valamennyinek az igazi jelszava: a *földosztás.* A magyar paraszt — hogy úgy mondjam — betege a földnek, valóságos *földéhségben* szenved. Ez a betegség azonban egyúttal *erénye* is a népnek s az országnak ez idő szerint azok az államférfiak tennék a legüdvösebb szolgálatot, kik a mult tanulságain okulva, ezt a betegséget enyhítenék. Kiirtani nem kell: mert ezzel a népnek egyik becsülésre méltó erényét is írtanák ki.

A szent-andrási parasztok s mindazok, kik a leirt lázadásban résztvettek, az akkor fennállott rend ellen vétettek s törvény szerint nem kerülhették el a büntető igazságszolgáltatást; ám akasztással, kerékbetöréssel akkor sem lehetett gyógyítani s a lázadás leverése után is a betegség megmaradt betegségnek. A nemesség épp úgy nem okult 1735-ben, a mint nem okultak 1437-ben, 1514-ben s általában a lázadások után. Egyesek okultak s a maguk körében enyhítették a jobbágyság sorsát, de a nagy többség nem gondolkozott: a saját érdekeinek sérelmét látta nagy oktalanul abban, ha bármi keveset átvesz a nép terheiből s bármi keveset juttat a népnek a maga jogaiból.

A XVIII. század a nemesi kiváltságok féltékeny őrzésében, heves védelmében zajlik le s szinte megkésve ébred föl a nemesség, szinte későn látja be, hogy Magyarország az ő állami önállóságát csak az alkotmányos jogoknak a nép minden rétegére való kiterjesztésével vívhatja ki és tarthatja meg!

»Életünket és vérünket!«

A nemesség fölbuzdulása. — Kollár Ádám könyve. — Uralkodás országgyűlés nélkül. — A székely határőrség. — A királyné a népért. — Az urbér szabályozása.

Egy szép fiatal asszony fejére teszik a magyar koronát Pozsonyban, 1741. junius 25-én. Mária Terézia, a fiuörökös nélkül elhunyt III. Károly leánya, lett Magyarország királya a ***pragmatika szankczió*** alapján. Az összes európai hatalmasságok elismerték III. Károly életében a nőágon való trónörökösödést, de amint III. Károly behunyta szemét, szövetkeznek a Habsburgok birodalmának szétdarabolására. A bajor választófejedelem Ausztriára, Csehországra és Tirolra vetett szemet; a porosz király Sziléziára; a lengyel király Ausztriára és Stiriára; a spanyol király Lombardiára. Szóval: fél Európa készülődött a szép királyné ellen, kinek öröksége csaknem üres kincstár és gyönge hadsereg volt. Midőn lejött Pozsonyba, hogy megkoronáztassa magát, sötét fellegek borongtak a Habsburg-ház egén. Az ellenséges fejedelmek megkezdték a támadást Mária Terézia öröke ellen s e támadás visszaverésére nem volt elég erős Ausztria. Nyilvánvaló volt, hogy Magyarország segítségére nagyobb szükség lesz, mint valaha s hogy kedvező alkalom nyílik a nemzeti sérelmek orvoslására. A királyné Pozsonyba érkezésekor a rendek már elkészültek volt

követeléseikkel. Mindenek előtt a *nemadózás* dolgában akarták biztosítani a nemességet. Mert Mária Terézia a német és cseh tartományokban már adót vetett a nemességre és a papságra s a magyar nemesség nem ok nélkül félt attól, hogy ugyanígy akar tenni Magyarországban is. Magában a koronázási hitlevélben akartak e részben biztosítékot. További kivánságuk: az ország saját törvényei és szokásai szerint kormányozandó; a töröktől visszafoglalt területek mind az országhoz kapcsolandók; Erdély, mint a magyar korona tartománya, az országba visszakebelezendő; a nádori szék egy évnél tovább nem maradhat üresen; nagyobb és kisebb tisztségekre csak magyarok nevezhetők ki; a hadügyeket magyar hadi tanács igazgassa stb. A királynő ugyan nem volt hajlandó arra, hogy mindezeket a kivánságokat hitlevelébe foglalja, de válaszában megnyugtatta a rendeket, hogy a nemesség adózása oly kiváltság, mely még országszülési vita tárgya sem lehet, s a többi kivánságokat törvényhozás utján teljesíti. A rendek lelkesedése leírhatatlan. Százezer forintra emelik a koronázási ajándékot, melyet, természetesen, a parasztok fizetnek. Egyfelől a királyné szépségének varázsa, másfelől az ősi kiváltságok biztosítása, különösen a főurakat készkezes szolgákká teszi s midőn az ellenséges hatalmak által mindenfelől szorongatott királyné 1741. szeptember 11-én, gyászruhásan megjelenik a pozsonyi országgyülésen s könyektől elfojtott hangon a rendek oltalmába ajánlja magát és birodalmát, a rendek feledik a százados sérelmeket s egy szívvel-lélekkel kiáltják: »életünket és vérünket hazánkért és királyunkért!« A nagyszerü jelenet után elhatározzák, hogy a nemesi fölkelésen kivül 30 ezernyi gyaloghadat állitanak ki. A nép nagy szegénységére való tekintettel ez a 30 ezernyi rendes had leolvadt ugyan 21 ezerre, de a főurak s a köznemesek közül is többen tényleg nagy áldozatokat hoznak a nemesi fölkelő sereg előállítására s a magyar nemesség lelkes felbuzdulása csakugyan meg is menti az osztrák tartományokat a szétzüllődéstől. 1748-ban véget ér az örökösödési háboru s Mária Terézia csupán Szilézia egy részét veszti el. E miatt nyolcz év mulva ujra kitör a háboru, mely hét évig tart, míg végre is 1763-ban Frigyes porosz királyé lett Szilézia.

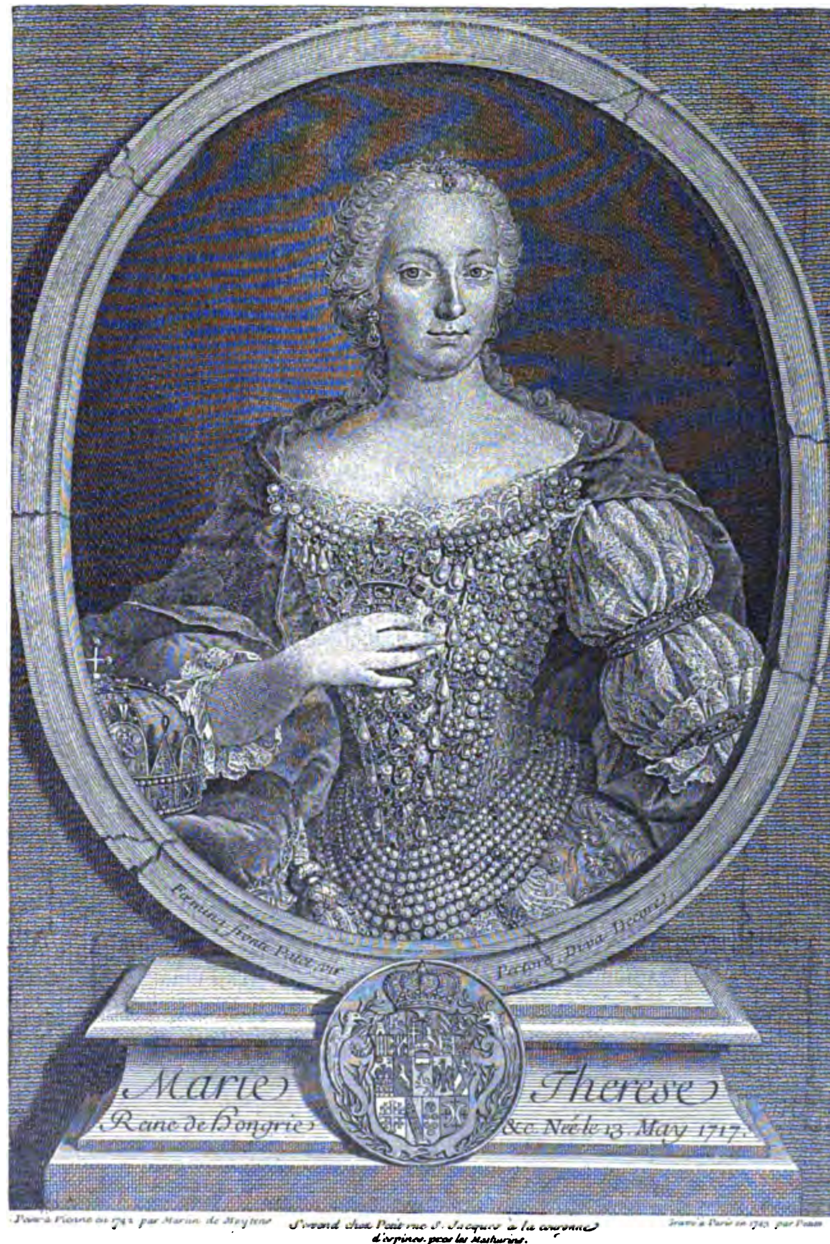
Senki sem tagadhatta, hogy a királyné a magyaroknak köszönhette trónja megmentését. Jobban mondva: első sorban a főnemességnek. Ez buzdította a köznemességet is a királyné védelmére, ez buzdította oly háborura, melyhez valóképpen a magyarságnak semmi köze nem volt. Sőt Magyarországnak talán éppen az állott volna érdekében, hogy a királyné veszítse el a tartományok nagyobb részét, ami Magyarország önállóságának

csak javára válhatik vala. Világos tehát, hogy a magyar nemességet a királyné személyén kivül az adózás ijesztő gondjától való megszabadulás vezette első sorban, midőn életét és vérét ajánlotta fel. A királyné nem is háládatlan, különösen egyesek iránt. Pazar kézzel osztogatja a czímeket, rangokat és hivatalokat s ügyes számítással édesgeti a bécsi udvar légkörébe nemcsak a fő-, de a köznemeseket is. De az országgal szemben is hálásnak mutatkozik. Megengedi, hogy a jász-kun kerületek, melyek még Lipót idejében a német lovagrend tulajdonába kerültek volt s ennek a kezéről III. Károly idejében a pesti katonai invalidusok intézetébe, fél millió forinttal megválthassák magukat. Visszaadja nekik régi szabadságaikat, kiváltságaikat s törvényes grófjuk, a nádorispán alá helyezi őket. Az országba visszakebelezi Bács-Bodrog-, Csanád-, Csongrád-, Arad- és Zarándmegyéknek a törökök kiűzése után katonai kormányzás alá került részeit, s csupán a török határszélek hosszában tartott meg három határőri ezred számára egy-egy kerületet. Bár lelke mélyében az önkény-uralom híve, a magyar nemzet iránt sokkal nagyobb hálára van kötelezve, semhogy egyenes támadást intézne a magyar alkotmány ellen: a támadás helyett az a politikája, hogy ott, a hol lehet, *mellőzi* azt. Tiszteletben tartja az alkotmányos formákat, s a nemzet alig veszi észre, hogy valóképpen az osztrák örökös tartományok módjára kormányozzák Magyarországot is. Midőn a rendek 1751-ben, az örökösödési háboru után, nem hajlandók megszavazni az 1719. óta állandóan harmadfél millió forint adónak egy millió kétszázezer forinttal való emelését, mert a nép nem birja el, a királyné boszusan távozik Pozsonyból s tizenhárom esztendeig nem tart országgyűlést. Megkezdődik a rendeletekkel való kormányzás. A megyék önkormányzatát nem bántja ugyan, de a magyar királyi helytartó tanács és a magyar királyi kanczellária lassanként elveszíti önállóságát, minden fontosabb intézkedés a bécsi minisztertanácstól indul ki s kanczellária és helytartó tanács, (mely utóbbit az 1723-iki országgyűlés avégből szervezett, hogy az udvartól függetlenűl mint királyi tanács szolgálja az ország érdekeit) végrehajtó közegekké sülyednek. Királyi rendeletek pótolják a hiányzó törvényeket, királyi rendeletek és nem országgyűlési végzések alkotják meg a szükségesnek vélt reformokat. A nemesség ez időben még sokkal tudatlanabb, semhogy fölvehetné a harczot az önkényuralom egybeolvasztó törekvései ellen. Tudatlan és csak a saját érdekeit mérlegeli. Csak az ő kiváltságain csorba ne essék, az alkotmányos jogok csorbításával keveset törődik. A királyné kegyét lesi a nemesség java része, a czímek, rangok, anyagi és társadalmi előnyök

után szaladgálnak, Bécs valóságos búcsújáró helye különösen a főnemességnek, mely már csak itt érzi jól magát. Ledobják a nemzeti viseletet, megtagadják a nemzeti nyelvet, a német szó befészkelődik a főuri családokba, mit a királyné a magyar és osztrák családok tervszerű összeházasításával is elősegít. A magyar testőrség felállításával egyenesen az a czélja a királynénak, hogy a köznemességet is Bécsbe terelje s németté tegye. Szerencse, hogy a királyné e politikájának épp ellenkező az eredménye, mint a mire számított: a testőrök megizlelik a franczia és német műveltséget, öntudatra ébrednek, saját nemzetük elmaradottságának tudatára, s lelkes művelőivé lesznek a — magyar irodalomnak!

A hét éves háború alatt 200 millióra szaporodik az államadósság, a királyné azonban fél apasztani a hadsereg létszámát, hogy pedig fentarthassa: újabb jövedelmi forrásokról kell gondoskodnia. Kénytelen fölemelni a közvetlen adókat is, de ezt már országgyűlés nélkül nem teheti. Országgyűlést hirdet tehát Pozsonyba, 1764. junius 17-ikére. Két dolgot kívánt tárgyaltatni e gyűlésen: a hadi adónak egy millió forinttal való emelését s a nemesi fölkelés szabályozását. A rendeket fölötte nyugtalanította a második kérdés. Rosszat sejtettek. Nyilvánvaló volt a királyné szándéka: a nemesi fölkelést, mint hasznavehetetlen intézményt pénzzel akarja megváltatni s ezzel rést ütni a nemesség legféltettebb kiváltságán: az adómentességen. Nyugtalanságukat fokozta az a körülmény, hogy közvetlen az országgyűlés előtt jelent meg Kollár Ádám udvari könyvtárnok tollából egy könyv, mely erős hadat üzen a nemesség kiváltságainak. Kétségtelen, hogy ez a könyv a királyné tudtával, sőt kivánságára jelent meg. De nemcsak a nemességet, a papságot is megtámadja e könyv. Míg egyfelől mulhatatlanul szükségesnek tartja, hogy a nemesség is részt vegyen az adózásban s a közterhek viselését ne tolja a szegény nép nyakára, másfelől azt bizonyítgatta, hogy az egyházi javak fölött a koronát illeti a tulajdonjog. A nemesség is, a papság is mértéktelen felháborodással fogadja e könyvet, s a rendek, mintha sejtelmük sem volna arról, hogy a könyv valóképpen a királyné utasítására készült, elhatározzák, hogy Kollár megfenyítését kérik a királynétól. Ám a királyné megelőzi a rendeket: eltiltja Kollár könyvét, bármennyire nehezére esett is. De végre is fontosabb volt most a hadi adó emelése. Erre pedig nem számíthatott, ha a fölháborodott rendeket le nem csillapítja. A királyné azonban csalódott e számításában. A rendek így okoskodtak magukban: a királyné könnyíteni akar a nép terhén, erre törekedett Kollár könyve is, mely azzal vádolja őket, hogy minden terhet a népre tolnak. Jól van: hadd lássa a királyné,

hogy ők a nép javát szívükön viselik: nem szavazzák meg a hadi adó fölemelését. Ők ugyan nem kérnek részt a közterhekből, de a nép terhét

Mária Terézia királynő.

sem szaporítják. Az országgyűlés egész lefolyásából világosan kitűnik azonban, hogy a nép terheinek könnyítését csak nehányan veszik komolyan. A kormánytól várják ezt, arról azonban, hogy ők az urbéri terheken

könnyítsenek, hallani sem akarnak. Még esküvel is erősítik a szónokok, hogy a nép nagyobb terhet nem bir el, de ugyanakkor a nemesi fölkelés szabályozása ellen, miután az csak pénzbeli megváltás által volna lehetséges, hevesen tiltakoznak. »A tek. rendek — így nyilatkozott Szüllő, Pozsonymegye követe — nem ok nélkül félnek a fölkelés szabályozásától, mert akár készpénzzel váltassék meg a fölkelés, akár állandó katonaság tartassék helyette, mindenképpen adózás háramlanék a nemességre, mit az el nem vállalhat. Eleink minden módon igyekeztek kivívni s ki is vívták azt az elvet, hogy az adó alapja nem a telken fekszik. De ha a fölkelés szabályoztatnék, a teher akkor mind a személyre, mind a telekre reá nehezednék.«

Ez a szűkkeblű beszéd annyira tetszett a rendeknek, hogy Szüllőnek közönetet szavaztak, sőt egyik követtársa rögtönzött versben is üdvözölte a haza e nagy fiát.

A királyné végre is eláll a nemesi fölkelés szabályozásától, viszont a rendek is — ha nem is egészen — beadják a derekukat s az összes adót három millió nyolczszázezer forintra emelik, külön a testőrség dijazására százezer forintot szavaznak meg, természetesen, ezt is az adózó nép zsebéből, mit a királynéhoz intézett feliratban erősen hangsulyoznak, nehogy a királynénak eszébe jusson a nemesi testőrség díjazását a nemességgel fizettetni meg. A királyné elfogadja az ajánlatot s leiratban a rendek szívére köti az adózó nép ügyét... És csakugyan úgy illett volna, hogy most a jobbágyok dolgára kerüljön a sor; hogy a nagy adó fejében könnyítsenek az urbéri terheken. Erre azonban már nem jutott idő. A rendek, mint a kik jól végezték dolgukat, nyugodtan elszéledtek, haza mentek. A királynét annyira bosszantotta ez a szükkeblüség, hogy meg sem jelent az országgyűlés berekesztésén s több országgyűlést nem is tartott egész uralkodása alatt.

A nemességnek a kiváltságaihoz való csökönyös ragaszkodása, a közterhekben való legcsekélyebb részesedéstől való irtózása, még ha nem is volna meg a királynéban az önkényuralomra való hajlandóság, mintegy kihívja azt s a királyné, látván, hogy legüdvösebb reformjai is makacs ellenzésre találnak, országgyűlés nélkül, rendeletekkel igazgatja az országot. Ha a nemesek korlátlan hatalmat akarnak gyakorolni a parasztok fölött, ugyanerre törekszik a királyné is a nemesekkel szemben. Jó vagy rossz: minden az udvartól ered. Országgyűlés nélkül fog a királyné az urbéri rendezés nagy munkájába, országgyűlés nélkül terjeszti ki a határőrvidéki szervezetet Erdélyre s a szabad székelységgel erőszakosan véteti föl a

fegyvert. Ez a fegyverfölvétel nem megy végbe simán. Bukov generális valóságos vérfürdőt csinál Csik-Madéfalván 1764-ben, az önkényuralom elől sok székely Moldovába menekül (később ezeket Bukovinában telepíti le Hadik András gróf), de végre is az erőszak diadalmaskodik s megszületik a székely határőrség és ezzel a székely katonavilág, mely korszakalkotó fordulatot jelent a székelység történetében. Ennek a »világnak« ismerete teljesen beleillik könyvem keretébe, s nem kevéssé szükséges Mária Terézia korának megértéséhez. De minekelőtte ezt tenném, legalább futó pillantást kell vetnem a székelység multjára. Kitérő, de nem fölösleges kitérő ez a visszapillantás.

A székelyek eredetileg — meddig csak a történet világánál visszatekinthetünk — mind szabadok és egyenlők voltak, köztük osztálykülönbség nem volt. Zápolyai János, az utolsó nemzeti király idejéig a székely földön nem találkozunk adománylevéllel: született nemes volt minden törzsökös székely. Törvényeik is sok tekintetben különböztek a magyarokétól. Ha egy család kihalt vagy valaki hűtlen lett a fejedelemhez, a birtok nem a kincstárra szállott, hanem az atyafiakra vagy a szomszédokra. Mihály vajda bejövetele előtt még a székelyföldi jobbágyság sem fizetett adót. Hadi és polgári tisztviselőiket maguk választották a maguk soraiból, kivéve a székely ispánt: ezt a király nevezte ki. A leány nem örököl földbirtokot, csupán az esetben, ha »fiú-leány«, vagyis: nincs testvére. Adót csupán a király házassága- és koronázásakor fizettek vagy ha a királynak fiúgyermeke született, még pedig ökröt. Ez is kezdetben önkéntes adó volt. Első Ferdinánd idejében, a királyi biztosok egykorú leírása szerint, úgy ment ez az adózás, hogy a székely gazda, kinek négy ökre volt, kettőt kiválasztott magának, a másik kettőből az adószedő választott egyet s arra mindjárt rásütötték a megye, illetőleg szék első betűjét. Az olyan gazdák, kiknek csak két ökrük volt, összeállottak kettesével s kiválasztván két ökröt, a másik kettőből választott az adószedő. Kinek hány ökre volt, hit alatt tartozott eléállítani. »Rossz szokás — jegyzik meg a királyi biztosok — hogy a primorok és lófők sokat megmentenek az adó alól oly szín alatt, hogy telkeiken laknak, kik különben adót fizetni kötelesek volnának.« Vagyis: ez időben, úgy látszik, csupán a gyalogos rend fizeti az ököradót, megvan tehát a nagy különbség már az egyes rendek között. Nevezetes joga volt még a székelyeknek, hogy három forintos perrel egész az udvarig mehettek.

E nehány pontból is látható, hogy a régi székelység nagy kiváltságokat élvez, de nem ingyen, hanem hadi szolgálatok fejében. Eredetileg

különbség nincs székely és székely közt, csupán annyi, hogy az egyik rész lovas (primipilus), a másik gyalogos (pixidarius.) Csak később. a XV. és XVI. században kezd kiválni az előkelőbb, a *primori* rend, mely a főbb tisztségeket viseli, de bár akkor már három rendet különböztetnek meg (primor, primipilus és pixidarius) — még mind nemesek.

A székelyek szabadságát először János Zsigmond fejedelem nyirbálja meg, abbeli haragjában, hogy a székelyek nem pártolták a fejedelemségét. De már ezt megelőzőleg is a hatalmasabb primorok elnyomják, sanyargatják a közrendű székelyeket, s már Mátyás király erélyes hangú levélben inti a primorokat, hogy ne bántsák a székelyek szabadságát, kiváltságait, ne kényszerítsék szántásra, vetésre, kaszálásra s más szolgai munkára. Vagyis: az előkelőbb hadi és polgári tisztségeket viselő primorok éppúgy elnyomják a szegényebb rendű székelyeket, mint a magyar főnemesek a jobbágyaikat. A János Zsigmond ellen való pártütés következtében, Aranyosszék kivételével, a többi székbeli székelyek elvesztik szabadságukat: jobbágysorra jutnak s ez időtől kezdve hol visszaszerzik, hol újra elvesztik. Nevezetesen: az 1602-iki országgyűlés felmenti az adózás alól s csak a régi jobbágyok fizetnek és azok, kik önként lettek jobbágyokká. Csupán önként adnak segedelmet az ország különös szükségeire, így 1603-ban az egyházi nemesek 32, a primipilusok 10, a pixidariusok 5 dénárt, 1607-ben pedig kivétel nélkűl 6—6 dénárt. Így tart ez 1650-ig s ettől kezdve ismét reá szorítják az adózásra, majd 1691-től 1705-ig önkéntesen fizettek, mígnem a Rákóczy-féle szabadságharcz leverése után, 1714-ben, rendes adót vetnek ki s ez alól csak 1802-ben szabadítják fel a székely katona-renden levőket. A Rákóczy-féle szabadságharcz után a székely katonaságot, mert Rákóczy mellett harczoltak, feloszlatják s a határőri szolgálatot a plájásoknak vagy ármásoknak nevezett vármegyei zsoldos katonaság teljesíti. Ez azonban nem felel meg a czélnak s így jut eszébe Mária Teréziának, hogy a székelységet, a többi határőrvidéki csapatok módjára szervezze. Ez annál is könnyebbnek tetszett, mert a székely azelőtt is katona nép volt. A királyné megkérdezte Bruckenthal Samu kanczellárt és gróf Nemes protonotariust, hogy nem sérti-e meg az ország törvényeit, ha a székelyekkel fölvéteti a fegyvert. A nevezett urak azt válaszolták, hogy: »nemcsak nem fogja az ország törvényeit megsérteni, hanem, ellenkezően, teljesíteni, mert hiszen ez által csak az országnak régi katonai szervezete fog visszaállíttatni. A székelyek úgy is folytonosan azt kiabálják, hogy *született katonák és nem fizetnek adót.*«

Mária Terézia — mint láttuk — erőszakkal fölvéteti a fegyvert a székelyekkel, s az egykor szabad székely szigorú katonai fegyelem alá kerül. Katonai fegyelem alá nemcsak arra az időre, míg katonai szolgá-

Huszár tisztek Mária Terézia korában.

latot teljesítenek, de otthon, a családi tűzhelynél s a községi életben is. Az abszolut uralom atyáskodó beleavatkozása egyesek és a községek dolgaiba — szinte hihetetlen a mai kor gyermeke előtt. A nemesség, mely csak kiváltságaira féltékeny, megnyugszik az országgyűlés nélkül való-

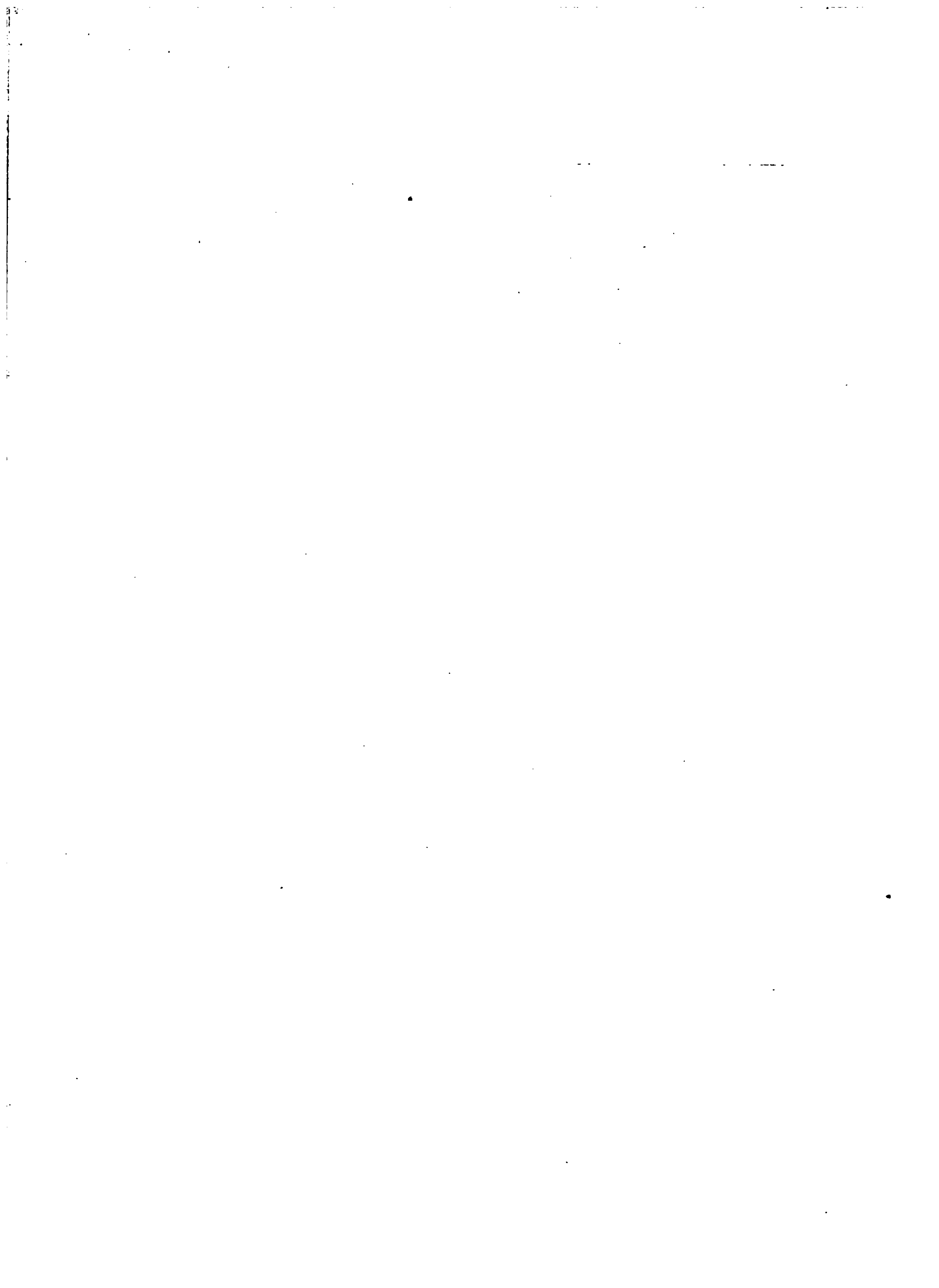
kormányzásban, a neki nem tetsző rendeleteket kijátssza, a fő, hogy az ő kiváltságain csorba ne essék. Egészen más a helyzet a Székelyföldön, hol »kompania parancsolatokban« hirdetik ki a királyné rendeleteit s ezeket végre kell hajtani. Végrehajtják a katona-tisztek, kik a hanyag vagy engedetlen falusbiró uramat megbotoztatják. Egyfelől a gubernium, másfelől a főhaditanács útján jőnek le a királyi rendeletek, a »szüntelen fennálló tábla«, tehát a polgári és másfelől a »Compagnie«, tehát katonai hatóság közvetítésével, de a két hatóság közt roppant nagy a zűrzavar, néha ugyanazt a dolgot rendeli mind a kettő, csekély különbséggel. Az igazi úr azonban a hadsereg: ennek a szelleme uralkodik a székely határőri községek életében. Az én falumnak, Kis-Baczonnak, több esztendőről megmaradtak a jegyzőkönyvei Mária Terézia idejéből s ezek a jegyzőkönyvek »kompania parancsolatokkal« vannak tele, a »bardoczszéki szüntelen fennálló tábla« komissziói évről évre kevesbednek. S míg ez utóbbiak nagy tisztességtudással szólnak a községekhez (minden komisszió így kezdődik: Adjon isten minden jót kegyelmeteknek falusi birák s lakosok!), a kompania parancsolatok minden megszólítás nélkül kezdődnek, száraz, rideg a hangjuk.

Magyar ember nem helyeselheti Mária Terézia önkényuralmát, még ha találunk is erre némi mentséget a nemességnek a kiváltságokhoz való csökönyös ragaszkodásában, a közterheknek a nép vállaira való hárításában, de viszont el kell ismernünk, hogy a jóságos lelkü királyné uralma nemcsak katonai rendet és fegyelmet akart teremteni, de egyszersmind minden lehető eszközt felhasznált a nép anyagi jólétének, gyarapodásának, művelődésének előmozdítására. A királynéban megvan a jóakarat, de a politika, melyet az osztrák kormány követ, végeredményében az ország elszegényedésére vezet. Ha a nemesség nem akart adót fizetni, megfizettette vele Ausztria azokban a magas vámokban, melyeket az Ausztriába kivitt nyersterményekre vetett. A nagy vámok miatt olcsón kellett elvesztegetnie borát, buzáját, marháját, s drágán megvásárolnia az Ausztriából jött iparczikkeket, melyekért az osztrák kereskedők alig fizettek vámot. Igy fizetett adót a nemesség, s természetesen, az adózó nép kétszeresen érezte az osztrák politika sulyát. A mi kis termése volt, olcsón vesztegette el, az adót azonban meg kellett fizetnie. Országos nagy bajok voltak ezek, melyeket a királyné anyai gondoskodása, minden csekélységre kiterjedő figyelme nem szüntethetett meg, legfönnebb itt-ott enyhítette egyesek nyomoruságát. Mert a királyné figyelme (nem hiába volt nő) kiterjed még a szövésre és fonásra is. »Felhatván felséges királyasszonyunk elébe — írja a »bardoczszéki szüntelen fennálló tábla« a hozzá tartozó községeknek

A SZÉKELY FIUK FONNI TANULNAK.

(Mária Terézia rendelete.)

1771-ben — hogy ezen mi helységünkben a szövés és fonás egy különös mód az élet táplálására és szükségeire megkívántató jóknak a megszerzésére, ezzel is akarván magával született anyai kegyelmét mi hozzánk megmutatni, *javalja, sőt parancsolja*, hogy ezen mi helységünkben is, mint szintén más országaiban, a *férfigyermekeket*, mint szintén a lányokat a fonásra szoktassák, hogy azon idő alatt, míg hosszak az éjszakák s egyéb dolgoktól is érkeznek, az időt henyéléssel, ide s tova való csavargással ne töltsék, hanem szorgalmatosan, más nemzetek példája szerint, fonjanak. Ha valaki pediglen a *férfigyermekeket untatná vagy csufolná*, az olyanokat a tisztek megbüntessék vagy pálczával megveressék.«

A következő évben, 1772-ben a gabonának »nagy Erdélyországban való szük volta« hat fel a felséges királyasszony elébe s a királyné elrendeli, hogy gabonavásárlásra mehetnek a temesi bánságba, Arad, Csanád, Békés, Bihar és Szatmármegyékbe, de passzust kell váltaniok a szüntelen fennálló táblánál s csak a maguk szükségére hozhatnak gabonát. Aki nyereségre hoz, attól elveszik. Már 1773-ban kijelöli a királyné azokat a városokat, hol a székely asszonyok minden vásárpénz nélkül árulhatják a kender-, len- és gyapotfonalat, nevezetesen Medgyest, Székely-Udvarhelyet, Nagy-Sinket, Sepszi-Szentgyörgyöt, Kőhalmot, Maros-Vásárhelyt. Idáig még egyedül a »szüntelen fennálló tábla« közli a királyné rendeleteit, de már 1774-ben a kompániáktól jönnek a parancsolatok. Ebben az évben csak egy rendelet jön a táblától s ez igen érdekes. Meghagyja, hogy mindenki nagy vigyázattal legyen a szomszédjára, mert ha el talál szökni, az elszököttnek nemcsak a királyi adóját, de minden más tartozását is megveszik rajta. A kompánia parancsolatok már azt is előirják, hogy minő ruhát viseljenek otthon. *Mosa* kapitány adja tudtul az erdővidékieknek, hogy, a felséges királyasszony rendelete szerint, ezentul a marhabőröket a szücsöknek és timároknak kell eladni. Ha valamely katona házánál égés talál lenni s kitudódik, hogy tüzelőhelyét nem tartotta tisztán, a pozdorjáját ott tartja, ahol tüzel — keményen «büntetődik«. Ha valamely katona lovas- vagy gyalogtiszttel találkozik, álljon ki előle, »egy szóval mindeneket megbecsüljön, akkor nem félhet semmi bajtól«. »A jövő héten — adja hirül Mosa kapitány — az egész és a fél invalidusokat, a hét esztendőn felül való gyermekeket vizitálni fogom, arra nézve mindenneknek *sárga galléros zekéje, német inge* és fekete nyakravalója legyen. Senki se utra, se templomba ne menjen. Az oláhok is itt legyenek. A fegyveresek közül, a kiknek mondurjok nincsen, hamar vegyenek olyant a micsodást. *Én*

mondottam. A kiknek nadrágjok vagy czípőjök hiányzik, egy hét alatt szerezzenek, mivel elég idejök volt eddig.«

Ilyen és ehhez hasonló a többi kompánia-parancsolat is. A székely katona, lovas és gyalogos — a mint a fenti rendeletből is kitetszik — maga látja el magát ruhával, a lovas maga pénzén veszi a lovat is — sőt ha gyakorlatra berukkolnak, a maguk kenyerét eszik, de még a tűzi fát is maguk viszik, melynél ebédjüket, vacsorájukat főzetik. Igy volt ez 1848-ig s a székely huszároknak aránylag költségesebb volt a katonáskodása, mint ma a huszár önkénteseknek.

Székely huszárok.

A katonai fegyelem alá került székelységnek még lélekzenie sem szabad a tiszturak hire, tudta nélkül. Egyik a másnak nem kölcsönözhet pénzt, csak a tiszturak beleegyezésével, s aki egy *adta teremtettét* kiejt a száján, azt a regimenthez kell kisérni, hol deresre huzzák. Ünnepnapon a korcsmárosoknak be kell vonni a czégért, s aki tánczol, rikoltoz, lövöldöz, »ha *jobbágy*, üssék kalodába, s vigyék a királybiróhoz, ha *katonaember*, a regementhez«. Engedelem és passzus nélkül senki a fiát kollegiumba nem küldheti s ez a passzus csak egy évre szól. Aki passzus nélkül tanul »papságra, mesterségre« — azt dezentornak tekintik. Ennek a rendeletnek az a magyarázatja, hogy sok székely fiu, csakhogy a katonaságot elkerülje, kollegiumba ment, közvetlen a katonasor alá kerülés előtt s ezzel megmenekült a katonáskodástól. Ugyanigy kiterjed a figyelem azokra a kántortanítókra is, kik kántoroknak mondották magukat, jóllehet nem voltak azok, vagy még nem kaptak állást: ezeket adófizetésre kényszerítik. A falusi gyermekek iskolába járását a regement ellenőrzi s keményen bünteti a szülőket, kik elvonják gyermeküket az iskolából. És igy tovább.

A közönséges életben előforduló kisebb-nagyobb bajok mind »felhatnak a felséges királyasszony elibe«, az egész ország helyett a királyné gondolkozik, az ő »kifogyhatatlan anyai jósága« küldi szét az egész országba még a marhadög ellen való reczeptet is. Az ő neve alatt hirdetik ki az »orvos társaság« »oktató munkáját«, mely megmagyarázza, hogy miként kell eljárni a vizbemerültekkel, a magukat melankóliából (a székelyek szerint: búsbetegségből) vagy más okból felakasztott emberekkel, és külön terjedelmes oktatás van a széngőztől elaléltak felélesztéséről s a királyné nevében hirdetik ki azt is, hogy »aki czöveket könnyü munkával akar felveretni, menjen Nagy-Szebenbe, ott megtanulhatja«. A »kifogyhatatlan anyai jóságu« királyné a szó teljes értelmében leszoktatja a népet a gondolkozásról, a maga lábán való járásról s ezzel nemcsak a parasztság van igy, hanem a nemesség is. Egy szóval: az egész nemzet. Miután országgyűlés nincs, mindent felülről várnak. S a királyné csakugyan kifogyhatatlan a nép jóvoltán való buzgólkodásban. Fiára, a későbbi II. Józsefre bizza a hadügyek vezetését, az ország minden egyéb gondjával, gazdasági és szellemi előhaladásával az ő elméje foglalatoskodik. Elméje és szíve. A nemesség iránt hálával van eltelve, mert válságos időkben »életét és vérét« ajánlotta fel, s megmentette birodalmát az elzülléstől. De viszont szívét meghatja a nép nagy nyomorusága, megalázó szolgai állapota s inkább elviseli a nemesség részéről a hálátlanság vádját, semhogy hallgatag türje az igazságtalan kiváltságot, melyet a nemesség a nép hátrányára élvez. Törvényes uton nem tudja megnyerni a nemességet, hogy bármi kevéssel is járuljon a közterhek viseléséhez, erre törvénytelen uton sem vállalkozik, de egyet mégis megpróbál: rendezi a földesur és jobbágy egymáshoz való viszonyát. Az 1764-iki országgyűlésen meggyőződött, hogy a rendeknek eszük ágában sincs foglalkozni a jobbágyok állapotával, s az országgyűlés eloszlása után azonnal megbizta Raab udvari tanácsost, hogy Magyarország részére is dolgozzon ki urbéri szabályzatot. Igen, Magyarország részére is, mert az osztrák örökös tartományokban ez a rendezés már megtörtént. Raab még a következő évben elvégezte munkáját s a királyné 1766. julius 10-én, ki is adta az »Ideiglenes urbéri szabályzat«-ot, mely kölcsönösen megállapította földesurak és jobbágyak kötelességeit és jogait. Ez a szabályzat a jobbágy személyére megállapítja a szabad költözködést, mely szerint a jobbágynak fél évvel elébb bejelentett felmondása után, ha tartozásait kifizette, joga volt máshová költözni. A gyermekét neveltetheti, más életpályára adhatja, a földesúr beleegyezése nélkül is.

Panaszával, pörös dolgával első sorban ugyan az uri székhez kell folyamodnia, de ha földesurával van pere, a megyei ügyvéd köteles a jobbágy ügyét védeni. Innét ügyét felebbezheti a megyei törvényszékhez. A jobbágybirtokot illetőleg a szabályzat kimondja, hogy a jobbágynak joga van egy holdas belső telekre, melyen a háza és a kertje van, s a különböző vidékek szerint 16—28 hold szántóföldre s 8—22 kaszás rétre. A legelőt közösen birják a földesurral. Joguk van tűzi- és épületfát hordani a földesur erdejéből. Az egész telket fél, negyed és nyolczadtelekre is lehet osztani s a földesurnak, ha a jobbágy eleget tesz kötelességeinek, nincs joga elvenni tőle a földet, sőt ha törvényes vizsgálat kideritené, hogy a jobbágy nem felelt meg a kötelezettségeknek, a földesur akkor is csak jobbágynak adhatja ezt a birtokot. Joga van a jobbágynak Szent-Mihály napjától Szent-György napjáig a bormérésre. Ezzel szemben a jobbágy egész telek után tartozik 52 igás, vagy kétannyi kézi napszámmal; négy egész telek után egy ugynevezett *hosszu fuvarral,* mely azonban két napnál tovább nem tarthat. Minden egész telek után egy öl fát vágnak s hordanak a földes ur udvarába. Hajtóvadászaton három napot szolgálni kötelesek. Fizet a jobbágy a föld minden terméséből kilenczedet, az aprómarhából (juh, bárány, kecske, csirke, pulyka stb.) egy párt s füstadó czímen egy forintot. A szőlők után a régi szokás szerint hetedet vagy nyolczadot fizetnek. A házas zsellér egy forintot fizet s 18 napot szolgál.

Megállapítván a jobbágyok tartozásait, a szabályzat egyben sok oly tartozást eltörűl, miket a földesurak önkényesen vetettek ki a jobbágyokra. Nincs az a fináncz miniszter, aki annyi mindenféle czimet találjon az adóztatásra, a mennyit a földesurak kitaláltak. Taksát fizettettek az elhalt jobbágy javainak össszeirása- és gyermekei közt való felosztásáért. Ha a jobbágy végrendelkezett, cserélt vagy eladott valamit, a tizedrészhez a földesúr formált jogot. A szabad adásban-vevésben meggátolta, elkobzással, birsággal, testi fenyítékkel vagy egyszerűen a faluból kitiltotta a vásáros embereket. Rákényszerítették, hogy a földesur malmában őröltesse gabnáját. Szalmát kellett adni a szőlőkötéshez. A jobbágygyal fizettették a földesur szőlőpásztorának bérét. A földesur kényszerítette a községet, mely a mészárszéket bérelte, hogy az ő kimustrált marháit vágja ki. A romlott bort kimérették a jobbágygyal. A dézmaszedőket el kellett látni étellel, itallal. A dézsmaborral együtt elvették a jobbágy hordaját is. És még több ilyen visszaélés, mit az urbéri szabályzat megszüntetett, vagy legalább is meg akart szüntetni . . . Nem mondjuk, hogy minden földesur

mind e visszaéléseket elkövette, egyik egyet, másik mást követett el; elég az, hogy e visszaélések országosak voltak.

Nem volt ez az urbéri szabályzat gyökeres javítás, de sok tekintethen kedvezett a jobbágyságnak, s épp e miatt nehezen is ment a végrehajtása. Midőn a szabályzat elkészült, a királyné biztosokat és végrehajtókat vagy összeirókat nevezett ki (az utóbbiakat a megyei tisztviselők közül) s ezek mellé a megye közgyülése rendelt ki néhány birtokost, kik a helyi viszonyokkal ismerősebbek voltak. A végrehajtók községről községre mentek, a birót, az esküdteket s nehány öregebb gazdát összegyűjtötték s megeskették őket, hogy igazán felelnek erre a kilencz kérdésre:

1. Vannak-e az előbbi időből urbariumok vagy szerződésök a földesurral?
2. Szokás állapította-e meg tartozásaikat?
3. A községnek minő kedvezményei vagy hátrányai vannak?
4. Egy-egy jobbágynak hány hold s milyen földje és rétje van?
5. Hány napi s milyen robotot tejesítenek a jobbágyok?
6. Szedetett-e s miből kilenczed?
7. Mi más adózások voltak pénzben vagy terményekben?
8. Hány üres telek van?
9. Van-e szabad költözési joguk?

E kérdésekre adott feleletek alapján történt meg az összeírás, mely bizony pontos, megbízható nem lehetett, — s az összeírás után a királyi biztos elnöklése alatt egy megyei küldöttség osztályozta a földeket minőségük s ez vagy az az előnyük és hátrányuk szerint. Külön veszik a jobbágyokat és zselléreket s ez utóbbiakat ismét a szerint, a mint maguk házában laktak vagy a mint nevezték: a más hátán. Összesen 16 rovatra osztották az úrbéri táblázatot, megjelölvén a helység nevét, a jobbágyét, annak különféle tartozásait s a táblázatokat aztán kihirdették a községekben, hogy a földesúr is, a jobbágy is kérhesse a kiigazítást.

Hat esztendeig tartott az úrbéri szabályzatnak ilyen módon való életbe léptetése. A földesurak mindenféle akadályokat gördítettek a szabályzat megvalósítása elé, sőt az ország több részében a félre vezetett parasztok is ellentállottak, abban a hitben, hogy ez a szabályzat még súlyosbítja terheiket. Nem volt bizony ez a szabályzat tökéletes munka, de nagy haladást jelent s egész az 1832/36-iki országgyűlésig e szabályzat alapján állott fenn a viszony földesúr és jobbágy között. A királyné a helytartótanács kebelében külön úrbéri osztályt is állított fel, a vitás úrbéri kérdések elintézésére.

Az úrbéri ügyek szabályozása és a szabályzat végrehajtásakor tűntek ki csak igazán azok a rettentő visszaélések, miket egyes földesurak a védtelen jobbágyságon elkövettek. A királynénak tudomása van e visszaélésekről s hogy nemes szívét mennyire felháborították a tudomására jutott visszaélések és kegyetlenkedések, ékes bizonyság erre az a bizalmas magánlevél, melyet 1766-ban írt Eurenberg grófnéhoz, s melyben így kiált fel: »És hitte volna-e, hogy *az elhunyt nádor s az Esterházyak voltak a legkegyetlenebbek?*« Kétségtelen, hogy az úrbéri szabályzat könnyített a nép dolgán, de az eredmény közel sem felelt meg annak a lelkességnek, melylyel a jóságos királyné a nép ügyét felkarolta. Az a hatalom, mely a megyei hatóságok kezében volt, egyúttal a földesurak hatalma is volt s ha arra nem is volt elég erős, hogy lehetetlenné tegye Mária Teréziának országgyűlésen kívűl kiadott rendeleteit, arra elég erős volt, hogy kijátssza azokat s végrehajtásukat megnehezítse. A nemesség hajtotta végre tulajdonképpen az úrbéri szabályzatot, s hogy miként, találóan jellemzi az akkorbeli táblabírák fennmaradt e szavajárása: Iusimus Mariam Thereziam — rászedtük Mária Teréziát!

A magyarországi urbéri szabályzattal körülbelől egy időben adta ki a királyné az erdélyi szabályzatot is *Bizonyos punktumok* czím alatt. Mert az akkorbeli erdélyi főnemesség hajszállal sem volt különb a magyarországinál: épp úgy visszaélt kiváltságos helyzetével. Egy bizonyos, hogy az erdélyi rendek is papiroson több jóindulatot mutattak a jobbágyság iránt, mint a valóságban. Az 1714-iki országgyűlés a Rákóczy-féle szabadságharczban felszabadult jobbágyokat visszaveti régi jobbágy-állapotukba s megállapítja, hogy minden jobbágy *hetenként négy napot* szolgáljon, *a zsellér három napot* s hozzá teszi: »senki pedig a jobbágyot ennél több, a zsellért pedig ennél kevesebb napokon szolgáltatni ne merészelje«. Négy napi robot hetenként! Igazán megindító, hogy a szegény jobbágynak a maga dolgára hagytak a hétből két munkanapot s ráadásul a vasárnapot. De, úgy látszik, maguk a földesurak is megsokalják a parasztság e lelketlen megterhelését s az 1742. és 47-iki országgyűlés elfogadja azokat a királyi rendeleteket, melyek lejebb szállítják az 1747-iki II-ik törvényczikk által *eleven kincstárnak* nevezett jobbágy robotját. E rendeletek szerint, minden olyan jobbágy, kinek belső telke, ökre és elegendő külsősége van, két napot köteles szolgálni akár marhával, akár kézi munkával; az olyan jobbágy pedig, kinek vagy csak belsősége, vagy csak külsősége van, hetenként egy napot köteles szolgálni, mégpedig kézi munkával. Négy nap és két nap közt nagy a különbség, de csalódnék, ki azt hinné, hogy

ezzel az erdélyi jobbágyság sorsa valami nagyot könnyebbedett. Mert a törvények is, a rendeletek is megállapították ugyan a heti két napot, de arról nem intézkedtek, hogy a jobbágycsaládnak csak egy vagy minden munkabiró tagja köteles-e leszolgálni a heti két napos robotot? A földes-

Paraszt és nemes Mária Terézia idejében.

urak a maguk érdekei szerint értelmezték a törvényeket és rendeleteket, a jobbágyok nemkülönben s így, természetesen, földesur és jobbágy közt a pörlekedésnek, huza-vonának nem volt vége-hossza. Ezt a tarthatatlan állapotot akarta megszüntetni a királyné a *Bizonyos punk-*

tumok-kal, melyek körülbelől következőkép rendezték az erdélyi urbéri viszonyokat:

1. A földesúr tartozik az úrbéres állapotához képest alkalmatos lakóhelyet s a határok minőségéhez mért szántóföldeket és kaszálókat adni, de a mennyiség meghatározása a földesúr okosságára bizatik.

2. Az úrbéresek örökségeit elcserélheti a földesúr, de vigyázni köteles, hogy lakhelyeikben, szántóföldeikben és kaszálóikban meg ne fogyatkozzanak.

3. A földesúr tartozik úrbéreseinek marhái számára a nyomás alatt levő határban legelést engedni.

4. Köteles a földesúr a köz- vagy szabaderdőkből a jobbágyoknak saját szükségükre tűzi- vagy épületfát adni. Amely erdők régi idők óta a faluk birtokában vannak, ott is maradnak, de a földesúr tulajdonjogának elismerése mellett.

5. Az úrbéresek a közerdőben ingyen makkoltatást élveznek, a földesúr majorsági erdeiben is kevesebb díjat fizetnek mint az idegenek.

6. Tartozik a földesúr az úrbéresek marháinak itatóhelyet engedni, de a halászattól, malomépítéstől, amelyek földesúri jogok, eltilthatja.

7. A korcsmárlás Sz. Mihály napjától karácsonyig az úrbéreseket illeti a faluban.

8. Az úrbérest illetvén szorgalmának bére, az általa megjavított földeket a földesúr csak úgy veheti el, ha munkája illő bérét megfordítja. Az irtványok azonban nem számíthatók ide.

9. Az úrbéresek ingó vagyonát a földesúr csak szabad önkénytes eladás után veheti meg, ha megfizeti azt az árt, amelyet más is megadott volna.

12. Az úrbéreseket szabad kereskedés illetvén, a földesúr nem adhatja bérbe a kereskedést, kivéve a korcsmát, mészárszéket, halászati, vadászati és malomjogot, mely a földesúré.

13. A földesúr kötelessége az úrbéresein másoktól elkövetett méltatlanságokért elégtételt követelni.

14. Köteles a földesúr az úrbéresével kötött egyezményeket megtartani s azokat azon helypénz, hetivásár, sokadalom s malombeli jövedelmek birtokában, melyeket egyezmény vagy kiváltság-levelek erejénél fogva igényelhetnek, nem háborgatni.

Az úrbéreseknek földesuraik iránt való *tartozásaik* e »Bizonyos Punktumok« szerint a következők:

1. Azok az úrbéresek, kiknek belső és külső örökségük s ahhoz tartozóan elégséges számú ökrük van, tartoznak ***hetenként*** akár kézimunkával, akár marhával ***két-két napot*** szolgálni; azok pedig, kik vagy csak belsőt, vagy csak külsőt bírnak, ***hetenként egy napot,*** de nem marhával.

2. Ez a szolgálati mennyiség csak azoktól követelhető, kik az uraság székhelyétől félnapi járónál nem laknak messzebb. Akik pedig egy napi távolságra laknak, azok ***egyfolytában három heti,*** akik egy napnál is távolabb laknak pedig ***két heti folytonos szolgálatra*** szoríthatók, de úgy, hogy annak letelte után azonnal haza bocsáttassanak, a menet és jövet is beleszámítván a földesúri munkába.

3. Az úrbéreseknek napfeljöttétől naplementeig kell szolgálatban állaniok.

4. A ragadozó és ártalmas vadak üldözésében és vadászásában eltöltött idő, ha az a földesúr rendeletéből történik is, nem számítandó be a robotba.

5. Minden úrbéres gazdasszony tartozik négy font kendert, lent vagy gyapjut fonni a földesúr számára ott, ahol ez eddig is szokásban volt.

6. A hosszabb időt kivánó, nehéz útban és rossz időben teljesített fuvar azon ideje, mely a heti illetőségnél többre rugott, a következő heti illetőségbe számíttatik bele.

7. Az úrbéres vasár- és ünnepnapon nem kényszeríthető fuvarra, de ha ilyen napon mégis kénytelen szükségből utazni, az a következő heti illetőségbe beleszámítható.

8. Az úrbéresek földesuraikkal a robot ideiglenes vagy örökös módon való pénzbeli megváltása tárgyában egyességre léphetnek, de erre nem kényszeríthetők.

A roboton kívüli tartozások pedig a következők:

1. Tartozik az úrbéres földesurának a szokott dézsmát és hol szokásban van, a kilencedet is kiadni s be is hordani, a dézsmálás módjára nézve szabályul szolgálván:

α) hogy nem kell válogatva venni a dézsmát, t. i. az illető termény javából, hanem vegyesen, úgy amint az isten adta.

β) Az eleitől fogva haszonbérfizetés alatt volt helyeken a dézsmavételben semmi újítás ne kezdessék, hanem a régi szokás maradjon meg.

γ) A haszonbértől mentes helyeken a dézsmavétel vagy annak elengedése a földesurak tetszésére bizatik.

δ) A dézsmaszedés a maga idejében történjék.

2. Köteles az úrbéres a törvény, régi szokás vagy a kötött egyezmény szerint teljesítendőket teljesíteni, ez utóbiakat csak annyiban, amennyiben a szabályozott mértéket meg nem haladják.

3. El van tiltva minden olyan jövedelem, mely sem a törvényen, sem a régi szokáson nem alapul.

4. Az úrbéres eladott, elcserélt vagy végrendeletileg másnak hagyott javaiból a földesúr tizedet nem vehet.

A földesúr büntető hatalma:

1. A földesúr a kötelességét teljesíteni nem akaró jobbágyot pénzbírsággal nem sujthatja, hanem *testi büntetéssel* és pedig a *férfiakat 24 botütésig, a nőket 24 korbács vagy vessző-csapásig,* az öregeket és betegeket azonban csak egy pár napi elcsukással.

2. A földesúr elküldheti az úrbéresét a következő Szent-György napkor, ha neki a megelőző Szent-Mihálykor felmondott.

3. Ha az úrbéres magát az udvari tisztektől méltatlanul bántalmazottnak véli, csak azon esetben folyamodhatik a törvényhatósági tisztekhez, ha a földesúrtól megelőzően kért, de nem kapott elégtételt.

4. Ha a földesúr nem teljesítené megszabott kötelességeit, vagy úrbéreseivel kegyetlenül bánnék, azok folyamodhatnak a törvényhatóságok derékszékeihez, melyek tartoznak az előadott panaszt megvizsgálni, az alispánok, alkirálybírák és a szegények ügyvédjei által a panaszosoknak segítségükre lenni s nekik az igazságot törvény szerint kiszolgáltatni.

»E »Bizonyos punktumok«-nak — írja Jancsó Benedek már idézett könyvében — az volt a legnagyobb hibájuk, hogy, míg egyfelől megállapították a jobbágyi tartozások legalacsonyabb fokát, másfelől a jobbágytelek terjedelmének megállapítását »a földesur okosságára« bizták. Igy

történt aztán, hogy igen sok földesur, csakhogy mentől nagyobb számu jobbágygyal, illetőleg munkáskézzel rendelkezhessék, oly kis terjedelmű jobbágytelket hasított ki, hogy kettőn sem tudott volna a megszabott kötelességek teljesítése mellett egy jobbágy-család tisztességesen és nyomortól mentesen megélni. Voltak még egyéb hibái is e szabályrendeletnek, melyek csakhamar különböző visszaéléseknek lettek a forrásai. Mária Terézia azonban gyorsan igyekezett ezen is segíteni egy 1774. julius 6-án kiadott rendeletével, melyben eltiltott minden olyan visszaélést, mely a robot munkára vonatkozik s elrendelte, hogy az urbéresnek is kell okvetlenül annyi időt engedni, hogy a maga munkáját kellő időben elvégezhesse. Megtiltotta a jobbágyokkal való kegyetlen bánást és megparancsolta, hogy a jobbágytelek okvetlenül olyan terjedelmü legyen, hogy abból az urbéres családjával együtt megélhessen«.

Hogy ezek a jóakaratu rendeletek mennyiben valósultak meg, erre nézve talán elég, ha a nagynevű Kemény Zsigmond báróra hivatkozom, ki »Erdély közélete 1791—1848« czímű tanulmányában így ír az akkorbeli erdélyi arisztokrácziáról: »A diadalmaskodó abszolutizmus védszárnyai alatt az arisztokráczia naponként kizárólagosabb és büszkébb lőn. Az adómegajánlási jog a kormányrendelet utján behozott adórendszer által az országgyűlés kezéből elvétetett; a határszéli katonáskodás terhe a szabad székelyre erőszakos módon vettetik; a nemzeti szabadság összes biztosítékai mint füst és pára enyésztek el; de e változások között, e szívrendítő romok fölött, az arisztokracziának, mely a köznemességtől egészen különválasztotta magát, maradt ideje és léleknyugalma tanácskozni affelől: hogy az egyenetlen, a rangon alóli házasságok kötése hogyan gátoltassék meg legsikeresebben. Kétségkívül, a mely mértékben adá az erdélyi arisztokráczia, a közelebbi évtizedek folyamában magas hazáfiságának tanujeleit, majdnem oly mértékben volt III. Károly és Mária Terézia korában lanyha és hivatásáról megfeledkező. Aztán akkor *érdekeik annyira összetalálkoztak az alkotmány elleni reakczió törekvéseivel,* hogy szokatlan öntagadás lett volna a kényelmes kasztviszonyok mellett a haza szenvedéseire gondolni. A kevés számra szorított felső arisztokráczia kényelmével és előjogaival szemben szörnyű nagy ellentétet képezett a jobbágyok sorsa, kiknek tartozásai és szolgálatai semmi urbér által nem valának megszabva: mert a Mária Terézia által kiadott »bizonyos punktumok« keletkezésökre nézve törvényeseknek nem valának tekinthetők, *teljesedésbe szigoruan soha sem vétettek,* minthogy még az urbéri állomány mennyiségét sem határozták meg.« .

Igy ír az erdélyi fejedelmi ivadék az akkorbeli erdélyi arisztokrácziáról s e leírás ráillik a magyarországi arisztokrácziára is. A valóságnak megfelelő az is, a mit az urbéri szabályzatról ír. Megvolt a szabályzat, mely a régi állapothoz képest jelentékeny javulást igért a jobbágyság állapotában, de inkább csak igért: a gyökeres javulás egy későbbi kor munkája. A nemesség s különösen a főnemesség csupán a kiváltságaira féltékeny, s szemet huny a királyné egységesítő, németesítő törekvéseire. A bécsi udvar fénye megvakítja s nem látja, mint formál a királyné minden intézményt osztrák mintára Magyarországon is. A közoktatásra is ráteszi

Aspremont gróf és az ónodi parasztok.

a kezét a királyné s osztrák mintára megszerkeszteti a *Ratio educationist*, mely a nép- és általában a közoktatás terén korszakos alkotás, csakhogy éppenséggel nem a *nemzeti nevelést* szolgálja. Az elemi oktatás nyelvéűl az *anyanyelvet* teszi, s a magyar nyelvet nem tekinti állami nyelvnek, egyszerüen a magyar *faj* nyelve, s szó sincs arról, hogy tanítsák az oláh, a tót meg a többi nemzetiségek iskoláiban. Ám a *német nyelv:* ez már köteles tantárgy minden iskolában. A tankönyvek egyik lapján az anyanyelv, másik lapján a német áll s a nagyobb városi iskolákban meg is kezdik a két nyelven való tanítást. Sőt a kisebb városi és falusi

iskolákban is — ez a terv — a mint lehet. A magyar nyelv a magyar paraszt és a köznemes nyelve, a fő és birtokos nemesség a latin nyelvet használja, most meg, mikor arról volna szó, hogy a magyar lépjen helyébe, a nagy többség megnyugszik abban, hogy a »művelt« német nyelv szorítsa ki a latint. Midőn Mária Terézia 1780-ban meghal, a tősgyökeres magyar Kecskemét iskoláiban latin, német és magyar versekben keseregtek a nagy királyné halálán s még a különben hazafias Magyar Hirmondó czímü ujság is megdicséri Buzás János uramat, a német beszéd tanítóját, mondván: »a német beszéd, melyet azon nyelvnek tanítója, Buzás János uram elmondott, jeles bizonysága annak, mennyit köszönhet a tisztességes s hasznos tudományoknak köztünk s velünk együtt azon egy felséget uraló népek között való terjedése Mária Teréziának«.

Nyilvánvaló ebből is, hogy nem vették észre Mária Terézia németesítő tervét s a német nyelv tanításában csupán a műveltség terjesztését látták. Ez az időszak az a magyar nemzet életében, midőn a magyar nyelvet a parasztság s nehány lelkes iró őrzi meg az utókor számára. »Voltak a nemzetnek rétegei — írja Grünwald — melyekre nem hatott az udvar közvetlen befolyása. Itt is divatos volt az öröklött jobbágyi hűség hangoztatása, de azért nem vesztek ki lelkéből a jó kurucz hagyományok, a bizalmatlanság, az ellenszenv a német iránt. Szirmay István végrendelete, melyben meghagyja utódának, hogy a család egyik tagját mindig *Tamásnak* kereszteljék, hogy ne higyjen a németnek, egyet pedig *Jóbnak*, hogy el tudja viselni a csapásokat, melyeket a német a magyarra mért, e hangulat kifejezése.« És alább: »a kurucz érzelmek, ha nem is váltak testté, ott lappangtak a lelkekben s néha nagyon érdekes módon törtek ki. Mária Terézia uralkodása idejében történt, hogy gróf Aspremont ónodi uradalmába utazott. Nehéz utazó kocsija az út feneketlen sarába sülyedt s lovai nem birták helyéből kimozdítani. Az ónodi vásárról visszatérő parasztok könnyű szekereiken elhajtottak mellette, egy sem segített s csak nevették a sárban vergődő s káromkodó németet. Végre feláll a bakra s dühösen azt kiáltja nekik: »Hát így hagyjátok a sárban veszni Rákóczy unokáját?« Amint ezt hallják, rögtön segítségére sietnek, kihuzzák kocsiját a sárból s *ujjongva viszik be* Ónodra. E kaland hire eljut Bécsbe is, s midőn a gróf az udvarnál megjelenik, Mária Terézia haragtól lángoló arczczal kiáltja felé: »Hallja Aspremont! Nem kivánom, hogy a sárba veszszen, de a Rákóczy emlegetésével hagyjon fel, mert különben becsukatom!«

A királyné ebből az esetből nem vonta le a tanulságot, pedig levonhatta volna. Jóságos szívét meghatotta a nép keserves sorsa s tagad-

hatatlan, hogy szívvel-lélekkel kivánt segíteni a »misera plebs«-en, faji, nemzetiségi különbség nélkül: ő egyedül a szánalomra méltó, minden terhet viselő s minden jogtól megfosztott népet látta. De nem látott a magyar nép lelkébe, nem ismerte azt, mikor egyforma, az osztrák népével egyforma ruhát szabott rá s németté akarta tenni azt a népet, mely Rákóczyt *máig* sem feledte el s nem is feledi el soha. Az ő nyomdokain járt a fia is, II. József császár, már sokkal nyiltabban, erőszakosabb eszközökkel s a mint mindjárt meglátjuk, ő sem ér czélt.

Az alvó nemzet kezd ébredezni.

Gyalog katona.

Negyven év.

A népboldogító császár. — Hadüzenet a kiváltságoknak. — A Hóra-féle lázadás. — A nagy elvek bukása. — Az 1790—91-iki országgyűlés. — A franczia forradalom hatása. — Martinovics és társai. — A reakczió.

Teljes huszonöt éven át országgyűlés nélkül, rendeletekkel kormányozta Mária Terézia Magyarországot s ugyanígy cselekszik fia, II. József császár is. De míg a királyné kerülő utakon támadja az ősi alkotmányt s asszonyi símasággal, egyéniségének varázsával elaltatja a nemzetet, II. József nyiltan, egyenesen üzen hadat a régi, szerinte elavúlt rend ellen, egész merejében újjá akarja formálni a magyar — tartományt. A szent koronát oly ékszernek nézi, mely nem fejedelmi főre, hanem lomtárba való s eszében sincs, hogy megkoronáztassa magát. Egyszerűen bejelenti: mától kezdve én vagyok ez ország uralkodója, nincs szükségem országgyűlésre, eligazgatom az ország dolgait a magam esze s szíve szerint. Anyja életében nem jut megfelelő szerep nagyratörő lelkének s népboldogító terveit, melyek lelkében forrongtak, egyszerre akarja megvalósítani, ha másként nem, erőszakkal is. Ellenmondást nem ismer, nem tűr. Második Mátyás király — német kiadásban. Szereti a népet. Szivét meghatja az elnyomott paraszt állapota, s már mint trónörökös, majd mint császár gyakran beutazza tartományait. Magyarországon is többször megfordul, szóba ereszkedik a jobbágy-, a zsellér-emberrel, érdekkel hallgatja ügyes-bajos dolgait, figyeli meg élete folyását s erős elhatározás érlelődik meg

lelkében: ledönteni a válaszfalakat ember és ember közt, jogokban és terhekben megosztoztatni urat és parasztot igazságosan, becsületesen. Ugyanazt akarja, mit a kiváltságos osztály egy emberöltő után önként ád meg, ám a különbség mégis óriási: a nagyszívű s nagyeszű fejedelem *önkényesen* próbál megdönteni több százados rendet s végre is csalódottan, keserű szívvel kell belátnia, hogy a nagy és magasztos czélok felé vezető eszközöket rosszúl választotta meg.

A nemzet felháborodással fogadja a hírt, hogy József nem hajlandó fejére tétetni a magyar koronát, de ő nem törődik a felháborodással, megkezdi a rendeletekkel való uralkodást s minden rendelettel növeli a kedélyek nyugtalankodását. »Szabad egyház szabad államban«: ez egyik jelszava s kiadja a híres *türelmi rendeletet,* melyet fél-megelégedéssel fogadnak a protestánsok, megbotránykozással a katholikusok. E türelmi rendelet megengedi a protestánsoknak és a görög nem egyesülteknek, hogy ezentúl ott is építhetnek templomot, a hol eddig tilos volt; a hol száz család él együtt, építhetnek templomot — torony és harang nélkül; a protestánsok lakhatnak mindenütt, szerezhetnek házat, telket, nyerhetnek polgárjogot s hivatalt; vallásukkal ellenkező esküformára nem kötelezhetők; vegyes házasságból született gyermekek, ha az apa katholikus, mind az apa vallását, ha pedig protestáns, a leánygyermekek az anya vallását követik; a protestáns lelkészek semmiben sem függnek a katholikus egyház fejeitől. Katholikus vallásról át lehet térni a protestáns hitre.

A katholikus egyházak fejei mindent elkövetnek a rendelet ellen, de a protestánsok sincsenek vele megelégedve egészen. Bántja őket, hogy vallásuk még mindig csak tűrt vallás s a nyert szabadság sem tökéletes. A stólát ezentúl is fizetniök kellett a katholikus papoknak, s iskolát bárhol állíthattak ugyan, de a katholikus iskolák mintájára kellett azokat berendezni. De ha nem is egész szabadság, amit nyertek, jelentékeny haladás a multhoz képest s a türelmi rendelet kiadásának esztendejében a protestáns egyházak száma 272-ről 758-ra emelkedik. Sőt sok helyen hálából kétfejű sassal díszítik fel a templomot...

A vallás ügyében egymást érik a rendeletek s az egyházak körében állandó az izgalom. A katholikusok egyenesen vallástalansággal vádolják a fejedelmet s nemcsak a katholikusok, de a protestánsok is érthető felháborodással fogadják ama rendeletét, melyben azt parancsolja, hogy a halottakat a *fa kímélése* s az enyészet gyorsítása okából ne koporsóban, hanem zsákban temessék el. Ezt a rendeletet hamarosan vissza is vonja. A türelmi rendelet is újabb meg újabb magyarázatra szorúl. Megkezdődik

a katholikus hitről a protestáns vallásra való áttérés s József új rendeletet kénytelen kiadni, melyben az áttérést megnehezíti.

A nagy, a merész reformok azonban még csak ezután kezdődnek Magyarországot mint önálló független államot nem ismeri el, tartománynak tekinti, mint bármelyik osztrák tartományt, melynek ő korlátlan ura. Egyforma kormányzás, egyforma közigazgatás az összes tartományokban, egy közigazgatási nyelv: *a német* — ez az ő uralkodói programmjának főpontja. Ehhez szükséges a jogoknak és terheknek lehető egyforma megosztása az egész birodalomban. Hogy a kiváltságos osztály hajlandó volna-e alkotmányos úton, törvényes formák közt megosztozni a paraszttal jogokban és terhekben: nem kérdi. E kérdés fölvetését fölöslegesnek találja. Eleve tisztában van a felelettel.

A szent koronát habozás nélkül szállíttatja Pozsonyból Bécsbe, nem törődik a nemzet háborgásával, nem a megyék felirataival. Az ő szemében a korona nem szentség, hanem értékesebb ékszer s annak Bécsbe vitelével mintegy bejelenti a nemzetnek a támadást a magyar alkotmány ellen. Csakhamar erre meg is jelenik német nyelvi rendelete, mely hivatalos nyelvvé teszi a németet a kormányzat és a közigazgatás minden ágában. Érezte azonban, hogy túlságos nagyot mer, s szokott egyenességétől eltérve, cselhez folyamodik. Mielőtt a rendeletet kiadta, véleményt kért a helytartó tanácstól: alkalmasnak találja-e a magyar nyelvet hivatalos használatra? És a helytartó tanács *a magyar nyelv ellen nyilatkozott.* Nyilván azt hitték a jó urak, hogy a császár a latin és a magyar nyelv között akar választani. A császár azonban hallani sem akar a latin nyelvről, s a helytartó tanács nyilatkozatában elég támasztékot lel arra, hogy tervét valósítsa. S megjelenik 1784-ben a rendelet, mely valósággal forrongásba hozza az egész országot. Három esztendőt enged még a latin nyelvnek, azontúl az ország összes hatóságai, törvényszékei, az ügyvédek is, csak a német nyelvet használhatják. Vármegyei tisztviselő is csak az lehet, ki németül tud. Latin iskolákba csak oly gyermeket lehet fölvenni, aki ír és olvas németül. A vármegyék keserű hangon írnak fel Józsefhez a rendelet ellen. De míg egyrészük a magyar nyelv jogait követeli, számos megye akaratlanul igazat ad a császárnak: a német helyett a latint kivánják s csak ha a latin nem lehetne a hivatalos nyelv, az esetben kivánják a magyart. A nagy többség nem lát a német nyelv behozatalában nemzeti veszedelmet: a *rendi alkotmányt* féltik a német nyelvtől. És félnek különösen attól, hogy a német nyelv nem tudása miatt elvesztik a *hivatalukat.* A császár

azonban nem törődik az országos feljajdulással s fő- és köznemesek beadják a derekukat: a főnemések nagy része már amúgy is tudott németül, a köznemesek is neki látnak a német nyelv tanulásának s pár év mulva már a megyéken is német a hivatalos nyelv. *Igazságtalan megterheltetést* látnak a latin hivatalos nyelvnek németté való változtatásában, nemzeti veszedelmet azonban csupán nehány lelkes író lát, kik már Mária Terézia idejében s még inkább József e rendelete következtében kettőzött buzgósággal, lelkességgel kezdik művelni a magyar nyelvet és irodalmat. De jellemző, hogy a magyar irodalomnak oly kiváló alakja is, minő Kazinczy Ferencz, ez időtájt még nem lát veszedelmet a német nyelv terjedésében s mint Abaujmegye aljegyzője »nagy örömmel« fordítja le a német rendeleteket deák nyelvre, hogy a viczispánja megérthesse. A fő- és köznemesség zöme tehát kénytelen-kelletlen megalkuszik a kényszer-helyzettel s a magyar nyelvet csak a szegény, elnyomott parasztság őrzi s nehány lelkes író, mint a gárdista Bessenyei György, a székely születésű Baróti Szabó Dávid, a mesemondó Péczely József, a nyelvtudós Révai Miklós, a parasztság lelkes szószólója, Bacsányi János, a regényíró Dugonics András és még nehányan. A császár rendelete reakcziót szül ebben a lelkes kis táborban s megható kitartással írnak és írnak, védik a magyar nyelv jogait s bizonyítgatják a saját testvéreiknek, hogy: ime a magyar nyelvet éppúgy lehet használni hivatalos nyelvnek, mint a németet vagy latint.

Kazinczy Ferencz.

A nemesség nagy tömege azonban csak lassanként ébredez. A latin nyelvet siratja és nem a magyart. És a német nyelvi rendelet közel sem

háborítja fel annyira, mint az a rendelet, melyet a császár 1784-ben bocsát ki s melyben az *országos népszámlálást* s a *házak összeírását* rendeli el. Idáig még senkinek sem jutott eszébe, hogy az ország népét osztálykülönbség nélkül összeírják. A császár jól tudja, hogy ez a rendelet nagy riadalmat okoz, mert a nemesség ebben az ő megadóztatásának előmunkáját fogja látni. Hangsúlyozza a rendeletben, hogy a népet nem az ujonczszedés, hanem a közjó miatt akarja összeiratni; hogy ez az összeírás, melyből kitűnnék a nép száma és gazdagsága; emelné az állam tekintélyét; a házak számozását illetőleg is meg akarja nyugtatni a nemességet, kijelentvén, hogy az ő palotája is meg van jelölve számmal: mind hiába, a nemességet valóságos rémület szállja meg, világosan látni vélik a császár szándékát, mely nem lehet egyéb, mint a nemesség megadóztatása és katonáskodásra való kényszerítése.

Ezek az összeírások már megtörténtek volt az osztrák örökös tartományokban, még pedig a katonatisztek közreműködésével, s Magyarországon szintén a katonatisztek segítségével akarja végeztetni a munkát. Országszerte leírhatatlan a felháborodás az ősi jogok ellen intézett e merénylet miatt. A vármegyék egy-kettő kivételével a legszenvedélyesebb hangon írnak fel a császárhoz. A »nemesi előjogok meggyalázását« látja Trencsénmegye az összeírásban, mely »az ország rendeit *egyenlővé* teszi a jobbágyokkal« s mely által »mi, kik a drága szabadság ölében születtünk, a szolgaság szomorú állapotába vettetnénk«. Nyitra megye rendei »nyílt szóval kijelentik, hogy készebbek életüket s minden javaikat elveszteni és a legkegyetlenebb kínokat is eltűrni és az alatt kimúlni, semhogy szabadságuk veszte miatt siratva tengessék életöket«.

Ilyen hangon írnak a többi megyék is, s mint Trencsénmegye feliratából is látható, annyira megfeledkeznek magukról, hogy akaratlanúl is elismerik a jobbágyság szomorú szolgai állapotát, amivel tulajdonképp csak fegyvert adnak a császár kezébe. Kitűnik e feliratok minden mondatából, hogy a szabadság alatt a nemesi kiváltságot értik s ennek ellenkezője: szomorú szolgaság. De a császár hajthatatlan. Hadgyakorlatok ürügye alatt megszállja az országot katonasággal, ő maga is lejő az országba, személyesen érintkezik a nemességgel, igyekszik megnyugtatni írásban és szóban, hogy az összeírással nem akarja bántani a nemesség jogait, ám, mikor látja, hogy nem képes megnyugtatni a felizgatott kedélyeket, a fegyveres erőszaktól sem riad vissza. És csakugyan nem egy megyében fegyveres erővel számozzák meg a nemesek házait. Néhol az előbbkelő nemesség felbújtogatja a köznemességet és parasztságot s a

tudatlan nép menekűl a falukból abbeli félelmében, hogy katonának írják öszsze.

Az összeírás ad alkalmat a Hóra-féle híres lázadásra is, Erdélyben. Igen, alkalmat, mert ennek a lázadásnak valóképpen sokkal mélyebben fekvő okai voltak. Míg a magyarság veszedelmet látott az összeírásban, az erdélyi oláhság, épp ellenkezőleg, a szolgaságtól való megváltását remélte ettől. Az oláh is, mint a magyar nép, azt hitte, hogy a császár csakugyan katonai szempontból rendelte el az összeírást, de az oláh nép, mely amúgy is rég sóvárgott a székelyekéhez hasonló határőri katonáskodásért, abban a hitben, hogy ez által felszabadúl a terhes jobbágyi állapot alól, a rendelet hírére azonnal megmozdúlt s önként jelentkezett a fegyverfölvételre a katonai hatóságoknál, melyek, elég meggondolatlanúl, e jelentkezést el is fogadták. Ha azonban a csakhamar ezután kitörő lázadásról világos képet akarunk nyerni, meg kell ismerkednünk az igazi okokkal, melyek azt e különben csöndes nép lelkében megérlelték s melynek kitörésére csak kedvező alkalmúl szolgált az összeírás.

Az oláh jobbágy sorsa sem volt keservesebb a magyar jobbágyénál, de ebből éppenséggel nem lehet következtetni az oláh jobbágyság kedvező állapotára. A »Bizonyos Punktomok«, melyeket Mária Terézia adott ki, vajmi keveset könnyítettek az erdélyi jobbágyság helyzetén s azokat a rendeleteket is, melyeket II. József adott ki a jobbágyság érdekében, a földesurak könnyű szerrel játszották ki. Érdekes azonban, hogy a Hóra-féle lázadás *kincstári* uradalomban tör ki s terjed aztán tovább. A zalathnai kincstári uradalom jobbágyai már Mária Terézia idejében panaszkodtak a kincstári tisztviselők zsarolása miatt, de a panasz vége az, hogy a panaszosokat megbotozzák. Ez 1778-ban történt. Még Mária Terézia életében, 1780-ban, Nagy- és Kis-Aranyos s Bisztra kincstári községek képviseletében *Hóra* személyesen megy föl Bécsbe s átadja a kincstári jobbágyok panaszát »különböző sérelmek és pénzcsikarások miatt«. E panaszokat a következő években, 1781—82-ben és 83-ban megújítják a kincstári jobbágyok. Hogy mily súlyos terheket viseltek, fogalmat nyerhetünk erről, ha a panaszos leveleknek csak a főbb pontjait említjük meg. Igy pl. az offenbányaiak, kik azelőtt földesuri tartozás fejében 250, adóban 364 frtot fizettek, most a földesuri tartozás fejében fizetnek 1200 forintot, adó fejében pedig 1400-at. A bucsumiak 300 forintos adója 1700 forintra emelkedett s még minden forint után 6 krajczárt kellett fizetni. Elpanaszolták ezenkivűl, hogy hosszú és költséges fuvarozásokkal terhelik; az urbéri szolgálatok folyton növekednek; a katonaság részére természetben

fizetett adót meg nem térítik; egy felől a megyei, más felől az uradalmi tisztviselők követelnek tőlök mindenféle pénzbeli fizetéseket s ha panaszkodni mernek, megbotoztatják. A görög nem egyesülteknek nem engedik meg a templomépítést, a pópákkal épp úgy fizettetik az adót, mint a közönséges jobbágyokkal s az adót gyakran az isteni tisztelet ideje alatt hajtják fel. Legnagyobb sérelmük volt azonban a bormérési jog elvétele. A zalathnai uradalomban rég idők óta a községeké volt a bormérés joga, csekély díj lefizetése mellett, oly formán, hogy a község minden lakója ott vehette a bort s a pálinkát, ahol neki tetszett, pálinkát is főzhettek és szabadon árusíthatták. Később, 1778-ban fizetni kellett ugyan minden eladott veder bor (a magyarországi akó ötödrésze) után másfél krajczárt s egy krajczárt egy kupa (pint) pálinka után, de akik bor s pálinkaméréssel nem foglalkoztak, még akkor is ott vehették a bort s pálinkát, ahol akarták, ezért külön nem kellett fizetniök, nemkülönben hordót, csebret szabadon adhattak bor fejében. Hanem 1781-ben ennek a jó időnek vége lett. Nehány nyerészkedő ember 12 ezer forintért bérbe vette a korcsmárolás jogát s ezek, hogy a rendkivül nagy bérösszegen felűl még jó nagy nyereségük is legyen, az olcsón összevásárolt bort és pálinkát méregdrágán árulták. A bor kupájának árát 6 krajczárról tizre, a pálinkáét 14 krajczárról 24-re emelték, a faedényeknek borért való cserébe adását megtiltották s általában mindenképpen zaklatták a népet. Az elkeseredés valóságos zsendülésben tört ki Topánfalván, melynek régi kiváltsága volt, hogy a májusi sokadalmon minden lakos szabadon mérhetett bort. A bérlők azonban hallani sem akartak e kiváltságról, s a sokadalom napján csapra ütötték a hordókat, a lakosságnak pedig megtiltották a bormérést. Ebből támadt a zendülés. A felbőszült nép betörte a hordók fenekét, a bérlők borát elfolyatta. A haszonbérlők bepörölték a zendülőket s az elrendelt vizsgálat alapján a fő kolomposok egy részét elzáratták, más részét megbotozták. Volt olyan is, akire száz botot vertek. Egyben a bor elfolyatásával okozott kárt 8708 forint $44^3/_4$ krra becsülték, ezt a nagy összeget a zalathnai felső uradalom lakosaira rótták, oly formán, hogy minden adóforint után 33 krajczárt kellett fizetniök. A topánfalvi zendülésben részt vett Hóra is, ő azonban az itélet elől, melyet 1783-ban hoztak, megszökött. Közben Hóra kétszer is járt Bécsben a jobbágyok panaszaival, de nem egyedül. Vele volt a későbbi lázadás másik vezére, Kloska is; 1783. végén azonban egyedül ment Bécsbe s ez alkalommal a császár fogadta is Hórát, ki a hosszú utat minden alkalommal gyalog tette meg, mégpedig oda-vissza négy-négy hét alatt. Hogy mit beszélt

Hóra a császár előtt s mit válaszolt neki a császár, erre természetesen nincsenek megbízható adataink. Akkor és később is általános volt a hit, hogy a császár felbiztatta Hórát a lázadásra. Ezt a császárhoz nem méltó gyanut bőségesen táplálta a császárnak a nemesség iránt tanusított ellenséges magatartása s nem kevésbbé a hadseregnek a lázadás idején tanusított igazán botrányos viselkedése. Teleki Domokos gróf a Hóra-lázadásról írt könyvében azt mondja, hogy Hóra a császárhoz a jobbágyság s így

Hóra eléadja József császárnak az oláh nép panaszát.

a magyar urak alól való felszabadításért könyörgött s hozzá tette, hogy ha az meg nem történik, lázadás által próbálják kivívni szabadságukat. Ekkor állítólag, — mert bizonyítani nem lehet — a császár biztatta volna Hórát, hogy csak lázadjanak fel. Ám bármennyire is úgy látszott, hogy egy esetleges parasztlázadás a József császár politikájának malmára hajtja a vizet, amennyiben a nemesség abból majd levonja a tanulságot, föl nem tételezhető egy fejedelmi személyről, legkevésbbé József császárról, hogy népeinek egyik osztályát a másik ellen felbiztassa. A valóság az,

hogy az udvarnál mindig figyelembe vették az oláhok panaszait s számos rendelet jött le az erdélyi guberniumhoz a panaszosok ügyének igazságos elintézése végett, de úgy a gubernium, mint a megyei hatóságok húzták-halasztották a sérelmek orvoslását s a nép kapva kapott a császár által elrendelt összeirás kedvezőnek vélt alkalmán: az izgatóknak könnyű volt elhitetni a tudatlan oláhsággal, hogy, ha a fegyvert fölveszik, megszabadulnak a jobbágyságtól. Erre példa is volt már: az a két oláh ezred, mely Mária Terézia idejében vette föl a fegyvert s mely ez által csakugyan megszabadult a terhes jobbágyi szolgálat alól. Az sem volt titok a nép előtt, hogy a császár lelkes hive a közteherviselésnek, a nép javát, boldogságát szivén hordja, a szegény, elnyomott jobbágyság iránt atyai jóindulattal van. A nép ebbeli hitét erősítette a császár erdélyi utazása is, mely alkalommal a császár szivesen szóba állott a parasztokkal és nagy érdeklődéssel kérdezősködött sorsuk, állapotjuk felől. Anekdota-szerű történetek szállottak szájról szájra a nép atyjáról, s nem csoda, ha a századokon át sanyargatott nép föllélekzett, bátrabban emelte föl fejét s szebb jövendő képe támadt fel hiszékeny lelke előtt. Hórának könnyű volt félrevezetni az együgyű népet, mikor nemcsak azzal jött vissza Bécsből, hogy volt a császár színe előtt, de még irást is mutathatott, mely ugyan az udvari kanczellária válasza volt a jobbágyok panaszos levelére, ám az irástudatlan nép elhitte, hogy azt maga a császár adta Hórának... Csak éppen a népösszeirásra vonatkozó rendelet félreértése hiányzott még, hogy a nép megmozduljon s egész községek lakossága tódult Károly-Fejérvárra a hadi biztoshoz, azzal a kéréssel, hogy irja fel őket katonának. A hadi biztos a jelentkezők nevét felírta, s Alsó-Fehér-, Hunyad-, Küküllő-, Torda- és Zarándmegyékből, annak a hírére, hogy a jelentkezést elfogadják, oly nagy tömegekben tódultak Fejérvárra, hogy külön iroda foglalkozott az összeirással. A földesurakban képzelhető nagy ijedelmet szült a népnek e megbojdulása, mert azok, kik a fegyverfölvételre jelentkeztek, egyszersmind megtagadták az engedelmességet, felszabadult jobbágyoknak tekintették magukat. De nemcsak Károly-Fejérvárt, egyebütt is elfogadták a jelentkezést a határőrvidéki tisztek, minek az lett a következése, hogy a nép nemcsak hogy megtagadta az engedelmességet a földesuraknak, de meg is kezdé a rablást, gyujtogatást, gyilkolást s a megyék 1784. derekán már elárasztják panaszos irásaikkal a guberniumot. E panaszok következtében a gubernium Halmágyi Istvánt, Maros szék főkirálybiráját Károly-Fehérvárra küldi, hogy vizsgálja meg az összeirás mibenlétét. Vele egyszerre érkezett vagy 300 jobbágy, akik szintén fegyverfölvételre

akartak jelentkezni. Halmágyi maga elé rendelte a jobbágyokat s a katonatisztek jelenlétében kihirdette, hogy az összeirást, mely külömben is sem a katonai főparancsnokság, sem a gubernium, sem a császár rendeletéből nem történt, — nem folytatják, s az eddigi összeírás is semmis. Menjenek haza, térítsék meg a netalán ide érkezőket is, a földesurak iránt teljesítsék a kötelességeiket, a sérelmeik orvoslását keressék a megyék utján, az ellenkezőket majd katonai hatalommal is kényszerítik az engedelmességre.

Ilyen értelemben a népet mindenfelé felvilágosították, illetőleg föl kellett volna világosítani, ám a katonaság nem járt el őszintén. Tény, hogy a katonatisztek a főhadparancsnokság beleegyezésével írták össze a jelentkezőket s még a gubernium erélyes föllépése után is egyes tisztek, köztük különösen Karp alezredes, a népet bolondította a fegyverfelvétellel s ennek következtében a jobbágyság alól való felszabadulással. Ha nem is folytatták rendszeresen az összeírást, az izgalom nem szűnt meg, s mert a gubernium is igen lanyhán vette a jobbágyok sűrű panaszainak elintézését — az addig még csak szórványos lázongás minden pillanatban általános zendüléssé fajulhatott. A hadsereg kétszínű viselkedésétől vérszemet kapott a felizgatott nép: csak arra való embereknek kellett élére állaniok, készen állott a földesurakkal való rettentő leszámolásra.

»Arra való« emberekben pedig nem volt hiányosság. A pópák és dászkelek, egy-kettő kivételével, állandóan izgatták a népet, a vezető szerep azonban három közönséges jobbágyembernek jut: *Hóra*, *Kloska* és *Krisán* ezek a vezetők. A lázadás idején Hóra, a hivatalos leírás szerint, 48—50 éves volt, közép termetű, inkább karcsu mint vastag, világosbarna, rövid haja, szinte vöröses, rövid bajusza, hosszukás arcza és igen kicsi hegyes orra; himlőhelyes és szeplős s felső és alsó szempillája világos veres színű és húsos; testtartása egyenes; ruhája a zalathnai uradalomban divatos fekete, szinte térdig érő, s kétfelől kéken czifrázott czondra, fehér, inkább szűk mint bő *magyar nadrág*, lábán félig befűzött csizma s hátán hosszu juhász-bunda, fején közönséges fekete kucsma. Kezében többnyire vékony mogyorófa pálczát tart. Szülőfalum már említett jegyzőkönyvében 1785. január 8-án van bevezetve a személyleírás Hóráról s ebben különös ismertető jelként van megemlítve, hogy az egyik szemének alsó héjja egy kevéssé le van fordulva, a homloka kiálló és *sok beszédű.*

Krisánról, tudtommal, nincs személyleírás, ellenben van Kloskáról, ki 40 éves, kicsi, zömök termetű ember volt, barna, kerek arczú, pisze, benyomott

orrú, sötétbarna hajú, vöröses barna bajuszú, erős csontalkotású, hebegő, járása és állása egyenes, paraszt öltözete van, mint Hórának, de kurta, gyapjuval kifelé fordított oláh juhászbundát is szokott viselni; barna gesztenyeszin havasi lovon jár, azon közönséges, fekete bárányszőrrel betakart magyar nyereg, a kantár és a többi szerszám közönséges fekete bőr. Néha fekete báránybőr kucsmát visel, máskor keskeny, újnyi széles, felül arany paszománttal beszegett és vágott csákót visel, aranyos beakasztóval, de zsinór nélkül. A falumbeli jegyzőkönyvben közölt személyleírás szerint azonban szőke ábrázatú, mindakét szemének alsó héjja le van fordulva és veresen látszik, sugár termetü ember, 30 vagy 40 éves, hadaró beszédű, vagyis ez a leírás egészen elüt amattól.

A lázadás igazi vezérének, Hórának, az ifjuságáról keveset tudunk. Igazi neve *Ursz* Miklós s a Hóra (dalos) név onnét ragadt rá, mert jókedvű, dalos természetű ember volt. Szerette a bort s a korcsmában sokat danolt: így ragadt rá a dalos név. Saját vallomása szerint, sem írni, sem olvasni nem tudott s a lázadás alatt egy Kendi Sándor nevű topánfalvi nemes ember volt az íródiákja. Ugy ő, mint társa, Kloska, más néven *Varga* Juon, kincstári jobbágy volt, nemkülönben Krisán György is, aki fiatalabb korában (a lázadás idején 52 éves volt) Gyulai Ferencz gróf ezredében szolgált mint közkatona. Bár Hóra volt a lázadás feje és lelke, a lázadást Krisán indítja meg. A Bécsből visszatért Hóra megbízásából Krisán tart népgyűlést a brádi vásáron, 1784. október 28-án, itt határozzák el, hogy három nap mulva az oláhság gyüljön össze Mesztakon, magyarul: Nyirfalva községben, onnét menjenek Károly-Fehérvárra, *átvenni* a fegyvereket. Az oláhok nagy számban gyültek össze Mesztakon helységben s innét el is indultak Károly-Fehérvár felé. Utközben megállapodtak Kurety községben, ott töltötték az első éjszakát. Itt lepte meg a mindenfelől összeverődött népet a hunyadmegyei alispán által nehány katona kiséretében kiküldött két szolgabiró. Krisánt ezek le is tartóztatták, az álmából felriadt nép azonban kiszabadította, s a szolgabirákat agyonverte. Ezzel megkezdődött a lázadás. A tömeg nem ment Károly-Fehérvárra, a minthogy a vezetőknek eszük ágában sem volt ez, mert jól tudták, hogy nincs ott számukra fegyver. Egyszerűen össze akarták csődíteni a népet s mikor aztán nagy tömeg gyült egybe, megkezdeni igazi szándékukat: a *magyar nemesség kiirtását.*

Ami ezután következik, annak részletes leírása áldatlan munka volna. A Dózsa-lázadás szörnyüségei ismétlődnek. A századokon át elnyomott nép vért szagolt, s vadállati kegyetlenséggel boszulja meg a százados

sérelmeket. Faluról falura mennek s csak elvétve találunk egy-egy esetre, mikor a védtelenekkel szemben irgalomra enyhülnek a boszut lihegő szivek. A kinzásoknak, a kivégezéseknek nincs az a fajtája, mit meg ne próbáljanak. Kriscsorban (magyarul Kőrösfalva) kezdik a vérengzést. Egy nemes embernek két leányát élve temették el. Egy nemes asszony, ki áldott állapotban volt, kiszaladt a házból s az udvaron két gyermeket szűlt. Az egyiket a kutyák azonnal felfalták, a másikkal elmenekült. Pakoz szolgabiró lányát átkényszerítették az ó-hitre s egy paraszt legény vette — ágyasúl. Brádon a magyarok a templom tornyába menekültek, onnét azonban lehozták őket, egyrészüket felkonczolták, nehánynak megkegyelmeztek az ó-hitre való térés fejében. Egy Nemes János nevű embert két kis fia szemeláttára öltek meg, akkor aztán a fiukat az apjuk holttestére ültették s megölték őket is. Innét kisebb-nagyobb tömegekre oszolva ellepik Hunyad- és Zarándmegyét, majd Topánfalván találkozik a három vezér, itt »hadi tanácsot« tartanak s két seregre oszolva, az egyik Hóra, a másik Kloska és Krisán vezetése alatt, folytatják a szörnyű pusztítást a zalathnai kincstári uradalomban. Futótűzként terjed a lázadás, átcsap Alsó-Fehérmegyébe, Tordamegyébe, át Magyarországra is, Aradmegye déli részébe, s a katonaság összedugott kézzel nézi a rettenetes mészárlást.

Horja der Hauptanführer und Uhrheber der im Jahr 1784 in dem Grossfürstenthum Siebenbürgen ausgebrochenen Aufruhr der Walachen. Glocska sein vorzüglicher Anhänger, und zweytes Haupt der Rebellen. so den 30 Dec. 1784. gefänglich eingebracht wurden.

Hóra és Kloska. (Egykoru kép.)

Szabad a rablás, a gyujtogatás, az udvarházak, a gazdasági épületek itt is, ott is lerombolva, földig égetve s a katonai hatóság nyugodtan levelez a segítséget kérő guberniummal, a megyékkel, igér, de semmit sem tesz, akadékoskodik, mintha örömét lelné a magyar nemesség pusztulásában. »Boldog Isten! — így fakad ki Hunyadmegye az 1790-iki országgyűlés elé terjesztett feliratában — mely nemzet, mely század ért vala ilyen történeteket? És ami keservesebb, nem ellenség által, hanem a föld népének kegyetlenségével, egy oly uralkodó alatt, a kinek a külső és belső bátorságnak megtartására háromszázezer katonája fegyverben volt. Hallatlan és iszonyú történet!«

Valóban hallatlan és iszonyú történet volt ez. Számtalan eset van arra, hogy a katonaság szeme láttára gyilkolják le a nemeseket s a »külső és belső bátorság megtartására« fizetett katonaság szó nélkül tűri a mészárlást. Nem csoda hát, ha a lázadók vérszemet kapnak, nem csoda, ha mind erősebbé válik a meggyőződés, hogy a császár is akarja a nemesség kiirtását. A főhadparancsnokság is jelentéseivel félrevezette a császárt, s az egész lázadást, jól tudván, hogy annak közvetlen kitörésére az általa felsőbb meghatalmazás nélkül kezdett összeírás adott alkalmat, folyton kicsinylette, mintha csak valami korcsmai verekedésről lett volna szó. A lázadás komoly voltáról a gubernium jelentése útján értesül a császár, de nem szabad felednünk, hogy abban az időben éppen kilencz napot tartott, míg Erdély e részéből a jelentés Bécsbe ért s a válasz megérkezéséig az oláhság akár mind egy szálig kiirthatja vala a nemességet. November 4-én indult el az első jelentés Bécsbe, s ugyane hó 15-én kelt a császárnak a lázadás elnyomására vonatkozó első rendelete, melyet a katonai és polgári főbb hatóságoknak küldött. A császár e rendeletben Bruckenthal kormányzót a főhadparancsnokkal való egyetértő eljárásra utasítja s rendeli, hogy mindent elkövessenek a lázadás lecsendesítésére, a »botrányos módon« megtámadott vagyon- és életbiztosság helyreállítására. Felhatalmazza a kormányzót, hogy a bujtogatókat hóhér által ***azonnal*** kivégeztesse, de »önként értendő, hogy semmi visszaélésnek sem szabad történni s csak a leghirhedtebb gonosztevőkkel kell így elbánni«. A főczinkosok kézre kerítésére 300 arany jutalmat tüz ki s terjedelmes, alapos jelentést kiván a lázadás eredeteről és okáról. Ugyanakkor erélyes rendeletet intéz a főhadparancsnokhoz is a lázadás elfojtására, ám a császári rendelet vétele után is a hadsereg kétszínűen viselkedik, a főhadparancsnokság és a gubernium feleselgetnek egymással s közben az oláhság bántatlanul mészárolja a nemességet. A katonai és polgári főhatóság ez ellenséges-

kedése, huza-vonája fülébe jut a császárnak s az udvari főkanczellárhoz, Eszterházyhoz intézett kéziratában nagy kedvetlenséggel emlékezik meg erről. De sokkal érdekesebb, amit e kéziratban a császár magáról a lázadásról mond. »Magyarország rossz alkotmánya felől — így szól a császári kézirat — a bármennyire megrögzött előítéletű embereket is sikeresebben semmi sem győzheti meg, mint az, ami most történik s hogy milyen rosszak a vármegyében fennálló intézmények.« Nem hagyhatja megjegyzés nélkül a császár a guberniumnak a megyei tisztviselőkhöz intézett körrendeletét is, mely valóban sulyos itéletet mond a tisztviselőkre, kiknek a gubernium szigoruan meghagyja, hogy midőn a kerületeikben és járásaikban, akár magán-, akár közügyben utaznak, minden zsarolástól, pénzcsikarástól s ***a nép kizsebelésétől,*** hivataluknak föltétlen elvesztése s a kétszeres visszatérítésben való elmarasztalás terhe alatt óvakodjanak. Ha ilyesmit tilt a gubernium, ez alatt »hallgatag az értetődik — mondja a császár — hogy az ily dolgok meg szoktak történni.«

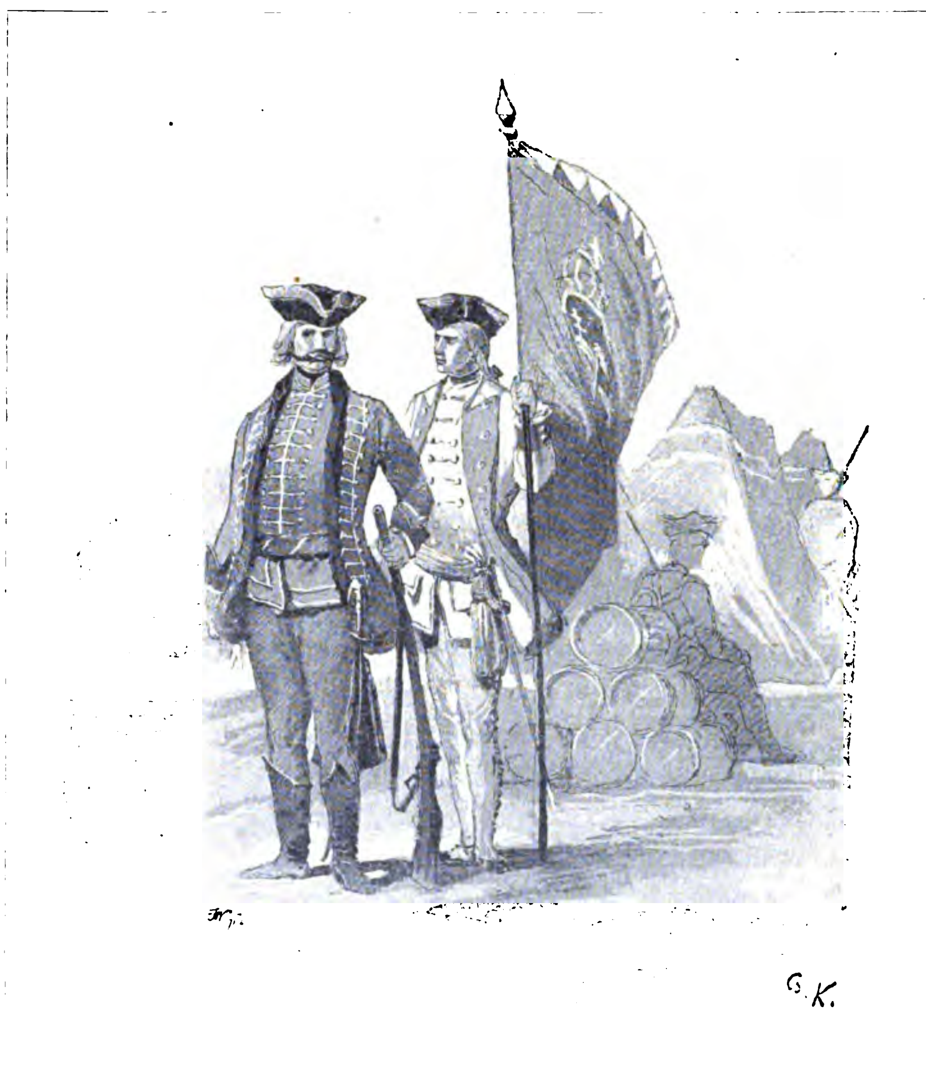
Amint a császári kézirat e nehány sorából is látható, a császár az ő politikájának igazolását látja a lázadásban, szinte halljuk felkiáltani: lám, lám, hová vezetett a nemesség elfogultsága, a kiváltságokhoz való oktalan ragaszkodása! Nemes szivének fáj a vérontás, de másfelől hatalmas bizonyítékot lát abban az áldatlan helyzet tarthatatlanságára. Az ő politikájának diadalához szükséges volt e lázadás, s ha ez a diadal nem is következett be, s ha a nemesség a lázadás elfojtása után nem is vonta le annak a tanulságait, a lázadás rémes emléke megmaradott, s a későbbi idők emberséges törekvéseire nem csekély hatással volt ez az emlék...

A császár több izben mond véleményt a lázadásról s annak okáról, és ez a vélemény mindig egy, csak a szavak mások. Tisztában van azzal, hogy »a lázadás a földesurak által jobbágyaik iránt gyakorolt sokféle nyomásokból eredett« s abból hogy »az urbérnek már rég megigért szabályozásához hozzá fogni még mindig elmulasztották«. Midőn az első jelentések Bécsbe érkeznek, ezek hatása alatt elrendeli a rögtönitélő biróságok felállítását, de alig kezdi meg működését a biróság, annak a hírére, hogy Déván a nemesség 40 lázadót felakasztatott, megszünteti a rögtönitélő biróságot. Nem bízik a nemesség igazságos eljárásában, eltiltja a készülődő nemesi fölkelést is s így a nemességet kiszolgáltatja a hadseregnek, melynek kétszinű viselkedése napról napra világosabbá lett. A császárnak az az óhajtása, hogy csak a főkolomposokkal bánjanak el érdemük szerint, a népet világosítsák fel s szép szóval csendesítsék le. Polgári és katonai biztosok mennek a lázadók közé, tárgyalnak, alkudoznak velük. Szegről

végre kikérdezik: mi indította a lázadásra? Különösen nevezetes az oláh születésű Molnár János szemorvos kiküldetése, akit a gubernium Zarándba küldött, miután ott sokan ismerték. Molnár Vályе-Brád község határán talált egy 6000 főnyi, puskákkal és vasvillákkal fölfegyverkezett csapatot, melynek Krisán volt a kapitánya. Hórával szeretett volna beszélni, de Hóra ekkor Albakban táborozott. A lázadók elég jól fogadták Molnárt s a hozzájuk intézett kérdésekre szószólójuk, egy Márkul nevű jobbágy válaszolt. Arra a kérdésre, hogy a lázadásra mi indította: térdre borultak és sirva könyörögtek a császár kegyelméért s a földesurak járma alól való felszabadításért, mert ha még egyszer az uraságok alá rendelik őket, az egész ország fel fog lázadni. Molnár figyelmeztette, hogy a császár nem fogadja el katonáknak, miután oly nagy bűnt követtek el, mire azt felelték: nem bánják, csak többé jobbágyok ne legyenek. A földesurak ellen való panaszaikat a következőkben adták elő: a földesurak a császár által a jobbágyság könnyebbségére kiadott rendeleteket eltitkolják s még sulyosabb terhekkel rójják; minden termésüket elszedik; mindenből vesznek dézsmát s *csupán a vizért* nem kell fizetniök; minden karácsony és husvét ünnepén egy kalácsot, egy korsót, egy tyukot és egy gyertyát tartoznak adni a földesurnak; ha a jobbágynak két disznaja van, a földesur az egyiket elveszi, s ha nincs disznaja, féltében vesz egyet a földesur számára. Ezen felül évenként két veder vajat kellett adniok eddig, s csak legutóbb, a gubernium rendeletére, adnak egy veder vajat. Némely jobbágynak csak egy negyed hold földje van s mégis *hetenként négy napi* szolgálatot kell teljesítenie. Vannak földesurak, kiknek számára még karácsony napján is fát kell hordaniok. Ha a jobbágy meghal s fiai nem maradnak, az özvegyet leányaival kiteszik a házból, sőt néha az özvegyet börtönbe záratják s úgy kényszerítik, hogy férje vagyonát *becsületesen* elősorolja: ezt a földesur aztán lefoglalja magának. Ha kiskorú fiak maradnak hátra, azokat is elkergetik apjok házából, de ha felnőttek, újra kényszerítik a robotolásra, ám az apa javait nem adják vissza! Az asszonyok ingyen kötelesek szőni, fonni s a melyik nem tudott, pénzért kellett maga helyett mást állítania.

Mind e panaszokat — melyeknek fele is sok — írásba foglalta Molnár, s Márkul és hét pap aláírta vagy keresztnyomással erősítette. Krisán nem volt jelen, úgy látszik, félt a letartóztatástól, de a jobbágyok kijelentették, hogy az ő parancsából adták elő panaszaikat. Végül, miután Molnár újra meg újra kijelentette, hogy Hóra rászedte őket, mert a császár sohasem parancsolta, hogy lázadást szítson, megigérték s meg is esküdtek, hogy ezután csöndesen viselkednek s békén várják ügyüknek igazságos elintézését.

A Molnár kiküldetése mellett még Schultz alezredes két rendbeli kiküldetése érdemel figyelmet. Ő neki már alkalma volt találkozni Hórával is. Szükséges tudnunk, hogy úgy Molnár, mint Schultznak első kiküldetése még a lázadás első heteiben történt, a mikor még alig nehány jelentés

Gyalog katonák József császár korában.

ment föl Bécsbe a lázadásról s erre vonatkozólag rendelet sem jöhetett le a császártól. Schultz második kiküldetése azonban már a császárnak a lázadás elfojtására kiadott rendeletei után történt s nagy kudarczczal végződött. Felszólítván Hóra seregét a fegyverletételre s a vezérek kiadá-

sára, az oláhok jámborul azt felelték, hogy náluk nincs fegyver, csupán bot s vezéreiket nem adhatják ki, mert nincsenek vezéreik. Ott állott pedig Schultzzal szemtől szembe: Hóra és Kloska. Schultz mérgesen kiáltott: itt állanak előttem vezéreitek! — s Hórára és Kloskára mutatott. Magammal viszem a katonai főhatósághoz, hogy ott védjék a ti ügyeiteket.

— Ezt a két embert nem adjuk ki! — kiáltották az oláhok s mind közelebb, közelebb huzódtak Schultzhoz. Hóra felhasználta a kedvező alkalmat, juhászbundáját hirtelen levetette s elvegyült a tömeg közt, Kloska azonban ott maradt Schultz mellett. De ez nem tartóztatta le a lázadó-vezért, megelégedett azzal, hogy újra kihirdette a császári nyilt parancsot, mely közbocsánatot igért azoknak, kik békességgel haza mennek s azzal ott hagyta őket.

Közben a császár gróf Jankovich Antalt küldötte ki udvari biztosi minőségben, azzal a megbizással, hogy a lázadás igazi okát kinyomozza, a kincstári jobbágyok sérelmeit orvosolja, egyben, hogy az urbér rendezéséről véleményt adjon. E végből utasította a kanczelláriát: adja át Jankovicsnak »az Erdélyben *oly rég megigért, de még mindeddig meg sem kezdett urbéri szabályozást tárgyazó előmunkálatot*, hogy megítélhesse, vajjon és mennyiben volna hasznos annak végrehajtása; és mindenek felett rendeli a császár, hogy a legszigorubb parancsai ellenére, úgy látszik, még mindig fennálló s az *emberiséget lealacsonyitó* személyes jobbágyság haladéktalanúl szűnjön meg«. Az udvari biztos, megkezdvén működését, először is Déván 200 oláh rabot hallgat ki s a kisebb bűnösöket haza bocsátja. És egymásután rendeli maga elé a községeket, biztatja a népet, hogy csak viselkedjék csendesen, sérelmüket majd orvosolják. De a nemesekkel és különösen a mágnásokkal sok baja van. Ezek a lázadók példás büntetését kérik s természetesen, a szenvedett nagy károk megtérítését. Ezeket is biztatja, de egyben csillapítja is s figyelmezteti őket, hogy nem a bűnösök büntetésével kellene példát adni, ámbár az illő példaadás sem marad el. A nép sok helyen, úgy látszik, lecsendesült, de az udvari biztos — a deczember 30-iki jelentés szerint — még szükségesnek találja a katonaság jelenlétét, amíg a nép a maga terheinek némi könnyítését nem érzi«. Az udvari kanczellária azonban nem helyesli, hogy Jankovics a népet terheinek könnyítésével biztatja s különösen, hogy ennek kihirdetésével s terjesztésével a pópákat bizza meg, mert ezek oly dolgokat igérhetnek, melyeket majd nem lehet teljesíteni. Ám a császár kedvetlenül fogadja a kanczelláriának Jankovics jelentésére tett észrevételeit. »Inkább buzdítani kellene erre (Jankovicsot) — így szól a császár

kézirata — hogy a néppel az életbe léptetendő urbér jóvoltát megértesse s az elkövetett visszaéléseket szüntesse meg, míg ellenben az udvari kanczellária javaslatainak czélja: mindent ismét elpalástolni, az által pedig minden bizonynyal a csöndesség fentartása nehezebbé válik, mintha ez az alkalom a visszaélések megszüntetésére használtatnék.«

Szóval: a lázadás elfojtását másként képzeli a császár, másként a nemesség: amaz emberséges bánással, a terhek könnyítésével, emez példás büntetéssel vél véget vetni a lázadásnak. Bármennyire tiszteletre méltó a császár gondolkozása, tény, hogy a felbujtogatott s vérszemet kapott nép lecsöndesítését a viszonyokkal ismerősök nem remélhették szelid eszközök alkalmazásával. Az események igazolják, hogy a lázadó vezérek által a polgári és katonai hatóságoknak tett igéretek őszinteségében nem lehetett bizni. Az alsó-fejérmegyei lázadók november 12-én esküvel igérték meg Schultznak, hogy haza takarodnak; a zarándiak november 17-én ugyanígy esküvel fogadták Molnár szemorvosnak az elszéledést; november 25-én az alsó-fejérmegyei lázadók újra megesküsznek Schultz ezredesnek, hogy csöndesen maradnak, s im, a november 25-iki jelentés szerint »a lázadók erőszakosságai a zarándi kerületben és a kincstári uradalmakban nem szűntek meg s még azok is újra háborogni kezdenek, kik Schultztzal való értekezésük alkalmával magokat a csendben maradásra kötelezték«. Sőt tovább szitották a lázadást, s czigányokat szedtek össze, kikkel fegyvereket csináltattak; több helyen százakra menő csapatokban sereglettek össze s birákat és tisztviselőket neveztek ki. Egy november 30-iki jelentés szerint, a zalathnai kincstári uradalmakban és a zarándi kerületben a lázadók újra támadólag léptek föl. Négy csapatra vannak oszolva. Az első csapat a *fiatal Hóra* (Hórának növendék fia) vezetése alatt Mogos, Ponor és Remete környékét szállotta meg; a második, *Kloska* vezetése alatt, Luppa s Offenbánya vidékét; a harmadik, melynek vezére az idősebb *Hóra* volt, Albak mellett táborozott; a negyedik, *Krisán* vezetése alatt, Brádnál. A négy csapat úgy volt felállítva, hogy szükség esetén egymást segíthessék. Ezek a lázadó csapatok minduntalan megtámadják a czirkáló katonai csapatokat, elbizakodottan lépnek föl a még mindig csekély számu katonaság ellen, melyről azt állítják, hogy *nem a császár küldötte ellenük, hanem a nemesség.* Szentül hiszik, hogy *a császár mellettük* van. A fővezért, Hórát, már fejedelmüknek tekintik a lázadók. Körülbelül deczember végén azonban a csekély számú katonaságnak is sikerül leverni a lázadást, mielőtt a sokat kért és sürgetett hadi erő megérkezett volna. Nyilvánvaló, hogy, ha a hadsereg folyton

újjat nem húz a guberniummal, a lázadást mindjárt a kitörésekor elfojthatják vala.

A császárt fölötte »kedvetlenítette« a lázadás elhuzódása. A Jankovicshoz decz. 23-án intézett kéziratban nem is titkolja ebbeli kedvetlenségét. »Mindjárt kezdetben az illetők — írja a császár — nem úgy jártak el, amint kellett volna. Nagyon fontosnak találja, hogy Jankovics miként jár el úgy az oláhokkal, mint a nemesek és megyei tisztekkel szemben. Az oláhokkal — folytatja a császár — évek hosszu során át keményen bántak, sérelmeik megszüntetését soha sem nyerhették meg; a nemesek erős megbántódásukban azt hiszik, hogy életük s vagyonuk megtarthatását csupán az egész oláh nép iránt gyakorolt legszigorubb bánásban találhatják föl.« Tanácsosnak tartaná, »miután a nemzetek közt fennállott különbség most meg van szűntetve s azok egymással egészen egyforma állásban vannak« — az országbeli nyelveket jól értő *megyei szász tiszteket* nevezni alispánokká és szolgabirákká Zarándban és Alsó-Fejérmegyében is. Ez által meg lehetne szüntetni a bántalmazott magyar tisztviselők félelmét, nemkülönben az oláhok ingerültségét is. Ha egyszer a csoportosulások megszűntek — így vélekedik a császár — egyenként el lehet fogatni a főczinkosokat, de az egybegyült, elkeseredett tömegből kiragadni őket — esztelenség. Végül felszólítja Jankovicsot, hogy beszélje rá a nemességet: se bizalmatlanságot, se félelmet ne mutassanak az oláh néppel szemben, velök igen keményen ne bánjanak, különben sohasem lehet helyre-állítani a csendességet. Nem állíthat minden nemesi udvar elé egy őrt! Ugyanezt a gondolkozást fejezi ki a Bruckenthal kormányzóhoz intézett kéziratban is. »Lehetetlen némely, az országban, kivált a robotügyet s különböző fizetéseket illetőleg már régen fennálló nyomások megszűntetése nélkül, a legnagyobb erőhatalomtól is csendességet várni, *mivel a hadsereg tartásának czélja nem az, hogy saját alattvalóim ellen fordíttassék.*« Egyuttal megparancsolja a császár a kormányzónak, hogy »a föllázadt vidékeken a közigazgatásból mindazokat az embereket mozditsa el, kiknek engesztelhetetlen gyülölségét, bizalmatlanságát és boszuját netalán ismerné s hogy a jobbágyoktól az egyszer megállapított igazságos urbéri szolgálatoknál s tartozásoknál több ne kivántassék, a guberniumnak s az illető tisztviselőknek arra szorosan ügyelniök kell.«

A császár személyesen szeretne megjelenni Erdélyben s meg is jelenik, ha más fontos ügyek vissza nem tartanák, mert ezt a lázadást, ha a jelenben nem is, de a *jövőt* illetőleg a legnagyobb fontosságunak tartja. Ám sűrűn küldi a leiratokat, a különböző jelentésekre a válaszokat

s míg a lázadókkal szemben folyton kíméletességre int, a nemességet kíméletlenül ostorozza, mint a lázadás legfőbb okozóját. Midőn pl. az udvari kanczellária javasolja, hogy a kincstári uradalmakban »a ragadozó állatokhoz hasonló embereknek állampolgárokká való kiképzése végett« iskolát kellene felállítani, e javaslatra gúnyos megjegyzéssel válaszol: »Az iskolák minden bizonynyal szükségesek, de tán éppen azoknak a ragadozó állatoknak kiképzését illetőleg épp oly hasznos volna, *ha az oláhok földesurai egy időre iskolákba járva, ott jobb elvekre tennének szert.*«

József császár.

A kanczellária javaslatának ama részére, mely az urbér rendezésének alkalmasabb időre való halasztását ajánlja, szintén válaszol a császár. »Hogy már több mint tiz éve tartanak az erdélyi összes jobbágyságnak s főkép az oláhoknak, a robotra vonatkozó fölötte sürgős kérései, az egész ország tudja; s hogy a boldogult felséges császárnétól azoknak eligazítására kiadott igen nyomatékos parancsok mindig foganat nélkül maradtak: oklevelek tanusítják. Ahol pedig nyomások uralkodnak s az orvoslásnak még csak lehetősége is elenyészik, a dolog természetes következése, hogy ott csendesség nem uralkodhatik.« A császár azonban nem elégszik meg az általános válaszszal, több példát sorol fel a visszaélésekre s ezekből levonja a következtetést: az urbért, melyet úgy a gubernium, mint a kan-

czellária méltányosnak talált, be kell vinni az országba. Ha a pártütő oláhot fölakasztják, lefejezik, agyonverik és más sulyos büntetésekre itélik, szűntessék meg a sérelmeit is: ez az igazság. Czélszerű urbért kell életbe léptetni — mondja a császár — melynek megtartására az urat is, a jobbágyot is *királyi hatalom* szorítsa rá. Az ő felfogása szerint, »a lázadásba merült, de azután lecsendesült lakosok nevét jobb egészen elfelejteni, mint a nyomozások, üldözések által új anyagot szolgáltatni a további ellenségeskedésre.« Ujra meg újra védi Jankovicsot a kanczelláriával szemben, igazat ad neki, hogy az urbéreseknek könnyítést igért s az urbér rendezését megértetni igyekezett a jobbágyokkal.

A lázadást 1784. végén leverte ugyan a katonaság, de a következő év elején még itt-ott fordulnak elő zavargások, gyűléseket tartanak, sőt Hóra számára pénzt is gyüjtenek, hogy ismét Bécsbe menjen a császárhoz. A nemesség nem ok nélkül félt attól, hogy tavaszszal újra teljes erővel tör ki a lázadás, melynek vezérei, Hóra és Kloska, Hóra szülőfaluján, Albakon felül eső erdőségben rejtőztek el s fenyőágakkal fedett kunyhóban tanyáztak. Kray Pált, a 2-ik székely gyalogezred alezredesét bizták meg a lázadó vezérek megkerítésével s ennek sikerült is a nehéz feladat. Hét nagy-aranyosi oláhot megvesztegetvén, ezeknek kalauzolásával, s kellő számu katonával, neki vágott a hóborította erdőségnek. Karácsony napján indultak el s három napi keresés, kutatás után rábukkantak egy Kriszta Miklós nevű oláhra, kit Hóraék őrnek állítottak. Ez, miután biztosították, hogy semmi bántódása sem lesz, ha Hórához vezeti, megadta magát s a hét oláh közül négygyel előre ment, a többi három messziről kisérte őket. Az oláhok Hórát és Kloskát egy odvas fenyőfa alatt találták, a kunyhójuktól nem messze. Ott ültek a tűz körül s bizalmasan fogadták az oláhokat, kiket jól ismertek.

— Talán vadásztok? — kérdezte Hóra.

— Igen, mondták, a katonaság számára vadat kell szereznünk, de nem találunk.

Aztán leültek ők is, mégpedig kettő Hóra, kettő meg Kloska mellé.

— Mi ujság a faluban? — kérdezte Kloska.

— Nagy az inség, panaszkodtak az oláhok. A falukat megrakták katonákkal s a nép kénytelen megszökni, mert otthon nem élhet.

— Hiszen majd pokolba kergetjük őket! — káromkodott Kloska.

E közben a hátramaradott három oláh is oda ért s abban a pillanatban megragadták a vezéreket, földre teperték s megkötözték. Hórának azonban volt annyi ideje, hogy a keblében rejtegetett írás-csomót előrántsa s a

tűzbe dobja. Hamuvá lettek a levelek, a lázadásnak nyilván igen fontos okmányai. Kloska dühöngött, de Hóra szó nélkül tűrte a megkötözést. Mikor ezzel elkészültek, egy távolabb eső juhászkunyhóba vitték a megkötözött vezéreket, innét adtak hírt a katonáknak. Ezek éppen Szilveszter napján érték a foglyokkal Abrudbányára. Az elfogatásról szóló jelentés január 10-én érkezett Bécsbe. A császár azonnal elrendelte, hogy a hét oláh számára a kanczellária 600 darab aranyat utalványozzon a kamarai pénztárból, egyben őket és maradékaikat *szabad parasztoknak* nyilvánitotta s utasította a kincstárt, hogy a felsőség iránt tartozó minden kötelezettségök alól *váltsa meg*. Ily módon az áruló parasztok megmenekültek az uradalom szolgálata alól. A jutalmak kiosztása nagy ünnepségek közt történt meg Zalathnán, a heti vásár napján, a vidékről egybegyűlt nagy néptömeg jelenlétében.

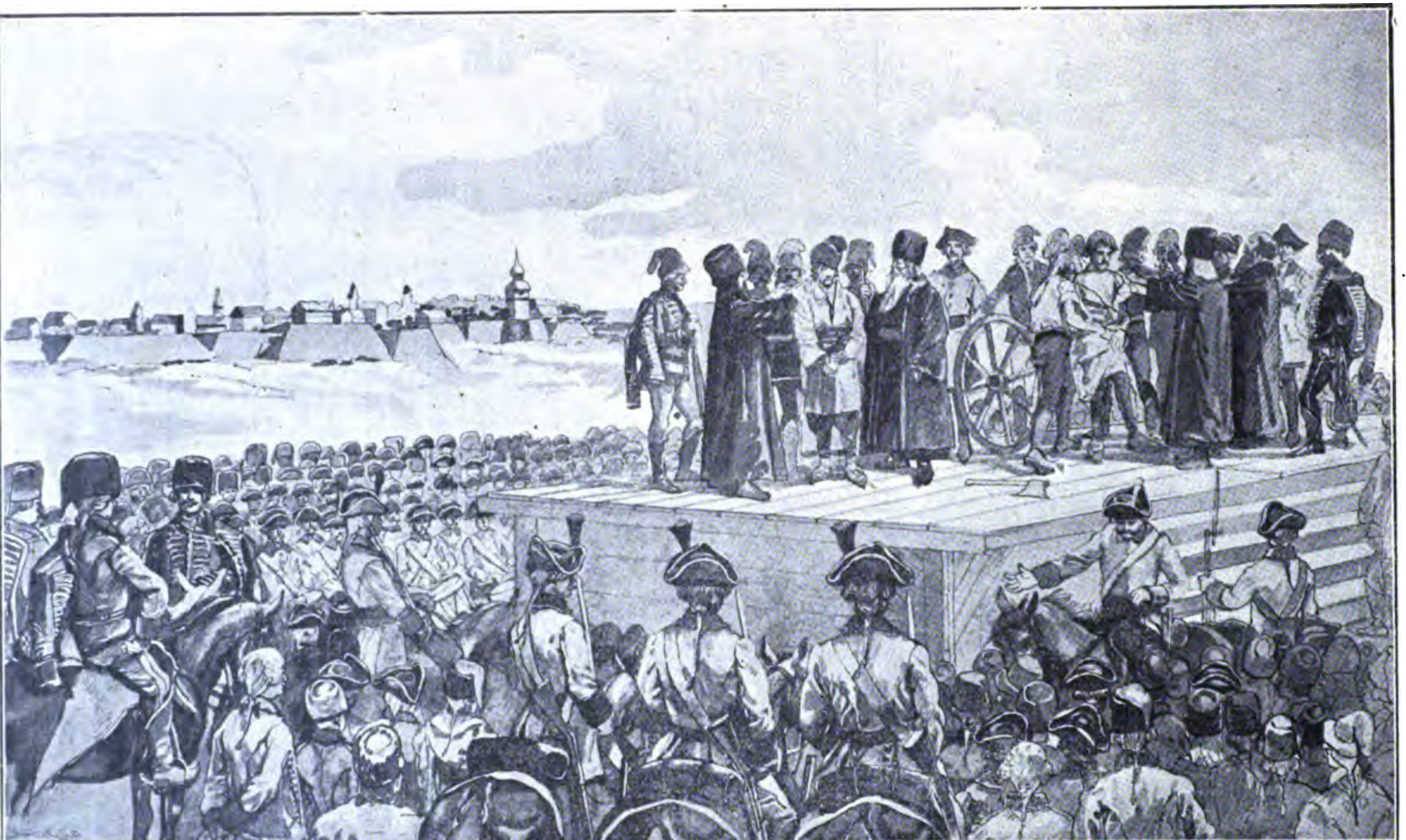
A lázadásnak azonban nem ez volt a végső jelenete. Ugyanakkor, mikor az áruló oláhokat megjutalmazták, Hunyadmegyében kétszáznál, Alsó-Fejérben négyszáznál több oláh fogságban várta sorsa eldöltét. Jankovics udvari biztos három osztályba sorozta a foglyokat, egyenként kihallgatta őket s a harmadik osztályba tartozó kisebb vétkeseket szabadon bocsátotta, mégpedig Déván 94-et, Károly-Fejérvártt 266-ot. Mintegy 240 rab a második osztályba tartozott, ezek önként csatlakoztak a lázadókhoz s részesedtek a zsákmányokban. Az udvari biztos ezeket is szabadon bocsátotta, miután 60—60 botot veretett rájok. Az első osztálybeliek voltak az izgatók: ezek ellen bűnvádi kereset indítását javasolta Jankovics. A nemesség nagyon elégedetlen volt Jankovics enyhe eljárásával s nem éppen alap nélkül, mert a szabadon bocsátott oláhok garázdálkodtak, fenyegetőztek, s haza érve falujokba, egyáltalán nem akartak tudni a földesuri tartozásokról és szolgálatokról.

Hórát, Kloskát s a később elfogott Krisánt külön vették vallatóra. Hóra és Kloska konokul tagadott, Krisán őszintébb volt, de ő börtönében a bocskora szíjjával felakasztotta magát, mielőtt szembesíthették volna vezértársaival. Mindazonáltal a kisebb rendű lázadók vallomásaiból meg lehetett állapítani, hogy Hóra volt a lázadás igazi feje. Az ő nevében küldötték szét a faluknak a fenyegető leveleket, melyekben a lázadásban részt venni nem akaró falukat felgyujtással, az embereket karóba huzatással fenyegetve kényszerítette a lázadásra. Kapitányokat nevezett ki és hirhordókat küldött szét a falukba, azzal a rendelettel, hogy a lázadók elfogására kirendelt katonaságot verjék ki; a kis-aranyosi jobbágyoknak megengedte, hogy az uradalmi birákkal tetszésök szerint bánjanak; a pópák és falusi

birák által mindenfelé közfelkelést hirdetett a fő- és köznemesek ellen, a házaikat rabolják ki, általában az egész magyar nemzetet irtsák ki: *ezt parancsolja a császár.* Kihirdette továbbá, hogy az oláh nép hét esztendeig semmiféle fizetéssel és szolgálattal nem tartozik, azután pedig csak 1 forint 20 krajczár adót köteles fizetni évenként. Egyben mégigérte, hogy a legyilkolt magyarok fekvő birtokait az oláhok közt kiosztja. Ehhez hasonló dolgokat vallottak Kloskáról is.

Mindkettőt kerékbe törésre ítélte a Jankovics elnöklete alatt működött udvari bizottság s az ítéletet február 28-án végre is hajtották a károlyfehérvári vártól délre, Maros-Portus felé eső vesztőhelyen. A négy vármegye minden falujából 6—6 embert rendeltek ki, hogy szemtanui legyenek a rettenetes példaadásnak. Ezt megelőzőleg, február 14-én Krisánon is, bár a börtönben kiszenvedett, végrehajtották az ítéletet: holttestét a vesztőhelyre hurczolták, ott a hóhér levágta a fejét s a testét négy felé darabolták. A fejét Kerpenyesen, lakóhelyén, karóba húzták, s teste négy darabját Abrudbányán, Bucsumban (Hunyadmegye), Brádon és Mihelyénben, a zarándi kerületben, függesztették ki. A másik két vezér közül előbb Kloskán hajtották végre az ítéletet. Mindkettő testét alulról fölfelé kerékbe törték, testöket négy felé vágták, szivöket s belöket akasztófa alá temették, testök négy részét pedig azokban a községekben függesztették ki, a hol a legtöbb kegyetlenséget követték el.

Ezzel a borzalmas jelenettel végződött az oláhok lázadása. Amint látjuk, a parasztlázadások vége mindig egyforma: kerékbetörés, a holttestek négyfelé darabolása. De nem válhatunk meg a lázadástól, mielőtt meg nem hallgatjuk az akkori nemességet is, mely állandóan visszautasította azt a vádat, mintha a földesurak visszaélései idézték volna elő a lázadást. Az akkorbeli viszonyokat igen érdekesen világítja meg az az emlékirat, melyet a lázadás folyamán fő- és köznemesek Jankovits udvari biztos elé terjesztettek s melyben különösen hangsulyozzák, hogy a lázadás nem a nemesek birtokain, hanem a zalathnai kincstári uradalomban ütött ki először, éppen ott, »hol oly könnyű életü jobbágyok vannak, hogy Európában nincsen mások«. Az emlékirat, hogy a lázadás okai nyilvánságosak legyenek, szükségesnek tartja régibb időkre térni vissza, azokra az időkre, midőn »Erdélyország régi adminisztrácziójának formája újabbá változott«. A változások és újítások 1761-ben kezdődnek s az ezekből támadó bajokat husz pontban sorolja elé az emlékirat. A mondott évtől kezdve nem volt országgyűlés, a kormány önkényesen határozott, rendelkezett a legfontosabb közügyekben s azok, kik az adót mértéken

Hórát és Kloskát kerékbe törik. (Egykoru kép után.)

felül fölemelték, nem az adó tulságos nagyságában és aránytalanságában keresték a jobbágyok sérelmét, hanem a földesurakat vádolták a nép nyomorgásáért. Az 1763-ban felállított »folytonos táblák« készséges végrehajtói a kormányrendeleteknek s egyben »két kézzel« fogadták a parasztok panaszait, sőt a tábla tagjai maguk dolgozták ki a panaszos leveleket, a mitől vérszemet kapott a parasztság. Az urbér szabályozására kiadott »bizonyos punktumok« sem szűntették meg a jobbágyok panaszait, annál kevésbbé, mert a kisebb, tehetetlenebb földesurat felelősségre vonták, ha jobbágyával kegyetlenkedett, a nagyobbak, a hatalmasabbak azonban büntetlenül maradtak. A katonatisztek is, kik többnyire idegenek s a hazai törvényeket nem ismerik, folyton a parasztnak fogják pártját s szüntelenül küldik jelentéseiket a földesurak kegyetlenkedéseiről. Az emlékirat szerint, nem következik be a lázadás, ha az ország főbb hivatalait, mint annak előtte, a régi, nagy érdemű és nagy tehetségű familiákból való férfiak töltik be, de 1761. óta, »az *addig kemény fenyíték alatt tartott oláh nép*«, látván az iránta való kedvezést, számba sem veszi a földesurakat, de még a gubernium rendeleteire is azt mondják: »ez nem a király, hanem az uraság parancsolatja«. Félrevezette a népet a kisajátító bizottság működése is, melynek az volt a feladata, hogy a magánosok birtokában levő s a határszéli katonaság számára kiszakított területet kisajátítsa s az illető tulajdonosoknak kincstári jószágokkal való kártalanításáról gondoskodjék. A tudatlan nép ezt a kisajátítást arra magyarázta, hogy a földesurak birtokait az egész országban fölosztják a földnépe közt. A fegyverfölvételre is azzal biztatták a népet a pópák s más népbolondítók, hogy, ha felveszik a fegyvert, nem ők lesznek a földesurak hatalmában, hanem megfordítva, sőt a földesurak birtokait is fel fogják osztani. Mindezekből a felsorolt tényekből — így szól az emlékirat — a nép ezeket ítélte: 1. Hogy felséges urunk parancsolatjából neki fegyvert kell venni; 2. az uraságot el kell tűzzel-vassal pusztítani; 3. az uraság birtokait szükségesképen, elpusztulásuk után, fel kell osztani, a mint hogy némely elpusztított uraságnak földjeit már el is foglalták és abba már bele is ültenek jobbágyai.

A nemesség emlékiratából kitünik, hogy a lázadás igazi okát a nemesség az abszolut kormányzásban, a közigazgatás megváltoztatásában látja. Kétségtelen, hogy a megváltozott kormányformának, az idegenszerű közigazgatásnak jelentékeny része van a lázadás kitörésében, de ezek a változások nem annyira *okozói,* mint *támogatói* a lázadásnak, melynek igazi forrása mégis csak a jobbágyság türhetetlen helyzete volt. Az ok

rég megvolt, csak az alkalom hiányzott. Az alkalmat megadta a hadseregnek a fegyverfelvétel körül tanusított kétszínü magatartása s hogy a császárnak a nép iránt való közismeretes jóindulatától s a katonaságnak a lázadás folyamán tanusított gyanus viselkedésétől még jobban vérszemet kapott a jobbágyság — ezt elvitatni nem lehet. Ha a nemesség az általa készített emlékiratban magát teljesen ártatlannak mondja, annyira emberi dolog, hogy nem lehet ezen megütköznünk, de az éppenséggel nem válik dicséretére, hogy a szörnyű lázadásból nem merített tanulságot a jövőre s csöndesen magába szállván, nem igyekezett jóvá tenni a multat akkor, amikor ismét módjában állott, hogy alkotmányos úton orvosolja a föld népének nagy sérelmeit. Az 1790—91-iki kolozsvári országgyűlésre gondolunk, mely eltörölte ugyan a *jobbágy nevet*, de magát a jobbágyi állapotot régi ridegségében megtartotta, a jobbágyság helyzetén egyáltalán nem javított s még félszázad multán is, az 1846—47-iki kolozsvári országgyűlés mindössze csupán a föl- és alperességi jogot adta meg a jobbágyságnak s az urbért szabályozó törvényczikkekben is csupán a földesurak érdekeit vette figyelembe . . .

A lázadás megszünt, de nem a nemesség elkeseredése. Nyilvánvaló volt a nemesség szemében, hogy a császár, ha nemes szivének fájdalmat is okozott a vérontás, czéljai elérésére kitünő segítséget talált a lázadásban. A császár a temérdek kárt szenvedett nemeseknek nyujtott ugyan némi pénzbeli segítséget, részben könyöradományt, részben kölcsönt, ez a tény azonban éppenséggel nem irtotta ki a nemesség szívéből a gyanut, a keserűséget. A nemesség tisztában volt a császár czéljaival s bizonyára nem lepte meg, midőn a császár, a lázadás elfojtása után, erélyesen neki látott az urbéri viszonyok rendezésének. S ha alkotmányos szempontból nem is lehet helyeselni akczióját, az események mellette szólottak. Mert az oláh lázadáson kívül az ország többi részében is fordultak elé kisebbszerű nyugtalankodások, lázongások, melyek a mellett bizonyítottak, hogy a jobbágyság a Mária Terézia-féle urbéri rendezés óta is elégedetlen a helyzetével. Igy Kis-Hontmegyében huszonhat helység jobbágysága lázadott fel a földesurak visszaélései miatt s csak ügyük igazságos elintézésének igérete s a katonaság közbelépése után csendesültek le.

Még le sem csillapult a lázadások szülte izgalom, megjelent a császár rendelete (1785. augusztus 22.) a földesurak és jobbágyok közti viszony rendezéséről. A rendelet kezdő sorai hangsulyozzák, hogy a népek boldogsága a földművelés és ipar javítása által érhető el legsikeresebben, ez pedig csak úgy történhetik, »ha a *személyes szabadság*,

mely a természet és polgári jog szerint minden embert megillet, a *jobbágyokra is kiterjesztetik* s részükre a birtoktulajdon biztosíttatik«. Evégből jövőre egészen eltörli a jobbágyok *földhöz kötöttségét* s ebben az értelemben megszünteti a jobbágy nevet. Személyökre *szabad költözést* enged tehát bármely vallás- és nemzetbéli lakosoknak, miből következik, hogy minden megváltási pörök azonnal megszünjenek. A paraszt földesura megegyezése nélkül is *szabadon házasodhatik,* mehet tudományos és mindenféle pályára, tanulhat kézművességet, művészetet s azokat mindenütt gyakorolhatja is. A parasztcsaládok egyetlen tagját sem kényszeríthetik az urak udvari szolgálatra, mindenki tetszése szerint vállalhat szolgálatot s köthet szerződést. Szabadságában áll a parasztnak minden ingó és szerzett javát eladni, nemkülömben földjeinek, szőlleinek használatát is, nemcsak eladni, de elajándékozni, elcserélni, elzálogosítani, gyermekeire, attyafiaira vagy bárki másra átörökíteni, úgy azonban, hogy a földesurak *törvényes örökjoga* ezentúl is fenmaradjon s a földeken fekvő terhek, amennyiben azokat a földesurak nem törlik, az utódokra is átszálljanak. A jobbágyot elegendő törvényes ok s az illető megyei hatóság vizsgálata nélkül a földesur el nem űzheti, sem őt, sem utódját, sőt a jobbágyot akarata ellenére a földesur egyik birtokáról a másikra sem szállíthatja át. Egyebekben utasítja a jobbágyságot, hogy a már létező rendeletekhez tartsák magukat, s ha netalán zaklatnák őket, forduljanak a megyei ügyvédhez, akinek kötelessége megvédeni a jobbágyot.

A multhoz képest nagy haladást jelent ez a rendelet, bár még messzire van ez az igazi szabadságtól. A robot és dézma megmarad továbbra is, annak megváltására képtelen is lett volna a jobbágyság, de a császár ahol lehetett, így a kamarai és alapítványi uradalmakban, megkisérlette az örökváltságot is. A nemesség, természetesen, az ősi jogok ujabb sérelmét látta e rendeletben s amennyire csak tehette, megakadályozta végrehajtását. A pörlekedések, huzavonák jobbágy és földesur között általánosokká lettek e rendelet következtében, a jobbágyok számos helyen fellázadtak az akadékoskodó földesurak ellen, s hogy többet ne említsünk, Tótországból hatvan paraszt ment föl Bécsbe, bepanaszolni a császárnál a földesurakat. Néhol a jobbágyság értette félre a rendeletet, többet olvasott ki abból a maga javára, mint amennyi benne volt, s tömegesen tagadták meg az urbéri szolgálatot és hagyták el földesuraikat. A császár ujabb meg ujabb rendeletet kénytelen kiadni, melyekben magyarázza a jobbágy és földesur egymáshoz való viszonyát, a költözködés módját, mindezek a rendeletek azonban nem vezethetnek a kivánt

JÓZSEF CSÁSZÁR MEGPRÓBÁLJA A SZÁNTÁST.

Benedek Elek, Magyar Nép I. Az Athenaeum kiadása.

eredményre, már azért sem, mert *rendeletek* voltak, országgyülés nélkül, önkényesen születtek. S mert a megyék minden lehető módon megakadályozzák a törvénytelen rendeletek végrehajtását, a császár világosan látja, hogy minden rendeletet nem hajthat végre katonai erővel, ha tehát merész ujításait meg akarja gyökereztetni, elébb a megyei önkormányzattal kell leszámolnia. Az ő összpontosító törekvéseinek mindenképpen utjában állott a megyei önkormányzat, ennek megdöntését tűzi ki tehát főfeladatául. Azzal kezdi a nagy munkát, hogy az országot tiz kerületre osztja, melyek külön-külön több megyét foglalnak magukban. A főispánokat fölmenti a megyék igazgatásától, csupán a czimüket hagyja meg. Minden kerület élére külön főnököt állít. A tulajdonképpeni igazgatás az alispán kezében marad, a kerületi főnök, más néven királyi biztos, kötelessége felügyelni arra, hogy a felsőbb rendeleteket végrehajtsák, a rendet s a közbiztosságot meg ne zavarják, az országutakat jó karban tartsák, az erdőket ne prédálják s általában különös figyelmet kell fordítaniok a mezőgazdaság és ipar fejlesztésére, a nép jólétének előmozdítására. Az általános utasításokon kivül minden kerület főnökét külön utasításokkal is ellátta a császár, s ezekben apró részletezéssel tájékozza az egyes megyék gazdasági, ipari, népességi viszonyai felől, magáról a népről, annak természetéről, hajlamairól; megjelöli, hogy mely megyében mely módon, mely eszközökkel lehetne a nép gyarapodását elősegíteni. Óriási nagy munkálat ez, melyet *a császár maga készitett* s mely fényes bizonyítványa nemcsak az ő népboldogító őszinte törekvéseinek, de tündöklő elméjének, csudálatos nagy tájékozottságának is. Ime, egy uralkodó, ki ismeri országának minden zegét-zugát s jó részét nemcsak jelentésekből, de közvetlen megfigyelésből is és saját tapasztalatai, ismeretei alapján fog az ország átalakításába!

Nem szükség közölnünk a nagy terjedelmü munkálatot, anélkül is képet nyerhet az olvasó arról, hogy mi mindenre kiterjed a császár figyelme, sorba vevén a kerületeket. Így a pesti kerületről azt irja, hogy itt, miután a föld termékeny s a termést könnyen el lehet adni a Dunán, az adót főkép a földmívelésből kell behajtani. Kevés a fája, termesztését tehát mindenkép elő kell segíteni. Lakosai a *legjobb fajból* valók: magyarok és németek; de az igazgatás miatt sok a panasz, különösen a Jászság- és Kúnságban s a vallás miatt Hevesben. Jó tisztviselőkről kell gondoskodni. A *győri* kerületben, Sopronban a népet a katonaság aránytalan elhelyezése nagyon nyomja. Veszprémben a juhtenyésztést kell előmozdítani. A pécsi kerületben a földesurak s a megyei tisztviselők

ellen, az urbér s a méltatlan bánás miatt, sok a panasz. Meg kell vizsgálni, hogy Tolnamegye nincs-e tulságos adóval megterhelve? A *nyitrai* kerület tót lakosai lusták és verekedők s mégsem katonáskodnak örömest. Pozsonyban a Pálffyak, Trencsénben az Illésházyak, miután örökös főispánok s kedveznek a megyei tiszteknek, ennek révén elnyomják a szegény népet. Meg kell szakítani köztök ezt a szoros összeköttetést. A *munkácsi* kerületben sok bajjal jár az adó beszedése. Ott a kézművességre, a tiszai és szamosi tutajozásra kellene gondot fordítani. Máramarosban a jobbágyokat rabszolgák módjára nyomják a megyei és kamarai tisztviselők. A *nagyváradi* kerületben, Aradmegyében is rabszolgák módjára nyomják el a jobbágyokat. Ebből s a népoktatás elhanyagolásából származik a sok rablás. Szabolcsmegye nemessége az országban a *legfejesebb:* a tisztujítás nagy gondot igényel. A magyar lakosok a legjobb katonákká válnak, eleven eszüek, s ha nem kormányozzák szolgailag és az iskolák által felvilágosítják, nagy haladás várható tőlök. Ellenben az oláh lakosok annyira *megszokták a szolgaságot,* hogy lakóhelyeik iránt is közönyösek. Itt jó iskolák, buzgó s értelmes papok, a földesurak és elöljárók részéről emberséges bánás szükségesek. A *temesi* kerületben nagy hibának tartja, hogy a lakosok több földet vállalnak, mint amennyit jól művelhetnének s ezáltal nagy adóterhet vonnak magukra. A *robot megváltását* lehetőleg elő kell mozdítani. Az eladásra szánt jószágokat olyanoknak kell eladni, kik bent laknak, nem pedig jobbágyaikat zsaroló künlakóknak. A három bánsági megyében még kevés a földesur, a megyei tisztviselők is másunnan kerültek, sok köztök a kis zsarnok. Még sok a teendő, különösen az *uj földesurak fékentartását* illetőleg.

Ebből a vázlatos képből is látható, hogy a császár ritka alapossággal s nagy készültséggel fogott a közigazgatás ujjáalakításába. A megyei közgyüléseket, hogy a királyi biztosok működését ne zavarják, egyszerűen eltörli, évenkint mindössze egy közgyűlést enged, de annak sincs egyéb tennivalója a pénztári számadások megvizsgálásánál s a kisgyűlések, (a tisztviselők gyűlése) jegyzőkönyveinek hitelesítésénél; ezenkívül csak a felség engedelméből lehet közgyűlést tartani, az országgyűlési követek választása s az azoknak adandó utasítás végett. A megyék keservesen jajdulnak föl a császár e legujabb reformjára s bár a császár eleve megtiltotta, hogy föliratokat intézzenek hozzá, ebbeli jogukból nem engednek, elárasztják a császárt feliratokkal, melyekben elismerik ugyan, hogy a császár az ország javát czélozza, de nem alkotmányos uton. A császár azonban feleletre sem méltatja a feliratokat, egyszerűen leír a kanczellá-

riának, ezzel közli ujjításait s ugyanakkor a királyi biztosokat ráküldi a kerületekre, hogy kezdjék meg működésüket. Egyidejüleg átalakítja az *igazságszolgáltatást* is az egész vonalon. A megyei törvényszékeket eltörölvén, ezek helyett a polgári és bűnvádi pörök megítélésére harmincznyolcz alsó törvényszéket alakított az ország különböző vidékein: ezektől a föllebbezések a királyi táblához mentek. Az *uri székek* illetékességét csupán a jobbágyok polgári és urbéri ügyeiben hagyta meg, s innét urbéri ügyekben az alispánhoz, polgáriakban a kir. táblához lehetett felebbezni. A bűnvádi keresetek kivétel nélkül a megyei altörvényszékek elé tartoztak.

De hátra van még a legnagyobb ujítás: a *közteherviselés,* a legnehezebb kérdés valamennyi közt. A czélt, hogy nemes és paraszt egyformán viselje a közterheket s egyforma jogokat élvezzen: pillanatra sem téveszti szem elől, csak a kedvező alkalomra vár, hogy nyiltan előállhasson tervével. Már 1783-ban, mielőtt Olaszországba indult a pápa látogatására, levélben értesíti a kanczellárokat, hogy a magyar és német tartományokban egyaránt — egyforma adórendszert akar meghonosítani, melynek főelve: a földbirtoknak arányos megadóztatása. »Csak a föld lehet — írja a császár — állandó alapja az adónak. Ebből pedig következik, hogy az uri, jobbágyi, kamarai és papi földek közt teljes egyenlőség létezzék és azt területének nagysága, termékenysége s a termés vidéki ára szerint kell megadóztatni. Ha az eddigi törvények ellenzik is ezt, de annak igazságát nem gyöngítik, hogy ennek az elvnek az életbe-

VI. Pius pápa és II. József találkozása. (Egykorú kép).

léptetését az állam érdeke mellőzhetetlenül kivánja. Nem balgaság-e azt hinni, hogy az urak elébb birták tulajdonul földjeiket, mint azokat a jobbágyok megszállották s hogy ezeknek a magukét adták volna oda bizonyos feltételek alatt! Éppen oly képtelenség ez, mint amilyen az volna, ha a fejedelem azt képzelné, hogy az ország az övé s nem ő az országé, hogy e millió emberek csak őérette vannak s nem ő a milliókért, hogy nekik szolgáljon.«

Akár csak egy Kossuth Lajost hallanánk beszélni! Midőn visszatér Olaszországból, külön udvari bizottságot nevez ki az uj adórendszer kidolgozására. Természetesen, ő irányítja a bizottság működését, ő állapítja meg a főbb elveket. Első a föld arányos megadóztatása. A jövedelem negyven százalékában állapítja meg hozzávetőleg a közadót. A jobbágyok *urbéri* adóját, szintén hozzávetőleg, husz százalékban, a jobbágyra bizván, hogy a robotot akár pénzben váltsa meg, akár természetben szolgálja le. Tervbe veszi egyuttal a kereskedelem teljes felszabadítását, a közbeeső vámok és harminczadok eltörlését, természetesen azzal a föltétellel, ha az uj adórendszert meghonosítja. Hogy erre mintegy rákényszerítse a nemességet, elviselhetetlen vámokkal terheli a kivitelre szánt terményeket, úgy okoskodván, hogy a nemesség könnyebben beletörődik az adófizetés gondolatába, ha látja, hogy e nélkül nem tudja kellőképen értékesíteni terményeit. Míg az udvari bizottmány a munkáit végezte, a császár hosszabb levélben közli Pálffy alkanczellárral az adórendszerre vonatkozó szándékait. Előrebocsátván, hogy csak azok az adózások igazságosak s legkevésbbé terhesek, melyeknek a föld s annak terjedelme és jövedelme szolgál mértékül, az eddigi adómennyiséget, mely a házi adóval együtt 5.440,000 forintot tesz ki, ezeknek az elveknek alapján lehet kivetni. E czélból szükséges az ország területének földbirtokonként való fölmérése, a föld jövedelmének s a termékek piaczi árának vidékenként való meghatározása. »Valamely megyének vagy városnak — irja tovább a császár — a mérleg szerint kiszámított összes jövedelme azután, az egész adóösszeggel elosztva, megmutatja azt a százalékot, mit minden megye s város a közszükségek fedezésére adózni köteles. A részletes felosztást a községekben magukra a községekre lehet hagyni. A nemesség majorsági telkei e fölmérésből s jövedelmi becslésből szintén nem hagyhatók ki, mivel a közös adózás rájuk is annál méltányosabban ki fog terjesztetni, minthogy azt az osztályt, kárpótlásul, a személyes fegyverrekelés épp oly nyomasztó, mint az államra nézve haszontalan terhétől fölmenteni, s e fölött még a kamarától eddig minden magszaka-

dás esetében gyakorlott kincstári jogot is, melynél fogva egy család sem tökéletes tulajdonosa a maga jószágainak, megszüntetni s a nemességet ekként jószágaik teljes birtokjogával felruházni szándékozik. Külömben is a nemesség vagy nemzet szabadságai a világ minden országában s köztársaságában nem abban állanak, hogy a közterhekhez nem járulnak, sőt azok megadóztatása, mint péld. Angliában, Hollandiában, nagyobb mint bárhol egyebütt; hanem igenis abban, hogy az állami terheket *önmaguk vetik ki magukra* s azok fölemelése vagy leszállítása csak az ők megegyezésökkel történhetik. A személyek szabadságát meg kell különböztetni a birtokétól, mely utóbbit illetőleg a birtokos nem mint nemes, hanem csak mint földmivelő és baromtenyésztő, az országuton és a réveknél mint utazó vagy átkelő jöhet számításba, mely esetekben a szabad s csakis ekkor hasznos verseny fentartása végett, birtokaikat illetőleg a többi polgárokkal és lakosokkal nekik is egyenlőknek kell lenniök.«

Gróf Pálffy Károly alkanczellár.

A császár ezután valósággal fegyvert szegez a nemesség mellének. Vagy, vagy. Ha a nemesség adót fizet birtoka arányában, ő is eltörli kincstári jogát s fölmenti a nemességet a fölkelés terhe alól. Ellenkező esetben szigoruan megköveteli a nemességtől, hogy rendesen gyakorolja magát a fegyverforgatásban s kénytelen lenne kevesbbíteni az adó által terhelt jobbágyok urbéri tartozásait, hogy a jobbágy is épp oly olcsó

árban adhassa el a termését, mint a nemes, ki, miután adó nem terheli a földjét, most olcsóbb árakkal is megelégedhetik; de megjegyzi, hogy ezekhez az eszközökhöz csak abban az esetben folyamodik, ha egyéb módot nem talál a nagy terhek alatt roskadozó jobbágyság megmentésére. Levele további folyamán azonban kijelenti a császár, hogy a nemesi fölkelés alól való fölmentésnél s a fiskalítási jog eltörlésénél egyebet nem ad a földbirtok arányos adózása fejében s a vámokat és harminczadokat csak az esetben szünteti meg és általában a gyár- és kézműipart, mit eddig *szándékosan* nyomott el Magyarországon, csak oly feltétellel mozdítja elő, ha az eddigi adómennyiséget *magasabbra* emelik. Ez esetben hajlandó megszüntetni a hadsereg élelmezésénél szenvedett károsodást is, az u. n. deperditákat. »Hogy a jobbágyoktól eddig szedett hadi és házi adót ezentúl igazságosabban kell kivetni rájuk, e tekintetben — mondja a császár — nekem semmi szükségem sincs a rendek megegyezésére, erről fejedelmi hatalmamnál fogva is rendelkezhetem.« A földek felmérésétől s becslésétől egyáltalán el nem állhat: ebben sincs szüksége a rendek beleegyezésére. Ha a mérés megtörtént, csak akkor tudja majd, csak akkor dönthet a nemesi fölkelés és a fiskalitási jog kérdésében, mert csak akkor lesz képes felszámítani, mennyi adót fizessen a nemes. Egyéb uri jogokkal, minő a bormérés, husvágás, őrlés, vadászat, halászat stb. nem törődik.

Mindezt kérdésekbe foglalva küldeti meg a kormányszékeknek s királyi biztosoknak, hogy mondjanak véleményt: megvalósíthatók-e az ő tervei. A válaszok azonban egyáltalán nem elégítik ki a császárt. A nemesség szándékolt megadóztatása, a nemesi fölkelés rendezése — mindezek oly kérdések, melyeket nem lehet országgyűlés nélkül elintézni. Így válaszolnak a kir. biztosok, aminthogy nem is válaszolhattak másként. Figyelmeztetik a császárt, hogy az országgyűlés egybehívása annál is sürgősebb, mert a nemesség a megyei igazgatás átalakítása, a német nyelv behozatala s más egyéb ujítások miatt annyira izgatott, hogy, ha még az adózásra is rákényszerítik, elkeseredése valóságos lázadásban törhetne ki.

A császár maga is belátja, hogy szükséges lesz országgyűlés tartása, de csak azután, ha a földmérés és becslés megtörtént. Akkor aztán az országgyűlés tanácskozhatik az adó dolgában. Ki is bocsátja 1786. febr. 10-én a rendeletet, melyben megparancsolja a földmérést és becslést s megfenyegeti a rendeletének netalán ellenszegülőket. Természetesen, a megyék felírnak a rendelet ellen, keseregnek az ősi alkotmány pusztu-

lásán, de csüggedt megadással jelentik ki, hogy engednek a kényszernek... Nem is tehettek másként. Óvást emelnek az önkény ellen, de ellenszegülésre nem is gondolhatnak. A kir. biztosok működése óta a régi szoros kapcsolat meglazult a megyék közt: nem levelezhetnek, nem buzdíthatják egymást ellentállásra. És nyakukon a nagy haderő. Csak Pesten 80 ezernyi katona van — hadgyakorlat ürügye alatt. És az egész ország megrakva katonasággal. Hát a parasztságra számíthatott volna-e a nemesség, épp most, midőn a császár egész lélekkel a parasztság helyzetének javításán munkál? S azt sem szabad felednünk, hogy magának a nemességnek körében is számosan voltak, kik szívök mélyében hívei József ujításainak; akik egyáltalán nem tudtak lelkesedni oly szabadságért, mely a lakosság nagy többségének szolgaságot jelent!

A földmérést megkezdik 1786 tavaszán. A hadmérnöki karból 750 tisztet küldenek ki, de a munka sokkal nehezebben megy, mint ahogy a nagyot akaró császár képzelte. Ő maga is utra kél, bejárja az egész országot, s saját szemével látja a nehézségeket, melyek egy ilyen nagyszabásu terv egységes végrehajtása körül a vidékek, a viszonyok különfélesége miatt támadnak. Néhol a nemesség ellenszegül, sőt a félrevezetett jobbágyság is. Aztán kitűnik, hogy a 750 tiszt s a melléjök rendelt megyei tisztviselők nem elégségesek a nagy munkálat végrehajtására, különösen nem oly rövid idő alatt, mint ahogy a császár kivánta. Azt kivánja, hogy a tavaszszal kezdett munkát október végére fejezzék be. Hogy a császár kivánsága teljesülhessen, földméréshez egyáltalán nem értő parasztokat is alkalmaznak. Tömérdek költséget emészt föl a munka s mégsem jó. A következő év végére elkészülnek valahogy, de a munkában nincs köszönet, s amúgy is kárba vesz a sok költség és fáradtság: közbejő a török háboru és a nagy népboldogító figyelme másfelé terelődik. A császár 1787 nyarán az ujonczok kiállitása végett megyei közgyűléseket hirdet, de a rendek csak arra várnak, hogy ismét együtt lehessenek: az évek során összegyült keserűség kitör a szívekből, az ujonczállítást megtagadják s országgyűlés összehívását követelik. Ám a császár még mindig nem akar tudni országgyűlés összehívásáról s egyszerűen a királyi biztosokkal végezteti az ujonczszedést. Sőt 1788-ban tovább megy a császár s rendeleti uton minden magyar ezredhez 400 ujonczot követel, egyben a hadsereg élelmezésére, nemestől, paptól, jobbágytól egyaránt bizonyos mennyiségű gabonát a *piaczi árak feléért* s ennek az összegnek is csak felét fizeti ki a kincstár azonnal, a másik felével adós marad a háboru végéig, negyedfél százalék

kamat fizetésére kötelezvén magát. E rendelet kihirdetésére a kir. biztosok megyei gyűléseket hivnak össze. A megyék feliratokban mondják el véleményüket. Készek az áldozatra, de viszont kérik a császárt, hivja össze az országgyűlést, állítsa helyre az alkotmányt s nemcsak ujonczot és gabonát adnak, de készek ontani a magok vérét is. De a császár nem is válaszol a feliratokra. A nemesek itt is, ott is ellenszegülnek: nem akarják a gabonát féláron kiállítani. Most a császár erőszakhoz folyamodik: feltöreti a magtárakat. Az elkeseredés leírhatatlan. Nem elég, hogy erőszakkal veszik el az egyesekre kirótt gabonát, s nem elég, hogy a rossz termés következtében némelyek a rájuk kirótt mennyiséget nem is képesek a magukéból szállítani, de a gabonaszedők ráadásul csalják a népet, nemest és jobbágyot: az utóbbit rosszul fizetik a szállításért, a fuvarozással megkínozzák, s mert megesik, hogy utközben egész más irányba terelik a fuvarosokat, mint a merre indították, a haszontalan ide-oda való járással kimerítnek embert, állatot s a szegény jobbágyok marhái éhen pusztulnak el. A kárvallott paraszt kárát nemhogy megtérítenék, de ha a sor rákerült, ujabb fuvarozásra kényszerítik. Nincs marhája? Maga helyett fuvarost kell állítania, akinek többet fizet, mint amennyit ő a kincstártól kap. Hogy miként bánnak el a paraszttal — a népboldogító József császár idejében! — erről tanúskodik Zichy Károly országbírónak a kanczellárhoz intézett egyik levele, melyből elég ennyit olvasnunk: »Általában, ha azokat a rendetlenségeket és zaklatásokat, melyeknek a parasztok a szállításoknál kitéve vannak, fölterjeszteni akarnám, meg vagyok győződve, nem venné azokat közönyösen ő felsége. Elhallgatva azokat a számtalan levonásokat és csalásokat, melyeknek már próbái is vannak . . . még inkább a szívemen fekszik a fuvarozó jobbágyok feltartóztatása. Például Váczon az eléggé nem értesített s e miatt a szállítmányt átvenni vonakodó tiszt nehány száz szekeret több napig feltartóztatott; Temesvártt az átvétel elhalasztása miatt ezernél több szekér sokáig vesztegelt; Futtakon mintegy százötven szekeret öt napig tartóztattak a tisztek s az emberek és a marhák csaknem éhen haltak.« Ugyancsak Zichy országbiró írja, hogy néhol az igért készpénz helyett kötelezvényt adtak a gabonáért s a számításában csalódott jobbágy e miatt kénytelen volt elprédálni a marháját. Az ingerültség általános, a gabona behajtása és szállítása körül történt visszaélések érzékenyen sujtják a nemességet is, a jobbágyságot is, s az elégületlenség néhol komoly lázongásban tör ki. Eközben a császár egészségét a táborozás erősen megviseli s a testet sorvasztó betegséghez járul lelkének keserű-

sége: bármerre néz, mindenütt ellenszenvvel találkoznak nép- és országboldogító ujításai. De az akadályok csak növelik makacsságát, s a betegség miatt még ingerlékenyebb lelke ujabb meg ujabb reformokkal foglalkozik. Nem időzhetvén a táborban, nyugtalan lelke foglalkozást keres. Budán, a helytartó tanácsos kebelében főtelekkönyvi hivatalt állít föl 1787 tavaszán, melynek az lett volna a rendeltetése, hogy a már megtörtént földmérésből kitűnt birtokállapotot, az egyes birtokon lévő terheket, betáblázásokat, birtokváltozásokat nyilvántartsa. Ezzel a reformmal kapcsolatosan 1789-ben merész dologra vállalkozik: elrendeli, hogy a káptalanok s egyéb hiteles helyek levéltárait szállítsák Budára s ezentúl e hiteles helyek dolgát a főtelekkönyvi hivatal végezze. A nemességet valóságos rémületbe ejti ez a rendelet. Mi lesz, ha az összes magánbirtokok jogai alapjait tevő oklevelek a törvény védelme alatt álló hiteles helyekről a főtelekkönyvi hivatalhoz kerülnek, melyet önkényuralom hozott létre? Nemcsak a megyék, de a főudvari törvényszék és a helytartótanács is az alkotmány súlyos sérelmét látják a rendeletben s nincs abban véleményeltérés, hogy ily nagy fontosságú intézkedés csak országgyűlési határozat alapján lehetséges. Nem is lép életbe ez a rendelet — a háború gondja s betegeskedése sokkal jobban elfoglalják a császárt, semhogy végrehajthassa a merész újítást. Ugyanez a sorsa az adózási tervnek is, bár súlyos gondjai közt is talál időt arra, hogy a terv életbeléptetését előkészítse. Az adózás reformja érdekében röpiratot is irat s azt 1789 elején meg is küldi a vármegyéknek. De a röpiratra jött válaszok hallani sem akarnak a nemesi fölkelés megszüntetéséről s ennek fejében az adózás elvállalásáról. Midőn pedig a császár 1789 szeptember 24-én nyilt levélben szólítja fel a megyéket, hogy a jövő évi táborozáshoz adjanak segítséget, még pedig oly formán, hogy a szükséges búza és zab felét pénzben fizessék, a búza mérejét három, a zabéét forintjával számítva, s adjanak ujonczot is: néhány engedelmességhez szokott megye kivételével, a nagy többség nyiltan megtagadja a segítséget. Felsorolják, hogy a házi adót, a só árát a kormány már önkényesen felemelte, és keserűen panaszkodnak a multkori gabonaszállításnál történt visszaélések miatt, melyek »már is annyira növesztik a nyomort és inséget az országban, hogy ahhoz hasonlót a kurucz háború óta nem szenvedett a jobbágyság«. Az országbirót több vármegye egyenesen felszólítja, hogy, ha a császár 1790 májusig nem hiv össze országgyűlést, hivjon össze ő maga. A helyzet sokkal komolyabbá vált, semhogy a császár a feliratok felett a szokott hallgatással térhetett volna napirendre. Most már igér országgyűlést, de mikor hívja

össze: nem tudja megmondani. Ehhez, szerinte, szükséges előbb az új adórendszer teljes kidolgozása s a háború befejezése. A nemességet nem elégíti ki e válasz s midőn a kir. biztosok erőhatalommal kezdik a gabonaszedést s ujonczozást végrehajtani, a nemesség több helyen ellentáll. Számos megyében a kinevezett tisztviselőket elcsapják s helyüket választás utján töltik be; a német nyelven való közigazgatást megszüntetik; a földmérésre vonatkozó iratokat egymás közt kiosztják vagy elzárják a megyeházában; adót, ujonczot, gabonát megtagadnak; a helytartótanácsot felszólítják, hogy leveleit magyarul vagy latinul írja. Minderről értesítik a császárt, kijelentvén, hogy valamint ő felsége szentséges személyeért életöket is készek feláldozni, azonképpen jogaik s törvényeik védelmében is minden lehetőt megkisérteni legszentebb kötelességöknek tartják. Pestmegye rendei például »alázatosan és bizodalmasan« kijelentik: soha semmi sem fogja őket arra birhatni, hogy *alkotmányos jogaik- s kiváltságaikról önként lemondjanak«.*

A megyék e bátor hangját különben nemcsak a szenvedett sérelmek magyarázzák, hanem egyéb, az ellentállásra igen kedvező körülmények is. A hadsereg nagy része a török határszéleken táborozott. Tyrolban is nagy volt a nyugtalanság az újítások miatt. Belgium népe is fegyvert fogott az önkényuralom ellen: az ország rendei kikiáltották az osztrák háztól való függetlenségöket, minek következtében a császár összes újításait kénytelen volt visszavonni ebben az országban. Ugyanabban az időben Francziaországban kitör a forradalom, a nép kerekedik felül s József császár éppenséggel nem számíthat segítségre a válságos helyzetbe került franczia király részéről. Méltán tarthat attól, hogy Magyarországban is kitör a forradalom. Testét a betegség, lelkét a csalódás megtöri. Bármerre tekint, elégedetlenséget, forrongást, gyűlöletet lát. Keseredett szivvel tapasztalja, hogy hiába szentelte életét a nép javára, üdvére, nincs a ki megértse őt. Be kell látnia, hogy bármennyire magasztos a czél, mit maga elé tűzött, az utat rosszul választotta meg. Egy maga akarta boldogítani népét, átformálni országait, nem keresett, nem fogadott el segítséget s csak későn látja be, hogy az erőszakos, önkényes népboldogításban nincs, nem lehet áldás, hogy néhány év alatt nem lehet eltörülni több százados hagyományt meg szokást. Még ha alkotmányos úton próbálja is meg a nemesi kiváltságok megdöntését, akkor sem sikerülhet vala ez néhány év alatt, még kevésbbé erőszakos módon.

A nemesség a kiváltságokat védte a legelkeseredettebben, de ugyanekkor meghiusítja József császár veszedelmes czéljait is: az ország

elnémesítését, Auztriába való olvadását is. S az országra bármennyire üdvös lesz vala a kiváltságok megdöntése, a közös teherviselés kimondása: az ország önállóságának, magyarságának az árán kivánhatja vala-e ezt magyar ember? A jobbágyságnak még egy fél századig kell tűrnie a több százados szolgaságot, de a felől már a mult század végén nem lehetett kétség, hogy nem késhetik sokáig a szabadság felvirradása, ellenben ha sikerülnek József németesítő, összpontosító törekvései, egy fél század leforgásán teljesen átformálódik Magyarország képe. Egy nemzet, mely századokon át viseli a szolgaság lánczait, kedvező alkalom nyiltán lerázhatja a lánczokat, ám ha nyelvét, nemzeti karakterét, szokásait, viseletét leveti — elég egy fél század, hogy átformálódjék s századok sem elegendők, hogy régi képét, régi mivoltát visszanyerje.

József császár a maga módja szerint nagy jót akart, de ennek nagy is lett volna az ára. Nagy hibákat követett el s az ő nemes szivét, valóban fejedelmi jellemét dicséri az a tény, hogy érezvén halála közelgését, élete munkáját megsemmisíté egy tollvonással. Az ország összes megyéihez rendeletet intéz 1790 január 28-án, melyben megigéri, hogy 1791-ben okvetlen megtartja a már többször megigért, de a háború és az ő betegeskedése miatt mindig elhalasztott országgyűlést. Addig is azonban, hogy vége legyen a nyugtalankodásnak, május 1-től kezdve visszaállítja az országot abba az állapotba, melyben 1880-ban, Mária Terézia halála után volt. Látja, hogy a nemzet a régi igazgatásban keresi és találja boldogságát, ő tehát a vármegyéknek és városoknak visszaadja régi szabadságát, a közigazgatás átalakítására kiadolt összes rendeleteit visszavonja, melyek »közértelem szerint, a törvényekkel ellenkezni látszanak«. Meghagyja azonban, mint a törvényekkel nem ellenkezőket: a türelmi rendeletet, valamint azokat a rendeleteket is, melyek a lelkészségek szabályozására s a *jobbágyokkal* való bánásmódra és azoknak a földesurakkal való viszonyaikra vonatkoznak, mert ezeket a *törvényekkel is meg lehet egyeztetni* s a *természeti igazság* is követeli. Végül értesíti a megyéket, hogy az ország szent koronáját s többi ékszereit, Budára, a királyi várba átviteti . . .

Hat évig volt a korona a császári kincstárban s határtalan az öröm és lelkesedés, midőn a nemzet e legdrágább kincsét visszaszállítják. Az egész ország ünnepel. Az utat, melyen a koronát hozzák, véges végig ellepik az ünneplő népek, urak és parasztok s az ország minden részében nagy ünnepségeket rendeznek. A paraszt is kiveszi részét a nagy országos örömből: az urak csapra ütik a hordókat, etetik, itat-

ják. Keresztesi József nagyváradi református pap egykorú naplójában (Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a 18. század végén) több megye ünnepéről olvasunk leírást, természetesen, Biharvármegye ünnepéről a legrészletesebbet. A nemesek az érmelléki, szalontai és váradi járásokból lóháton, fegyveresen, tárogató sípok és trombiták harsogása közt gyűlnek egybe Nagy-Váradon, *márczius 16-án*. A császár ekkor már nem élt: február 20-án örök álomra húnyta szemét. De nem gyász, hanem öröm ünnepre gyül össze a nemesség. A városháza mellett diadalkaput emelnek, e felirással: »*Kiván ország régi, ősi nagy Atillát.*« — Talán akasztófa lesz az? kérdezte egy német. Rögtön deresre húzták és 25 pálczát vertek rá. A templomban csupa *kurucz nótákat* énekelnek, többek közt a »Hej, Rákóczi, Bercsényi« kezdetűt. Azután következtek a nagy áldomások. »A vármegye, a városháza és az apáczák klastroma mellett felemelt állásokról csurogtak a boros hordók, melyek körül megesett czivakodásokat — írja Keresztesi — nevetség volt nézni. Sok együgyű parasztok tudakoztak ekkor: *Vajjon miért örülnek most az urak?* melyre a másik így felelt: *azért, hogy meghalt a király.*«

Igen, a parasztnak igaza volt: az urak örültek József halálán. Meghalt legszebb férfi korában, életének 49. évében. Meghalt szivében végtelen nagy keserűséggel. Utolsó napjairól több nevezetes, jellemző mondást jegyeztek föl. Egyik miniszterének azt mondá: nem tudom igaza van-e a költőnek, midőn mondja: a tróntól a koporsóba rettentő az átmenet; de én nem sóhajtok a trónért. Nyugodt vagyok, csak kissé elkeseredett, hogy annyi küzdelemmel boldoggá oly keveset, hálátlanná oly sokat tettem. De hiszen ez a trón embereinek sorsa!« Majd azt mondta: »Óhajtanám, hogy ezt írják síromra: Itt nyugszik egy fejedelem, ki jó és tiszta szándékai mellett is elég szerencsétlen vala látni, hogy minden tervei hajótörést szenvedtek.«

Valóban, ő nem érhette meg eszméinek diadalát, sőt ellenkezőleg: kudarczot vallott minden törekvése, jó és rossz egyaránt. Ezzel a szörnyű gondolattal húnyta szemét örök álomra a nagy szivű, nagy eszű fejedelem. Ám azok az eszmék, melyeket a szegény elnyomott parasztság érdekében oly megható lelkességgel és kitartással hirdetett — nem haltak meg vele, ha nem is valósulhattak meg az ő életében: gondolkodóba ejtették az elméket s a háborgó kedélyek csillapultával mind erősebbé és erősebbé válik a hit, hogy a nemesi kiváltságok féltékeny őrzése nem egy az alkotmány védelmével. Szabad és gazdag Magyarország csak úgy képzelhető, ha a nép minden rétege egyformán részesül jogokban és ter-

hekben; csak a jogokban és terhekben egyformán részesedő nép lehet igazi nemzet s nem a lakósság egy osztálya; s csak az így formálódott nemzet védheti meg az ország jogait a külső támadások ellen.

Báró Orczy Lőrincz. (Egykoru festmény után.)

A nemesség azonban sokkal nagyobb mértékben föl van háborodva József császár önkényes uralma ellen, semhogy tőle még a legüdvösebb újításokat is elfogadja. A felháborodás csak lassanként csillapodik le s a József császár által egyszerre nyújtott erős orvosságot apránként szedi

be. El-eldobja, meg újra fölszedi, míg végre is elfogyasztja az orvosságot, melytől kezdetben annyira irtózott.

Ám nagy tévedés volna azt hinni, hogy József császár, midőn hadat üzen az ősi kiváltságoknak, egyedül áll korszakalkotó elveivel s az egész országban nem talál híveket. A franczia irodalom szabad szelleme megkezdi hódító útját Magyarországon is s a magyar írók kicsiny, de lelkes csapatja, míg egyfelől a magyar nyelv művelésével Mária Terézia és József császár németesítő politikája ellen küzd, másfelől népszerűsíti e két uralkodó szabadszellemű, a nép egyenjogosítására törekvő politikáját. Báró Orczy Lőrincz, a népről írván, főúr létére lelkességgel hirdeti, hogy a nép még fontosabb az államban mint a főrendek osztálya, mert a nép az állam alapja.

»Te vagy országoknak ki súlyát viseled,
Bőség s dicsőséget egyedül te hinted !«

Nem emelkedik ugyan odáig, hogy a nép felszabadítását követelje, de szivét meghatja a paraszt elnyomott állapota s megvan benne a nemes törekvés, hogy a nemességet jó indulatra hangolja a jobbágyság iránt, »melynek munkája legbecsesebb, élete a legártatlanabb«. S midőn 1789-ben, élete alkonyán, megválik az abauji főispáni széktől, s fölsorolja alkotásait, köztük a vármegye házát, nem dicsekszik vele, sőt ellenkezőleg ez igen jellemző szavakat mondja: Tudom én, hogy az ilyetén nagy és czímeres épületekre *sok ezer szegénynek véres verejtéke* vagyon tapasztva ..... És azért, ha ilyen szemmel nézem ezen jeles épületet, inkább szomorú, mint dicséretes látszatot mutathat.« A franczia szabadabb eszmék lelkes terjesztőivé lesznek a gárdista Bessenyei György és társai. Röpiratokban és ujságczikkekben kezdik támadni az arisztokracziát s a *Magyar Kurir* czímű, 1787 óta Bécsben megjelenő ujság gúnyosan emlegeti az *elmult időket*, midőn »a legaranyosabb öltözet és a lefényesebb libéria« volt a legnagyobb érdem. »A régi pergamenek és az új köntösök — így szól egy helyen — nem nyerik meg többé a fejedelem előtt való kedvességet, nem formálnak just a tisztségekhez és nem támasztnak a köznépben felborzasztó tiszteletet.« Egy másik czikk, mely 1787-ben jelent meg, s melynek ez a czíme: A közönséges nemes ember testestől-lelkestől megvizsgáltatik — káté alakjában e kérdéseket veti föl: a nemes ember mit hisz, mit remél, mit szeret? S megfelel e kérdésekre a következőkben: a nemesek azt hiszik, hogy az ő erökben másforma vér foly, mint a közönséges emberekben; azt remélik, hogy »ha az ő jószágaikban levő paraszt-

nak bőrét lehúzzák, ismét más nő helyébe«; és szeretik az olyan tiszttartókat, kik az ő jószágaikban a parasztokkal minden könyörületesség nélkül bánnak »és jobban szeretik paripájukat, mint szolgájukat«.

A költők: Verseghy, ki később lefordítja a franczia forradalmi indulót,

Bessenyei György.

Baróti Szabó Dávid, Ányos Pál, a szelid lelkű szerzetes — a szabadságot dicsőítik s a paraszt származású Bacsányi János, a franczia forradalom hatása alatt valóságos riadót ír, mely a szó teljes értelmében izgat a nemesség ellen:

Nemzetek, országok! kik ma kelepczében,
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében;
S gyászos koporsóba döntő vas igátok
Nyakatokról eddig le nem rázhattátok;
Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbágyotoknak felszentelt hóhéri,
Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!

Nemcsak az írók közt találkozunk a szabadabb szellem híveivel, de magában a főnemesség körében is s a kassai *Magyar muzeum*-ot, melyben Bacsányi e verse megjelent, gróf Szécheny Ferencz, a »legnagyobb magyar« édes atyja, pénzzel támogatja. Vannak még többen a főurak közt, kik rokonszenveznek a szabadabb eszmékkel s terjesztőikkel, nevezetesen: Forgács Miklós, Balassa Ferencz, Batthyány Alajos, Török József, Fekete János, Sztáray Mihály, Illésházy István — mind grófok. Az előbbkelő köznemesség közül is néhányan: Beöthy, Bezerédy, Latinovics, Balogh, Prónay, Podmaniczky — e két utóbbi báró. S nyilván lesz még több és lelkesebb híve József császár szabad szellemü reformjainak, ha nem követi el azt a nagy tévedést, hogy a német nyelv behozatalával hadat üzen a magyar nyelvnek is. A nemesség zöme megkönnyebbülten lélekzik föl, midőn József császár meghal: azt hiszi, elmult feje fölül a kiváltságokat fenyegető veszedelem. Viszont a szabad szellemű írók és politikusok, midőn egyfelől elmulni látják a német nyelv veszedelmét, másfelől kettőzött hévvel dolgoznak, hogy a megindult szabad szellemű irányzat vissza ne essék. Rendkivül érdekes, hogy József császár halála és öcscsének II. Lipótnak trónralépte után egy mágnás, gróf *Batthyány Alajos* az, a ki tollat ragad s röpiratot tesz közzé, melyben egyenesen a *népfelség* elvéből indul ki. A főhatalom — írja — eredetileg a nép kezei közt volt. A papok gondolták ki, hogy a királyok hatalma Istentől ered. Nem mondja ki ugyan nyiltan, de kiérzik szavaiból, hogy a köztársasági kormányforma híve, s figyelmezteti a népeket, hogy, ha megszabadulnak a monarkhikus kormányformától, minden áron meg kell akadályozniok az arisztokráczia uralomra jutását. Azt kivánja, hogy a hadsereg az államnak és ne a fejedelemnek esküdjék fel s a hadparancsnokokat a nép válassza. Nemkülönben a tisztviselők választásánál is döntő befolyást kiván a nép számára. Feltétlenül követeli a közterhek arányos megosztását az összes polgárok között s a nem-nemesek képesíttetését minden hivatal elnyerésére és nemesi birtok szerzésére. A jobbágyok tartozásának megszüntetését nem kivánja ugyan, de igen *a nagybirtokok feldarabolását,* a jobbágyok szabad költözését és tartozásaiknak szabad egyezség útján való

megváltását. A terhek közös viselését tekinti a szabadság első kellékének, »mert a hol csak a köznép fizeti az adókat és fedezi az ország többi szükségleteit, ott a kiváltságosok csak lehajtott fővel nézhetik a földet, melyen mások kegyelméből járnak, és a melyet kegyetlen kiváltságaik feláldozásával kell még kiérdemelniök. A kibuvó, hogy a köznép birtokának csak haszonélvezője, hiú és erőtlen, mert az a köznek fizetett adókkal rég megszerezte annak tulajdonát, igazában magas áron vásárolta meg.« Mindazáltal csak szabad költözködést kiván a jobbágynak, mely pedig — szerinte — a földet rég megvásárolta az adókkal; föl akarja szabadítani az uri hatóság alól, az emberi jogokban egyenlően részesíteni, de miután alacsony műveltsége miatt egyelőre még nem tudná megvédeni a saját érdekeit, az országgyűlésen megyénként két, a jobbágyság érdekeinek védelmére föleskűdött nemes ember képviselné a népet. A jobbágyot bérlőnek tekinti a földesurral szemben, a mi pedig még rosszabb lett volna a jobbágyságra nézve. A megváltásról nem beszél, a szabad egyezkedésre utalja a földesurat és jobbágyot, szóval, úgy látszik, hogy a különben merész reformátor gróf maga sem mert belevágni abba a nehéz kérdésbe. De ez nem kisebbíti az emberségesen gondolkozó gróf érdemeit, kinek melegen érző szivét nemcsak meghatja a nép megalázó szolgai állapota, de bátran szembe száll saját osztályának több százéves elfogultságával s fölemelni próbálja a parasztot az *emberek* sorába!

Bacsányi János.

A Batthyány-féle röpiratoknak különben se szeri, se száma ez idő-

ben. Nemcsak József császár látta szivesen a szabad szellemű iratokat, de utódja II. Lipót is, a ki a népnek szintén igaz barátja s e mellett alkotmányos érzületű is. Hogy miként gondolkozott az uralkodó és a nép egymáshoz való viszonyáról, ezt ő maga írja meg Mária Krisztina főherczegnőhöz intézett levelében, melyben így ír: »Azt hiszem, hogy az uralkodó sem közvetetlenül, sem közvetve nem avatkozhatik az igazságszolgáltatás folyásába. Azt hiszem, az uralkodó köteles évenként teljes számadást adni a népnek a pénzügyekről s nincs joga új adókat vagy bármely terhet róni a népre. Ezt csak maga a nép teheti, miután az uralkodó a közszükségeket előadta és javaslatait a képviselők helyeseknek találták. Azt hiszem, hogy az uralkodó minden rendszerváltozáshoz, minden új törvény megállapításához, nyugdíjak és jutalmak engedélyezéséhez a nép hozzájárulását eszközölje ki, csak így emelkedhetnek a rendeletek törvény erejére. A katonaság csak az ország védelmére fordítható, soha sem a nép elnyomására.«

II. Lipót az újítások embere, de okul József császár szomorú esetén s bölcs mérsékletet tanusít az újítások dolgában. Tisztában volt azzal, hogy a nemesség zöme, mely minden újítás iránt bizalmatlanabb mint valaha, visszautasít minden merészebb újítást. A nemességet annyira felháborította József önkényes népboldogítása, hogy a jobbágyságtól sokalja még a Mária Terézia és József császár által nyujtott szerény előnyöket is. A megyei gyűléseken heves dikcziókat tartanak a Mária Terézia- és József-féle urbéri szabályozás ellen, s egyes megyék feliratalban valóságos középkori godolkozás szólal meg. »Természetes ugyan — így szól például Hontmegye — hogy a szabadságot, mely még az állatoknak is kedves, minden néposztály kivánja, de miután az isteni gondviselés, mely az emberi nem fölött uralkodik, *úgy akarta,* hogy némelyek kiválókká, mások nemesekké, mások polgárokká szülessenek: a keresztényi szeretet sérelme nélkül fogunk jogainkkal élni mindaddig, míg ebben az országgyűlés nem tészen változást.« Van olyan megye is, mely nem átallja azt állítani, hogy nem a parasztnak, hanem a földesurnak van oka a panaszkodásra. És nem átallják állítani azt sem, hogy a régi törvények eléggé gondoskodtak a földesúr és a jobbágy viszonyáról, — további rendezésre nincs szükség. E szűkkeblű felfogással szemben áll a szabadszellemű írók kicsiny csapatja, melynek azonban nincs szava a megyei gyűléseken s egyedűl a toll erejével küzd a nép szabadságáért. Hatásuk nem lehet nagy, mert irataik csak szűkebb körben forognak, nincs vasut, mely egy-két nap leforgása alatt szétvigye azokat az ország minden részébe. De itt-ott mégis mutat-

kozik a hatás: a parasztok az ország némely vidékén nyugtalankodnak, s számos megye szükségesnek látja megnyugtatni a jobbágyságot, azzal az igérettel, hogy majd a megnyitandó országgyűlésen törvénynyel orvosolják sérelmeiket. Többek közt a tiszai megyékben a nép kezén is forgott egy lázító irat, mely a jobbágyságot nyilt lázadásra szólítja fel a nemesek ellen, kik még Mária Terézia és József rendeleteit is meg akarják semmisíteni. A fölizgatott nép nem is bizik a megyék megnyugtatásra szánt igéreteiben s a lázadástól a nemesség fegyveres készülődése tartja vissza . . .

A II. Lipót által összehívott országgyűlés Budán nyilik meg, 1530 óta most először itt, 1790 junius 10-én. A követek túlnyomó része az *arisztokraták* köréből kerül ki, kik elérkezettnek látják az időt az arisztokraczia régi hatalmának feltámasztására — a királyi hatalom és a köznép rovására. Új hitlevelet akarnak a királytól, melyben József császárt törvénytelen uralkodónak nyilatkoztassa, s egyben a jobbágyokat a régi, a Mária Terézia előtt való állapotba helyezze vissza. »Az országgyűlés tartamára törvény által kiszabott két hónapi idő — írja a kanczellár a királyi személynöknek — már-már végére jár s az országgyűlés még sincs megnyitva kellő módon. Miután pedig a halasztás a szegény adózó népet, mely mind a követek díjait fizetni, mind az egyházi s világi urak költségeinek egy részét viselni kénytelen, súlyosan terheli, e miatt még veszélyes mozgalmak is támadhatnak.« Tehát már csaknem két hónapig együtt van az országgyűlés s a követ urak a jobbágy pénzén többek közt arról tanácskoznak, miként vegyék el a jobbágytól a Mária Terézia és József által juttatott morzsát. Megtámadják a városi polgárság szerzett jogait is, az addiginál is szűkebb korlátok közé akarván szorítani a városi polgárok hivatalképességét s a törvényhozásban való részvételét. Csak egy kis töredék, az ú. n. demokrata párt, emeli föl szavát az arisztokraczia szűkkeblűsége ellen, de nemcsak az országgyűlésen, hanem röpiratokban is, melyek nyilt lázadásra tüzelik a polgárságot és a népet. Végre is a közhangulat nyomása alatt a rendek meghívják a királyt az országgyűlésre, meghívják királyi hitlevél előzetes megnyerése nélkül, jóllehet a *nemesi kiváltságok* biztosításáért ragaszkodtak oly nagy szivós-

Baróti Szabó Dávid.

sággal a királyi hitlevélhez. A dunamelléki kerület követei például külön pontban akarták kimondatni a királyi hitlevélben, hogy csupán *birtokos nemesek* viselhetnek közhivatalt s mindazokat a tisztviselőket, kik ezzel a *kvalifikáczióval* nem birnak, el kell mozdítani azonnal. Képzelhető, hogy nagy felháborodást szült e tervezet a nem-nemes tisztviselők s különféle foglalkozású művelt emberek, orvosok, ügyvédek, tanárok stb. körében. E középkorias tervezet hatása alatt jelenik meg egy radikális, lázító szellemű röpirat, országgyűlésen elmondott beszéd formájában, mely lelkes szószólója a személy- és birtokjog egyenlőségének, a nemesi kiváltságok eltörlésének, a közteherviselésnek s megfenyegeti az arisztokracziát, mondván: »Küszöbön már az az idő, midőn az uralkodó osztály zsarnokságától felzaklatott nép kétségbe vonja amaz osztály jogait; melyben megvizsgálja a kiváltságos osztály létezésének szükségét, s talán a francziák példája szerint, tagadólag határoz ama kérdésben; és mindent egyenlősítvén, a nemzeti szerződéseken alapuló királyi hatalmon kivül semmi más, reá erőszakolt közép hatalmat nem fog elismerni.«

A dunamelléki követek által tervezett pontot nem is veszi fel az országgyűlés a királyi hitlevél czikkelyei közé. A koronázást nagy ünnepséggel november 15-én megtartják s a rendek az adózó nép megterhelése nélkül ajánlanak fel a királynak 50 ezer arany koronázási ajándékot. A király kedvesen fogadja az ajándékot, mert az valóban — saját szavai — *becsessé* lesz az által, hogy miatta a nép nem terheltetik«, — aztán visszamegy Bécsbe. Az országgyűlés még együtt van egy hónapig. A rendek belátják, hogy a legszükségesebb reformok elől már kitérni nem lehet. Előttük a királyi előterjesztés, mely oly szerény követelésekkel lép fel a jobbágyságot illetőleg, hogy azok elől a legelfogultabbak sem térhetnek ki. A királyi előterjesztés 5. pontja a megyei és országgyűlések rendezését tűzi ki s azt kivánja, hogy a jobbágyokat, kik e gyűlésen nincsenek képviselve, azok költségeitől mentsék föl. A 6. pont a Mária Terézia-féle urbéri szabályzat törvénynyé emelését kivánja s általában új törvények alkotását a jobbágyok szabadságáról, önkényes büntetésének eltörléséről, személyes szabadságukról és szerzett javaik felett való rendelkezhetésök jogáról. A 8. pont az adó arányos felosztását kivánja s a hadi és házi adó szabályozását, hogy az adózó nép terhe, a mennyire lehet, ebben is könnyebbüljön. A 10. pont hivatalképességet kiván a nem-nemes országlakosoknak is, különösen a só-, harminczad- és egyéb kamarai tisztségeknél megszorítás nélkül, a kormányszékeknél pedig *legalább a titkári rangig.*

Szerény kivánságok nemde? A rendek munkához látnak, de előre

látható, hogy mind e nagyszabású reformokat ezen az országgyűlésen már nem alkothatják meg, a fontosabb reformok kidolgozására tehát négy választmányt küldenek ki, melyek közül egy a jobbágyság ügyével foglalkoznék s javaslatait a legközelebbi országgyűlés elé terjesztené. De már ezen az országgyűlésen tárgyalás alá veszik a szorgosabb természetű ügyeket. A többség ki is mondja a jobbágyság szabad költözködését s törvénybe iktatja Mária Terézia urbéri szabályzatát. Napirendre kerül a nép összeírása és az adók arányosabb kivetése, de ezt a nehezebb kérdést az országos választmányra bizzák. Ám a király nem elégszik meg az urbéri szabályzat törvénybe iktatásával, nem akar várni minden javítással az országos választmány munkájának elkészültéig s 1791 január 4-án kelt leiratában figyelmezteti a rendeket a *nép hangulatára* s azt kivánja, hogy »már ez országgyűlésből is áraszszanak némi jót a jobbágyságra s legalább is a József császártól nyert előnyök élvezetében hagyják meg s az urak önkényes büntetőjogát ennek rendes szabályozásáig is törüljék el.« A rendek azonban visszaírnak a királynak: »többet kiván tőlük, mint a mennyit adhatnak«. És valamint ő felsége ragaszkodik a maga jogaihoz, ők is csorbítatlanul fenn kivánják tartani a birtokaikat illető jogokat. Például a földesuri jogokkal ellenkező bormérést a jobbágyoknak annál kevésbé hajlandók megengedni, mert az magoknak a jobbágyoknak is ártalmára vagyon... Ragaszkodnak az úriszékhez is, a József által elrendelt »tiszti napok« ellenében, mert már számos megyében helyre is állították az úri székeket s a »régi mód« a jobbágyokra nézve is hasznosabb és kényelmesebb. A mi a büntető jogot illeti, ha ő felsége az *önkényt* kivánja eltávolítani, ebben ők is készségesen megegyeznek, mert az urbéri szabályok amúgy is megszabták e büntető jog korlátait, de ha — s itt következik a java — ő felsége minden büntető jogot ki akar venni a földesúr kezéből: ahhoz a *közbátorság* tekintetéből sem járulhatnak, mert a *műveletlenebb népet csak a büntetés félelme tarthatja engedelmességben!* Arra kérik tehát a királyt, járuljon hozzá ily szellemű törvény alkotásához. A király ezt a kérdést nem bolygatja többet s a következő országgyűlésig, mikor majd az országos választmány beadja a munkálatát, megelégszik azzal, hogy törvénybe iktatják a jobbágyok szabad költözködését, mely szerint a megyei alispán s az illető földesúr a költözködni kivánó jobbágyot, ha Szent Mihály napjáig ebbeli szándékát bejelentette, köteles szabadon bocsátani, kötelezettségeinek kiegyenlítése mellett, egyéb tekintetben Mária Terézia urbéri szabályzata marad érvényben, természetesen, a következő országgyűlésig.

Erre a »következő« országgyűlésre jó negyven esztendeig kell várni a jobbágyságnak. Nemcsak a jobbágyságra vonatkozó reformokat, de a többi nagy országos érdekű reformot is hirtelen megakasztja a franczia forradalom. A franczia népszabadság diadala, melytől a népek világszerte szolgaságuk megváltását remélik, Magyarországon az önkény-uralmat juttatja diadalra. Az országos választmányok, mintha századok mulasztásait akarnák helyre pótolni, lelkességgel végzik munkájukat, de ezt a magyar nép történetében korszakos munkát hosszú időre eltemetik a közbejött események. A hirtelen fellobbanó szabadelvű gondolkozásra ólomsúlylyal nehezedik a reakczió: a franczia forradalom következéseitől megrémül a kiváltságos osztály s megbánják azt a csekély kedvezést is, mit az elnyomott nép iránt mutattak.

Midőn a váratlanul elhúnyt Lipót örökét fia, I. Ferencz foglalja el, nyilvánvaló volt, hogy a francziákkal elkerülhetetlen a háború. A koronás fők nem nézhették közönyösen a franczia forradalmi párt s ezzel a nép hatalomra jutását, uralkodó társuk királyi hatalmának összezsugorodását, s midőn a franczia nemzeti gyűlés eltörli a királyságot, kikiáltja a respublikát és tömegesen kerülnek nyaktiló alá a kiváltságos osztályok tagjai, sőt a nyaktilót maga a király sem kerüli el: Európa összes országaiban érthető rémület szállja meg a koronás főket, a kiváltságos osztályokat. Ösztönszerűleg szövetkeznek egymás védelmére s az ébredező népszabadság elfojtására. Míg I. József és II. Lipót is nemcsak szivesen látta, de támogatta is a szabadabb szellemű, a kiváltságos osztályok ellen irányuló könyveket és röpiratokat, I. Ferencz trónraléptével megváltozik a világ s szomorú napok virradnak a »demokratákra«. A kiváltságos osztály ama tagjai is, kik egyideig lelkesülnek a szabadabb eszmékért, megrettennek a franczia forradalom fergetegétől, mely kiméletlenül söpri el a százados kiváltságokat s szövetségeseivé lesznek a királynak a szabadabb szellem elfojtásában. Királynak és nemességnek e szövetkezése a szabad gondolkodás minden nyilvánulása ellen késziti elő azt az *összeeskůvést,* melynek többé-kevésbé részese Magyarországnak az időben csaknem minden tollforgató embere. Martinovics Ignácz volt szerzetes az összeesküvés feje, ő, ki még II. Lipótnak kedvelt embere, udvari vegyésze volt, s kit a király egyenesen megbizott a szabadelvű eszmék terjesztésével ... A rendekhez intézett beszéd formájában irja meg első munkáját, mely valóságos hadüzenet a kiváltságaikhoz csökönyösen ragaszkodó nemességnek. »A valódi szabadság — írja — ott uralkodik, hol az ország alaptörvényei szerint minden néposztály az őt megillető boldogságban részesülhet. Az állam

élén a király áll, kinek feladata: a törvények végrehajtása; ezért a népek tisztelete illeti meg. A főrendeknek joguk van kiváló rangra és vagyonra, de csak oly föltétel alatt, ha erények, hőstettek és a közügy érdekében tett szolgálatok által vivják ki a nemességet. A harmadik helyet a nép

Ferencz császár.

foglalja el. Mind a három osztály tagjai egyformán szabadok és egyformán szerezhetnek érdemeket.« E munkáját névtelenűl írja s csak később bizonyosodnak meg arról, hogy más nem lehet a szerzője. Nem is állhat érdekében, hogy kitudódjék a szerzősége, mert nemcsak a kiváltságos osztályokat támadja meg, de magát a monarkhikus kormányformát is,

modván: »az emberekre nézve mindegy, akár a monarkhia, akár az arisztokraczia zsarnoki igája alatt nyögnek. Véleményem szerint, mindkettőt gyökerestől ki kell irtani, hogy az emberi szabadság diadalra emelkedhessék.« Helyteleníti, hogy a király fia, kit a természet talán földművesnek teremtett, a trónra jut; a főrendek gyermekei, kikből legfölebb jó iparosok válnának, az állam első helyeit foglalják el; ellenben az alacsony sorsban született polgárok, bármily magas szellemi képességgel vannak megáldva, homályban töltik életöket. És felkiált: Ó, szerencsétlen emberiség, miért tűröd az igazságtalanságot, melyet megszüntetni tőled függ?! A zsarnokoktól félsz, pedig azok nélküled tehetetlenek. Zúzd szét a gonosz bilincseket! Vessétek el örökre — így szól a magyarokhoz — úgy a monarkhikus kormányformát, mint az arisztokracziának még árnyékát is!« Azután a volt szerzetes a papság ellen tüzeli a népet, majd meg ellenkezésbe jön magával, az elébb hirdetett elvekkel, arra búzdítja a nemzetet, hogy tartsa fenn sértetlenül a királyi hatalmat. De csakhamar e munka után, 1792 elején ujabb röpirat jelenik meg tőle, melyben már a király mellett foglal állást, a nemeseknek a király ellen intézett támadásaival szemben, s egész hévvel a kiváltságok ellen fordul, melyek a »nem-nemes osztályokat a főrendek rabszolgáivá, úgyszólván barmokká alacsonyítják.«

Miután a királytól magától egyenes megbizatása van, hogy mennél több hivet szerezzen a kiváltságos osztályt támadó elveknek, Pestre megy s ott valóban több szabadelvü férfit nyer meg munkatársakul. Megnyeri a többek közt Laczkovics Jánost, egy előkelő nemes család ivadékát, ki a hadseregnél kezdette pályáját s kire e pályán szép jövendő várt. De a szép reményekkel kecsegtető pályafutás hirtelen megszakad: Laczkovicsot, — mert azt a kérvényt, melyet a Szerbiában táborozó két magyar ezred tisztjei az 1790-iki országgyűléshez intéztek s melyben a független magyar hadsereg felállítását kérik — maga fogalmazta, a hadi tanács büntetésből a mantuai helyőrséghez tette át. Semhogy helyőrségi szolgálatba lépjen, inkább lemondott tiszti rangjáról. Erős keserüség szállja meg szivét a király és gonosz tanácsadói ellen. Hiába folyamodik a királyhoz: sem nyugdíjat nem adnak, sem tiszti rangját nem adják vissza. Ekkor találkozik vele Martinovics, kivel különben gyermekkori barátság emlékei kötötték össze s Martinovics felhívja rá a király figyelmét: ez neki való ember. A király szivesen fogadja a nagy műveltségű Laczkovicsot, de nem adja vissza tiszti rangját: fontosabb szolgálatra szemelte ki. Kinevezi Pestmegyébe kerületi biztosnak. A mint elfoglalja állását, átdolgozza Martinovicsnak latinul írt, fönnebb ismertetett beszédét, még pedig úgy,

hogy kihagyja mindazokat a helyeket, melyek az örökös monarkhiát kárhoztatják és a köztársaságot dicsőítik s erős jegyzésekkel, toldásokkal pótolja ama részeket, melyek a kiváltságos osztályok ellen fordulnak. Ám az előkelő nemes családból való ember gyűlölete a nemesség ellen nem itt nyilatkozik meg először. Ez a gyűlölet már akkor megfogamzik szivében, midőn látja, hogy az országgyűlés rendei nem támogatják elég erélyesen a kérvényezés miatt pörbe fogott tisztek ügyét. A király elutasítja kérelmével, de nem ellene tör ki a dühe, hanem a nemesség ellen. Mértéktelen gyűlölettel ír egyik barátjához intézett levelében a »fertelmes nemességről« s meg nem nyugszik addig, — írja — »míg a királylyal el nem hitetheti, hogy ő ennek a fertelmes nemességnek sem barátja, sem titkosa, sem vele való egyetértője nem volt«. A gyűlölet annyira elvakítja, hogy erről a szóról: *magyar* — hallani sem akar. »A mágnás, a pap, meg a nemes a mi romlásunk, ezek a semmi emberek akartak királyokká lenni s az igaz fejedelmek kezeit megkötözni.« Végül fenyegetődzik, hogy kitölti a boszuját ezeken az »infámis« embereken egy munkában. Erre csakhamar nyilik alkalma Martinovics beszédének átdolgozásában. A pályafutásában megakasztott ember feneketlen gyűlölete tombol minden sorában, durva, ocsmány szavakkal illeti a nemességet, melyet »a természet szintúgy a dologra, munkához, ekéhez, kapa, kaptafához alkota, de a közönséges jónak előmozdítására, az ország terheinek hordozására semmit sem cselekszik; míg a nemtelen, de hasznos ember szántóföldeit dolgozza, rétjeit kaszálja, kertjeit műveli, kereskedést folytatja«. A mily szenvedélyesen gyalázza a nemességet, oly lelkesen dicsőiti József császárt és Lipótot s buzdítja a nemzetet az általuk tervezett reformok támogatására.

Martinovics Ignácz.

Martinovics is, Laczkovics is: mindkettő elkeseredett ember, de valóképpen nem a közállapotok keserítik el, hanem azok a csalódások, melyek őket magukat érték. Mindkettőre szép jövendő képe mosolyog, de egyiknek sem teljesülnek reményei, bár tehetségük, műveltségük alapján joggal remélhetik vala, hogy dicsőséges pályát futnak meg. Irataik nem teszik ránk azt a hatást, hogy igaz meggyőződés vezette volna tollukat. Egyszerre szolgálják a népszabadság és az önkényuralom ügyét. Magasan

fölöttük áll a későbbi összeesküvés harmadik feje: *Hajnóczy József*, az aszódi lutheránus pap fia, aki teljesen önzetlenül szolgálja az egyenlőség magasztos elveit. Nagy talentum és igazi tudós s mint gróf Forgách titkára, majd meg Széchenyi Ferencz ügyvédje, nagy buzgalommal kutatja a főuri családok levéltárait s másolja le a magyar nemzet történetére világot vető okleveleket. Midőn József császár Széchenyi Ferenczet a pécsi kerületbe királyi biztossá nevezi ki, a gróf előterjesztésére a császár Hajnóczyt adta melléje titkárul. Egykori ura, gróf Forgách Miklós, levélben üdvözli Hajnóczyt, de ugyanabban a levélben elitéli Széchenyit, hogy oly hivatalt vállalt el, melyet az ország törvénye nem ismer. E levélre hosszabb levélben válaszol Hajnóczy. Sérti büszkeségét a gróf levele, mert ő is meggyőződésből vállalt hivatalt s nem kényszerüségből. Az ő felfogása szerint, közönyös, akár egy ember alkotja a törvényeket, ami meg a magyar állapotokat illeti, kétségtelen, hogy a magyar alkotmányt át kell alakítani. Ez pedig, szerinte, csak hatalmi tény által lehetséges. »Az országnak negyvenezer nemes és öt millió nem-nemes lakosa van. Amazok a törvényhozók, emezek a rabszolgák. Mikép várhatni, hogy az előbbiek lemondanak jogaikról, melyeket, meggyőződésük szerint, törvényesen birnak? A nemesség önként sohasem fogadja el azt az elvet, hogy a természet a nemest és parasztot egyenlő jogokkal ruházta fel; és hogy az alkotmány szilárdnak csak akkor tekinthető, ha áldásaiban a paraszt is részesül. A negyvenezer nemest mintegy ötszáz egyén képviseli az országgyűlésen, a kik közül tényleg alig tizen folynak be a törvények alkotására. És ez a tiz ember sem a közjót tartja szem előtt. Ha tehát, meggyőződésem szerint, az alkotmány a nemesek és nem nemesek közt gyűlöletet támaszt, és a nemesség sohasem fogja erőszakosan magához ragadott jogait másokkal megosztani: kötelezve vagyok minden tőlem telhetőt megtenni, hogy embertársaim elévülhetetlen jogaiknak birtokába jussanak. Ily módon emberbarát leszek, a nélkül hogy megszűnném jó hazafi lenni. De ha e kettőt egymással nem lehetne megegyeztetni, inkább emberbarát, mint patrióta akarok lenni. Ez az én elméletem.«

A nép üdve, boldogulása irányítja az ő szívét, egész gondolkozását, nem törődik azzal, hogy törvényes vagy törvénytelen formában akarja-e boldogitani a császár a népet, csak boldogitsa. S nem az teszi őt forradalmárrá, olvassuk *Fraknói* Vilmos *Martinovics és társai összeesküvése* czímű könyvében — hogy József császár törvénytelen eszközökkel akarja átalakítani Magyarországot s diadalra juttatni az egyenlőség elveit, hanem az a

szörnyű csalódás, midőn a császár visszavonja rendeleteit s az alkotmányosság, a törvényesség útjára tér. Széchenyi elhagyja a császári szolgálatot, ő azonban nem, sőt a császár kinevezi Szerémmegye alispánjának, de amint II. Lipót lép a trónra, lemond állásáról: a régi alkotmány váratlan diadala lehetetlenné teszi rá nézve a hivatalban való maradást. Nem adja fel elveit, sőt csak most kezdi azokat szolgálni igazán. Az 1790-iki országgyűlés megnyitásakor egyenesen az ország rendeihez fordul egy nagyobb munkálatával, melyben az alkotmány gyökeres átalakítására vonatkozó javaslatait adja elő. Az ő hite szerint, csak az az alkotmány tökéletes, mely a nemzet minden osztályának egyenlő jogot és biztosságot nyujt. Elismeri, hogy a törvényesen szerzett birtokjogokat csak törvényes úton lehet megváltoztatni, de bizik abban, hogy a rendek, »a nádortól és primástól kezdve az utolsó szentgáli szabadosig,« saját ingó és ingatlan vagyonuk kivételével, minden egyéb jogaik és szabadságaik tekintetében szabad kezet engednek az országgyűlésnek, s bizik a katholikus papságban, hogy, ha a közérdek követelné, birtokainak egy részét fel is áldozná. De ez a munka nem került az országgyűlés elé, csak kéziratban forgott. A következő két évben azonban négy munka jelenik meg tőle, névtelenűl, de már nyomtatásban. Az első szól a királyi hatalom korlátairól, a második a magyar országgyűlés szervezetéről, a harmadik az adófizetésről és a negyedik a katholikus klérus viszonyainak szabályozásáról. E munkákban ismerteti a létező törvényeket s ezek alapján adja elő véleményét a szükséges reformokról. A királyi hatalom tulkapásaival szemben az adó megtagadásában látná a szabadság legerősebb biztosítékát, de — szerinte — ez oly országban nem is képzelhető, hol az adófizető nép nem foly be a szavazásra. Nem akar hirtelen változást. Elismeri, hogy a nemesség nem szakít-

Laczkovics János.

hat egyszerre százados előítéleteivel, viszont félő, hogy a szolgasághoz szokott nép, ha hirtelen teljes szabadságot nyer, visszaél a szabadságával, abban a hiedelemben, hogy most már neki minden szabad. Egyelőre azzal is megelégszik, ha a nemesség egymaga viseli a házi pénztár költségeit s ha a jobbágyok részére biztosítják a szabad költözködést és földesuraikkal szemben az esetről esetre való szerződés jogát. Különben számos törvényczikkel bizonyítja, hogy a nemességnek a közterhekben való részvevése nincs ellentétben az alkotmánynyal s nemesség és papság egyaránt köteles erre. Az országgyűlés feladatairól írván, a következő alaptörvények alkotását tartja szükségesnek:

Mindenki szabadon választhatja meg hazáját.

Gondolatait szóval és írásban mindenki szabadon kifejezheti.

Mindenkinek joga van ingatlan birtokot szerezni s mihelyt birtoka és megfelelő szellemi képessége van, bármely hivatalt viselni.

A jobbágyok földesuraikkal szabadon szerződhetnek.

Azt a kiváltságot, hogy a nemes embert csak törvényes idézés és itélet után szabad elfogni, ki kell terjeszteni az ország összes lakosaira.

Az állam összes kedvezéseiben és terheiben a polgárok egyformán részesülnek.

Mindenkit csak oly adó fizetésére lehet kötelezni, melyet személyesen vagy képviselője által szavazott meg.

Az ország függetlenségét csak úgy látja biztosítottnak, ha az összes *birtokos osztályok* a törvényhozásban, a hivatalok és közterhek viselésében egyenlően vesznek részt.

Látható ebből az utolsó pontból is, hogy, bármennyire radikális különben, a történeti multtal nem szakít egészen, s ami különösen megkülönbözteti Martinovicstól, Laczkovicstól — és általában e kor szabad szellemű íróitól — komolyan, higgadtan, gyűlölködés nélkül, tisztességes hangon ír. Ha közbe nem jön a franczia forradalom, ezeknek az elveknek talán jó nagy része diadalra jut már a mult század végén, ám Hajnóczy és társai I. Ferencz trónralépte után csakhamar észreveszik, hogy a helyzet lényegesen megváltozott. Martinovicsot ugyan I. Ferencz még alkalmazza a kabineti irodában és ő folytatja is II. Lipót alatt nagy hévvel kezdett munkásságát: a szabadelvű eszmék hiveinek toborzását, sőt a koronázó országgyűlés előtt röpiratot is ad ki, melyben erősen támadja a kiváltságos osztályokat. A főpapokat és mágnásokat okolja a nép tudatlanságáért, elnyomatásáért. Most is azon mesterkednek — mondja — hogy a nép szava el ne jusson I. Ferencz füleihez. De nem érnek

czélt, mert az alsó papság, a polgárok és jobbágyok szövetkezni készülnek ellenök, miután látják, hogy az országgyűlés semmit sem tesz érdekökben. És csatlakozott ezekhez több felvilágosodott főur és nemes, kik meg is állapodtak a következőkben: Az egyháziakat ki kell zárni az országgyűlésből és mindenféle hivatalból; jószágaikat vegye el az állam s az fizesse minden felekezet papját. A közterheket osztálykülönbség nélkül, arányosan kell fizetni. És így tovább. Mihelyt azonban látja a hangulat változását, sőt a király meg is vonja tőle a II. Lipóttól nyert 1500 forintnyi évdíjat, fordít a szerepén: úgy akarja hasznossá tenni magát az udvarnál, hogy közli a franczia forradalom terveibe beavatott barátaitól hallott titkokat s jelentéseket tesz a bécsi és a magyar szabadelvű körök mozgalmairól. De nem tudja megnyerni sem a király, sem az udvar bizalmát. Laczkovics sem, ki hiába próbálja visszaszerezni a hadseregnél viselt őrnagyi rangját. Ellenben Hajnóczyt, kinek röpiratai mind névtelenül jelentek meg, a magyar kamaránál titkárnak nevezi ki a király. Természetesen, sem a királynak, sem Hajnóczy pártfogóinak sejtelmük sincs arról, hogy azok közt a radikális szellemű művek közt, melyeket csakhamar üldözőbe vesz a kormány, Hajnóczytól is van nehány.

Már Lipót elhatározta volt, hogy a franczia forradalom terjedését fegyverrel gátolja meg s a franczia nemzetgyűlés hadüzenettel válaszol utódjának, Ferencznek, ki a franczia kormánytól a királyi hatalom és a katholikus klérus megszorítására alkotott törvények megsemmisítését követelte. A háboru kitör s ezzel egyidejüleg a kormány valóságos hajtóvadászatot tart a demokrata írókra. A jelszó: csirájában elfojtani minden szabadabb szellemű mozgalmat, különben nálunk is vérszemet kap a nép s felforgatja a régi rendet, trónt és alkotmányt egyaránt. Országszerte nyomozzák, ki a szerzője Martinovics *beszédének*, melyet a rendekhez intézett, összeszedik a latin és magyar példányokat, a hol megtalálják. A nyomozás szálai Laczkovicshoz vezetnek, őt gyanusítják a fordítás munkájával, de nem tudják rábizonyítani s nem is itélhetik el, mindazonáltal a király fölhívja Pestmegye főispáni helytartóját, hogy kisérje figyelemmel Laczkovicsot. És így nyomozzák s szedik össze Martinovics többi munkáját is, nemkülönben a Hajnóczy röpiratait is, melyeket, egynek kivételével, mely az *adózás rendezésével* foglalkozik, mind veszedelmesnek találnak.

A szabadelvű iratok s a szabad gondolkodás ellen indított e hajsza teremti meg az úgynevezett Martinovics-féle összeesküvést. A nyílt harcz egyelőre lehetetlen, a szabadelvű gondolkodás hívei tehát titkos társaságok alakítására szánják magukat. Martinovics ragadja kezébe a vezető

szerepet, miután kétségtelenűl meggyőződött arról, hogy többé nem képes megnyerni az udvar bizalmát. Kétféle társaságot tervez: a *reformátorok* s az *egyenlőség és szabadság* társaságát. Amabba oly szegény mágnásokat és nemeseket készűlt megnyerni tagokúl, kik a jelen viszonyokkal elégedetlenek, s az alkotmány átalakításától, amennyiben azok *a nemesi előjogok kimélésével* történnek, nem idegenkednek. Ez a társaság oly köztársaság létesítését segítené elő, melyben a felségi jogokat két kamara gyakorolná, s egyikben a nemesek, másikban a nem-nemesek lennének a törvényhozók. A nemességnek tulajdonában maradna az ingatlan birtok s azt a nem-nemesek mint *bérlők* kezelnék. *Adót senki sem fizetne,* mert az ő számítása szerint, a korona és egyház javaiból s a harminczadokból várható 40 milliónyi közjövedelem bőven fedezné a köztársaság szükségeit.

Martinovicsnak az volt az igazi szándéka, hogy e társaság által megbuktassa a fennálló kormányformát s mihelyt az ebbeli munkáját elvégezte: eléáll az *egyenlőség és szabadság társasága,* mely aztán a tiszta demokráczia alapján csinálja meg a köztársaságot. A reformátorok társasága tagjainak nem is volt szabad tudniok az egyenlőség és szabadság társaságának létezéséről, ellenben ennek igen amarról. A társaságba belépő tagnak esküvel kellett köteleznie magát, hogy a társaság elveit, kellő óvatossággal ugyan, de élete koczkáztatásával is terjeszti s legalább két új tagot szerez.

Titkos jeleket használnak, melyekről egymást felismerik s titkos, csak általuk értett irásjegyekkel leveleznek. Ha mindakét társaság tagjainak száma elegendőre szaporodik, kitűzik a fölkelés zászlaját. Addig e czélra szerkesztett katekizmusok útján terjesztik mindakét társaság elveit. A *reformátorok társaságának* katekizmusa a fönnebb eléadott elveket foglalja össze. Gyurkovics Ferencz, a pesti egyetemen a politikai tudományok tanára, írta e kátét, melyből azonban egyetlen példány sem maradt meg. Az *egyenlőség és szabadság* társaságának kátéját maga Martinovics írta, még pedig franczia nyelven s franczia szerző neve alatt. Ez a káté öt fejezetre oszlik. Az első fejezet általában az emberi jogokkal foglalkozik, a második a polgári jogokat állapítja meg, a harmadik a *szolgaság* állapotját világítja meg, a negyedik a felzendülés jogát bizonyítja, végűl az ötödik a királyokról emlékezik meg, nem nagyon hízelgő módon.

Izelítőűl hadd álljon itt nehány kérdés és felelet a különböző fejezetekből.

A *polgárokról* szóló fejezetből:

Ha az emberek ereje nem elégséges épen az elnyomattatás ellentállására, micsoda orvosságokkal kell akadályoztatni?

Az ilyen történetben szükséges, hogy minden elnyomattatott emberek kapcsolják öszve magokat valamely közönséges és társasági kötés által erőssült nemzettel, és úgy formálják az úgynevezett polgári társaságot.

Mi czélja ennek a társaságnak?

A közönséges és különös boldogság, azaz: a társaság minden tagjainak bátorsága.

Miképen neveztetnek a polgári társaságok tagjai?

Polgároknak; minden más fejedelmi, grófi, nemesi, főpapi, püspöki stb. nevek és privilegiumok igazságtalanok, vétkesek, mint a melyek a társasági kötést terhesen sértik.

Miben áll a társasági kötés?

E következendő formulába foglaltatik be: Mi, a polgári társaságnak polgárai ellent akarunk állani a mi testi és elmebeli erőnkkel minden elnyomattatásoknak és fogadni a mi természeti jussainknak, t. i. az életnek és a szabadságnak, a tulajdonoknak és egyenlőségnek oltalmazását.

Van-e valami külömbség a társadalmi testben?

Csak egyedűl a közönséges szolgálatban levőknek (akikből áll az igazgató hatalom alkotása) vagyon elsőségük a többi polgárok között, addig, a míg a hivataluk tart és a míg a hatalom megszűnik övék lenni, minthogy addig ők a törvény nevében igazgatnak. Ez az oka: miért kell minden felállíttatott méltóságokat becsben tartani.

Melyek azon tulajdonságok, melyek által valamely polgár megérdemli a köz-hivatalt?

A virtus és az elmebeli tehetség; egyik a másik nélkül nem elégséges. Az elmés gonosz ember épen olyan veszedelmes a gonoszság által, mint a jó, de ostoba ember az oktalanság által.

A *szolgaságról* szóló fejezet egész terjedelmében így szól:

Mi a szolga?

Olyan ember, kinek akarata az ő urától függ.

Miképen neveztetnek a szolgák a szabad tetszésű uralkodás- vagy igazgatásban?

Jobbágyi névvel gyaláztatnak.

Miben áll a szabad tetszésű uralkodás (despotia)?

A nép főhatalmának bitangolásában.

Miképen bitangolhatja valaki a népnek főhatalmát?

Ha a polgári főhatalmat elfoglalják egy vagy más személyek; az első monarchiának, a második aristokraciának hivatik.

Mi a természete ezeknek az igazgatásoknak?

Mind a kettő erővel uralkodó hatalom, midőn egy magános ember, kit királynak, császárnak vagy fejedelemnek neveznek, vagy kevés számból álló famíliák kények

szerint tesznek rendeléseket a szélesen kiterjedett népség életéről, tulajdonáról és állapotjáról.

Ezekben az igazgatás állapotjaiban mi a főbb tetemes rossz?

A nép egyedűl csak a királyoknak és főrendeknek boldogságokért munkálkodik, az alatt, míg maga a nyomorúságok terhei alatt nyög.

Miképen élnek vissza a király és főrendek a hadban?

Ők hadat indítanak maguk tulajdon hasznukért és parancsolják a népnek, hogy az ellenségre, akit az ő kevélységek és hűtlenségek támasztott, maga menjen el, aki az alatt az idő alatt is tartozik eszközöket, u. m. pénzt, eleséget, hadi erősségeket, köntöst szolgáltatni, ennek az igazságtalan hadnak a fenntartására.

Mire valók ezek a haddal való visszaélések?

Arra, hogy megfojtassék a nép a hadaknak mészárszékein, melyet úgy gondolnak mint dicsőségeknek mezejét a vérengző haramiák, az alacsonok, kik ha dicsekedéseket a poéták mindenkor versbe hirdették és pompás beszédek alatt elrejtvén az emberi lélek gyalázatját, e rettenetes dolgokhoz vonzza vak buzgóságok és így a természet ellen vak öldökléseket fordítottanak a nép gazdagságának erőszakos kicsikarására, a közönséges fizetések és adók nevelésére és hogy amazok annál hatalmasabbak s tirannusabbak legyenek, mennyivel erőtlenebbedett a nép az említett adósságok által.

A nevezett igazgatás formájában kérdenek-e tanácsot a jobbágytól, mikor az adónak nevelése vétetik munkába?

Nem, a jobbágyok valóságos szolgák lévén, azaz nem bátorkodván a maguk akaratjukat kinyilatkoztatni, tartoznak megfizetni az adót, akármely felettébb való legyen is, azaz: uralkodó fejedelem kedve szerint.

Vagyon-e az igavonó barmok és a szolgák között valami külömbség?

Épen semmi sincsen; amiképen hajtja az úr az igás barmokat a maga tetszése szerint való húzásra, úgy hurczolják, hajtják és kényszerítik az ő jobbágyaikat maguk kényeikre a királyok és a főrendek.

Ugy de a főrendek és a királyok segéllik-e a maguk jobbágyaikat az éhségtől való veszedelemben?

Igenis: az igás barmok urai is épen azt cselekszik, hogy megtartsák a következendő munkára, melyek által az ő gazdagságoknak kell szaporodni.

A *felzendülésről, támadásról, inszurrekczióról czímű fejezetből:*

Elvesztette-e egészen a maga természeti jussát a szolga?

Épen nem egészen, az embernek jussai épen nem tétethetnek semmire; valamíg él az ember, mindaddig jussa van oltalmazni a maga életét, szabadságát s egyenlőségét.

Micsoda a felzendülés?

A nemzeti erőnek a maga erőszakos uralkodói ellen való kinyilatkoztatása; a felzendülés a szolgaságnak határa, a szabadságnak kezdete.

Miképen formálódik a zendülés?

A szolgaság jármát nem szenvedhető jobbágyok tartoznak egy közönséges vélekedést formálni az embernek természeti jussairól, akár írás, akár társalkodás, akár valamely társaságok által legyen az, és akiket a megvilágosodott józan okosság (philosophia) érzékenyekké tett a magok polgári társainak szerencsétlenségek iránt, elevenen lerajzolják a királynak és a főrendeknek istentelenségeket és azt mondják a népnek: Fegyverre, polgárok! esküdjünk mindnyájan, hogy szabadon élünk vagy meghalunk!

Az V-ik és utolsó rész a királyokról így szól többek között:

Mi a király?

Épen olyan ember, aki a maga kénye szerint teszen rendeléseket a népről és annak tulajdonáról; ő oly szabadságot képzel magának, mely szerint az embereket eladhassa, megvásárolhassa, megcserélhesse a tartományokat, megengedhessen a bűnösöknek és megbüntethesse azokat, akik magokat ellene merik szegezni.

A káté utolsó kérdése: hogy van-e jussa a nemzeteknek a királyokat letaszítani a királyi székből s a felelet az: hogy igen is van, »akár rosszak a királyok, akár jók, mert a királyi igazgatás rendszere így is, úgy is mérges és vétkes«.

Martinovics ezt a kátét Laczkovicscsal fordíttatja le magyarra, Hajnóczyval németre, a reformátorok kátéja azonban csak latin nyelven került forgalomba. Legelőször Laczkovicsot avatja terveibe, aztán Hajnóczyt, majd Szentmarjayt, kiket a titkos társaságok igazgatóinak szemelt ki. Szentmarjay Ferencz zemplénmegyei nemes család sarja volt s báró Orczy László kamarai elnöknél szolgált titkári minőségben. A feltűnő szép s nem közönséges műveltségű ifjú rajongott a franczia forradalomért s az akkori pesti köznemes ifjúságnak ő volt a vezére. Szóval: egészen Martinovicsnak való ember volt, alkalmas arra, hogy mennél több hívet szerezzen a forradalmi káté felforgató elveinek. Meg is kezdik a titkos társaságokba való toborzást. Laczkovics mindössze testvérét, Lászlót és unokaöcscsét, Szlávy Jánost nyeri meg tagnak, Hajnóczy pedig csupa tőle távol álló embereket, rokonai közül egyet sem, nevezetesen: Szén Antal helytartótanácsi tisztviselőt, Ambrózy Gábor királyi ügyészt, Abaffy Ferenczet, Árvamegye követét, az országgyűlésen is, a sajtóban is a reformok lelkes szószólóját, s két költőt: Szentjóbi Szabó Lászlót és Verseghy Ferenczet. Ez utóbbi különösen forradalmi versek irásával irányítja magára a figyelmet. Ő fordította magyarra a franczia forradalmi indulót is. Szentmarjay Zemplénben, Szatmárban toborzotta a híveket nagy buzgósággal s ő nyerte meg tagnak *Kazinczy Ferenczet* is a szatmármegyei főispán beiktató ünnepén. A reformátorok társaságának igazgatójául Martinovics egy elszegényedett grófot nyert meg: Sigray

Jakabot, aki, midőn e szerepre vállalkozott, még nem is ismerte a kátét. Visszalépni ugyan nem lépett vissza, midőn a káté veszedelmes tanaival megismerkedett, de gyökeresen átdolgozta és szelídítette azt. Több grófi tagja nem is volt a titkos társaságoknak s általában nagy eredményt nem tudtak elérni: összesen 75 tagot gyűjtöttek, nagyobbára fiatal embereket. És mindössze három hónapig tartott a társaságok működése, akkor fölfedezik és megkezdődnek az elfogatások. A bécsi rendőrség nyomára jut a Bécsben létező forradalmi titkos társaságoknak s ez a nyom elvezet Magyarországba is. Bécsben tartóztatják le Martinovicsot, éjnek idején (1794. julius 23. és 24. közti éjszakán) s ez a letartóztatás oly lesújtó hatást tesz rá, hogy háromszor ájul el. Ferencz császár nyomban megalakítja a vizsgáló bizottságot s Martinovics, mikor látja, hogy tagadása mitsem használ, töredelmes vallomást tesz. Beismeri, hogy Magyarországon forradalmat akart csinálni, miután látta, hogy az udvarnál szolgálatait nem veszik igénybe s tehetségét, tudását a haza javára s a maga előmenetelére nem értékesítheti. Többször megfordúlván Magyarországon, látta ott az általános elégedetlenséget. A protestánsok a türelmi rendelet megszorítása miatt panaszkodtak; a jobbágyok földesuraikkal, a papok püspökeikkel elégedetlenek; a hadi segély s az újonczok követelése minden néposztály körében ingerültséget szült; a francziák ellen viselt háborút senki sem helyeselte. »Mindez — mondá — meggyőzte a nemzetet, hogy önmagának kell átalakítania kormányát.« Egyenként megnevezte igazgatótársait, s azokat csakhamar el is fogták Pesten és katonai fedezet alatt Bécsbe szállították.

Verseghy Ferencz.

Hajnóczy, ki az összeesküvés összes tagjai közt leginkább érdemli

meg figyelmünket és becsülésünket, irásban adta be vallomását. Ő kezdettől fogva látta, — így szól vallomása — hogy Martinovics tervei kivihetetlenek. Azt is tudta, hogy a társaságok működése sokáig titokban nem maradhat. Jól tudta, hogy forradalmat nem lehet csinálni pénz és hadiszerek nélkül, a mint hogy Magyarországon a forradalmat mindig a *főurak* csinálják meg. A káté tartalma is helytelen. A reformátorok kátéjának az a pontja, hogy a törvényhozás egyik kamarájában a nem-nemes osztály képviselői üljenek, minden magyar nemest felháborít. Mert a nemesség készebb meghajolni a korlátlan monarkhia előtt, mint a nem-nemest magához fölemelni. Ő nem számított forradalomra, de igenis arra, hogy a káték tartalma üdvös hatásu lesz, nevezetesen: a kormányt meg fogja győzni arról, hogy czélszerűbb, ha a sajtószabadság elismerése által utat enged a vélemények szabad nyilvánítására, a nemes osztályt pedig arra indítja, hogy a nem-nemes osztályokat is némi politikai jogokban részesítse. Hazája számára csupán három óhajtása volt: első a sajtószabadság biztosítása, második annak az elvnek, hogy a nemes embert csak törvényes idézés és itélet alapján lehet elfogni, a nem-nemes osztályokra való kiterjesztése, a harmadik annak az *emberi észt kigúnyoló, gyalázatos törvénynek*, mely szerint a paraszt nem lehet ingatlan javak' tulajdonosa, — megszüntetése. Előkelő tanukat nevez meg annak a bizonyítására, hogy mindig ezek voltak az elvei s ezeket sohasem is titkolta. Ha ő forradalmat akart volna — folytatja — lázító, becsmérlő munkákat ír, de ő a legutóbbi időben is komoly, tudományos munka írásával foglalkozott: *a magyarországi jobbágyosztály* történetével. Ebből már meg is írt hatszáz lapot s még csak 1244-ig jutott. Három év kellett volna még arra, hogy megírja egész művét. Ha ő forradalmat akar, nem fog ily nagy és nehéz munkába. »Istenemre mondom, szándékaim tiszták, önzetlenek, nemesek valának. Büszke vagyok arra, hogy az *emberiség legszámosabb és leghasznosabb osztályának* javára szenteltem munkásságomat. Melléktekintetek sohasem fognak attól elvonni.«

Ez önérzetes s nagy, nemes lélekre valló kijelentés után, elismeri, hogy bármily tiszták voltak a szándékai, törvénybe ütköző cselekedetet követett el, de arra kéri a királyt, hogy, ha »példát akar állítani«: ne sújtsa azokat, akiket ő elcsábított! A maga tetteiből semmit sem tagad, társainak vétkét szeliditi s számukra könyörületért esedezik! Kell-e többet mondani az aszódi lutheránus pap fiáról? Egészen más fajta embert mutat Laczkovics. Tagadja, hogy az összeesküvés szervezésében tevé-

keny része lett volna, tagokat nem toborozott s általában arról sincs tudomása, hogy mások toborzottak-e vagy nem.

A vezetők vallomásai alapján deczember végeig harmincznál több »összeesküvőt« tartóztattak le Pesten, Budán s az ország különböző részeiben. Ezek közt volt Kazinczy Ferencz, Bacsányi János, Verseghy Ferencz, Szentjóbi Szabó László, a magyar irodalom e jelesei, Abaffy Ferencz követ, Juhász János, Makk Domokos, Szabó Imre kath. papok, Landerer és Pacskó nyomdászok, Rosty Pál és Sulyovszky Menyhért földbirtokosok, Ambrózy Pál kir. ügyész, Szecsenácz kamarai titkár, Szén Antal kamarai tisztviselő s nehány ügyvéd, mérnök, orvos, tanár, nevelő, jurátus és kereskedő.

Az összeesküvők pöre áthúzódik 1795. tavaszára s a királyi tábla *fő- és jószágvesztésre* itéli az összeesküvés vezéreit: Martinovicsot, Laczkovicsot, Hajnóczyt, Szentmarjayt és Sigray grófot. Rajtuk kívül még kilenczet itélt a tábla halálra, nevezetesen: Verseghyt, Őz Pált, a széptehetségű fiatal ügyvédet, Szén Antalt, Szlávy Jánost, Vrhovszky ügyvédet, Szolárcsik nevelőt, Szulyovszky Menyhértet, Kazinczy Ferenczet és Szentjóbi Szabó Lászlót. Tizenöt vádlottat 2—10 évig terjedő fogságra ítéltek, hatnak a vizsgálati fogságot beszámították. A hétszemélyes tábla a királyi tábla negyvenhat ítélete közűl csak huszonhatot erősít meg, de a halálra ítéltekét mind. A halálos ítéletek végrehajtását május 20-án reggeli hat órára tűzték ki. Színhely: a budai »generális kaszáló rét«, melynek e napon *Vérmező* lett a neve. A katonaság kettős sorfalat állott a börtöntől a vesztőhelyig: e kettős sorfal között, mely mögött tenger nép állott, némán haladott a szomorú menet. Egyenként parasztszekérre ültették a halálra ítélteket, mellettök két-két hajdú, szembe velök a pap.

A menet élén Szabó János pestmegyei szolgabiró lovagolt, mellette egy esküdt, kiséretökben megyei hajduk. Az első szekéren Martinovics ült s az egész úton buzgón imádkozott. Hajnóczy bölcsészeti kérdésekről társalkodott a papjával s közben nyájasan üdvözölte ismerőseit. Szentmarjay a franczia forradalmi indulót fütyörészte. Sigray, ki a fogságban is nagyon kislelkű volt, félig ájultan sirt és imádkozott. Rajta kezdették az itélet végrehajtását. Martinovicsnak, büntetése sulyosbításául, végig kellett nézni négy igazgató társának kivégezését. A budai hóhér, egy hetvenéves ember, háromszor csapott Sigray nyakára s csak a harmadik csapásra hullott le a feje. A nép hangosan zúgolódott az ügyetlenség miatt. Következett Szentmarjay. Imádságba merülve ült le a székre s feje az első csapásra leesett. Laczkovics, a harmadik, gyors léptek-

ben sietett a vesztőhelyre s mikor az ítéletet olvasni kezdették, közbeszólt: »Ne olvassák, úgy is tudom, mi van benne.« Az ítélet felolvasása alatt a pappal beszélgetett. Kérte, hogy vigye meg atyjának utolsó üdvözletét. Felső ruháját maga vetette le, s nem akarta engedni,

Az összeesküvők fája.

hogy kezét megkötözzék. Aztán megcsókolta a feszületet, elbúcsúzott a paptól s bátran hajtotta fejét a hóhér bárdja alá. Most Hajnóczy következett. Utolsó pillanata is méltó volt egész életéhez. »Köszöntsd hazámfiait — így szólt egy ismerős katonához — beszéld el nekik, mint haltam meg. Ne higyjék, hogy gonosztevő valék. Szándékaim jók és

tiszták valának. Az igazság áldozataként halok meg.« Az itélet meghallgatása után szemét égre emelte, majd térdre borult s úgy imádkozott. Aztán fölkelt, levetette ruháit, megölelte a papot s leülvén a székre, szelid mosolygással fogadta a hóhér csapását. Legutolsónak maradt Martinovics, ki már akkor ájultan esett össze, midőn látta, hogy Sigrayval mily ügyetlenül végez a hóhér. Magához térve, többé nem tudott állani, leült a földre, imádkozott és folyton csókolta a feszületet. A hóhérlegények úgy vonszolták a székhez s szemét bekötötték, de a kendő abban a pillanatban, midőn a hóhér ráмérte a csapást, lecsúszott szeméről. Még egy pár pillanat s a hóhér üstökénél fogva fölemelte a levágott főt: hadd lássa a nép . . . Most a hóhérlegények máglyát raktak s azon a két kezét elégették, aztán az öt holttestet még egy ideig ott hagyták, hadd bámulja a nép, majd külön koporsóba téve, két sírt ástak a budai temetőn kívül. Az egyikbe Martinovicsot temették, a másikba négy társát. A többi halálra itélt kétség és remény közt várta a kegyelmet. Ezek közül a király kettőnek erősítette meg halálitéletét, — Őz és Szolárcsik volt e kettő — a többiét nehéz fogságra változtatta. Két hét mulva a Vérmezőn kivégezték Szolárcsikot is, Őzt is, mint »javulásra reményt nem nyujtó« bűnösöket.

Hét ember vére áztatta a »generális kaszáló rétet«, de e vér nyomán nem sarjadzott ki az a szabadság, melyért ők vértanu halált haltak. A reakczió kiméletlenül lép föl a népszabadság magasztos elvei ellen. Az udvart és a kiváltságos osztályokat közös érdek köti most szorosra: a szabad gondolkodásnak, a szabad szellemű törekvéseknek minden eszközzel való elfojtása. Akiknek szíve a népszabadságért lelkesült, vagy vértanu halált haltak, vagy börtönben sinylődtek — s akik megmenekedtek a börtöntől, azok sem szabadok többé, minden lépésüket figyelik, számon tartják. A nemesség féltékenyebben ragaszkodik kiváltságaihoz mint valaha s abbeli félelmében, hogy a franczia forradalom tüze Magyarországba is átcsaphat, vak eszköze lesz a kormánynak. Nem veszi észre, hogy a kormány nemcsak a népszabadságot fojtja el, de az ősi alkotmányt sem tiszteli. Az ébredezésre hosszú, mély álom következik, álom, amely egy negyedszázadig tart. Akik ébren vannak, sokkal gyöngébbek, semhogy a nemzetet öntudatra ébreszszék. A szigoru czenzura nyügei közt a fenköltebb gondolkozású elmék is csak nehezen, szűkebb körben teljesíthetik missziójukat. S az erkölcsi sülyedés mellett bekövetkezik az országos szegénység is. A huszonöt évig tartó franczia háboru kimeríti az ország erejét, nyomasztó szegénységre juttatja a nemességet is, a jobbágyságról nem is beszélve. Azok a reform-

munkálatok, melyeket az 1791-iki országgyűlés által kiküldött bizottságok végeztek, a levéltárakba kerülnek, senkinek sincs gondja arra, hogy azokat életbe is léptesse. Az 1796-iki országgyűlést a király »a trónnak, az ősi alkotmánynak, a nemesi jogoknak s a hitvallásnak a franczia eszmék és elvek ellen való biztosítására« hívja össze. S az országgyűlést megnyitó beszédben a király különösen hangsulyozza, hogy a franczia nemzet a *nemesség kiirtására* törekszik, azzal a biztos számítással, hogy ez nem téveszti el hatását a rendekre. Nem is csalódott. A rendek ötvenezer ujonczot, tizezer lovat, huszezer ökröt, két millió négyszáz ezer mérő gabonát s három millió kétszázhatvan ezer mérő zabot szavaznak meg a nemesség részéről, sőt szükség esetén fegyvert is fognak a franczia ellen. A háboru miatt 1802-ig nem is tartanak több országgyűlést. A rengeteg áldozatok fejében elismerő, hizelgő szavakat kap a nemesség, folyton legyezgetik a hiuságát, a nagy országos bajokkal azonban nem törődik a király. Kilencz év alatt 1792-től 1802-ig a rendes hadi adón felül százmilló forintnál többet áldoz Magyarország a francziák ellen viselt háborura, katonát is adott kétszázezret, ehhez járult nehány inséges esztendő, s hogy a nyomorúságból semmi se hiányozzék: a kincstár által esztendőről esztendőre nagyobb mennyiségben kibocsátott papiros

Magyar gránátosok a franczia háborúban.

pénz értékének nagy részét elveszíti, ennek következtében az adás-vevés megnehezül, a szegény nép éhséggel küzd, mert munkája bérét a csaknem értéktelen papiros pénzben kapja, melyet alig fogadnak el. A kincstár bocsát ki ugyan érczpénzt, de ezt is a valónál nagyobb értékben, a papiros pénzt pedig névértékének két harmadában váltják be s a beváltásra rendesen oly rövid időt adnak, hogy a tudatlan, tájékozatlan népnek nyakán marad az értéktelen papiros pénz.

Az 1802-iki országgyűléshez nagy reményeket fűz az ország. A király a meghivó levélben az országos bajok orvoslását igéri, s emlegeti az *adózó nép* javát is. Mikor aztán az országgyűlés megnyilik, két kivánsággal áll elő: a magyar ezredeknek béke idején is teljes legyen a létszáma — ez az egyik; a hadi adót emeljék föl két millió forinttal, ez a másig kivánság. Ám, hogy ne csupán a jobbágyság fizesse ezt a két milliót, a só árának fölemelését javasolja a király. A rendek megigérik a kivánságok teljesítését, a nélkül, hogy ezzel szemben feltételül kötnék ki az országos bajok megszüntetését. A követelő helyett a kérő megalázó szerepére vállalkoznak s a király, miután az ő kivánságainak teljesítését már megigérték, kitér válaszában a kivánságok elől. Szóval: a bécsi udvar, mint rendesen, kijátsza a hiszékeny, nagylelkű magyart. A csalódott rendek tüzes dikcziókban támadják a kormányt s mérges viták folynak e két kérdés körül: egyszer s mindenkorra vagy csak a jövő országgyűlésig vállalják-e el a magyar ezredek kiegészítését, és — ez volt a másik kérdés: — bizonyos, meghatározott szolgálati időre szavazzon-e meg ujonczot, vagy, mint eddig volt szokás: addig szolgáljon a katona, míg a szolgálatra alkalmas? Ha egyszer s mindenkorra szavazza meg az ezredek kiegészítését, ezzel a nemesség maga alatt vágja le a fát: fölöslegessé válik a nemesi fölkelés s vége a nem-adózás kiváltságának; viszont be kellett látni a rendeknek, hogy hallatlan igazságtalanságot követnek el a jobbágyságon, midőn azt állandó hadi szolgálattal sújtják, míg ők magok csak háború esetén fognak fegyvert. A rendekre nézve, természetesen, nagyon kényelmes volt az ujonczozásnak az a módja, mely szerint, a szolgálati évek meghatározása nélkül, magát a kormányt bizták meg a katonaszedéssel, az időnként támadó hiányoknak toborzás meg kötéllel fogdosás útján való pótlásával. Szörnyű igaztalanság volt ez a nép iránt, melyre csak terhet raktak, de egy csipetnyi jogot sajnáltak tőle. A rendek, hogy a nemesség kiváltsága se csorbuljon, meg a nép terhe is könnyebbüljön, úgy oldják meg e kérdéseket, hogy az ezredek állandó pótlásának elvét nem fogadják el, ellenben hajlandók törvénybe iktatni, hogy a szolgálati

A TOBORZÓ.

Benedek Elek, Magyar Nép. *Az Athenaeum kiadása.*

időt a gyalogságnál tiz, a lovasságnál tizenkét évben állapítsa meg az országgyűlés. A kormánynak ennyi is elég: csak egyszer megállapítsák a szolgálati időt 10—12 esztendőben, magától jön az ezredek állandó pótlása. (Valószínű, ekkor született ez a népdal, mely ma is él a nép ajkán:

Szabadságom el van zárva
Ferencz császár ládájába.
Nincs olyan kulcs, mely találja,
Tiz esztendő majd kizárja!)

A súlyos gazdasági bajok orvoslása elől, miután megkapta a mit kivánt: az ezredek kiegészítését, a hadi adó fölemelését, nagy ügyesen kitér a kormány. A kereskedelem felvirágzására jó vízi és szárazföldi közlekedés szükséges, ez pedig csak úgy lehetséges, ha e czélra *országos pénztárt* létesítnek. Ez valóban nagyon szükséges, belátják a rendek is, de kinek a pénzéből? A népet csak nem terhelhetik meg ezzel is? A nemesség túlnyomó nagy része hallani sem akar az országos pénztárról, melynek fölállítása kikezdené a nemesi kiváltságokat. Mert az már nyilvánvaló volt, hogy a nemesség hozzájárulása nélkül nem jön létre. Voltak követek, kik az alkotmány elárulásának bélyegezik a tervet, mások meg kijelentették, hogy az országnak *a nemesi kiváltságon kivűl egyébre nincs szüksége.* A követeknek egyforma a megbizatásuk küldőiktől: semmi terhet sem vállalhatnak el — a nemességre. Az országos pénztárra való adózás egyértelmű volna a *szolgasággal.* Eleget fizetett már eddig is a nemes ember, fizethet ezután is: ime, ujra fölemelték a *só árát!* Ez a szűkkeblű, rövidlátó felfogás nyilatkozik meg a legtöbb szónok beszédjében, s a többség csakugyan nem szavazza meg az országos pénztárt, mindössze bizottságot küld ki annak tanulmányozására, hogy miféle pénzből lehetne azt felállítani a nemesség megterhelése nélkül. Nem hogy haladnának csak egy lépéssel is a közteherviselés eszméjének megvalósítása felé, de sőt visszafelé lépnek: felirnak a királyhoz, hogy a birtoktalan nemességet mentse föl az adófizetés alól. Kimondják, hogy a nemesség semmiféle czélra és czímen nem adózik, sőt az urak cselédjei sem; hogy a városokban lakó nemesség se fizessen adót. Szőnyegre kerül a *vadászat* kérdése s nagy bőbeszédűséggel tárgyalják a nemesség korlátlan vadászati jogát s tizenkét paragrafusos törvényczikkben biztosítják ezt. Az első paragrafus így szól: »Úgy a parasztoknak, mint mindazoknak, kiknek az 1729. évi XXII. törvényczikk a vadászatot megtiltotta, továbbra is tiltva legyen kutyákat, agarakat, kopókat tartani s vadászni vagy az említett törvényczikkekben előszámlált madarászat nemeit és bármi módon fajdtyúk (népiesen:

mogyorós tyúk) vadászatát folytatni.« A szegény parasztnak mindössze annyi jogot ad a törvény, hogy az általa mívelt földön megfoghatja vagy megölheti a kártevő vadat, de nem fordíthatja saját hasznára, hanem át kell adni a vadat a gazdájának, ez aztán megfizeti (ha megfizeti) a kárt. Külön paragrafus biztosítja a vadászó nemest az ellen, nehogy valamelyik paraszt, kinek a földjére téved vadászat közben, elvegye tőle a puskát, rá czélozzon vagy éppen rá is lőjjön. Az egész országgyűlés mindössze egy törvényczikkben gondol igazán a jobbágyság javára, megengedvén a jobbágynak, hogy, ha aratás után a földesúr 8 nap alatt el nem viteti a neki járó kilenczedet vagy tizedet, a maga részét elvihesse, a földesúrét ott hagyván. Valóban, fején találta a szeget az a követ, ki a vadászati jog lelkes tárgyalása közben gúnyos verset ír követtársaira, megénekelvén, mint mennek a nyulak deputáczióba a rendekhez, megköszönni, hogy irántuk oly nagy figyelemmel vannak a követ urak. Oly nagy figyelemmel, minőt a jobbágyok iránt sohasem mutattak!

Jelentéktelen dolgokra sok időt pazarolnak s midőn látják, hogy kifogynak az időből, szeretnék meghosszabbítani az országgyűlést. A király azonban sarokba szorítja a rendeket: nem bánja, maradjanak együtt, *de nem az adózó nép pénzén.* Világos, hogy az országgyűlést azonnal bezárják. Az ország az anyagi és erkölcsi tönk szélén áll, s az országgyűlés mégis eloszlik, mielőtt valamit tett volna az országos katasztrófa elhárítására. A nemesség a kiváltságok sánczai mögé huzódik, erősebben, mint valaha s tétlenül nézi az osztrák reakczió diadalmas előrenyomulását. Ahelyett, hogy e reakczió ellen fölvenné a küzdelmet, segítségül hivná a nemzet minden osztályát, még messzebb löki magától a nem-nemes osztályokat. Már az 1802. országgyűlésen az armalistákat is fel akarják menteni az adózás alól, s az 1805-ikin föl is mentik, nemhogy, a maga és az ország érdekeinek tudatára ébredvén, inkább részt venne a terhekben. Az országot elárasztja az értéktelen pénz s a szegénység, a nyomorúság nőttön nő. Az osztrák kormány derüre-borura bocsátja ki a papirospénzt, melyből 1806-ban már ötödfél száz millió papirospénz van forgalomban, s nyolczvan millió forint réz pénz, melynek igazi értéke alig egy ötödét tette a névértéknek; a mi meg a papirpénzt illeti: száz ezüst forintért száz huszonegy papir forintot kellett fizetni. Szörnyű drágaság, nagy nyomorúság az egész országban. Némely vidéken a nép éhinséggel küzd. De a franczia háború kiürítette a kincstárt: azt újra meg kell tölteni. S mert békében kell a háborúról gondoskodni, a kormány az 1807-iki országgyűlés elé a hadi adó fölemelésének s a hadsereg állandó pótlásának követelésével lép.

Ezzel szemben igér is a kormány sokat, hogy, mint rendesen, semmit, vagy keveset váltson be igéreteiből, ha egyszer megkapta, a mit ő kért. A rendek belátják, hogy az országot az anyagi tönktől csak úgy menthetik meg, ha nagyobb áldozatra szánják magokat s e czélból minden nemesi, papi, városi, szóval minden urbéri tehertől ment birtok után felajánlják az évi tiszta jövedelem hatodát, az ingó vagyon értékének századát; nem különben felajánlják a kereskedők, iparosok, haszonbérlők, okleveles emberek tiszta jövedelmének hatodrészét, a tisztviselők és nyugdíjas egyének fizetésének századrészét. A hadsereg állandó pótlásának kérdésénél azonban a rendek makacsul megkötik magukat. A kormánynak az a terve, hogy a fegyverfogható ifjúságot évről évre összeírják s abból sorshúzás (a mint a nép nevezi: czinkus) útján annyit sorozzanak be, a mennyi a hiány pótlására szükséges. Ha a rendek ezt az elvet, mit 1802-ben ideiglenesen, három évre elfogadtak, törvénybe igtatják, megszünik a toborzás, az embertelen katona fogdosás, ám egyszersmind az ujonczmegajánlás jogát kiszolgáltatják a kormánynak s valóban erős fegyvert adnak ki a kezükből. Az ősi alkotmánynyal egyértelmű kiváltságok egyik legfőbb erőssége volt az ujonczmegajánlás joga, melyet esetről esetre érvényesíthettek, s bár aligha volt ember, kinek lelkét föl ne háborította volna a kötéllel való fogdosás, a rendek visszatérnek a régi, embertelen szokáshoz: föltámasztják a jóformán meg sem halt toborzást, a kötéllel való fogdosást. A kormány megelégszik a rendek által felajánlott pénzbeli áldozattal, nem ragaszkodik a sorshúzás útján való ujonczozáshoz, miután a rendek megszavaztak tizenkét ezer ujonczot. A nép, az istenadta nép nagy nyomorusága nem hatja meg a rendek szívét. A főrendek, kik még 1790-ben lelkesülni látszottak a népszabadság mellett, most a kormánynyal fognak kezet, csirájában elfojtani

Felsőbüki Nagy Pál.

a szabadság minden megnyilvánulását, nehogy a franczia forradalom eseményei itt is ismétlődjenek. De ugyanez a szellem az alsóházban is s *Nagy Pál,* Sopronmegye követe, az egyetlen, ki szót emel az elnyomott milliók érdekében. Nem a jobbágyság felszabadítása, nem az úrbér és robot megszüntetése, a mit Nagy Pál követel, csupán a terhek könnyítése, a szolgai állapot enyhítése, a polgári jogokban való némi részeltetés, s ime, a rendek lehurrogatják, kinevetik a különben népszerű szónokot s »ne bolondozzon!« kiáltásokkal félbeszakítják beszédét!

A kormány, — hányadszor? — becsapja a rendeket. A mint a pénzt s az ujonczokat megszavazzák, alkotmányos sérelmek, gazdasági bajok orvoslásáról hallani sem akar. S midőn a franczia háború megujul és Napoleon kiáltványban szólítja fel a magyarokat Ausztriától való elszakadásra, a nemesség mégis az osztrák trón megmentésére siet a nemesi fölkelés szervezésével. Az *utolsó* nemesi fölkelés ez, melynek kudarcza nem borít ugyan homályt a nemesi vitézségre, mert a vitézségben nem volt hiányosság, de a szenvedett vereség halálos itélet volt a nemesi fölkelés tarthatlan intézményére. Be kellett látni a nemességnek, hogy tanulatlan, fegyelmezetlen, rendszeresen nem gyakorolt fölkelő sereg a kudarcz veszedelme nélkül nem mérheti össza fegyverét rendes hadsereggel. Ferencz császár megköti a békét Napoleonnal s most már csakugyan nem térhet ki az egyre súlyosabbá váló pénzügyi válság rendezése elől. Egy milliárdnál több papirpénz van forgalomban. Pénz, a melynek jóformán semmi értéke. És az ország népe egy napon arra ébred, hogy maga a császár sem becsüli valami sokra az általa esztendőről esztendőre kibocsátott papirpénzt, mert 1811. február 20-án kiadott rendeletével a forgalomban levő papirpénz névértékét *egy ötödére szállítja le!* »A létező bankjegyek — mondja a rendelet — csak az 1812-iki január utolsó napjáig maradnak forgalomban, e határnapig névleges értékük egy ötödre szállíttatik le, azontul pedig váltójegyekkel fognak felcseréltetni.« Vagyis leszáll az egy forintos 12 krajczárra, az öt forintos egy forintra, a két forintos 24 krajczárra s így tovább. Ugyanúgy leszállítja a rézpénzt is, melyből 80 millió van forgalomban. A 30 krajczárosból lett 6, a tizenötösből 3, a hat, fél és negyed krajczárosokat pedig egyszerűen kivonják a forgalomból s azoknak csak a puszta rezét váltják be súly szerint.

Rettentő rémület szállja meg az ország népét. A pénzes emberek koldusbotra jutnak. Hát az alsóbb néposztály nyomorát ki tudná hiven lerajzolni? A megyék felirnak, tiltakoznak az önkényes rendelet ellen, ám Ferencz császár egyenesen tagadja, hogy az országgyűlésnek joga volna

beleszólni a pénzügyek rendezésébe. A kormány, a hol ellentállnak, erőszakkal is végrehajtja a régi pénz beváltását. S az 1811—1812-iki országgyűlésnek nincs módjában, hogy a pénzügyi válságot megszüntesse, sőt

Metternich Kelemen herczeg.

az időközben ujra kitört franczia háború súlyosabbá teszi a helyzetet, mert a császár a váltó jegyek mellett 1813-ban 45 milliónyi ú. n. anticipaczionalis czédulát bocsát ki. A válság tetőpontjára hág, midőn a

franczia háború megszüntével a császár elrendeli a papirospénz beváltását. Az akkor felállított nemzeti bankot bizza meg a beváltással, oly formán, hogy a bank a papirospénz névértékének $^{2}/_{7}$ részét pengő pénzzel, $^{5}/_{7}$ részét pedig egyszázalékos állami kötvénynyel váltja be. Természetesen, a bankot megrohanja a közönség, a rendelkezésére álló alap csakhamar kimerül s a bajt fokozza, hogy a mely mértékben emelkedik az ezüstpénz árfolyama, abban a mértékben csökken a pénzjegyek értéke. A bank kénytelen félbehagyni a beváltást s a kormány úgy vél segíteni a bajon, hogy lassanként szorítja ki a forgalomból a papiros pénzt, s e végből a bank, a vele kötött szerződés értelmében, 250 forint névértékű papirospénzt száz pengőforinttal vált be. Mindez nem segít a súlyos helyzeten. S mindezek a pénzügyi műveletek végbe mennek az országgyűlés meghallgatása nélkül, a mint hogy Ferencz császár 1811-től 1825-ig nem is hiv össze országgyűlést. A mindenható kanczellár, Metternich Kelemen herczeg igazgatja Magyarországot s mert a nemességet nem bolygatja kiváltságainak élvezésében, a nemesség kezdi megszokni az országgyűlés nélkül való állapotot. A nemes ember otthon, a falujában, a portáján szabad, a faluja, a megyéje határán túl nem lát. Sokáig nem veszi észre, hogy a német reakczió vak eszköze. Örül, hogy a franczia forradalom eszméi nem vertek gyökeret a magyar földben s hogy ez a mumus többé ne kisérthessen, szövetkezik azzal a reakczióval, mely pedig előreláthatólag megtámadja az ősi alkotmányt is. Mint annyiszor már, az uralkodóház és a nemesség érdeke közös: együtt fojtják el a népszabadság legszelidebb megnyilatkozását is. Csuda számba megy az a könyv, melyet Berzeviczy Gergely, előkelő nemes család ivadéka, ir a parasztság helyzetéről, s önkéntelen megütődéssel olvassuk, hogy ugyane kor irodalmának vezér alakja, Kazinczy Ferencz, helyteleníti Berzeviczy könyvét, mely »a parasztok nyomorúságait szertelen színekkel festi«. »Miért *szertelennel* — irja Kazinczy Berzsenyi Dánielnek — mikor a *szeres* is elég volt a szép czélra? Azért-e, hogy a barbár földesúr megmakacsitsa magát és azt mondhassa, hogy a *misera plebs* nincs oly nyomorult állapotban mint azt B. festette?« Levele további részében elmondja, hogy az ő lelke és erszénye tiszta a parasztsorsban szenvedő embertársa izzadságától és pénzétől s az ő kezét csak *azért nyálazza meg a tót*, mert a nélkül nem tud köszönni, mikor hozzá belép s kevélységnek nézné, ha azt meg nem engedné; felesége patikából vett szerekkel, étellel, itallal ápolja a házaiknál felkeresett betegeket, a mellét paraszt gyermek is szitta egy esetben, ő tehát nem barbarus, de »megirtam B.-nek, hogy egy megalázott nemzetet úgy festeni

igazságtalanul, hogy irigyei nevessék, gyülöljék, szintúgy barbarias, mint a parasztot földesuri módra nyúzni.« Fölötte jellemző a »Romlásnak indult hajdan erős magyar« költőjének válasza. Valóságos felháborodással ir Berzeviczyről. Balgatagnak, gonosznak mondja, a ki nem érdemes a Kárpát zabkenyerére. Szerinte, Helvéczia lakóit sem emelte ki az alkotmány a szegénységből s a szántóvető nép állapotja a föld mineműségétöl, az erkölcsi kulturától és ipartól függ. Kultura kell a népnek, nem új konstituczió. Ő nem látja a népet oly nyomorúltnak mint némelyek, sőt azt tapasztalja, hogy a hol a nép *tiszta magyar és okos,* a legkevésbbé sem engedi magát nyomni, az urbáriumot is alig lehet vele betöltetni. Ott nyomják csak el, hol tót vagy tóttal kevert. »Én a mennyire ismerem a magyart — így folytatja levelét — *gazdag és boldog* s a hol nem az, vagy a földje vagy maga az oka. Tolna és Baranya hegyes részein letelepedett svábok cserépfedelű czifra házakban laknak és gazdagok, holott pedig csak oly földet munkálnak, mely a magyaroknak nem kellett, de mivel az indusztriának és takarékosságnak lelkét magokkal hozták, meggazdagodtak és a legjobb földön élő régi lakósokat elérték. Hogy lehet azt nyomorult népnek mondani, a melynek az egész fele, azaz az asszony nép nem ismeri a munkát, a hol a férfi is az esztendőnek felét heveréssel tölti, mégsem fogy el sem kenyere, sem bora? Hány országok vannak, hol a nép tiz annyit robotol, a kősziklák is mostoha természetűek, mint a magyar az ő urának; a hol egy asszony annyit dolgozik, mint hat magyar férfi s még sem ehetik a kolompérban is eleget, mégsincs más ruhája, mint fa papucs és magától font, szőtt czondra. Dunán innen oly nagy luxus kezdett a magyar köznépen uralkodni, hogy kénytelenek voltak a vármegyék a mesterembereket kemény parancsolatok alatt *némely ruháknak készitésétől eltiltani* és az emberekről a 100 forintos bundákat, 70 és 80 forintos czifra szűröket, 30 s 40 forintos kivarrott üngöket és gatyákat *pandurok által lehasogattatni.* Nem nyomorúságnak a jele ez, hanem gazdagságnak és boldogságnak.«

Berzsenyi Dániel.

Nyilvánvaló Berzsenyi e leveléből, hogy csak egy kisebb terület

viszonyait ismeri, ő sem lát túl — hogy úgy mondjuk — a faluja határán. Egy pár vidék népének állapotából itéli meg az egész ország népének állapotát, s a mi különösen meglep, oly nagy szellem, mint ő, nemcsak hogy nem kiván alkotmányos szabadságot a népnek, de meg sem ütközik azon, hogy a vármegye lehasogatja a jobb módú parasztról a ruhát. Ha a szűk látókörű és szűkkeblű gondolkozáson egy Berzsenyi sem tud felülemelkedni, mit lehet várni a nemesség zömétől? De igazságot kell szolgáltatnunk Berzsenyinek: alig egy pár év mulva már más szinben látja a nép helyzetét, megváltozik a véleménye Berzeviczyről s töredelmesen megvallja, hogy elébbi levelében mint »borzas bajszú magyar« beszélt; de »azóta sokat elnyirtam bajszomból«. Mit gondolsz — kérdi Kazinczytól — nem kell-e egészen lenyirnom? *Nem lehet* szentebb kötelessége egy bölcsnek, *mint a nép boldogságának eszközlése!*« S valóban később, a harminczas években, ha nem is vezet, ott van ő is a nép javán munkálók táborában. Könyvet ír a *mezei szorgalom némely akadályairól* s ebben már a jobbágyság állapotát nem látja rózsás színben, mint húsz év előtt s az akkor festett képnek épp az ellenkezőjét tárja a közönség elé, írván: »annyi millió földmivelő közt alig látunk olyanokat, kik valami szerencsés környezetek által a szegénységből kivergődnek; olyanokat ellenben, kik minden hív izzadások mellett is inkább elszegényednek s ha megvénülnek, vagy koldusbotra jutnak, vagy durva gyermekeik kiaszott zselléreivé zsugorodnak, fájdalom, nem keveset láthatunk.«

A nép nyomorúsága nem volt kisebb a század elején, mint a harminczas években, csak az emberek szeme látott másként: e mellett tanuskodik Berzsenyinek 1806-ban kelt levele és 1833-ban megjelent könyve. A század eleje egyáltalán nem kedvezett a népszabadság ügyének. S a mit Berzsenyi a nép anyagi jólétéről ír, ez a jólét bizonyára megvolt az általa ismert vidékeken, és megvolt szórványosan az ország más vidékein is, hol jó földet munkált a paraszt s emberséges ember volt a földesur, — de az egész kép, melyet az ország népének helyzete mutat, sötét, lehangoló.

A föld mívelése még mindig a régi, megszokott nyomon járó, az újításoktól idegenkedő. Mértföldnyi területeket borítnak mocsarak, homokpuszták. Cséplés helyett nyomtatással gazolják a gabonát, melyet vermekben ásnak el. A gazdag Békésmegyében — olvassuk Schwartner könyvében — a XIX. század végén még *csak egy pajta volt.* Egyik esztendőben rengeteg nagy a termés, nem tudják, mit kezdjenek vele, más esztendőben

meg éhinségben pusztulnak el emberek és állatok. Az okszerű gazdálkodásnak van ugyan nehány lelkes apostola, szórványosan gazdasági iskolákat állítnak fel, mintagazdaságokat rendeznek be, de ezeknek, természetesen, nem lehet országos hatásuk. Különösen figyelmet érdemel Tessedik Sámuel szarvasi ev. lelkész mintagazdasága, ki már József császár korában könyvet ír e czímen: »A paraszt ember Magyarországban, micsoda és mi lehetne; egy jó rendbe szedett falunak rajzolatjával egyetemben.« E könyvet németül írja meg Tessedik, de megjelenik magyarul is, Kónyi János fordításában.

Tessedik nagy részletességgel írja meg a parasztgazdaság bajait, a békésmegyei nép szegényedésének okait; lelkesedéssel emlékezik meg báró Haruckerről, kinek uradalmaiban és községeiben a parasztság, a XVIII. század közepén, szemlátomást gyarapodott, de idővel mind jobban elbizakodnak, hogy ez a Kanaán magától is terem s bekövetkezik az elszegényedés. Majd az olvasó elé állítja, hogy milyen a régi falu és milyen lenne az új, amint ő tervezi. Ő azonban nemcsak könyvében, de gyakorlatilag is példát ád az okszerű gazdálkodásra. Földmives iskolát állít fel Szarvason, 1779-ben, mintagazdasággal kapcsolatosan. A földet a Haruckerek adják s az iskolát a kormány is segíti, de ez az iskola 1806-ban már megszünt. Az első nagyobbszerű gazdasági iskolát egy lelkes főur, gróf Festetich György állítja fel 1796-ban, Keszthelyen, a ma is virágzó *Georgikont*. Kisebb gazdasági iskolát állítnak fel még Torontálmegyében, Nagy-Szentmiklóson. Az iskolához szükséges földet és pénzt az 1800-ban elhunyt földesur, Nákó Kristóf hagyományozta s az iskola tervét Tessedik dolgozta ki. De országos jelentőségre nem emelkedik ez az iskola, mint a hogy emelkedett a keszthelyi, majd a magyar-óvári, melyet Magyar-Óvár földesura, Albert szász-tescheni herczeg alapított. Ha még megemlítem a selmeczbányai bányászati és erdészeti akadémiát, a liptóujvári és a kismartoni erdészeti, s a pesti gazdasági és kertészeti iskolát: körülbelül megemlítettem mindazokat az intézeteket, melyek e század elején az okszerű gazdaság szolgálatában állottak. A kormányt nem lehet ugyan vádolni azzal, hogy nem viseli szivén a magyar mezőgazdaság fejlődését, de jóakarata nem őszinte. Valóképpen Ausztria érdekében lelkesül a magyar

Gróf Festetich György.

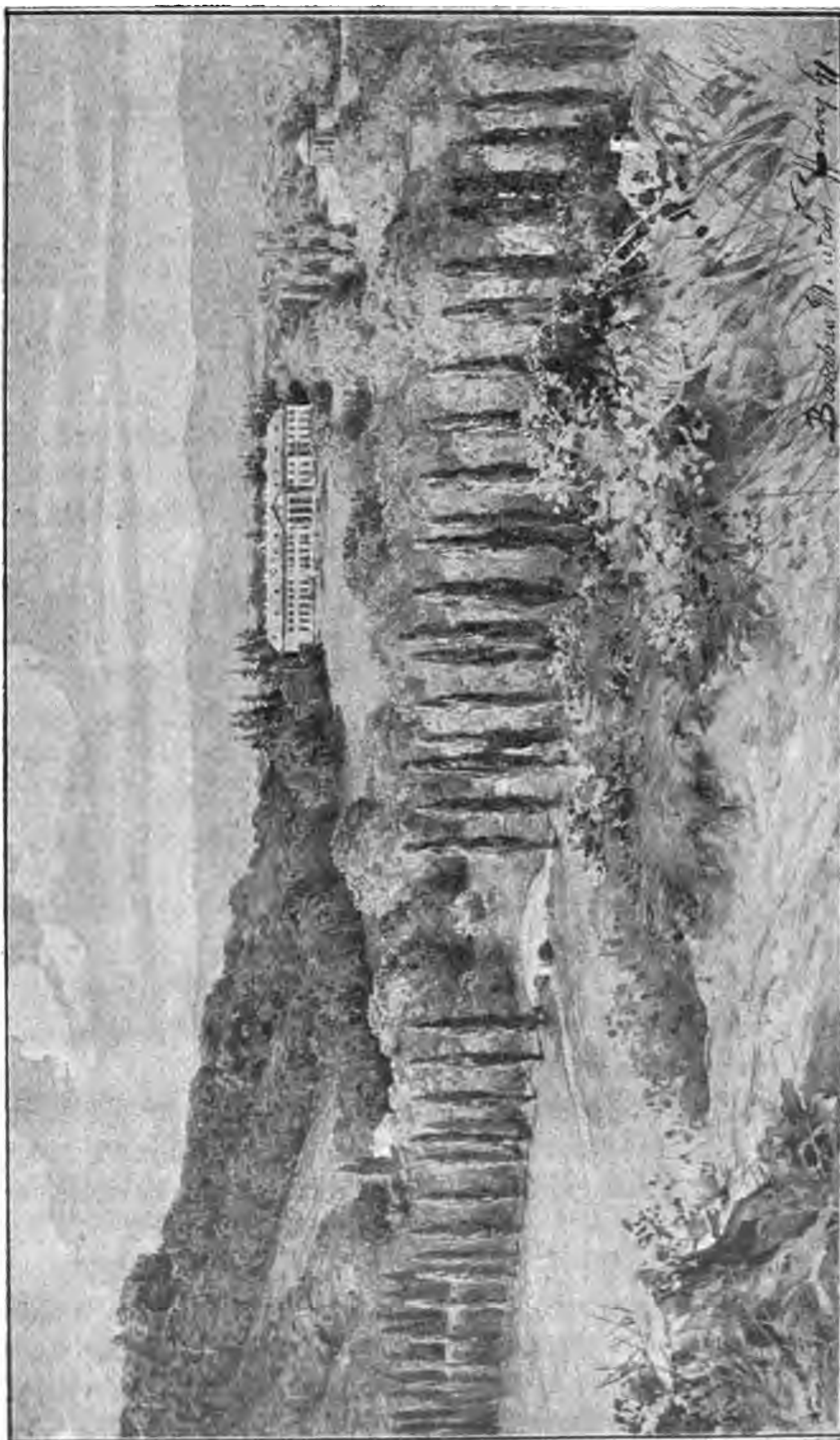
mezőgazdaság haladásáért, ugyanakkor a kereskedelmet és ipart tervszerűen elnyomja. Tudjuk, hogy Mária Terézia is, II. József is különös gondot fordít a magyar mezőgazdaságra, de azt is tudjuk, hogy a magas vámok által lehetetlenné teszik a termékek értékesítését, ellenben az osztrák ipari czikkek csaknem vám nélkül árasztják el Magyarországot. I. Ferencz ugyanezt a politikát követi. E miatt a fejlődés nemcsak egyoldalu, de kisszerű is. Mária Terézia 325 merino birkát hozat Spanyolországból, de a gazdák csak lassan kedvelik meg a nemesebb, jövedelmezőbb fajt. II. József ingyen osztatja szét a megyék közt a méneket, hogy a jobbágyok is nemesebb fajta lóra tegyenek szert. Ferencz 1804-ben rendeleti úton hagyja meg a megyéknek, hogy nemes méneket vásároljanak s engedjék át a jobbágyoknak is. A földesurak nagy része csakugyan az állattenyésztésre fordít nagyobb gondot, nagy juhnyájakat legeltetnek a pusztáikon, úgy okoskodván, hogy a puszták benépesítése rájuk nézve csak veszteség lehet, »mert *a juhot csak az úr nyirja, de a jobbágyot a király és a vármegye is* s még maga is élni akar!« De magában a jobbágyok robot munkájában sincs köszönet. Száz robotos nem végez annyi munkát, mint ötven jól fizetett napszámos s mert szerintök, *ingyen* dolgoznak, olyan is a munkájok. Lassan, kedvetlenül fognak a munkába, nagy kimélettel hajtják a különben is elcsigázott állatot, mindegyre ürügyet találnak a munka félbeszakítására, pl. a szántásnál hol ez, hol az a szerszám szakad el, majd a jobbágy megszomjazik s fél óráig is odajár, míg vizet talál. Amint a nap leszáll, kiáll a barázdából, nem szántja végig a megkezdett barázdát. A tiszttartó, az udvarbiró, hol a háta mögött áll korbácscsal, hol jobbat gondol és árnyékba heveredik s nem törődik azzal, hogy szánt-e és *hogyan* szánt a jobbágy. Nem képzeletből írom, de akkor élt emberek után, hogy milyen volt a robot-munka: »a felfordított hantok mindegyikén, vagy a derékban letarolt silány fűrendeken vagy a szétszórt magok rendetlenségén mintegy *eleven betükkel* írva látszik a *robot* szó!« Királyi Pál, a *Robot és dézsma* pályanyertes munka szerzője írja ezt, a 40-es években.

A mezőgazdaság képe tehát szomorú. A gyáripar is, a kisipar is tengődik. A kereskedés nem különben. Erre különben sincs kedve a magyar embernek. Örmények, zsidók, németek, görögök, ráczok űzik a kereskedést s a *görög* szó a nép nyelvén kereskedőt jelent. Ha egy faluban meghal a görög kereskedő, magyar ember nem vállalkozik az üzlet folytatására, hanem keresve keresnek utódot s ha zsidónál nem találtak mást — a szóbeszéd szerint — »zsidót vittek görögnek.« De ha

PESTI VÁSÁR E SZÁZAD ELEJÉN.

Benedek Elek, Magyar Nép. *Az Athenaeum kiadása.*

Alcsuth 1819-ben.

nem is nyomná el Ausztria a magyar kereskedelmet, föllendülését lehetetlenné tennék a rossz utak. II. Józsefet halála megakadályozza nagyszerü tervében: jó közlekedési utakkal hálózni be az országot. Az utakat, a micsodásokat, a jobbágyság tartja fenn. A nemesség sem közmunkával, sem pénzzel nem járul az utak csinálásához, fentartásához. Ezzel nagy rést ütne a kiváltságain. Inkább tengelyig jár a sárban. »Káros és sáros kiváltság — irja Berzeviczy Gergely — pocsolyába sülyedni vagy életveszély közt felfordulni. Miért kell az utépités egész terhét a parasztnak viselni?« S miért kell — kérdhetné tovább — a parasztnak útvámot fizetni?

Hiába természeti kincsekkel megáldott föld Magyarország, hiába Kanaán az ország némely vidéke — maga az ország szegény, a nép nemkülönben. A mintagazdaságok, minő Magyar-Óvártt az Albert herczegé, Alcsuthon a József nádoré, ama vidékek népének jólétét természetszerűen emelik, de annál feltünőbb a nyomoruság mindenütt, hol a földesurak a régi módi szerint gazdálkodnak, rabló gazdaságot űznek a földdel is, a jobbágygyal is. József nádor, kinek e század első felében oly nagy és dicsőséges szerep jut a magyar nemzet történetében, nemcsak kitünő gazda, de jobbágyainak is valóságos atyja. Midőn 1819-ben átveszi az elhanyagolt alcsuthi uradalmat, nemcsak hogy mintagazdaságot teremt ott, de példát ad a magyar földesuraknak a jobbágyokkal való emberséges bánásban is. A jobbágyok legelőjét elkülöníti az uradalométól s az urbéri szolgálatok egy részét elengedi nekik. Jó dolguk van a magyar-óvári uradalom jobbágyainak is, kiket már 1770-ben Mária Krisztina, Mária Terézia leánya (Albert herczeg felesége) fölment az urbéri terhektől s már ez időtől kezdve élvezik mindama kedvezéseket, melyekben az ország jobbágyságát csak az 1832—36-iki urbéri törvények részesítik, elannyira, hogy itt fölöslegessé válik e törvények végrehajtása.

Ezeknek a fölemelő példáknak azonban alig akad követője. A magyar főurak nagy része ideje javát külföldön tölti: itt pazarolja az ősi vagyont s a pénzt, mit elcsigázott jobbágyokból zsarolnak ki számára a tiszttartók. Igen jellemző, amit gróf Dessewffy József, e kor egyik kiváló alakja, ír a tót jobbágyról általában s nemkülönben érdekes az a párbeszéd, mely közte és egy tót jobbágy közt folyt le. »Annyi türő erő van benne (a tótban) — irja Dessewfy — mint a magyarban cselekvő.« Csak ez magyarázhatja meg, hogy szomoru sorsát el tudja viselni.

— Mi fáj neked legjobban, kérdezte a gróf egy bártfai tót paraszttól — papod, földesurad és a vármegye részéről?

— A pap részéről — felelt a paraszt — az, hogy fizetni kell a temetésért, a földesuréról az, hogy *sohasem lakik köztünk;* a vármegye részéről pedig, hogy nem sorra vagy sorsra szedi fiainkat katonáknak és hogy sokkal kisebb áron veszi be a zabot a katonaság számára, mint mi azt a piaczon venni kényteleníttetünk.

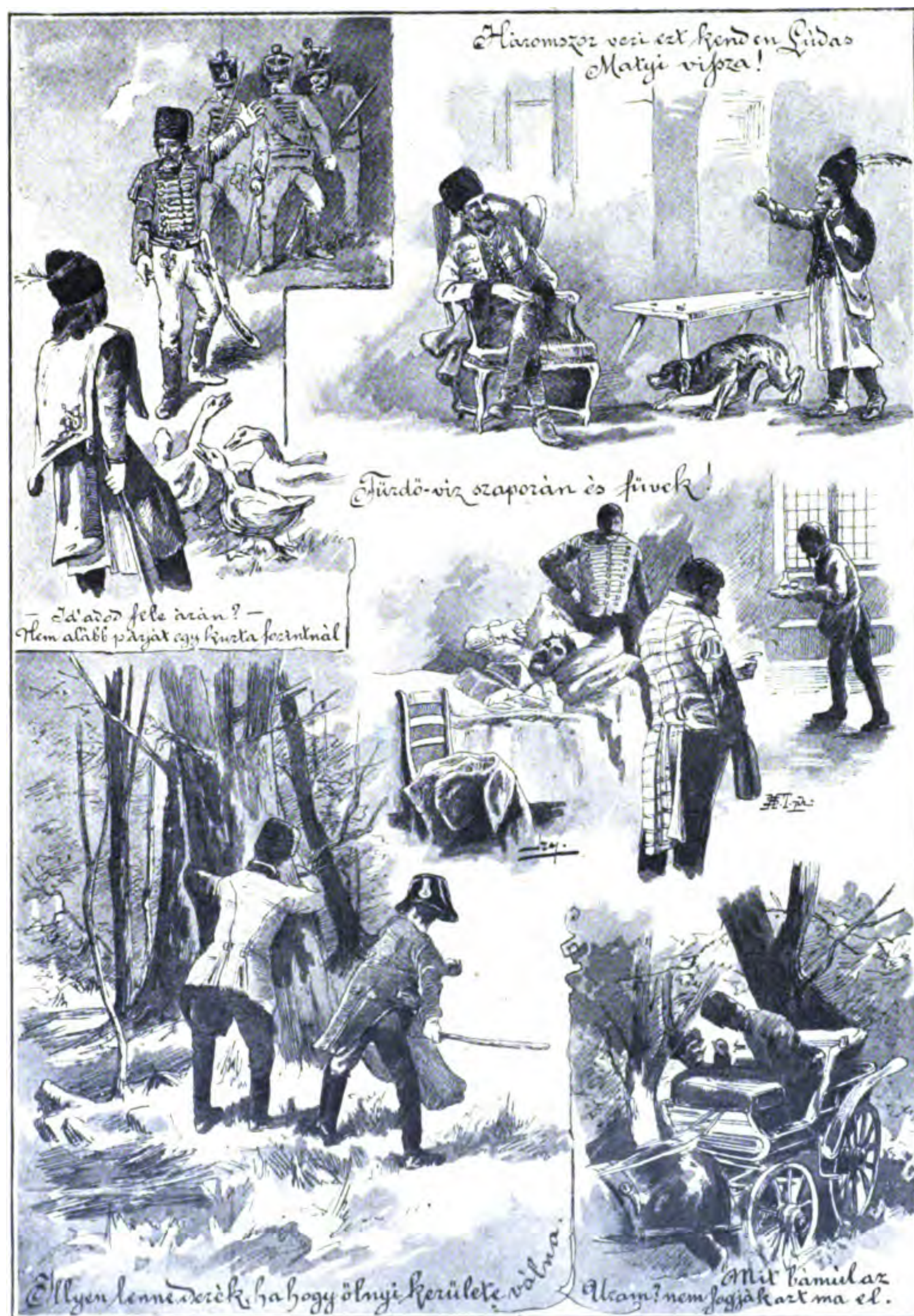
Több millió jobbágy nevében beszél a Dessewffy tótja, de az ujjunkon

Csokonai Vitéz Mihály

megszámlálhatjuk ama főurakat, kik szóba állanak a jobbágygyal s nehéz sorsában megvigasztalnák. Maguk az írók is nagy lelkességgel szolgálják ugyan a magyar nyelv és irodalom ügyét, de a szemfüles czenzura csirájában elfojtja a szabadabb gondolkozást s a népszabadságért nem zeng a költők lantja. A jelen vigasztalan, a jövő reménytelen s az írók kicsiny csapatja a mult dicsőségét, a magyar nemzet egykori nagyságát siratja. Irnak, dalolnak nagy ritkán a *népről* is, de nem a *népért.* A folyton

növekedő terhek, az inséges esztendők következtében nagy nyomoruságra jutott népnek siralmas állapotában nincs vigasztalója. A kormány segíteni próbál a jobbágyság türhetetlen állapotán, rendeleti uton sürgeti az urbéri terhek szabályozását, de mert országgyűlés nélkül akarja ezt, a megyék visszautasítják az atyáskodó figyelmet. Még azok is, kik nem idegenkedtek a szabadelvű eszméktől, megakadályozzák a kormány által a nép javára tervezett reformokat. »Nyert az alkotmányosság, vesztett a nép, írja Kemény Zsigmond Wesselényi életrajzában. Vesztett a nép s vele együtt az ország összes anyagi érdekei, mert a kormány, bár önkényes rendeleteit meghiusulva látá, országgyűlést hirdetni s az elébb mulhatatlanul hirdetett reformot törvényszerű uton megkisérleni nem volt hajlandó.« A népnek ez időben meg kell elégednie azzal, hogy egyik-másik költő rokonszenvet mutat iránta egy-egy dalban, elbeszélésben, színjátékban. Horváth Ádám nagy buzgósággal gyüjtögeti a kurucznótákat s a nép száján élő dalokat; Csokonai Vitéz Mihály, ez a fiatalon elhunyt nagy költő, nehány népies dalt ír, a minő *Szegény Zsuzsi a táborozáskor*, mely még ma is él a nép ajkán, a *Parasztdal* és a hires *Csikóbőrös kulacs*. Az egyetlen költői mű, mely színt vall a jobbágyság mellett s ha nem is üzen hadat a nemesi kiváltságoknak, de legalább nevetségessé teszi a nemesi gőgöt, basáskodást, Fazekas Mihály hires *Ludas Matyi*-ja, melyet Fazekas még 1804-ben írt, de csak 1815-ben jelent meg nyomtatásban, addig kézjratban olvasták nehányan. Ez az anekdotaszerű verses elbeszélés csakhamar népszerűvé válik s már 1817-ben második kiadást ér. A történet hőse Ludas Matyi, egy nyakas, falusi ficzkólegény, ki egy sereg ludat hajt a döbrögi vásárra. A falu földesura, Döbrögi, meg akarja venni a ludat, de Matyi hetykén felelget a gőgös földesurnak s ez bosszuságában nemcsak hogy erőszakkal elveszi a ludakat Matyitól, de még deresre is huzatja. Matyi boszut esküszik s távoztában megfenyegeti a földesurat: »háromszor veri ezt kenden Ludas Matyi vissza!« Fenyegetését be is váltja. Először talián ács képében állít be Döbrögihez, ki éppen házat épit. Mindenféle hibát talál az építésben, az épületfákban s kicsalja Döbrögit az erdőbe, hogy ott majd alkalmas épületfákat keressenek. Mikor aztán a fejszés jobbágyoktól jó messzire vezeti Döbrögit az erdő sűrűjébe, rámutat egy fára: »ilyen lenne derék, ha ölnyi kerülete volna.« Döbrögi átöleli a fát, hogy megmérje, Matyi meg hirtelen összekötözi a kezét s félholtra veri, akkor aztán megnevezi magát s elillan. A félholtra vert Döbrögihez mint csodaorvos állít be, kádba ülteti s ugy dögönyözi meg. Harmadszor egy vásáron találkozik Döbrögivel s a vásárról eljövet a hajdukat egy ál Ludas Matyi

Képek Fazekas »Ludas Matyi« czimű könyvéből.

után szalasztja és a kocsiban magára maradt Döbrögit harmadszor is megveri. A népnek s általában a nem nemes osztálybeli értelmiségnek kedves olvasmánya volt a *Ludas Matyi.* Hogyne esett volna jól olvasni az elnyomottaknak, mint járt túl a földesur eszén egy paraszt suhancz s mint torolja meg a szenvedett sérelmeket!

Nem költői mű, de száraz tudományos munka, melyben legkevésbbé várnánk hadüzenetet a kiváltságoknak: *Magda* Pál soproni ev. tanár könyve, mely 1819-ben jelent meg s melynek teljes czíme: »Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geográfiai leirása.« A derék tudós a száraz statisztikai adatok közt egyre kitér a nép sanyaru állapotának rajzára, nemes szíve felháborodik a szörnyű igazságtalanságon, hogy nehány százezer ember foglal le magának minden jogot, szabadságot. »Gazdagságát nem irigylem senkinek — írja előljáró beszédjében — de, megvallom, fáj a szívemnek, hogy szeretett hazám lakosságának $^{7}/_{8}$ részét oly állapotban látom a fátum által helyeztetve lenni, melyben azt a szegénység és a megvetés a porban heverteti, úgy hogy ezen alacsonyságból az érzésnek és a gondolkozásnak nemességére, a nyers bárdolatlanságból emberhez illő kulturára és tökéletességre, az állati fél életből teljes lelki életre, megvetett állapotából nagyobb tekintetre, emberi méltóságra csak igen lassan s véghetetlen nehezen emelhető fel, mások által pedig nem igen emeltetik. Ugy vagyon! A szegény, elnyomatott emberben nem mozoghat szabadon a legnemesebb lélek is; a porból, a melyben hever, a legerősebb lélek is fel nem emelheti magát minden segítség nélkül. Veled, barátom, ki azt tartod, azt mondod: »jobb az úgy!« nincs semmi dolgom. Számodra nem írtam. Sajnálom, ha könyvemnek elolvasásával veszted az idődet, melynek jobb hasznát vehetnéd a mulatságra, jószágodnak szemlélésére, nyers jobbágyaidnak vagy pénzednek számlálására. Az ily szívű ember nem érthet engemet s igaznak nem találhatja azt, amit polgártársaimnak állapotjokról írtam, mert nem érti az emberi természetnek méltóságát, nem ismeri az embernek természeti jussait.«

Az előljáró beszéd e nemes hangja újra meg újra fölcsendül a könyv folyamán. Nemcsak a magyar, de a többi fajta népről is szeretettel ír. Az oláh tudatlanságát, bosszuálló, babonás, rest voltát nem írja a nép terhére, hanem a szolgaságot okolja, mely »így ront meg, alacsonyít le nagyra termett embert, sőt nemzeteket is«. A czigányokról írván, ezt mondja: »Magyarországban a czigány, a zsidó, az orosz, az oláh bizonyságjele annak, hogy valamint egyes ember, úgy egész nemzetek is az emberi

méltóságnak polczáról az alávalóságnak, alacsonyságnak állapotára leszállanak, ha a nemes emberi természethez illő módon nem becsültetnek, nem neveltetnek. Amint bánsz az emberrel, olyan lesz! Minden asszonyi állattól születètt emberből lehetne nemes érzésű, okos, pallérozott s jeles és főembert nevelni.«

Magyarország népességének száma ez időtájt 8 millió s ebből minden nemesre 21 nemtelen esik. A házhelyes parasztok száma 643.215, a zselléreké 783.364, összesen tehát 1 millió 426.579 paraszt, az asszonyok és gyermekek nélkül. Ez a tömeg műveli a földet. Ám a föld hasznos művelésének ezer akadálya van, a legfőbb valamennyi közt, hogy a parasztnak nincs örökös földje s birtoka. »A más tulajdonát — írja Magda — sem nem szereti az ember, sem nagyobb tökéletességre vinni nem igyekszik, úgy mint a magáét.« Magyarország azonban így is többet termel, mint a mennyit elfogyasztani képes. Igy 1816-ban — a *Tudományos Gyüjtemény* becslése szerint — 11,103.196 hold föld van művelés alatt (a holdat 1200 négyszögöllel számítva) s holdanként 10 pozsonyi mérőre becsülvén a termést, az ország gabonatermését 74 millió mérőre teszik, egyéb termését 6 millió mérőre. De ugyanerről az esztendőről olvassuk a Magda könyvében, hogy vagy 60—80.000 darab marha fagyott meg az istállók rosszasága vagy éppen hiánya miatt. A következő évben meg, 1817-ben, éhinség pusztít a gazdag Alföldön is. Magda azt az érdekes megjegyzést teszi, hogy, míg a termékeny Bihar- és Aradmegyében, ahol akkor egy mérő tiszta buzának 25 frt volt az ára, a rozsnak 17 forint s a husnak fontja 16 krajczár — az emberek éhen haltak, ugyanakkor a nem oly termékeny Sopronvármegye lakosai az éhségről nem is panaszkodtak, pedig a buza pozsonyi mérője 36—44 forint, a rozsé 27 forint, a hus fontja pedig 24—29 krajczár volt. Mi ennek a magyarázata? Termékeny vidéken a nép elbizza magát, kevés fáradság fejében sokat vár a földtől s ha egy esztendőben megcsalja a föld, nem tud segíteni magán, mert iparral, kereskedéssel nem foglalkozik a magyar paraszt. Nincs, aki erre nevelje, jó példát mutasson. A kormány meg — amint jól tudjuk — mindent elkövet, hogy a magyar ipart elnyomja, a mellett, hogy a termények értékesítését a vámokkal megnehezíti. A dohány egyik nagy jövedelmi forrása a gazdáknak s ennek a vámját mázsánként 1 és fél krajczárról 20 krajczárra emeli, ami még semmi, mert csakhamar mit gondol, mit nem, *tizenkét ezüst* forintra emeli a vámot mázsánként, minek az lesz a következése, hogy a hová eddig magyar dohányt vittek, Olasz- és Németországba, most nemhogy vinnének, de onnét hoznak Magyar-

országba! S midőn a gazdasági bajok tetőpontra hágnak, a kormánynak esze ágában sincs, hogy országgyűlést hivjon össze e bajok orvoslására; megújul József császár kora, midőn ismét rendeletekkel kormányozzák az országot.

Egy ideig tűrik a megyék a kormány atyáskodását, de midőn észre veszik, hogy a kormány ki akarja kezdeni az önkormányzati jogot is, a nemesség egy emberként áll föl az önkényuralom támadása ellen. Rendezni való van temérdek a vármegyén, az bizonyos, a baj csak az, hogy a kormány önkényesen fog a rendezésbe. A megyei közigazgatást sulyos vádak terhelik. A hadi meg a házi adót igazságtalanul osztják fel a községek közt, s »ősi szokás szerint«, amely községnek befolyásosabb földesura van, kevesebb közadót visel. S ez még nem elég, a behajtott adót többnyire lelkiismeretlen emberek kezelik, a sikkasztás napirenden s a szegény jobbágy kétszer is megfizeti az amúgy is nagy adót. Az adófizetők nem adnak nyugtát a befizetett adóról, hanem a rovásos pálczáról, mely az adószedőnél áll, levágnak annyi rovást, a mennyi adót kifizetett s ha az adószedőnek úgy tetszik, újabb rovást vág reá. És általánossá válik az a visszaélés is, hogy a nemesi pénztárt a hadi meg a házi pénztárból pótolják s így a paraszt fizeti nemcsak a megyei közigazgatás költségeit, de a nemesi fölkelés költségeinek is egy részét. A paraszt viseli a megyei közigazgatás és igazságszolgáltatás terheit, de azért igazságot csak nagy ritkán kap és későn. A büntető igazságszolgáltatás a lehető legembertelenebb. A parasztot kegyetlenül botoztatják s ha tömlöczbe kerül, éheztetik, sanyargatják. A tömlöczök meg általában ronda oduk, hová jó gazda az állatját sem zárná. De a parasztot bezárják, akárhányszor kihallgatás nélkül s kis és nagy bűnöst egy helyre zárnak, egyforma kegyetlenséggel bánnak el velök. (Hogy a nemes mennyire megveti a parasztot, jellemzően illusztrálja az a nem anekdota, de igaz történet, mely egy falumból való jobbágyemberrel történt. Valami csekélységért tömlöczbe zárták. Egyszer csak nyilik az ajtó, belép egy szintén tömlöczre itélt ember s a pricscsen üldögélő jobbágyot ellöki:

— Félre paraszt! Engem illet ez a hely, mert én nemes ember vagyok!

— Ejnye azt a... — káromkodott a paraszt — hát már a tömlöczben is tiétek az első hely!?)

Mindezek és még számos bajok erősen kívánták az orvoslást, s a kormány rendeli is derüre-borura az orvosságot, csak nincs aki bevegye. De a kormány nem tágít s nem mond le abbeli szándékáról, hogy a megyék nyakára hágjon. Ezt pedig csak úgy érheti

el, ha a tisztújításoknál oly embereket juttat győzelemre, akik a kormánynak kész kezes szolgái. Ilyen embert pedig talál a kormány eleget s mert az előtt a bocskoros nemesség nem tudta kivárni a restauráczió lefolyását, már pedig az van számbeli többségben, a kormány meghonosítja az addig Magyarországon szokatlan etetést és itatást. A szegény nemesség most már szivesen tanyázik a megye székhelyén, az adminisztrátorok gondoskodnak ételről, italról s részeg, garázda tömeg választja a tisztviselőket: a kormány jelöltjeit. A megyebeli értelmiség egy része visszahuzódik vagy ha nem akarja feladni a harczot, a kormányéhoz hasonló eszközökkel kénytelen dolgozni s általánossá lesz az eszem-iszommal, sőt vesztegetéssel járó tisztújítás. Az így választott tisztikar, természetesen, vakon teljesíti a kormány parancsait s a közgyűléseken a leitatott bocskoros nemesség mindig leszavazza a józan kisebbséget. Mikor aztán Olaszországban forradalmi készülődések nyugtalanítják az osztrák kormányt s a hadsereg újabb kiegészítése s az adó emelése válik szükségessé, a kormány azt hiszi, hogy az országgyűlés kikerülésével egész bátran fordúlhat a korrumpált vármegyékhez. A kormány 35 ezer ujonczczal akarja kiegészíttetni a hadsereget s egyben azt akarja, hogy az 1812-iki országgyűlésen megszavazott öt millió 200 ezernyi hadi adót 1812. november elsejétől kezdve pengő pénzben fizesse az ország. Ez a kivánság egyértelmű a legnagyobb adóemeléssel, mert a papiros és a pengő pénz értéke közt való különbség 5 millióról *13 millióra* emelné a hadi adót. József nádor őszintén feltárja az ország súlyos anyagi helyzetét, kivánatosnak tartja az országgyűlés egybehívását s ha a kormány sem országgyűlést nem hív össze, sem az adónak a tulságos fölemelésétől el nem áll, akkor legalább tegyen valamit az elviselhetetlen adóteher fejében az adózó nép könnyebbségére. Nevezetesen: tanácsolja a só árának

Magyar Pap Magyar köntösben

(Kép a század elejéről.)

leszállítását, a hadsereg számára szállítandó gabonának érczpénzzel való fizetését, a dohányleveleknek közvetlen a termelőtől és érczpénzben való beváltását s fölhívja a kormány figyelmét a papokkal és tanitókkal szemben gyakorolt igazságtalanságra is, hogy t. i. ezek papirpénzben kapják a fizetésöket s érczpénzben fizettetik velök az adót. A hadsereg kiegészítésére a toborzást ajánlja. Ám a nádor becsületes tanácsait nem hallgatja meg a kormány s kibocsátja rendeletét a megyékhez, a hadsereg kiegészítésére, egy évvel később, 1822-ben pedig az adónak pengő pénzben való fizetésére. Az alkotmány védő bástyáiról, a megyékről azt hinné az ember, hogy egy akarattal utasítják vissza a törvénytelen rendeleteket, a többség azonban beadja a derekát. »Csak a kapituláczió módjára, formájára nézve térnek el egymástól — írja *Ballagi* Géza, a *Magyar nemzet történeté*-nek 9-ik kötetében. Az egyik minden kifogás nélkül engedelmeskedik; a másik feliratban fejezi ki aggályait a rendeletek törvényszerűsége felett s óhajtását arra nézve, hogy az országgyűlést haladéktalanul hívják össze; a harmadik óvást tesz a törvénytelenség ellen s ezzel igyekszik magát megnyugtatni; a negyedik keresi a módját, mint hajthatná végre a rendeletet a nélkül, hogy az alkotmánysértéshez, mely abban foglaltatik, hozzájárulna. Nem annyira a megyei szerkezet tökéletlensége, mint inkább az annak keretébe tartozó elemek vagyoni és erkölcsi függetlensége hiányának tulajdonítható, hogy a megyék nagy része az engedelmesség erényét gyakorolja, a mikor *az engedetlenség lenne az igazi hazafias erény*«. Mindössze 8—10 megye áll ellent s gyakorolja ezt az »igazi hazafiui erényt«. Ezekben a megyékben a kormány a legdurvább erőszakot alkalmazza: királyi biztosokat és katonaságot küld a renitens megyék nyakára, így csikarja ki az adót és az ujonczot. De ennek a 8—10 vármegyének az ellentállása is elég volt arra, hogy a kormányt gondolkodóba ejtse. Belátta, hogy nem térhet ki az országgyűlés összehívása elől. Tizenhárom évi szünetelés után, 1825. szeptember 11-ikére a király országgyűlést hív össze s ezzel az esztendővel új korszak nyilik meg a nemzet történetében: az ébredés, az újjászületés kora.

Feltűnik a »legnagyobb magyar«, Széchenyi István gróf dicsőséges alakja.

A szendergő nemzet ébredez.

Oszlik-foszlik a sötétség, — jön a piros hajnal. Virrad!

Virrad.

A »huszártiszt«. — Széchenyi könyvei. — Az 1832—36. országgyűlés. — Az urbér. — A szabadelvüség hősei. — Kossuth föllépése. — A Törvényhatósági Tudósítások. — Kossuth fogsága s kiszabadulása.

MIDŐN TIZENHÁROM ÉVI, rendeletekkel és erőszakoskodásokkal való kormányzás után a rendek ismét találkoznak a pozsonyi országgyűlésen, az elméket teljesen lefoglalják az alkotmányos sérelmek, s legfőbb gondjuk a kiváltságos alkotmánynak az eddiginél is erősebb körülsánczolása. A királyhoz intézett feliratban összegezik a sérelmeket, nevezetesen: a tizenhárom évi országgyűlés nélkül való kormányzást, a törvénytelen rendeleteket, törvénytelen adózást, ujonczozást, a királyi biztosok erőszakoskodását, a megyék egymással való levelezésének megtiltását. Hogy mindez többé ne ismétlőd-

hessék, kivánják, hogy ezentúl a király az országgyűlést minden három évben hívja össze. A köztisztviselők, az egyházi személyek is, az ország alkotmányára és törvényeire esküdjenek meg s a megyék közt a levelezést a kormány többé ne akadályozza meg. Mindaddig, míg biztosítékot nem nyernek a sérelmek orvoslásáról, az ősi alkotmány visszaállításáról, hallani sem akarnak a király által az országgyűlés elé terjesztett reformmunkálatok tárgyalásáról.

Mint sérelmi ügy kerül napirendre a magyar nyelv ügye is s a rendek táblája oly jelenet színhelyévé lesz, mely korszakalkotó a magyar nemzet történetében. Míg a rendek közt, még a szabadszellemű gondolkozók is, most minden erejüket az ősi alkotmány körülbástyázására fordítják, egyszerre csak megjelenik köztük egy huszártiszt, ki éppenséggel nem kicsinyli az alkotmányos sérelmeket s igaz lélekkel munkál a magyar alkotmány megerősítésén, de látnoki szeme a jövendőbe tekint s erős hittel hirdeti, hogy csak a művelt és gazdag Magyarország őrizheti meg függetlenségét s nem a sérelmek örökös hánytorgatása, s még kevésbbé a kiváltságok sánczai mögé való húzódás.

Gróf *Széchenyi István* ez a huszártiszt, ki ekkor tűnik fel először a magyar közélet szinterén. Bár katonatiszt, nem jön készületlenűl az országgyűlésre. Sokat utazott idegen országokban s ami szépet, jót lát, följegyzi, s országboldogító nagy eszmékkel megrakodva tér haza. Már 1822-ben javaslatot ad át a királynak a *lóversenyek* meghonosításáról, mint amely nemcsak a lótenyésztés ügyén lendít majd nagyot, de nemzeti czélt is szolgál: egy szál lesz ez is, mely a hazájától idegenkedő főnemességet a haza földjéhez köti. Külföldi útjából hazatérvén, bejárja Magyarországot és Erdélyt, meglátogatja Felső-büki Nagy Pált, majd Wesselényi Miklóst, s különösen ez utóbbival, mert rokon lélekre talál benne, szoros barátságot köt. Ami érdekeset lát, hall, megfigyel, mind följegyzi naplójában s éles itéletre valló megjegyzésekkel kiséri. Egy egész korszak sivársága, nyomorusága tárul elénk abban a naplójegyzetében, mely még 1821-ből való. Diószegről átlovagol Székelyhidra, hol éppen együtt ült az uriszék. Természetesen, erősen politizáltak. »Mégis — kiált föl Széchenyi — sehol a világon nincs olyan szabadság, mint minálunk. Még az angoloknak is csak papiroson van szabadságuk. Ezek az emberek nem is gondolkoznak, vagy ha gondolkoznak, úgy *csakis magukról, de a parasztról egészen megfeledkeznek. Ez az ő szemökben semmi.* Minő ékesszólás kellene hozzá, hogy őket az ő igazságtalan és tudatlan voltukról meggyőzhetné az ember, a nélkül, hogy őket meg-

bántaná, s minő okosság és rendkivüli szerencse kellene ahhoz, hogy valaki őket helyesebb elvekre és nézetekre térítené. Majd a legnagyobb vonzódást érzem e durva néphez (értsd: nemesség), melyet voltakép hőn szeretek, hogy oktatnám, emelném, emberré nevelném; majd meg látni sem

Széchenyi ifjúkori arczképe.

kivánom s eltaszítanám magamtól. Tudatlansága meghat: életemmel s véremmel szeretnék segíteni rajta s osztoznám, vele együtt szenvedve, sorsában. De sokszor elriaszt és felindít *vak igazságtalansága,* gőgje és önhittsége!«

Sötét, vigasztalan kép az akkorbeli nemességről, de, fájdalom, nincs

benne túlzás. Ezt a tudatlan, igazságtalan, gőgös és önhitt népet akarja felrázni kóros szendergéséből, fölébreszteni benne a nemzeti öntudatot, kezébe adni a műveltség fegyverét s szivébe oltani az igazságot, emberséges érzést a föld népe iránt. A rendek nagy többsége talán nem is sejti, hogy a közéjük került huszártiszt a régi Magyarország fölé új Magyarország első alapkövét teszi le, midőn a magyar nyelv ügyének tárgyalása közben, a mindenféle indítványokat eltemeti egy nagyszerű ajánlattal: évi jövedelmét, 60 ezer forintot ajánlva föl egy *magyar tudós-társaság* megalapítására. Mindenkit meglep ez a szokatlan nagylelkű áldozat, s im egyszerre megnyílik az áldozatkészség zsilipje, több főur követi a magasztos példát: gróf Károlyi György félévi jövedelmét, 40 ezer forintot ajánl fel, s ezenkivül évenként ezer forintot, Vay Ábrahám 8000 forintot, gróf Andrássy György 10 ezer forintot.

A kormánynyal való hosszú huza-vona, alkudozás után az országgyűlés is megkezdi a törvényalkotó munkát: az alkotmányjogi sérelmekkel együtt vitatják a tárgyalásra kitűzött törvényjavaslatokat, s ezek során a törvénytelenűl beszedett adóknak a jövőre kivetendő adókba való beszámítása szolgáltat nagy és heves vitákra alkalmat. Már az országgyűlés kezdetén szót emel az adózó nép mellett Nagy Pál, de ugyanazzal az ellenszenvvel fogadják beszédjét, amelylyel az 1807-iki országgyűlésen. Kivüle az egyetlen Szlávy László szól a népért, szintén az országgyűlés kezdetén, de a rendek őt is lehurrogatják, különösen midőn azt javasolja, hogy az országgyűlés költségeit egyedül a nemesség viselje s az utak javítására a nemesség is adózzék. Hogy mit jelentett az adózó népre a törvénytelenül szedett adó beszámítása, megmagyarázza az a tény, hogy, miután az 1810-ben papiros pénzben megajánlott adót törvénytelenül ezüst pénzben hajtották be, 13 millió forinttal több teher hárult a népre, melyet különben is egy pár rossz esztendő végkimerüléssel fenyegetett. Természetesen, az adóhátralékok esztendőről esztendőre szaporodtak, annál is inkább, mert a kormány 1822. november 1-től törvénytelenül fölemelte az adót. Ettől az időtől kezdve 1825. november 1-ig, tehát három év alatt, — Nagy Pálnak Ballagi már idézett könyvében közölt számítása szerint — az országnak 16 millió, 10 ezer, 560 forintot kellett fizetnie váltó-pénzben; »de mivel a kormány ez összeget pengő pénzben hajtotta be, a pengő pénz váltó pénzzé számíttatván át, a levonandók levonásával, fizetett az ország tényleg 25.236.818 forintot váltó pénzben, tehát 9 millió 226 ezer 258 forinttal többet. Ugyde mivel viszont a kincstár a terménybeli fizetéseket, melyeket váltó pénzben kellett volna

elfogadnia, pengő pénzben számította, ezen a czimen a többletből levonandó 3 millió 207 ezer 916 forint; marad tehát 5 millió 958 ezer 342 forint. Ez utóbbi összeg pengő pénzre átszámítva, 2 millió 383 ezer 336 forintot tesz s ez, felosztatván három évre, évenként 794 ezer 445 forint fog pengő pénzben a törvényhatóságok javára a megajánlott adóból levonatni.«

Az adóleszámítás méltányosságát az alsó tábla követei kivétel nélkül elismerik, a főrendiek is, de már azt nem tartják szűkségesnek, hogy a beszámítást törvénybe iktassák. Különösen Nagy Pál, újra meg újra szót emel a szegény adózó nép érdekében s a Krisztusi mondást: adjátok meg a császárnak, ami a császáré, az Istennek ami az Istené, kiegészíti ezzel: és a népnek, ami a népé! Nem hiheti, hogy a király, ki annyira nem kedveli a pompát, hogy alig lehet megismerni a házánál, melyik az úr, melyik a szolga, elzárkózzék a nép sorsának javitására szolgáló adóbeszámítás elől. És a rendek csakugyan azzal a kikötéssel szavaznak meg az 1825. november elsejétől három év alatt okvetlen összehívandó országgyűlésig, 4 millió forint adót s a katonafogadás költségeire 75 ezer forintot, hogy a pengő pénz mielőbb forgalomba kerűl s a törvénytelenűl kivetett adók hátralékát a kormány nem hajtja be.

Papirpénz I. Ferencz uralkodásának második feléből.

De nemcsak a törvénytelenűl kivetett s eddig be nem fizetett adók elengedését kérik a rendek, hanem, hogy a nép a most megajánlott adót elbirja, reformokat is várnak a kormánytól, melyek a nép adózó képességét emeljék. A király, amint azt már ősidők óta megszokhatták a rendek, kedvetlenűl fogadja az országgyűlés kivánságait. A megajánlott adót kevesli, az adóbeszámításról hallani sem akar, de még a nép adózó képességének emeléséről sem. Pedig a népre ugyancsak ráférne nemcsak a törvénytelenül behajtott adók beszámítása s a törvénytelen kivetésből és a nagy szegénységből származott hátrálékok elengedése, de adózó képességének emelése is. Inséges

esztendők, a papiros pénz elértéktelenedése, a só árának 1790-től fogva 4 forintról 7 forintra való emelkedése, a katonaságnak béke idején is fegyverben tartása: mindez teljesen kimerítette a nép erejét s valóban csak nagymértékü rövidlátóság vagy lelketlenség követelhette az adó emelését, a nélkül, hogy ennek fejében tettek volna valamit a népért. Hiába lép közbe József nádor, hiába tárja fel újra meg újra a nép szánalmas helyzetét, hiába sürgeti legalább a só árának egy forinttal való leszállítását, a király makacsul ragaszkodik az adóemeléshez s a rendek végre is a már megajánlott négy milliót megtoldják 395 ezer 244 forinttal. A király elengedi az 1822. november 1-től 1825. november 1-ig összegyűlt adóhátralékot, a rendek meg elállanak a törvénytelen kivetés alapján fizetett adók beszámításától, s még hálás köszönetet is mondanak a felségnek az adózó nép iránt mutatott »kegyes gondoskodásáért.« Megelégesznek igéretekkel, nevezetesen, hogy a királynak ezentúl *gondja lesz* a nemzeti iparra, az adó mennyiségét a három évenként tartandó országgyűlés fogja megállapitani s mindössze annyi történik, hogy az adó igazságosabb feloszthatása végett elhatározzák a porták újból való összeírását. Erre csakugyan nagy szükség volna, mert az adó nagyon aránytalanul oszlik meg az egyes megyék közt. A kormány is szükségesnek tartja a rendezést, de tovább megy egy lépéssel: ő az adózást ki akarja terjeszteni a jobbágy-telken lakó nemességre is. Szenvedélyes vita támad, két hónapnál tovább vitatják annak a jogosságát és jogtalanságát, hogy a jobbágytelken lakó nemes adót fizessen. A régi, már jól ismert okoskodással újra találkozunk: a telket nem lehet megadóztatni, csak a személyt, miután pedig a nemes emberre nem lehet adót vetni, nem lehet azokra sem, kik jobbágytelken laknak. De a kormány álláspontját többen támogatják, nevezetesen azoknak a megyéknek követei, hol a jobbágytelken lakó nemesek már fizetnek adót, így Fehér, Temes, Sopron, Nyitra, Turócz stb. megyében. Ezek méltányosnak találják, hogy necsak az ő megyéjökbeli, hanem az ország összes jobbágytelken lakó nemessége fizesse a telek-adót. Nagy Pál, a hires ellenzéki vezér, e kérdésben a kormányt támogatja s Ferencz király állítólag azt mondta volna: »úgy látszik, mégis igazunknak kell lenni, mert Nagy Pali és pártja mellettem van.« A többség azonban csökönyösen ragaszkodik a nemesi kiváltsághoz s végre is abban állapodnak meg, hogy akik eddig nem fizettek adót a jobbágytelektől, halálig élvezzék e kiváltságot — hogy mint lesz azután, arról majd a jövő országgyűlés határoz, ha a porták országos összeírása megtörtént.

A nép érdekében tehát, azon a kétes értékű határozaton kivül, hogy a portákat újra összeírják, semmi sem történik ezen az országgyűlésen. Ami történt, az is az országgyűlésen kivül történt: t. i. a király rendeleti úton a só árát mázsánként 25 krajczárral szállította le. De hát a nép érdekében történt-e ez is? Nem, mert a nép, mely fontszámra vette a sót, meg sem érezte ezt a különben is nevetségesen csekély leszállítást, s némi hasznát csak a földesurak látták. Ha még ehhez vesszük, hogy az *urbér szabályozását a jövő országgyűlésre hagyják* a rendek: kimerítettünk mindent, amit ez az országgyűlés a népért tett! A nemesség

Gróf Dessewfy József.

nagy tömege még mindig elfogultabb, látóköre sokkal szűkebb, semhogy a jogok és terhek egyenlő megosztásában lássa Magyarország jövendőjét, boldogulását. Egyedül Széchenyi István lát a jövendőbe, egyedül ő tudja, mit kellene tenni. Műveltté, gazdaggá tenni az országot: ez a főczél, s a művelt, a gazdag Magyarország nemessége magától is rájön, hogy erős nemzeti állam csak úgy képzelhető, ha az ország minden polgára egyformán osztozkodik jogokban és terhekben. Miután megvetette a tudós társaság alapját, tovább folytatja akczióját a társadalmi téren. Meghonosítja a lóversenyeket s Pesten megalapítja a *nemzeti kaszinót,* melynek példájára a vidéki városokban is kaszinók létesülnek. Majd tollat ragad

s megírja első nagy munkáját, a *Hitel*-t, mely 1830. elején jelenik meg s mely könyv korszakalkotó Magyarország történetében. Sötétnek látja a multat és a jelent, de bízik még a jövendőben. Egyáltalán nem legyezgeti a nemzeti hiuságot, nyiltan rámutat a nemzet testén rágódó sebekre, de mindjárt ott is az orvosság a kezében. Az országgyűlések idejét — írja — az alkotmányjogi sérelmek vitatása foglalja le, igazi munkára nem marad idő. A birtok nem jövedelmez annyit, amennyit jövedelmezhetne, mert semmi rendszer a gazdaságban s ami főbaj: a magyar gazdának nincs hitele. A mezőgazdaságnál még rosszabbul áll a kereskedelem ügye. Kiméletlenül támadja a kiváltságos osztályt, mely »az ország minden

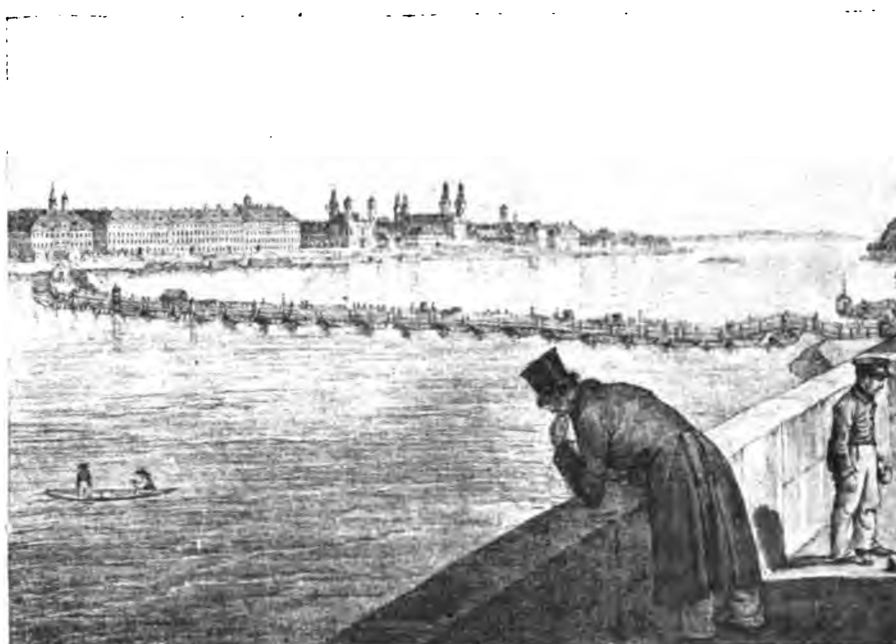

A nemzeti kaszinó régi helyisége.

javát húzza és semmi terhét nem viszi«; őszintén bevallja, hogy az ország emelkedésének legfőbb gátjai ők maguk, a tehetősebb birtokosok.

Sok keserü igazságot mond Széchenyi a kiváltságos osztálynak, de sok szavát, mondását félreértik vagy éppen meg sem értik s fájdalmasan kell tapasztalnia, hogy legjobb barátjai is elhidegülnek tőle. Oly férfiu is, mint gróf *Dessewffy* József, ki Széchenyit a tudós társaság megalapításáért ódában üdvözli, könyvet ír a *Hitel* ellen: erősen hibáztatja Széchenyit kiméletlenségeért, s igazságtalansággal vádolja. Széchenyi, látván, hogy könyvét a legtöbben félreértették vagy nem értették meg, új könyvet ír, a *Világ*-ot, melyben megvilágítja, magyarázza első könyvét, a *Hitel*-t. Megmagyarázza, hogy pl. a magyarosítás alatt nemcsak azt érti, hogy mindenben s első sorban nyelvünkben magyarok legyünk, hanem azt is, hogy a magyarság a nemzetiségekkel szemben erkölcsi és értelmi felsőbb-

séget szerezzen. »Ki kell előbb tisztítani a magyarságot minden szennyeiből, hogy elfogadható s idővel követhető legyen.« Aztán világos programmot ad. Szabályozni kell a folyamokat. Lehetővé kell tenni a hajózást a Vaskapun át. Budát és Pestet állandó hiddal kell összekötni. Nem szabad tűrni tovább, hogy a népre évről évre súlyosabb adóteher nehezedjék; nem szabad tűrni, hogy egy sovány esztendő gyászba borítsa a fél országot; nem szabad tűrni, hogy a »szabadságról való idétlen képzetünk« s törvényeink balmagyarázata a haladást lehetetlenné tegyék; hogy a gyáripar s a kereskedés lábra ne kapjon. S így tovább. Az elnyomatásért

A hajóhid Buda és Pest között.

nem a kormányt okolja, hanem a nemzetet, mely magát elnyomni engedte. A népet tudatlanságban hagyták s így természetes, hogy az uralkodók elnyomták, mert »a műveletlenséggel együtt jár az elnyomatás.« Haladás és átalakulás a közművelődés és a közgazdaság terén: ez az első, ez a fő. Nem bánja ugyan, ha a nemesség már most fizet vámot, viseli a megyei és országgyűlési költségeket, de első a művelődési és gazdasági átalakulás, a többi magától következik ez után. Ez az első teendő, a közjogi sérelmek hánytorgatását időelőttinek tartja.

Jóformán egyedül áll ezzel a programmjával s az ellenzéki férfiak zokon veszik tőle, hogy ennyire kicsinyli az általok űzött sérelmi politikát.

Legjobb barátja, Wesselényi Miklós, a sérelmi politika egyik vezére, megneheztel rá, sőt állítólag nagyon is parasztosan nyilatkozott a Hitel megjelenése után Széchenyiről. »Ha Széchenyi — így szólt Wesselényi — annyi erőfeszítéssel, amennyibe a *Hitel* megírása került, agyon sz— volna magát, jobban tesz vala.« Pedig Wesselényi, jól tudjuk, nem tartozott az ósdiak közé, a jobbágyság ügyét is abban az időben senki sem karolta fel lelkesebben, mint ő, de másfelől kérlelhetetlen harczot folytatott az alkotmányjogi sérelmek ellen s idejének s tehetségének is a javát ez a harcz vette igénybe. Hogy kedvezőtlenül fogadták a Hitel-t s utána a *Világ*-ot is, ebben jelentékeny része volt ama hivatalos véleménynek is, melyet a cenzor adott a *Hitel*-ről s mely, természetesen, a kormány véleménye is volt: éppen elég arra, hogy a nemesség bizalmatlanúl fogadja a könyvnek oly részeit is, melyeknek igazságát különben nem tagadhatá. A cenzor, előre bocsátván, hogy «a könyvben a dinasztia iránt a leghívebb ragaszkodás és a magyarországi közkormányzat szándékai iránt legjobb akarat és szolgálatkészség nyilatkozik«, ezt írja tovább: »Csak a magyar nemességnek nagy részben korholt indolentiája (közönyössége), valamint annak *rikító* világításba helyezett ragaszkodása *avult káros szokásaihoz*, mely alatt *félreértett privilegiumok* megóvása, valóságban azonban *saját tétlenségének* továbbra is fentartása, az *adózók elnyomása* és az államtól minden segélynek megtagadása értetik, vonhatná magára a nemesség visszatetszését; de miután ezt nem kiszaggatva, hanem egész összeköttetésében kell megítélni s így fogva fel, a munka valóban azok sorába tartozik, amelyek az államnak inkább javára, mint kárára szolgáló eszméket terjesztenek . . . egy szóval, a nemzetet vagy is inkább a *tétlen, önző s mégis önmagával tehetetlen nemességet* lethargikus álmából kelti fel, kereskedésre, a föld jobb művelésére, a váltójog behozatalára, nagy társadalmi egyesülésekre, közhasznú intézkedések útján, szólítja fel, — én tehát aláírtam azt, lényeges kihagyásaival oly helyeknek, amelyekben a szerző a *nemesség renyheségét és ellenszegülését* s nagyon is részletezett egyes *visszaéléseket szerfelett élesen támadott meg.*« A cenzor ezután, kifejezvén abbeli meggyőződését, hogy üdvösebb, ha a keserű igazságokat egy érdekelt fél, egy magyar mágnás mondja meg egész leplezetlenül, mintha ezt idegen tenné, idegen nyelven, azt hiszi, hogy kezdetben ugyan feltűnést fog okozni, de lassanként mind jobb benyomást tesz a könyv, míg végre alkalmat fog szolgáltatni oly elmélkedésekre, hogy »miként lehetne a rendi kiváltságokat jobb törvényekkel, élénk kereskedéssel és általános műveltséggel összeegyeztetni«, azt azonban ő is óhajtandónak tartja,

hogy a könyvet nehány évig semmiféle nyelvre ne fordítsák le, hadd maradjon meg mintegy házi orvosságnak.

De a *Hitel* nem maradt házi orvosságnak, megjelent németül is, s ez az, ami leginkább bántja gróf Dessewffy Józsefet, ki *Taglalat* czímü könyvében maga is elismeri, hogy »a fátyolnak, lepelnek lerántása szükséges volt ugyan e sebek meglátására« — de már arra nem volt szükség, szerinte, hogy a külföld is lássa e sebeket. Az történt, amit a cenzor is mintegy megjósol, hogy félreértik vagy nem értik meg kezdetben, csak lassanként barátkoznak meg a nagy újító eszméivel. Bár nagyon kedvetleníti a félreértés s a meg nem értés, nem csügged és megírja harmadik könyvét is, a *Stadium*-ot 1831-ben, de a cenzor akadékoskodása miatt ez csak 1833-ban jelenik meg s akkor is külföldön. E könyvében már sokkal szabatosabban megjelöli reformterveit s azokat a következő tizenkét pontban foglalja össze: 1. Hitel. 2. Ősiségi jog. 3. Fiskalitás. 4. Birtok képesség. 5. Törvényelőtti egyenlőség. 6. Nemtelenek pártvéde. 7. Házi pénztár és országgyűlési költség terheit mindenki idom (arány) szerint viselje. 8. Vizek, utak, belvámok országgyűlésen tárgyaltassanak. 9. Monopoliumok, czéhek eltörlése. 10. Törvény csak magyar nyelven szerkesztessék. 11. Csak a helytartó-tanács kormányozzon. 12. Itéletek, tanácskozások nyilvánossága. »A hon minden lakosának *polgári létet* adni«, ez a könyv alapeszméje. Ez, szerinte, már nem időelőtti, hanem *időutáni* kérdés. A jobbágyi és földesuri viszony fokozatos rendezésével végét vetni azoknak a gazdasági bajoknak, melyek főkép e viszonyból erednek. Nem emberiességi, hanem *hasznossági* szempontból sürgeti a jobbágy felszabadítását. Nem a könyörületes szivekre appelál, mint a nép barátjai tették addig, hanem a józan észre: az országnak és egyeseknek jól felfogott

Gróf Széchenyi István 1835-ben.

érdekében tartja kivánatosnak e tarthatatlan, áldatlan viszony rendezését. Éles szeme jól látja, hogy a nemességet csak úgy lehet megnyerni e felszabadítás ügyének, ha meggyőződött arról, hogy ebből valóképpen haszna van. Mint két előző művében, ebben is óvatosan kerüli az alkotmányjogi sérelmek bolygatását, ő előbb meg akarja valósítani az ő reformjait. Attól fél, hogy a kormány meghiusítja az ő terveit, ha az ellenzéki követek példájára, az alkotmányjogi sérelmekkel foglalkozik. Itt válik el útja Wesselényitől s általában az ellenzéki férfiaktól.

Bezerédj István.

A Stadiumot Széchenyi az 1832-iki országgyűlés megnyitása előtt írja meg, de mint már említém, e könyv csak 1833-ban jelenik meg. Ám minekelőtte e nagyfontosságú országgyűlés lefolyásával megismertetném az olvasót, nem szabad megfeledkeznünk az ezt megelőző 1830-diki országgyűlésről, melynek egybehívását sietteti a franczia, lengyel, meg az olasz forradalom. Ismétlődik az a jelenség, melynek a huszonöt éves franczia háború idején tanui voltunk: az uralkodóház és a nemesség érdeke ismét közös: a rendi alkotmányt meg kell védeni a demokráczia támadásai ellen. Az u. n. ellenzéki férfiak e kérdésben egyetértenek a kormánynyal s maga Nagy Pál is annyira szeliden viselkedik, hogy gyanussá lesz. A jobbágyság nemeslelkü barátja, *Bezerédj* István is, ki igaz szívvel lelkesül a jobbágyság felszabadításáért, a közteherviselésért, a halálbüntetés eltörléseért, jobb időkre

kénytelen hagyni a magasztos eszméket s megelégszik egyelőre azzal, hogy ő a maga jobbágyait felszabadítja s lemond a saját adókiváltságáról. Mindazonáltal ennek az országgyűlésnek a népre nézve van egy igen nevezetes eredménye: a »kötéllel« való ujonczozást, Nagy Pál indítványára, megszűnteti s helyébe lépteti a *sorshuzás* útján való sorozást. Nevezetesen, e törvény szerint, összeírják a katonasor alá kerülő legényeket, a sorshúzás útján megállapított sorrendben az orvos megvizsgálja s ha így kikerült a községre vetett létszám, a sorozást félbehagyják. De már az adóteher dolgában semmi könnyebbségben nem részesül a nép, jóllehet József nádor melegen karolja fel a rossz esztendők következtében erősen elszegényedett nép ügyét. Az országgyülés a körülbelől ötödfél millió adót könnyen szavazza meg s a kormány nem hallgatja meg a nádornak sem a só árának leszállítására, sem az adó egy részének elengedésére vonatkozó felterjesztését. A következő évben nincs országgyűlés, mert Oroszországból, Galiczián keresztül, betör egy rettentő ellenség: a *kolera.* Nem egészen három hónap alatt körülbelől 60 ezer ember esik a kolera áldozatáúl s ez még nem elég, a Felvidéken a tót nép föl is lázad. A tudatlan nép, látván, hogy az urak meg a zsidók közt kevésbbé pusztít a kolera, lelketlen izgatóknak elhiszi azt a képtelen mesét, hogy az urak meg a zsidók megmérgezik a kutakat. A félrevezetett nép öl, rabol, gyujtogat s csak nagy nehezen tudják elfojtani katonaság segítségével a lázadást, melyből, mint valamennyi parasztlázadásból, nem hiányzanak a legrettentőbb kegyetlenségek, vadállati kinzásokkal végzett gyilkosságok.

Tót paraszt a század derekán.

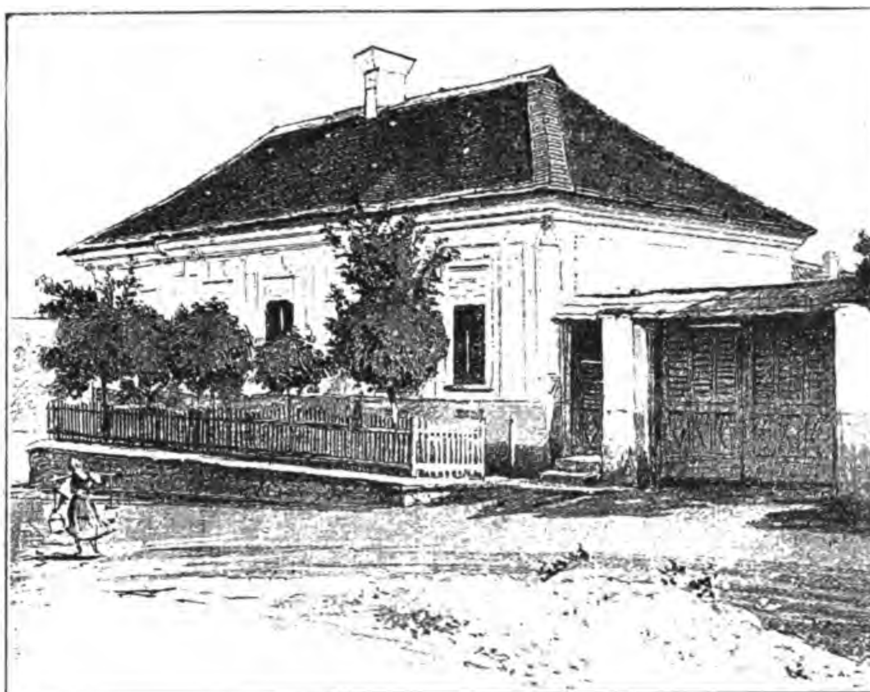
A kolera egy évvel hátraveti az országgyűlést, de a parasztlázadás, mely a kolera következtében tört ki, határozottan javára válik a reformeszméknek. Ebben reménykedik Széchenyi is, s reménykedésében nem is

csalódik. Az 1832—36-iki országgyűlés nevezetes fordúlatot jelent a nép történetében. Ezen az országgyűlésen foglalkoznak először komolyan a jobbágyság sorsával, jogi viszonyainak rendezésével. Az országgyűlés folyamán lát napvilágot Széchenyi már ismertetett munkája, a *Stadium,* s ekkor, 1833-ban jelenik meg Wesselényi Miklós *Balitéletekről* czímű munkája is. A nagyfontosságú javaslatoknak egész tömege áll a rendek előtt s vár megvalósításra, nevezetesen az urbér szabályozása, az igazságszolgáltatás rendezése, az adózó nép terheinek arányosabb megosztása, az országgyűlés költségeinek a nemesség által való elvállalása. Az ellenzék, mint rendesen, most is főként az alkotmányjogi sérelmekkel foglalkozik, de már feltűnik a sérelmi politikát űző ellenzékiek sorában *Kölcsey Ferencz* és *Deák Ferencz* nemes alakja: mindkettő igaz híve és bajnoka a szabadelvűségnek. És ezen az országgyűlésen találkozunk először *Kossuth Lajossal,* aki egy távollevő főrendet képvisel, s bár mint szónok még nem szerepel, de tollával már szolgálja az ügyet, melynek majd vezére lesz, az *Országgyűlési Tudósítások* szerkesztésével.

Az összes javaslatok közűl az *urbér szabályozása* kerűl először napirendre. Itt ismerkedünk meg igazán azokkal a férfiakkal, kik a jobbágyság ügyét igaz szívvel felkarolják s itt azokkal is, kik még mindig csökönyösen ragaszkodnak a régi rendhez, mert a legcsekélyebb kedvezés, miben a jobbágyot részesítenék, szerintük, rést üt az ősi kiváltságokon. A szabadelvűek pedig többet, sokkal többet akarnak, mint a Mária Terézia-féle urbéri szabályzat törvényesítését: jogot, szabadabb mozgást a népnek. Összesen nyolcz törvényczikket alkotnak az urbér szabályozásáról, de az a nyolcz törvényczikk nagy és elkeseredett küzdelem után jön létre s a szabadelvü követeknek nemcsak a kiváltságokhoz csökönyösen ragaszkodó ósdi gondolkozású követekkel kell megvívni a nagy harczot, de az udvar, a kormány is, mely eddig mindég a jobbágyság mellett foglalt állást a nemesség ellen, most egyszerre színt vált s szövetkezik a kiváltságokért élő-haló rendekkel. A jobbágyság ügye a szabadelvüség ügye is s a kormány a szabadelvü törekvések elfojtására mindent elkövet.

Sorba véve a törvényczikkeket, az első (az 1832—36-iki országgyűlés törvényczikkei közt a 4-ik) kimondja, hogy a jobbágy vagy zsellér, ha tartozását kifizette, földesurától elbocsátó, az alispántól ingyen útlevelet kap, a mennyiben más földesurhoz akar költözni. Ebbeli szándékát szeptember első napja előtt kell bejelentenie s Gergely napján elköltözhetik. A jobbágynak joga van a telekbe tett költségeket és javításokat, a telek haszonvételeivel együtt, szabad adás-vevés útján eladni bárkinek, a földesur,

ugyanazon helység kisbirtokosai és a község kivételével. Ám, hogy »számos teleknek kevés kézbe jutásából kár ne következzék,« a törvényczikk 10. szakasza megállapítja, hogy oly községben, hol 40 jobbágyi teleknél több nincs, csak egy telket vásárolhat meg a vevő fél, a hol 40—80 telek van, kettőt, 80—120-ig berekesztőleg hármat s a hol 120-nál több telek van, négyet, de ezenfelül nem mehet a vásárlással. Ez utóbbi kérdésben, hogy t. i. hány jobbágy-telek kerülhet egy kézbe, maguk a szabadelvü követek sem értenek egyet. Bezerédj István a *korlátlan birkokszerzés* mellett szónokol, nemkülönben Beöthy Ödön, Balogh János is, mind az

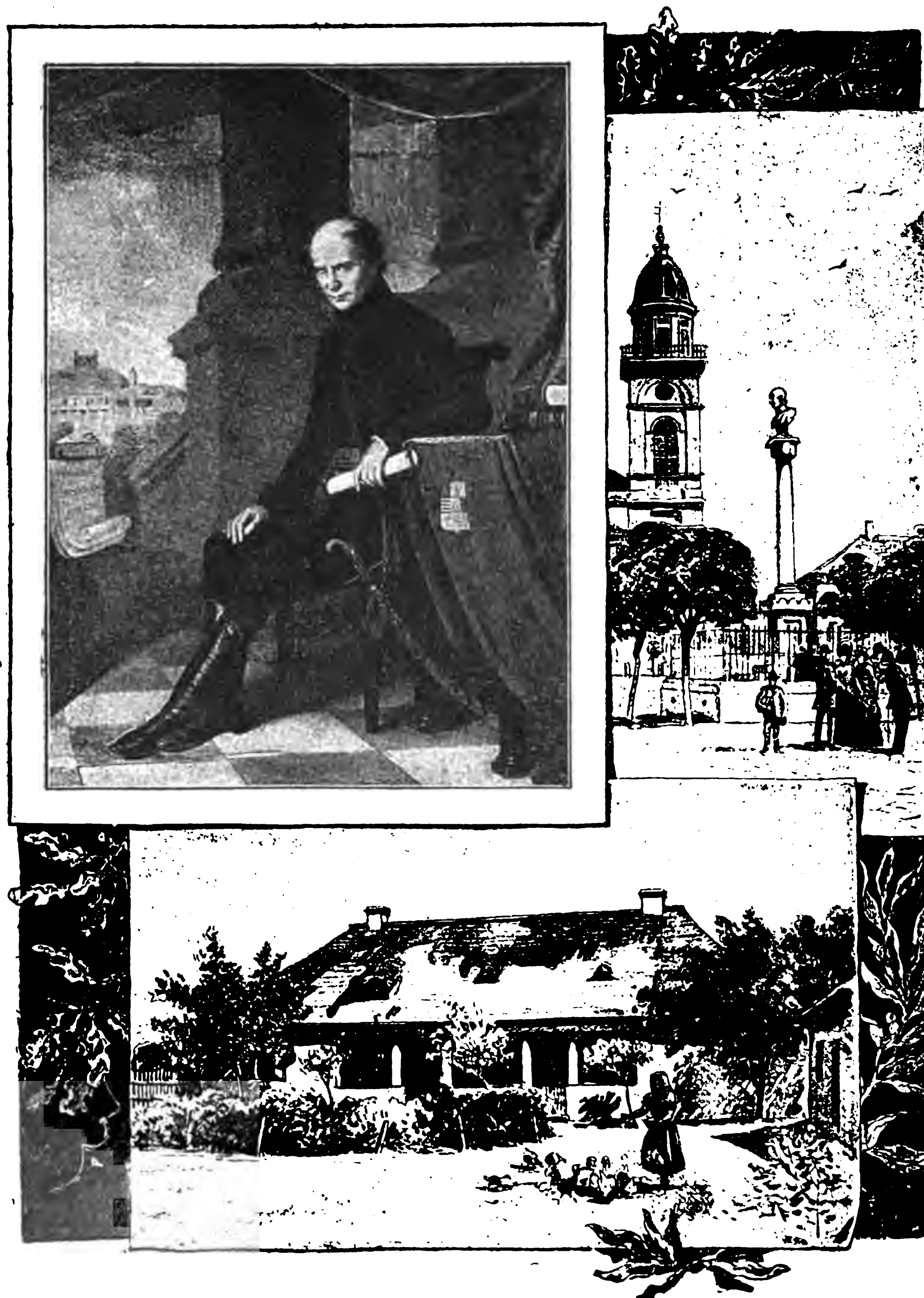
Kossuth Lajos szülőháza Monokon.

ellenzék jelesei, ellenben maga Deák Ferencz is s nemkülönben Kölcsey, Nagy Pál, Palóczy László a telekvétel korlátozása mellett vannak, nem ok nélkül félvén attól, hogy kapzsi emberek sok telket vásárolnak össze s a jobbágynak majd az egy telke sem marad. A nem szabadelvüek már általában a haszonvételi jog eladásáról sem akarnak hallani. Attól tartanak, hogy »a jobbágyi kötelék meglazul,« s hogy »a törzsökös magyar és tót jobbágyok, kik vérökkel védelmezték és tartották meg a haza földjét, jött-ment zsidók és németek martalékaivá lesznek.« Míg a nem szabadelvüek tehát a jobbágy telek haszonvételének eladása ellen beszél-

nek, Bezerédj és társai meg a korlátlan adásvevés mellett; Deák és társai a középutat választják s a törvénybe csakugyan beiktatják: hány telekig terjedhet az adás-vevés.

A II. törvényczikkben aztán megállapítják megyéről megyére, hány holdat tehet a jobbágy külsősége. E tekintetben a Mária Terézia-féle szabályzatot veszik alapul. Megmaradnak a holdnak akkor megállapított területe mellett is, mely az ország különböző részeiben más-más, néhol 1100 négyszögöl, máshol 1200, vannak vidékek, hol 1300, vannak meg oly vidékek (Temes, Torontál, Krassó), hol 1600 négyszögöl egy hold. A jobbágybelsőséget az egész országra nézve egy holdban határozzák meg, a zsellérét 150 négyszögölben. Hogy hány holdat tesz ki egy jobbágy-birtok, ebben egyformaság nincs. A hány megye, annyi a szokás. Míg például a szegény Árvában 24 első osztályu, 26 második, 30 harmadik, 32 negyedik osztályu hold föld a jobbágy-szántóföld s 8 hold az olyan kaszáló, hol mindig kaszálnak sarjut, 10, hol ritkán kaszálnak s 12, hol sohasem kaszálnak, a gazdag Békésben 34 első, 36 második és 38 harmadik osztályu hold szántó tesz ki egy jobbágy-birtokot s minden osztálykülönbség nélkül 22 hold kaszáló. Középszámítással egy jobbágy-birtok, szántó és kaszáló — 30 hold.

A III. törvényczikk a telek haszonvételén kívül eső jobbágyi haszonvételeket rendezi. Igen fontos az irtványok ügye. A rendek jól tudván, hogy számos jobbágy tönkrejut, ha a földesur az írtványföldeket visszaveszi, vagy visszaváltja, hajlandók arra az engedményre, hogy a földesur csak abban az esetben válthatja vissza az irtványt, ha az a jobbágy életfentartására nem szükséges. A király azonban akként akarja módosítani a javaslatot, hogy az 1807. előtti írtásokat nem lehet visszavenni, miután csak az ez évi törvény tiltotta meg a jobbágyoknak *testi büntetés terhe alatt* az írtást. A rendek ezt a csakugyan nem méltányos kivánságot visszautasítják, s végre is a törvény úgy rendezi az írtvány ügyét, hogy a földesur az engedelem nélkül írtott földet visszaveheti, még pedig a ráfordított munka megtérítése nélkül, ellenben az egyességen alapuló írtványokat a földesur csak bírói becslés mellett veheti vagy válthatja vissza. A *bormérést* illetőleg megengedi a törvény, hogy egy vagy több házban is bort mérjenek, mégpedig ahol szőlőhegy van, Szent Mihály napjától Szent György napjáig, ahol nincs szőlőhegy, Szent Mihálytól csak karácsonyig. A földesúr nem kényszerítheti a jobbágyot a maga borainak kimérésére s a jobbágy minden fizetés nélkül hozhat be bort a falujába, akár a maga szükségére, akár kimérésre. Ugyanígy főzhetnek pálinkát

Kölcsey arczképe, szülőháza és emlékszobra.

maguk használatára vagy eladásra, de évenként két forintot tartoznak fizetni a földesurnak az üstök vagy kazánok után.

Ugyane törvényczikk kimondja a *legelőelkülönítést* is. Ha a földesúr vagy a jobbágyok nagy része kivánja, elkülönítik a földesúr legelőjét a jobbágyokétól, sőt a mennyiben lehetséges, minden jobbágy külön is kikaphatja a maga legelőjét, rétet, tarlót és ugart együtt. Ahol a helység határában a földesurak erdeje van, a jobbágy tűzi- és épület-fát, a menynyiben eddig ingyen kapott, ezentúl is ingyen kap; úgyszintén joga van a jobbágynak az uraság erdejében a makkoltatásra, de csak a maga szükségére s fizetés fejében, de ez a fizetés egy sertés után 6 krajczárral kevesebb, mint más idegennek. Ezen kivül a jobbágyot semmi kedvezés vagy haszon nem illeti az uraság erdejéből. Nevezetesen, a földesúr nem köteles adni fát a jobbágynak sem kézművességre, sem pálinkafőzésre, sem általában kereskedésre, ellenben a gesztenye, dió és más nemes gyümölcsök kivételével, minden más erdei gyümölcsöt szedhet a jobbágy. Joga van a jobbágynak a husmérésre is, ha az uraság a lakosság szükségére elegendő húst nem vágatna; joga van saját termesztményeinek minden taksa nélkül való eladására, de a bolt és az ezzel járó haszonbér a földesúr jogai közé tartozik, bár a jobbágy is nyithat boltot s abban saját termesztményeit is árusíthatja, ha a törvényes haszonbért a földesúrnak megfizeti. Az itt előszámlált urbéri haszonvételeken felül a jobbágy sem a vadászat, halászat és madarászat jogát, sem külön kiváltság nélkül a vásár-, piacz-, vám- és révbeli jogokat nem gyakorolhatja.

A jobbágyi haszonvételek e megállapítása után a rendek a *jobbágyi tartozásokat* határozták meg. Az egy forint füstpénzt továbbra is meghagyják s a mi a kilenczedet illeti, bár oly hang is emelkedik, hogy azt minden kárpótlás nélkül kellene eltörölni, megmaradnak a kilenczednek természetben való fizetése mellett, de kimondják, hogy a földesúr az aratás után három nappal köteles elhordatni a neki járó részt; ha nem tenné, a jobbágynak jogában van elvinni a magáét, a földesúrét ott hagyván. Az 1790—91-iki országgyűlés tudvalevőleg nyolcz napot adott a kilenczed elvitelére a földes úrnak: éppen elég idő arra, hogy, ha esős idő jár, a gabona a mezőn rothadjon. »Ha egy külföldi — mondotta Nagy Pál — aki tudja, hogy Ausztria önkényesen kormányoztatik, Magyarország ellenben szabad, alkotmányos ország, augusztusban Bécsből hazánkba utazik, és azt látja, hogy Ausztriában a gabonát már mind hazahordatták, nálunk ellenben nagyobb része még kint hever a mezőn, s ha ennek okát tudakozván, azt a feleletet kapja, hogy ez azért van

úgy, mivel nálunk a jobbágy termésének kilenczedrésze az uré, egy tizede pedig a papé, és ezeknek kényelme miatt a jobbágynak nem szabad termését előbb behordani, míg engedelmet nem kap rá: a külföldi utasnak első dolga lesz így fohászkodni: »ments meg Isten az ilyen szabadságtól!«

A kilenczed tehát megmarad a gabonafélék után, ellenben megszüntetik a méhrajoktól, bárányoktól, kecskegidáktól, úgyszintén az apró majorságoktól, tojástól és vajtól járó adózást.

A legsúlyosabb teher a jobbágyon a *robot.* Lehetetlen be nem látni a rendeknek, hogy mig a robot egyfelől rendkívül súlyos teher a jobbágyon, káros a földesúrra is, mert a robot-munkában nincs sok köszönet. A békésmegyei követ, Novák Antal elé is áll azzal az inditványnyal, hogy a robotot a jobbágy pénzzel válthassa meg. De inditványának nem tudja megnyerni a többséget, s meg kell azzal elégednie, hogy jövőre a robot felét, szabad egyezség útján, készpénzben lehessen megváltani. Megmarad az 52 napi igás munka, vagy ennek megfelelő 104 napi kézimunka az első osztályu földek után. A második és harmadik osztályu földek után kevesebb. A házatlan zsellér megválthatja a rárótt 6 napszámot egy forinttal. Hogy mennyit kell természetben leszolgálni s hány nap váltható meg és mennyivel, mutatja a törvénybe iktatott alábbi táblázat:

Telkes jobbágy	Osztályozás	Járandóság	Természetben beszolgálandó	Kész pénzben megváltható	A megváltható napszámok pénzértéke	
		Kézi napszámok			frt	kr
Egész telkes	az 1. osztályban	104	45½	58½	9	45
	a 2. »	78	35½	42½	7	5
	a 3. »	62½	29½	33	5	30
Fél telkes	az 1. osztályban	58	27	31	5	10
	a 2. »	43½	21	22	3	45
	a 3. »	35	17	18	3	—
Negyed telkes	az 1. osztályban	34	18	16	2	40
	a 2. »	25½	14	11½	1	55
	a 3. »	20½	11½	9	1	30
Nyolczad telkes	az 1. osztályban	21½	21½	—	—	—
	a 2. »	16	16	—	—	—
	a 3. »	13	13	—	—	—
Házas zsellér	— — —	8	8	—	—	—
Házatlan zsellér	— — —	6	—	6	1	—

Ha csekély is, de mégis már részesül valami könnyebbségben a jobbágy, különösen, ha a törvény ama szakaszait tekintjük, melyek a robottal űzött visszaélések ellen biztosítják. Illetőleg: kivánják biztosítani. A jobbágy helyzetének gyökeres javulásáról azonban még nem lehet beszélni. Ennek csak egy módja van: a felszabadulás. A kötelező örökváltság törvénybe iktatása. Közeledünk hozzá, de nagy és nehéz küzdelmek árán jutunk még odáig. Midőn a földesúr és jobbágy közt a jobbágy tartozásaira, szolgálataira és adózásaira vonatkozó *örökös kötés* kérdése kerül napirendre, ennek kapcsán Nógrád követe, Szentiványi Anzelm inditványozza, hogy necsak az örökös kötést engedjék meg a jobbágynak, de a *birtokszerzést* is. Deák Ferencz lelkesen pártolja az indítványt, nemkülönben Bezerédj István, de különösen a főrendek valósággal megrémülnek ettől a merész újítástól, mely, szerintök, ledöntené a válaszfalat úr és paraszt közt. Nem akarják látni a szörnyű igaztalanságot, hogy négyszázezer nemes foglal le maga számára minden jogot s a parasztnak még az a joga sincs, hogy összekuporgatott pénzén birtokot szerezhessen. Alig van köztük egy-két szabadelvű gondolkozású, a milyen gróf Andrássy György is, ki gróf létére feltünő élességgel támadja az arisztokracziát. »Mi az arisztokraczia, — kérdi — melyet némelyek fenn akarnak tartani? A nemesség fele oly szegény, hogy jószágot nem vehet, a mit nem szemrehányásképen mond, mert a szegénység nem szégyen, a másik fele részint külföldön lakik, részint szekvesztrum alatt nyög. Hát ezt az arisztokracziát akarják fentartani? Vigyázzon kiki magára s az lesz a legjobb arisztokrata, aki legjobban vigyáz magára.« De míg igy beszél egy arisztokrata, még a liberális Nagy Pál, a jobbágyok jóakaró barátja sem szeretne odáig menni, hogy a paraszt beüljön a nemesi kuriába.

A birtokszerzés joga tehát még nem kerül a törvénykönyvbe. A jobbágy végrendelkezési joga is marad a régi, vagyis: csak a szerzett javaival rendelkezhetik. Az úriszéket illetőleg mindössze annyit haladnak előbbre, hogy az urbéri pereket kiveszik az úriszék hatósága alól, de a főrendek és a kormány ellentállásán megtörik az alsó tábla akarata: az úriszék továbbra is biró marad az urbéri perekben is. Hasonló ellentállásra talál a főrendeknél és a kormánynál a jobbágyok *személyes szabadságát* biztositó javaslat is, az *örökváltság* pedig egy szebb jövendő reménysége marad. A kormány e kérdésben kezet fog a főrendekkel, mert nemcsak a főrendeknek van félteni valója, de a kincstárnak is. S midőn látják, hogy az alsó tábla többsége lelkesen kitart az örökváltság, a

jobbágyok személyes- és vagyon-biztossága, valamint az úriszék kérdésében, a megyéket dolgozzák meg, hogy ezek a kormánynak tetsző utasításokkal lássák el követeiket. A megyék megdolgozása csakugyan sikerül is, amennyiben míg például a kerületi ülésben 33 vármegye sza-

Andrássy György.

vazott az örökváltság mellett, az országgyűlésen már csak 25 megye követe. A szabadelvűek egyik vezérférfiát, Kölcsey Ferenczet, a hires szónokot, a Hymnus halhatatlan költőjét, ki »azért hagyta ott boldog családi tűzhelyét, mert megyéinek utasításai nem gördítettek akadályokat

abbeli törekvése elé, melynek végczélja — mondá egyik beszédében — »emelkedést adni az adózó népnek, s a földbirtokot állandóbb és biztosabb alapra helyezni«, Szatmármegye visszahivja, megmásítván az örökváltság kérdésében elébb adott utasítását. Kölcsey visszamegy s Wesselényi Miklóssal együtt hatalmas beszédekben próbálják meggyőzni a nemességet s megnyerni újra az örökváltság ügyének, de a becsőditett s leitatott bocskoros nemesség leszavazza a haladás barátjait s Kölcsey elkeseredett szívvel, a nemzet jövendőjébe vetett hitében megrendülve vonul vissza a magánéletbe. Ugyanakkor a kormány, mely már rég gyanus szemmel kiséri Wesselényi Miklós működését, üldözőbe veszi ezt a testben-lélekben hatalmas, a szó nemes értelmében szabadelvű embert, ki Szatmár megye közgyűlésén állítólag többek közt ezeket mondotta: »Háromszáz év óta viseli a bécsi kormány a magyar nemesség ellenében a paraszt-védő álarczot, melyet ha fölvonnánk, látnók mégis, hogy menynyire meghíztak ízmai a paraszt zsirján. E kormány képes arra vetemedni, hogy feluszítsa ellenünk a parasztot, kinek dühe ellen megvéd ugyan, de akkor jaj nekünk, mert akkor szabademberekből szolgává tesz bennünket.« Az ülésen jelen volt főispán, gróf Zichy Ferencz, felségsértést talált Wesselényi szavaiban, holott bármily szenvedélyes is volt különben, a teljes *történeti igazság lelke* szólalt meg azokban — s felségsértés czímén a kormány perbe fogta. Wesselényi már régebben magára vonta a kormány haragját azzal, hogy saját uradalmaiban a törvénytelen katonafogdosást megakadályozta, sőt állítólag már 1831-ben utasítást kapott a katonai parancsnokság Wesselényi letartóztatására. De úgy látszik, meggondolták a dolgot. A pozsonyi és erdélyi országgyűlésen, nemkülönben a megyei gyűléseken, sok kellemetlenséget okoz a kormánynak kiméletlen támadásaival. A kormány ellenére nyomdát állít fel Kolozsvárt s az erdélyi országgyűlés tanácskozásairól naplót nyomat ki. Az »államellenes« bűnök egész tömegét követi el s egyszerre két pört indítanak ellene: egyiket az erdélyi királyi tábla 1835 márczius 18-án »a közrend zavarására czélzó törekvései, veszélyes mesterkedései s még más kárhozatot érdemlő közvétségei miatt, a másikat a magyarországi királyi tábla 1835 május 5-én, a szatmári gyűlésen mondott beszédeért s abbeli bűneért, hogy az országgyűlési ifjak veszedelmes társulatával, Kossuth Lajossal és társaival összeköttetésben áll. Az erdélyi királyi tábla, miután a pörfelvételre nem jelenik meg, el is marasztalja s intézkedik Wesselényi letartóztatásáról. Wesselényi védelmére Kölcsey vállalkozik s bár nem tudnak ellene semmit bizonyítani, a kormány czélt ér mégis: Wesselényit leszorítja a cselekvés

szinteréről. A nagy hazafi dicsőségesen indult pályafutásának szomorú vége ismeretes. Az 1838-iki pesti árviz alkalmával az egész ország háláját vívja ki ez a nagyerejű s nagylelkű ember s közvetlen utána három esztendei fogságra itélik s testben lélekben megtörve, szemevilágát

Báró Wesselényi Miklós.

elveszítve jelenik meg az önkény áldozata az Uniót kimondó erdélyi országgyűlésen . . .

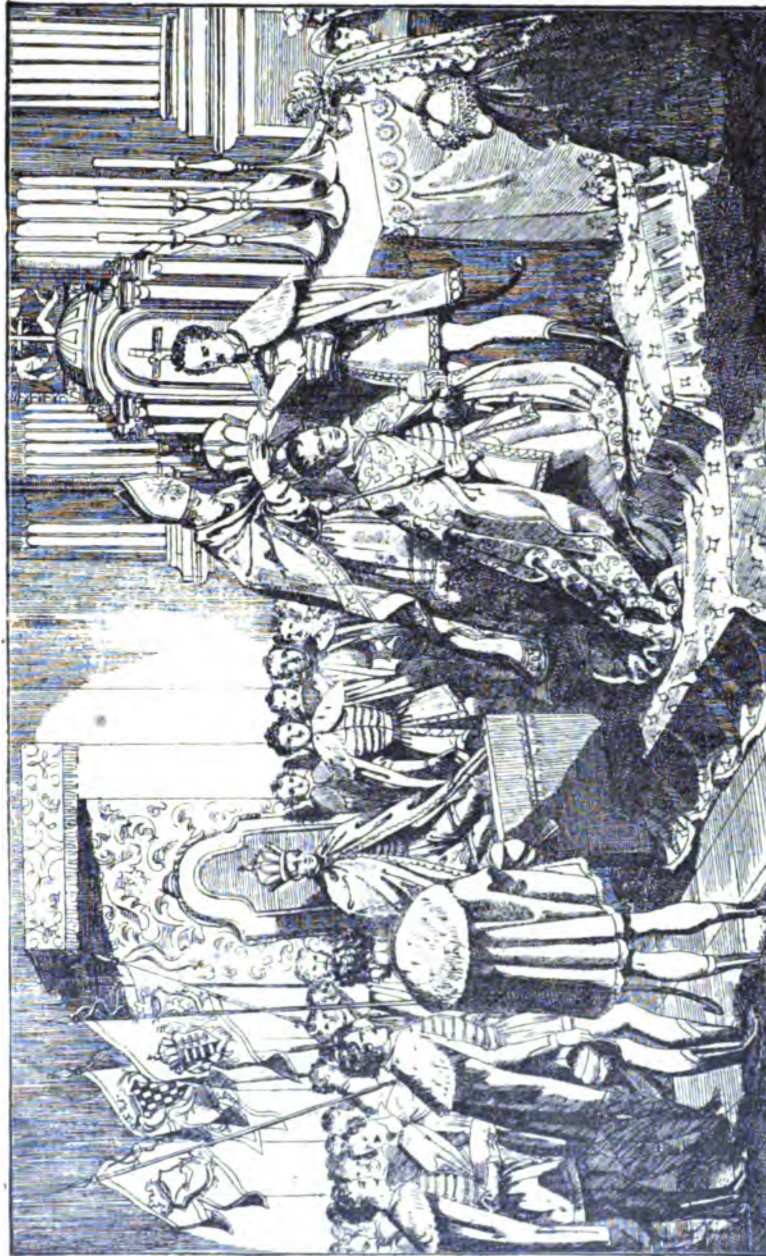
Tagadhatatlan, hogy az 1832—36-iki országgyűlésen alkotott urbéri törvények némikép javították a jobbágyok helyzetét, de ezen az ország-

gyűlésen egész meztelenségében kitünt a bécsi udvar politikájának több százados kétszinűsége is. Kitünt, hogy a Kollonics-féle adójavaslattól kezdve mindig csak saját érdekében lelkesült a közteherviselésért, a nép iránt mutatott jóindulata nem volt őszinte s mihelyt látta, hogy a jobbágyság felszabadítása, a közteherviselés kimondása nem csupán annyit jelent, hogy ezentúl több adó folyik be az állam pénztárába, de jelenti azt is, hogy az osztályokra darabolt lakosság egységes, erős magyar nemzetté fejlődik, mely nem türi majd Ausztria gyámkodását, nem az önkényuralmat, de elég erős lesz megvédeni alkotmányos szabadságát, függetlenségét: szakított több százados politikájával s szövetségre lépett azokkal, kik még mindig konokúl védték e kiváltságos alkotmány düledező bástyáit.

Széchenyi régi kedves eszméje: állandó hid Buda és Pest között, ezen az országgyűlésen kerül napirendre s elkeseredett csatát vívnak a szabadelvű és a konzervativ rendek a javaslat fölött, mely a részvénytársaság által építendő hid költségeinek megtérítése végett a nemes embert is meg akarja adóztatni — hídvám képében. Csak arról van szó, hogy nemes és paraszt, a ki a hídon átmegy, vámot fizessen, s az ősi alkotmány, a nemesi kiváltság súlyos sérelmét látják a veszedelmes javaslatban. Lehetetlen mosolygás nélkül olvasni egyes követek keserves feljajdulását. A »nyolczszázadon át szűzen maradt nemzeti szabadság« fölé emelt fényes ravatalnak mondja Nyitra megye követe a lánczhidat, s látni véli a késő nemzedéket, a mint gyászbaborultan sir e ravatal fölött. De végre is győznek a szabadelvűek: rést ütnek a nemesi kiváltságon a hídvám törvénybe iktatásával, rést ütnek azzal a törvénynyel is, mely a jobbágytelken lakó nemesek adózását mondja ki s némi haladást mutat az a törvényczikk is, mely ha nem is törli el az úriszéket, kimondja, hogy az úriszéknek a földesúr tisztjei nem lehetnek a tagjai.

Negyvenhárom évi uralkodás után meghal I. Ferencz 1835-ben s helyét *V. Ferdinánd* foglalja el. Az országgyűlés tovább tart. Csak a király személye változott, az udvar, a kormány s ezeknek szelleme a régi: ellenséges indulat a szabadelvű törekvések iránt s ez az indulat mind mérgesebbé, erőszakosabbá válik, abban az arányban, a melyben a szabadelvű férfiak mind határozottabb formában lépnek fel követeléseikkel. A lengyel forradalom rémületbe ejti a kormányt, különösen midőn a forradalom leveretése után számos lengyel menekül Magyarországba s talál menedéket »nemesi házaknál«. Alkalmas magyar embert keresnek, ki vak eszköze legyen a kormánynak a forradalmi eszmék elnyomásában s

ezt meg is találják gróf Pálffy Fidél személyében, a tetőtől talpig osztrák lelkű magyar mágnásban, ki még magyarul sem tud, hazáját nem ismeri

V. Ferdinánd megkoronáztatása.

s lázadót vél rejtőzni minden bokorban. Különösen az országgyűlési ifjak, a kik a követek mellett mint írnokok szerepelnek s az országgyűlési tanácskozásoknak rendes hallgatói, okoznak sok aggodalmat. Már koruknál

fogva is a szabadság eszméinek lelkes hívei, s az országgyűlésen lehurrogatják a nekik nem tetsző szónokokat, tapssal, éljenzéssel tüntetnek a szabadelvűek mellett s az országgyűlésen kivül is minden alkalmat felhasználnak, hogy a szabadelvű követek iránt kimutassák rokonszenvüket. Lovassy László az ifjúság vezére s ő fogalmazza azt a szózatot, melyet a pozsonyi országgyűlési ifjúság az erdélyi ifjúsághoz intéz, a közszabadság és az Unió érdekében való küzdelemre szólítván fel azt. E szózatot az erdélyi országgyűlésen fel is olvassák. Majd az ifjúság *társalkodó egyesületet* alkot, melynek czélja, az alapszabályok szerint, a művelődés, eszközei: a finomabb társalkodás, a tudomány terjesztése. A kormány minden követ megmozgat, hogy a társalkodó egyesület létrejövetelét megakadályozza s mikor ez nem sikerül, a működését megbénítsa. Egy izben házkutatást is akart tartani, de mégis meggondolja a dolgot s ebbeli szándékától eláll. De csak az országgyülés eloszlását várja, s az egyesület négy tagja (Lovassy László, Tormássy János, Lovassy Ferencz és Lapsánszky) ellen kiadja az elfogatási parancsot — felségsértés czímén. El is fogják mind a négyet, illetőleg egy közülök, Lovassy László, az ifjúság vezére, önként jelentkezik Nagy-Váradon. A vád szerint, felségsértést követtek el, mert lengyel menekülteket rejtegettek, s a hol csak alkalom nyilt, lázító beszédeket tartottak, különösen Lovassy László, kit a legtöbb s legsúlyosabb vád terhelt, nevezetesen: egy lengyel menekült emlékkönyvében republikánusnak írta alá magát, a Wesselényi tiszteletére adott fáklyás-zene alkalmával lázító beszédet tartott, más alkalommal meg hazulról, Nagy-Szalontáról levelet írt a társalkodó egyesületnek, melyben arról értesíti az ifjakat, hogy »a népfelség elvei már Biharmegyében is kezdenek lábrakapni«. Az ifjak elfogatása a megyei hatóságok igénybevétele nélkül történik meg, a per a nyilvánosság kizárásával folyik le, mi rendkivül felháborítja a megyéket. Feliratok, közbelépések nem használnak: Lovassyt tiz esztendei börtönre itélik s a börtönből megháborodott elmével kerül haza a szülei házhoz a szép reményű ifjú.

Ámbár nincs még szabadsajtó, a megyék közt megvan az érintkezés, egymás dolgairól, határozatairól értesülnek a *Törvényhatósági Tudósítások*-ból, ebből az irott ujságból, melynek szerkesztésére az országgyűlés vége után, *Kossuth Lajos* vállalkozik s tart fenn a megyék segítségével, a kormány ellenére. De a *Törvényhatósági Tudósítások* élete rövid: 1836 julius 1-én jelenik meg az első levél Pozsonymegye május 4-iki gyűléséről s 1837 május 6-ikán az utolsó, melyet már Kossuth

édes apja, Kossuth László intéz az előfizetőkhöz, jelentvén, hogy fiát május 4-éről 5-ére virradó éjjeli egy órakor a Zugligetben letartóztatták s a budai várban levő katonai laktanyába vitték... A *Törvényhatósági Tudósitások* tehát csak egy évig élt, de e rövid idő alatt is megbecsülhetetlen szolgálatokat tett. Mert Kossuth nem csupán egyszerű tudósításokat közöl a megyei gyűlésekről, de dicsérő vagy gáncsoló megjegyzésekkel kiséri a megyei urak tanácskozásait, s mert e gyűlések mintegy folytatásai az 1832—36-iki országgyűlésnek, tudósításaival tovább épiti a szabadelvű rendek által az országgyűlésen lerakott fundamentumot. Az országgyűlésen hozott törvények miként való végrehajtása: ez a főtárgya a megyei gyűléseknek s a maradiak és a haladók éppúgy összemérik fegyvereiket itt is, mint ahogy összemérték az országgyűlésen. S ha a nemzet, illetőleg a nemesség igazi gondolkozásával meg akarunk ismerkedni, nem nélkülözhetjük Kossuth tudósításait. E tudósításokban újra találkozunk az országgyűlési követekkel, kik jelentést tesznek az elmult országgyűlés munkájáról, és találkozunk a megyék szóvivői embereivel, kik az országgyűlés és a követek munkáját helyeslik vagy helytelenítik. Minket, természetesen, első sorban az érdekel hogy miként fogadják a megyék a jobbágyságra vonatkozó törvényeket s általában a szabadelvű törekvéseknek minő viszhangja támad. Induljunk el hát a *Törvényhatósági Tudósitások* kalauzolása mellett: az út, melyet megteszünk, nem lesz érdektelen.

Lónyay Gábor.

Zemplén megye, Kossuth szülőmegyéjének követei, (Szirmay Antal és Lónyai Gábor) jelentéseikben főként az urbérnek »emberi szellemre s előhaladásra mutató pontjait« s ezek közt »a botránkoztató botozási jog megsemmisítését« emelik ki; örömmel említik »a nemteleknek adott perlekedési tehetőséget, melylyel hazánk minden részben nyomatott legszámosabb s leghasznosabb néposztályának ekkorig eltartóztatott személyes jussaiból valamit visszaadtak. E törvényt a szabad előhaladás szelid bélyegével díszlőnek állították s egy *hatalmas lépésnek a törvény előtti*

egyenlőségre, mely nélkül nincs a társaságnak igazságos s állandó talpköve, s a társaság fő czélja: a személyi és vagyonbeli bátorság veszélyeztetve van.« Azzal a reménynyel fejezik be jelentésöket, hogy »a társaságos lét ezen s ehhez hasonló czéljait Zemplény lelkes rendei annak

Fáy András

idején lelkesen s *egész kiterjedésben* pártolni fogják.« Tesznek is a követek ily szellemű indítványt s a rendek azt lelkesedéssel fogadják el.

Békés megye rendei fájdalommal értesülnek a követek jelentéséből, hogy a főrendek meg nem egyezése miatt a nemzetnek több rendbeli forró kivánsága még nem teljesülhetett; s miután a földesúri hatalom

korlátozására indítványozott törvény alkotása sem sikerült, szükségesnek találják a jegyzőkönyvükben nyilván megjegyezni, hogy a megye kebelében a földesúri büntető hatalom, az urbéri eseteken kivül, rendőri tekintetből eddig sem gyakoroltatott és *gyakorolható ennekutána sem lészen. Pestvármegye* gyűlésén *Fáy* András indítványt is tesz, hogy a megye a

Klauzál Gábor.

földesúri büntető hatóság dolgában alkosson statutumot, mely szerint a földesúr rendőri büntető hatóságot nem gyakorolhat. Szerinte, a büntető hatalom az összes polgári társaság joga, tehát azt senki más nem gyakorolhatja, mint a kit e végre a társaság megbizott. A földesúr csak bitorolja a hatalmat, melyet rá senki sem ruházott. Ha ezt az elvet

— mondá Fáy — a rendek magukévá nem teszik, a törvény ama paragrafusa, mely a jobbágy személyét oltalmába veszi, keserű csalódás, mert az úri önkény markából kivett urbéri bot borzasztó hatalma még borzasztóbb alakban áll elé. A rendek azonban nem fogadják el Fáy indítványát, mert Pestmegyében fölösleges, miután itt a földesurak úgy sem gyakorolják a rendőri biráskodást.

Csongrád megye követe, a »hazaszerte tisztelt« *Klauzál* Gábor, fájdalommal emlékezik meg jelentésében, hogy a különböző osztályoknak az országgyűléstől várt reményei közül nagyon sok nem valósult meg, s különösen elitéli az országgyűlés abbeli következetlenségét, hogy míg egyfelől »a nép szabadabbá tételének megtagadására a nép *éretlensége* szolgált ürügyül, másfelől a népnevelés javítására misem történt.

Biharvármegyének julius 18-iki gyűlésén hirdetik ki az új törvényeket s a másnapi gyűlésen az alispán kijelenti, hogy »tegnap óta« a kihirdetett törvények mindenkit köteleznek, további észrevételeknek tehát nem lehet helye, csupán annyit jegyez meg, hogy miután a törvény év közepén lép életbe, mikor az eltörlött apróbb, úgynevezett konyhaadózásokat némely földesúr talán beszedte, az eddig be nem szedett ily adózásokat már nem lehet beszedni. A rendek azonban nem sokat törődnek az alispán kijelentésével, s *Ravazdy* István figyelmezteti »nemes társait« ama törvényczikkre, mely a jobbágytelken lakó nemesek adózását mondja ki. Megtámadja Beöthy Ödönt, a vármegye követjét, hogy e kérdésben a megye utasításával ellenkezően járt el. Ez a támadás igen érdekes kijelentésre ad alkalmat *Beöthy* Ödönnek, a szabadelvű törekvések e lelkes szószólójának. Tagadja, hogy nem járt el a vármegye utasítása szerint s tagadja általában, hogy a lefolyt országgyűlés a nemesi jussokat megcsonkította volna. A nemesség — mondá — józan értelemben nem a nemfizetésben áll. Eddig ugyan a nemfizetés egyik részét tevé szabadságunknak, de az országgyűlés az 1741-iki VIII. törvényczikkelyt úgy magyarázta, hogy egyedül a maga telkén lakó nemes ment a fizetéstől, s gyakorlatban is ez vala értelme az érintett sarkalatos törvénynek a Duna melletti megyékben. De máskép nem is lehet, mert behozatván hazánkba az állandó katonaság, annak tartását vagy évről-évre el kellett vállalni vagy fundust kellett e végre ajánlani. Az utóbbi történt, s a jobbágytelkek felajánltattak. No már ha ez a fundus apródonkint elvonathatnék rendeltetésétől, természetes következése volna, hogy kormányunk a nemességtől vagyona egy részének ujdonos felajánlását kivánná.« Ravazdyt és Józsa Péter táblabirót nem elégíti ki a válasz, mire Beöthy

Ödön ezzel a nagy tetszéssel fogadott nyilatkozással vet véget az indulatos felszólalásnak: »Sok törvény van ezek közt, ami nekem sincs szám ízére. Sőt talán egy sem szájam íze szerint való. *Az én agyamban más-*

Beöthy Ödön.

ként fészkelte meg magát a szabadság képzete. De ez a törvény igazságos s én kinyilatkoztatom, hogy mihelyt az a nép előtt is kihirdettetik, *jobbágy-fundust veszek, adózó leszek, s minden közterheket különbség nélkül viselek.* Semmi pénzemet sem teszem örömestebb az oltárra, mint azt a

csekélységet, mely birtokom után reám fog a közterhekből háramlani, s melynek fizetésével *az adózó népen, habár kisebb mértékben is, könnyíthetek!*«

A szó igaz értelmében szabadelvü követ e gyönyörű nyilatkozata mély hatást tesz a jelen voltakra s többet nem feszegetik a nemesi jussok megcsonkítását.

Biharvármegyével egyidőben tartja gyűlését Barsmegye is, melynek egyik követe: *Balogh* János, szintén országos hírű ember. Az ő és társának, Tarnóczy Kázmérnak jelentése kiemeli, hogy az ország nemessége *önszántából* szelidebb és kedvezőbb urbért javasolt, s részben létesült is mindaz, mit hajdan *az önkény a nép védelmének örve alatt parancsolólag* behozott. Ime, így szól a jelentés, a magyar nemesség, egyik kiváltsági jogát felfüggesztvén, az országgyűlési költségeket magára vállalja, az építendő budapesti hidon bizonyos ideig vámot fizetni ajánlkozik; azoktól az urbéri telkektől, melyeken nemesek laknak, adót fizetni határoz; a kilenczed és tized behajtása körül való visszaéléseket megnyirja; az uradalmi tisztek önkényét szorosabb korlátok közé szorítja; a nem-nemességnek személyes felperességet enged s ezzel a *szolgaságnak egyik undok maradványát eltörli.* »Ily tettekkel adja bizonyságát a nemesség, hogy nem ő az oka a nép mostoha sorsának, hogy az egykori szerencséje reményét a nemesség igazságszeretetébe s rokon nemzeti vonzódásába helyeztetheti. És midőn a polgári rendek közti kapcsolatot szorosabbra fűzi s az egyesült nemzeti erőt öregbiti, Európa nemzeteinek oly példát ád melynek mását a világtörténet iratai aligha mutatnak, megczáfolván ekkép a ravasz hazug költeményeket, melyek a

Balogh János.

magyar nemesség lealacsonyítására rosszlelkűen koholtattak.« A rendek nagy lelkesedéssel fogadják a követi jelentést s a főjegyző üdvözlő beszéde után *Balogh* János, megköszönvén a bizalmat, politikai hitvallást tesz, mondván: »Hazánkban most három politikai párt van: egyik minden embernek, másik kirekesztőleg csak a nemesi kiváltságoknak, harmadik a két elsőnek rövidségével csak a kormánynak s oligarkiának szolgál. Én e szenthelyen kimondom politikai hitvallásom egyik fő ágazatját, mely szerint én, mindaddig, míg törvényes szabadságomnak élhetek (melyet ugyan ez idő szerint elveszteni igen könnyű), míg tetemeimet a néma sir nem fedi, különbség nélkül minden embernek, nemesnek, nem nemesnek, boldognak, boldogtalannak sorsán javítani; a nemesi kiváltságokat korántsem eltörleni, hanem minden honfira kiárasztani kivánom s mindazokat, kik századokon keresztül embereknek is alig tartattak, de most már lassanként aljasságokból kivergődni kezdenek, a magyar alkotmány jótékonyságába befoglalni szeretném. Ez hitem és meggyőződésem, ez politikai munkálódásom fő feladata.«

Zala vármegye követeinek, *Deák* Ferencznek és *Hertelendy* Károlynak jelentését egész terjedelmében közli a *Törvényhatósági Tudósítások.* A jelentés pontról-pontra veszi az országgyűlés munkáját, s annak a jobbágyságra vonatkozó része így szól: A földesur és jobbágy közötti viszonyokat elhatározó urbéri rendszeres munka legsúlyosabb feladata volt ezen országgyűlésnek. Századok igazságtalansága hazánkban minden földbirtoknak tulajdonát egy osztálynak adta, mely számra kisebb, de fegyverre hatalmasabb volt; a legszámosabb és leghasznosabb néposztálytól pedig még a birhatásnak jussát is megtagadta. De éppen emellett lőn szükségessé törvény által is meghatározni a földesúr és a jobbágy közötti viszonyokat, mert milliók sorsát, élhetését s azt a vagyon- és személybeli bátorságot, melyet a polgári társaságtól ők is megkivánhatnak, egyesek önkényétől felfüggeszteni nem lehetett; s a tulajdont nem biró, sőt eddig nem is birható néposztályról, melynek száma és súlyos közterhei naponként nevekednek, biztosítva gondoskodni a törvényhozásnak volt szent kötelessége. Ezen kötelességet igyekeztünk mi teljesíteni azon törvényczikkek által, melyeket a jobbágy és földesur közti viszonyokról alkotott ezen országgyűlésen a törvényhozás. Némely része ezen törvényeknek talán van oly határozott, mint azt mi magunk is óhajtottuk volna, de hazánk felette különböző vidékeinek egymástól szinte különböző, sőt gyakran ellenkező érdekeit figyelemben tartva, nem volt lehető mindenben oly törvényt alkotni, mely minden vidékre nézve igaz-

ságos lett volna; hogy pedig egy tájnak nagyobb hasznáért más vidékek igazságtalanul szenvedjenek, azt kivánni nem lehet. Vannak továbbá némely pontok, melyekben mi több kedvezést s több biztosságot óhajtottunk volna megadni a jobbágynak, de *sok egyes érdekek összesitett ereje* többször gátolá küzdésünk sikerét. Végre, ami azon *csekély áldozatokat* illeti, melyeket a nép javára tennünk szükséges vala, sokkal kisebbek ezek, mintsem hogy azokat hazánknak bármely lelkes polgára sajnálni képes volna s valóban már kevesebbet nem is áldozhatunk, kivált ha meggondoljuk, hogy századoknak igazságtalanságát csak némileg is enyhíteni, századoknak vétkes mulasztását valamennyire pótolni, áldozat nélkül lehetetlen.

De *vérző szivvel* szólunk a t. rendek előtt azon urbéri törvényjavaslatok sorsáról, melyek a nép jövendő morális emelkedését valának eszközlendők. Ez volt legszebb, legnemesebb feladata a törvényhozásnak s fájdalom! éppen ebben történt legkevesebb, mert éppen ebben találánk mind a kormánynál, mind a főrendeknél *legtöbb ellenszegülésre.*

Több megyék képviselőivel együtt mi is, a Tekintetes Rendek utasítása szerint, ismételve sürgettük törvény által elhatároztatni, hogy hazánk nem nemes lakosainak is szabad legyen nemesi fekvő tulajdont örök jussal szerezni és birni. Előadtuk ezen törvény egységét és jóltevő hatását. Elmondtuk, hogy nem törvény, csak gyakorlat tiltja a nem nemest fekvő tulajdon birhatásától, és ez a gyakorlat is mennyire káros volt hazánk gazdasági, polgári s közmivelődési kifejlődésének. Felhoztuk végre azt is, hogy ez által a nemesi birtoknak becse is nevezetesen emelkedik, mert szaporodnék azoknak száma, kiknek venni szabad és venni akarnak, de a többség e törvényjavaslatot a törvénykezési rendszeres munkára halasztotta. Elhatároztatott azonban az urbéri V. cz. 2. §-ban az, hogy — földes úr és jobbágy közötti kölcsönös egyezség által szabad lészen ezentúl a jobbágyi tartozásokra és szolgálatokra nézve egy általános summában megalkudni, melynek lefizetésével a jobbágy magát és telkét, minden jobbágyi szolgálattól és tartozástól örökre megválthassa. Hasznos, czélirányos és jóltevő következésére nézve nagy hatásu lett volna ezen törvény mert áldozat és kényszerités nélkül út nyittatik általa, hogy sok szorgalmas földmivelő munkás iparkodás által magát a szabad emberek sorába emelhesse, s a földesurnak is mód nyujtatik jó áron eladhatni egy oly vagyont, melynek használása is gyakran sok nehézséggel jár, jövendőben is bizonytalan. Tapasztalás bizonyítja, hogy a hol ilyen örökös szerződések mellett megváltották magokat a jobbágyok, ott a szabadság

ösztöne lőn a nagyobb iparkodásnak, a vagyonosság folyvást nevekedik, sőt még a közértelmiség is inkább terjed s az erkölcsiség naponként javul. És ismét a tapasztalás mutatja, hogy ilyen örökös megváltási szer-

Deák Ferencz.

ződések mellett, kivált az ujabb időkben, a földesurak is csaknem kétszeres tőkéjét kapták meg azon tiszta jövedelemnek, melyet az így eladott vagyonból azelőtt bevevének. Földesurat és jobbágyot tehát egyaránt boldogítana

ezen törvény, a közállomány pedig s hazánk virágzása legtöbbet nyernének általa. És még sem lehetett azt hosszas küzdés által is megtartani. Hasonló sorsa lőn a jobbágyok vagyon- és személybeli biztosítását tárgyazó, VIII. törvényczikkelynek is, de ebből mégis az urbéri viszonyokat illető a VII. czikkelynek 5-ik s következő szakaszaiba általtétetett s így a jobbágy személye is, legalább urbéri viszonyaiban, az önkény ellen törvény által biztosítva van.

Az urbéri *uriszékek* eltörlésében szinte meg nem egyezvén a kormány, azok ujra megállapíttattak, sőt még az sem lőn elfogadva: hogy annak minden tagját a megye nevezze ki, pedig az már csakugyan ellenkezik az igazság és méltányosság elveivel, hogy a földesur önügyében is maga kereshesse össze perének biráit. Azonban e részben is tétettek valamely javítások. (E javításokat elszámlálván, így folytatja a jelentés): De nem számlálgatjuk tovább azokat, mik az urbéri viszonyok iránt elhatároztattak, magok az alkotott törvények fogják megmutatni, mik történtek a jobbágyok terheinek enyhítésére, az önkény korlátolására és sok visszaélés eltörlésére. Azonban nincs még e két törvényczikkelylyel befejezve minden, amit az adózó nép sorsának könyítése, de kivált normális emelkedése e nemzettől méltán megkiván s valóban sok van még e részben hátra, mi felett a jövő törvényhozásnak tanácskozni s határozni kell, ha korunk is a mult századok káros mulasztásának vétkében részesülni nem akar.

Ha *nemzeti önállásunk* érdekeit valódilag méltányolni tudjuk s hazánkat szabadnak, erősnek és virágzónak óhajtjuk, ne tartsuk elégnek: hogy jobbágyaink élhetése törvény által biztosítva van, hanem neveljük a népet, ébresszük és tápláljuk keblében az emberiség szelid méltóságának nemesebb érzeteit, javítsuk erkölcseit, fejtsük ki lelki tehetségeit s terjesszük a közértelmiséget. De nemcsak oktatás, hanem a czélirányos törvények is hatalmas, sőt szükséges eszközei a népnevelésnek. Gondoskodni kell tehát a jövő törvényhozásnak oly törvényekről, melyek *személyt, vagyont és a szorgalomnak gyümölcseit minden önkény ellen biztosítva, jogot adjanak a népnek,* hogy *fekvő tulajdont szerezhessen,* és szabadságot adjanak a jobbágynak, hogy *szabad alku mellett minden jobbágyi tartozásoktól örök szerződés által megválthassa magát,* mert *tulajdon és szabadság az iparkodásnak leghatalmasabb ösztönei, a tulajdon és szabadság azon édes kötelék, melyek a polgárt legszorosabban kötik hazájának sorsához,* sőt gondoskodni kell a törvényhozásnak arról is, hogy *azon néposztály,* mely a *közállomány legsulyosabb terheit viseli, azon hazában, melyet*

ő mível, táplál, s ő védelmez leginkább, a polgári jussoknak is részese lehessen. S majd ha érdekeink nem külön válva, hanem egy részen nemzeti közérdekben egyesülve fognak őrt állani a haza, törvény és király mellett s együtt segítik elő az ország virágzását, akkor lesz betöltve azon kötelesség, melylyel hazánknak s önmagunknak tartozunk«.

Egy nagy, nemes lélek szólal meg e jelentés minden sorában: a *haza bölcse* beszél, kinek minden szavát az ország érdekeit latolgató bölcsesség s erős emberszeretet diktálja. Virrad, virrad. Hiában minden ármánykodás, a hol oly nagy szellemek veszik föl a harczot a maradiság ellen, a minő Széchenyi, Deák, Kossuth, Bezerédj, Beöthy, Balogh, Klauzál és még sokan, kisebb tehetségek, de lelkességben nem kisebbek, lehetetlen, hogy az igaz ügy diadalra ne jusson. A *Törvényhatósági Tudósítások* szerkesztőjét, miután egy év alatt a kormány mindent elkövet, hogy az irott ujság megjelenését lehetetlenné tegye, letartóztatják, börtönbe vetik, de a jótékony hatást, mit ez az ujság a közvélemény átalakulására tesz, az erőszak nem tudja letörülni, megsemmisíteni. A nemzet leendő vezérét, a magyar földnépének felszabadítóját nem töri meg a börtön, a szük czellában tanul, elmélkedik, hazája, nemzete sorsát forgatja lángelméje s még erősebb fegyverekkel áll ki a küzdőtérre, midőn megnyilik előtte a börtön ajtaja. A szabaddá lett rab a népszabadság ügyének szenteli napját, éjjelét, elméjének minden gondolata: szabadság, egyenlőség, testvériség. Ez a három szó foglalja magában az ország javát, üdvét, boldogulásának feltételeit, e három fogalomnak megvalósításából születik meg az erős, egységes magyar nemzet.

Virrad, virrad!

Szabadság, egyenlőség, testvériség.

Az örök váltság. — A »Pesti Hírlap«. — Kossuth és Széchenyi. — Az Adó és Két garas. — Önkéntes adózás. — Könyvek a robot- és a dézsmáról. — Az 1844-iki országgyűlés. — A védegylet. — Kossuthot követté választják. — Az utolsó rendi országgyűlés. — A márcziusi napok. — Petőfi és a nép. — Az első felelős minisztérium. — A felszabadúlás. — Az Unio.

Hűtlenség czímén fogja perbe Kossuthot a kormány. Elkövette pedig a hűtlenséget azzal, hogy a király nevében kibocsátott parancs ellenére megindította a *Törvényhatósági Tudósítások*-at s abban a személy- és vagyonbeli egyenlőség elveit hirdette; a felségsértéssel és hűtlenséggel vádolt Wesselényit és ugyanezzel vádolt országgyűlési ifjakat pártolta s általában az állam ellen lázított. Már huszonegy hónapja ül a börtönben s akkor hirdetik ki az ítéletet, mely a vizsgálati fogság betudásával három évre szól. Ám a hétszemélyes táblának nem elég a három év: fölemeli négyre. A rövidlátó kormány azt hiszi, hogy Kossuth bebörtönözésével elfojtja az ébredező közszellemet, megfélemlíti a szabadelvüek táborát, de csakhamar keserü csalódás éri: Kossuth nevének varázsa gyarapodik,

népszerüsége emelkedik s általában az ellenzék az eddiginél még nagyobb erővel s elszántsággal kezd a küzdelembe. Kossuth boldog, hogy szenvedhet a hazáért, s »martiromságát tőkének tekinti, mely nemzete javára kamatoz.« Az 1839—40-iki országgyűlésen Deák Ferencz hatalmas szelleme egyesíti az ellenzék különböző töredékeit, viszont az a párt is, mely eddig kész kezes szolgája volt az udvarnak és a kormánynak, lényegesen átformálódik s Dessewffy Aurélnak, Dessewffy József fiának vezetése mellett, ha más utat követ is, mint a szabadelvü ellenzék, Magyarország ujjáépítésén munkálkodik. Deák Ferencz oldalán ott látjuk ismét a szabadelvü haladás lelkes apostolait: Bezerédyt, Beőthyt, Klauzál Gábort, Palóczy Lászlót, Pázmándy Dénest stb., s új emberek is lépnek a cselekvés szinpadára, nevezetesen: Szentkirályi Móricz Pestmegyéből, Pulszky Ferencz Sárosból, Wenckheim Béla Békésből. A főrendiházban Batthyány Lajos áll az ellenzék élére s mellette Teleki László, Eötvös József, Károlyi György, Andrássy Károly, Eszterházy Kálmán stb. tűnnek ki. És ott ragyog a szabadelvü ellenzék táborában a nagy Széchenyi István neve is, jóllehet nem köti le magát, mert szabad cselekvésében nem akarja magát korlátoztatni a pártfegyelem által.

Az országgyűlés első vívmánya, hogy a királyt magyar nyelven üdvözölhetik az országgyűlés megnyitásakor; a második, hogy úgy az országgyűlés, mint a megyék ezentúl magyar nyelven szerkeszthetik a feliratmaikat; az udvari kamara és a helytartótanács latin helyett magyar nyelven végzi levelezéseit; az anyakönyveket a lelkészeknek három év alatt magyarul kell vezetniök s pap nem lehet, aki magyarul nem tud. És magyarul kell levelezniök a magyar ezredeknek a magyar hatóságokkal. Kivívják azt is, hogy az ujságok közölhetik az országgyűlési beszédeket, de csak az illető szónok megnevezése nélkül. A kormány azt hiszi, hogy így majd a közönség nem fogja tudni, ki mit beszélt s gyengíti a híresebb szónokok népszerüségét. De az ujságok okkal-móddal értésére adják a közönségnek, hogy melyik beszéd kitől való s a kormány nem ér tehát czélt nevetséges akadékoskodásával.

A legnevezetesebb kérdés, mely az országgyűlésen ismét napirendre kerül, az *örökváltság kérdése.* Ez a korszakalkotó elv az előző országgyűlésen megbukott, most azonban minden nagyobb vita nélkül törvénybe iktatják az *örökváltság elvét.* »Megengedtetik — így szól az 1840. VII. törvényczikk 9. szakasza — hogy a földesur és jobbágy közti szabad egyezség által meghatározandó bizonyos általános somma fizetésével akár egyes jobbágyok, akár egész községek, *földesuri tartozásaikat és adózá-*

saikat (az úri hatóság azonban sértetlenül hagyatván) ***tökéletes és örök időkre úgy megválthatják,*** hogy az oly szabad egyezkedésekből készült szerződések, mint urbéri kötések, az 1836. évi VIII. tcz. 3. §-ban előszámlált eseteken kivül (ha pl. a kötés erőszak, megfélemlítés, ravaszság, csalárdság stb. útján történt) ***bármely tekintetből való*** felbontásoknak többé helye nem lészen stb.«

Ez még nem a kötelező örökváltság ugyan, s földesur és jobbágy eddig is köthetett kölcsönös egyesség útján örökváltsági szerződést, de először most találkozunk ***törvényben*** az örökváltság elvének kimondásával, tehát ez már egy nagy lépés a — felszabadulás felé. Azt már azonban nem vívhatják ki a szabadelvüek, hogy a jobbágy az ő urbéri telkének haszonvételét bárkinek eladhassa, nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül, tehát — zsidónak is. A nem szabadelvü követek ezt a szabadelvü törekvést azzal hiusítják meg, hogy a zsidók részéről teljesíthetetlen feltételhez kötik az urbéri telkek haszonvételének megszerzését, nevezetesen: azt követelik, hogy a zsidók ünnepüket szombatról tegyék át vasárnapra s csak keresztény cselédeket tartsanak. Általában a szabadelvü követek melegen karolják fel a zsidóság ügyét, de munkájokkal nem áll arányban az eredmény. Odáig nem mennek ugyan, hogy a zsidó felekezetnek a bevett vallások közé való fölvételét követeljék, amint azt Pestmegye felirata sürgeti, mert nem is volna sok haszna a politikai egyenjogosítás nélkül: megelégednének egyelőre azzal is, ha a zsidóságot felmentenék a türelmi adó fizetése alól s hogy bár a nem-nemesekével egyenlő polgári jogokat nyerjenek. De a türelmi adótól nem szabadúl meg a zsidóság s urbéri telkek szerzését is csak oly városokban engedi meg a törvény, melyet ezen az országgyűlésen alkotnak, ahol eddig meg volt engedve a zsidóknak az urbéri telkek szabad szerzése. Ugyanez a törvény kimondja, hogy mindazok a zsidók, kik az országban vagy a kapcsolt részekben születtek, és azok is, kik az itteni lakásra törvényes úton engedelmet nyertek, »ha ellenök magukviselete tekintetéből bebizonyított alapos kifogás nincsen, az egész országban és a kapcsolt részekben szabadon lakhatnak, kivévén egyedül az 1791-dik esztendei 38. törvényczikkben említett bányavárosokat s azokat a helyeket, melyekből a bányák és bányászi intézetek tekintetéből törvényes régi szokás mellett kizárva vannak.« Szóval: a zsidóság még messze áll a nem-nemes lakosok polgári jogainak élvezésétől is, nem lakhatik bárhol, nem szerezhet urbéri haszonvételt bárhol s ha erkölcsi magaviselete kifogásolható, sehol sincs helye e hazában. Megengedi azonban a törvény, hogy »a fennálló feltételek mellett«

Gróf Dessewfy Aurél.

gyárakat is állíthatnak a zsidók, kereskedést, mesterséget űzhetnek akár maguk kezére, akár vallásukbeli legények segítségével s azokat a tudományokat és »szép mesterségeket«, melyeket eddig gyakoroltak, ezután is gyakorolhatják. »Egyébiránt köteleztetnek, hogy állandó vezeték- és tulajdonnevekkel éljenek«, a születendő gyermeket a pap bevezesse az anyakönyvbe; továbbá kötelesek minden oklevelet és szerződést a hazában divatozó nyelven szerkeszteni.

Napirenden van a nép egyik legsúlyosabb terhe: a katonabeszállásolás és élelmezés is. Az országgyűlésnek az a kivánsága, hogy a katonaság élelmezéséről a kincstár gondoskodjék, a népet a beszállásolással többet ne zaklassák, hanem építsenek kaszárnyákat, a király azonban a következő országgyűlésre halasztja az »alaposabb megfontolást« igénylő kérdés rendezését. Nem szerencsésebbek a jobbágyok személyes szabadságát biztosító javaslattal sem — ez is a jövő országgyűlésre marad. Ez az országgyűlés három év mulva, 1844-ben nyilik meg s országgyűléseink közt különösen nevezetes helyet foglal el. Nem jutnak ugyan még teljes diadalra a reform-eszmék, de már kétségtelennek látszik, hogy egy újabb összemérkőzés az ország újjáalakításáért küzdők javára dől el. Ám ezt a döntő küzdelmet heves, elszánt csaták előzik meg s e csatákban a *toll* viszi a vezető szerepet.

A börtönéből kiszabadult *Kossuth Lajos* 1841. január 2-án nyomtatott ujsággal lepi meg az országot. *Pesti Hirlap:* ez a czíme az ujságnak, hetenként kétszer jelenik meg. Hogyan? A kormány engedélyt ad Kossuth Lajosnak ujságszerkesztésre, alighogy kiszabadúl a börtönből, hová éppen ujságszerkesztés miatt zárták volt? A közönség méltán csodálkozik ezen, mert nem veszi észre a kormány ravasz számítását: megengedi Kossuthnak az ujságcsinálást, ez a legbiztosabb mód a veszedelmes ember ellenőrizésére. Figyelemmel kisérheti minden lépését, szándékát, terveit s mihelyt a kormánynak nem tetsző hurokat penget, ráteszi a kezét. Az okoskodás nem volt rossz, de a végső eredmény az, hogy Kossuth tüneményes tolla gyökerében átformálja a közvéleményt s ez a közvélemény kérlelhetlenül söpri el a nemzeti fejlődést megakasztó, elavúlt rendszert. A *Pesti Hirlap*-nak óriási hatása van az elmékre és szívekre. Az egyszerű ujságíró, kinek sem vagyona nincs, sem családi összeköttetései nincsenek, nagyobb hatalom a hivatalos és a született hatalmasoknál, mohón olvassák czikkeit, melyek megtermékenyítik az elméket s nemesebb, emberségesebb érzelmeket plántálnak ama szívekbe, melyek eddig ridegen elzárkóztak ez érzelmek elől. Ugyan-

azokat a célokat tűzi ki, melyeket Széchenyi, de a megvalósításban más sorrendet követ: *előbb szabadságot a népnek, a földnek,* a szabadságot önként követi egyesek gyarapodása, haladása. Széchenyi rémülettel olvassa a *Pesti Hirlap*-ot, aggódó, tépelődő lelke nagy nemzeti katasztrófától

Wenckheim Béla.

tart, látja már a forradalmat, hová Kossuth radikális reformjai okvetlen elvezetik az országot s könyvet ír, a *Kelet népét,* melyben kíméletlenül megtámadja Kossuthot. Ám Széchenyi fontolgatva haladó politikájának már kevés híve van az országban, annál több annak a radikális politikának, melyet Kossuth Lajos hirdet. Szavának és tollának egyaránt

ellenállhatatlan varázsa van s Széchenyinek csakhamar tapasztalnia kell, hogy a nemzetet, melyet ő ébresztett fel kóros szendergéséből, nem elégíti ki a lassú, lépesről-lépésre való haladás s nem őt, de Kossuthot tekinti vezérének. Kossuth *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak* czímű könyvben válaszol a *Kelet népére* s ez a felelet még inkább az ő javára dönti el a két nagy szellem viadalát. Szerényen ír magáról, az ő törekvéseiről s annál nagyobb elismeréssel a »legnagyobb magyar«-ról. Ő ugyanazt akarja, mit Széchenyi, csak más sorrendet követ, mert szerinte »a Széchenyi taktikája mellett, mely szerint a szerencsésebb születésüeket *áldozatokra,* az alantabb állókat pedig *egy kis béketűrésre* kell csábítgatni, a politikus okvetlen két szék közt a pad alá kerül.« Ő, Kossuth, a kiváltságosoktól *nem kéri, hanem követeli* az áldozatokat, minthogy nem tartja tanácsosnak, hogy *a nép béketűrését továbbra is próbára tegyék.* Jelszava: »veletek, általatok, ha nektek tetszik; nélkületek, ellenetek, ha kell.« Megfenyegeti az arisztokrácziát: »siessen a kegyelemmel, hogy a népnek ne legyen ideje követelni.« Szerinte »a nemzetnek minden javításnál meg kell vizsgálnia: igazságos-e, amit kíván: igazságtalanságot sohase kívánjon; de ami igazságos, azt követelje, a közvélemény egész erkölcsi súlyának mérlegbe vetésével követelje.«

A tollharcznak, mely Kossuth és Széchenyi közt folyik, rendkívül nagy a hatása, az általok fölvetett és vitatott eszmék láthatóan megtermékenyítik az elméket s nagyobb és kisebb tehetségü tollforgató emberek követik a példát, vitatják a napirendre került kérdéseket s a nemzet minden rétegét áthatja az ország újjáalakításának vágya. Az ellentállás, mit a reformtörekvésekkel szemben az ósdiak tanusítanak, csak erősebb, lelkesebb cselekvésre tüzeli a szabadelvü reformok harczosait. A megyei gyűléseken élénken vitatják a reformokat s nevezetesen Szatmármegye, állandó választmányt küldvén ki a követek számára való utasítás elkészítésére, a választmánynak miheztartás végett egy tizenkét pontban foglalt programmot ad a kezébe, amely programmban benne van az *ősiség eltörlése,* az urbéri tartozások kényszerű megváltása, a birtokszerzésnek és a hivatalképességnek a nem-nemesekre való kiterjesztése, a főpapok, főurak és köznemesek megadóztatása, a vámok fizetése s a közmunkában való részvétel a birtok arányában, a czenzura eltörlése, a személyes szabadság biztosítása, a választási jognak az összes polgárokra való kiterjesztése és a *népképviselet* életbeléptetése. Igaz, hogy e szép programmot a megye közgyűlésére becsődített tyukodi és csengeri bocskoros nemesség leszavazza, de mindezek a kérdések már sokkal erősebb gyökeret vertek a

KOSSUTH LAJOS 1843-BAN.

közvéleményben, semhogy azokat a napirendről többé le lehetett volna szorítani.

Kossuth a *Pesti Hirlap*-ban egyelőre a *házi adó* reformja mellett izgat, hogy nevezetesen ezt az adót nemes és jobbágy közösen viselje, igazságosan megállapítandó arányban. A *hadi adót* még nem bolygatja, mert a nemesség ez elől kitérhet, azzal az ürügygyel, hogy háboru esetén amúgy is viseli a fegyverviselés terheit. Ám a nemesség nagy tömegének jelszava még mindig a »nem adózunk« — s mindössze tizennyolcz vármegye ád oly utasítást követeinek az 1844-iki országgyűlésre, hogy a házi adónak a nemesség és jobbágyság által közösen, igazságos arányban való viselése mellett foglaljanak állást. Széchenyi Kossuthot hibáztatja a kudarczért. Szerinte, a Pesti Hirlap »kihívó modora« szülte a reakcziót, a nemességnek a reformtól való idegenkedését. Két nagyobb cikksorozatot ír a *Jelenkor* cz. ujságban: az egyik az *Adó,* a másik a *Két garas,* s ezeket könyvben is kiadják az ő hívei »Többen« aláirással. Széchenyi terve az, hogy minden hold föld után nemes és jobbágy fizessen két garast. Számítása szerint, évenként hat millió 239 ezer 850 forint folyna be így az állam pénztárába s ezt az öszszeget aztán országos érdekü befektetésekre fordítanák. »Akármikép himezzük-hámozzuk is a dolgot — írja többek közt — vagy zsebeinkbe kell nyulnunk, vagy minden szebb reményeinkre fagyos vizet öntve, aljas, soha fel nem viruló létünkkel megbarátkoznunk. Ebből nincs valódi kibúvás, mondom, mert bármikép is erőlködjenek az illetők egy harmadik utat kitalálni, azért, talán saját magukat s a híg velők seregét kivéve, de egyetlen egy higgadt gyakorlatival sem fogják azt elhitetni, hogy Magyarországban mindaddig bármi nagyobbszerü s nemzethez valósággal illő vehesse kezdetét, míg kiváltságos osztálya így

Gróf Teleky László.

vagy amúgy, de valamikép s egyenesen nem járul annak investicziójához.«

Az eszme, hogy mindenki holdanként két-két garassal járuljon az országban nagyon is szükséges befektetésekhez, már azért is méltó Széchenyi nagy szelleméhez, mert elfogadása esetén a nemzet megteszi az első lépést a közös teherviselés felé, de ha a nemesség többsége még a házi adóban sem akart résztvenni, remélhető volt-e, hogy a sokkal nagyobb terhet elvállalja? Arról talán fölösleges is beszélnünk, hogy Széchenyi eszméjének volt lényeges hibája is: megvalósítása egyesekre aránytalanul nagy terhet ró, mert ő a föld minőségét nem veszi figyelembe. A békesi búzatermő, s az árvai zabtermő föld holdjaira egyaránt két garast vet ki. De ha az eszme nem is valósítható meg, a czél, melyre törekszik: a nemesi kiváltságok legkeményebb sziklavárán, a nem-adózáson való résütés — magasztos, s ebből a szempontból nézve azt, lehetetlen megindulás nélkül olvasnunk az ő könyvét. A közteherviselés lebeg lelki szemei előtt végczélként s mintha csak le akarná mosni annak az osztálynak, melyhez ő tartozik, minden bűnét, mit a multban elkövetett a föld népe iránt, megható ékeszólással izgat eszméje mellett. »Ami személyemet s enyéimet illeti — írja — én annyira sovárgok a mostani igazságtalanná vált, természetelleni, a tizenkilenczedik századhoz éppen nem illő, vérünket a legdisztelenebb homálylyal undokító, s mi mind ennél győzőbb, jóllehet korántsem oly nemes argumentum, saját legnagyobb érdekeinkkel annyira összeütköző »nemadózási létből« hovahamarább kilépni, mikép *kész vagyok adózásra,* habár:

nem is tudom, mire fordítják azt, sőt sejtem, hogy vízbe esik, levegőbe párolog, vagy idegen kezekre ragad az egész; habár:

senki sem számol beküldött adómmal, még csak pro forma sem; habár:

laposra nyom is az adó mennyisége és súlya.

Én minderre ráállok. Fizetek a házi adóba, a hadi adóba, fizetek mindenüvé, elkülönözve, keverten, ahogy tetszik; mert mint mondom, az én felfogásom, az én izlésem, az én politikai vallásom szerint, bármily sors érjen is, mindent inkább kedvelek, mindent elviselek, mint a véremtől — itt nem átalján a másokéról, de egyedül a magaméról szólok — oly igen heterogen egyenes teher nem hordási *döbrögiséget,* szégyent, gyalázatot, vagy akárminek nevezzük is, nem bánom: akár szűzi dicsőségnek is.«

Lelkének nemes izgalma nyilatkozik meg minden szavában, neki mindegy, bármi csekélységet, csak fizessen már a nemesség is s az

aggodalom, hogy szavát nem hallgatják meg, megérzik minden szaván, mondásán, s egész könyve egy eszméjeért élő-haló, izgatott lélek műve.

»A parasztság — mondja más helyen — némileg megvan ugyan, s ha fárad, ha izzad, általján véve nem koplal, de gazdagnak, hogy jobb

Báró Eötvös József.

haszon és jobb lét reményében sokat előlegezni volna képes, azért bizony még sem nevezhetni azt. *A kisnemesség legszomorubb állapotban teng* s mi több, napról-napra kétesebb körülmények közé fog sülyedni; mert vagyonát, meg nem szünő szaporodásánál fogva, mindinkább eldiribolván,

s más részről szabadalmihoz képest semmi kellő rendszernek magát alávettetni nem tűrvén, maholnap vajmi sok kisnemes, tán a legnagyobb szám, minden benne rejlő jó tulajdona mellett, bár akarja, bár nem, ha éhen halni nem kiván, ingatlan és ingó jószág s előleges kiképzettség nélkül, vagy a közönség legaljasabb s legizetlenebb munkáit űzni, s ha ezt tenni büszkesége s keleti indolencziája nem engedi, koldulni vagy »jó móddal szerezni« és ennek következtében legtöbb idejét börtönben tölteni, vagy voksát, ezen úgy szólván *egyedüli sajátját*, lehető legdrágábban árba bocsátani és ekkép a hon mezején lelketlen portékaként vajmi diszteljesen (!) figurálni lesz kénytelen. Az eldiribolás által még egészen meg nem zsibbasztott *nemes és főnemes* részint egészen benn van a csődben, részint vajmi keservesen közel áll ahhoz. A városok és kiváltságos nagyobb községek végre vagy már úgy is untig megvannak nyergelve, vagy nincsenek produktiv állapotban, és körültük szinte több a füst, mint a zsir, minél fogva ezek sem képeznek most valami derék kincsforrást, midőn nehány pénzest kivéve, a kereskedői kart sem lehet általjában dúsnak tekinteni, és e fölött sem kellő belfogyasztás, sem illő külkereskedés nincs, de e helyett minden dermedez, minden pang, úgy hogy bármerre forduljunk, sehol sem lelendjük Magyarországban azon egészséges és általjános alapot, melyre az eddiginél sokkal nagyobb terhet lehetne, a nemzeti csontvelő csorbítása nélkül, állítani.«

A különböző osztályok s általában az ország helyzetének e szomorú rajza után, Széchenyi a betegség orvosszerét mindjárt meg is nevezi: »fejőssé« kell tenni az országot, vagyis »adózhatóvá.« Természetesen, ez nem megy könnyű szerrel, rövid idő alatt, csoda operácziókkal, bűbájolással. Az adónak közös viselése az a nagy »Egyesítő« — mondja más helyen — melynek minden nép köszöni nemzetté való átalakulását; nincs egyetlen nemzet, mely ez Egyesítő nélkül fel birta volna küzdeni magát a czivilizált szabad nemzetek sorába. »Politikámnak — mondja — mi az adót és jogot, vagy más szavakkal az ország terheit és kedvezéseit illeti, foglalatja nem kevesebb, mint *mindenkire nézve, ki a haza levegőjét szivja,* egyenlő *teher és egyenlő jog.* Ez azon végkikötő, mely felé áll, noha azt az emberiségnek eddigelé tényleg egy nemzete sem érte még el, vágyaimnak iránytűje.«

E nehány sorban világosan megjelöli programmját. Egyenlő teher, egyenlő jog: ez a végczél, amely felé tart. Ezt a czélt, szerinte, nem lehet elérni csuda operácziókkal, bűbájossággal, csak lassan, lépésről-lépésre haladva elébb-elébb.

Kossuth, bár a maga adózási tervét jobbnak tartja, elfogadja a Széchenyiét, azzal a föltétellel, hogy, miután a közös teherviselés alapjára fektetett adózás a nép terhét növelné, ennek fejében legalább részesüljön a nép valami kedvezésben, nevezetesen: abból a 100 millió forint országos

Gróf Károlyi György.

kölcsönből, melyet a Széchenyi által ajánlott adózási terv alapján vennének föl, nemcsak jelzálogi kölcsönt adjanak a népnek, mint Széchenyi tervezi, de egy részt ***az örökváltság*** létesítésére fordítsanak. Midőn az 1844-iki országgyűlés megnyilik, Széchenyi látván, hogy két garasos adótervének

nem tudja megnyerni a többséget, újabb könyvet ír *(Magyarország kiváltságos lakosaihoz),* melyben a két garast — egy garasra szállítja le. Röviden ismétli az *Adó* és *Két garas* főbb pontjait, irányelveit, nevezetesen: »Fizettessék minden holdtól *általján véve* — tehát jobbtól több, rosszabbtól kevesebb — két garas telekdij évenként, 35 egymásután következő esztendeig. Czél és feltételek a következők: 1. Ne örökre kösse magát le a nemzet efféle telekdij fizetésre s ekkép azon summa, melylyel hazája felemelésére járul, már magában viselje a törlesztés elvét. 2. Az így egybegyülő summa semmi másra ne szolgáljon, mint Magyarország szellemi és anyagi kifejtésére. 3. Azon kérdés eldöntését, hogy vajjon mi mindenre legyen fordítandó a hazai invesztíczionális kincstár, egyedül s mindig az egyetemes törvényhozás intézze el közvetlen maga, akár közvetve megbizottai által. 4. Egy országos, Budapesten létező kincstári hivatal kezelje az ekkép bejött pénzeket. 5. A pénzek mire lett fordítása minden következő országgyűlésnek terjesztessék elibe. — Az így egybegyülendő évenkénti nemzeti jövedelem, Fényes Elek szerint, 6 millió 239 ezer 850 ezüst forintra rugna. Én azonban könnyebb számíthatás végett 5 millióra tettem ezen jövedelmet s azt tervezém, hogy venne fel ennek fejében az ország száz milliót, mikép azután 90 milliót kiadva, kamat által 30 év leforgása alatt 160 millióra emelkednék az országba fektetendő pénz és körülbelől éppen ennyi idő alatt le is volna törlesztve az egész kölcsön, midőn mind egyeseken, mind a közönségen tetemesen segítve, s ekkép példabeszéd szerint, egy kővel kettőt dobva, ismét adósságnélküli szüzességébe iktattatnék vissza a teljes virágzásnak indult hon, minthogy az öt millióba lenne foglalva a törlesztési dij. Egész okoskodásom súlyát egyenesen a vezértényezőre pontosítám össze, hogy *fizessünk,* s pedig fizessünk egyedül és kirekesztőleg *telekdijt,* minthogy más direkt adót nem volna tanácsos kivetni, indirekt adót pedig vagy nem birna ki a hon, vagy abból egyedül csak cseppeket várhatna, mikkel most előleg kár volna bajlódni.

Ebből áll főszabályilag egész eredeti eszmém. Elmesurlódás, helyesebb nézet és tanács következtében *módositott, körülményeinkhez illőbb* s ekkép *javitott* tervezetem ellenben következő: Mi a summát illeti, *nem bánom, ha máskép nem lehet, két garosról leszállok egy garasra.* S így ugyan nem $2^1/_2$ millióra szállítom le azon évenkénti díjt, melyre tervem vezértényezőjét állítom, hanem 3 millióra, minthogy, Fényes szerint, holdankénti általjános egy garas után 3 millió, 119 ezer, 925 forint kerekednék ki.«

E módosításra az általános szivreható szegénység és kivált pénz-

telenség birja a legnagyobb magyart. Hát legyen egy garas. Reméli, hogy idővel magasabbra emelik, ha látják gyümölcsöző hasznát. Leszáll az egy garasra, hogy »ne leljen a magyar földbirtokosok bizonyos része, mely nemfizetésben találja gyönyörét, sőt üdvét — elfogadható kisurranási hátulsó ajtót e csekély teher alól is kibujni, de *vagy szolgálja*, mint illik, *a hazát*, vagy *semmihez járulni nem akaró haszontalannak bélyegét viselje* az egész haza láttára, szinte mint illik.«

Midőn Széchenyi e kis, 36 oldalra terjedő könyvecskéjét, jobban mondva: Szózatát írja, az országgyűlés már kiküldött volt egy választmányt, melynek az volt a feladata, hogy véleményt adjon az országgyűlésnek egy országos pénz-alapnak miként való megszerzéséről. Ez a kiküldetés, mondja Széchenyi, az egyiknek azért tetszett vissza, mert a közös adózás elvét vélte veszélyeztetni általa, a másiknak meg éppen azért tetszett annyira, mivel ennek *minden időkre való megbukását* várja tőle. »Sok továbbá azt hitte, semmi czélirányosabbat nem lehetett volna kigondolni, mint az érintett választmány kiküldetését, mikép most, miután a házi adó ügye többséget nem fogna nyerhetni, mégis történjék addig is, míg ez kivive lesz, a hon felvirágzása végett valami, mikor nem egy megint, tudja az ég, mily irigy kombinácziót látott az egészben, csakhogy az általam közelebbről felhozott telekdíjeszme meg legyen törve s így tovább.« Ő nem is állítja, hogy az a megelégedés, mely a szóban forgó választmány kiküldetése miatt többekben támadt, ne eredett volna vajmi tisztátalan kútfőből, de viszont állítja, hogy maga a kiküldetés a legforróbb s a legőszintébb vágy következménye: egy vagy más módon megnyitni ama forrásokat, melyek nélkül valódi egészségre soha sem

Vörösmarty Mihály.

emelkedhetik a haza. »Mert ha efféle undorodást okozó gyalázat-fekély lappangna vérünkben, most, midőn annyi hű kedély tán éltével is volna jobb létünket megvásárlani kész: akkor valóban minden jobb magyarnak keserün kellene megsiratni azon órát, melyben őt a boszus egek haragja egy rothadó nemzet tagjáúl a semmiségből kiemelni kegyetlenkedék. És ez lehetetlen, én legalább, míg lehelek, hinni nem fogom, mert megtörhetetlenül él bennem azon szent hit, hogy

Még jőni kell, még jőni fog
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Százezrek ajakán!«

Im, elértünk ahhoz az időhöz, midőn államférfi és költő kezet fog egymással, egyik a mást megihleti, midőn a csüggeteg busongást, a régi dicsőség után való sóhajtozást fölváltja a jövendőben való erős hit s a nemzet vezérei, politikusok és költők, mindkettő a maga eszközeivel, szebb jövendő reménységével táplálják, erősítik a nemzetet. »Hazádnak rendületlenül, légy híve, ó magyar« zengé a költő, a *Szózat* költője, s »óh ne hagyjuk drága honfiak elnyomni a mai időt, — így szól nemzetéhez a »legnagyobb magyar« — de bájoljuk szent hazafiságunk varázsa által a szerencsét hozzánk, hadd mosolyogjon elvégre ránk, szerencsétlen magyarokra is, kiknek eddigelé s alkalmasint egyedül meg nem szűnő versenygéseink és egymás elleni agyarkodásaink miatt, örökké hátat fordított.« »*Hazai hűség* az, mire szükségünk van. Ámde ezzel, ha nemcsak ajkainkon peng, de valósággal lelkünkben is él, ne kételkedjünk, mindent el fogunk érni, amivel vérünknek, az emberiségnek és saját magunknak tartozunk.«... »Hadd fogjunk, ha lehet, legalább addig is, míg jobb belátásra világosít vérünk nemtője, e kérdésben mindnyáján kezet. Hiszen csata koczkái közt sem latoljuk: ki mily lépcsőn született, de egy soron áll lelkessel lelkes: ám legyen szintúgy, mikor anyaföldünk előmeneteléről van szó, annyi elválasztó fal között legalább egy pont, melyben minden magyarországi lakos egyesül.« ... »Akarjunk csak s diadalmaskodjunk elvégre anyatejjel beszítt semmihez sem járuló előítéletünkön és állítsuk azon fukarság helyibe, melylyel általján véve honunkhoz viseltetünk, ama bőkezüséget, melyhez képest saját személyes szűkkörü szenvedelmink kielégítésére rendszerint annyi pénzt dobunk ki ablakon, sőt taposunk egyenesen sárba; lépjünk ki csak ezen nyomorult szibarita körből lelkesb emberhez vajmi jobban illő szférákba, hol egyetemes hazánk virágzását élveznők, és okvetlen ki fogjuk tönkretételünk nélkül állíthatni azon garast

vagy garasokat, ***melyekért nem saját hasznom*** — mert hiszen magamnak is sokat kellene fizetnem — ***de honunk haszna végett esedezem.***«

De hiába »esedezik«, még nem jött el a »jobb kor.« Az országgyűlés által kiküldött választmány nem fogadja el sem a két, sem az egy garasos adótervet, e helyett az országgyűlésnek országos pénztár szervezését ajánlja, a közteherviselés elve alapján. Ám a főrendek ezt a tervet is megbuktatják s most a szabadelvü követek azzal felelnek a főrendek szűkkeblüségére, hogy önként kötelezik magukat az adófizetésre. A sort Bezerédj István nyitja meg s azzal a fenkölt lélekre valló kijelentéssel, hogy »a nép közadójában nem osztozni igazságtalanság és bűn, az ő lelkiismerete nem engedi, hogy ez igazságtalanságban tovább részt vegyen« — Tolnamegye 1844. deczember 16-iki gyűlésén belép az adózók sorába. Arányul a megye közadójának mennyiségét veszi s a maga adóját 300 pengő forintban állapítja meg. Bezerédjnek már az a ténye, hogy 1838-ban szerződést kötött medinai jobbágyaival, mely szerint ezek az urbéri kilenczedet megszabott mennyiségü terményekért megváltották, nagy feltűnést keltett az országban s még nagyobbat ez az elhatározása. A szabadelvüek követik a nagyszerü példát: Kossuth Lajos, Rosty Albert és két veje s Deák Ferencz kétszáznégy nemestársával Zalamegyében szintén az adófizetők sorába lép. Ám Széchenyi nem örül ezen a felbuzduláson, »a pisztoly időelőtt való elsütésének« nevezi Bezerédj tettét s élesen megtámadja a *Jelenkor* cz. ujságban. Kossuth, Szalay László és Trefort viszont keményen megtámadják Széchenyit. Szemére vetik a következetlenségét s méltán, hisz Bezerédj nem tett egyebet, mit *Széchenyi* a könyveiben oly nagy lelkességgel hirdetett. Nyilvánvaló, hogy Széchenyiben a mindig

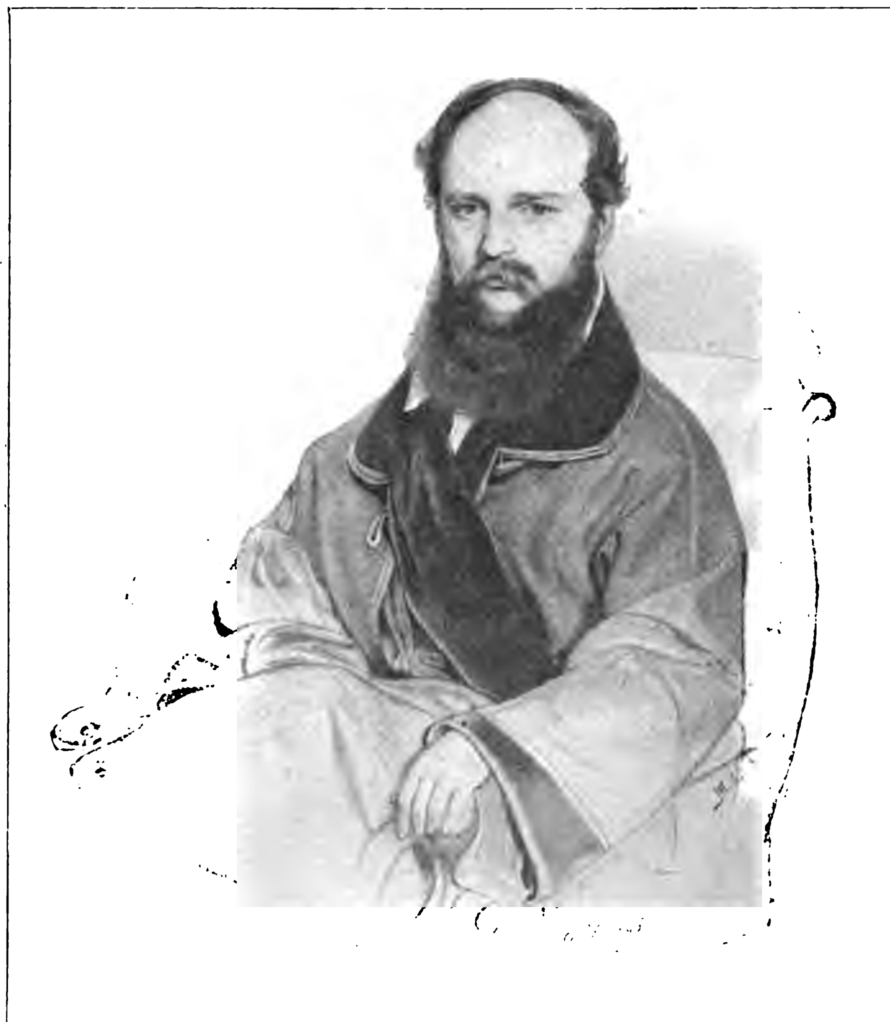

Szalay László.

tünődő, a hirtelenkedéstől félő lélek szólal meg, midőn Bezerédj cselekedetét a pisztoly idő előtti elsütésének nevezi, de Bezerédjnek és társainak példájára szükség volt s ők valójában nem is tettek egyebet, mint legalább maguk megvalósítani ügyekeztek Széchenyinek tizenöt év óta hirdetett eszméit. A szabadelvüség hivei egy nyomon járnak Széchenyivel, midőn a közszellemet nemcsak elvek hangoztatásával, de tényekkel is meg akarják változtatni, meg akarják nyerni a szabadelvüség ügyének s e végből a *társadalmi téren* kezdik meg az akcziót, azzal az igen bölcs számítással, hogy ennek az akciónak majd jótékony hatása lesz az országgyűlésre is. Ha az országban egészséges a közszellem, annak egyenes következése, hogy az országgyűlés szelleme sem lehet más. Minden törekvésük oda irányul, hogy a sajtó segítségével meggyőzzék az elméket a létező állapotok tarthatatlanságáról s ebben Széchenyi és Kossuth közt nincs véleménybeli különbség, csupán az út, melyen haladnak, más. Kossuth nem várja meg, hogy az országgyűlés vajjon mit tesz majd a magyar ipar érdekében, s megalakítja az iparegyesületet, melynek élére Széchenyit szeretné megnyerni, de Széchenyi nem fogadja el az elnökséget, miután az eszmét »Ausztria és Magyarország vegyes házassági viszonyánál fogva« nem tartja egészségesnek. De Kossuthot nem csüggeszti el a visszautasítás, ő ezt az egyesületet kiválóan alkalmasnak véli a polgári elem megerősítésére s a demokratikus eszmék terjesztésére, s minden politizálás kizárásával, megalakítja az egyesületet, melynek elnökévé gróf Batthyány Lajost, Magyarország későbbi, első miniszterelnökét választják.

Társadalmi úton indítják meg a harczot a *robot és a dézsma* ellen is, s mert a földesurak egy része még mindig nem akarja elismerni annak úgy rájuk, mint a jobbágyokra káros voltát, gróf Batthiány Kázmér 200 aranyat ad a *Magyar gazdasági egyesület* rendelkezésére, hogy pályázatot hirdessen a robot és dézsma igazságtalan káros voltát kimutató, adatokkal bizonyító könyvre. »Azon meggyőződésből indulva ki — írja a lelkes főur 1843. decz. 7-én kelt levelében — hogy a robot és dézsma, amellett, hogy a *föld népének lustaságát s erkölcstelenségét* nagyszerü mértékben nevelik, a földesurra nézve is csaknem egészen *elveszett s haszontalan tényezők* s legjobb esetben is a jószágkormány által elnyeletnek s fölemésztetnek; s hogy tehát ezen határozatlan és ingatag jövedelmeknek határozott s biztosítottakká változtatása az urbéri robot s dézsma tulajdonosaira nézve a legnagyobb fontosságu feladat; kivánva egyszersmind, hogy az összes haza magának alapos meggyőződést szerezhessen a dolgok valódi helyzetéről, mielőtt elhatározó lépést tesz s e részben

segítő törvényt hoz, és pedig ne csupán csalékony elméletekből, hanem adatokból s gyakorlati alapon szerezze a szükséges meggyőződést: hazafiui örömömnek tartom az ide mellékelt jutalomkérdést tenni fel. »Felkérvén a gazdasági egyesületet a pályázat kihirdetésére s a beérkezendő pályaművek megbirálására, a jutalomkérdést így teszi föl: »A fennálló urbéri

Gróf Batthiány Lajos.

viszonyok közt két tényezőt szemlélünk, mint a mezei gazdaság okszerü kifejlését hazánkban kétségtelenül akadályozó elemet; ezen két tényező: *robot és dézsma.* El van ismerve mindkettőnek káros hatása, de oly, adatokkal ellátott s rendszeres előadásra van szükség, melyből meggyőződést meríthessenek főleg azok, kik e tárgy felől felvilágosítást óhajtanak. Készít-

tessék tehát minta, melynek fő czélja kimutatni a robot és dézsma a) gyászos hatását hazai földmivelésünkre s általában mezei gazdaságunkra; b) azon kárt és hátramaradást, mely általok a jobbágyra háramlik; c) *azon állítólagos hasznot*, mely belőlük a földesur javára esik; s végre d) azon körülményeket, melyek a robot és dézsma kezelése körül mindkét oldalon visszaélésekre mutatnak. A robot és dézsma külön szakaszokba foglalandó, hogy kitűnjék: *melyik nyomasztóbb* s így melyiknek megszüntetésére kellene előbb a nemzetnek törekednie.«

A 200 aranyat három részre osztja a nagylelkü gróf, 100 arany a legjelesebb munkának, 50—50 a következő két jelesebbnek. A gazdasági egyesület »annál nagyobb méltánylással fogadja« a grófnak »közjóra czélzó felszólítását, minthogy ő nagysága *első lévén* hazánkban, ki nemzetsége jószágai egyikén pár év előtt a fennálló törvények nyomán urbéri váltságot létrehozott, a kérdésül kitűzött tárgynak mind a két oldalával gyakorlatilag megismerkedni alkalma volt.« A pályázat határideje 1844. deczember utolsó napján jár le s tizenkét munka érkezik be, melyek közül a Bezerédj István elnöklete alatt működő pályabiróság Hetényi János ekeli ref. lelkész, a túl a dunai egyházkerület főjegyzője s a magyar tudós társaság tagjának művét tünteti ki. Az egyik ötven aranyas jutalmat Királyi Pál művének, a másikat — Ploetz Adolfnak, gróf Károlyi István titoknokának itélik oda. Mind a három jutalmazott munka egy kötetben jelenik meg, a rákövetkező évben, 1845-ben. Alapos, nagy gonddal írott munka mind a három: érdemes, hogy legalább nagyjában megismerkedjünk velük. Nemcsak azért, mert nagy és nemes czélt szolgálnak, de e könyvek nyomán a »régi jó világ« érdekes képe rajzolódik elénk.

Hetényi János, a száz arany pályadij nyertese, bevezetésül megirja az urbér történetét, s eljutván az 1836-iki urbéri törvényig, súlyos ítéletet mond e törvényről, mely tág kaput nyit a visszaéléseknek. A jobbágyra e törvény után is súlyos teher nehezedik. Az esztendő háromszáz míves napjából 78 nap közmunkára esik, nevezetesen: útcsinálásra, levélhordásra, előfogatolásra, középület-építésre, kincstári és katonai fuvarozásra, száznégy nap urbéri munkára, tizennyolcz nap egyházi és községi munkára, úgy hogy a jobbágynak mindössze száz nap marad a maga dolgára. De ha most meggondoljuk, hogy egy esztendőben van ötven oly nap, melyen az időjárás miatt semmiféle mezei munkát nem lehet végezni, s hogy a földesur szorgos munka idején a robot munkát megkettőzteti, a jobbágynak alig marad a maga dolgára 50 nap. És ha a robot átok a jobbágy-

nak, áldás-e a földesurnak? E kérdésre válaszul szolgálhat Z. grófnak a *Pesti Hirlap* 1841-iki folyamában megjelent e nyilatkozata: »Az én uradalmam a legelőnyösebb helyen fekszik, négy város közelében, faluim a Dunára feküsznek, a legjártabb országút mellett; gazdatisztjeim jók; földjeim első osztályuak: s mégis ezeknek évi jövedelmét a jószágkormányzás egy fillérig fölemészti. Nekem csak az a jövedelmem marad, mit allodialis földeimen tartott tizenegyezer birkám hasznából húzok.« Egy bánáti földesur szerződést kötvén a jobbágyaival, ezek egy egész telek után 37 pengő forintot fizetnek robot és dézsma fejében s a földesur kijelentette az ujságban, hogy most sokkal biztosabb az évi jövedelme. Nevetségesen csekély jövedelem biz' ez 30 holdnyi föld után, különösen ha tudjuk, hogy ugyanakkor Skócziában egy hold szántóföldért 40 pengő forint haszonbért, sőt többet is fizettek, de a magyar földesur szerencsésnek érzi magát, ha 37 forintot kap 30 hold után, csak biztosan megkapja.

Gróf Batthiány Kázmér.

»Földismeretünk — írja Hetényi — felette szűk és alig tudunk annál többet, hogy urbéres föld van mintegy 5, majorsági pedig 25 millió hold; az első viseli a közterheket, emez pedig kiváltságos; de hihető, hogy

jelen országgyűlés dicső és igazán nemes iránya kiegyenlítendi ezen aránytalanságot; elenyészik a rovatos összeirás, mit jobbadán önkény és hazug előadás férczel össze; elkerültetik azon nagy aránytalanság is, mit az emberszerető *Kossuth* derített fel, minél fogva mostani portális rendszerünk mellett, a mostoha fekvésü árvai hold földre közel négyszer annyi földbér esik, mint a különben is kedvező helyzetü fejérmegyei Kanaánban fekvőre.« Mennél jobban műveli földjét a jobbágy, annál kevesebb tiszta haszonra számíthat dézsmás földjéből. A legigazságtalanabb földbér a dézsma, mert nem a tiszta, hanem a nyers jövedelem után szedik s emiatt a jobbágynak nem áll érdekében, hogy a földjét jól megművelje.

Földesúrnak s jobbágynak tehát közös érdeke a robot és dézsma megszűntetése. Ezt könnyű bizonyítani azoknak a földesuraknak a példájával, kik jobbágyaiknak bizonyos föltételek mellett örök tulajdonúl adták át a földeket. »Mily meglepő — írja Királyi Pál — Tolnamegyében Földvár ama környéke, mely már 1786 előtt s kissé ezután is, sivatag homok volt, — mint Vácztól Kecskemétig vagy Debreczentől N.-Kállóig — ekkor azonban földesura, a magyar *Egyetem*, a lakosoknak illő föltételek mellett, de örök tulajdonjoggal kiosztatá s most mint minden tekintetben nagyhasznú erdő, a tulajdonosok szükségét közvetlen, a honi földmívelés, mezőgazdaság és status-vagyon erejét közvetve pótolja. És ellenkezőleg, mi szomorító s a honfi kebelre mi leverőleg ható Pest, Bács, Fejér, Somogy, Veszprém, Győr, Komárom, Bihar, Szabolcs és több megyékben látása sok széles határoknak, melyek közűl több ennekelőtte félszázaddal kövér buzát termő fekete homokból állott s százezrek araták róla napi falatjaikat, — jelenleg száraz, zsírnélküli, szélhordta porrá változtak át. Ilyen homok borítja a Bakony felső részén fekvő helységeknek határait, különösen: Bánhida, Kecskéd, Kisbér, Aszák, B.-Szombathely, Nyék, Teleki, Bársonyos, Réde, Gyiróth, Kenyeri, Sz.-László stb., határait, melyek részint már áldozatai a futóhomoknak, részint fenyegettetnek attól.«

A könyve írásakor még alig husz éves Királyi Pál, ki később mint szerkesztő, majd országgyűlési képviselő, tiszteletre méltó szerepet játszik a társadalmi és politikai élet mezején — szépen, megkapóan írja le a szegény paraszt örömét, midőn véres verejtékének eredményeként csomókba rakott Isten áldásán végig tekint s számolgatja a búza-csomókat... de az öröm hamar szomorúságra változik. »Jön a földesúr ispánja, kezében rajzón és papiros, és ő is olvas: egy, kettő.... kilencz: ez az uraságé; tíz: ez a papé. Ezeket beviszi kend az uraségi csűrbe. Egy, kettő — ezt is, meg ezt is — és így tovább. Ez a csomó nagyobb, olvassuk

a kévéket s ismét minden kelenczedik kéve megszűnik a parasztté lenni. Majd bepillant a borházba, kezében akópálcza, bedugja a forrani kezdett mustba s kimondja a mennyiség számát; ezután következik a kóstolás, — ez legjobb: ezt és ennyit bevisz kend az uraság pinczéjébe. Hasonló krizis alá esnek a felek kisebb terményei. Végre elmegy az úr embere — és a paraszt? a paraszt gondolkodik és mélyből sóhajt, mert már nincs meg az a szám, melynek egészére családi jólét, dús jövendő terveztetett. Pedig még több is van hátra: hiányzik még a pap, kántor, iskolatanító, jegyző, harangozó, erdő- s mezőcsőszök, kanász, csordás, gulyás, csikós, katonai kompleták. S midőn előbbi csillagos öröm-egéből ide a fekete földre ekkép leránatatik, midőn ily hallható hangon dörgi fülébe a sors, hogy: ember! még pedig parasztember! — akkor búskomolyan fordúl élettársához, levert kedélylyel nézi őt s szól: anyjok! készüljünk éhezni — s megfogja fia kezét: fiam, nem házasodhatsz — s lányom, hajadon maradhatsz. — Uraim! ne mondják önök, hogy e festés költői, ne mondják: hogy elfogúlt emberbaráti ömlengések, nem! hazánk egyik néposztályának családi s mezei életéből eleven kép ez, mit az élő tapasztalás annyiszor hitelesít, a mennyiszer egy paraszt kunyhó rozzant födele alá, füstös falai közé pillantunk. Már pedig e nép kezében volt, van és marad földmívelésünk, ennek közvetlen kezelése alatt teng mezei gazdaságunk, s azért ne csodáljuk, hogy a gazdagodás derüjét oly soká nem ünnepelhetjük. Ily rendszer, ily törvények mellett, mely a földesurra ónsúlyként nehezedik, mely a termesztő kedvét, erejét, életét nadályként szívja, — uraim! gazdagok csak képzeletben lehetünk, de valóságban nem!«

Hogy mily nagy a különbség, ha valaki a maga földjét vagy a másét műveli, erre példaképpen Királyi Pál közli a mágocsi uradalom által az 1839-iki cséplésről kiadott táblázatot, melyből kitűnik, hogy a dézsmás földeken termett gabona minden kereszt után *15 itczével kevesebbet* adott, mint a majorsági vagyis a földesur által műveltetett földeken termett gabona, jóllehet a majorsági és az urbéres földnek a minősége egyforma volt. Ugyancsak a mágocsi uradalom hivatalos könyvéből egy pár igen érdekes adatot közöl, annak a bizonyítására, hogy mi minden fölösleges költségtől szabadúlnának meg a földesurak, ha a robot és dézsma megszűnnék. Ime: a könyv 329-ik lapján olvasható volt: »A dézsmálásra meghitt biráknak, esküdteknek, jegyzőknek napi dijok 110 frt $2^2/_4$ kr.« A 473-ik lapon: »A mágocsi *urbariális tömlöcz* javítására fizettetik 840 frt.« A 321-ik lapon: »1837-ik év télelő hóban tartatott *uri-*

székre költött az uradalom 420 frt $18^{3}/_{4}$ krt.« A 317-ik lapon: »A tizedekért haszonbér fejében fizet az uradalom a pécsi káptalannak 265 frtot.« A 291-ik lapon: »A négy hajdúnak bére 200 frt kifizettetik,« vagyis az uradalomnak az 1838/39-ik évben összesen 1835 forint $21^{1}/_{4}$ kr urbéri kiadása volt.

A pályanyertes művek közt a legrövidebb a *Ploetz* Adolfé, de adatai igen érdekesek. Vörösmartytól veszi könyve jeligéjét:

Nemcsak dicsőké a haza:
A munkás pór, szegény,
Bár észrevétlen, dolgozik
A hon derületén.

Könyvének első szakaszát is verssel nyitja meg, Garay János versével:

Zápolya szólt: »örökös jobbágyság s rab nyűg a pórnak!«
S ölve lőn a szellem, ölve maradt az ipar.
Kölcsey szólt: »Váltság s örökös föld!« s szárnyakat ölte
A nyűgözött szellem s létre virúl az ipar.

Eleven képet ad ő is a robot-munkáról. »Szombat lévén, a külső gazdasági tisztek a következő héten teendőket bemondják s azok szerint az intéző tiszt a szükséges robotot »tetszvényezvén«, az ügyes-bajos kirendelés vasárnap délelőtt csakugyan megtörtént. Hétfőn vagy kedden, nem ugyan jókor reggel, 60 eke helyett kiáll 45; nehéz volna azonban közöttük két egymáshoz hasonlót találni, s csak azon általános bélyegük van, hogy négyötödük rossz. Beállanak a barázdába. N-nek ekéje tán éppen a legvéznább, nehány taraczk-gyökbe megakad s ketté törik vagy megsérül. Mi természetesebb most annál, mint hogy N. ekéjét összeigazítja, ha teheti, addig azonban a többi barázdasorosak is pihennek, mert miatta ki nem szánthatnak. B-nek gabanczai kiállanak, mert hiszen urdolgára legjobb marháját csak nem foghatja be, de tán nincs is jobb, mert a községi, megyei, földesuri s még azonkivül saját dolga nagyon elcsigázzák őket — s ennyi elfoglaltatás mellett magának annyit meg nem takaríthat, hogy azon példánymarhát tarthasson. C-nek ekéje, mig a barázdán végig ért, tizszer kifordul, s hol hagyott vak barázdát, a vetés fogja megmutatni. Ötven kaszás helyett megjelent 40, — közöttük $^{2}/_{5}$-rész alig kaszabiró suhancz és öreg. Élükre állítják legszájasabb társukat, kinek leghiggadtabb haladását közösen ismerik. Szép magas sarlóra vágnak s oly sürüen fennek, oly sokszor kalapálnak és annyiszor nyulnak a csobolyóhoz, a mennyi élesítéssel és vizzel otthon, mikor maguknak dolgoznak, fél hétig megérik. Szállítás alá 30-ból előjő 24 kocsi, de ezeknek is $^{2}/_{3}$-a oly szánandó állapotban, hogy marháik a megyeileg meghatározott

terhet el nem birják. A lekaszált fűnek felgyüjtésére rendeltetik száz villás és jött 80; ezeknek is azonban fele kisebb s nagyobb leány és gyermek. Rudasok hordására és boglyázásra alkalmatos nehány sihedert találni alig lehet.« Az eredmény: rossz szántás, pásztás vetés, satnya kalász. Szerencsés is a földesur, kinek jobbágya naponkint 3/4 hold földet

Garay János.

felszánt. A gerinczes kaszálás után a fű nem nő egyformán, a termés kevesedik, a feltakarítás bajos stb.

Szóval: mindakét félnek, földesurnak és jobbágynak, száz meg száz oka van az elégedetlenségre. Különösen a kisebb földesurnak nehéz a helyzete, mert ha a jobbágy nem áll ki munkára, nincs meg a hozzá való ereje és hatalma, hogy azonnal igazságot szerezzen. A nagy földesuraknak könnyebb a dolguk: tarthatnak hajdukat és — tömlöczöt. De a

kisebb földesur panaszát 2—3 év mulva intézi el az uriszék s az uriszékeknek is egy része — panaszolja egy kurta nemes — *tulzó szabadelvüekből áll,* kik a jobbágynak fogják pártját. Természetesen, a parasztnak is van magához való esze, s minden furfangot megpróbál, hogy a törvényt maga javára magyarázza s kötekedésével a földesurat bosszantsa. Igen érdekesek e tekintetben a csongrádi jobbágyoknak a vármegyéhez beadott kérdőpontjai, melyekre felvilágosítást kérnek, mivelhogy a törvény bizonyos intézkedéseit nem értik. Nevezetesen: tartozik-e a jobbágy, ha igás marháin kivül lovai is vannak, két igás marha helyett két lovat robot-szolgálatra fogatni avagy mindenesetre szabad akaratjától függ akár 2 marhát, akár 2 lovat fogatni s például, ha uradalmi egyén hordozására rendeltetik a jobbágy, *tartozik-e ekkor két igás marha helyett két lovat fogatni,* ha például a jobbágy *inkább két ökrét kivánná befogatni!* Tartozik-e a jobbágy, ha két igás marha helyett önként két lovat fogat robotra, *léptetve hajtás helyett futással hajtani* s erre kényszeríthetik-e? Az igás robot-szolgálatnál tartozik-e a jobbágy egyszersmind két munkát tenni, például ha búzát szállít, *tartozik-e fel- és leemelni a zsákot,* padlásra hordani, verembe hányni? Tartozik-e a jobbágy nádvágás alkalmával a tiszta nádat szálalni, vagy vághatja egyfolytában a nádat és gazt együttvéve, mig kéve-tartozása letelik?

Igy kötekednek, gunyolódnak a csongrádi jobbágyok a vármegyével. S mi tenger vesződséggel jár a robotolás ott, hol az uraségi földektől mértföldekre lakik a jobbágy! A kigyósi puszta például négy mértföldre esik Békéstől, a csongrádi szintén ennyire Gyulától s ha most a városokból kirendelnek száz ekét, a jövet-menet egy napot tesz ki s azon felül négyszáz marhának legelőt kell adni. Az alcsuthi uradalom a fontosabb mezei munkánál nem is használ robot-munkát, csupán ott, hol a jobbágy ügyetlensége vagy lustasága nem okozhat kárt. Szántást, kapálást, töltögetést a maga fizetett munkásaival végeztet.

A robotról adott szomorú képnél nem vidámabb az sem, melyet a dézsmáról ad Ploetz. A mezőgazdaság nem fejlődhetik, s az természetes következése a dézsma-rendszernek, mert a jobbágy még abban sem szabad, hogy melyik gabonafajtából mennyit termeljen. Van rá szüksége vagy nincs, az urbéri földek két-harmadát őszi és tavaszi gabonával kell bevetnie. Ha nagy a termés, a gabonának nincs ára; ha szűk, miután jobbára egyfélét vettetnek, bekövetkezik az éhinség, amint az 1842-ben is megtörtént Csongrádban és Torontálban. »A dézsmánál — irja Fényes Elek — aránytalanabb és igazságtalanabb adót alig lehetne kigondolni. Az igazság

JOBBÁGYOK SZÁNTNAK A FÖLDESUR FÖLDJÉN.

Az Athenaeum kiadása.

t. i. megkivánja, hogy kiki abban az arányban adozzék, melyben annak hasznait huzza, ez azonban a kilenczednél és dézsmánál egészen máskép van. Igy például a szepesmegyei földmives, ki sovány földjét háromszor-négyszer megszántani, erősen megtrágyázni kénytelen, ha átmérőleg egy hold földön hat mérő gabonát kiván aratni, szintén odaadja egész terményének kilenczedrészét, mint az a békésmegyei jobbágy, ki egy felszines turkálás után, trágya nélkül, ugyanannyi földön 12—15 mérő buzát arat.« Vagyis: a sovány földet művelő jobbágynak minden hasznát kimeríti a kilenczed, mig a gazdag földön élő jobbágy a tiszta haszon $^1/_4$ részét sem adja oda.

Ez az oka, hogy a sovány földü vidékeken oly sok üres jobbágytelek van, melyek a dézsma- és robot-tartozás mellett, ingyen sem kellenek. A dézsa még a már megdézsmált vető magot is megharácsolja. Ha a jobbágy például az ő 36 hold földjébe elvet 60 pozsonyi mérő őszit és tavaszit, s terem 400 mérő, a dézsmás nem nézi, hogy a vetőmagot egyszer már megdézsmálták, sem azt, hogy a jobbágy a vetőmagot talán a takarék-magtárból kölcsönözte vagy pénzen vette: az összes termésből kiveszi az ötödöt. »Ha a paraszt szalmát árul, sirnak a földek«, mondja egy német író s bizony sirnak a földek akkor is, mikor a dézsma-szalmának egy részét tova viszi, mert elviszi a legolcsóbb és legczélszerübb trágyaszert.

És a sok mindenféle visszaélés! Az urbéri törvényeket földesur és jobbágy kijátsza, amennyire csak tudja: kölcsönösen csalják egymást. A földesur zsarol, a jobbágy csal. A *Pesti Hirlap*-ban olvassuk, hogy egyik földesur, mert a helység mellett elfolyó patakban az asszonyok ruhát mostak, minden ott lakó asszonytól egy pár csirkét s nehány tojást követelt évi bérül. Az 1840-iki országgyűlésen az alsó tábla elnöke kimondta, hogy a téglavetés és égetés nem földesuri jog s hogy annak országos felszabadítása annál is kivánatosabb, mert csak így remélhető, hogy a jobbágy kéményt rak a házára s ez által elejét veszik a gyakori tüzeseteknek, s mégis számos földesur megakadályozta a *tégla kiégetését.* A dézsmálás költségeit még sok helyen a jobbágyok fizetik, jóllehet az új törvény megszüntette a jobbágyok terhére való lakmározást. És így tovább és így tovább.

Valóban, a pályamunkák íróinak könnyü bizonyítani a robot és dézsma tarthatatlan voltát s úgy e munkák, mint általában azok a közlemények, melyek Kossuth lapjában sűrűn jelennek meg, a robot és dézsma körül elkövetett visszaélésekről, azokról a nagy gazdasági károkról, melyeket

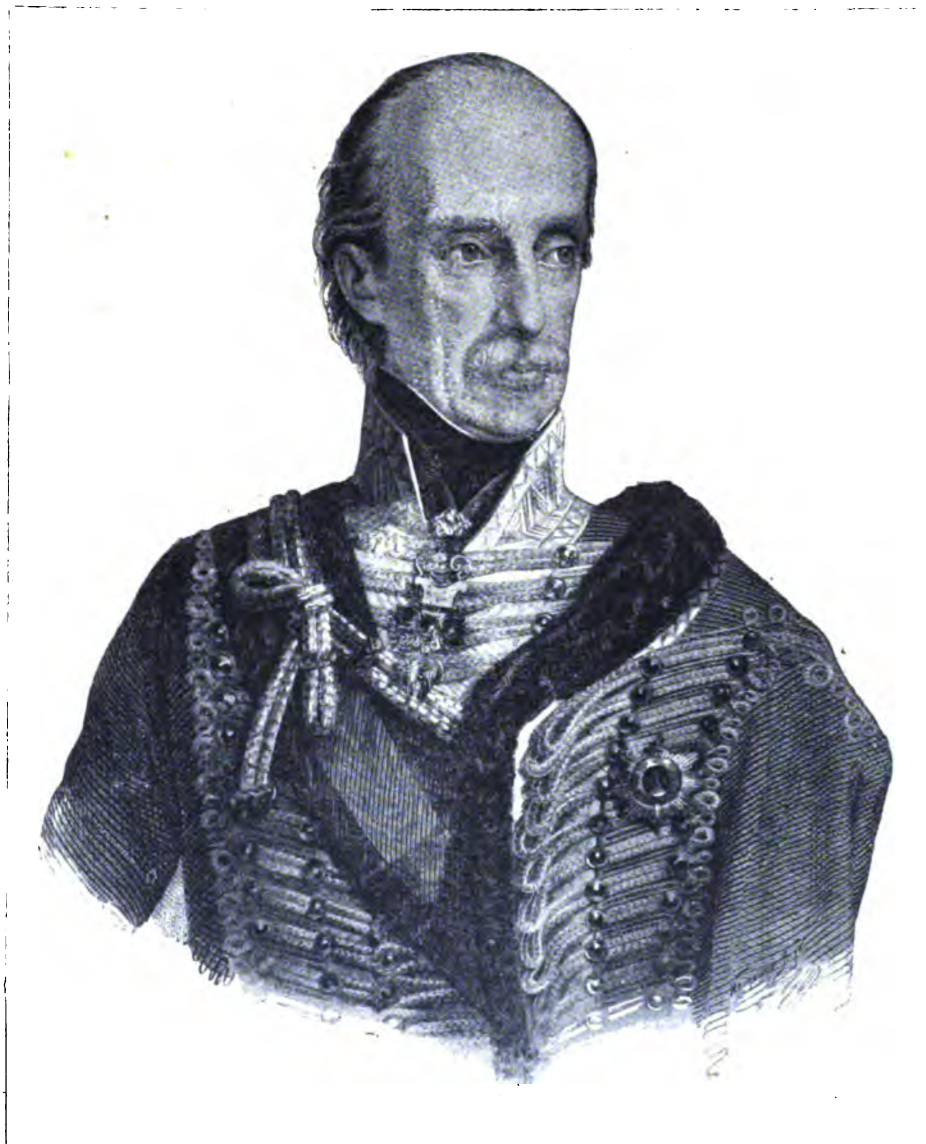
ez a középkori rendszer okoz — egy-egy előpostásai annak a halálharangnak, mely a tarthatatlan rendszer fölött mielőbb meg fog kondulni.

A társadalmi tevékenység mind szélesebb és szélesebb hullámokat vet. A Kossuth által alapított iparegyesület nyomán fiókegyesületek alakulnak s Kossuth, ki az egyesületnek aligazgatója, egymásután két kiállítást is rendez honi iparczikkekből. A kiállítások szépen sikerülnek s a czéhrendszer nyüge alatt sinylődő iparosok kezdenek megbarátkozni az önsegítség elvével. Fáy András lelkes izgatására már 1840-ben megalakul az *Első hazai takarékpénztár*, s amint tudjuk, az akkor elvetett mag azóta hatalmas terebélyes fává növekedett. Ujságokban, röpiratokban, felolvasásokban sűrűn foglalkoznak *örökváltsági pénztár* alapításával s ha a felmerült tervek nem is valósulnak meg, már az is nagy eredmény, hogy eszmét cserélnek, vitatkoznak, a nemzetet előkészítik az ország ujjáalakítására.

Maga az 1844-iki országgyűlés is inkább eszmékben gazdag, valóságos eredményt keveset tud felmutatni, de működése még sem veszett kárba, mert a fölvetett, megvitatott eszmék megtermékenyítik az elméket és sziveket. A szabadelvüség ügyét súlyos csapás is éri, amennyiben Deák Ferencz, a szabadelvüek vezére, hiányzik erről az országgyűlésről. Megválasztják, de még sem jelenik meg az országgyűlésen, mert a felbujtogatott bocskoros nemesség a követi utasítások közé fölvéteti a »nem adózunk« elvét s Deák fényes jellemével nem egyezik meg, hogy meggyőződése ellenére utasításokat fogadjon el. A megye ugyan, midőn Deák visszautasítja a megbizó-levelet, megmásítja a határozatot, de ez oly nagymértékü korteskedés árán történik meg, hogy Deák most e miatt nem fogadhatja el a megbizó-levelet. A régi jelesek közül ott van Klauzál Gábor, Beöthy Ödön, Bezerédy István, Palóczy László, Lónyay Gábor, a fiatalok közt is sok szép tehetség, nevezetesen Szemere Bertalan, Perczel Móricz, Ghiczy Kálmán, Szalay László, Trefort Ágoston, Vukovics Sebő, Lónyay Menyhért, de Deákot egy sem tudja pótolni. A főrendi táblán ismét Batthyány Lajos a vezér s oldalán van Eötvös József, Teleki László, Batthyány Kázmér, Pálffy József, Wenckheim Béla stb., szóval: a szabadelvü tábor ugy az alsó, mint a főrendi táblán szépen van képviselve.

A reformjavaslatok egész tömege kerül napirendre, de csak kevés válik törvénynyé. A *városok* ujjászervezésére vonatkozó javaslatokat behatóan megvitatják, de a kormány és az országgyülés nem tud megegyező véleményre jutni s elesik e javaslat legnevezetesebb része is, mely szerint

a 48 szabad királyi várost 32. követ képviselné az országgyülésen, a megyék 104 követével szemben. Ugyanez a sors éri a *büntetőjog* reformját is. E korszakos munka megalkotásának dicsősége első sorban *Deák*

József nádor.

Ferencz nevéhez füződik. Az ő nemes szive szólal meg a javaslat ama pontjában, mely a *testi büntetést* eltörli, sőt a *halálbüntetést* is. A nyomoruságos börtön-rendszer is erős reformra szorul s a törvényhatósági börtönökön kívül tíz kerületi börtön felállítását tervezik. Az utóbbiak költségét

a kincstár viselné, a törvényhatósági börtönökét együtt viselnék a nemesek és nem nemesek. Az alsó- és felső tábla, miután tíz kerületi börtön ötödfél millió forintba kerülne, négy kerületi börtönben egyezik meg, de a kormány akadékoskodásán megtörik ez a terv is. És ez a sors éri a katona-élelmezés és beszállásolás ügyét is, a szabadelvüek nem tudják levenni a népválláról a nyomasztó nagy terhet, jóllehet a dicsőséges emlékezetű *József nádor,* mint rendesen, ha a nép terheinek könnyítéséről van szó, ezuttal is igazí odaadással támogatja a szabadelvüek törekvéseit. Lelkesen támogatja a szabadelvüek abbeli törekvéseit is, hogy a *házi adót* egyedül a nemesség viselje, de ez a törekvés már azért sem valósulhat meg, mert mindössze tizennyolcz megye adott ebben az irányban kedvező utasítást a követeinek. Megelégednének már azzal is a szabadelvüek, ha megalkothatnák az *országos pénztárt,* oly formán, hogy a nemesség négy évi részletekben tíz milliónyi forintot fizetne s ezt az összeget aztán országutak, vasutak, csatornák épitésére, folyamok szabályozására fordítanák. De míg az alsó tábla megszavazza ezt az összeget, a főrendek a tíz milliót leszállítják 3 millióra s abból is kétszázötvenezer forintot az adózó nép vállaira tolnának. »Ily közös teherviselés mellett — írja Deák Kossuthnak — én akár herczeg Eszterházyval is kész vagyok alkura lépni, hogy t. i. eddigi terheit viselje ő maga, de az én terheimet viseljük ezentúl közösen.« Az eredmény az, hogy az országos pénztárt nem csinálják meg, sem tíz, sem három millióval.

A legszebb reformtervek tehát nem valósulhattak meg, s a szabadelvüeknek meg kell elégedniök azzal a két, egyelőre kevés gyakorlati értékü törvénnyel, melyek közül egyik megadja a nem nemesnek is a *hivatalviselés,* a másik a *birtok* szerzés jogát. Igen, egyelőre, mert hiába *választható* megyei tisztviselőnek a nem nemes, ha egyszersmind nincs meg a választó joga s minő számittással vegyen a jobbágy nemesi birtokot, amikor még nem tudhatja, mennyi esik majd a különben adómentes birtokra a közterhekből. Jóval több hasznát látja már most a paraszt annak a törvénynek, mely a *közmunkát* szabályozza, az egyes megyék közt igazságosabb osztályt csinálván, s mely rést üt a nemesi kiváltságon is, amennyiben a nemest is kötelezi *közveszedelem* idején a közmunkára.

A szabadelvüek lelkes táborát az országgyülés eredménytelensége mintegy rákényszeríti, hogy társadalmi uton egyengessék az ország ujjáalakításának ösvényeit. Az osztrák kormány százados politikája, mely tervszerüen fojtja meg a magyar kereskedelmet és ipart, teremti az *országos védegyesületet.* Kossuth Lajos pendíti meg az eszmét s az ő lelkes agitá-

cziója teremti meg az egyesületet, melynek czélja piaczot teremteni a honi iparczikkek számára, itt az országban. Az egyesület tagjai becsületszóval kötelezik magukat, hogy 1850. október elsejéig csak hazai mesteremberek által dolgoztatnak a »minemüségre való tekintet nélkül« s csak oly czikkekért fordulnak a külföldhöz, a melyek itthon meg nem szerezhetők. Pozsonyban 1844. október 16-án alakul meg az egyesület, melynek elnökévé a minden izében szabadelvü gróf Batthyány Kázmért s alelnö-

Báró Kemény Zsigmond.

kévé gróf Teleki Lászlót választják, igazgatóul pedig magát Kossuth Lajost. Ime, az idők jele. Két mágnás s a szegény ujságiró egy táborban, egy ügynek a szolgálatában. Ám a védőegyesület élén csupa ellenzékiek állanak s ez a körülmény politikai szint ad az akcziónak, mely kiterjed az egész országra, mind több és több hívet szerezvén a védegyesületnek. Széchenyit ismét erős aggodalom szállja meg, méltán tart attól, hogy az országossá lett mozgalom gondolkodóba ejti a kormányt s ebbeli aggodalmában kíméletlenül támadja ama férfiakat, kik a védőegyesület élén

állanak. A gyanusítások zsilipje megindul s a kormányt szolgáló hazai és idegen ujságok nem szünnek meg gyanusításokkal illetni a mozgalmat, pedig egyáltalán nem volt politikai természetü s azzá csak akkor vált, mikor a kormány minden követ megmozgatott a védőegyesület eredményes működésének megakadályozására. A természetes eredmény: az ellenzéki szellem fölébresztése, megerősítése. Erre alkalmasabb eszközt nem is gondolhattak volna ki az *adminisztrátori rendszer* megalkotásánál. Megnyirbálni a megyei önkormányzatot s többséget szerezni a megyékben a kormánynak, ez a czél s e czélt Metternich herczeg akként véli megvalósithatónak hogy *adminisztrátorokat* küld a megyék nyakára. Természetesen, csupa »kipróbált hűségü« férfiakat neveznek ki erre az állásra, a kik amellett erélyesek, s az erőszakoskodástól sem rettennek vissza. Az országgyülési ellenzék jól látja, hogy ez az adminisztrátori rendszer nemcsak a megyei önkormányzatra, hanem ő reá is halálos csapást akar mérni, ez a czél és semmi más. És csakugyan a megyékre szabadított adminisztrátorok hallatlan erőszakoskodásokat művelnek. Vesztegetéssel demoralizálják a nemességet s a rendfentartás czímén kirendelt katonaság pedig arra való, hogy megfélemlítse az ellenzéki férfiakat. De mindhiába: az adminisztrátori rendszer nem válik be. Az erőszak növeli az ellenzék összetartó erejét s elkeseredett küzdelemre ingerli az abszolitizmussal fenyegető rendszer ellen. Nemcsak a megyei önkormányzat hívei, de az úgynevezett *centralisták* is, kik a megyei önkormányzat helyett az *országgyülésben* és a *felelős kormányban* akarták megtestesíteni a nemzet erejét, elkeseredetten küzdenek ellene, mivelhogy lehetetlen nem látni, hogy az adminisztrátori rendszer hadüzenet nemcsak a megyei önkormányzatnak, de általában mind ama reformtörekvéseknek, melyek az ország ujjáalakítását czélozzák. Midőn Kossuth 1844. junius elején megválik a *Pesti Hirlap* szerkesztésétől, a kormány által felbérelt nyomdász fondorkodása következtében, a lapot a centralisták veszik át, kik különben Kossuthtal együtt szintén ellenzékiek, de a megyei önkormányzat kérdésében nem értenek egyet Kossuthtal. Míg Kossuth azt hirdeti, hogy a megyei önkormányzat a felelős miniszteriummal összeegyeztethető, a centralistáknak az a vélekedése, hogy a megyei önkormányzat lehetetlenné teszi a szabadelvűek áttal hirdetett reformokat. A *Pesti Hirlap* szerkesztését Szalay László veszi át s mellette több kiváló tehetségü fiatal iró és politikus hirdeti a centralisták tanait, nevezetesen Eötvös József, Trefort Ágoston, Csengery Antal és Kemény Zsigmond. Kossuth megpróbálja, hogy új lapot alapítson, de, természetesen, nem kapja meg rá az engedelmet. Az ellen-

zéki sajtóban tehát a centralisták foglalják el a tért s az ellenzék két pártra szakad: municipialistákra és centralistákra. Ez a szakadás azonban nem tart sokáig. A centralisták meg lehetnek elégedve pár évi tollharczuk eredményével, mert bár fontosabb érdek: a kormány ellen való harcz arra bírja, hogy e harcz megvívására egyesüljenek a municzipialistákkal, — a mi lehetetlenné tette, hogy tovább folytassák a vitát abban az egy kérdésben, mely eddig az ellenzéket két táborra osztotta, — a közel jövő nekik ad igazat. Kossuth ugyan nem enged abbeli hitéből, hogy a felelős miniszteriummal összeegyeztethető a megyei szervezet, de maga is elismeri, hogy ezen a szervezeten javítani kell. De most, a jelen pillanatban, az ellenzéki pártok tömörülése a fő érdek. Megdönteni a kormány s a kormányt támogató konzervatívek hatalmát: ez az első teendő, csak ennek romjain lehet fölépíteni az új Magyarországot. Az ellenzék tömörülése annál is kivánatosabb, mert a kormány míg egy felől az ő adminisztratorai által gyökerestől ki akarja irtani az ellenzéket, más felől nagyot gondol s most egyszerre túl akarja szárnyalni az ellenzéket a népboldogításban. Kiragadni az ellenzék kézéből a vezetést, népszerüsíteni magát az ellenzék rovására: ez a kormány legújabb fogása. Nyilvánvaló, hogy ez a czél vezeti abbeli elhatározásában is, hogy a helytartótanács kebelében szervezi a közlekedési bizottságot s annak vezetésére Széchenyi Istvánt hívja meg.

Csengery Antal.

A legnagyobb magyar örömest vállalkozik a neki való feladatra. mert reméli, hogy előkelő hivatalos állásában sorban megvalósíthatja közgazdasági terveit, szóval: a mint ő szokta mondani, *kihaszuálhatja* a kormányt az ország javára. De Kossuth és híveinek működése állandóan nyugtalanítja a legnagyobb magyart, nem szünik meg abbeli aggodalma, hogy a mit ő szép szerével kivív a kormánynál, az ellenzék akcziója megsemmisíti. Kossuth, midőn a *Pesti Hirlap* szerkesztésétől megvált, visszavonult a pestmegyei Tinye községbe, az ő kis nemesi kúriájába, azzal az elhatározással, hogy félrehúzódik a politikai küzdőtérről. Nem csoda, ha megcsömörlött a politikától. De nem sokáig tart

pihenője, nyugtalan, cselekvésre vágyó lelke visszaviszi a cselekvés szinterére, szervezi országszerte a védegyletet, kiállításokat rendez, szóval, tollal agitál s a szó igaz értelmében ember erejét meghaladó munkát végez. »Ez az ember sem nem eszik, sem nem iszik, hanem benső láztól csont és bőrré soványodik. Ez a forradalom benső láza.« Széchenyi írja ezt róla a Naplójában. Mint szónok az ő tüneményes nagyságában Pestmegye 1845. tavaszi közgyülésén tünik föl először, hogy gyilkos gúnynyal ostorozza az adminisztrátorokat, az új kreishauptmannokat, a kiket oly eleven színekkel rajzolt le, hogy midőn *falra festett ördögöknek* nevezi, a jelen voltak önkénytelen a falra tekintenek. E közben tollát sem pihenteti, s mert nem sikerül lapot alapítania, a *Heti lap* czímű ujságba ír vezérczikkeket. Itt jelenik meg többek közt a híres »Tengerre magyar!« jelszavú czikk is. Itt jelennek meg ama czikkei is, melyek Széchenyit a legkíméletlenebb támadásra ingerlik Kossuth ellen. Széchenyi *Politikai programm-töredékek* czímü iratait értjük, melyben rendkívül szenvedélyes hangon támadja az ellenzéket és első sorban Kossuthot, kiről azt írja, hogy az ő szereplése eljutott már a közönséges népizgatásig. Azon kezdette, hogy »megtisztítja a nemességet a salakjától« s mikor az nem sikerült, fölcsapott kereskedőnek és fabrikánsnak s most, miután látja, hogy azon a téren sem boldogul (a védegylet dolgai valóban rosszra fordultak, de ezért Kossuthot egyáltalán nem lehetett okolni) neki fogott a népizgatásnak. Miben állott ez a népizgatás? Abban, hogy Kossuth meggyőződése szerint az örök váltság az adók közös viselése nélkül meg nem történhetik. A minthogy e nélkül csakugyan torzszülött is lett volna. De Széchenyi ebben már forradalmat lát. Azt írja Kossuthról, hogy ezzel a követeléssel a parasztot a nemes ellen uszítja s »ily módon, midőn reform után vágyódik, úgy megveti a forradalom alapját, hogy a legmerészebb franczia jakobinus is gyönyörködhetnék benne.«

Széchenyi e támadása 1847-ben jelenik meg, az 1847/48-iki országgyűlés küszöbén. A támadás rendkívül bántja az ellenzéket, mely most minden erejét összeszedi, hogy mennél nagyobb számmal jelenjék meg a megnyitandó országgyűlésen. A kormányt támogató konzervativek lázas készülődése a választásokra s Széchenyi támadása elszánt küzdelemre hevíti az ellenzéket: megalakítják Pesten az *Ellenzéki kört*, melynek elnöke gróf Teleki László, alelnökei Vörösmarty Mihály és Fényes Elek. Ez a kör a gyülekező s tanácskozó helye nemcsak a Pesten tartózkodó ellenzékieknek, de a vidékieknek is. Tagjai közt nemcsak politikusokat találunk, de írókat és művészeket is. S míg egyfelől e kör összetartja az ellenzék

férfiait, másfelől az ellenzék élénk agitációt fejt ki a sajtó terén is, már a mennyire a cenzura mind szorosabbra fűzött nyügei közt teheti. Ezzel nem elégszik meg az ellenzék, elérkezettnek látja az időt arra is, hogy megállapítsa programmját s közzétegye, hadd lássa tisztán, világosan a nemzet, mit akarnak. Kossuth indítványára, a Pesten 1847. márczius 15-én tartott ellenzéki gyűlésen el is határozzák, hogy pártnyilatkozatot tesznek közzé. Bizottságot küldenek ki az ellenzéki nyilatkozat szerkesztésére s a junius 6-diki értekezetre el is készül a nyilatkozat, melyet Deák Ferencz fogalmazott meg nagy bölcseséggel és tapintatossággal. A nyilatkozaton meglátszik, hogy valóképen Széchenyi támadásának hatása alatt született. A Programmtöredékekkel szemben mindenekelőtt azt bizonyítja, hogy a nemzetnek nincs oka a kormány iránt való bizalomra s éppenséggel nem fölösleges az ellenzék ellenőrző és reformáló működése. Összegezvén a kormány által a nemzet jogain ejtett különféle sérelmeket, az ellenzék által követelt reformok főbb pontjait a következőkben állapítja meg:

Osztozás a közterhekben;

A nem-nemeseknek, a királyi városoknak és szabad kerületeknek, képviselet alapján, a törvényhozási és helyhatósági jogokban való részesítése;

egyenlőség a törvény előtt;

az urbéri viszonyoknak, kármentesítés mellett, *kötelező* törvény által való *megszüntetése;*

az ősiség eltörlésével a hitel és birtokszerzés biztosítása.

Parlamenti felelős kormány.

Szabad sajtó.

Unió Erdélylyel.

Vallásszabadság.

Az ellenzék e nyilatkozatát mohón olvassák országszerte s megindul az élet-halál harcz a konzervativek és az ellenzékiek tábora között. A kormány a legnagyobb erőszaktól sem riad vissza s a késhegyig menő küzdelemben az ellenzék több kiváló férfia bukik el, nevezetesen: Beöthy Ödön, Bezerédj István, Klauzál Gábor és Vukovics Sebő. Deák Ferenczet megválasztják, de gyöngélkedése miatt nem fogadja el a megbizó levelet. A legnagyobb érdeklődés kiséri Kossuth Lajos választását. Az egész ország izgatott figyelemmel tekint Pestmegye felé: ott folyik az ádáz küzdelem a kormányra oly veszedelmes ember megbuktatása végett. Kormány és ellenzék valóképpen itt próbálja ki az erejét: Kossuth győzelme vagy

bukása mindenkép kiszámítthatalan fontosságú. Győzelme az országot újjáalakító reformok győzelmét, bukása e reformoknak hosszú időre való eltemetését jelenti. Érzik ezt azok a férfiak, kik Kossuth nevével mennek a harczba s nem kisebb ember, mint gróf Batthyány Lajos, az országos ellenzék vezére, a főkortes. Oldalán látjuk Batthyány Kázmért és Ödönt, gróf Ráday Gedeont, gróf Teleky Domokost, báró Podmaniczky Frigyest s a megye több kiváló férfiát, az arisztokrata és előkelőbb nemesi családokból. A nép felszabadítására hivatott férfiú kortesei mágnások! Mely fordulása az időknek! A kormány Patay Józsefet akarja fölléptetni Kossuth ellen, de a derék hazafi visszautasítja a jelölést, mondván: »Inkább kiköltözöm a megyéből, semhogy Kossuth ellen föllépjek!« De mégis találnak ellenjelöltet Balla Endre személyében, míg a másik ellenzéki jelöltnek, Szentkirályi Móricznak nincs ellenjelöltje s egyhangúlag választják meg. De Kossuth számára is óriási többséget szerez a lelkes korteskedés. A választást október 18-dikára tűzik ki, de már 17-dikén bevonul Kossuth pártja, hatalmas nagy tömeg, melynek élén a már említett mágnások lovagolnak, részint díszmagyar ruhában, részint gubásan, szűrösen. A választók seregét óriási tömeggé növeli a pesti nép, a Rákóczi-induló mellett járja be az utczákat a tenger sokaság, mely Kossuth Lajost élteti.

»Egy halálom, egy életem,
Kossuth Lajos a követem!«

Batthyány Lajos kiáltja el e szavakat s a beláthatatlan tömeg utána zúgja. A választás eredménye: fényes győzelem. Kossuthot 1600 szótöbbséggel választják meg. S a mi ma szinte hihetetlennek tetszik, Kossuthra szavazott egy császári királyi százados is, a ki katonai formaruhában jelent meg az urna előtt. Kosztolányi Móricz volt, később a szabadságharczban honvédezredes . . .

Kossuth előtt tehát megnyílt a parlament ajtaja. A király november 17-dikére hívja össze az országgyűlést, az *utolsó rendi országgyűlést.* Maga a király nyitja meg az országgyűlést, nehány szóval, de *magyarúl.* És magyarúl mondotta azt a néhány szót is, melyben *István* főherczegnek nádorrá való választását megerősíté. A dicsőséges emlékezetű József nádor, ki ötven évig viselte a nádori méltóságot s e hosszú idő leforgásán méltán vívta ki a magyar nemzet osztatlan becsülését, őszinte szeretetét, már 1847 elején örök álomra hunyta szemét s a nemzeti gyászt csak a reménység enyhíté némikép, hogy az ország első méltóságában saját fia, István főherczeg fogja követni. A király, addig is, míg az ország-

gyűlésen megtörténnék a nádorválasztás, István főherczeget Magyarország királyi helytartójává, a hétszemélyes tábla elnökévé s egyben Pestmegye főispánjává és a jászok és a kunok főkapitányává nevezi ki. A nemzet örömmel és bizalommal tekint József nádor fiának működése elé, a kinek első dolga, hogy beutazza az ország nagy részét. A hová megy, mindenütt meleg szeretettel fogadják s a vele való érintkezés csak növeli a bizodalmat. Magyarul beszél, magyar ruhát visel, s minden szava egy-egy út a nemzet szivéhez. Körútjából visszatérve, október 6-dikán nagy ünnepséggel iktatják Pestvármegye főispáni székébe. Ez a beiktatás különben is történeti nevezetességű, mert itt kezdődik I. Ferencz Józsefnek, a mi jóságos öreg királyunknak, az akkor fiatal főherczegnek nyilvános szereplése. Az V. Ferdinánd utódjául már akkor kiszemelt főherczeg iktatja be hivatalába István főherczeget, magyar beszéddel.

A pesti vármegyeháza a negyvenes években.

»Ez a díszes tiszt — így hangzott Ferencz József főherczeg beszéde — alkalmat nyujtott nekem *e szeretett Magyarországba* oly perczben lépni, midőn ez — mint felséges urunk atyai szive óhajtja — *egy boldog korszak küszöbén* áll; s mert tanúja lehetek annak a közszeretetnek, melyet fönséged dicső emlékű atyjától öröklött s önmaga fényes tulajdonaival még inkább szilárdított; de tanúja annak a közbizalomnak is, melyet fönséged magas erényeivel és hazafiúi buzgó törekvéseivel már ki is vívott, mik által biztosítva látom nemcsak e nemes vármegye, hanem a szeretett honnak is boldog jövendőjét. Magam pedig ünnepelni fogom mindig e napot, melyen fönséged iránt való hő szeretetemnek és *a magyar nemzethez való élénk ragaszkodásomnak* nyilvános jelét adhatám.«

Az ifjú trónörökös beszéde s István főherczeg válasza, melyben ez köszönetet mond a trónörökösnek azért is, hogy »ajkairól zengeni hal-

lotta édes hazánk nyelvét«, leírhatatlan hatást tesz a jelenvoltakra s viszhangot kelt az egész országban. Annyira szokatlan, hogy a Habsburg-család valamely tagja magyarúl szóljon a magyarokhoz, hogy ez a nehány szónyi beszéd is országos örömet fakaszt! Széchenyi nem is állja meg, hogy Naplójában gúnyos megjegyzéssel ne kisérje ezt az országos örömet. »Ime két fiatal osztrák főherczeg könyv nélkül betanul nehány magyar szót és már-már elszédül a hű magyar nép.«

Hát még mikor a király is magyarul nyitja meg az országgyűlést! Az első eset, hogy Habsburg-házból való király magyarúl szóljon a rendekhez. Széchenyinek igaza van: nehány magyar szó s elszédül a hű magyar nép. A rendek túláradó lelkesedésükben a király szavait arany betükkel nyomatják le jegyzőkönyvükbe. Maga Kossuth is úgy nyilatkozik, hogy lehetetlen megtagadni »a törhetetlen bizalmat a felség személye és atyai szándékai iránt«, azt a bizalmat, »mire a magyar király hű magyarjait magyarúl szólítá fel.«

A felség atyai jó szándékában tehát nem kételkednek s a bizalmat erősítik a királyi előadások, melyek az ellenzék által sürgetett reformokból is tartalmaznak néhányat. Nem is akadnak meg azon, hogy a királyi előadásokban nincs meg minden, mit az ellenzék évek óta hirdet, hisz azt, a mi hiányzik, inditványok formájában is napirendre keríthetik. A konzervatívek megelégedése tökéletes s mindjárt készek is köszönő feliratot küldeni a királynak az igért reformokért. Ám Kossuth s vele az ellenzék, bár elismerik, hogy néhány pontban egyeznek a királyi előadások az ellenzék követeléseivel, nem járul az indítványhoz, melyet a konzervatívek nevében Somsich Pál terjeszt az országgyülés elé. Kossuth nagyobb szabásu beszédben foglal állást az indítvány ellen. Ez az első nagy beszédje a parlamentben. Ő a királyi előterjesztéseket a kormány részéről oly manifesztácziónak tekinti, melylyel a kormány az országgyülésnek irányt akar adni, tehát a rendek válaszfeliratában is ki kell fejezni azt az irányt, melyet a rendek követni szándékoznak. E végből szükséges, hogy a rendek taglalás alá vegyék mind általában az ország állapotát, mind különösen a mult országgyülés óta követett kormánypolitika általános irányát, s tettekben és mulasztásokban nyilatkozott főbb mozzanatait. Hálával ismeri el, hogy a királyi előterjesztések több oly tárgyak elintézésére hívják fel az ország rendeit, melyek a nemzeti közóhajtással találkoznak, de mennél őszintébb elismeréssel fogadják a királyi szándék e nyilatkozatát, annál nagyobb kötelessége a rendeknek, nyilt őszinteséggel megnevezni azokat az akadályokat, melyeket el kell hárítani, hogy a

királyi szándék teljesüljön. »Mert hiszen — így folytatá beszédét Kossuth — az ország ily szellemü előadásokat már máskor is látott s mégis csak kevés eredmény mérsékelheté a meghiusult remények fájdalmát. A siker feltételeinek e kijelölésével tartozunk az ország méltó várakozásának és

István főherczeg.

tartozunk a felséges uralkodóház iránti ragaszkodásunknak is. Egy gondos pillanat Európa s a monarchia viszonyaira; egy pillanat a politikai láthatárra oly olvashatólag feltünedező jelekre, lehetetlen, hogy minden embert, ki ép értelemmel bír, meg ne győzzön, mikép a felséges *ausztriai ház jövendője Magyarország alkotmányos kifejtésével kapcsolatban áll.*«

Ennek előrebocsátása után sajnálattal említi azt a tényt, hogy a magyar kormány befolyása nem felel meg a törvények és alkuk által biztosított országos szabad önállóságnak. »Kereken tagadja«, hogy Magyarország jogos érdekeit Ausztria édekei szükségkép elleneznék s lelke egész meggyőződésével ismétli, mit a karok és rendek táblája 1844-ben kimondott, hogy »a magyar alkotmányos élet teljes kifejlődése az örökös tartományok mellett lehetséges. Ám az 1790-iki 10. törvényczikknek, mely kimondja, hogy hazánk szabad ország s egész törvényhozási és kormányzási rendszerében független, tehát semmi más országnak és nemzetnek alája nem rendelt, az élet, a valóság meg nem felel. Ebből »a sokféle bajoknak egész özöne forrásozik s innen az örökös tusa a nemzet és kormány közjogi hatalmának korlátai felett, mely ily mértékben a világon sehol sem fordul elő s nálunk is csak azért van, mivel az 1790. 10. törvényczikk nem valóság s mert a birodalmi főkormányhatalom rendszere az alkotmányossággal összhangzásban nincs. Azt hiszem, t. rendek, ezt már ideje volt tisztán kimondani, kivált a reformokra hivatott országgyülés elején. Mert a minő igaz, hogy *hazánk jövendője a nép iránti igazságtól s az alkotmányos élet organikus kifejlődésétől függ,* oly bizonyos az is, hogy ez irányban való haladási czélzataink fő akadálya éppen ama abszolutisztikus befolyásban van.« Szerinte az lesz a Habsburg-ház második megalapítója, ki az abszolutisztikus kormányrendszert alkotmányos irányban reformálja. »Senki nálamnál jobban nem örvendene — mondja Kossuth — ha itt a nemzet képviselőivel szemközt, egy *felelős parlamentáris kormány állván,* ezen állás magában biztosítaná, hogy a multakat bizton feledhetjük, mert jövendőnket nem teszik bizonytalanná és zavartalanul vihetnők a reform munkálatát. És én az ily kormányt *megyei institucziónkkal* tökéletesen megegyeztethetőnek vélvén, az alkotmányos lét ezen posztulátumának valósítására minden erőmet felajánlom; de ha már ez valósítva volna is, a kormánytól törvényeink szentségét számon kérni, minden időben első kötelességünkhöz tartoznék. Menynyivel inkább nem szabad mellőznünk ezen alapot, midőn sajnosan kell tapasztalnunk, hogy sarkalatos sérelmeink annyi országgyűlésen át orvosolatlanul maradtak!« Végül felsorolja az újabb sérelmeket s azt indítványozza, hogy Somsich indítványával ellenkezően, a válaszfeliratban említsék meg mind a sérelmeket, mint a kormány által is szándékolt reformok akadályait.

Kossuth indítványa fölött hosszú vita indult meg. Széchenyi, ki Mosonyt képviselte az országgyűlésen s a ki szintén csak heves küzde-

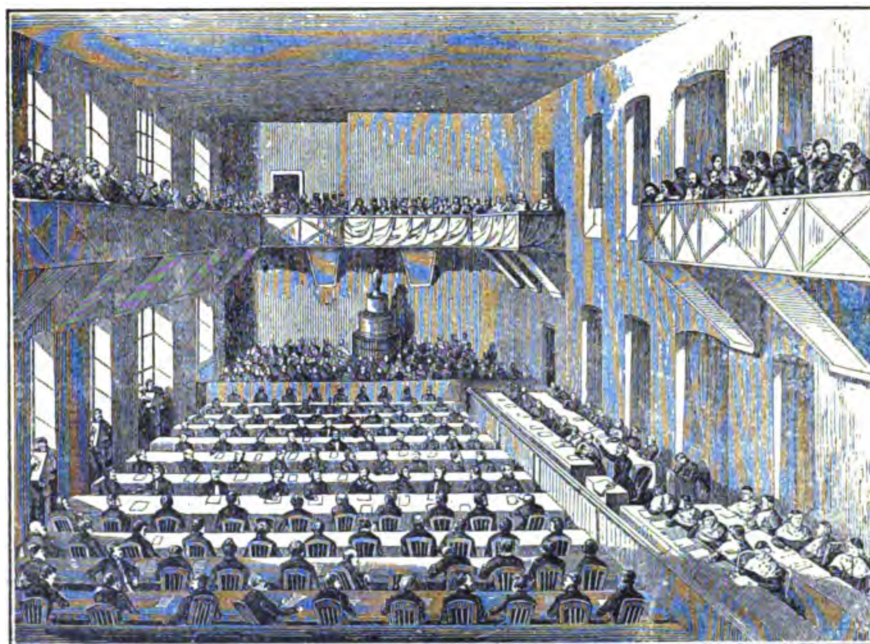

Ferencz József főherczeg.

lem után jutott be a parlamentbe, nyomban felszólalt az indítvány ellen, de a vita ötödik napján közvetítő indítványt tett: ő csak általánosságban óhajtotta megemlíteni a sérelmeket. Somsich visszavonta indítványát s így a két nagy ellenfél: Kossuth és Széchenyi indítványa fölött szavazott az országgyűlés. A Kossuth indítványa mellett 26, Széchenyié mellett 22 követ szavazott s mert Széchenyi különben is kijelentette, hogy az ő indítványa a Kossuthétól lényegében nem, csak a modorban különbözik, a szavazás eredménye mindenképpen vereség volt a kormányra nézve. Ám a főrendiházban egészen ellenkező sors várt Kossuth indítványára, illetőleg a feliratra, melyet Kossuth indítványa alapján Szentkirályi Móricz szerkesztett. A főrendek túlnyomó többsége a felirat ellen foglal állást s deczember 15-én visszaküldik az alsó táblának. Az ellenzéket felháborítja a főrendek merevsége s e felháborodásnak Kossuth a tolmácsolója, mondván többek közt: »Ha a főrendek akadályoztatják, hogy ez a felirat a trón elé menjen, ám számoljanak ők a história előtt. Fáj neki, hogy a főrendek ily loyalis térre lépni nem akartak; fáj, hogy a független arisztokráczia erélyes szavát hiába emelte, mely arisztokráczia előtt fejét hajtja meg, ha *a nép érdekeinek is ily oszlopa* leend, mily oszlopa vala az alkotmánynak s mennyköve az abszolutizmusnak. A főrendek többsége mást határozott. Az adminisztrátori rendszert nem akarták érintetni. Hát oly szentségek ezek a Kreishauptmannságok, hogy miattok el kell zárni a birodalom útját, melyen a nemzet aggodalmait ő felségével tudassa? Ne feledjék az adminisztrátori rendszerbe bonyolított urak, hogy Szent István palástját sem az adminisztrátorok, sem az adminisztrátorokat gyártók részére nem varrták s a nemzetben lessz annyi erő, hogy a palást mögé bujókat kiugratni s mindaddig űzni fogja, míg a közvélemény sujtó karja alatt össze nem roskadnak.« Beszéde végén határozatilag kivánja kimondatni, hogy a rendek maradjanak meg az országgyülés állapotáról való véleményök mellett. S ha e kérdés el lesz döntve, indítványt tesz, hogy külön feliratot terjesszenek ő felségéhez az 1790. 10. törvényczikk dolgában. Kivánni fogja a régi sérelmek tárgyalását s a többi sérelmek tárgyalására választmány kiküldését; kivánni fogja, hogy e czélból kiküldött választmány az ország elé állítsa az adminisztrátori rendszer képét, hadd lássa a nemzet, hogy ezt kell-e pártolnia vagy az alsó tábla által kitűzött irányt. És kivánni fogja azt is, hogy az országgyülés évenként való megtartására törvény alkottassék.

Az alsó tábla Kossuth indítványát elfogadja s a kormány most előszedi régi fegyvereit: alattomos úton próbálja megbontani az ellenzék

egységét. Ám a mint alább meglátjuk, ha sikerül is néhány ellenzéki követ megpuhítása, az eredmény olyan csekély, hogy hire-pora sem marad a mesterséges diadalnak: úgy elsöprik a bekövetkező események viharai. Az alatt az idő alatt, míg a felirat ügye függőben van, a rendek nem pihennek s sorba kerülnek napirendre a szabadelvűek által rég hangoztatott reformok. A november 28-iki ülésen Szemere Bertalan, Borsod követe indítványt tesz, hogy az országgyülés mondja ki a házi s hadiadó és az országos pénztárra alapított *közös teherviselés* elvét s a javaslat kidolgozását választmányra bízza. »Akkor tesszük le másodszor Magyarország

Az alsó tábla ülése Pozsonyban.

alapját — mondá Szemere — mikor a közteherviselés elvét kimondjuk és *alkalmazzuk.*« Kossuth még azon az ülésen szót emel s midőn egyfelől magasztaló szavakban emlékszik meg a nemességről, mely a »magyar« nevet beírta az európai nemzetek emlékkönyvébe s a melynek érdeme, hogy Magyarország van és lesz, másfelől megnyugtatni kivánja a nemességet, hogy, ha a szabadságnak minél több osztályosai lesznek, ez nem fog történni a nemesség elzsibbasztásával. »A nemesség — így folytatá Kossuth — politikai túlsulyát nem az által állapította meg, hogy az országos terhekben részt nem vett, hanem azáltal, hogy az ország védelmét magára vállalta s az ország terheit vállán viselte. Időfolytával a ter-

het lerázta vállairól s mégis minden kiváltságban részesül. Ez az állapot tovább fenn nem tartható, a nemességnek idejekorán kiváltságairól lemondani, *a népet maga iránt kibékíteni* s beléje bizalmat kell önteni, miszerint a *népnek vezére akar lenni, de nem ura,* mi csak a terhekben való részvétel által történik s miből világos, hogy az adó barátja a nemességnek nem ellensége.«

Másnap Széchenyi szólal fel, s ő előbb az országos pénztár ügyében kiván döntést. Kossuth szerint azonban nem ez az első kérdés, hanem az, hogy a nemesség kiván-e osztozni a meglévő terhekben s csak ezután lehet szó új terhek elvállalásáról, sőt az országos pénztár föltételezi a házi adó elvállalását. »A nép — mondá Kossuth — nem érti azt, hogy reá az ország beruházásából oly nagy haszon fog származni, rögtön eredményt vár, látni akarja, hogy a nemesség az ő terheiben fog-e részesülni. Tudni kell tehát legelébb, hogy a nép vállairól a tehernek egy része levétetik-e, mert az országos pénztárt csak így lehet a közös teherviselés alapján felállítani.« Szavazásra kerülvén a sor, a házi adó elfogadására szavazott 29 megye, ellene 18; ellenben a hadi adó 33 szóval 15 ellen megbukott, míg az országos pénztár, Széchenyi kedves eszméje mellett 42 szó esett 6 ellenében. Ezzel, ha részben is, november 30-án *kimondatott a közös teherviselés elve.* A deczember 2-iki ülésen Kossuth nyitja meg a beszédek sorát e szavakkal: »Elfogadtatván, fájdalom! nem egészen a közös teherviselés elve«, szükségesnek véli, hogy a házi adó és az országos pénztárra vonatkozó elveket megbeszélje az országgyülés. Szerinte, a nemességnek a házi adóban való osztozása nemcsak hogy nem fogja nehezíteni az országos pénztár megalapítását, de elő fogja segíteni. Téved, a ki azért, mert az országos pénztárra nagyobb volt a többség, ennek elsőséget tulajdonít. Nálunk az adóra nézve hat évi küzdelem után úgy áll a pártkérdés, hogy midőn egy rész a nép terheiben osztozkodni ugyan nem, de az országos pénztár megalapításához járulni kiván, a másik párt itt is, ott is egyaránt kivánja viselni a terheket. Ez a kulcsa a többségnek. A kisebb rész e két adót ellentétben látja, a nagyobb nem. S a kik a terhekben nem szubzidionális (segedelmi) uton, de a közös teher viselés alapján kivánnak osztozni, vigyázzanak, nehogy az alapot alóluk kivegyék. Az adót egy párt is képes megakadályozni, midőn kivivására mind a két párt megegyezése szükséges. Annak bebizonyítására, hogy a házi adó elvállalása az országos pénztár létesítését elősegíti, számokkal áll elő, noha azokat csak példának kivánja tekinteni. Tegyük fel — mondja — hogy a nemesség három milliót akar adni, de a házi adóhoz járulni nem

kiván, volna e szerint az országos pénztárban három millió, de ez által a nép érdekei ki nem egyenlíttetnének s az országos pénztár létele sem volna biztosítva. Míg a ***nemesség minden teherben nem osztozik, a nép***

Szemere Bertalan.

robotozó jobbágyság marad és semmi politikai jogban nem részesül, addig Magyarországot, ha veszély nem is fenyegeti, de fenyegetheti. Ha azonban a nemesség közösen viseli a terheket, többet ezáltal fizetni nem fog, de a nép érdekei ki lesznek egyenlítve. Melyik mód jobb tehát, tanácso-

sabb és kedvezőbb? Beszéde további folyamán megjelöli azokat a forrásokat, melyekből az országos pénztárba öt millióval több folyhatna be, anélkül, hogy a kormánytól tetemesebb áldozatokat kellene kivánni. S föltéve, hogy a nemesség közvetlen úton három milliót kiván adni, miután a házi adó, az 1845-iki kivetés szerint, az egész országra 3 millió hétszázkilenczezer 415 forintot tett s a jobbágyi birtok a nemesi jószághoz képest oly arányban áll, mint három a négyhez, a nemességre 1.700,000, a népre 1.300,000 esnék, mely arányban a nemesség adhatna direkt uton az országos pénztárba 1.700,000-et, a jobbágyság pedig 1.300,000-et, minek *végczélja lenne a népnek a nemesség iránt való kiengesztelődése* s ez alapon a nép vállairól legalább a deperditák súlya szállna le. Ha pedig a házi adó alapján indíttatik meg a dolog s ha egyéb kutfők is megnyilnak, a nemesség nem fog fizetni többet, de *az országos pénztárt állandósitotta s a néphez közeledett.*

A rendek a házi adó és országos pénztár rendszerének elkészítésével, Kossuth indítványára, választmányt biznak meg s következő nap, deczember 3-án már az *örökváltság* kerül napirendre. Zemplén követe, Lónyay Gábor teszi a *kényszerítő örökváltságra* vonatkozó inditványt. Kossuthnak ez ismét kedvező alkalom, hogy amiért a sajtóban már annyit küzdött, most mint törvényhozó segítse diadalra. E beszéde nem annyira szónoki szépségével, mint a meggyőző érvek súlyával hat a rendekre. Szerinte, míg az urbéri viszony meg nem szűnik, a jobbágyság szivéből nem lehet kiirtani a gyűlölséget. A nemességnek különösen érdekében áll e viszony megszűnése. Mennél későbbre halasztják az örökváltságot, annál olcsóbb lesz a váltságdíj. Bánátban a jobbágy 26 napot pénzzel válthat meg. Ez a kedvezmény majd kiterjeszkedik a többi megyékre is, mi által a megváltandó tőke sokkal kisebbre olvad le. E mellett a föld értéke is növekedik. Igy Abonyban a föld értéke a vasuti közlekedés következtében 150 százalékkal emelkedett s mégis örömest veszik, ellenben Biharban egy bécsi bankár nagy uradalmat vett, holdját nyolcz forintjával. Igy lévén a dolog, csalatkoznék a nemesség, ha azt hinné, hogy az örökváltsági összeg a föld értékének arányában növekednék, mert a váltság tárgya nem a telek, hanem az urbéri szolgálat. Tekintetbe veendő az is, hogy midőn most 7 ezer forintért 175 holdat vehet a nemesség, tiz év mulva tán csak hatvanat kap s így az ár, melyet ma kapna, a váltság után ötven százalékkal kevesebbet fog érni. Ha tehát az urbér nem állandósítható, mi áll a nemesség érdekében? Az örökváltság, a nemesség tökéletes kármentesítésével. E kérdés most még a nemesség tökéletes kár-

KOSSUTH LAJOST KÖVETTÉ VÁLASZTJÁK 1847-BEN.

Benedek Elek, Magyar Nép. I. *Az Athenaeum kiadása.*

mentesítésével oldható meg, e perczet tehát a nemesség ne halaszsza el. Mondhatják ugyan, hogy e részben némely akadályok léteznek. Állíthatják, hogy a *földesur a robotba szerelmes.* Ő a tiszamelléki megyékben szerzett tudomásainál fogva meg van győződve, hogy biz' a földesur a robotba nem szerelmes. De hogy is lehetne szerelmes az, aki már megpróbálta, s mérlegbe veti azt a boszuságot és kárt, mit a robot-munka okoz. Innen következteti, hogy a nemességben van hajlam a megváltásra. Sajnálkozását fejezi ki a fölött, hogy az örökváltságot megengedő törvény mellett a kamara nem járt elől példával s az egyházi telkekből is csak egy váltatott meg. Nem tagadja, oka van annak, hogy a kamara és klérus miért ellensége a megváltásnak. A testületi szellem nem szereti a birtok ingóvá tételét. Ez azonban a földbirtokosra nem áll s ő csak egy nagy urat ismer, kiben a megváltásra hajlandóság nincs. Ám az engedményező törvénynek sikere nem volt: a földesur és a jobbágy a váltságdíjban nem tudtak megegyezni, az magasra, ez alacsonyra csigázván azt. A helytartó tanács sem igen mozdította elő a törvény sikerét, amennyiben a szerződések helybenhagyásával időn túl késett, mi a megváltási hajlamot nem igen növelte. Másik ellenvetés: a tulajdon sérthetetlensége. De hisz az örökváltság a földesur tökéletes kármentesítésével történnék. És *csalódás* azt hinni, hogy az *urbériség magánjogi állapot.* Nem oly vagyon ez, mely a zsebemben van, de mely a törvényhozás elé tartozik. A tulajdon sérthetetlen, de alakját a törvényhozás határozza meg. Az urbériség közjogi szempont alá esik. E tekintetben *végczél* az, hogy Magyarország az urbéri állapotból kiszabaduljon. E czélt kivánja ő megközelíteni az agitáczió terén, de jelenleg csak szem előtt tartja *s a körülményekkel megalkudni kész.* Megvallja, hogy e czél elérésére nálunk a körülmények még nincsenek előkészítve. Most úgy kell intézkedni, hogy a jövő törvényhozásnak nyitva maradjon az út a czél felé, melyhez most közeledni kell. A *megváltandó mennyiséget szükség elébb pénzben meghatározni* e jelen országgyűlésen s megtudván a jobbágyi tartozást, a *földesúr* annak tőkéje felvételére kötelezendő. S ekkép egyszerüsíttetvén a dolog, az urbéri állapot adósság megváltására ment át. A kifejlődés körülmények- s helyi viszonyoktól függvén, szükséges, hogy a becsü helységről helységre, a nép közbejöttével, pénzben megállapítva intéztessék el, s az egész eljárás alatt a megyékben állandó törvényszékek, a helytartótanácsnál pedig külön örökváltsági osztály létesüljön, a jövő országgyűlésnek tisztében állván a megváltandó állapot tőkéjét meghatározni, melynek letételével a *nép egészen szabad lábra állittatik.* A statusnak ezenkivül gondoskodnia kell

arról is, *hogy a nép pénzforrásokhoz jusson*, ami váltsági bank által érhető el. A dolog kifejlődésében a következő elveket kivánja követni: 1. a váltság tárgyát nem a telek, de a tartozások képezik; 2. oly személyes terheknek, melyekhez megfelelő javadalmak nincsenek kötve, a váltság alól ki kell maradniok, mert ő nem látja, hogy a házatlan zsellérek mit váltsanak meg; 3. a becslés alapja ne az legyen, mennyibe kerül a tartozás a jobbágynak, de mennyi hasznot nyujt a földesurnak; 4. az urbéri viszonyok megszüntetésével a földesur számos tehertől, p. o. az uriszék tartása, menekszik meg. Igy megállapítván a követendő elveket, végül kerületi választmányt óhajt, melynek némely irány lévén adandó, először is szavazás által kivánja eldöntetni azt a kérdést: hogy, ha a jobbágy tartozásainak tőkéjét le akarja tenni, tartozzék-e azt a földesur fölvenni?

Az országgyűlés 28 szóval 20 ellenében országos választmányt küld ki az örökváltság kötelező módjának a megállapítására s a deczember 5-iki ülésen ismét nagy fontosságu kérdés kerül napirendre: az *ősiség*. Az erre vonatkozó indítványt Somsich Pál, a fiatal konzervativ képviselő tette meg. Somsich nem kivánja az ősiségnek egyszerre, hirtelen való eltörlését, megelégszik egyelőre annak a kimondásával, hogy az ősiség káros s azt módosítani kell. E végből bizottság kiküldését indítványozza. Többen, köztük első sorban Bottka Tivadar, a történettudós, az ősiség egyszerre való teljes eltörlése mellett nyilatkozik. Széchenyi, ki éppenséggel nem barátja az ősiségnek, óvatosságra inti a rendeket. Ő is osztozik azok aggodalmában, kik attól tartanak, hogy, ha az ősiséget eltörlik, mielőtt a nemzetiség megóvására a szükséges intézkedések meg nem történtek, »ez az eladósodott ország idegen kezekre kerül s ha aztán felvirágzik is, többé nem lesz magyar«. Külföldön — mondá többek közt — két vagy másfél perczentre is lehet kapni pénzt s igen természetes, hogy, ha egyszerre minden tulajdon eladhatóvá válik hazánkban, rögtön idegen kezekre jut annak nagy része. Nagy hibának tartaná tehát a teljes eltörlés kimondását. Az ez ügyben kiküldendő választmány kezét bárminő elv előleges kimondásával s bármily utasítással nem szabad megkötni. Elég most annyit kimondani, hogy az ősiség káros, a többit a választmányra kell bizni. Ő nem bánja — mondja egy másik beszédében — törüljék el az általa szívből gyűlölt ősiséget, csakhogy törzsünk s nemzetiségünk vele ne szakadjon.

Széchenyi után Kossuth szólal fel. Ő is abból a nézetből indul ki, hogy a javítások alapja a nemzeti érdek legyen. Ám, szerinte, az ősiség éppenséggel nem védelmezte s ápolta a nemzeti érdeket. Akinek pénze

van, most is eljöhet Magyarországba birtokot venni. Példának említi Bács- és Biharmegyét, hol idegenek vásárolnak nemesi birtokot. »Ezért nem szeretem azt a véleményt — mondá Kossuth — mintha az ősiség nemzetiségünket oltalmazná, mely nélkül nekem az élet sem kell.« E véleményt megczáfolja az élet. Egyébként maga sem óhajt utasítást adni a kiküldendő választmánynak s a rendek csakugyan ebben az értelemben határoznak.

Az ősiség kérdésével kapcsolatosan napirendre kerül a ***honosítás*** kérdése is, melynek vitatása átnyulik a következő évre. Beható vita után megalkotják az erre vonatkozó törvényjavaslatot, melynek nevezetes pontja,

»Széchenyi húzza, Kossuth hajtja.« (Egykorú torzkép, mely a csökönyös magyarokat ábrázolja.)

hogy a honosítás feltételei közé veszik a ***magyarul tudást is.*** Ám eközben a kormány sem pihen, folytatja az ellenzék egyes tagjainak a szelidítését. Titkos megállapodás jön létre a kormány s az ellenzék nehány tagja, nevezetesen Szentkirályi Móricz, Pázmándy Dénes, Lónyay Gábor és Lónyay Menyhért közt, mely szerint a király megnyugtató nyilatkozatot fog tenni az adminisztrátori kérdésben, viszonzásul meg az országgyűlés köszönő feliratot intéz a királyhoz. Ez a nyilatkozat el is készül s István nádor az alsó és felső ház elegyes ülésében, 1848. február 1-én mutatja be a rendeknek. A nyilatkozat azzal védi az adminisztrátori rendszert, hogy a kormány ezzel csak a megyei igazgatás és igazságszolgáltatás

gyorsítására és szabatosabbá tételére törekedett s megigéri, hogy adminisztrátorokat ezentúl csak kivételesen nevez ki s az ideiglenes állapotot lehetőleg s mindenütt megszünteti. Az ellenzék idejekorán értesült a királyi nyilatkozatról, nemkülönben a közönség is, s midőn a nyilatkozat felolvasására került a sor, a karzat közönsége haragosan lezúgta s azokat a követeket, kikről tudták, hogy a kormány megnyerte a tervének, már az ülésterembe lépésük alkalmával lepisszegte és kifütyölte. Szentkirályi, Pázmándy és Lónyay Gábor, a kedvezőtlen hangulat láttára, megtértek, csupán Lónyay Menyhért szállott szembe a közönség hangulatával s indítványt tett, hogy az országgyűlés fejezze ki a nemzet háláját a király iránt, ki a nemzet aggodalmait eloszlatta. Az ellenzék nem idegenkedett a köszönettől s Szentiványi Károly szintén köszönetet indítványozott a király jó szándékáért, de egyúttal kifejezni kivánta a feliratban, hogy a nemzet aggodalmai alaposak s nem elég a jó szándék, a törvénytelen rendszert valójában meg is kell szüntetni. A szavazás a két indítvány fölött rendkivül nagy izgalom közt folyt le, s a végsőig fokozódott ez az izgalom, mikor Lónyay indítványa *egy szóval* többséget kapott. A kisebbségben maradt ellenzék felháborodása annál érthetőbb, ha tudjuk, hogy az adminisztrátori rendszer ellen utasított 29 megye közül csupán 23 szavazott az utasítás értelmében. E felháborodásnak ád kifejezést Kossuth. »A haza és a szabadság jövőjéről van szó« — ennek érdekében kéri a felingerült rendek figyelmét. Beszéde rövid, de ez a rövid beszéd hadüzenet a kormánynak és pártjának. »Vessenek számot magukkal a győztesek, — mondá Kossuth fenyegető hangon — annyi igaz, hogy e szavazás után béke nem, de harcz lesz az országgyűlés eredménye.« A kormánynak éppenséggel nincs oka, hogy örüljön a kétes értékű győzelemnek. A közbejött európai események váratlan lökést adtak a nagy nemzeti törekvésnek, melynek végső czélja Magyarország újjáalakítása volt. Francziaországban kiütött a forradalom s a forradalom szele átcsapott Ausztriába is. A népek lelkét elemi erővel szállotta meg a szabadság vágya. Közrejátszott az események gyors fejlődésére az állampapirok értékének rohamos csökkenése, az osztrák nemzeti bank bukásáról keringő hír, mely méltó aggodalomba ejtette a magyar közönséget is. A nyugtalanító hirek hatása alatt Győrvármegye követe márczius 3-án azt indítványozta, hogy a királyt kérjék meg: nyilatkozzék a bank állásáról s különösen a forgalomban levő bankjegyek fedezéséről. Ez indítvány után emelkedett föl Kossúth s tartá ama hires beszédét, mely korszakalkotó fordulatot jelent a magyar nép történetében: az alkot-

mányos élet hajnala e beszéd nyomán virrad föl a magyar égen s a fölkelő nap fénye átragyog a határon is, a szomszéd Ausztriába...

Lónyay Menyhért.

Győrvármegye követének indítványát Kossuth, mint maga is mondja bevezető szavaiban, csupán alkalmul kivánja felhasználni, hogy a rendeket

fölkérje: emeljék fel a perczek roppant felelősségének érzetében az országgyűlés politikáját arra a magasságra, melyet az idő elébök szab. Ő a bank viszonyainak részletes taglalásába nem bocsátkozik, hanem a bajok kútfejére megy. Már az országgyűlés megnyitásakor kimondá, hogy mindaddig hazánk alkotmányos jövendője felől nyugodtak nem lehetünk, míg a királyt, minden uralkodói viszonyaiban is, alkotmányos kormányzási formák nem környékezik; hogy a nemzet által várt reformok tekintetében addig Magyarországot nem érezheti biztosnak, míg a velünk egy fejedelmet uraló birodalom kormányrendszere az alkotmányossággal egyenes ellentétben áll; valameddig az a státus-tanács, mely a monarkia közös ügyeit intézi, s hazánk belügyeire is törvénytelenül bár, de túlnyomó befolyást gyakorol, mind elemeiben, mind szerkezetében, mind irányában alkotmányellenes természetü; s hogy az lesz a Habsburg-ház második megalapítója, ki a birodalom kormányrendszerét alkotmányos irányban reformálja s felséges háza trónusát hű népeinek szabadságára fekteti le rendíthetetlenül.

»E szavak óta — folytatá — hires, bölcseséggel támogatott trónusok dőltek össze s népek nyerték vissza szabadságukat, miknek ily közel jövőjét három hónap előtt alig álmodák. Mi pedig három hónapon át gördítjük fáradhatatlanúl Szizifus kövét és az én lelkemre epesztő aggodalommal borul a mozdulatlanság fájdalma; vérző szívvel látom, miként izzad annyi nemes erő, annyi hű tehetség, egy háládatlan munkában, mely a taposó malom kínjaihoz hasonlít. Igenis, t. rendek, mirajtunk egy fojtó gőznek nehéz átka ül, a bécsi rendszer csontkamarájából egy sorvasztó szél fú reánk, mely idegeinket megmerevíti s lelkünk röptére zsibbasztólag hat« ... A trón és a népek érdeke egyaránt követeli e rendszer gyökeres átalakítását: »a dinasztiának tehát választania kell saját java s egy korhadt kormányrendszer tartogatása között. — Dinasztia iránt, mely népeinek szabadságára támaszkodik, keletkezni fog mindig lelkesedés, mert szívből hű csak szabad ember lehet; akit nyomnak, az csak szolgálni fog, amint kénytelen. Életet és vért adhatnak a népek szeretett dinasztiájokért, de egy nyomasztó kormányrendszer politikájáért egy verébfiunak sem lesz kedve soha meghalni« ... »Bűró és bajonet szomorú kapocs«, ő tehát teendő indítványában a *dinasztia szempontjából* indul ki, minthogy e szempont a haza érdekeivel kapcsolatos. Felhívást indítványoz a királyhoz, mely főbb pontjaiban a következő:

A magyar nemzet három század óta alkotmányos életét ki nem fejthette, de sőt örökké annak fentartásáért kellett küzdenie. Ennek oka,

hogy Ausztria kormánya abszolutisztikus s a magyar alkotmányos életet ellensúlyozza. Most már e rendszer Ausztriát is romlással fenyegeti. Magyarországra is kimondhatatlan kárt hozhat. »Felséged minket reformokra hívott össze s buzgó készséggel fogtunk a munkához. Elhatároztuk, hogy a *közös teherviselés alapján* a nép közterheiben, mikkel a megyei közigazgatást eddig fedezé, osztozni fogunk s az ország új szükségeinek is a pótlásáról hasonló alapon gondoskodunk. Elhatároztuk, hogy az *úrbéri viszonyokból* való kibontakozást *kármentesítéssel* összekötve eszközöljük s ez által a nép és nemesség közti érdekeket kiegyenlítve, hazánk boldogságának gyarapításával felséged trónját megszilárdítjuk. A *katonai élelmezés* terhének megkönnyítése, gondjaink főbbjei közé tartozik. A *kir. városok* és *szabad kerületek* közigazgatási s politikai rendezését halaszthatatlan tárgynak tekintjük s a *népnek politikai jogokban illő részesítésére* az időt elérkezettnek véljük. Hogy földmivelésünk, iparunk, kereskedésünk fel virágzására sikeres lépéseket tegyünk, hazánk méltán várja mi tőlünk. De alkotmányos életünk *valódi képviseleti rendszerré* fejlődést igényel, szellemi érdekeink a szabadság alapján ápolást követelnek, *honvédelmi rendszerünk nemzeti jellemünknek* s a honlakosok különböző osztályai érdekegységének alapján gyökeres átalakítást kíván, ez átalakítás pedig úgy felséged királyi széke, mint hazánk bátorléte tekintetéből nem halasztható intézkedést tesz szükségessé. A magyar közállomány jövedelmeinek és szükségeinek számbavételét s *felelős kezelés alá tételét* tovább nem halaszthatjuk, mert csak így teljesíthetjük azon alkotmányos tisztünket, hogy úgy felséged királyi székének díszéről, mint hazánk közszükségeiről, minden jogszerű kötelességek

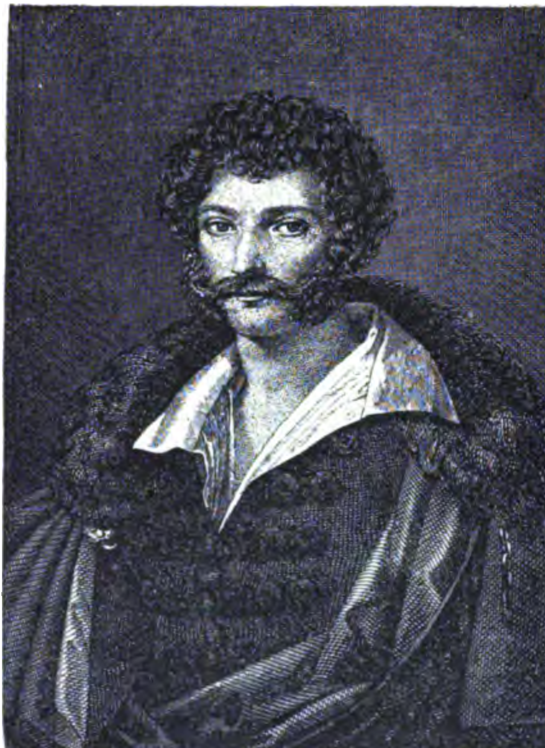
Kossuth Lajos 1848-ban.

teljesítéséről sikerrel intézkedhessünk. Sokban e kérdések közül az ausztriai tartományokkal való érdektalálkozás kiegyenlítésének szüksége forog fenn, mire, nemzeti önálló érdekeink megóvása mellett, örömest nyujtunk segédkezet. De arról is meg vagyunk győződve, hogy alkotmányos életünk kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvényeink csak az által nyerhetnek életet s valóságot, ha végrehajtásukkal ***minden idegen avatkozástól független nemzeti kormány*** lesz megbizva, mely a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása. S azért kollegiális kormányrendszerünknek ***magyar felelős miniszteriummá*** átalakítását ***minden reformjaink alapfeltételének*** s ***lényeges biztosítékának*** tekintjük.«

A felirati javaslatot, melynek befejezésében Kossuth különösen hangsúlyozza, hogy mind e kérdéseket ***még ezen az országgyűlésen*** megoldani elhatározott komoly szándékuk, a kerületi ülésben egyhangulag, nagy lelkesedéssel fogadták el, nemkülönben másnap az országos ülésben is. S amint az országgyűlésen, az országban is ellenállhatatlan hatást tett Kossuth ragyogó szép beszéde és felirati javaslata, melyet pár nap mulva mohón olvastak mindenfelé az országban. Nemcsak az országban, de Ausztriában is. S hogy Bécsben kitört a forradalom, ebben nagy része volt Kossuth beszédének, mely, anélkül hogy izgató szándéka lett volna, a szó teljes értelmében forradalmi lázba ejtette a már különben is forrongó bécsi népet. A kormány fejét veszítette. Habár Kossuth beszéde és javaslata maga a megtestesült mértékletesség s az uralkodó házzal szemben az őszinte, becsületes loyalitás, valóságos rémület fogta el az udvart, a kormányt, a konzervativ főrendeket s a »forradalomnak« az országgyűlés feloszlatásával vélték elejét venni. Pedig Magyarországon senki sem gondolt forradalomra. Egyszerűen reformokat kivántak. A nádor, az országbiró, a főrendiház elnökei mind Bécsbe siettek s az alsó tábla hiába küldötte meg a főrendeknek Kossuth felirati javaslatát tárgyalás végett, miután az elnökök Bécsben tanácskoztak, nem lehetett gyűlést tartani. Az alsóház már-már a felsőház mellőzésével akarta Bécsbe küldeni a feliratot, közben a felirati javaslat főbb pontjait nagy lelkesedéssel tárgyalták s egyhangulag fogadták el konzervativek és szabadelvüek egyaránt. Igy Kossuth indítványára kimondották ***a nép minden terhében való arányos osztozást;*** Szentkirályi Móricz indítványára, hogy törvényt alkotnak az urbér eltörléséről, a földesuraknak állami kártalanításáról; ugyancsak Szentkirályi indítványára kimondotta az országgyűlés, hogy »a szellemi érdekeknek a szabadság alapján való ápolása alatt« a népnevelést, a vallási egyenlőséget, a sajtószabadságot, az esküdtszékek

felállítását értik s a nemzeti erők egyesítésére szükségesnek vélik az Erdélylyel való uniót is; az alkotmányos életnek valódí képviseleti rendszerré való átalakítására pedig szükségesnek vélik azt is, hogy Pesten évenként országgyűlés tartassék, ami önként következik a felelős kormány alakításából.

Az alsó tábla egyértelmü határozatai elől végre a főrendiház sem térhet ki s az aggódó Széchenyi is, ki pár nap előtt még, hogy a készülő forradalmat elfojtsa, teljes hatalmu diktátornak ajánlkozott, azonosítja magát a felirattal s alsó- és felsőház küldöttséget bíz meg a Kossuth-féle feliratnak Bécsbe való vitelével.

Kisfaludy Károly.

Nehány nap s mely fordulat!

Ám minekelőtte Bécsbe kisérnők az országgyűlés küldöttségét, meg kell állapodnunk s nehány pillanatra az országgyűléstől másfelé kell fordítani tekintetünket. A képnek csak felét mutatnók, ha egyedül az országgyűlés akcióját állítanók az olvasó elé. Nem szabad megfeledkeznünk a népszabadság ügyének tett ama dicsőséges szolgálatokról, mik a negyvenes évek költőinek és íróinak s közöttük különösen *Petőfi Sándor* nevéhez fűződnek. Már a negyvenes évek előtt, különösen a huszas és harminczas években mind észevehetőbben mutatkozik költőink érdeklődése a nép iránt. *Kisfaludy Károly* dalokat ír népdal formájára, parasztokat szerepeltet vígjátékaiban és elbeszéléseiben; *Katona József*, a kecskeméti takácsmester halhatatlan fia, *Bánk bán* czímű tragédiájában *Tiborcznak*, a földhöz ragadt parasztnak keserü panaszával nyilván a kiváltságosok szivét próbálja könyörületre indítani az elnyomott, sanyargatott földnépe iránt; a szerb származású *Vitkovics Mihály* népdalokat ír, nemkülönben *Czuczor Gergely*, a jobbágyfiú — mindezeknek a költészet nemcsak önczél, de eszköz is: figyelmet, részvétet kelteni a leigázott nép sorsa, élete iránt, hogy úgy mondjam:

népszerüvé tenni a népet a kiváltságosak körében, bevezetni a kérges tenyerü jobbágyot az uri házakba — nótákban, mesékben, történetekben.

Megkezdődik a népdalok, népmesék országos gyüjtése s a legelőkelőbb irodalmi társaság, a Kisfaludy-társaság, *Erdélyi* Jánost, a jeles költőt (szintén földmíves ember gyermeke) bizza meg a gyüjtéssel, melynek háromkötetes könyv az eredménye. És föllép *Szigligeti* Ede s bevezeti az irodalomba a népszínművet. A *Szökött katona*, mely a katonafogdosást

Erdélyi János.

állítja pellengére, a *Két pisztoly,* mely a vármegyei börtönök belsejébe enged bepillantást, a maguk idejében rendkivül nagy hatást tesznek a közönségre s kétségtelenül nem csekély befolyással vannak a csökönyös, haladni nem akaró korszellem üdvös átalakítására.

A negyvenes évek költőinek működésében már határozottan előtérbe lép a tervszerü törekvés: kiemelni a népet több százados elnyomottságából, egyre sűrűbben halljuk a jelszót: szabadság, egyenlőség, testvériség!

A költők nem csupán a közönség gyönyörködtetésére énekelnek, mint a madarak, de politikusok is egy személyben. A politikai pályán vezérkedő férfiak és a költők lelke kölcsönösen ihleti egymást, mintegy egybekapcsolódnak: együtt harczolnak, más-más eszközökkel a népért, a nép szabadságáért s ezzel egy *erős magyar nemzeti állam* megteremtéseért.

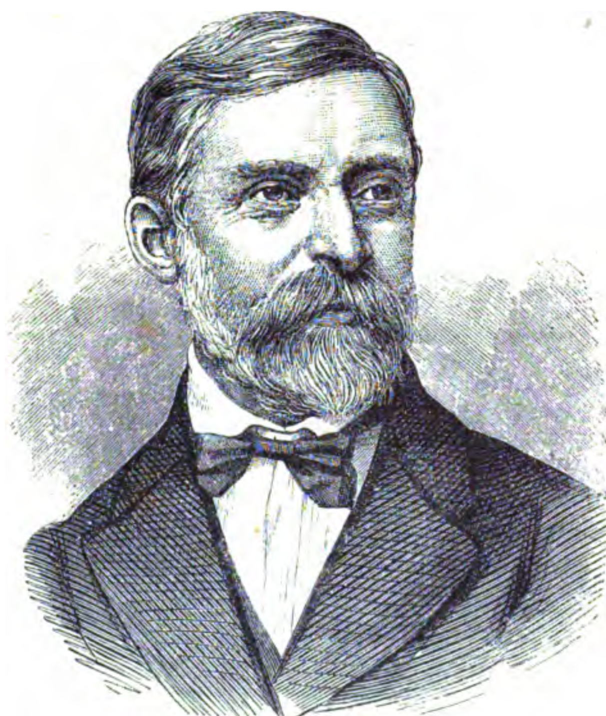
Im, ott látjuk az elsők között az egykori gyűlölt adminisztrátor fiát: *báró Eötvös Józsefet,* ki nemcsak mint országgyűlési követ és nemcsak mint ujságíró szolgálja nagy lelkességgel a nép felszabadításának ügyét, de még inkább s jóval nagyobb hatással, mint költő. *Éljen az egyenlőség!* czímű vígjátékában kigúnyolván az áldemokratákat, kik csak szájjal hirdetik az egyenlőséget, nagy szolgálatot tesz az igazi demokráczia ügyének, de sokkal erősebb a hatása *A falu jegyzője* czímű regényének, mely a vármegyei közigazgatás hibái fölött mond kegyetlen, kiméletlen itéletet. Nem csekélyebb a hatása *Magyarország 1514-ben* czímű regényének, melynek tárgya a rettenetes emlékü Dózsa-féle lázadás. A regény mint regény is érdekes, de sokkal érdekesebb benne a *czél*: figyelmeztetés, tanulság, a nemességnek: vigyázzatok, mert ismétlődik Dózsa György kora. Jogot a népnek! Eötvös 1847-ben írja e regényét. Dózsa György kora, hála Isten, nem ismétlődik, ehelyett a regény megjelenése után egy esztendővel: a nemesség a néppel jogokban és terhekben megosztozik!

Tompa Mihály.

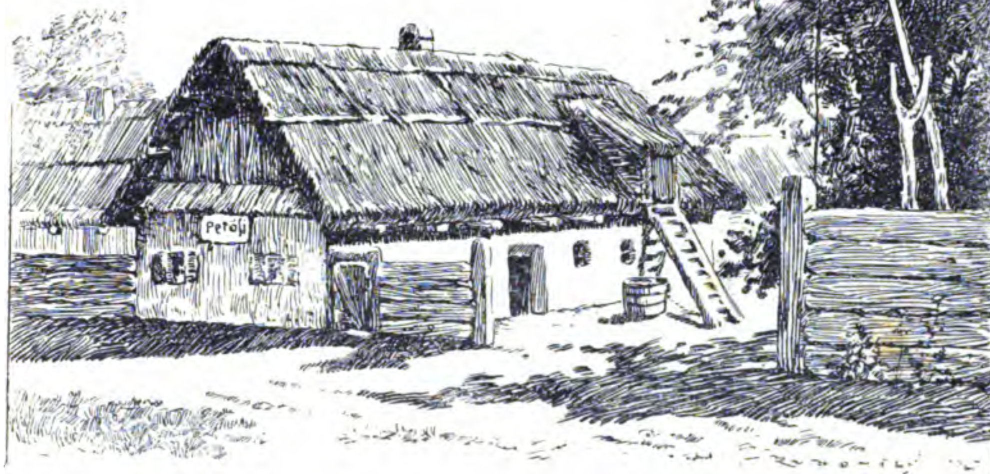
Isten az ő különös nagy kegyelmét árasztá a magyar földre ez időben: az igazi nagy embereknek egész serege lép föl a cselekvés színpadán, mintha csak egyszerre pattantak volna ki az édes anyaföld méhéből, mint a mesebeli katonák. Egyszerű földmíves ember gyermekeinek neve ragyog fel a magyar égen: ihletett lelkü költők, kik dicsőséget szereznek a magyar névnek idegen földön is. Nádfödeles kunyhók szülöttjei: Petőfi,

Arany, Tompa, mind a három a magyar géniusz örök büszkesége. A magyar föld népének, az eddig csak robotolásra kárhoztatott népnek testéből való test, véréből való vér mind a három, s hol a magyar, született bár márványpalotában, ki ma büszke ne legyen arra, hogy ő is egy vérből való velök? Az a kor, mely szülte Széchenyit, Kossuthot, Deákot, a magyar közélet vezéreit, ugyanaz szüli a költészet e vezércsillagait is. Szívöket meghatja, lelköket megihleti a nép szenvedése, s nemcsak azért dalolnak, hogy daloljanak, hanem hogy dalaikkal utat nyissanak a nép számára ama szívekhez, melyek eddig mereven elzárkóztak az Istenadta nép elől. *Petőfi* dalaiban, *Arany* János *Toldi Miklósában, Tompa Mihály Regéiben és mondáiban* a nép lelke szólal meg s eddig ismeretlen, csodás világ tárul föl a magyar közönség előtt. Petőfi nemcsak a pusztát fedezi fel, melyről addig költő nem énekelt, mert nem talált rajta megénekelni valót, de föl fedezi a népet is: valamint a pusztának eddig nem látott szépségei, azonképpen a népnek is eddig észre nem vett rokonszenves vonásai rajzolódnak a nép lelkétől hidegen elforduló nemesség lelki szemei elé. Petőfi: a magyar nép. Őt látván, hallván, a magyar népet látjátok és halljátok, jó, kedves, becsülésre érdemes tulajdonságaival és gyöngeségeivel egyetemben. Természetesen, az ő lantján a gyöngeségek is kedves színt nyernek, megaranyozódnak. Sem előtte, sem utána nem volt költő, ki hozzá foghatóan meg tudta volna szólaltatni a nép lelkét; utolérhetetlen művésze ő annak a titoknak, miként tehet a műdal oly hatást reánk, mintha egyenesen a nép lelkéből fakadt volna, ámbár nyilvánvaló, hogy művész keze formálta. S bár sokkal fiatalabb és sokkal inkább költő volt, semhogy előre kigondolt, megállapított tervszerűségről lehetne beszélni, egyfolytában, évről évre amint születtek, olvasván az ő költeményeit, úgy

Szigligeti Ede.

tetszik nekünk, mintha pályája kezdetén a nép megkedveltetésén munkálna lánglelke s mikor a népet az emberek szívébe beleírta, új erővel kapna lantjának húrjaiba: tüzel, izgat mérhetetlen szenvedélyességgel a népért, a népszabadságért, mely végeredményében nem egyéb mint az egész, az egy testté és lélekké forrott nemzet szabadsága. Igen, *Petőfi: a magyar nép.* Ha nem volna rá büszke, úgy is kiéreznők minden szavából, hogy ez a költő, kit Isten jókedvében küldött a magyar népnek, nádfödeles házikóban születhetett, a délibábos végtelen rónán játszotta gyermek-játékait. Itt forrott össze lelke a nép lelkével, melytől a halál sem szakíthatá el: Petőfi lelke tovább él a nép lelkében örökkön örökké.

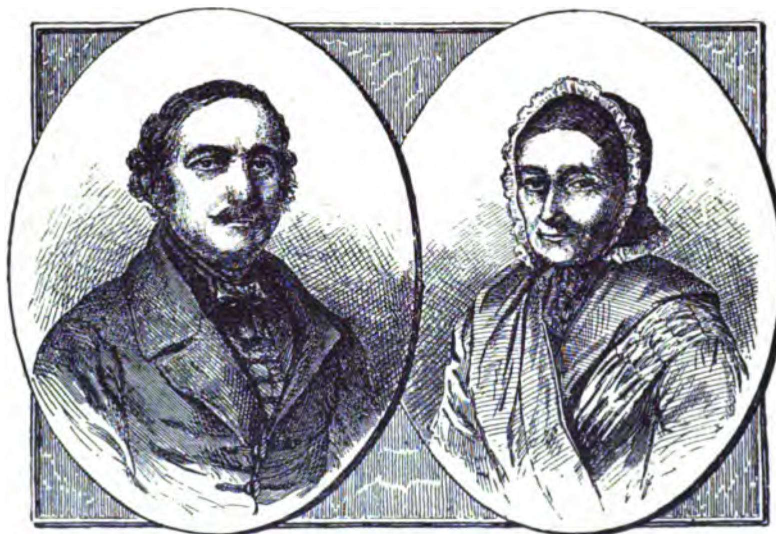
Petőfi szülőháza Kis-Kőrösön.

Pályája kezdetén, 1842-től 46-ig a szerelem és bor jókedvű költője még, alig nehány költeménye sejteti a nagy idők nagy költőjét. De már 1844-et imaszerű költeménynyel nyitja meg: Tied vagyok, tied, hazám! E szív, e lélek! s ez évből való *A külföld magyarjaihoz* czímű szenvedélyes hangú költemény, mely szörnyű átkot mond ama magyarokra, kiknek nem esik meg szívök a hazán, mely porban esd kenyérért, míg ők idegenben dőzsölnek; ez évből való a lopásért, rablásért deresre húzott gazemberről, (»A nemes«) ki büszkén kiáltja: Hozzám ne nyúljatok, Nemes vagyok, nincs nemes embert Botozni jogotok, — a *Rabhazának fia,* a *Lant és kard,* melyben látnoki lelke megsejti a jövendő nagy napokat; *A magyar nemes,* e csípős szatira a henyélő, ősi jogon élődő nemes emberről s *A hazáról,* melyben a magyar nép régi dicsőségét siratja, ezt

a »hulló csillagot«, mely tündökölt s lehullt a magasból és mindörökre elnyelé a föld . . .

Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.
Szerelmemért feláldozom —
Az életet,
Szabadságért feláldozom
Szerelmemet!

E rövidke dal Petőfi hitvallása, s élete és halála a bizonyság, hogy szíve mélyéből fakadt minden dal: nemcsak dalolja, de kész harczolni és meghalni a szabadságért. Nemcsak dalolja, de valósággal »híven kiséri a haza lépteit, nem mint az árny az utazót csak jó időben.« A rohamosan

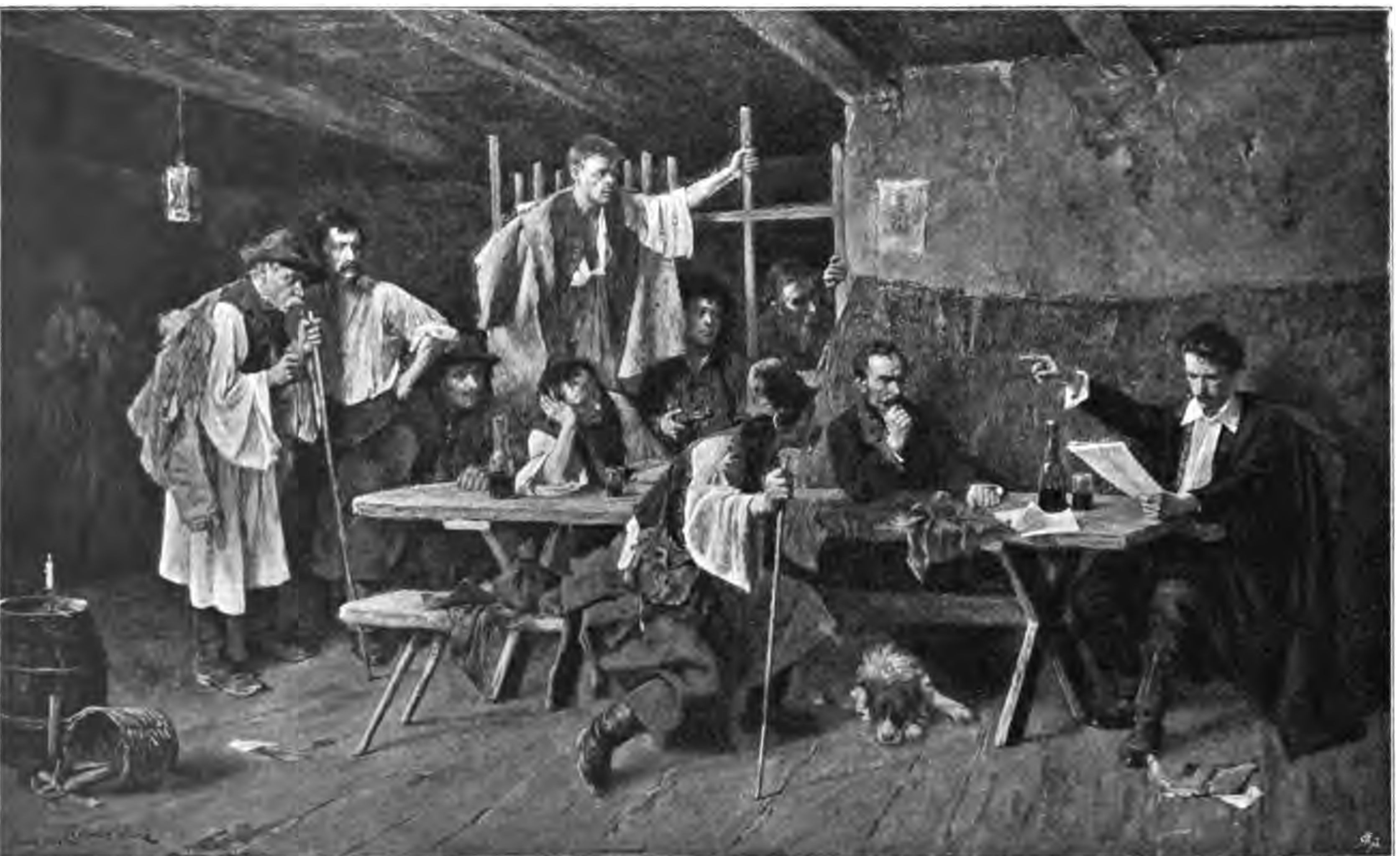
Petőfi szülei.

fejlődő eseményekkel együtt szárnyal nyugtalan lelke, s bár még 45-ben maga is a régi dicsőséget siratja, 46-ban már azt kérdi költőtársaitól, hogy ugyan meddig zengik még »a régi kort, mit elsodort hullámaival már az enyészet«.

»A csalogány az alkony madara;
Már vége felé jár az éjszaka,
A hajnal közeleg:
Most a világnak
Nem csalogányok,
Hanem pacsirták kellenek.«

Pacsirták, az ébredés, a hajnalodás madarai.

Valóban, elég volt a régi dicsőségen való búsongásból, »a vércsékkel és bagolyfiakkal való versenyt huhogásból« — pacsirták kellettek, kik

PETŐFI A NÉP KÖZÖTT.

Az Athenaeum kiadása.

szabadságról, szebb jövendőről dalolnak, hitet, bátorságot öntenek a csüggedők, emberséges érzést, részvétet a nép elnyomóinak szívébe. Ki érezné, ha nem a nép fia a nép búját, baját, sok nagy szenvedését, a jogtalanságot, melynek súlya alatt csaknem ezer éve roskadoz? Ama népét, melynek

Egyik kezében ekeszarva,
Másik kezében kard:
Igy látni a szegény jó népet,
Igy ont majd vért, majd verítéket,
A míg csak élte tart.

Miért hullatja verítékét?
A mennyit ő kíván
Az eledelbül és ruhábul:
Hisz azt az anyaföld magátul
Megtermené talán.

S ha jön az ellen, vért miért ont?
Kardot miért foga?
Hogy védje a hazát? Valóban!
Haza csak ott van, hol jog is van,
S a népnek nincs joga.

A *Palota és kunyhó*-ban szembeállítja a gőgös palotával a lombos fák mögé bújt kis kunyhót: ez kell neki, a kis kunyhó, ez fogadja be őt, mert a »sötét szobákban találni fényes szíveket« és dala dicsénekké válik:

Szent a küszöb, melyen beléptem én,
Óh szent a szalmakunyhók küszöbe!
Mert itt születnek a nagyok, az ég
A Megváltókat ide küldi be.
Kunyhóból jő mind, a ki a
Világnak szenteli magát.
S a nép mégis mindenfelől csak
Megvetést s inséget lát.

Közvetlen e költeménye után írja *A XIX. század költői*-t. Pusztában bujdosó néphez hasonlítja a magyar népet s a költők a lángoszlopok, ezeknek kell a népet vezetni Kánaán felé.

Előre hát mind, aki költő,
A néppel tüzön-vizen át!
Átok reá, ki elhajítja
Kezéből a nép zászlaját!
Átok reá, ki gyávaságból
Vagy lomhaságból elmarad,
Hogy, míg a nép küzd, fárad, izzad,
Pihenjen ő árnyék alatt!

Vannak hamis próféták, a kik
Azt hirdetik nagy gonoszan,
Hogy már megállhatunk, mert itten
Az igéretnek földe van.
Hazugság, szemtelen hazugság,
Mit milliók czáfolnak meg,
Kik nap hevében étlen-szomjan,
Kétségbeesve tengenek.

Ha majd a bőség kosarából
Mindenki egyaránt vehet,
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet;
Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán:
Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk,
Mert itt van már a Kanaán!

Midőn Arany János megírja *Toldi*-ját, Petőfi az első, ki üdvözli a szerény szalontai nótáriust s költői levele, mintha csak folytatása volna *A XIX. század költői*-nek, mondván:

Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű,
De oly tiszta is, mint a puszták harangja,
Melynek csengése a rónákon keresztül
Vándorol, s a világ zaja nem zavarja.

S ez az igaz költő, ki a nép ajkára
Hullatja keblének menyei mannáját.
A szegény nép! olyan felhős láthatára.
S felhők közt kék eget csak néha napján lát.

Arany János.

Nagy fáradalmait, ha nem enyhíti más,
Enyhítsük mi költők, daloljunk számára,
Legyen minden dalunk egy-egy vígasztalás,
Egy édes álom a kemény nyoszolyára.

Az idegen, olvasván Petőfi költeményeit, ha semmit sem is olvasott egyebet a negyvenes évek mozgalmas történetéből, egyedül e költeményekből, melyek mindmegannyi visszhangjai e kor küzdelmeinek, világos képet nyer. Tisztán, világosan áll előtte a kép: ime, egy ország elnyomókkal

és elnyomottakkal; egy népkeverék, úr és paraszt, mely most készül *igazi nemzetté* lenni, hogy kivívhassa s meg is védhesse alkotmányát, függetlenségét, mindkettőnek: urnak és parasztnak elnyomója, az osztrák uralom ellen. Am, hogy a népből nemzet lehessen, első lépés: jogot a népnek. Láttuk, hogy e jog diadaláért a haza legjobbjai fognak kezet s mily nehéz küzdelmek árán jutnak eléb, elébb. Nem csoda, ha a nép fia türelmetlen, ha szíve tele aggodalommal, kétséggel, hisz oly sokszor csalódott a nép. Ennek a sokat csalódott népnek a nevében fenyegeti meg a hatalmasokat:

Még kér a nép: most adjatok neki!
Vagy nem tudjátok, mily szörnyű a nép,
Ha fölkel és nem kér, de vesz ragad?
Nem hallottátok Dózsa György hírét?
Izzó vastrónon őt elégeték;
De szellemét a tűz nem égeté meg,
Mert az maga tűz. Úgy vigyázzatok:
Ismét pusztíthat e láng rajtatok!

S a nép hajdan csak eledelt kivánt,
Mivelhogy akkor még állat vala:
De az állatból végre ember lett,
S emberhez illik, hogy legyen joga.
Jogot tehát, emberjogot a népnek!
Mert jogtalanság a legrútabb bélyeg
Isten teremtményén, s ki rásüti,
Isten kezét el nem kerülheti.
S miért vagytok ti kiváltságosok?
Miért a jog csupán ti nálatok?
Apáitok megszerzé a hazát,
De rája a népizzadás csorog . . .
. . . .

Jogot a népnek, az emberiség
Nagy szent nevében, adjatok jogot,
S a hon nevében egyszersmind, a mely
Eldől, ha nem nyer új védoszlopot.
Az alkotmány rózsája a tiétek,
Töviseit a nép közé vetétek:
Ide a rózsa nehány levelét
S vegyétek vissza a tövis felét!

Majd a gúny éles fegyverével támadja az ország elmaradottságát, a kiváltságosak gőgjét. *Okátootaia* annak a szép országnak a neve, ahol többek közt megvan az a szép is, hogy külön vált a bagaria s a kutyabőr, a paraszt és a nemes.

Kutyabőr! Ez itt a fő-fő.
Becsben párja nincs neki.
És ezért sok uri ember
Saját testén viseli,

De habár rangjával kissé
Nagyra van az úri rend,
Nem mondhatni, hogy nem gondol
A köznéppel odalent.

»Nyisd ki markod, mind a kettőt«,
A paraszthoz ígyen szól,
»Nyisd ki markod, jó barátom,
Nesze semmi, fogd meg jól.«

De jön 48, virrad, virrad! Im, mosolyog a kikelet, ébred a természet, ébred a nép, közelegsz, szent szabadság, már a hegyek mögül előragyognak sugaraid!

A hirhedt Metternich megbukott, az a 72 követ s 200 országgyűlési ifjú, kik Kossuth feliratával Bécsbe mennek, már nem találják ott a pár

nap előtt még mindenható kanczellárt. A bécsi nép leírhatatlan lelkesedéssel fogadja a pozsonyi küldöttséget, a szabadság hirnökeit. Kossuth útját virágokkal hinti be a bécsi nép: csak egy szavába kerül s a nép elsöpri a császári palotát. De Kossuthot nem bódítja el a dicsőség mámora, ő a törvényes alapon álló magyar nemzet kivánságaival jött Bécsbe, megy a magyar király színe elé. A király fogadja Kossuthot, Batthyányt és

Kossuth beszél a néphez Bécsben.

Eszterházyt s a trónörökös jelenlétében, éjnek idején, megigéri a nemzet kívánságainak teljesítését.

Ekkor már Bécsben tudták, hogy mi történt — *Pesten.* Mert mialatt az országgyűlési küldöttség Bécsben járt, nagy események színhelye Pest. Az ország szíve megdobban s ez a dobbanás delejes áramként járja be az országot: szabadság, egyenlőség, testvériség, a népek e szentháromsága tündököl a magyar égen s nincs többé hatalom, mely a szívekből kiirtsa a nemzeti akarat e szentháromságát. Ha Bécsnek »két napig

A POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉSI IFJUSÁG BEVONULÁSA BÉCSBE 1848. MÁRCZIUS 4-ÉN.

Az Athenaeum kiadása.

Kossuth az ura«, Pestnek Petőfi. Mialatt Bécsben a nép Kossuth tüneményes szónoklatainak hatása alatt tomboló lelkességgel élteti a szabadságot, Pesten Petőfi szavalja:

A magyarok Istenére esküszünk,
Esküszünk! hogy rabok tovább
Nem leszünk!

s a népek ezrei, esküre emelt kézzel, mennydörgik utána: esküszünk!

A tűzvérű ifjúságot nem elégíti ki az országgyűlés természetszerűen lassúbb cselekvése: egyszerre akar mindent s a Pilvax kávéházban, a »Közvélemény« asztalánál megállapítják a hires 12 pontot, a népszabadság e kátéját.

Mit kíván a magyar nemzet? Ez az első kérdés s a felelet rá: »Legyen béke, szabadság és egyetértés!« Erre következik a 12 pont: 1. Kívánjuk a sajtó szabadságát. 2. Felelős miniszteriumot Buda-Pesten. 3. Évenkénti országgyűlést Pesten. 4. Törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben. 5. Nemzeti őrsereget. 6. Közös teherviselést. 7. Az urbéri terhek megszüntetését. 8. Esküdtszéket, képviseletet egyenlőség alapján. 9. Nemzeti bankot. 10. A katonaság esküdjék meg az alkotmányra; magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk. 11. A politikai státusfoglyok bocsáttassanak szabadon. 12. Kívánjuk az Uniót Erdélylyel. Egyenlőség, szabadság, testvériség!

Jókai Mór.

Jókai Mór olvassa fel először a kávéházban, nehány ifjú jelenlétében e pontokat márczius 15-én reggel, utána Petőfi a Nemzeti dalt s úgy mennek az egyetemre, hol Petőfi az egyetemi ifjúságnak is elszavalja Nemzeti dalát. Innét indul az ifjúság ki az utczára, hol csakhamar tenger nép verődik össze s Landerer és Heckenast nyomdájában lefoglalnak egy kis kézi sajtót, azon kinyomatják a 12 pontot és a Nemzeti dalt: a szabad

sajtó első termékeit. Délután népgyűlést tartanak a Múzeum előtt, ott Petőfi újra elszavalja a Nemzeti dalt, felolvassák a 12 pontot s a népgyűlés egyenest a városházára tart: a városatyák elfogadják a szabadság kátéját, sőt el is határozzák, hogy részben a népből, részben a város tisztikarából választott küldöttség útján terjesztik azt az országgyűlés elé, egyben a királyt megkérik, hogy Pestre népképviseleten alapuló országgyűlést hívjon össze.

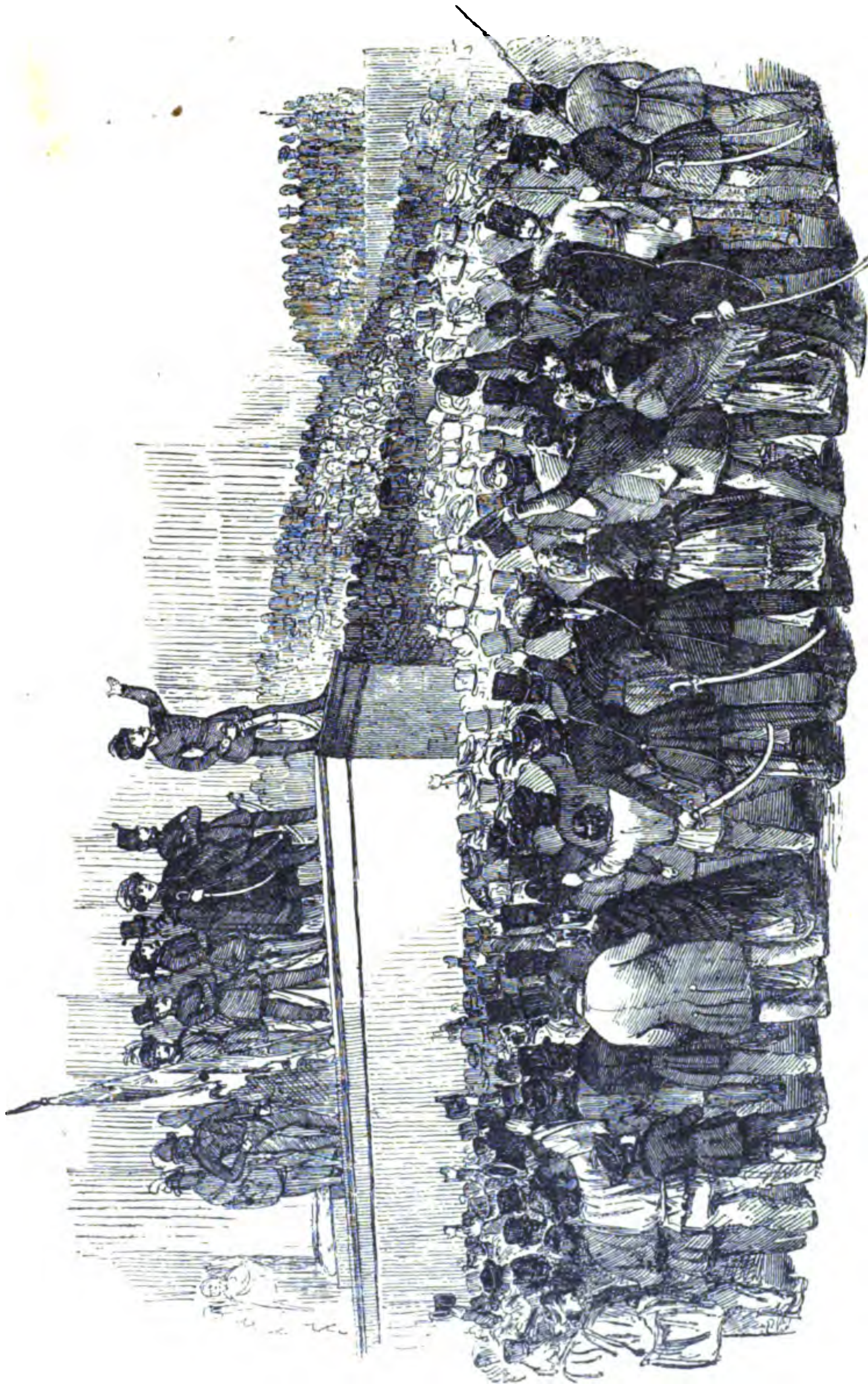
Ez volt csak az igazi »forradalom«, hozzámérhetőt nem mutat föl

Táncsics Mihály kiszabadítása.

a világtörténelem: forradalom, melyhez nem tapad kiontott vérnek átkos emléke! Ezer éves szolgaság láncza hull le egy napon a magyar nép kezéről, lábáról s a hatalom fejét vesztve, tétlenül áll a lövésre kész ágyúk mögött: nincs kéz, mely az ágyúk felé nyújtsa az égő kanóczot, nincs kéz, mely szuronyt szegezzen a Budára felvonuló lelkes ifjak mellének! Vérontás nélkül szabadítják ki Táncsics Mihályt, a munkás nép e lelkes íróját, ki sajtóvétség miatt raboskodott s nagy diadallal, kocsin viszik Budáról Pestre.

Ha a mérséklet útján haladó törvényhozók lelkét aggodalom szállotta

Petőfi a Nemzeti Muzeum előtt elszavalja a *Nemzeti dalt.* (Egykorú rajz.)

meg a pesti békés forradalom hallatára — bár túlzott volt az aggodalom, nem hibáztathatjuk miatta. Nem ok nélkül tartottak attól, hogy az udvar, mely még magához sem tért a bécsi forradalom okozta ijedtségéből, utczai forradalomnak minősíti márczius 15-ikét is. A felelős miniszterium alakításával megbízott Batthyány Lajos már márczius 17-én ki is adja első körlevelét az összes törvényhatóságokhoz, figyelmeztetvén, hogy a törvényhozás rendes munkáját ne engedjék megzavartatni kicsapongásokkal, idő előtt való követelésekkel. Nyilvánvaló, hogy ez a körlevél valóképpen Pestnek szólt, s bár márczius 15-ének lefolyása éppenséggel nem viselte magán a rendforgató utczai tüntetés bélyegét, tagadhatatlan, hogy az országgyűlés méltán félhetett e nemzeti ünnepnek közönséges tüntetéssé való fajulásától, hol esetleg a tudatlan tömeg él a szabadsággal, a maga módja szerint. Midőn a budapesti küldöttség Pozsonyban átadja a 12 pontot, a küldöttség szónokának, Hajnik Pálnak, Kossuth válaszol s ez a válasz csak részben elégíti ki a küldötteket. Mint általában az országgyűlés tagjai, Kossuth sem szivesen látja, hogy az ifjúság mintegy második országgyűlést csináljon Pesten s bár Kossuth is épp úgy az ország szívének tekinti Pestet, mint az ifjúság, természetes, ha addig, mig az országgyűlés Pozsonyban, a vezető szerep Pestet nem illeti meg. Kossuth joggal hivatkozhatott arra, hogy a 12 pontot a törvényhozás vagy teljesítette, vagy teljesíteni fogja s az országgyűlést is leviszik Pestre, elébb azonban még el kell intézni némely sürgősebb ügyet az utolsó rendi országgyűlésen, úgy nyitják meg az első népképviseleten alapuló országgyűlést. S valóban, a rendek, mielőtt bezárnák az utolsó rendi országgyűlést, emlékezetessé kívánják tenni s elhatározzák, hogy halaszthatatlannak tartják még ezen az országgyűlésen: 1. Az új kormányzási rendszernek, a felelős miniszteriumnak törvény által való körülirását és megállapítását; 2. a Pesten rövid idő alatt tartandó országgyűlésnek képviseleti alapra fektetett szerkesztési módját; 3. a közös teherviselésnek minden közterhekre nézve az ország minden lakosaira egyenlően leendő kiterjesztését és életbeléptetését; az urbéri viszonyoknak a magánbirtokosokra nézve közállományi kárpótlás mellett való megszüntetését; 5. az ország belbékéjének és szabadságának fentartása végett a nemzeti őrségnek azonnal való felállítását; 6. a czenzura eltörlésével a sajtószabadságnak esküdtszéki institucióval biztosítását.

Márczius 18-án hozza ezt a határozatot az országgyűlés s még az nap el is fogadják a *közös teherviselésről* s a jobbágyi viszony megszüntetéséről, a papi tized váltságáról és az ősiségről szóló törvényjavaslatot,

20-án a sajtó-törvényjavaslatot, ezt azonban már 24-én módosítani kénytelenek, miutána »pesti közvélemény« azt még a réginél is szigorubbnak találta. Lázas sietséggel dolgozik tovább az utolsó rendi országgyűlés s márczius 25-én elfogadják az évenként tartandó országgyűlésről, a szabad királyi városokról, a községi választásokról s a Jászkun- és a Hajdúkerületekről szóló javaslatokat, 22-én a nemzeti őrségről, 23-án a nemzeti színeiről, az ország czímeréről szóló s más kisebb javaslatokat.

A felelős miniszterium alakításával megbizott Batthyány Lajos márczius 25-én bemutatja az országgyűlésen a kiszemelt miniszterek névsorát. Kossuth nem akar belépni a miniszteriumba, de Batthyány kijelenti, hogy »ha Kossuth a pénzügyminiszterséget el nem vállalja, veszi a kalapját, megy egyenesen a nádorhoz s tudtára adja, hogy lemond a miniszterium alakításáról.« Igy vállalkozik Kossuth a pénzügyminiszterségre. A belügyi tárczát *Szemere* Bertalan vállalja, a vallás- és közoktatásügyit báró *Eötvös* József, a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyit *Klauzál* Gábor, az igazságügyit *Deák* Ferencz, a hadügyit *Mészáros* Lázár, a külügyit herczeg *Eszterházy* Pál.

A reformok útján való e lázas haladás nagy aggodalomba ejti a bécsi udvart, veszélyben látják forogni Ausztria nagyhatalmi állását s ez aggodalom hatása alatt születik az a két királyi leirat, egyik az urbér eltörlése, másik a magyar felelős miniszterium ügyében, mely leiratok nagy felháborodást okoznak az országgyűlés márczius 25-iki ülésén. Az egyik leirat szerint a király »a közös teherviselésről javalt törvényczikket általában kegyelmesen helybenhagyja«, nemkülönben »a dézsma és pénzbeli fizetések kármentesítés mellett való megszüntetését is, minekutána azonban — így folytatja a kézirat — az urbéri szolgálatok azonnali megszüntetésével éppen azon osztály, mely ritka nagylelküséggel oly tetemes áldozatot hoz, erejéből rögtön kivetkőztetnék s ezáltal egyrészben a mezei gazdaság csökkentésével s a kereskedés, ipar és nemzeti gazdászat kárával, *sőt éhinség előidézhetésével* is, az egész hon súlyos veszélybe ejtetnék« — szükségesnek találja az illető törvényjavaslatok bővebb tárgyalását.

Nyilvánvaló az udvar törekvése: megakadályozni szőrszálhasogató gáncsoskodással ama reformjavaslatokat, melyekhez hasonlót annak idején II. József császár önkényesen akart ráparancsolni a nemességre. Az igaz, hogy II. József nem akarta megcsinálni az önálló Magyarországot is. Ettől ijed meg a bécsi udvar, e miatt akarja az urbéri viszonyok »bővebb tárgyalását.«

A másik leirat még jobban felháborítja a rendeket. A felelős minisz-

teriumról szóló javaslatot véges-végig módosítja, nyirbálja, hogy akik tervezték, alig ismertek reá. A felelős miniszterium mellett továbbra is fenn akarja tartani a királyi kamarát és a magyar udvari kanczelláriát. Azt kívánja, hogy a közös költségeknek Magyarországra eső részét ezentúl is fizessék be a birodalom központi pénztárába; a vám-, pénz- és kereskedelmi ügyek elintézése ezután is közös maradjon. Megnyirbálja a honvédelmi miniszterium hatáskörét is, úgy hogy a honvédelmi miniszter csak névszerint lett volna miniszter, a magyar hadsereggel való rendelkezés marad továbbra is — Bécsben. Az általános felháborodásnak Kossuth a tolmácsolója. Minden szava maró gúny. A leiratok kétszeri felolvasása után fölállott s szólt a következőképen: »Azt gondolom, uraim, hogy *eleget* hallottunk, midőn kétszer hallottuk s a két felolvasás elég volt arra, hogy minden becsületes magyar határozott véleményt alkosson magának a dologról. Röviden akarok szólni, azzal a higgadtsággal, melyben azon férfias elhatározás fekszik, hogy akármi történjék bár, de a Bécsben játszó intrigák nem fognak czélt érni Magyarországon. Megmondom véleményemet mindkét leiratra:

Az elsőt tekintve úgy veszem, hogy az urbéri tartozások megszüntetésének elve e *leiratban is szankczionálva van,* amennyiben mégis a földmivelés fennakadása, *fenyegető éhség* s isten tudja, minő rémképek miatt újabb tárgyalás alá kívánják vétetni e kérdést, kijelentem, hogy *erre hajlandó teljességgel nem vagyok;* s határozatilag újra is kimondatni kívánom, hogy a rendek most már királyi beleegyezéssel is az urbéri tartozásokat *visszahozhatlanul megszüntessék;* legfeljebb a néphez lehetne szót intézni egy manifesztumban, melyben a közjólét szempontjából *arra kéressék, de ne parancsoltassék,* hogy ne hagyja a földeket műveletlenül és ezt a népnek saját jó érzésére, hazafiságára bizni. Ami a második leiratot illeti, az országgyűlés hallotta a miniszterek nyilatkozatát (inkább lemondanak, semhogy e leirat értelmében módosítsák a javaslatokat), hallotta, hogy a nádor e dologhoz saját állását kötötte hozzá. Részletekbe nem bocsátkozom, de kimondom, hogy ez a leirat lázasztó gúny s könnyelmü játéküzés a trónnal, a hazával. És kik űzik e játékot? Az egészen átlengő szellem nem más, mint hogy a gyűlöletes bürokráczia ezentúl is maradjon meg Bécsben s a magyar független miniszterium Budán ne legyen egyéb, mint alacsony postahivatal, mint volt a helytartó-tanács. És ezen emberek nem gondolnak az ausztriai ház jövőjével, nem gondolnak a *polgár-vérrel, mely ily eljárás után patakokban folyhat.* Ugyanazon perczben, midőn a király kimondá, hogy »felelős magyar miniszterium lesz«, előállanak a

»Föltámadott a tenger, a népek tengere.« (Zichy Mihály rajza.)

királyi szó szentségét megnyirbálni, nem kimélve azon nimbuszt, azon pietást, melynek a királyi név körül lengeni kell, ha csak azt minden fényétől s minden tekintélyétől meg nem akarják fosztani, s oda viszik a dolgot, hogy a nép hitét veszítse a királyi szó iránt.«

Végül kijelenti, hogy bízik a nádor férfias elszántságában, reméli, hogy adott szavát lehető legrövidebb idő alatt beváltja, de ha ez nem történik, *akkor vessenek számot magukkal*, kik a dolognak *okozói voltak*... Mindenfelé nagy felháborodást keltenek a leiratok. Pozsonyban az ifjúság az utczán égeti meg, Pesten valóságos forrongás támad, a nép már kész fegyvert fogni s nyiltan hirdetik, hogy ideiglenes kormányt alakítnak, ha a király el nem ismeri a mindenben független felelős miniszteriumot. Petőfi most van csak igazán elemében.

Bármit mond a szemtelen hizelgés,
Nincsen többé szeretett király!

Ez a két sor ismétlődik *A királyokhoz* czímű költemény minden versszakában s ezt a költeményt közvetlen a királyi leirat hatása alatt írja Petőfi. És nyomban megírja a »Föltámadott a tenger« kezdetüt, melyből kihallatszik a forradalomért vágyakodó költő ujjongása, hogy végre-valahára:

Föltámadott a tenger,
A népek tengere;
Ijesztve eget, földet,
Szilaj hullámokat vet
Rémítő ereje.

Látjátok ezt a tánczot?
Halljátok e zenét?
Akik még nem tudtátok,
Most megtanulhatjátok,
Hogyan mulat a nép.

Igen, feltámadott a tenger, a népek tengere s »habár felül a gálya s alul a viznek árja, azért a viz az úr!« A századok során elnyomott nép most a hatalom s bármennyire nehezen esik az udvarnak a régi rendszertől való megválás, kénytelen megalkudni a helyzettel. Márczius 31-én újabb királyi kéziratot olvasnak fel az országgyűlésen s ezt a leiratot már óriási lelkesedéssel fogadják a követek, nemkülönben a képviselőház karzatán szorongó közönség is: a felelős miniszterium és Magyarország függetlenségének elismerését tartalmazá a királyi kézirat. A közös ügyek elintézését a következő, a népképviseleten alapuló országgyűlésre hagyják: ez lett volna hivatott arra, hogy törvényjavaslatot készítsen a közös költségek, nevezetesen az udvartartás, a külügyi és hadügyi kiadásokról. Az utolsó rendi országgyűlésnek erre már nem volt ideje, nem volt, »mert nem engedték lenni« — mondotta Deák Ferencz 1867-ben — s az udvar őszinteségének hiánya csakhamar megtermette gyümölcsét: *a 48—49-iki függetlenségi harcz* volt e gyümölcs.

AZ ELSŐ MAGYAR FELELŐS MINISZTERIUM.

Az Athenaeum kiadása.

A király április 10-ikére tűzi ki az utolsó rendi országgyűlés berekesztését. Összesen harminczegy törvényjavaslat várja a királyi szentesítést: s e harminczegy törvényjavaslatot törvény erejére emeli április 11-én V. Ferdinánd király. Amit századokon keresztül féltékenyen őriztek a rendek: a nemesi kiváltságokról önként mondanak le, megosztozván a néppel terhekben és jogokban egyaránt. Az utolsó rendi országgyűlés a halálával biztosította magának a halhatatlanságot: sirján Magyarország népeinek egyenlősége, szabadsága hajtott ki s a népek milliói méltán állották hálás szivvel körül e sirt. Meghalt, hogy új életet adjon a magyar népnek; meghalt, hogy szabaddá tegye a szolgaságban sinylődött népek millióit.

Április 10-én este tündöklő fényességben úszott az ősi koronázó város: megérkezett falai közé a király s vele a trónörökös, Ferencz József főherczeg is. Április 11-én délelőtt 10 órakor a primási palotában fogadta a rendeket s ezeket az emlékezetes szavakat intézte István nádorhoz:

»Én magyar nemzetemnek szivből óhajtom boldogságát, mert abban találom fel a magamét is. Amit tehát ezek elérésére tőlem kivánt, nemcsak teljesitettem, hanem királyi szavammal erősítve ezennel át is adom neked, kedves öcsém, s általad az egész nemzetnek, úgy, mint kinek hűségében leli szivem legfőbb vigasztalását és gazdagságát.«

A nádor a következő szavakkal válaszolt:

Egy boldogított, hálás nép környezi itt fölséged királyi székét s a nemzet szive soha forróbb szeretettel, több hűséggel nem dobogott fejedelme iránt, mint dobog most felségedért, ki a jelen törvények szentesítése által *honunk új alkotója lett.*«

E szép jelenet után az alsó- és felsőház tagjai együtt mennek a képviselőházba, hogy meghallgassák a szentesített törvényeket. Felelős magyar miniszterium, évenkénti országgyűlés, a követeknek népképviselet alapján való választása, közös teherviselés, a robot, a dézsma, a papi tized megszüntetése, tagosítás, legelő-elkülönítés, ősiség és uriszék eltörlése, a nemzetőrség felállítása, sajtószabadság, egyenlőség a bevett vallásfelekezetek közt: ime, e törvényekben az új Magyarország képe! »A történelem ezt az átalakulást — mondá Deák Ferencz 1867-ben — Kossuth nevével köti össze s daczára a bekövetkezett szerencsétlen eseményeknek, művének ez a része fenmarad és fen fog maradni, míg nemzetünk él és országunk áll: s ahhoz a nemzet emléke és hálája lesz mindig csatolva.« A király szentesítése mellett a nemzetnek vérével is meg kellett pecsételnie e törvényeket, ám örök dicsőségére válik e törvények alkotóinak, hogy nem e törvények okozták az utána következett sajnálatos eseményeket, hanem, mint Deák mondá később, »azoknak az ármányai, kik e

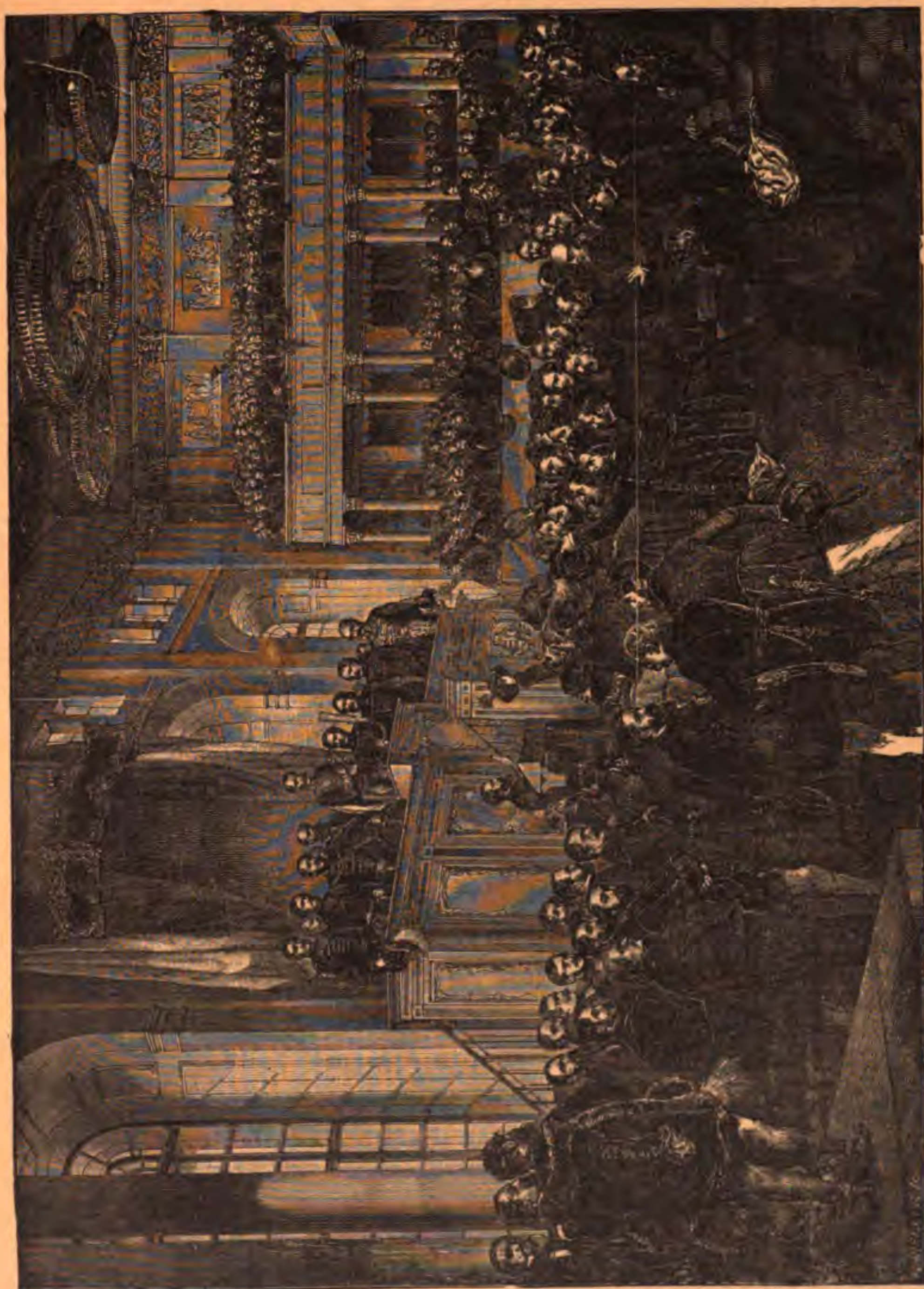
törvények következtében elvesztették illetéktelen befolyásukat Magyarország kormányára s most vissza akarták nyerni ezt a hatalmukat.«

Az utolsó rendi országgyűlés alkotása egyáltalán nem forradalmi, felforgató természetü, sőt maga a mértékletesség. Egyfelől az ország ősi, elvitázhatatlan jogait menti meg, másfelől az ország polgárait egyforma terhek mellett egyforma jogokban részelteti. S valóban, az 1848-iki alkotmányt méltán nevezé Lonovics érsek tizenhárom év mulva az arisztokráczia igazi *nemeslevelének*, mert az csakugyan szebb, ragyogóbb a másiknál: erre igazán büszke lehet minden nemes ember.

De ismerkedjünk meg közelebbről ezzel a nemeslevéllel. Gyönyörködjenek az utódok az ősök alkotásában, s gondoljanak rá hálával azok, kik e nemes levélnek áldásait élvezik.

A *független felelős magyar miniszteriumról* szóló törvényczikk azzal biztosítja a miniszterium függetlenségét, hogy a királynak bármely rendelete, parancsolata, határozata és kinevezése csak úgy érvényes, ha a Budapesten székelő miniszterek valamelyike aláírja. A törvényczikk megállapítja, hogy a miniszterium egy elnökből s ha ez tárczát nem vállal, nyolcz miniszterből áll, kik közül egy állandóan a király személye körül lesz, a többi a következő ügyeket vezeti: a) belügy, b) pénzügy, c) közmunka és kereskedés, d) földmivelés, ipar és kereskedés, e) vallás és közoktatás, f) igazságszolgáltatás és kegyelem, g) honvédelem.

A IV. törvényczikk kimondván az országgyűlés évenként való tartását s hogy a képviselőket három évre választják, az V. czikk részletesen meghatározza a képviselőválasztás körül követendő eljárást. E törvényczikk mindazokat, kik eddig a választó jogot gyakorolták, jövőre is meghagyja e jog gyakorlatában. Ezeken kivül választhat minden becsületes előéletü állampolgár, ha legalább 20 éves, valláskülönbség nélkül; még pedig: akik szabad királyi városokban vagy rendezett tanácsú községekben 300 ezüst forint értékü házat vagy földet, egyéb községekben az eddigi urbéri értelemben vett egy magyar telket, vagy ezzel hasonló kiterjedésü birtokot, kizáró tulajdonnal birnak; kézművesek, kereskedők, gyárosok, kiknek saját műhelyük, kereskedésük vagy gyáruk van; olyanok, kik a nevezett osztályokba nem tartoznak ugyan, de saját birtokukból vagy tőkéjökből eredő 100 ezüst forint évi jövedelmet kimutatni képesek; jövedelmükre való tekintet nélkül a tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és iskolatanítók. Végül azok, kik eddig városi polgárok voltak, még ha nincs is meg a felsorolt választó-

Az 1848-iki országgyűlés megnyitása.

képességök. Összesen 109 választó kerületet állapít meg a törvény 377 képviselővel, s ha megtörténik az Erdélylyel való unió, Erdély szintén küldhet 69 képviselőt. A VII. törvényczikk már ki is mondja Magyar- és Erdélyország unióját, abban a föltevésben, hogy az erdélyi országgyűlés is kimondja azt, ami meg is történt még az évben, május 30-án.

A VIII. törvényczikk mondja ki a *közös teherviselést:* »Magyarország s a kapcsolt Részek minden lakosa, minden közterheket különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselik.«

Kimondván a nagyszerü elvet, a törvényczikk 1. szakasza elrendeli, hogy a felelős magyar miniszterium, a törvényhatóságok meghallgatása mellett, dolgoztassa ki ideiglenesen az adózási kulcsot és e kulcs szerint a kivetés már a legközelebbi közigazgatási évtől, még pedig 1848. november első napjától kezdődik. A 2. szakasz szerint azt az adókulcsot a legközelebbi országgyűlésnek be kell mutatni. A már kivetett közterheket — mondja a 3 szakasz — 48. november első napjáig be kell hajtani.

A közös teherviselés kimondásából önként következik a *jobbágyi tartozások eltörlése.* A IX. törvényczikk veszi le a nép válláról ezt a súlyos terhet, a következő szavakkal: »Az urbér s azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések, e törvény kihirdetésétől fogva *örökösen* megszünnek.« És mindjárt az első szakaszban »a törvényhozás a magán földesurak kármentesítését a *nemzeti közbecsület védpajzsa* alá helyezi.« A kármentesítésre vonatkozó részletes törvényjavaslat kidolgozása, természetesen, a következő országgyűlésre marad. Az idő rövidsége mellett meg kellett elégedniök az elv kimondásával. Oly helyeken, hol eddig urbéri rendezés vagy legelő-elkülönítés nem történt — így szól a 3. szakasz — a faizásra és legeltetésre nézve az eddigi gyakorlat továbbra is fenmarad. A 4. szakasz megszünteti az uri törvényhatóságot s polgári ügyekben a szolgabirák, büntető perekben a megyei törvényszékek gyakorolják azt, de ideiglenesen. Nevezetes a XIII. törvényczikk, mely a papságnak a tizedről való nagylelkü lemondását örökíti meg. Lemondott örökre, minden kárpótlás nélkül!

Forradalom, vérontás nélkül megy végbe az ország újjászületése, vér nélkül a két édes testvérnek: Magyar- és Erdélyországnak egyesülése. Joggal írta Magyarország első belügyminisztere a megyéknek, az új törvények végrehajtásáról szóló rendeletében: »a törvényhozás dicsősége nagy. Ujjáteremti a hazát vérnek ontása nélkül. A végrehajtóké még nagyobb leend, ha a hozott törvények veszélyes rázkódtatás nélkül vitetnek át az életbe.« Nem az első felelős miniszteriumon s nem az első nép-

képviseleti alapon álló országgyűlésen mult, hogy az alkotott törvények mind azonnal nem léptek életbe s nagy művének dicsőségéből mitsem vesz el az a körülmény, hogy egyik-másik törvényt a szabadságharczot követő abszolutizmus valósítja meg. A közös teherviselést, a jobbágytartozások megszüntetését, természetes, hogy nem törölte el a kényuralom sem: ez javára vált a *birodalomnak*, emelte a nép adóképességét. Más az az adó s más a szabadság... De végre is a nép, mely századokon át szomorkodott az alkotmány sánczain kivül, e sánczokon belül került s gyakorolhatá már 1848-ban a legszebb jogot: a képviselőválasztás jogát. Ne vessük a szemére, hogy mindjárt első izben hálátlannak mutatkozott a márcziusi napok hőseihez, hogy *még Petőfi sem* tudott bejutni abba a képviselőházba, hová már a népnek is választó joga volt, annak a népnek, melynek szabadságáért szive vérével írta azokat a felséges szép költeményeket s meg is halt hősi halállal! Csaknem ezer esztendeig nyögte a nép a szolgaság jármát s mikor szabaddá lett, még nem érett volt meg teljesen a szabadságra. Századokon át szándékosan hagyták sötétségben, csoda-e, ha nehezen szokta meg a nap vakító világosságát? Csoda-e, ha könnyen félrevezették a lelketlen ámítók, a zavarosban halászók?

Petőfi Sándor 1848-ban.

Julius 5-én nyilik meg az első népképviseleten alapuló országgyűlés. A beteges király helyett István nádor nyitja meg. Minő más a képe már ennek, mint az utolsó rendi országgyűlésnek. Négyszáztizenöt képviselő van együtt. A két testvérország egyesült. »A szent imádság meghall-

gatva lőn, Midőn egygyé lett mind a két magyar!...« Igy üdvözli Petőfi az Uniót, két ország ölelkezését, majd erős hittel dalolja:

»Jöhetsz, most már, jöhetsz, vihar,
Nem rettegjük már haragod!
Két ország egygyé olvadott,
Két élü kard lett a magyar,
Mely jobbra is vág, balra is vág
És jobbra-balra majd érzik csapását!«

Igen, megtörtént a két ország ölelkezése s az új képviselőházban látjuk már az erdélyieket is. Főurak, köznemesek, papok, tisztviselők s *földmívesek* ülnek együtt a törvényhozó házban. Mert földmíves is van köztük négy. És ismét a költő, aki első szól a nemzetgyűléshez. Megállítja a hon atyáit, a terem küszöbén:

... Megálljatok, ne lépjetek be még,
Hallgassátok meg intő szózatom:
Egy ember szól, de milliók nevében!

A hon, melyet az ősök szereztek szivök vérivel, nincs többé, »falait elmorzsolák a mult kor férgei.« Mit az ősök tettek, azt kell tenni nektek is — mondja a költő:

Bármily erővel, bármily áldozattal,
Bár mind egy szálig elvesztek belé,
Hazát kell nektek is teremteni!
Egy új hazát, mely szebb a réginél
És tartósabb is, kell akarnotok
Egy új hazát, a hol ne légyenek
Kiváltságok kevély nagy tornyai,
Sötét barlangok, denevér tanyák;
Egy új hazát, hol minden szögletig
Eljusson a nap s a tiszta levegő,
Hogy minden ember lásson s ép legyen.
*Nem mondom én, a régi épületnek
Dobjátok félre minden kövét,*
De nézzetek meg minden darabot, mit
Alapnak vesztek s amely porhatag már,
Vessétek azt el kérlelhetetlenül,
Bármily szent emlék van csatolva hozzá...

Mire az országgyűlés megnyilt, a felbujtogatott, elámított nemzetiségek már forronganak, a horvátok nyiltan pártot ütnek, maga a tiszta magyar faj is itt-ott nyugtalankodik. Lelketlen ámítók elhitetik a néppel, hogy övé a földesurak birtoka is s a felszabadult jobbágyok néhol földosztáshoz láttak... A kormánynak, míg egyfelől erélyesen lát a forrongás elfojtásához, másfelől gondja van arra is, hogy a népet felvilágosítsa az új rendről s népszerü nyelven írt könyvecskét küld szét az országban, mely könyvecskében tövéről hegyére megmagyarázza a népet közelebbről érdeklő törvényeket.

A király tanácsadója
megmagyarázza a népnek az új törvényeket,

ez a czíme a kis könyvecskének s a végén ez áll: »Iratott ő felsége, királyunk kegyes engedelméből és parancsolatjából.« Ismertetvén

PETŐFI SZOBRA.

a közös teherviselésről szóló törvényt, e kérdéssel fordul a néphez: Kiknek tartozunk mi ezen jótéteményért, hogy velünk a nemesség terheiben megosztozott? Igen is, magának a nemességnek köszönhetjük, mely átlátta szenvedésünket és a teherviselésre magát ajánlotta. *Isten áldását kérjük tehát a nagylelkü nemességre és áldott legyen benne azon vér, melynek ezelőtt nemes-vér volt a neve és ezt újra keresztelvén a legszebb névre, lett: testvéri-vér.*«

Ehhez hasonló szellemben szól tovább a könyvecske az urbérről, az egyenlőségről, a nemzetőrségről. »Találkoztak jobbágy-emberek, — mondja egy helyen — kik még jóformán szagát sem érezték meg a robot és dézsma alóli felszabadulásnak, még csak azt sem mondták földesuruknak, hogy eb ura fakó! annál kevésbbé, hogy megköszönték volna a robot és dézsmának elengedését. Kérdezzék csak atyámfiai a vármegye követjét, aki ott volt az országgyűlésen, az is megmondja, hogy a földesurak maguk jóakaratából engedték el a robotot és dézsmát, amiért a király ő felsége nagyon megörült, hogy az ő kedves alattvalóinak ilyen jóra fordították a sorsát. És némely ember köszönet helyett még sz. Istenét is összekáromolja a jó földesurnak, — a földesur földjét rongálja, marháit csonkítja, miért? mert nem akarja némely ember a jóltevőt felismerni!« Majd az egyenlőséget magyarázván, így oktatja a népet: »Aztán nem kell ám oda gondolni, hogy *az urakkal osztozunk,* mert hát kinél kezdjük az osztozást? A koldus annyit akarna, mint egy fertály helyes, — ez meg annyit szeretne, amennyi földje van a félhelyesnek, ez ismét jobbnak gondolná, ha egészhelyes ember lehetne; de még itt sem lenne vége: a bojtár a gazda sorsát szeretné, a kis biró az öreg biróságra nyalná a száját; a hajdúnak ispánságra fájna a foga, az ispán sem bánná, ha tiszttartóvá tennék; az esküdt szolgabiró, ez meg viczeispány akarna lenni, — hát a báró? a bárót grófságért leli a hideg, — ennek meg a herczegi titula a nyavalyája, utoljára tudjuk a bibliából, hogy Nabuchodonozor király úgy felfuvalkodott, hogy Istennek mondotta magát, amiért az igaz Isten úgy megverte, hogy mint a marha, gyöpön élődött.«

De elég ennyi a könyvecskéből, melynek írója, akárki volt, jól tudott a nép nyelvén, a nép eszejárása szerint beszélni, írni. Bizonyára jótékony hatása is volt a józan magyar népre, aminthogy a felszabadult magyar nép a maga teljességében nem is volt háládatlan a nemesség iránt. A nép becsületes lelke a szó igaz értelmében megbecsülte a nyert jótéteményt, s midőn Kossuth szava végig zúgott az országon: a haza veszélyben! — úr és paraszt szive egy érzésben dobbant össze: a haza szeretetében;

úr és paraszt egy sorban rohant a csatamezőre: megvédeni mindnyájuknak egyformán édes anyját, a hazát. Ur és paraszt egy testté s lélekké forrott össze s midőn Kossuth kétszázezer honvédet kér a haza védelmére, a nemes nem vet a parasztra: védjed te a hazát, — a paraszt sem a nemesre: védjed te, mert a tied! Mienk e haza! ezt dobogja minden magyar sziv s ezért a legdrágább kincsért ki nem ontaná vérét?

Sem a nemesség, sem a parasztság: a *magyar nemzet* harcza volt az a dicsőséges harcz, melynek *szabadságharcz* a neve s nem forradalom. Világosnál gyászba borult a magyar ég, de a magyar nemzet nem halt meg: erejét, vitézségét szárnyára vette a hir s az egész világ népe csodálattal adózott a félisteneknek. Az elnyomott nemzetet a legsötétebb napokban sem hagyta el a remény: megvirrad még valaha!

És megvirradott. Erős magyar nemzet él Árpád földjén, nemzet, mely Isten kegyelméből s a maga emberségéből ma már erősebb, mint az, melynek nagysága előtt Kossuth leborult vala. »Egy ezredév szenvedése kér éltet vagy halált!« — Ezredév szenvedéseért, im, megnyertük az életet: a magyar égen ott ragyog a szabadság áldott napja — egyformán ragyog mindnyájunkra. Miként Istennek áldott napja az édes anyaföldet, akként termékenyíté meg a magyarnak lelkét, szivét a szabadság napja: *szeretet* fakadt sugarainak nyomán. Egymásnak és a hazának szeretete. Kéz kézben, így indul a magyar a második ezerbe.

Ó jó Isten, magyarok Istene, légy velünk kegyelmeddel, örökkön-örökké. Amen.

(Az első kötet vége.)

TARTALOM.

